VERSLAGEN EN MEDEDEELINGEN

DER

KONINKLIJKE AKADEMIE

VAN

WETENSCHAPPEN.

GEDRUKT BIJ JOH. ENSCHEDÉ EN ZONEN.

VERSLAGEN EN MEDEDEELINGEN

DER

KONINKLIJKE AKADEMIE

VAN

WETENSCHAPPEN.

Afdeeling LETTERKUNDE.

VIJFDE REEKS.

VIERDE DEEL.

AMSTERDAM,
JOHANNES MÜLLER.
1920.

INHOUD

VAN HET

VIERDE DEEL

DER

VIJFDE REEKS.

PROCESSEN-VERBAAL

DER

GEWONE VERGADERINGEN.

Vergadering gehouden	13 Mei	1918	Blz.	1
„ „	10 Juni	„	„	63
„ „	9 September	„	„	69
„ „	14 October	„	„	106
„ „	11 November	„	„	141
„ „	9 December	„	„	184
„ „	13 Januari	1919	„	191
„ „	10 Februari	„	„	212
„ „	10 Maart	„	„	214
„ „	14 April	„	„	236
„ „	12 Mei	„	„	289
„ „	2 Juni	„	„	361
„ „	8 September	„	„	371
„ „	13 October	„	„	397
„ „	10 November	„	„	399
„ „	8 December	„	„	444

VERSLAGEN.

Verslag over eene verhandeling van Dr. W. van Eeden, getiteld: „De saga van Hallfređr Vandraeđaskald" Blz. 189
Verslag over eene tekstuitgave van Dr. C. de Boer, getiteld: „Ovide moralisé" . . . . „ 240
Verslag der Commissie voor den wedstrijd in Latijnsche poëzie over het jaar 1918 . . . . „ 242
Programma certaminis poetici ab Academia regia Nederlandica ex Legato Hoeufftiano in annum MCMXX indicti . . . . „ 252
Verslag over eene verhandeling van Prof. Dr. J. H. Scholte: „Zonagri Discurs von Warsagern" . . . . „ 448

VERHANDELINGEN.

Th. W. Juynboll. De regeling der priesterraadsrechtspraak in Nederlandsch-Indië . . . . Blz. 5
J. Huizinga. Staatszin en zakenkennis in Amerika. „ 20
J. V. de Groot. Eenige beschouwingen over het onderbewuste . . . . „ 75
A. Bredius. Een vergeten kunstenaar . . . . „ 103
A. J. Wensinck. Intentie in recht, ethiek en mystiek der semietische volken . . . . „ 109
J. J. Salverda de Grave. Over een oud-Spaanse romance . . . . „ 144
U. Ph. Boissevain. Thucydides V 47 en C. I. A IV. 46 b. „ 196
J. Huizinga. Een oude schippersterm . . . . „ 207
J. Ph. Vogel. The sign of the spread hand or five finger token (Pañcaṅgulika) in Paliliterature . . . . . „ 218
W. B. Kristensen. De symboliek van de boot in den Egyptischen godsdienst . . . . „ 254

G. VISSERING. Eenige opmerkingen over het duurtevraagstuk.............................. Blz. 294
A. BREDIUS. Twee onbekende schilders............ „ 365
N. ADRIANI. Indonesische rechtstaal............. „ 377
M. W. DE VISSER. De Arhats in China en Japan.. „ 408
J. VÜRTHEIM. Over het Lenaeënfeest............ „ 452
W. CALAND. Brāhmaṇa en Sūtra-aanwinsten (met 3 platen)................................ „ 461
J. SIX. Het scherm voor Aeschylus' Zeven tegen Thebe door Agatharchus geschilderd .... „ 499
A. J. WENSINCK. The Etymology of the Arabic Djinn (Spirits)................................ „ 506
J. VAN WAGENINGEN. De *partes damnandae* in de Ecliptica en de ongeluksdagen in den ouden kalender .... „ 515
W. VAN DER VLUGT. Iets over de beteekenis van den nieuwen Codex iuris canonici .... „ 527

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 13en MEI 1918.

Tegenwoordig de Heeren: SNOUCK HURGRONJE, Voorzitter, VERDAM, DE LOUTER, TE WINKEL, BLOK, CALAND, BOISSEVAIN, HESSELING, D'AULNIS DE BOUROUILL, HARTMAN, OPPENHEIM, DE GROOT, BREDIUS, SIX, NABER, BAVINCK, JONKER, KRISTENSEN, VAN VOLLENHOVEN, KALFF, VAN GELDER, KERN, JUYNBOLL, VAN GINNEKEN, HUIZINGA, VAN WAGENINGEN, VISSERING, WENSINCK, ADRIANI, DE VISSER en KUIPER, Secretaris.

Bij de opening der vergadering spreekt de nieuw benoemde Voorzitter, de Heer Snouck Hurgronje, onder waardeering van het vele dat door den afgetreden Voorzitter, den Heer Chantepie de la Saussaye, voor de Afdeeling is gedaan, de hoop uit dat de Heer Chantepie de la Saussaye, thans door zijn gezondheidstoestand genoopt om den voorzittershamer neder te leggen, weldra weer in staat zal zijn als rustend lid deel te nemen aan de werkzaamheden der Afdeeling en roept ten slotte, dankend voor het vertrouwen door de Afdeeling in hem gesteld, den steun der vergadering in bij het vervullen van zijne praesidiale werkzaamheid.

Hij geeft vervolgens in overweging in het vervolg geene

voorlezing der notulen te doen plaats hebben tenzij daartoe door een der leden de wensch wordt te kennen gegeven. Ingevolge dit voorstel, dat bij acclamatie wordt aangenomen, worden de notulen der vorige vergadering gearresteerd en ter inzage gelegd voor de leden.

Ingekomen zijn:

1°. Van het Ministerie van Binnenl. Zaken bericht dat door H. M. de Koningin zijn bekrachtigd de benoemingen van de Heeren Snouck Hurgronje en Boissevain tot Voorzitter en Onder-Voorzitter, van de Heeren Adriani en de Visser tot gewone leden, en van de Heeren Caetani te Rome, Evans te Oxford en Meillet te Parijs tot buitenlandsche leden der Afdeeling.

2°. Schrijven van dankzegging vanwege de familie de Beaufort voor de belangstelling door de Afdeeling betoond bij het overlijden van den Heer Mr. W. H. de Beaufort.

3°. Bericht van de Heeren Dr. N. Adriani en Prof. dr. M. W. de Visser dat zij, dankzeggend voor de op hen uitgebrachte keuze, gaarne het lidmaatschap der Akademie aannemen.

4°. Een Latijnsch gedicht voor den Hoeufft-wedstrijd getiteld Ruth, onder het motto Lux.

Hierop worden de nieuwbenoemde leden der Afdeeling, de Heeren Adriani en de Visser door den Secretaris binnengeleid en door den Voorzitter verwelkomd. Hierbij spreekt deze zijne ingenomenheid uit met het feit dat de keuze der Afdeeling, die dit jaar slechts twee vacatures vervulde, juist twee mannen aanwees die op zoo voortreflijke wijze twee gebieden van Oostersche beschaving en wetenschap vertegenwoordigen welke op dit oogenblik in onze Akademie in hooge mate de belangstelling vragen en gedeeltelijk schaars vertegenwoordigd zijn. Hij wijst tevens op de werkzame deelneming in den arbeid der Akademie door Dr. Adriani reeds geruimen tijd als corres-

pondent betoond en geeft uiting aan het vertrouwen dat de beide nieuwe leden hun wetenschappelijke kracht rijkelijk in dienst der Kon. Akademie zullen stellen.

Thans verkrijgt de Heer Juynboll het woord tot het voordragen zijner bijdrage over de regeling der Priesterraadsrechtspraak in Ned.-Indië.

Naar aanleiding der bedenkingen van vele zijden tegen de rechtspraak der priesters in Ned.-Indië ingebracht wijst spreker op het tweeslachtig karakter dezer rechtspraak. De zgn. „priesters" beslissen de aan hun oordeel onderworpen geschillen wel gedeeltelijk als deskundige Mohammedaansche wetgeleerden, maar toch voor een belangrijk deel slechts *als leeken*. Het is een fout der bestaande regeling, dat zij de geschillen betreffende familie- en erfrechtszaken, op welke de Mohammedaansche beginselen moeten worden toegepast, *in hun vollen omvang* en met uitsluiting van elk hooger beroep, aan de rechtsmacht der priesters heeft onderworpen. Daardoor wordt, in strijd met het belang der Inlandsche bevolking, meer dan voor de toepassing van het Mohammedaansche recht strikt noodzakelijk is, aan de kennisneming der gewone rechterlijke macht onttrokken. Op grond daarvan zal, naar sprekers opvatting, bij eene nieuwe vaststelling der competentie van de priesters beter onderscheid behooren gemaakt te worden tusschen de heterogene bestanddeelen der priesterrechtspraak en kracht van gewijsde uitsluitend aan dat deel van het vonnis der priesters moeten toegekend worden, dat onmiddellijk op voorschriften der Mohammedaansche wet gebaseerd is, hetgeen door den spreker nader wordt toegelicht.

De spreker, wien de Voorzitter dank zegt voor de gehouden voordracht, verklaart zich op verzoek van dezen bereid om zijne bijdrage af te staan voor de Verslagen en Mededeelingen. Naar aanleiding van het gesprokene heeft hierop eene gedachtenwisseling plaats tusschen den Voorzitter en den Spreker in welke op enkele punten het eigenaardig tweeslachtig karakter der besproken rechtspraak nader wordt toegelicht.

Bij de rondvraag biedt de Heer Caland ter opneming in de Verhandelingen der Akademie aan eene studie van Prof. I. H. F. Kohlbrugge te Utrecht getiteld: *Tier- und Menschengesicht als Abwehrzauber.* De Voorzitter noodigt de Heeren Six en Adriani uit zich te belasten met de beoordeeling dezer verhandeling. Genoemde Heeren verklaren zich hiertoe bereid.

Vervolgens wordt de vergadering gesloten.

DE REGELING DER PRIESTERRAADS-RECHTSPRAAK IN NED.-INDIË.

BIJDRAGE VAN DEN HEER

Th. W. JUYNBOLL.

De regeling van de zgn. „priesterraads"-rechtspraak in Ned.-Indië, welke in haren tegenwoordigen vorm juist 70 jaren oud is, heeft bijna onafgebroken aanleiding gegeven tot klachten en bedenkingen. Sedert tientallen van jaren is men het er dan ook over eens, dat de bestaande regeling door eene nieuwe, betere moet worden vervangen. Maar het vraagstuk wacht nog steeds op eene bevredigende oplossing. Ook indien men ertoe wilde besluiten, om de priesterraden, zooals wel voorgesteld is, geheel op te heffen, zou toch de Mohammedaansche rechtspraak zelve, zij het dan ook in anderen vorm, moeten blijven voortbestaan. De toepassing der Mohammedaansche voorschriften zou dan aan de gewone rechtbanken voor Inlanders onder voorlichting van den panghoeloe moeten worden opgedragen [1]).

Het vraagstuk is min of meer ingewikkeld. Niet alleen de juridische zijde ervan trekt de aandacht, ook de religieus-politieke. Het is eene aangelegenheid, welke zoowel het recht en de rechterlijke organisatie als het Islam-beleid der Indische Regeering betreft.

De rechtspraak der „priesters", zooals men deze Inlandsche ambtenaren in het Europeesche spraakgebruik in Ned.-Indië ten onrechte noemt, is een verschijnsel, dat zich in alle Moslimsche landen, in den een of anderen vorm voordoet. Overal

[1]) Vgl. C. Snouck Hurgronje, Nederland en de Islâm, 1915, blz. 65 v.

plegen de Moslims het als iets vanzelf sprekends te beschouwen, dat sommige geschillen, welke het meer intieme leven der geloovigen betreffen en welke dus op deze, of op andere wijze, met den godsdienst in nauw verband staan — vooral dus zaken van familierecht, huwelijk, erfrecht, vragen betreffende godsdienstige stichtingen en dgl. — zooveel mogelijk met inachtneming der godsdienstige wet worden beslist.

Men moet dit ongetwijfeld betreuren. Want de desbetreffende Mohammedaansche voorschriften zijn ten eenenmale verouderd. Zij hebben eeuwen geleden voor alle Moslims in alle tijden goddelijke sanctie verleend aan zeer primitieve toestanden op het gebied van familie- en erfrecht, aan welke ook de Moslimsche samenleving op den duur moet ontgroeien. Men moet althans hopen, dat de polygamie en andere door den Islam niet alleen geduldc, maar zelfs geheiligde misstanden onder geleidelijke inwerking der nieuwere begrippen hunne waarde in het oog der Inlandsche bevolking zullen verliezen. Elk streven naar ontwikkeling in die richting verdient krachtigen steun en aanmoediging, ook van de zijde der Indische Regeering. Maar men mag toch niet uit het oog verliezen, dat de oude voorschriften voorloopig nog in Nederl.-Indië, evenals in alle andere Moslimsche landen als goddelijke geboden in hooge eere worden gehouden. Aan afschaffing daarvan valt vooreerst nog niet te denken. Ingrijpen van de zijde der Regeering op dit gebied zou niet alleen onvruchtbaar maar zelfs niet te rechtvaardigen zijn. Want aan al Hare onderdanen heeft de Indische Regeering vrijheid van belijdenis en eerbiediging van godsdienstige begrippen gewaarborgd. Ook de Mohammedaansche rechtsbedeeling op het gebied van familie- en erfrecht zal dus in verband daarmede eerlijk en ten volle geduld moeten worden, zoolang en voor zoover als de godsdienstige overtuiging der Inlandsche bevolking dit nog noodzakelijk maakt. Aan den anderen kant moeten toch, in het belang van den Inlander zelf, de noodige waarborgen worden gevonden, dat niet meer dan noodzakelijk is aan de gewone rechtspraak wordt onttrokken.

Aanvankelijk behoorde de priesterrechtspraak tot die Inlandsche

aangelegenheden, waarin de Regeering zich opzettelijk van alle inmenging meende te moeten onthouden. Men beschouwde die rechtspraak met zekeren schroom als een der godsdienstige instellingen der Inlanders en liet haar, als een onaantastbaar privilegie, liefst geheel aan de priesters over, vreezende anders wellicht de godsdienstige gevoelens in de Inlandsche maatschappij te zullen kwetsen. Zoo sprak reeds Daendels in art. 73 zijner Organisatie voor het bestuur van Java's Noord-Oost-kust van: „een regt der opperpriesters van de Javanen tot het decideeren van zekere geschillen", welk regt „in zijn geheel gelaten" behoorde te worden „om geenerhande inbreuken op de godsdienstige begrippen der Javanen" te maken. In 1820 werd aan de Regenten op Java in hunne instructie (Ind. Stbl. 1820 n°. 22) uitdrukkelijk gelast om er voor te zorgen, dat aan de priesters zou worden „vrijgelaten" het „oefenen van hun beroep overeenkomstig de zeden en gewoonten der Javanen zooals in huwelijkszaken, boedelscheidingen en dgl." Nog tegen het ontwerp van art. 3 der Recht. Organ. van 1848, dat een appel van de vonnissen der priesterraden op de Landraden had voorgesteld, werd als bezwaar aangevoerd, dat zulk een hooger beroep immers inbreuk zou maken op de rechten der priesterklasse. Zelfs art. 78 van het Reg. Regl., omstreeks dienzelfden tijd ontstaan, spreekt nog ten onrechte van geschillen, welke „volgens de godsdienstige wetten der Inlanders ter beslissing staan van hunne priesters" en „daaraan onderworpen blijven". Het besef, dat de Islam zelfs geen priesters kent en dat er dus geen sprake kan zijn van een recht van zulk eene priesterklasse om zekere soort van geschillen te beslissen, drong eerst veel later door. Het valt, dunkt mij, moeilijk te ontkennen, dat de uit die dagen dateerende, nog altijd bestaande regeling der priesterrechtspraak grootendeels op misverstand berust. Men liet de panghoeloe's eenvoudig begaan, omdat men niet over voldoende zaakkennis beschikte om behoorlijk rekening te kunnen houden met de belangen der Inlandsche bevolking, die men aan die rechtspraak onderwierp, zonder dat de competentie der panghoeloe's nauwkeurig omschreven werd.

Toch heeft reeds de op aandrijven van het Hooggerechtshof van Ned.-Indië ontworpen Resolutie van 1835 (Ind. Stbl. n°. 58) zonder eenigen twijfel beoogd, de rechtsmacht der priesters in zeer aanzienlijke mate te beperken. Dit oogmerk blijkt niet alleen uit het bedoelde besluit van 1835 zelve, maar ook uit de daarover gewisselde stukken [1]). En toch is die bedoeling destijds geheel misverstaan, zelfs in die mate, dat de Resolutie van 1835 haar oogmerk in de praktijk volkomen gemist heeft.

Om duidelijk in te zien, in welk opzicht de ontwerpers der bedoelde resolutie de rechtsmacht der priesters wilden beperken, lette men vooral op het tweeslachtig karakter der priesterrechtspraak. De taak der priesterraden bestaat namelijk voor een deel daarin, dat zij de aan hun oordeel onderworpen geschillen toetsen aan de Mohammedaansche voorschriften. Vordert, bijv., eene gescheiden vrouw *nafaqah* (dwz. levensonderhoud) van haren vroegeren echtgenoot, dan heeft de priesterraad te onderzoeken, of hare aanspraken volgens den maatstaf der Moslimsche wet inderdaad gegrond zijn, dus *òf* en *in hoeverre* zij al dan niet recht op *nafaqah* heeft. Geldt het in een ander geval, bijv., de verdeeling eener nalatenschap dan zal de priesterraad vóór alles hebben te onderzoeken, wie volgens de Mohammedaansche wet de wettige erfgenamen zijn en in welke onderlinge verhouding zij ieder voor hun aandeel in de nalatenschap kunnen opkomen. Wordt tevens het erfrecht van een der partijen betwist, bijv. op grond der bewering, dat hij, die zich als zoon van den erflater opwerpt, volgens de Mohammedaansche wet niet als diens wettige afstammeling kan beschouwd worden, dan heeft de priesterraad ook dat punt vooraf tot klaarheid te brengen.

Niet alleen de beslissing van die vragen geschiedt volgens de Moslimsche wet, maar ook het onderzoek der zaak. De geheele procedure en de bewijsleer worden door de Moslimsche voorschriften beheerscht. Vooral dit laatste mag niet uit het oog worden verloren. De toepassing van het Mohammedaansche

---

[1]) „Wet en Adat", Bd. II; C. B. Nederburgh. Acad. Proefschr., Leiden 1880, p. 13 vv.

recht bij de rechtspraak is niet mogelijk zonder daarmede gepaard gaande toepassing der Mohammedaansche procedure en bewijsleer bij het onderzoek der feiten [1]). Geheel ten onrechte wordt wel beweerd, dat de priesters geen betwiste feiten mogen vaststellen, daar dit toch volgens de bewijsleer van het Inlandsch Reglement zou moeten geschieden. Integendeel! Nauwkeurig wordt in de Moslimsche wetboeken vermeld, hoe elke soort van feiten op wettige wijze geconstateerd moet worden, bijv. hoe groot het aantal getuigen daarvoor moet zijn, òf en hoeveel gewicht daarbij aan het getuigenis van één of meer vrouwen kan worden gehecht, enz. De uiteenzetting der rechten en plichten valt in de Arabische kitâb's veelal samen met de omschrijving der bijzondere methode, waarop ieder van die rechten en plichten naar Allâh's wil moet bewezen worden. Scheiding tusschen een en ander is niet mogelijk. De procedure en bewijsleer vormen een noodzakelijk bestanddeel van elke toepassing der Mohammedaansche wet op geschillen.

Maar heeft nu de priesterraad, na onderzoek, beslist hoe de voorschriften der Moslimsche wet op het geschil moeten toegepast worden, dan is zijn taak daarmede meestal niet afgeloopen. De toepassing der Mohammedaansche voorschriften vormt gewoonlijk zelfs maar een bescheiden onderdeel van de rechtspraak der priesters. Daarmede wordt nog slechts in theorie beslist over den grondslag der rechten en plichten der partijen. Wat laatstgenoemden behoeven is nog wat meer. Zij verlangen een, ook voor werkelijke ten uitvoerlegging vatbare beslissing, een rechterlijke toewijzing van bepaalde goederen of sommen gelds. Deze laatste beslissingen nu vormen een tweede element der priesterrechtspraak. De bedoeling der vrouw, die eene vordering tot *nafaqah* instelde, was niet alleen om theoretisch haar recht op levensonderhoud volgens de Mohammedaansche wet erkend te zien, maar bovendien praktisch, om een bepaald bedrag in geld toegewezen te krijgen. Evenzoo bij het geschil over de nalatenschap. De erfgenamen zijn niet voldaan, wanneer

---

[1]) Zie: C. Snouck Hurgronje in Adatrechtbundel I, p. 223.

slechts theoretisch ieders erfrecht en de onderlinge verhouding van ieders erfdeel wordt vastgesteld, maar zij willen bovendien, dat ieders erfdeel op een bepaald bedrag worde begroot en dat aan ieder bepaalde goederen of bedragen aan geld ter verkrijging van zijn erfdeel worden toegewezen. De panghoeloe, die dus als deskundige zijne beslissing volgens het Mohammedaansche recht heeft gegeven, krijgt daarna nog in de tweede plaats vragen van geheel anderen aard te beantwoorden. Hij moet beoordeelen, of het bedrag, dat als levensonderhoud is gevorderd, inderdaad, met het oog op de levensomstandigheden der partijen, als billijk is te beschouwen; hij moet, in het andere geval, de verschillende bestanddeelen der nalatenschap naar hunne geldswaarde taxeeren, om ze naar billijkheid te kunnen verdeelen, enz. Voor de vervulling van dit laatste deel zijner taak heeft de panghoeloe geen speciale kennis der Mohammedaansche wet noodig. Hij treedt daarbij niet op als deskunnige, integendeel, veeleer als leek en vergist zich daarbij dan ook wel eens, naar beweerd wordt, bijv. bij de taxaties.

Bovendien kunnen zich bij de vervulling van dit laatstbedoelde deel zijner taak nog allerlei bijkomende zwarigheden voordoen. Het kan bijv. voorkomen, dat een der erfgenamen tijdelijk het beheer over den te verdeelen boedel gevoerd heeft; dan heeft de panghoeloe tevens dat beheer te beoordeelen; of wel, één der deelgerechtigden, of een derde, beweert eigenaar te zijn van de goederen, die volgens het beweren der andere partijen juist tot den onverdeelden boedel behooren; dan brengt de praktijk der priesters van oudsher mede, dat zij ook deze rechtsquaesties beslissen, ook al geldt het daarbij feitelijk geschillen over eigendom of schuldvordering, welke met familie- en erfrecht in geen onmiddellijk verband staan. In elk normaal geval zou dan ook ongetwijfeld de rechterlijke macht bij uitsluiting bevoegd zijn, over zulke geschillen betreffende eigendom of schuldvordering te beslissen. Slechts de toevallige samenhang van het geschil, bijv. met eene boedelverdeeling, is oorzaak; dat de zaak nu door den priesterraad beslist wordt en dat nog wel in hoogste instantie! Is het wonder, wanneer daartegen

meermalen ernstige bedenkingen werden geopperd? Geen rechter zou toch eraan denken, voor de beslissing van dergelijke vragen het advies van een Mohammedaansch wetgeleerde te moeten inwinnen. Speciale *kitâb*-wijsheid is voor de hier bedoelde uitspraken van den priesterraad in geen enkel opzicht vereischt. Welke waarborgen bestaan er, dat de hierbij eenvoudig als leeken optredende priesters, inderdaad juiste beslissingen zullen geven?

Resumeerende zien wij dus, dat de rechtspraak der priesters gewoonlijk tweeledig is. Voor een deel fungeeren zij inderdaad als deskundige wetgeleerden; dan is ook de Mohammedaansche procedure bij hun onderzoek gerechtvaardigd. Maar voor een zeer belangrijk gedeelte oordeelen zij eenvoudig als leeken, niet op grond hunner kitâb's, maar volgens hunne persoonlijke opvatting der billijkheid. Juist tegen dit laatste bestanddeel der priesterrechtspraak heeft steeds het grootste bezwaar bestaan.

Welnu, de zooeven bedoelde Resolutie van 1835 heeft tusschen deze beide elementen van de rechtspraak der priesters willen onderscheiden en wel in dien zin, dat hun rechtsmacht voortaan uitsluitend zou beperkt zijn tot de toepassing der Mohammedaansche voorschriften op geschillen van familie- en erfrecht. Alleen als deskundige wetgeleerden mochten zij blijven oordeelen, en hunne beslissing in dat opzicht zou, in den vorm van een vonnis gegeven, kracht van gewijsde bezitten. Maar verder zou hunne rechtsmacht niet meer gaan. Zij hadden dus niet meer te beslissen over het geheele geschil van familie- of erfrecht, maar slechts over dat gedeelte ervan, dat zij als deskundigen konden beoordeelen, terwijl al het overige ter beslissing van de gewone rechterlijke macht moest blijven. Deze laatste zou dus hebben te oordeelen over het bedrag der ingestelde vordering of de billijkheid der verlangde toewijzing van goederen. Op die wijze derhalve moesten de landraden de feitelijke tenuitvoerlegging der priesterraadsvonnissen mogelijk maken.

Aldus was blijkbaar de bedoeling der Resolutie van 1835. Maar die bedoeling is destijds slecht begrepen. De fout lag

hoofdzakelijk in de minder gelukkig gekozen bewoordingen van het besluit. Uit den aanhef, bepalende dat de priesters zouden uitspraak doen over „de" geschillen tusschen Javanen omtrent huwelijkszaken, boedelscheidingen en dgl., welke volgens de Mohammedaansche wetten moesten beslist worden, leidde men ten onrechte af, dat deze geschillen dus niet gedeeltelijk maar in hun vollen omvang, evenals van ouds, aan de rechtsmacht der priesters onderworpen bleven. Maar dan bleef als taak voor de landraden ten aanzien dezer geschillen niets anders over dan om, zoo noodig, nog *aan de tenuitvoerlegging* der priesterraadsvonnissen mede te werken, nl. door middel van executoirverklaring. In dien zin verstond men dan ook, hoewel ten onrechte, den slotzin der Resolutie, bepalende „dat echter alle civiele actiën tot uitkeering of betaling voortspruitende uit de uitspraken der priesters voor de gewone rechtbanken moesten worden gebracht, opdat deze daarop recht zouden doen met inachtneming van de uitspraken der priesters en om derzelver uitvoering te verzekeren".

Voor hen, die de Resolutie ten onrechte in dezen zin verstonden, werden de priesterraden in 1835 dus in hunne van ouds erkende rechtsmacht gehandhaafd. Zoo werd bijv. reeds kort daarna, in 1836, door den landraad te Pekalongan een vonnis van den priesterraad aldaar executoir verklaard, waarbij een Arabier, zekere Bin Salih bin Ishak, in een erfrechtsgeschil door dien priesterraad was veroordeeld om ter zake van het door hem gevoerde beheer over de nalatenschap van zijnen broeder de som van *f* 2792 uit te betalen aan diens erfgenamen. De priesterraad had dus, zooals gewoonlijk, uitspraak gedaan over het bedrag eener vordering en de landraad had dat vonnis executoir verklaard. Natuurlijk werd deze beslissing toen door het Hooggerechtshof afgekeurd. Dit college verklaarde, dat de priesterraad onbevoegd was geweest om den Arabier tot betaling van *f* 2792 te veroordeelen, dat de bemoeienissen van den priesterraad zich volgens Stbl. 1835 n°. 58 niet mochten uitstrekken tot zulke zaken welke veeleer het onderwerp konden uitmaken eener civiele actie, die door

de gewone rechterlijke macht moest behandeld worden, en dat een priesterraad zich bij erfrechtsgeschillen uitsluitend had te beperken tot aanwijzing van de verhouding, waarin de nalatenschap behoorde gesplitst te worden.

De Resolutie van 1835 is later vervangen door art. 3 der Recht. Organ. van 1848. Hoewel men toen feitelijk geen wijziging in den bestaanden toestand heeft willen maken, werden desniettemin de beperkingen in de competentie der priesters, welke de Resolutie van 1835 althans getracht had in te voeren, weder opgeheven. „De" tusschen Inlanders.... gerezen burgerlijke geschillen, welke volgens hunne godsdienstige wetten.... ter beslissing staan van hunne priesters, blijven daaraan onderworpen; zoo luidde artikel 3 der R. Org. Niet alleen dus dat gedeelte der bedoelde geschillen, waarover de priesters als deskundigen konden oordeelen, bleef aan hun rechtspraak onderworpen, maar die geschillen in hun vollen omvang. Ook aan dat gedeelte der vonnissen van de priesters, waarin zij slechts als leeken uitspraak deden, werd nu weder rechtskracht verleend. Eenige jaren daarna werd deze regel, zonder noemenswaardige wijziging in art. 78 van het Reg. Regl. overgenomen. Op het hoofdbeginsel, zooals dit ook in onze grondwet geformuleerd is, — dat alle twistgedingen over eigendom of daaruit voortspruitende regten, over schuldvorderingen of andere burgerlijke regten bij uitsluiting behooren tot de kennis der regterlijke magt, — volgt in alin. 2 van dat artikel als uitzondering: Evenwel blijven de tusschen Inlanders.... gerezen burgerlijke geschillen, welke volgens hunne godsdienstige wetten of oude herkomsten ter beslissing staan van hunne priesters.... daaraan onderworpen.

Over de vraag, hoever de competentie der priesterraden volgens deze 2e alin. van art. 78 Reg. Reglem. reikt, is men het niet volkomen eens. Volgens sommigen [1]) geeft art. 78 Reg. Reglem. aan de priesterraden slechts bevoegdheid om te vonnissen over die burgerlijke geschillen, welke ook reeds in

---

[1]) Zie: Ph. Kleintjes, Het Staatsrecht van Ned.-Indië, 1903, II p. 139.

de Resolutie van 1835 met name waren aangeduid, zooals huwelijkszaken en boedelscheidingen, omdat alleen van deze geschillen kan worden gezegd, dat zij onderworpen zullen blijven aan de rechtsmacht der priesters. Volgens deze opvatting vallen bijv. vragen over den eigendom van bestanddeelen des boedels buiten de competentie der priesters, omdat het geen erfrechtsgeschillen zijn. Volgens anderen [1]) daarentegen mag art. 78 niet in dien min of meer beperkten zin worden opgevat en strekt de competentie der priesterraden zich veeleer uit tot de beslissing van alle geschillen, waarin zij van oudsher reeds uitspraak plachten te doen, daaronder begrepen dus ook de met familie- en erfrechtszaken slechts zijdelings verknochte quaesties omtrent eigendom en schuldvordering. Maar volgens beide opvattingen zijn de priesters in allen gevalle bevoegd de rechtstreeks uit familie- en erfrecht voortvloeiende vorderingen te beslissen, welke de Resolutie van 1835 toch zonder eenigen twijfel bedoelde buiten te sluiten.

Daarbij komt dan nog, dat ten gevolge der slecht gekozen bewoordingen van de 2^{e} alin. van art. 78 Reg. Reglem. priesterraden niet bevoegd zijn om kennis te nemen van geschillen over familie- en erfrecht indien de partijen niet van denzelfden landaard zijn. In dit geval blijft alleen de landraad als de bevoegde rechter over. Een gegronde reden voor die bepaling bestaat niet. Reeds daarom op zich zelf zou art. 78 R. R. wijziging verdienen.

Waarin bestaat overigens sedert 1848 de taak der landraden ten opzichte der geschillen over Mohammedaansch familie- en erfrecht? Die taak is omschreven in de 2^{e} alin. van art. 3 der Recht. Organ. Wordt aan het priesterraadsvonnis niet vrijwillig voldaan, dan kan de gerechtelijke tenuitvoerlegging daarvan langs den gewonen weg van rechten geschieden, maar eerst nadat de landraad het vonnis executoir heeft verklaard. Aan de beslissing zelve van het geschil kan de landraad dus niet

---

[1]) Vgl. Kleintjes, t. a. p., blz. 140; M. C. Piepers in Ind. Weekbl. v. h. R. Nos. 1265 en 1266; W. Winckel, De beslissing van burgerlijke geschillen door priesters in het R. i. Ned. Indië Dl. 90.

medewerken, uitsluitend aan de ten uitvoerlegging van het uitgesproken vonnis. Nadat sedert 1877 de opvatting burgerrecht had verkregen, dat de executoirverklaring moest geweigerd worden, indien de priesterraad, die het vonnis had uitgesproken, zijne bevoegdheid had overschreden of niet wettig tot het nemen van beslissingen was samengesteld geweest, ontstond tengevolge daarvan in 1882 de nadere regeling der priesterraden. De gevolgen dier regeling zijn bekend [1]). De panghoeloe, die tot dusver steeds als alleensprekend rechter had uitspraak gedaan, zij het dan ook in bijzijn en zoonoodig onder voorlichting van eenige hem ondergeschikte, wetgeleerde bijzitters, werd nu voorzitter van een zgn. priesterraad, welke tot op dien tijd slechts in het Europeesche spraakgebruik in Ned.-Indië had bestaan. Was deze priesterraad bij het nemen zijner beslissing niet overeenkomstig de bepalingen van het Ind. Stbl. 1882 n°. 152 samengesteld of waren bij het vonnis de desbetreffende voorschriften van bedoeld Staatsblad niet nageleefd, dan moest in het vervolg de executoirverklaring van het vonnis worden geweigerd. Daar overigens de bevoegdheid der priesters met betrekking tot de door hen te beslissen geschillen reeds in art. 78 Reg. Reglem. was omschreven, kon daaromtrent in 1882 niets naders worden voorgeschreven.

Sedert kwam het hoe langer hoe meer voor, dat Landraden bij weigering der executoirverklaring tevens zelven het geschil beoordeelden en hunne eigene opvatting voor die der priesters in de plaats stelden. Zij deden dit soms zelfs met terzijdestelling van de uitspraak der priesters over de toepassing der Moslimsche wet [2]). Toen bijv., in 1897, een priesterraad bij de verdeeling eener nalatenschap beslist had, dat tot die erfenis gerechtigd waren: zoowel de weduwe en de drie kinderen van den overledene (eenen Javaan) alsook diens ouders, weigerde de landraad te Ngawi aan de tenuitvoerlegging van dit vonnis

[1]) Zie: C. Snouck Hurgronje. Iets over priesterraden. (Het recht in Ned.-Indië LXIII, 749—752); Nederland en de Islâm, 1915, blz. 62 v.

[2]) Zie: K. L. J. Enthoven, Het adatrecht der Inlanders in de jurisprudentie. Acad. proefschr. Leiden 1912, blz. 70—90.

mede te werken, verklarende, dat de priesterraad de Mohammedaansche wet niet goed had toegepast, want dat de ouders van eenen overledene volgens den Islam niet tegelijk met diens kinderen kunnen erven! Zulke kettersche uitspraken kunnen slechts heillooze verwarring tengevolge hebben.

Resumeert men nu de voorafgaande beschouwingen over de totstandkoming der bestaande regeling van de priesterrechtspraak, dan blijkt, dat de hoofdgrief tegen die regeling vooral daarin bestaat, dat — oorspronkelijk tengevolge van misverstand — een te uitgebreide rechtsmacht aan de priesters is gelaten. Het is niet zoozeer de wijze, waarop dezen *als deskundigen* het Mohammedaansche recht toepassen, welke in het bijzonder aanstoot geeft, maar veeleer de wijze, waarop zij bovendien nog *als leeken*, en toch in hoogste instantie, allerlei rechterlijke beslissingen plegen te nemen al naarmate de beëindiging van de aan hun oordeel onderworpen geschillen met al wat daaraan toevallig nog verbonden mocht worden, dit noodig maakt.

Welnu, daaruit volgt, dat — ook met behoud der bestaande priesterraden — reeds een zeer belangrijke verbetering mogelijk zou zijn, wanneer bij eene nieuwe regeling beter rekening werd gehouden met dit tweeslachtig karakter der priesterrechtspraak. Die verbetering zou daarin kunnen bestaan, dat, met wijziging van art. 78 van het Reg. Reglem. en art. 3 der Recht. Organ., in het vervolg slechts aan dat gedeelte der priesterraadsvonnissen rechtskracht werd toegekend, dat inderdaad beslissingen inhoudt, gegrond op Mohammedaansche voorschriften, aan dat gedeelte der vonnissen dus, waarin de priesters zich als deskundige wetgeleerden doen hooren. Aan alle overige gedeelten hunner vonnissen, hunne taxaties van goederen, beslissingen over vragen van eigendom en schuldvordering, welke uitspraken niet op de kitâb's maar op het leekenoordeel der priesters gegrond zijn, zou dan alle rechtskracht moeten ontzegd worden.

Wel zijn die bijkomende uitspraken veelal noodig om eene feitelijke tenuitvoerlegging van het vonnis mogelijk te maken.

Zij zijn daarom op zich zelven wel begrijpelijk en behoeven dan ook niet verboden te worden. Want onderwerpen de partijen zich vrijwillig daaraan, dan kan niemand eenig bezwaar daartegen hebben. Willen echter beide partijen of een van beide niet berusten in het priesterraadsvonnis, dan moet het mogelijk zijn om de geheele rechtszaak — voor zoover zij nog niet op deskundige wijze beslist is — nogmaals te onderwerpen aan het oordeel der gewone rechtbanken voor Inlanders, dwz. aan de landraden. Deze laatsten zouden dan, evenals gewoonlijk, ter terechtzitting eerst moeten trachten om de partijen tot eene minlijke schikking te brengen, maar indien dat niet mogelijk bleek, het geschil op de normale wijze hebben te onderzoeken en te beoordeelen.

Daarbij zou dan het priesterraadsvonnis in de plaats treden van het advies over de toepassing van het Mohammedaansche recht, dat de panghoeloe in andere gevallen aan den landraad pleegt uit te brengen. Aan dat priesterraadsvonnis zou de landraad echter bij zijne beslissing gebonden behooren te zijn, in dien zin, dat hij de Mohammedaansche voorschriften welke in het priesterraadsvonnis op het geschil toepasselijk zijn verklaard, in acht moest nemen. Want uitspraken zooals de zooeven bedoelde van den landraad te Ngawi „ter verbetering" van eene beslissing van den priesterraad over Mohammedaansch recht moeten niet mogelijk zijn.

Ook met behoud der priesterraden zouden dus op deze wijze, op het voetspoor der Resolutie van 1835, reeds belangrijke verbeteringen mogelijk zijn. Aan de beslissingen der priesters die den meesten aanstoot gaven, zou dan in het vervolg geen bindende kracht meer worden toegekend; aan hunne uitspraken over de toepassing van het Mohammedaansche recht daartegen wel en deze uitspraken zouden door de priesters kunnen gedaan worden met kennis van de ware toedracht der zaak, immers na onderzoek der feiten op de wijze, zooals door het Mohammedaansche procesrecht is voorgeschreven. In de gevallen, waarin de panghoeloe reeds thans ter terechtzitting van den landraad adviezen uitbrengt, betreffen deze bijna altijd de

toepassing van Mohammedaansch recht op feiten, waarover tusschen partijen geen verschil van meening bestaat. Maar in de geschillen in zake familie- en erfrecht zou de panghoeloe in verreweg de meeste gevallen geen advies kunnen uitbrengen, indien hij niet vooraf in staat was gesteld om zich, volgens de methode van het Moslimsche procesrecht, zekerheid omtrent de toedracht der feiten te verschaffen. Juist omdat de erkenning van rechten volgens het Moslimsche recht zoo nauw met de procesregelen en de eigenaardige bewijsleer samenhangt, kan een advies over Mohammedaansch familie- of erfrecht slechts waarde hebben, indien het wordt uitgebracht op grond van een voorafgaand rechterlijk onderzoek, zooals dat van de priesterraden, hetwelk gehouden wordt met inachtneming der Mohammedaansche procesregelen.

De taak der landraden zou bovendien niet belangrijk uitgebreid en verzwaard behoeven te worden, indien de rechtspraak der priesterraden gedeeltelijk gehandhaafd kon blijven. De aard der geschillen, welke door de priesterraden plegen beslist te worden, maakt spoedige afdoening daarvan meestal zeer wenschelijk. De priesterraden zijn daartoe veelal beter in staat dan de toch reeds met strafzaken overstelpte landraden.

Ook dat de toepassing van het Mohammedaansche recht aan de zgn. priesters kon worden overgelaten, zonder dat de landraden de vervulling dier taak behoefden overtenemen, zou een voordeel zijn te achten. Het eenvoudig dulden van Mohammedaansche beginselen en het erkennen van de geldigheid van priesterraadsvonnissen in dat opzicht is toch iets anders dan zelf tot toepassing van Mohammedaansch recht te moeten overgaan. Het groote bezwaar tegen codificatie van Mohammedaansch recht — nl. de vrees, dat zulk eene codificatie tevens voor langen tijd ongewenschten steun aan dat in beginsel toch veroordeelde recht zou geven — geldt min of meer ook tegen het opdragen van rechtspraak volgens Mohammedaansche beginselen aan de landraden.

Maar, daargelaten òf en in welke mate men waarde moge toekennen aan de genoemde voordeelen van het behoud der

priesterraden, in allen gevalle zou door de aangegeven wijziging in de rechtsmacht der priesterraden, in juridischen zin, een betere grenslijn dan thans zijn getrokken tusschen de competentie der priesters en die der gewone rechterlijke macht. Steeds blijft, wel is waar, elke aan de priesters toegekende bevoegdheid tot beslissing van geschillen, inbreuk maken op de competentie der landraden, maar de rechtsmacht der priesterraden zou dan toch in het vervolg binnen de strikt noodzakelijke grenzen teruggebracht zijn en uitsluitend de toepassing van het Mohammedaansche recht betreffen.

STAATSZIN EN ZAKENGEEST IN AMERIKA [1]).

BIJDRAGE VAN DEN HEER

J. HUIZINGA.

De Amerikaan gebruikt den naam van zijn land in het enkelvoud: „The United States is fabulously rich". Gaat men een zestig jaren terug, dan zal men het werkwoord nog in het meervoud vinden, tenzij misschien in de taal der buitenlandsche staatkunde. In die verschuiving van het taalgevoel ligt een van de belangrijkste ontwikkelingen der Amerikaansche geschiedenis opgesloten. De staat is voor den Amerikaan een eenheid geworden; hij voelt in United States niet in de eerste plaats een veelheid meer, de Unie heeft in zijn gedachte de Staten overvleugeld.

De gedachte volgt daarin slechts de werkelijkheid. Inderdaad heeft sedert het midden der negentiende eeuw de Unie de Staten volkomen op den achtergrond gebracht.

Het was door de beste kenners van Amerika heel anders voorspeld. Tocqueville schreef, op grond van hetgeen hij in de jaren 1831 tot 1833 had waargenomen: „Ou je me trompe étrangement, ou le gouvernement fédéral des Etats Unis tend chaque jour à s'affaiblir. Il se retire successivement des affaires; il resserre de plus en plus le cercle de son action... S'il ne survient pas quelque circonstance extraordinaire, le gouver-

[1]) In deze studie wordt een voortzetting gegeven van de beschouwingen, voorgedragen in de vergadering der Akademie op 10 Juni 1918 onder den titel „Individualisme en Associatie in de Amerikaansche geschiedenis", en vervolgens verschenen in *de Gids* van Juli en Augustus 1918, onder den titel „Een historische tegenstelling getoetst aan de Amerikaansche geschiedenis."

nement de l'Union ira chaque jour s'affaiblissant." „l'Union est un accident qui ne durera qu'autant que les circonstances le favoriseront." [1]) — Een kwart eeuw later scheen Tocqueville's voorspelling in vervulling te gaan; de Unie scheurde, en Gladstone heeft gemeend, dat het met haar gedaan was. Doch de buitengewone omstandigheden, die Tocqeville voor haar behoud noodig achtte, maar nauwelijks verwachtte en niet kon voorzien, hebben zich inderdaad voorgedaan.

Het zijn de geweldige veranderingen in de economische verhoudingen geweest, welke reeds tijdens den burgeroorlog hun invloed ten gunste van het behoud der Unie deden gelden, en sedert dien in steeds stijgende mate gewerkt hebben in de richting van een versterking van het federaal gezag tegenover dat der Staten„ en een daaraan geëvenredigden groei van het nationaal bewustzijn en den eerbied voor den staat als zoodanig.

Van den beginne af heeft in Amerika het bedrijfsleven den staat gedrukt. De staat is in de Amerikaansche samenleving langen tijd een secundaire factor gebleven. Niet alleen de Unie, maar het staatsgezag als zoodanig genoot gering ontzag. Van vereering van den staat als het alzijdig zorgende, kinderlijk beminde en gehoorzaamde orgaan was geen spoor. Men vreesde het staatsgezag als een lastig toezicht op de particuliere welvaartsbelangen, of gebruikte het, om die te dienen en te bevorderen. De leidende gedachte in de opvatting van de staatsmacht bleef Jefferson's meening, dat de rechten van het geheel niet meer kunnen zijn dan de som van de rechten der individuen.

Het geringe staatsbesef valt uit de geheele wordingsgeschiedenis der Vereenigde Staten te verklaren. Als koloniën van Engeland zaten zij ver van het hart van den Staat af; zij ondergingen niet de suggestie van zijn glans en heerlijkheid, ondervonden niet zijn dagelijksche bescherming. De staat liet hen in hoofdzaak aan henzelven over. Wanneer de gouverneurs optraden voor den koning, was het doorgaans met verbod en

---

[1]) Tocqueville, De la démocratie en Amérique II p. 397/99.

dwang: tegenwerkend en storend ten opzichte van de vrije ontwikkeling der welvaartsbelangen. De kolonisten, toch veelal reeds in onvrede gescheiden van den moederlandschen staat, die hun godsdienstige vrijheid belaagde, leerden den staat veel meer kennen als een ongewenschte lastige, dan als een noodige beschermende macht.

De opstand tegen Engeland beoogde dan ook veel meer afschudden van staatsgezag dan stichting van een eigen staat. Het laatste geschiedde, omdat de oorlog samenvoeging van alle krachten en eenheid van beleid eischte. Doch men koos den minst bindenden vorm, die denkbaar was: een lossen bond van dertien zelfstandige Staten. De termen van het verbond herinneren aan die der Unie van Utrecht: de Confederatie beoogde te zijn „a firm league of friendship for their common defence, the security of their liberties, and their mutual and general welfare". Elke Staat zou souverein zijn, elk had één stem in het Congres, dat wel belangrijke bevoegdheden kreeg, als beslissing over oorlog en vrede, munt, post, algemeene financiën, doch geen macht, om de leden van het verbond te dwingen, geen recht tot heffingen, enkel verzoek om bijdragen. Voor belangrijke besluiten was een meerderheid van negen Staten voorgeschreven.

Men gunde dus aan de Unie, bevreesd als men was voor een sterk centraal gezag, ten naastenbij die rechten, waartoe men te voren de macht van de Engelsche kroon beperkt had willen zien. Het schrale gezag, dat zoodoende aan het Congres was toegekend, verliep nu bovendien nog geheel; geen der Staten wist van onderwerping, elk zorgde voor zich en was naijverig op den ander. De oorlogstoestand over een zoo wijd uiteengelegen gebied dwong de Staten ook wel tot individueele verdediging. Toen de onafhankelijkheid in 1783. bevochten was, scheen het jonge Verbond zijn taak te hebben volbracht.

Juist de vrijheid evenwel had de economische belangen buiten de beperkte grenzen van de afzonderlijke Staten doen uitgroeien. Het kapitaal van de kuststeden, nu bevrijd van de beperkin-

gen, die eertijds Engeland oplegde, moest, om zijn macht ongehinderd te kunnen ontplooien, beschikken over een krachtiger samentrekking van het staatsgezag. De aanneming der Constitutie in 1789 was de overwinning van die belangen [1]). De staat was nu een bruikbaar instrument geworden.

Een bruikbaar instrument, maar ook meer niet. In de Constitutie was gestreefd naar een zuivere toepassing van de staatkundige bespiegeling der achttiende eeuw. De scheiding der drie machten gold voor het beginsel van alle politieke wijsheid. Uitvoerende, wetgevende en rechterlijke macht zouden zelfstandig naast elkander werken, en wanneer één een overwicht dreigde te krijgen, elkander wederkeerig in toom houden door een kunstig systeem van „checks and balances". Geen van drieën was gedacht als drijvende kracht. Allerminst was het uitvoerend gezag als een leidende macht bedoeld, veeleer als de dienaar van het wetgevend gezag. Er was aan het geheele staatsbestel veel meer een negatieve functie toegedacht dan een positieve. Waartoe zou men ook een krachtig, actief staatsgezag noodig hebben, tenzij in tijden van buitenlandsch gevaar? Den grondslag, waarop het welzijn der gemeenschap veilig berustte, meende men voor goed verworven te hebben. Zoolang volksregeering en rechtsgelijkheid verzekerd waren, zou er niets aan de gezondheid der staatkundige en maatschappelijke verhoudingen ontbreken. Een sterk staatsgezag, dat men niet anders dan als aristocratie kon zien, zou de vrijheid en gelijkheid eer bedreigen dan beveiligen. Hier scheen dat andere woord van Jefferson te gelden: „It is error alone which needs the support of government. Truth can stand by itself".

De geringe waardeering van het staatsgezag, die den Amerikaan in het bloed zat, had in de praktijk vooral betrekking op zijn afzonderlijken Staat. Hij voelde zich in de eerste plaats Virginiër of burger van Massachusetts. Het waren immers de Staten, die elk voor zich bijna alle publieke belangen behartigden: rechtspraak en wetgeving, onderwijs, belasting waren

[1]) Zie Een historische tegenstelling enz., *De Gids* 1918 III p. 79.

bijna geheel zaak van de Statenregeeringen. Met de Unie kwam men in het gewone leven nauwelijks in aanraking. Wel was er sedert den vrijheidsoorlog een sterke nationale trots, op Amerika's vrijheid, welvaart, rijke belofte en energie, maar dit was een sentiment voor feestgebruik, voor een houding naar buiten, dat weinig effekt had op de houding jegens het dagelijksche staatsgezag. En het was trots, geen liefde. De liefde gold Virginia „the Old Dominion", of den bodem, die geheiligd was door de Pilgrim Fathers en hun beproevingen.

Het was met dat al een liefde van een zeer gemeenzaam soort. Men beriep zich op den staat, als men hem noodig had, en zette hem naar zijn hand, als men kon. Voor en na bleef het bedrijfsleven de werking van het staatsgezag beheerschen. De economische belangen, de groote en de kleine, de wereldomspannende en die der plaatselijke nering, hebben van den beginne af het Amerikaansche staatsorganisme in al zijn vezels en weefsels doortrokken. De werking van dat proces op het staatsgezag schijnt in de negentiende eeuw langen tijd louter destructief. Het bedrijfsleven vreet den staat letterlijk op. Hij leidt een zwak en ziekelijk en veelal onwaardig bestaan. Op tal van punten kan men in het Amerikaansche staatslichaam de ontaarding aanwijzen, door het indringen der economische belangen teweeggebracht. Zij hebben de negatieve strekking, die reeds volgens de bedoeling der Constitutie den staat eigen was, in vele opzichten versterkt.

Een van de fundamenteele gebreken van het Amerikaansche staatsbestuur is altijd geweest het gemis aan samenhang en samenwerking der verschillende organen. Door de „rotation in office", de vervanging der ambtenaren na korten termijn, wat als een der heilmiddelen der democratie gold, ontbreekt het aan een bureaucratie, aan veel kwaads derhalve, maar tegelijk aan een blijvend en bindend element in het staatsbestuur. Er is evenmin een ambtelijke hierarchie; er is coördinatie maar geen subordinatie van gezagsorganen. Dit geldt vooral van het bestuur der Staten. „Le gouvernement des Etats, — zegt Boutmy —, sans bureaucratie et sans hiérarchie administrative est

comme un maître muet et manchot qui ne peut pas se servir lui-même et qu' assisteraient à leur loisir deux intendants très gauches et très empruntés: l'un, la législature qui ordonne tout en gros et ne surveille pas l'exécution, l'autre, le judiciaire qui épuise chaque fois son énergie sur un cas particulier." [1]) — De gouverneur van den Staat is in het plaatselijk bestuur door geen enkel van hem afhankelijk ambtenaar vertegenwoordigd. Niet het bestuur houdt de ambtenaren aan hun plicht, de verongelijkte moet hen aanklagen. Iedere dienst vormt een kleine afzonderlijke autonome organisatie. Het geheele bestuurssysteem is een uitbreiding van het beginsel van local self-government. Ook in het stadsbestuur heerscht het verderfelijke systeem van uitvoerende „boards" zonder onderling verband.

Door dit alles hebben de particuliere zakenbelangen zich ongehinderd in de regeering van stad en staten kunnen dringen. Het geheele stelsel van onderonzen, wederkeerige bevoordeeling, concessiebejag, gekonkel, baantjesjagerij, kon ontstaan, doordat de staatkundige vormen, opzettelijk zwak opgetrokken, geen weerstand hadden te bieden aan den aandrang van het particulier belang. Toen men eenmaal gewend was, het openbaar gezag dikwijls te zien werken in het bijzonder belang, moest de tegenzin tegen actieve staatswerkzaamheid nog toenemen. Uit vrees voor machtsmisbruik ging men de staatsmacht, waar men kon, aan kluisters leggen. In de Statenconstituties, die dikwijls veranderd worden en zeer uitvoerig zijn, nam men de meest speciale zaken op, om ze aan den invloed van de wetgevende lichamen te onttrekken. Want daar bovenal, in de volksvertegenwoordiging der afzonderlijke Staten, waren de beroepspolitiekers meester geworden; reeds lang zijn deze lichamen door het volk gedisqualificeerd.

In verband met de geringe actie van het staatsgezag ontwikkelen zich particuliere organisaties met publieke functies. De staat oefende weinig politie uit, bij gevolg namen de burgers de gewoonte aan, zich zelf te beschermen. De private

---

[1]) Boutmy, Eléments etc. p. 216.

gewapende lijfwachten, gewoonlijk Pinkerton's men genoemd, zijn een zoo zuiver middeleeuwsche ontwikkeling, als mogelijk is. De Schot Allan Pinkerton richtte in 1852 te Chicago zijn National Detective Agency op. Hij deed groot werk, verijdelde een aanslag op Lincoln, ving groote spoorwegdieven, organiseerde een spionnagedienst in het Zuiden, en had tenslotte het succes, de Molly Maguires ten val te brengen. In later jaren zijn de detective agencies ontaard tot strikebreakers, „labor adjusters" noemen zij zich. Hun manschappen krijgen door de bekleeding met politiegezag als deputy-sheriff een gevaarlijke onverantwoordelijkheid. Een firma van dien aard verklaarde, in drie dagen 10.000 gewapende mannen te kunnen leveren. Hier schuift het zakenbelang dus den staat geheel op zijde.

Toch is de invloed van het directe economische belang op het Amerikaansche staatswezen niet enkel destructief geweest. Terzelfder tijd dat het den staat ontzenuwt, bereidt het zijn latere versterking voor, door het ontwikkelen van organen, die thans meer dan ooit geroepen schijnen, om de leidende rol te spelen in het staatsbestuur.

De overvleugeling van de Staten door de Unie is het direct gevolg geweest van de geweldige economische ontwikkeling sedert den burgeroorlog. Het federatieve systeem was berekend op verhoudingen, waarin de zakenbelangen elk voor zich in den regel hun sfeer niet verder uitstrekten dan de grenzen van den Staat, waar de onderneming gevestigd was. Maar op moderne toestanden van productie en ruilverkeer past het federatieve stelsel niet meer. De Vereenigde Staten vormen in industrieel en economisch opzicht één land. Geen der Staten vormt in dat opzicht meer een natuurlijke zelfstandigheid. In hun plaats zijn de vier of vijf groote geografische afdeelingen (secties zegt de Amerikaan) getreden: het oude Oosten met zijn industrie en bankwezen, het Zuiden, nu niet meer uitsluitend katoenbouwend zooals voorheen, maar met een veelbelovende exploitatie van agrarische en minerale rijkdommen, het graanbouwende gebied van het Noordelijke Midden, en tenslotte het Westen,

al naar zijn veeteelt, houtkap, mijnbouw, ooftbouw of andere productie weer in onderafdeelingen te scheiden. Al deze groote gebieden zijn onderling van elkaar afhankelijk. Massachusetts maakt bijna de helft van de schoenen, Pennsylvania meer dan de helft der ijzerfabricaten. Het kapitaal van de Oostelijke steden is belegd in de mijnen van het Westen, de jonge industrieën van het Zuiden, in spoorwegen en hypotheken overal [1]. De spoorwegstelsels loopen dwars over alle Statengrenzen heen.

Bij zulke verhoudingen is concurrentie der Staten onderling een verouderd onding geworden. Zij werkt enkel belemmerend. Tengevolge van de oude Statenzelfstandigheid in de wetgeving is bijvoorbeeld het verzekeringswezen een chaos. Staten adverteeren hun billijke voorwaarden voor het oprichten van vennootschappen. Komt er in één Staat een deugdelijke wet op de vennootschappen, dan verhuizen de onsoliede naar een anderen Staat. De algemeene, gezonde economische belangen dwingen tot Uniegezag over al deze aangelegenheden.

Evenwel, aan den anderen kant is de Amerikaan zoo gewoon, in zijn zakenbelangen „to be left alone", hoogstens onder toezicht van het Statenbestuur, dat hij naar zijn hand zet, dat hij inmenging van het Uniegezag in het economische leven noode verdraagt. Voet voor voet heeft de centrale regeering haar gezag in dezen moeten veroveren. Het uitgangspunt van de federale macht over de spoorwegen werd de Interstate Commerce Act van 1887, die kwesties van vervoer tussschen de Staten onder controle van een federale commissie plaatste. In de laatste jaren voor den wereldoorlog won het Uniegezag in economische zaken hand over hand. In 1913 werd de Federal Reserve Board ingesteld, ter voorkoming van geldcrisissen, in 1914 de Federal Trade Commission. In 1916 volgden de Farm Loan Board, de Employees Compensation Commission, en kwam de federale Child Labor Act tot stand, wat tien jaren eerder nog algemeen als iets onzinnigs werd beschouwd. Welke ongehoorde uitbreiding van het Uniegezag over het productieleven de intrede

---

[1]) Bryce II p. 903.

van Amerika zelf in den Europeeschen oorlog heeft teweeggebracht, daarvan brengt bijna elk dagbladnummer ons de verbazingwekkendste bewijzen.

De uitwisseling of althans verflauwing der Statengrenzen werd nog door andere omstandigheden bevorderd. Hoe meer de groote partijorganisaties zich volmaakten, hoe beter door het vergemakkelijkte verkeer de partijsamenhangen als iets algemeen nationaals werden gevoeld, des te meer kwam de eenheid van den staat vooraan te staan in den geest boven de veelheid der Staten. En het was vooral het steeds weer nieuwe Westen, dat een sterken nationaliseerenden invloed deed gelden. De bewoners der Atlantische staten, geboren en getogen in hun Staat, bleven zich indien zij er gevestigd bleven, aan hun ouden Staat gehecht voelen. Maar die naar het Westen weken, en daar zich vermengden met de inkomelingen uit andere streken, verloren dien engeren vaderlandszin. Zoolang hun gebied slechts territoriën vormde, hadden zij direct te doen met het federale bestuur. En als Staten erkend, kregen de nieuwe eenheden, alleen reeds door de snelheid en talrijkheid, waarmee zij opkwamen, nimmer dat eigen, bijzondere type, op oude traditie gegrondvest, dat in het Oosten Georgië van de Carolina's en Rhode Island van Connecticut onderscheidde.

De Unie had van aanvang af één zeer gewichtig ascendent bezeten: zij was geroepen, de betrekkingen met het buitenland te regelen. Toen de Constitutie gemaakt werd, had men zich voorgesteld, dat deze hoofdzakelijk van negatieven aard zouden zijn, en dat Amerika zich ongestoord aan zijn eigen ontwikkeling zou kunnen wijden. Doch het liep anders. De periode van de Revolutie en Napoleon noodzaakte de Republiek, om voortdurend positie te kiezen in zeer netelige buitenlandsche kwesties. Daardoor werd van stonde af aan het Uitvoerend gezag veel belangrijker dan men zich had voorgesteld. Na 1815 scheen inderdaad een lange periode aangebroken, waarin de Vereenigde Staten met de oude wereld weinig te maken hadden, te meer daar zij hun beteekenis als zeevarende mogendheid in den Napoleontischen tijd hadden ingeboet. De Monroe-leer was

de bezegeling van die negatieve, afwerende houding: Amerika wenschte met rust gelaten te worden.

Langen tijd bleef de belangstelling voor kwesties van machtsuitbreiding gering. Er waren wel oude begeerten naar Canada en West Indië, maar zij bleven utopisch. De oorlog met Mexico in 1846 en 1847, die de Unie Nieuw-Mexico en Californië schonk en de aansluiting van Texas bevestigde, ontleende de nationale belangstelling aan zijn samenhang met de slavenkwestie. Nog in 1867 moesten Sumner en Seward den onschatbaren koop van Alaska, door Rusland aangeboden, haastig en tegen den zin van het Huis van Afgevaardigden erdoor jagen.

Inmiddels was de ontzaglijke economische expansie reeds gaande, die weldra de Vereenigde Staten tot uitvoerend land verhief. Zijn productie werd wereldproductie. Voortaan hadden de groote economische belangen een actieve wereldpolitiek noodig; het Amerikaansche imperialisme was voorgeschreven en daarmee de gewichtigheid van het centraal gezag, dat deze politiek te voeren had, uitermate versterkt.

In 1878 wordt een kolenstation op de Samoa-eilanden gevestigd, in 1884 op Hawaii. De eerste worden in 1899 tusschen Duitschland en Amerika verdeeld, de laatste geannexeerd in 1898, hetzelfde jaar, dat den Vereenigden Staten de Philippijnen, Porto Rico en Guam in den schoot werpt als buit van den oorlog met Spanje. In 1900 doet Amerika mee aan de expeditie in China, in 1905 bemiddelt het den vrede tusschen Japan en Rusland. De wereldpolitiek der Unie behoudt zeker ideaal aspect, doordat zij de roeping van het groote gemeenebest ter bevordering van vrede, recht en welvaart ijverig blijft accentueeren. Cuba wordt staatkundig onafhankelijk gelaten, wat deze onafhankelijkheid dan ook moge beteekenen. De Democraten dringen steeds aan op het weder prijsgeven van de Philippijnen, al zien zij zich, aan het bewind gekomen, buiten staat, dezen eisch te volvoeren. Onverbrekelijk verbonden met het Amerikaansche imperialisme is de bevordering der arbitrage. Het Panamericanisme met zijn groote toekomstbelofte

is evenzeer een onderdeel van dat imperialisme, als de kanaalaanleg door de landengte, een der oude idealen van de Unie, nu verwezenlijkt. Dat alles heeft de eenheid van den staat en de kracht en het prestige van het staatsgezag voortdurend doen rijzen, alles onder den onmiddellijken invloed der economische belangen.

Daarmede is echter die invloed nog alleen in het groot aangewezen. Even belangrijk is hij in de wijze, waarop de „business"-geest van den Amerikaan voortdurend en in het klein de politieke functies vervormt.

In den tijd, toen de constituties van de Staten en van de Unie gemaakt werden, den tijd van het nog ongeschokte rationalisme, stelde men zich de werking van staatsmachten en staatsinstellingen voor als een eenvoudig, zuiver te berekenen spel van krachten volgens de wetten der natuur en der menschelijke rede. Doch van die wetten der natuur kende men nog alleen die, welke de uiterlijke verhouding der lichamen onderling beheerschen en van de psychologie der samenleving kende men in het geheel niets. De staatkundige voorstellingen der achttiende eeuw stonden, gelijk president Wilson het geestig heeft uitgedrukt, [1]) onder den invloed van Newton's theorie. De zwaartekracht was het beeld, waaronder men zich politische functies enkel denken kon. Had men een zuiver geconstrueerde staatsmachine ontworpen, dan volgde alle heil vanzelf.

Doch John Adams en Samuel Chase wisten het beter: „We shall be governed by our interests, and ought to be." [2]) En het interest kende geen theorie van Newton, en bracht in de praktijk van de staatsmachine de krachten der menschelijke samenleving, de sociologische krachten. De praktijk van het staatsbeleid was van den beginne af gegrondvest op de vraag: wie kan het doen? hoe kan men het klaarspelen? — Het was de man, die het wist en het kon, waar het op aan kwam. Doordat achter alle politieke vragen onmiddellijk de economi-

---

[1]) The New Freedom p. 41.

[2]) Zie Een historische tegenstelling enz., I p. 71.

sche belangen stonden, kwamen, geheel tegen de bedoeling van de ontwerpers der Constitutie, in alle werkzaamheden de personen op den voorgrond, die die belangen dienden. De Amerikanen voelden bij instinct, dat men het wetten ontwerpen niet moest opdragen aan enkele departementen met veel te wijd omschreven veld, maar aan gesloten commissies van zaakkundigen, de Committees van het Congres. Dit beginsel is een uitdrukking van het practische mercantiele besef. In 1915 had de Senaat er 74, en het Huis van Afgevaardigden 57. De taak van die comité's varieert van de opruiming van nutteloos papier in de regeeringsbureau's tot de irrigatie en ontginning van de dorre streken.

Krachtens diezelfde neiging om alles te concentreeren op een man, die het doen kan, ontwikkelde zich de groote macht van den Speaker in het Huis van Afgevaardigden. Als voorzitter van het door hem zelf in meerderheid gekozen Committee of rules kon hij de andere comité's en hun voorzitters aanwijzen, en zoodoende allen wetgevenden arbeid concentreeren in de handen van enkelen. Hij kon het debat beperken, het woord onthouden, de volgorde van behandeling bepalen. Geen lid kon aandacht voor een voorstel verwerven, zonder eerst den Speaker te „zien". De oudere leden monopoliseerden de belangrijke comité's. Dit stelsel had groote voordeelen; er werd praktisch en met zaakkennis gewerkt, maar de democratie kwam in de knel. In 1910 is er aan de bedenkelijke macht van den Speaker een einde gemaakt.

Kwamen zoo in de regeeringslichamen zelf de personen op den voorgrond, in de partijorganisatie was dat nog veel meer het geval. Schijnbaar gebouwd op de meest zuiver democratische grondslagen, was het geheele partijleven, ook waar „bossdom" niet in zijn allerbrutaalste vormen zegevierde, onderworpen aan den invloed van personen. Door persoonlijk werk wordt van onderen op de partijactie in gang gebracht; de kroegbaas is de onderste op den partijladder, en hij kan het ver brengen. Het nationale partij-comité, dat gedurende vier jaar de opperste leiding heeft, wordt in naam gekozen door

de nationale partij-conventie, maar inderdaad aangewezen door het opperhoofd. Dikwijls wijst hij zich zelf in de eerste plaats aan. Evenzoo is in het Staten-partijcomité de voorzitter de man, die het doet, terwijl het comité zelden vergadert.

Het Amerikaansche politieke leven is zoodoende steeds bijzonder geschikt geweest, om den man van durf, inzicht, sterke zenuwen en een ruim geweten op den voorgrond te brengen, evenwel niet in de eerste plaats als dienaar van het publiek belang, maar in dienst van partijbelangen en daarachter van zakenbelangen. Figuren zijn het zooals bijvoorbeeld Thaddeus Stevens, de leider der Republikeinen in het Huis van Afgevaardigden in de jaren van en na den burgeroorlog. Zij zijn persoonlijk dikwijls respectabel: Stevens, de harde partijman, die het Zuiden als overwonnen gebied wou blijven beheerschen, was een man van diepe menschelijke sympathieën.[1]) Maar het stelsel werkte eenmaal zoo, dat de moed en strijdlust, de sterke wil en de handigheid niet regelrecht de publieke zaak ten goede kwamen.

Het is een der belangrijkste wendingen in de jongste Amerikaansche geschiedenis, dat dit stelsel van onderonzen en persoonlijk overwicht, dat zoo lang ten kwade heeft gewerkt, nu ten goede schijnt te gaan werken. De Amerikanen zijn nooit blind geweest voor de groote gebreken van hun eigen staatsbestuur; de publieke opinie heeft ze altijd luide aangeklaagd, zelfs overdreven bij wijlen. „We have come — zegt Wilson in 1912, — to be one of the worst ruled, one of the most completely controlled and dominated governments in the civilized world — no longer a government of free opinion, no longer a government by conviction and the vote of the majority, but a government by the opinion and the duress of small groups of dominant men.”[2]) Heel het volk is sedert twintig, dertig jaar doordrongen van het besef, dat het staat voor een ontzaglijke taak van zuivering en verbetering.

---

[1]) American historical review vol. XII p. 567.

[2]) The New Freedom p. 195.

Nu zou men verwachten, dat het streven uitging op het ontwortelen van het ingeroeste stelsel van persoonlijk overwicht en machinatie. Doch het tegendeel is het geval. De Amerikaansche staat moet door de ziekte heengroeien. De publieke opinie roept zelf in alles om den man, die het kan, het durft en het doet, en dien zij haar vertrouwen wil schenken, om nu niet meer partij- of zakenbelang te dienen maar het heil der gemeenschap. Zakenman als hij is, ziet de Amerikaan, dat de staatsmachine veel te ingewikkeld is, om, ook als men haar zuiver kon laten werken, aan zich zelf te worden overgelaten. Hij wil mercantiel beleid, mercantiele directheid van methode. „Our national government — zegt James T. Young — is passing trough an era of sweeping and important changes. The one central fact that stands out clearly in all these changes is the concentration of power." „The keynote of this newer American government is Efficiency." „Executive leadership to-day is the outstanding feature of our institutions." [1])

Naarmate de Statenregeeringen hun gezag in de oogen van het volk meer en meer verloren, kwam de behoefte op, om in de leiding van een Staat op een sterke persoonlijkheid te kunnen vertrouwen. De groote zakenbelangen hadden gaarne een sterken man tegen stakingen, het volk had hem gaarne tegen de groote zakenbelangen. Zoo is de positie van den gouverneur van een Staat van alle zijden met meer macht bekleed. Wilson had het vertrouwen van het volk, dat hem in 1912 tot het presidentschap bracht, gewonnen, door als gouverneur van New Jersey dien Staat te ontrukken aan den greep van de Pennsylvania Railroad Company en de Public Service Corporation.

In het stadsbestuur was reeds een neiging gaande, om de macht van den mayor te vergrooten ten koste van den raad, die het vertrouwen verloren had, toen deze ontwikkeling is achterhaald door bestuursvormen van veel radicaler nieuwheid.

---

[1]) J. T. Young, The new American Government and its work. Social Science Textbooks ed. by R. T. Ely, 1915, p. 3, 8, v.

De onmiddellijke aanleiding tot het opkomen van deze merkwaardige ontwikkeling is een natuur-katastrofe geweest. In het jaar 1900 werd de stad Galveston in Texas door een vloedgolf verwoest, en daarmee ook al de ongerechtigheden van het slechte en corrupte stadsbestuur verdelgd en weggespoeld. Men stond voor het probleem, om de stad terstond weer op te bouwen. In dien nood begreep men, dat het met een herstel van het oude bestuursorganisme met al zijn gebreken eenvoudig niet gaan zou. Het veld zou al te open staan voor bevoordeeling, bedrog en plundering. Op aanstichten van eenige zakenmannen koos men een commissie van vijf vertrouwde mannen, aan wie het geheele werk der reconstructie werd opgedragen. Zij vervulden hun taak zoo goed, dat men hen herkoos, om de vernieuwde stad nu ook maar te besturen. Zoo ontstond het Commission Government. Weldra volgden andere steden na, wat Galveston begonnen was, en in korten tijd is het Commission Government een beproefd heilmiddel voor het uitroeien van oud zeer in het stadsbestuur gebleken. [1]) De Commissie vereenigt in zich de functies van mayor, cabinet, aldermen, council en treasurers. Dat zoodoende bereikt wordt, wat de Amerikaan vóór alles wenscht: efficiency, behoeft geen betoog.

Bij enkel Commission Government bleef het niet. Een volgende stap was het, wanneer de Commissie een City manager koos, aan wien het geheele directe stadsbestuur werd in handen gegeven, terwijl de Commissie hem dirigeert en verordeningen maakt. Men zou hem kunnen vergelijken met den Podestà in de middeleeuwsche Italiaansche steden, den tijdelijken machthebber, die van buiten ingeroepen werd, om een door burgertwist verward stadsbestuur te reguleeren. Of zal men hem liever betitelen met de nederiger en minder romantische termen van zetbaas of aannemer? 't Zal juister zijn, immers het is duidelijk, dat de staat met de invoering van deze organen geheel en al bedrijfsvormen heeft aangenomen. De Commissie zoekt

---

[1]) Het is behandeld in de dissertatie in 1918 te Leiden verdedigd door Mr. A. Buriks, Democratisch Gemeentebeheer.

haar Manager per advertentie, en als hij niet voldoet, zet zij hem aan den dijk. Het economische principe heeft hier den staat geheel doordrongen, de staat is doorgeziekt.

De praktijk van het stelsel vermeldde tot 1917 slechts één geval van mislukking door fraude. Wel ontbreekt het niet aan aanvallen erop, en hebben een paar steden de proef ermee weer opgegeven, maar in het algemeen is het een groeiend element in den Amerikaanschen staat. De City managers hebben hun vereeniging, waar zij hun ervaringen uitwisselen, en waar „the limp aimlessness of discussion in a typical mayors' conference is replaced by an earnest spirit of 'tell me just how you did it, so I can do it too'." [1]) — In de jaren 1913 tot 1916 rezen de getallen van steden met Commission Government van 55 der steden boven 30.000 inwoners tot 170, en van die met een City-manager van 12 tot 101.

Wat is nu de City-manager eigenlijk anders dan een veredelde Boss? De boss gezuiverd van partij- en corruptiesmetten, gere-publiciseerd om eens een heel mooi woord te vormen, en nu krachtens den volkswil over de publieke zaak gesteld als de man, die het kan en het doet. De werkelijke overgangen tusschen het boss-type en den city-manager zijn er. „Of late years — werd reeds twaalf jaren geleden, eer het manager-plan opkwam, getuigd — the boss has sometimes been a courageous man who by the force of his character, backed up by public confidence, accepts a popular mandate to carry on the government. The causes which produce the corrupt boss are turned into the support of an honest boss". [2])

De aanvaarding van bedrijfsvormen door staatsorganismen doet zich daarnaast natuurlijk ook gelden in de meer directe gedaante, die ook andere landen kennen, en waarin Amerika door de langdurige overheersching van de particuliere onderneming bijzonder achterlijk is. In tal van Staten werken com-

---

[1]) American Year Book 1916 p. 209.

[2]) A. B. Hart, National Ideals historically traced. The American Nation A History, vol. XXVI, 1907, p. 176.

missies voor „State efficiency and economy", die de bestuurstechniek trachten te verbeteren door haar in overeenstemming te brengen met de vormen van mercantiele organisatie. De veelsoortige bureau's en „agencies" worden geconsolideerd, een praktisch systeem van de begrooting der uitgaven en besteding der stedelijke gelden ingevoerd. [1]) Invoering van „business"-methoden in stadsbestuur, moderne „accountancy" enz. zijn tenslotte vrij gemakkelijk te bereiken, maar heel langzaam en bezwaarlijk gaat de verovering van diensten van openbaar nut: vervoer, verlichting, watervoorziening, door gemeente- of staatsbedrijf.

De zooeven behandelde hervorming van het stadsbestuur maakt een onderdeel uit van wat in Amerika „Short ballot movement" heet. Langen tijd heeft in Amerika het beginsel gegolden, waarin men den waarborg zag eener zuivere democratie, om zooveel mogelijk ambten bij verkiezing te bezetten, en door korte ambtstermijnen en steeds herhaalde verkiezingen „rotation in office" te bewaren. Het gevolg was geweest, dat de verkiezingen zoo veelvuldig werden, en zooveel ambten en personen betroffen, dat de kiezer niet in staat was, met eigen kennis van zaken zijn stem uit te brengen. Daardoor geraakte het beleid der verkiezingen in handen van den „boss and the machine", en deden al de euvelen van het persoonlijk onderons-systeem hun intrede. Hoe nu daar weer uit te raken? Er zijn twee wegen. De eene is, om zich te ontslaan van den „boss and the machine" en het volk in staat te stellen, onafhankelijk van partijhandlangers direct hun kiesbevoegdheid uit te oefenen. Maar daarmee is de moeilijkheid, dat het volk zich over zooveel ambten en zooveel candidaten geen oordeel vormen kan, niet opgeheven. Nu slaan de voorstanders van het Short ballot den anderen weg in, en erkennen: ons democratisch ideaal van zooveel mogelijk te regeeren bij electie was zelf een dwaling. Laat ons de kiesambten beperken tot die,

---

[1]) Over de jongste ontwikkeling der stedelijke begrooting American Year Book 1916 p. 211.

welke zoo belangrijk zijn, dat zij de algemeene belangstelling hebben, en men de geschiktheid ervoor algemeen beoordeelen kan. Laat de politieke functie van het volk zich bepalen tot de verkiezing van zeer weinig ambtenaren, en geef dezen de volstrekte bestuursmacht in handen, en laat hen door aanstelling de tallooze ondergeschikte ambten bezetten. „When you want representation, elect; when you want administration, appoint". Wat de staten der oude wereld bezitten als erfstuk van vroeger absolutisme, moet Amerika moeizaam veroveren door het prijsgeven van dierbare idealen der democratie. Het gaat niet met omschreven rechten en beginselen alleen, men moet werken met menschen en machten.

Is in dit besef, dat men tenslotte vertrouwen moet hebben in een persoon, en hem iets moet overlaten, om naar zijn inzicht om bestwil te handelen, niet een nieuwe uiting te zien van het oude Amerikaansche individualisme?

De andere weg tot verbetering van de bestuurspraktijk: het zuiveren van de democratische instellingen zelf, wordt even naarstig bewandeld. Naast het wachtwoord Short ballot klinkt dat van Direct legislation. De strekking, die aan het streven naar Direct legislation eigen is, is feitelijk juist tegenovergesteld aan die van het Short ballot: men zou de laatste de economische, de eerste de politische oplossing kunnen noemen.

Men voelt zich aan alle kanten gekluisterd door de partijmachine. De publieke opinie is reeds lang aan de partijen ontgroeid, weet, dat zij geen vitale beteekenis meer hebben, maar de burgers zelf loopen niettemin voor het overgroote deel nog altijd als slaven in het gareel van Republikeinen en Democraten. Wel wint de gedachte van „non-partisanship" gedurig [1]. Vroeger smaalde men hen, die zich aan den partijdwang onttrokken, als „kickers and bolters". De eerste onafhankelijken, die zich krachtig poogden te doen gelden, de „Mugwumps" van omstreeks 1880, legden het smadelijk af. Doch in de latere jaren is het aantal der onafhankelijke kiezers steeds toe-

[1]) American Year Book 1914 p. 65.

genomen, en herhaaldelijk komt het voor, dat een Staat republikeinsch stemt voor de presidentskeuze en terstond daarop een democratischen gouverneur kiest.

Evenwel, de oude groote partijorganisaties zijn zoo sterk en zoo door het geheele openbare leven heen geweven, dat het doeltreffender schijnt, dóór hen naar verbetering te streven, dan buiten hen om. Zoo is de beweging ontstaan, om de werkzaamheid der partijen van staatswege te zuiveren en te reguleeren. Om te ontkomen aan het geknoei en gekonkel, dat onverbrekelijk verbonden was aan het systeem van locale, districts- en staten-partijconventies, elk weer samengesteld uit gedelegeerden, en gemanipuleerd door bosses en handlangers, hebben gaandeweg bijna alle Staten, eerst de westelijke, daarna de oostelijke, ingegrepen in het partijleven door „direct primary-acts": wettelijke regelingen van de grondvergaderingen der partijleden, aan welke zoodoende de aanwijzing der candidaten in wezenlijkheid werd gerestitueerd. De officieele verkiezingsambtenaren controleeren zoo de partijbijeenkomsten. Sommige Staten trachtten terstond daarbij het geheele partijsysteem te negeeren, maar niet altijd met succes. Zoo moest Massachusetts in 1916 weer intrekken, wat door de Primary law van 1914 was bepaald, dat alle kiezers zonder onderscheid van partij in een gezamenlijke grondvergadering hun candidaten zouden aanwijzen, zonder hun partijschap te openbaren. In Californië werd in 1915 en 1916 een voorstel, om de partijscheiding uit de politiek van den Staat te elimineeren, door de kiezers tot tweemaal toe verworpen.

Slaagt men er zoo in, de ergste euvelen van het partijwezen te keeren, daarmee is alles nog niet gedaan. Nu is er nog de voortdurende directe invloed van de „special interests" op de wetgeving, het slechte Statenbestuur, het onvoldoende ambtenaarswezen. Tegen de inmenging van de groote bedrijfscorporaties in de wetgeving schijnt men in den laatsten tijd ook meer door reguleering en inperking, dan door verbod te willen ageeren. De „lobbies" en „legislative agents" van de groote industrieele lichamen bij het Congres of bij de Staten-

volksvertegenwoordigingen tracht men door waarborgen van publiciteit onschadelijk te maken. [1])

Voor de hervorming van de Statenregeeringen begint men heil te zien in het afschaffen van de Senaten der Staten. In 1914 begon de beweging daartoe in Kansas en Nebraska; in 1916 ging Arizona over tot de afschaffing van zijn Senaat. Iets anders weer is het streven, om de senatoren der Unie door volkskeuze in de Staten aan te wijzen, in plaats van hen te laten kiezen door de weinig vertrouwde Staten-volksvertegenwoordigingen. Dit streven had reeds omstreeks 1910 in verreweg de meeste Staten gezegevierd.

De beweging tegen het spoils system in de ambtenbezetting en voor een maatstaf van bekwaamheid daarbij, is reeds oud. Van den tijd af, dat Jackson omstreeks 1830 den regel, „to the victor the spoils" onbeschroomd had doorgevoerd, heerschte het stelsel van afzetting bij elke partijwisseling onbeperkt. Het was eng verbonden met de behoeften der partijorganisatie zelf; het was het onmisbare middel, om partijdiensten te beloonen. Van gezant tot dorpspostdirecteur veegde telkens de bezem. In de inleiding van Hawthorne's *Scarlet letter* kan men, om het zoo te noemen, de individueele psychologie van het stelsel lezen. Wel was onder pressie van een agitatie der publicke meening in 1871 een examenwet tot stand gekomen, om onbekwame ambtenaren te weren, maar de politicians, die daarin een gevaar voor het spoils system zagen, werkten tegen wat zij konden, en de wet had nog luttel profijt opgeleverd, toen president Garfield in 1881 kort na zijn benoeming door een teleurgesteld baantjesjager werd vermoord. Nu nam de Civil service reform movement in kracht toe. Kort daarop verwierven de Democraten de meerderheid in het Huis van Afgevaardigden en bewerkten in 1882 de instelling van een federale Civil service commission. Toen in 1885 voor 't eerst na lange jaren weer een Democraat als president optrad: Grover Cleveland, bleven voor de eerste maal de partijafzettingen uit.

---

[1]) Young l. c. p. 583.

De wensch der natie naar deugdelijk bestuur was de oorzaak geweest van Cleveland's overwinning. Die nationale wensch sproot evenzeer voort uit zakengeest als uit abstracten staatszin. „What civil service reform demands, — zei Carl Schurtz, een der ijverigste strijders voor de zaak, — is simply that the business part of the government shall be carried on in a sound, businesslike manner." [1]) Van toen af heeft, onder tal van moeilijkheden en tegenspoeden, de Civil service reform voet voor voet gewonnen, en het spoils system verloren, zoo in de Unie als in de Staten en de gemeenten. Omstreeks 1915 waren 600.000 openbare ambten of twee derden van het geheele aantal aan directen partijinvloed onttrokken; in de Staten handhaaft het spoils system nog het meest terrein.

Overziet men dit alles, dan wordt het duidelijk, dat Bryce bij het herzien van zijn boek in 1914 bij de donkere schildering van het Amerikaansche bestuur telkens moet aanteekenen: nu is in dat alles verbetering gekomen.

De belangrijkste veranderingen in de richting van het herstel der zuivere democratie zijn hiermee echter nog niet aangeroerd. Het betreft de instelling van het Referendum, het Initiatief en het Recall.

Toen de Duitsche historicus Friedrich von Raumer in 1844 de Vereenigde Staten bereisde, teekende hij de anecdote aan, hoe bij een optocht, die zich met moeite door de volksmenigte heendrong, een heer riep: Maakt plaats, wij zijn de vertegenwoordigers van het volk! Hij kreeg ten antwoord: Maak zelf plaats, wij zijn het volk zelf! — Dat woord zou het motto kunnen zijn voor de geschiedenis der Amerikaansche volksinstellingen sedert het begin der twintigste eeuw. Men wil geen representatie meer, maar directe volksregeering.

De hier bedoelde hervormingen zijn niet van origineel Amerikaansch maaksel. Het Zwitsersche voorbeeld is bewust nagevolgd: de groote democratie heeft aan de kleine democratie

---

[1]) Annual meeting van de Nat. Civil Service Reform League 1894 bij Hart, American history told by Contemporaries IV. p. 636.

de kunst afgekeken. Maar wel eigenaardig Amerikaansch zijn de wijze waarop en de motieven waaruit het streven zich heeft verwezenlijkt. Het is feitelijk de voortzetting van den strijd der Westelijke democratie tegen de machten van het kapitalisme, dien ik elders[1]) in een vroegere phase behandelde. En uit den aard der zaak is het nu, omstreeks 1900, het uiterste Westen, dat der Staten aan de Zuidzee, geweest, dat den toon aangaf. Boutmy merkte nog kort voor 1900 op, dat in het Westen de onvastheid en dunheid der bevolking de uiting van een waarlijk politisch volksbesef verhinderden. Het individueel belang, geïsoleerd als het zich ziet, behoudt er al zijn overwicht, zegt hij. Het Westen is politisch nog voor eenigen tijd een non-valeur. Maar het zal veranderen: „le rapide peuplement de ces régions aura changé tout celà avant le premier tiers du XXe siècle.” [2])

Inderdaad is de verandering veel eerder gekomen, dan hij voorzag. Sedert tal van jaren is nu reeds het Westen een politische waarde van de eerste grootte: een vernieuwende, inventieve kracht in den staat. De aanleiding tot het streven naar directe volksregeering was het wantrouwen in de corrupte, verpartijdigde en gecommercialiseerde state-legislatures en gemeenteraden. „Our governmental institutions to-day, not in theory perhaps, but as they actually exist, are neither democratic nor representative”. [3]) Geef het volk de macht terug, die het aan onbekwamen en onwaardigen heeft toevertrouwd.

Het middel is eenvoudig, en uit de Zwitsersche praktijk bekend, waar het, zoo ook modern van vorm, nog wortelt in de overoude beginselen van primitieve democratie, die het feitelijk herstelt. Het Initiatief? Als een groep menschen met hart voor de publieke zaak van de Wetgeving niet gedaan kunnen krijgen, wat zij nuttig en noodig achten, dan maken

---

[1]) Een historische tegenstelling enz. I p. 83.
[2]) L. c. p. 46/56.
[3]) R. W. Trine. In the Fire of the Heart, p. 236.

zij zelf een wetsontwerp, winnen 5 of 10 percent der kiezers om het in te dienen, en onderwerpen het regelrecht aan de volksstemming. Of wel het gaat naar de Volksvertegenwoordiging, deze neemt het aan of verwerpt het, of amendeert het, of stelt er heel iets anders voor in de plaats, of doet niets, maar hoe ook, bij de eerstvolgende verkiezingen beslist het volk zelf er over. Het Referendum afgescheiden van het Initiatief kan ook een maatregel van de Volksvertegenwoordiging zelf betreffen, of enkel een speciale vraag aan het volk voorleggen, om een zuivere en bepaalde uitdrukking der publieke opinie te vernemen.

In 1898 werd het Initiatief en Referendum door den steun van de Knights of the Labor en de Farmers' Alliance ingevoerd in Zuid Dakota, waar het echter eerst langen tijd daarna werd toegepast. De zegetocht van het stelsel begon, sedert Oregon het aannam in 1902, dank zij de actie van den senator U'Ren, die er in dien staat het succes mee had, „to put bosses out of business." Er werd voortdurend ijverig door het heele land voor geageerd. „Direct Legislation (ook wel Guarded representation) means control of your servants instead of letting your servants control you". In Missouri, waar de regeeringstoestanden ondragelijk waren, zegt gouverneur Folk: „Vote for the Initiative and Referendum, a system that will be the death blow to corruption, and the only true remedy for bribery. Why elect me unless I am given the proper tools?" De eene Staat volgt den anderen: Zuid Dakota 1898, Utah 1900, Oregon 1902, Nevada 1904, Montana 1906, Oklahoma terstond bij de opneming als Staat in 1907, Missouri 1908, en ook Maine als eerste staat van het Oosten. Van de groote partijen, die altijd behoedzaam de ontwikkeling van nieuwe beginselen volgen, aanvaardden eerst de Democraten het; thans wordt het ook in Republikeinsche kringen geduld. Al heeft naast Maine nog slechts één Atlantische Staat het beginsel aanvaard: Maryland in 1915 (alleen het Referendum), de uitbreiding is geregeld voortgegaan: in 1916 hadden 20 van de 48 staten het, met allerlei verschillen in strekking en toepassing,

ingevoerd, vooral de Pacific, de Mountain en de West-North-Central States. Eenige reactie, die zich in de laatste jaren tegen dit als tegen andere beginselen van bestuurshervorming heeft doen gelden, zal wel meer moeten worden toegeschreven aan den oorlog, die reeds sedert 1914 ook het Amerikaansche politieke leven heeft beheerscht, dan aan sommige onvermijdelijke tegenvallers in de praktijk van het stelsel [1]).

De radicale aanvulling van Initiatief en Referendum is het Recall. Het volk moet niet alleen regelrecht op de wetgeving kunnen inwerken, het moet ook ambtenaren, die niet voldoen, kunnen ontslaan. Niet voldoen beteekent hier in hoofdzaak: zich dienstbaar maken aan de belangen der corporaties. De strijd gaat hier openlijk tegen het geconcentreerde kapitaal. Welnu, in den Staat, die het Recall heeft ingevoerd, dient een bepaald getal kiezers een petitie in, om den ambtenaar te ontslaan. Dit verzoek wordt zoo noodig, onderworpen aan het Referendum. Krijgt het een meerderheid, dan is de ambtenaar „recalled". Het is vooral gericht tegen de rechters. De taak van den Amerikaanschen rechter, om voortdurend de wetten en hun toepassing te toetsen aan de Constitutie, maakt hem dikwijls tot een sterk remmende macht, vooral in zaken van sociale rechtvaardigheid. De rechters belemmeren veelal de nuttigste arbeidswetten, door ze inconstitutioneel te verklaren. In de jury's zijn de arbeiders niet voldoende vertegenwoordigd. Tegen dit alles dient het Recall. Toch hebben zelfs niet al de Staten, die het tot dusver invoerden, de uitstrekking van het Recall ook tot de rechters aangedurfd. Naar aanleiding van de opneming van Arizona als staat in 1911 kwam de kwestie van het Recall van rechters voor het Congres. President Taft verzette zich heftig ertegen, dat de constitutie van den nieuwen Staat dezen maatregel zou bevatten, en Arizona werd opgenomen, mits het de bepaling schrapte. Het heeft evenwel terstond zijn constitutie toch weer in dien zin herzien. Tien

---

[1]) Over de bezwaren tegen het Initiatief en Referendum zie Young l. c. p. 612 ss.

staten bezaten in 1916 het Recall, de meesten Pacific of Mountain States, vier ervan niet met gelding voor rechters.

Het Recall werkt in hoofdzaak preventief; het behoeft zelden te worden toegepast, de ambtenaren voelen de volksmacht boven hun hoofd en houden zich gewaarschuwd. Vroeger was het de dreigende partijwisseling, die zij boven hun hoofd voelden. Zouden wij niet, evenals de City-manager een veredelde Boss kon heeten, het Recall kunnen beschouwen als het veredelde Spoils system? Toen dit eertijds doordrong, hield men het ook in ernst voor de toepassing van echt democratische beginselen. Maar het stond in dienst van partijzucht en ambtsbejag. Nu maakt men het dienstbaar aan het publiek belang.

Ook bij de invoering van het vrouwenkiesrecht is het uiterste Westen voorgegaan. [1]) Nog in 1916 waren er slechts twee Staten buiten de Mountain en Pacific secties, die het hadden, doch van deze secties dan ook alle Staten op een na. In 1917 echter is New York daarbij gekomen, een winst van buitengewoon gewicht.

De bijzondere beteekenis van het Westen in de staatkundige ontwikkeling van Amerika is het speciale thema van een der beste hedendaagsche Amerikaansche geschiedvorschers, Frederick J. Turner, dien ik reeds meermalen citeerde. Hij vat de recente stroomingen van politiek-hervormenden aard, die van het Westen uit het land winnen, op in verband met het verdwijnen van het nog onbezette gebied ten Westen der cultuurgrens. Zoolang de wildernis gelegenheid bood, om nieuw bezit en nieuwe welvaart te verwerven, vormde zij een waarborg der democratie, de oude individualistische pioniers-democratie van voorheen. Maar de zeegrens is bereikt, er is geen vrij land meer. Sinds dien tijd moet het Westen den strijd voeren met het front naar den tegenstander zelf. De tegenstander is het kapitalisme,

---

[1]) Reeds in 1869 is het ingevoerd in Wyoming, toen nog territorium. Het was destijds nog zoo ongehoord, dat men het slechts als een grap heeft beschouwd.

gelijk het dat was in de dagen van de Confederatie en van Andrew Jackson. Doch niet het kapitalisme tegenover een industrieel proletariaat, doch langen tijd nog hoofdzakelijk tegen een agrarischen middenstand. Onder de boeren van het Westen komen sedert den burgeroorlog de anti-kapitalistische partijen omhoog, die onder den naam van Greenbackers, Grangers, Populists den ouden strijd voor het papiergeld of het zilver voortzetten. De beide groote partijen der Democraten en Republikeinen verwerpen aanvankelijk elke toenadering tot de Westelijke beginselen. En de gouden standaard wint het in 1895. Maar van het oogenblik af, dat het Westen dat strijdpunt heeft prijsgegeven, dringen de Westelijke beginselen van herstel der zuivere democratie en bestrijding der oppermachtige geldbelangen aan alle kanten binnen. Bryan, de vroegere strijder voor het zilver, hervormt de Democratische partij. Roosevelt predikt New Nationalism onder de Republikeinen. En nu vindt men de geminachte eischen van de voormalige Greenbackers en Populists onder de „basic proposals" der groote partijen. „The voice of the insurgent West", noemt Turner het, den roep om versterking van het federaal gezag, om de „special interests" en de tirannieke industrieele reuzenorganisaties te bedwingen tot behoud der Amerikaansche democratie. De beweging voor het reguleeren der partijpraktijken (primàry-movement), voor de invoering van Initiatief, Referendum en Recall, de aanwas van het socialisme, zegt Turner, „they are efforts to find substitutes for that former safeguard of democracy, the disappearing free lands. They are the sequence to the extinction of the frontier." [1])

Den Europeeschen lezer moet het verbazen, aan het socialisme een zoo nevengeschikte of zelfs ondergeschikte rol te zien aangewezen. Het zal ook stellig niet Turner's bedoeling zijn geweest, het socialisme af te doen als een reactieverschijnsel zonder meer. Toch is er eenige grond voor dat nevenschik-

[1]) Turner, Social forces in American history. American historical review, vol. XVI.

kend verband, waarin hij het plaatst. Het socialisme is tot nu toe in Amerika veel meer dan in Europa één beweging uit velen. Eensdeels omdat het zelf nog weinig machtig is, anderdeels omdat tal van andere politieke bewegingen er een zooveel actiever functie vervullen dan in de oude wereld.

Alles gaat in Amerika door een „beweging." Hier komt het oude beginsel van spontane organisatie voor een concreet doel van politieken of socialen aard, dat ik in een voorafgaande studie als een machtigen factor in de Amerikaansche geschiedenis aanwees, opnieuw op den voorgrond.

Bijna elke beginselkwestie en hervormingseisch wordt in Amerika ingeleid, doordat eenige lieden van publieken zin een vereeniging stichten, en een beweging op touw zetten. Zoo is het gegaan met de beweging tegen de doodstraf kort na 1840: committees, opgewonden bespreking van het vraagstuk in de pers, daarop actie der verschillende Staten. In dienzelfden tijd heeft één vrouw: Miss Dorothea Lynde Dix door een arbeid van acht jaren bijna alle Staten tot verbetering der krankzinnigenverzorging gebracht [1]). Zoo is de geheele verbetering van het ambtenaarswezen uitgegaan van de National civil service reform league, die het Congres onwillig tot de eerste wetgevende maatregelen op dit gebied dwong. Zij werden bespot als droomers en „mugwumps" maar de geduldige actie in kranten en tijdschriften had in korte jaren het publiek opgevoed tot het inzicht van het kwaad en den weg tot verbetering, en nu is de Civil service reform een der algemeen erkende punten van voortdurende staatszorg.

Op soortgelijke wijze heeft een National child labor committee de eer van de wetgeving tegen den kinderarbeid, die in 1916 met een federale Child labor act bekroond is. De beweging voor Initiatief en Referendum is voor een goed deel geleid door Eltweed Pomeroy, die op grond van nauwkeurige studiën van het Zwitsersche systeem, onvermoeid voor het denkbeeld stemming maakte door in tal van Staten voor volks-

---

[1]) Mac Master VII p. 145.

bijeenkomsten, universitaire en schoolvergaderingen, gemeenteraden het aan te prijzen. De drankbestrijding draagt in Amerika veel meer een politiek karakter dan bij ons; de Prohibitionisten vormen een partij, in vele opzichten de opvolgers der Abolitionisten uit den tijd vóór den slavenoorlog. De Prohibitionisten komen uit met eigen candidaten voor het presidentschap, wel niet met succes, maar bijvoorbeeld in 1884 toch met het gevolg, dat de Republikeinen verslagen worden.

Het wezen van die vereenigingen heeft nog altijd veel gemeen met de primitieve organisaties, waarvan ik vroeger sprak: een sterk besef van de onmiddellijke noodzaak van het concrete belang, dat zij voorstaan, een hevig enthousiasme, sterk humanitaire kleur, echte trouw en opoffering. Alleen de veemgerichtsvormen hebben zij opgegeven; het element van heimelijkheid en „orde" schijnt tot het verleden te gaan behooren. Ook wordt hun actie hoe langer hoe meer positief in plaats van negatief: construeerend in plaats van critiseerend en tegenstrevend. In negatieven zin hebben burgercomités, zooals The Committee of One Hundred, krachtig werk gedaan door het ten val brengen van de Tweed Ring in New York, en de Philadelphia Gas Ring, de beruchte broeinesten van corruptie omstreeks 1870. In den laatsten tijd, verklaart Young, spannen zich de Civic and Good Government Clubs, die zich doorgaans bepaalden tot het aanwijzen van bestuursgebreken en ondeugdelijkheid of oneerlijkheid, steeds meer voor het eigenhandig voorbereiden en indienen van plannen tot publieke hervorming.[1]) Hij geeft een lijst van zaken, die tegenwoordig door zulke private associaties bij de nationale regeering, de statenregeering of het gemeentebestuur worden aangedrongen.[2]) Het betreft waterwegen, ambtenaarswezen, beperking der immigratie, regeling van den handel met het buitenland en van de staten onderling, behandeling der Indianen, arbitragetractaten, beslechting van arbeidsgeschillen, bebossching, irrigatie, —

---

[1]) L. c. p. 585.
[2]) L. c. p. 586.

belastinghervorming, openbare armenzorg, gevangeniswezen, wegenverbetering, zorg tegen ontbossching, schoolbestuur, gezondheid, kinderarbeid, drankbestrijding, levensmiddelentoezicht, — parkaanleg, speelterreinen, slöjd en natuurstudie op de scholen, openbare boekerijen, actie tegen dobbelen en prostitutie, invoering van moderne accountancy in het bestuur.

Nu is het eigenaardige, dat niet alleen zuiver civieke vereenigingen zich voor al deze zaken interesseeren, maar dat ook handels- en industrieele corporaties, met name vereenigingen van ondernemers of werklieden aan dat werk deelnemen Zij staan natuurlijk onder verdenking van daarbij hun speciale zakenbelangen te dienen. Het is maar een kleine stap van de bona fide beweging voor een goede zaak naar de „lobbies" en „legislative agents" van de patroonsassociaties. Maar de business-associaties beschikken over een onschatbare kennis van zaken, zij hebben voor alles experts om plannen uit te werken, en de Amerikaan wil in wetgevende zaken voor alles de voorlichting der experts. Zij beschikken ook over een groote publiciteit, ruime middelen en een gehoorzame organisatie. De zuiver politieke vereenigingen kunnen niet anders doen dan met hen te concurreeren: zij nemen algemeen commercieele methoden te baat en adverteeren om 't hardst.

Al te zaam zijn de associaties tegenwoordig de drijvende kracht in de wetgeving [1]). Over de hoofden der vertegenwoordigers heen grijpt het volk, in spontane organisaties der publieke opinie, door de middelen van de moderne publiciteit en het verkeer, zijn gezag zelf in handen. Het Initiatief is niet anders dan de opneming van dit beginsel in het directe staatsverband: doet de regeering of de volksvertegenwoordiging het niet, welnu: drie burgers slaan de handen in elkaar, en het wordt gedaan. Eeden en geheimenis zijn uit den tijd, maar het is nog altijd het Rütli-principe.

Nu komt ook opnieuw het emotioneel karakter der Amerikaansche politiek ter sprake. Zij is veel meer dan de Euro-

[1]) Young l. c. p. 583.

peesche voortdurend gedragen door ethisch humanitaire sentimenten. Men zal zich wellicht over deze uitspraak verbazen. En inderdaad, daarmee is niet gezegd, dat niet de materieele economische belangen zich ondanks alle publieke streven naar zuiverheid en verbetering zeer sterk uitwerken in de Amerikaansche politiek, maar dit neemt niet weg, dat het politieke bewustzijn daar in hooge mate een zaak is van ethisch enthousiasme. Belangrijke tijdschriften stellen zich uitdrukkelijk ten doel, om voor alle ethisch-politische problemen te strijden; de New Yorksche *Nation* viert haar vijftigjarig bestaan met een feestuitgave „Vijftig jaar idealisme", *The Arena* stelt zich in dienst van den strijd „for civic righteousness and (let wel) individual growth and development". Een agitator als de straks genoemde Eltweed Pomeroy wordt beschreven als volgt: „He belongs to a group of thoughtful young Americans and to a band of thoughtful workers who reflect the spirit of altruism, or co-operation and brotherhood, as opposed to the spirit of commercialism, greed, and egoism that is struggling to establish an oligarchy or plutocracy under the mantle of republican institutions". [1]) Daarmee is een type geschilderd. Is het niet treffend, dat een moralist en ethisch filozoof als Ralph Waldo Trine, de bekende schrijver van *In tune with the infinite*, een welsprekend en vurig boekje schrijft ter aanprijzing van Initiatief en Referendum als heilmiddel tegen het pauperisme, waar zijn hart om bloedt?

In dezen gevoelsgrond van het politieke leven ligt ook een der elementen ter verklaring van den geringen wasdom van het socialisme in Amerika. Niet de voornaamste verklaring voorzeker. Deze zal te zoeken zijn in den grond, dien Tocqueville reeds heeft aangewezen, toen hij zijn verwachting, dat Amerika weinig kans bood op groote revoluties, motiveerde met de woorden: „Je ne sache rien d'ailleurs de plus opposé aux moeurs révolutionnaires que les moeurs commerciales". [2])

---

[1]) Ongenoemde bij Trine, In the Fire of the Heart p. 252 noot.

[2]) Tocqueville, De la démocratie en Amérique, III p. 409.

Dat schijnt mij een diepe waarheid, die het hedendaagsch Amerika ten volle demonstreert: de maatschappij is er te sterk doorgecommercialiseerd, een te groot aantal individuen is er betrokken bij het in stand blijven der productieverhoudingen, dan dat een revolutionaire leer er veel vat kan hebben. Wat beteekenen in een land als de Vereenigde Staten getallen als 83.284 leden der partij, één afgevaardigde in het Huis, en geen in den Senaat, 24 burgemeesters, 207 gemeenteraadsleden? [1]) Wel is het aantal socialistische stemmen bij de presidentskeuze veel grooter: het stijgt van 420.000 in 1908 op 898.000 in 1912; maar het is juist dat sentiment van verzet tegen sociale onrechtvaardigheid, veel meer dan de overtuiging van de juistheid van de leer van het socialisme, dat deze stemmen ingeeft. En onder de emotie van den oorlog daalt dan ook dat aantal in 1916 weer van 898.000 op 590.000.

De Amerikaan is, om socialist te worden, eensdeels te veel zakenman, en anderdeels te naïef-sentimenteel. Het democratische ideaal blijft voor hem tegelijk het patriotische ideaal, hoe het ook verduisterd moge zijn door sociale ongelijkheid en onrecht. De burgerlijke democratie heeft hier reeds zulk een oude en machtige traditie, dat het veel moeilijker is dan in Europa, om de geesten van haar af te trekken naar het socialisme. Er is een publieke opinie, in den grond homogeen, en met veel zwakker scheidingslijn tusschen bezittenden en proletariërs dan in Europa. Zij laat zich wel in dienst stellen van de reusachtige organisaties der Democraten en Republikeinen, die beschikken over een massa-enthousiasme, waaraan de Amerikaan zich nauwelijks kan onttrekken. Wanneer een suggestieve man en een suggestieve leus voorhanden zijn, dan zijn nog altijd de twee groote partijorganisaties het meest geschikt, om de beide vaten te vormen, waarin de publieke opinie, in nagenoeg hetzelfde mengsel, zich uitgiet. Juist omdat zij feitelijk politiek inhoudloos geworden zijn. In werkelijkheid vindt de publieke opinie niet meer haar directe uitdrukking in de par-

[1]) Getallen van 1916 uit American Year Book 1916, p. 410.

tijen, maar deze conformeeren zich, zooveel noodig is, aan haar. Zij geven aan het politieke streven den onmisbaren dramatischen bouw van een grooten tweekamp. Evenals in oude ritueele handelingen dikwijls de vorm van een symbolischen strijd de heilige gedachte moet uitdrukken, zoo is het ook in de Amerikaansche politiek. Waarvoor zou men zich opwinden, als er geen tegenpartij was? In den grond zijn de partijen het vrij wel met elkaar eens, maar zij hebben elkander noodig als vijanden.

Onder dit licht moet men zoowel het succes van Roosevelt als van Wilson bezien. Wat het volk in hen zoekt, is de man, die het wil en het doet. Roosevelt wordt in 1904 (nadat hij als vice-president in 1901 president Mac Kinley automatisch was opgevolgd) gekozen om zijn persoon, niet als een overwinning der Republikeinsche partij, wier standpunt hij hoe langer hoe minder vertegenwoordigde. Hij werd de afgod van de middelklassen, die uitzagen naar sociale hervorming. Hij prikkelt de verbeelding door wat in hem zoo echt Amerikaansch aandoet: zijn groote sport, zijn rough-riderschap uit den oorlog op Cuba. En hij prikkelt den politieken rechtvaardigheidszin door zijn lange carrière van strijd tegen de corruptie, en door zijn prediking van „honesty, sobriety, industry, self-restraint, brotherhood, social uplift". Phrasen? — De uitdrukking van wat de natie hooren wil, waaraan zij zich optrekken wil tot krachtige democratische actie.

Roosevelt bleef echter sterk gehandicapt door de enorme kapitalistische macht, waar zijn partij, de Republikeinsche, op dreef. In 1904 heette het, dat Wall Street en de Trusts tegen hem waren, en dit had zijn populariteit zeer verhoogd. Maar achterna bleek, dat de Levensverzekerings-combinatie en de Standard Oil een belangrijk aandeel hadden gehad in de campagne te zijnen gunste. „It would appear that mr. Roosevelt was unaware of the economic forces which carried him to victory." [1] Onder het presidentschap van Taft (1909—1913)

---

[1]) C. A. Beard, Contemporary History p. 271.

winnen de groote geldmachten nog aan kracht, ondanks de bestrijding van staatswege, waarvan de trusts nu reeds sedert vele jaren het voorwerp waren. Taft neigt hoe langer hoe meer tot kapitalistisch conservatisme, en nu breekt Roosevelt met zijn ouden vriend en met de Republikeinsche partij. Hij voelt, dat de groote geestdriftige publieke opinie andere dingen wil, en om daarvan de leider en woordvoerder te blijven, sticht hij de nieuwe partij der Progressieven en predikt The New Nationalism: krachtige handhaving en versterking van het federaal gezag tegen de uitwassen van de groote geldmacht. Bevrijd van de oude partijtraditie kan zich nu onder de Progressieven de nieuwe geest van hervorming in al haar heilige geestdrift uiten; de Progressieve campagne van 1912 is als een politiek revival.

Maar het gevolg van de scheuring is, dat de Democraten met Wilson winnen. Wilson had toen nog schijnbaar niets, dat de verbeelding kon prikkelen: een geleerde, oud-professor in de geschiedenis aan de Universiteit van Princeton, tot nu toe te boek staand voor conservatief. Maar hij had als gouverneur van New Jersey met succes de trusts bestreden. En hij was van het slag conservatieven, die met de jaren radicaler worden, zooals Gladstone er een was. Tegenover Roosevelt's New Nationalism stelt hij, meer in Democratischen toon, The New Freedom. Maak de regeering, die geworden is tot „a foster-child of the special interests", los van de groote zakenmachten. Meen niet, dat het gaat met wat goedwillig regeeringstoezicht en vermaning, zooals Roosevelt wil, maar verbreek den band. „It is time that property, as compared with humanity, should take second place, not first place". (Het herinnert aan Lincoln's woorden van 3 December 1861). „Bring the government back to the people". „I feel nothing so much as the intensity of the common man". Maar tegelijk dit voor den zakenman, die ieder Amerikaan is: „I am for big business and I am against the trusts." [1]

---

[1]) Wilson, The New Freedom 1912, p. 55, 196, 260, 72, 101, 174.

Vier jaar later, in 1916, was er zooveel in Wilson, dat de politieke verbeelding prikkelde, dat de stijve geleerdenfiguur een soortgelijk succes kon winnen als eertijds de groote jager. Roosevelt dong niet mede. „It would be a mistake to nominate me unless the country has in its mood something of the heroic", had hij gezegd. Hij had zijn trouwe Progressieven bitter teleurgesteld, door zich op het laatste oogenblik terug te trekken. Het was de nekslag aan zijn eigen schepping. Maar het was tegelijk de overwinning van Wilson. De publieke opinie, die een uiting gevonden had in de Progressieve partij, liet zich niet meer door een verkiezingsmanoeuvre terugleiden in den schoot der Republikeinsche organisatie. Wilson werd herkozen om zijn persoon, niet door een Democratische meerderheid. Aan zijn zege had het Progressieve Westen een belangrijk deel.

„Undoubtedly, zegt Young, the immense majority of the voters have now definitely and finally accepted a general policy of government on business and social questions, which ten years ago would have been considered dangerous if not subversive." [1]) Dat betreft vooral de erkenning van de wenschelijkheid, dat het centraal gezag in economische en sociale zaken zich krachtig moet kunnen laten gelden. De groote geldmachten in de Republikeinsche partij moeten zich de inmenging van het staatsgezag in de zaken laten welgevallen. De Democraten hebben hun ouden tegenzin in staatsbemoeiïng laten varen. Voor den Democraat Wilson was het weggelegd, het federaal gezag over de hulpbronnen van het land: spoorwegen, ijzerindustrie, slachterijen, telegraaf en telefoon tot in het ongemetene uit te breiden.

Wie van de twee politieke geesten, die in de jonge jaren van het Amerikaansche gemeenebest de strekkingen van zijn politiek het sterkst belichaamden, heeft het gewonnen: Hamilton

---

[1]) Young l. c. p. 572.

of Jefferson? — Met andere woorden: welke strekkingen hebben gezegevierd, die welke uitingen op een krachtig staatsgezag in alle dingen, op de eenheid boven de veelheid, de onderwerping boven de eigenheerigheid, — of die, welke geen inbreuk op de heilige individueele vrijheid, hoe ook gemotiveerd, wilden dulden? — Schijnbaar is de prijs zonder voorbehoud aan Hamilton. Maar ziet men beter toe, dan blijken er zoo sterke verschuivingen te hebben plaats gehad, dat het meer dan twijfelachtig wordt, of Hamilton er inderdaad mee kan gaan strijken.

De eenheid der Unie is nooit zoo sterk bevestigd geweest als heden ten dage. De uitvoerende macht is nooit zoo sterk geweest als tegenwoordig, niet enkel in verband met den oorlog. Overal komt het aan op de mannen, die het weten en het kunnen; belangrijke traditioneele beginselen van democratie worden prijsgegeven, om te verwerven een goed loopend, een deugdelijk bestuur; efficiency, de staat gedreven met het entrain van een goede handelszaak. Is dit niet juist, wat Hamilton en de zijnen zich voorstelden?

Met één groot onderscheid. Hamilton wilde het staatsgezag sterk maken ten bate van het kapitaal, en langen tijd is dit zoozeer gelukt, dat het kapitaal den staat geheel was komen te overheerschen en te overwoekeren. Maar nu tracht men den staat sterk te maken tegen het kapitaal. De belijders van Hamilton's en Adams' leer, dat de staat alleen geregeerd kan worden door hen, die het grootste aandeel hebben in de zakenbelangen, zijn niet uitgestorven. Het zijn de „stand-patters", die met Marcus A. Hanna († 1903) gelooven, dat de voornaamste functie van de regeering is, „business" te helpen zonder naar haar wegen en praktijken te vragen, en dat de zakenmenschen de aangewezen bewindslieden zijn. Wilson kon nog spreken van „Mr. Taft's conception, that the Presidency of the United States is the presidency of a board of directors." [1]) Doch hun rijk is gedaan.

---

[1]) L. c. p. 190.

Het betere deel van Hamilton's gedachte: het besef, dat het de man is, op wien het aankomt, bloeit nieuw in het Short ballot movement, het streven om overal de geschikte personen met groote macht te bekleeden, doch nu in dienst van de publieke zaak.

Daartegenover vertegenwoordigt de beweging voor Direct legislation de oude gedachte van Jefferson in nieuwe vormen. Initiatief, Referendum en Recall, 't zijn alles erkenningen van het recht op onmiddellijke, persoonlijke democratie. Hier handhaaft zich op alle wijzen het recht der veelheid. De directe, spontane uiting van den volkswil, die Jefferson zich nog niet anders kon voorstellen dan als verzet en opstand, heeft een regelmatig werkenden, waarlijk politischen vorm gevonden.

Terwijl eenerzijds de verflauwing der Statengrenzen het zegevieren der oude eenheidsgedachte beduidt, toont tegelijkertijd de federatieve inrichting van den staat meer dan ooit haar nuttigheid. Hoe heilzaam is het niet, juist bij zulke hervormingen als het Initiatief, dat de eene Staat de proef kan nemen, de ander zich spiegelen en het gewijzigd overnemen. De wetgeving der Staten vertoont op dit gebied allerlei kleine afwijkingen, die het geheel tot een voortdurend experiment maken. Terwijl naar de eene zijde de macht gecentraliseerd en geconcentreerd wordt, bestaat tegelijk de neiging, om zooveel mogelijk de bevoegdheden over te brengen op de kleine eenheden. De locale zelfstandigheid heeft bij het proces van concentratie niets verloren.

De twee oude tegengestelde krachten in de Amerikaansche geschiedenis, individualisme en organisatie, die steeds met elkander in wisselwerking hebben gestaan, zijn geen van beide opgeheven. Herstel van de rechten van het individu, erkenning van de individueele bekwaamheid en werkkracht als het doeltreffendste politische middel, losmaking uit den dwang van stram geworden staatsorganisme, dat mechanisme is, dat zijn de beginselen, die nog altijd den Amerikaanschen staatszin vervullen. Maar het oude, ongehoorzame, eigengerechtige pioniersindividualisme heeft afgedaan. Voor Jefferson's ideaal

van persoonlijke vrijheid en zelfstandigheid is geen plaats meer in het land. De vindicatie der persoonlijkheid zal meer dan ooit slechts te bereiken zijn in den vorm van associatie. Associatie en organisatie zijn onmisbaarder en gemakkelijker dan ooit, maar zij behouden nog altijd veel van dat spontaan karakter, dat van oudsher in de geschiedenis van Amerika op den voorgrond treedt.

De Europeaan doet wel eens wat farizeesch over Amerika. Hij hoort den luiden ophef van politieke idealen en de enthousiaste groote woorden. Hij herinnert zich al de gebreken van het Amerikaansche staatsbestuur: het beginsellooze partijgedoe, de corruptie. Dan glimlacht hij, zegt: land van den dollar, en verklaart de rest voor phrasen. Doch met dit goedkoope oordeel treft hij het wezen van Amerika's geest niet. Er is een groot contrast tusschen woorden en daden, daar misschien grooter dan elders. Dat de woorden zoo schel klinken, komt doordat het geheele openbare leven in een veel luider, drukker toon wordt gevoerd dan bij ons. Maar ómdat zij luid zijn, zijn zij nog niet valsch. Er is een voortdurende spanning tusschen een gepassioneerd idealisme en een niet te remmen energie, die op het materieele is gericht. En daar de volksgeest naïef en licht aangedaan is, ontgaat hem dikwijls de tegenstrijdigheid tusschen Amerika's daden en haar schallende democratische idealen.

Met het Amerikaansche patriotisme als massale, lapidaire uiting van het nationaal besef komt geen tekortschieten aan het ideaal tot bewustzijn. Den individueelen Amerikaan evenwel ontgaat de genoemde tegenstrijdigheid niet. Er is geen misstand in de Amerikaansche maatschappij, die niet door Amerikanen zelf het eerst en het felst is aangeklaagd, met zelfverloochening tot aan het martelaarschap. Eertijds de slavernij en de Indianenpolitiek, later de corruptie en de arbeidstoestanden. Over al deze dingen heeft het nationaal geweten niet gezwegen.

Een patriotisch ideaal schijnt daarom den buitenstaander meestal zoo hol, omdat het noodzakelijkerwijze zoo simplistisch

is. Het vat samen, het negeert het tegenstrijdige, het kleurt, en bovenal: het anticipeert. Het trekt een wissel op de toekomst, en nergens geschiedt dat met zooveel vertrouwen als in Amerika, waar de toekomstvoorstelling in het geheele geestesleven veel machtiger is dan in de oude wereld.

Wij die de toekomst niet kennen, hebben geen recht, den staf te breken over Amerika's ideaal. In dat besef moet men hun idealisme beschouwen: rustig, en als het kan, waardeerend.

De Amerikaan heeft als alle groote volken de idee van een missie. Van de geboorte van hun staat af leeft het bewustzijn, dat zij geroepen zijn, om de wereld het model te geven der democratie, wijs, machtig en welvarend. Op het politieke platform en op den kansel wordt dat denkbeeld herhaaldelijk met blijkbare oprechtheid beleden. [1]) Het is nauw verwant aan de idee van de geweldige taak, om het ruwe, rijke continent te bedwingen door den arbeid. Wil men het nu marxistisch formuleeren, en zeggen: het is de ideologische uitdrukking van den economischen dwang, die hen dreef, om het Westen te bezetten, de Indianen te verdringen, Californië en Nieuw-Mexico te veroveren, — mij goed, ik kan niet zien, dat het veel verschil maakt voor de opvatting.

Hoe ook opgevat, het is kracht- en jeugdgevoel en lust om te werken; het is de huivering van physieken trots en moed, die den jongen man spant voor den arbeid of voor het spel van lichaamskracht. Hier is nog een woord van Wilson uit 1912: [2]) „You know how it thrills our blood sometimes to think how all the nations of the earth wait to see, what America is going to do with her power, her physical power, her enormous resources, her enormous wealth. The nations hold their breath to see what this young country will do with her young unspoiled strength; we cannot help but be proud that we are strong."

---

[1]) Bryce II p. 353.

[2]) The New Freedom p. 80

Dat was vóór den oorlog. Nu weten wij het. — Maar het feit, dat Amerika zich nu rust tot den strijd, doet voor hem, die meer kent dan de geschiedenis der laatste vier jaren, of zelfs die alleen deze geschiedenis kent, maar goed, niets af van de waarheid, dat Amerika's grootheidsidee steeds geweest is een ideaal van vrede. De geheele staat is opgebouwd op een perspectief van vrede, veiligheid en welvaart. Zóo zag John Calhoun het in 1846: „Peace is preeminently our policy. Providence has given us an inheritance stretching across the entire continent from ocean to ocean... Our great mission, as a people, is to occupy this vast domain; to replenish it with an intelligent, virtuous and industrious population; to convert the forests into cultivated fields; to drain the swamps and morasses, and cover them with rich harvests; to build up cities, towns and villages in every direction, and to unite the whole by the most rapid intercourse between all the parts."

Niets getuigt sterker van Amerika's vredeszin dan de snelheid en volkomenheid, waarmee het land, stijf van wapenen, in 1865 is teruggekeerd tot den arbeid en het civiele leven, zonder aan een der gevaren van een blijvend militarisme ten offer te vallen.

Eerst het moderne wereldverkeer heeft gemaakt, dat zelfs voor een heel, zelfstandig continent een Monroe-leer niet genoeg is, om veiligheid en ongehinderde ontplooiing der welvaart te waarborgen. Amerika heeft in de imperialistische wereldpolitiek haar aandeel moeten nemen. Doch onverbrekelijk verbonden aan het Amerikaansche imperialisme is het arbitrage-streven. Het oordeel over de oprechtheid en doelmatigheid van Amerika's vredeswil ligt achter den oorlog.

Het pathos van het Amerikaansche patriotisme, de toon ervan, de fantazie, de traditie, — er zou een heel boek over te schrijven zijn. De traditie, dat is nog altijd in de eerste plaats 1776. Maar volstrekt niet alleen. Boutmy verklaart [1],

---

[1]) L. c. p. 80 ss.

dat de ontwikkeling der Westelijke Staten de historisch-heroïsche vaderlands-traditie van 1776 heeft verwaterd. De jongere Staten hadden aan 1776 geen deel. Een Staat als Minnesota heeft geen oudere herinneringen dan 1860. En hij vergelijkt de Republiek geestig met een dame, die na een adellijk huwelijk met een burger is getrouwd, en nu adellijke en burgerlijke zonen heeft. Maar wat hij vergeet, is dat 1861—1865 zelf voor een eeuw telt. De vaderlandslievende fantazie en traditie gelden evengoed den burgeroorlog als den opstand tegen Engeland. Lincoln heeft als nationale held in de vereering van het volk Washington een goed deel op zijde gedrongen. Nergens kan men het opkomen van dat nieuwe nationale pathos zoo goed lezen als in Whitman's Specimen Days en zijn verzen over den oorlog en den president.

Er is evenwel een fantazie-element in het Amerikaansche vaderlandsgevoel, nog machtiger dan de historische roem op groote daden van strijd, en dat is de natuur. Niet de schoonheid der natuur maar haar macht. En niet alleen de natuur in haar ongereptheid, maar ook de dingen der menschen daarin: de nooit rustende bedrijvigheid, het eeuwige gedruisch van den arbeid. Er is een beeld Amerika, zooals er een beeld Holland is, dat wij allen in ons dragen, zooals wij daarnaast misschien allen eenigermate voelen, wat het beeld „la France" voor den Franschman is. Wij onverbeterlijke droomers en stille hengelaars naar schoonheid en rust denken bij het beeld Holland het eerst aan de luchten. Maar in het beeld Amerika hamert en davert en dondert het, en ruischen de bulderende watervallen en wiegt het prairiegras in den wind. Laten Emerson en Whitman het ons zeggen, wat dat beeld is.

„America is beginning to assert itself to the senses and to the imagination of her children... I think we must regard the *land* as a commanding and increasing power on the citizen, the sanative and americanizing influence, which promises to disclose new virtues for ages to come... Here shall laws and

institutions exist on some scale of proportion to the majesty of nature". [1]).

Leaves of Grass is de duizendvoudige uitdrukking van dat sentiment van Amerika's grootheid. Onderga het dithyrambisch geweld van Whitman's aandringende opsommingen, telkens dezelfde, en altijd nieuw. Hij roept ze uit als de tallooze demonen uit een wilde litanie: de industrieën, de producten, de boomen en planten, de landschappen, de Staten, de rivieren met hun wilde Indiaansche namen!

„Daughter of the lands did you wait for your poet?
Did you wait for one with a flowing mouth and indicative hand?
Toward the male of the States, and toward the female of the States,
Exulting words, words to Democracy's lands.

Interlink'd, food-yielding lands!
Land of coal and iron! land of gold! land of cotton, sugar, rice!
Land of wheat, beef, pork! land of wool and hemp! land of the apple and the grape!
Land of the pastoral plains, the grass-fields of the world! land of those sweet-air'd interminable plateaus!
Land of the herd, the garden, the healthy house of adobie!
Land where the north-west Columbia winds, and where the south-west Colorado winds!
Land of the eastern Chesapeake! land of the Delaware!
Land of Ontario, Erie, Huron, Michigan!
Land of the Old Thirteen! Massachusetts land! land of Vermont and Connecticut!
Land of the ocean shores! land of sierras and peaks!
Land of boatmen and sailors! fishermen's land!"... [2])

---

[1]) Emerson, The Young American 1844, Works (Macmillan 1884) vol. I p. 295.

[2]) Starting from Paumanok, 14. Complete Writings I p. 27.

Het macht- en grootheids- en voortbrengingsgevoel zwelt in al zijn verheerlijkingen van Amerika. Natuur en democratie hebben in zijn geest geen scheidende grens. „I conceive of no flourishing and heroic elements of democracy in the United States — without the Nature element forming a main part — to be its health-element and beauty-element — to really underlie the whole politics, sanity, religion and art of the New World" [1]) — Lijkt het niet treffend op Emerson's woorden, zooeven aangehaald?

Democratie heeft voor Whitman een kosmischen inhoud gekregen; zij is zijn bruid gelijk de Armoede het van Franciscus was. Democratie omvat voor hem zijn stroomende liefde voor alle menschen. „The idea of the books is Democracy, that is carried far beyond Politics into the regions of taste, the standards of Manners and Beauty and even into Philosophy and Theology". [2])

En daarom deerde het Whitman niet, indien de onvoltooide democratieën niet strookten met zijn ideaal. „He saw democracies die in democracy". — Zijn geest was die van den profeet.

„I see Freedom, completely arm'd and victorious, and very haughty, with Law on one side and Peace on the other,
A stupendous trio all issuing forth against the idea of caste;
What historic denouements are these we so rapidly approach?
I see men marching and countermarching by swift millions,
I see the frontiers and boundaries of the old aristocracies broken,
I see the landmarks of European kings removed,
I see this day the People beginning their landmarks, (all others give way;). ..." [3])

---

[1]) Walt Whitman, Specimen Days in America, ed. London 1887 (The Camelot series) p. 309.

[2]) Notes and fragments, Meaning and Intention of „Leaves of Grass". Complete Writings, vol. IX, p. 13.

[3]) Years of the modern, Songs of Parting, Leaves of Grass, Complete Writings vol. II, p. 271.

Toen hij stervende was, werd er gesproken over de toenmaals (1892) opkomende imperialistische strekkingen in zijn land. Whitman zeide: „They are momentary. They leave the real work undone. The real America is not to establish empires but to destroy them. Any America that stopt with America would be a story half told." [1])

---

[1]) Complete Writings voll. I. Introduction p. xc.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 10en JUNI 1918.

Tegenwoordig de Heeren: SNOUCK HURGRONJE, Voorzitter, VAN DE SANDE BAKHUIJZEN, DE LOUTER, BLOK, VÖLTER, HEIJMANS, HESSELING, HARTMAN, OPPENHEIM, DE GROOT, BREDIUS, SIX, BAVINCK, COLENBRANDER, JONKER, KRISTENSEN, VAN VOLLENHOVEN, KERN, JUYNBOLL, VOGEL, HUIZINGA, VISSERING, WENSINCK, ADRIANI, DE VISSER en BOISSEVAIN waarn.-Secretaris.

Bij afwezigheid van den Secretaris, den Heer Kuiper, die door ambtsbezigheden verhinderd is, wordt het Secretariaat waargenomen door den Onder-Voorzitter, den Heer Boissevain.

De notulen der vorige vergadering worden gearresteerd en ter inzage gelegd voor de leden.

Ingekomen zijn:

1. Bericht van de Heeren Van Wageningen, Symons, Chantepie de la Saussaye en Kuiper, dat zij verhinderd zijn de vergadering bij te wonen.

2. Schrijven van Sir A. John Evans te Youlbury Berks near Oxford, waarin hij dank zegt voor de benoeming tot buitenlandsch lid der afdeeling.

3. Bericht van de Heeren H. Weller te Ellwangen en A. Zappata te Ancona, dat zij de schrijvers zijn respectievelijk

van de gedichten „*Psittacus et passer*" en „*Brutlius*", door hen ingezonden voor den laatst gehouden wedstrijd in Latijnsche poëzie van het legaat-Hoeufft en bij den uitslag eervol vermeld.

De Voorziter geeft het woord aan den Heer Huizinga voor het houden van zijne voordracht over „Individualisme en Associatie in de Amerikaansche geschiedenis."

De tegenstelling tusschen Individualisme en Associatie of Organisatie of Collectivisme is een van die schema's, om de geschiedenis in te begrijpen, welke voor het historisch denken onmisbaar zijn geworden. Het gewicht, dat dit schema voor de opvatting der geschiedenis verkregen heeft, springt op bijna iedere bladzijde van hedendaagsche geschiedbeschouwing in het oog. De geheele beschavingsontwikkeling van West-Europa sedert den aanvang der Middeleeuwen rangschikt zich voor ons onder dat gezichtspunt tot één groot proces van actie en reactie, waarin de Middeleeuwen een tijdperk vertegenwoordigen van primitief collectivisme, de nieuwe tijd een van overwegend individualisme, dat aan al de groote beschavingsstroomingen van de renaissance tot het liberalisme ten grondslag ligt, terwijl een periode van hooger en volkomener organisatie, een nieuw collectivisme reeds schijnt aangebroken. Laat zich deze schematiseering ook toepassen op de geschiedenis der Vereenigde Staten?

De stichting en ontwikkeling van de Engelsche en Nederlandsche koloniën in Noord-Amerika is meer dan iets anders een daad geweest van het jonge individualisme der renaissance en hervorming. Van den beginne af is de taak om het onmetelijke land te winnen, ten deel gevallen aan een bevolking van individualistische geestesgesteldheid. De phase van het primitieve collectivisme, zooals wij dat uit de Middeleeuwen kennen, ontbreekt hier. Doch dat puriteinsche individualisme zelf, dat zich in het Amerika der 17e eeuw gelden doet, is van een primitief karakter, het is de in vele opzichten nog Middeleeuwsche geest van locale vrijheid, het niet dulden van de inmenging van anderen, waarin het zich openbaart. Uit dien

geest is ook de Amerikaansche opstand tegen Engeland voortgekomen.

Bij de organisatie der nieuw gewonnen vrijheid zegeviert aanvankelijk het oude individualisme in den vorm van de statenzelfstandigheid. De confederatie van 1777 bond de staten zoo los mogelijk als zelfstandige individuen. Wanneer tien jaar later de constitutie dat beginsel omverwerpt en een hechte aaneensluiting met aanzienlijke centrale macht schept, welke kracht is het dan, die het oude individualisme overwint? Het is de kracht van het kapitalistische belang.

Voortaan bestaat in de Amerikaansche geschiedenis, anders dan wij dat gewoon zijn te zien in de Europeesche, een tegenstelling tusschen individualisme en kapitalisme. Het eerste is belichaamd in de democratische ideeën van Jefferson, die de taak van den staat niet wijder opvatte dan het geven van fair play aan het individu. En het komt vooral tot uiting in de anti-kapitalistische pioniersdemocratie van het jonge Westen, die in 1829 met Andrew Jackson doordringt tot het presidentschap. Juist omdat het winnen van het Westen, de groote daad van Amerika, zoo bij uitstek het werk is geweest van een primitief individualisme, kan deze geestesgesteldheid als de drijfkracht in Amerika's ontwikkeling worden aangemerkt.

Welke plaats blijft nu daarnevens voor de cultuuraandrift, die wij oppervlakkig geneigd zijn als het tegendeel van individualisme te beschouwen: die van associatie, of maatschappelijke organisatie, of wel gemeenschapszin? De Amerikaan kenmerkt zich van den beginne af evengoed door een zeer sterken zin voor aaneensluiting en organisatie. Ook dezen trek bracht hij mee uit het Calvinisme, dat in de stichting der jonge koloniën zoo groot aandeel had, en ook deze trek is bij hem primitief van aard. Het beginsel van associatie uit zich in de Amerikaansche geschiedenis als een neiging tot spontane, sterk emotioneele aaneensluiting voor een concreet doel, met een levendige behoefte aan geheime vormen en trouw zonder voorbehoud, in het kort met het karakter van een orde. Aan tal van voorbeelden kan men den geleidelijken

overgang, die de geheime club aan de officieele staatspartij verbindt, nagaan. De politieke „caucus", het comité van correspondentie, de staat vormende „compacts" der pioniers, de orde der Cincinnati, de societeit van Tammany, tal van geheime organisaties van het „veemgerichttype", zooals de Molly Maguires onder de mijnwerkers van Pennsylvanië, de „Underground railroad" tot smokkeling van gevluchte slaven, enz., worden in dit verband als illustratie behandeld. Ook de groote Amerikaansche staatspartijen vertoonen nog in menig opzicht hun verwantschap met deze primitieve vormen van organisatie.

Steeds blijft aan deze organisaties een individualistische trek eigen; men zou van georganiseerd individualisme kunnen spreken. Het begrippenpaar individualisme en associatie doet zich in de Amerikaansche geschiedenis veel minder als een tegenstelling gelden, dan men, uitgaande van de Europeesche, zou verwachten. Dit zou nog sterker spreken, wanneer naast de vormen van politieke associatie, ook die van economische associatie, zoo bij uitstek belangrijk in de Amerikaansche maatschappij, uitvoerig in hun ontwikkeling konden worden behandeld.

Met enkele aanwijzingen evenwel omtrent de oorsprongen der economische associatie in Amerka moet hier worden besloten.

De Voorzitter dankt den spreker voor zijne bijdrage, die niet kan worden afgestaan ter publicatie in de Verslagen en Mededeelingen.

De heer Blok vraagt of de spreker bij zijn onderzoek ook sporen heeft gevonden van een verschil der oorspronkelijk Hollandsche en der oorspronkelijk Engelsche Staten ten opzichte van het door hem geschetste individualisme en collectivisme; waarop de heer Huizinga antwoordt dat, schoon zulk een verschil a priori niet onwaarschijnlijk kan worden geacht, hem daarvan toch niets is gebleken.

Aan den heer Oppenheim, die zich, op grond van de In-

leiding tot de Declaration of Independance, niet vereenigen kan met de door den spreker geuite meening dat de afscheiding der 13 Koloniën van Engeland meer van conservatieven dan van revolutionnairen geest zou getuigen, merkt de heer Huizinga op dat wel die scheiding inderdaad een zeer vrijzinnigen geest ademt maar dat hem ter bevordering van de afscheiding dit feit van meer belang voorkwam, dat de daaraan voorafgegane strijd over zoo kleine kwestiën liep en de eigenlijke inhoud der Declaration slechts herstel van geleden onrecht, behoud van bestaande rechten eischt. Eene meening, waarbij de heer Colenbrander zich aansluit, die echter tevens herinnert aan de groote beteekenis die voor de latere ontwikkeling van het Amerikaansche staatsleven deze inleiding heeft gehad.

De heer Colenbrander vraagt verder hoe het van nature zoo individualistisch kapitalisme is overeen te brengen met de ontwikkeling die in de laatste jaren belastingwetgeving, municipale wetgeving enz. ons in Amerika in vrijzinnig-democratischen zin te zien geven en wijst er ten slotte op, hoe vreemd de in Amerika aan een Europeesch reiziger zoo sterk opvallende kuddegeest aandoet, waar toch het individualisme zulk een groote factor in Amerika's ontwikkeling geweest is.

De heer Huizinga merkt op dat de zeer kapitalistische trusts toch evenzeer een uiting zijn van sterk collectivisme; verder dat sedert Bryan de staatsinmenging zeer is toegenomen en het collectivisme het wint op het individualisme, erkent overigens dat de kuddegeest, waarvan de heer Colenbrander sprak, niet gemakkelijk met individualistische tendenties valt te rijmen.

De heer De Louter zou de vraag willen opwerpen in hoeverre de beide zoo tegenstrijdige beginselen die te zamen het Staatsleven der Vereenigde Staten hebben opgebouwd, ook op Amerika's internationale positie hun invloed doen gelden. Het denkbeeld dat Noord- Midden- en Zuid-Amerika tegenover de Oude Wereld één geheel zouden vormen heeft buitengewonen weerklank gevonden. Zal het individualisme sterk genoeg blijken om de verschillende Staten van het Amerikaansche

vasteland hun zelfstandigheid te doen bewaren, of zal het gemeenschapsgevoel de overwinning behalen en er een eenige Amerikaansche Statenbond ontstaan, waarin de Vereenigde Staten de hegemonie hebben?

Vragen, meent de heer Huizinga, die eerder door den beoefenaar van het Internationale recht dan door den historicus zullen kunnen opgelost worden. Dat de macht der Vereenigde Staten boven die van de overige Amerikaansche Rijken is uitgerezen heeft vooral economische oorzaken gehad. Het Panamarecanisme is een uiting van den collectivistischen geest; of zijn individualistisch tegenwicht sterker zal blijken is moeilijk te zeggen.

Hierop wordt de vergadering gesloten.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 9en SEPTEMBER 1918.

Tegenwoordig de Heeren: SNOUCK HURGRONJE, Voorzitter, DE LOUTER, TE WINKEL, MULLER, DE GROOT, KLUYVER, BLOK, HEIJMANS, HESSELING, D'AULNIS DE BOUROUILL, HARTMAN, OPPENHEIM, BREDIUS, SIX, BAVINCK, SALVERDA DE GRAVE, JONKER, KRISTENSEN, VAN VOLLENHOVEN, VÜRTHEIM, VAN GELDER, KERN, JUYNBOLL, KERNKAMP, VAN GINNEKEN, HUIZINGA, VAN WAGENINGEN, VISSERING, WENSINCK en KUIPER, Secretaris.

De notulen der vorige vergadering worden goedgekeurd.

Ingekomen zijn:

1. Van het Ministerie v. Binnenl. Zaken:

A. Afschrift van het Kon. Besluit van 20 Juni 1918, houdende bevestiging der door de Akademie gewenschte wijziging van Art. 5 v. h. Reglement, zoodat dit artikel in het vervolg aldus zal luiden: Elk dezer afdeelingen telt ten hoogste vijftig gewone of binnenlandsche Leden, vijf en twintig buitenlandsche Leden en vijftien correspondenten.

B. Een exemplaar van het verslag uitgebracht door de Staatscommissie inzake de schrijfwijze der Nederlandsche taal met daarbij behoorende bijlagen.

2. van den Rector en het consistorium der Universiteit van Lund eene mededeeling dat op den 27 Sept. s.s. genoemde instelling van Hooger Onderwijs haar 250-jarig bestaan hoopt te herdenken.

Naar aanleiding van dit schrijven deelt de Voorzitter mede dat op zijn verzoek de Heer Hartman van de Letterk. Afdeeling en de Heer v. d. Sande Bakhuyzen van de zusterafdeeling zich hebben bezig gehouden met het opstellen van een gelukwensch aan de feestvierende Universiteit.

3. Van de Universiteit van Bern een exemplaar van het Reglement voor den concours international de la fondation Travers-Borgström. — Ter visie gelegd voor de Leden.

4. Bericht van den Heer Van Riemsdijk dat hij door het bereiken van den zeventig-jarigen leeftijd overgaat tot de rustende Leden.

5. Bericht van de Heeren Meillet en Caëtani dat zij onder dankzegging voor de ervaren onderscheiding de benoeming tot Buitenlandsch Lid aannemen.

Na de behandeling der ingekomen stukken deelt de Voorzitter mede dat op den datum van 1 Sept l.l. de eerste custos, de heer Lemstra, veertig jaren aan de Akademie is verbonden geweest. Daar het de uitdrukkelijke wensch van den Heer Lemstra is geweest dien dag zonder eenige feestelijke herdenking te doen voorbijgaan, heeft het Bestuur zich bepaald tot schriftelijke betuiging van sympathie en hulde door de bestuursleden persoonlijk. Toch acht de Voorzitter het gewenscht om in de vergadering der afdeeling van dit feit mededeeling te doen en daarbij openlijk hulde te brengen aan de groote verdiensten van den eersten custos. Met deze hulde stemt de Vergadering door applaus in.

Vervolgens verkrijgt de Heer De Groot het woord tot het houden van zijne bijdrage getiteld „*Eenige beschouwingen over het onderbewuste*".

Het *onderbewuste*, niet zelden ook bedoeld met den term „het onbewuste", is naast „bewustzijn" en „zich-van-iets-bewust-

zijn" en „zelf-bewustzijn" een onderwerp van theoretisch-praktisch wijsgeerig onderzoek.

Weber, Techner, Wundt en zijn psychophysiek met hun theorie en waarnemingen aangaande den bewustzijnsdrempel, zijn gevolgd door Myers, James, Pierre Janet en Jastrow, wier hypothesen en experimenten ons licht gaven omtrent het „drempel-bewustzijn." Maar Myers' term „subliminal conscience" werd minder gangbaar dan die van „subconscientie", ons *onderbewustzijn.*

De inhoud van het woord veranderde, en in 1907 reeds schreef Morton Prince een kleine geschiedenis dier veranderingen sedert 1886. Klinisch beschouwd door Pierre Janet en Joseph Jastrow, werd de subconscientie door Fred. Myers (1856—1901), die het in telepathie, helderziendheid, gedachtenlezen tot hoofddoel maakte van zijn „Psychological Research", voorgedragen als een gemeenschap met een *metetherial world* en een „wereldziel." Wiliam James begon er, in zijn *Varieties of religious Experience* (1902), een godsdienstphilosophie op te bouwen, vooral wat „bekeeringen" betreft. Nog anderen hadden allerlei groote gedachten van het onderbewuste.

Terecht vestigt men zijn aandacht op het onderbewuste. Geheel de psychologie van den mensch in zijn eerste wording en geheelen levensvoortgang bekrachtigt er het bestaan van. Een groot deel is aangelegd in onze natuurlijke neigingen; een ander wordt gevormd door wat wegzonk of weggedrongen werd uit het centrum en den omtrek van het bewuste. Morton Prince, professorin Martin, William James, om enkelen te noemen, hebben dit laatste feit, door het dagelijksch leven reeds zoo klaarblijkelijk, in fijnere bijzonderheden veraanschouwelijkt. Freud veronderstelt het in zijn psycho-analyse.

Een andere zijde van het onderbewuste is verwant met duitsche bespiegelingen, die vooral uitkwamen in von Hartmann's „Philosophie des Unbewussten." Zoo begint de onderbewustzijnsleer een neiging te toonen om taalwording, inspiratie der wetenschap, kunst, godsdienst als scheppingen te doen gelden van wat M. A. H. Pierre, die het tegelijk verwerpt, genoemd heeft „a detached consciousness."

Het schijnt, dat ernstige studie van het onderbewuste wordt voortgezet door vollediger kennis en fijner ontleding van geheel ons psychisch dynamisme, van rede, verbeelding, wil en affectieve strevingen, gelijk zij zijdelings of rechtsstreeks tevens verbonden zijn met het cerebrale, met zenuwen en spieren.

Men pleegt in de eerste beginselen van denken en handelen, die het algemeen bezit zijn der menschheid, iets van het onderbewuste te zien, eveneens in geniale intuïties enz. bij afgeleide waarheden: zonder twijfel gaan er het onberedeneerde en quasi-instinctieve samen met functies van het gewoon redelijk bewustzijn. Die omvattingskracht onzer kenvermogens hebben Aristoteles, Augustinus, Thomas van Aquino, Pascal, Maine de Biran, George Romanes, Brunetière en Newman, ieder op zijne wijze, en elkander aanvullende, toegelicht.

Verder eischt een behandeling van het vraagstuk ontleding der verbeeldingskracht, bijzonder zooals Ribot haar aanduidt als „imagination créatrice.” En deze wederom stelle men in haar betrekkingen naast wil en gevoel, waarvan de diepere kennis het onderbewuste bij individuen en volkeren leert begrijpen in de levende werkelijkheid.

Specialistisch onderzoek van taalwordingen, van rechtsbewustzijn enz. zal de behandeling van het onderbewustzijnsprobleem rijkelijk kunnen belichten. De pogingen van James om dit door een studie der godsdienstige bekeeringen te doen, zijn niet bevredigend.

Wat den bewusten arbeid betreft, deze behoudt, wat men ook over de subconscientie denke, zijn hooge waarde. Het groote vraagt van de genieën zelfs, wat Duclaux als de levensvoorwaarde van Pasteur's ontdekkingen noemt: „une rumination incessante.”

De Voorzitter brengt den spreker dank voor zijne bijdrage die door dezen wordt afgestaan voor de Verslagen en Mededeelingen. In eene uitvoerige gedachtenwisseling met de Heeren Heymans, Bavinck, Van Ginneken en Te Winkel wordt naar aanleiding van opmerkingen en vragen dezer Leden over den

aard, de grenzen en den inhoud van het onderbewuste en over de mogelijkheid van scheidingslijnen tusschen het bewuste, het onbewuste en het onderbewuste door den spreker het door hem ingenomen standpunt nader toegelicht.

Hierop geeft de Heer Bredius de door hem toegezegde mededeeling over den schilder *Maerten Pietersz. Deym.*

De Heer Bredius kon tot zijne voldoening weder iets mededeelen over een in 't vergeetboek geraakten hoogst verdienstelijken schilder uit de 17e eeuw, wiens portretten tot het beste gerekend mogen worden wat in zijn tijd (omstr. 1600—1624) in ons land geschilderd werd. Sedert 30 jaren verzamelde de Heer Bredius in de Archieven van Delft, Leiden, Amsterdam en Den Haag een aantal gegevens over den schilder Maerten Pietersz. Deym, verwant aan het deftig geslacht Deym, hoewel zijn vader bakker te Delft was. Hij werd te Delft geboren in 1576 en overleed 1624 te Leiden na driemalen gehuwd te zijn geweest, in 't 2e huwelijk met de zeer aanzienlijke Joncvrouwe Hilaria van Raesvelt, zuster van Jonckheer Johan van Raesvelt, Heer van Moerkercken. Uit zijn Inventaris blijkt dat Deym in relatie was met Hercules Seghers.

Onlangs zond Dr. Koetschau, Directeur der Kunstverzamelingen te Düsseldorf Dr. Bredius de photographie van een prachtig vrouwenportret (de photographie werd vertoond) gedateerd 1614 en duidelijk gemerkt met een monogram M.P.D. met verzoek om inlichting. Hij kon toen antwoorden, dat wij hier een werk van den schilder *Maerten Pietersz. Deym* in mogen zien. Toen hij het schilderde was hij 38 jaren oud en woonde vermoedelijk te Amsterdam vanwaar hij in 1616 naar Leiden verhuisde om daar te blijven en er in 1624 te sterven. Het portret, uitmuntend van teekening en modelleering, prachtig van karakter, uitdrukking en belichting, kan gerust de nabijheid van werk van Mierevelt, Van der Voort, Ketel, zelfs De Keyser verdragen.

Het kan inderdaad zeer goed het werk zijn van iemand, die in zijn jeugd te Delft den invloed van Jacob Willemsz Delft

en den jongen Mierevelt heeft ondergaan, toen te Amsterdam in de omgeving van Ketel kwam en eindelijk te Leiden ook de groote portretten van Bailly leerde kennen.

Het is wel zonderling, dat een *zóó* verdienstelijk schilder nergens genoemd wordt en geheel vergeten raakte; maar zoo waren er velen. Vermoedelijk zal er nu wel meer werk van hem aan het licht komen.

Hierna vertoonde de Heer Bredius de photographiën naar zes eigenhandig door Rembrandt geschreven kwitanties voor onderwijs in de schilderconst in 1630/1631 gedurende twee jaren aan Isaack Jouderville te Leiden gegeven. Deze kwitanties ontdekte Dr. Bredius onlangs te Leiden in de boedelpapieren van Isaacks Vader, die er herbergier was. In zijn herberg kwam o.a. Starter. Onder de „kwade schulden" vinden wij: „Starter, de poëet"!! Twee photographiën naar zelfportretten van Jouderville in het Museum te Dublin en in de Collectie Bredius werden mede ter tafel gebracht.

Ook aan dezen spreker brengt de Voorzitter dank. De Heer Bredius staat zijne mededeeling af voor de Verslagen en Mededeelingen.

Bij de rondvraag biedt de Heer Hesseling zijne in het Fransch bewerkte uitgaaf der Byzantijnsche Achilleïs aan ter opneming in de Verhandeling der Akademie.

Door den Heer Wensinck wordt met gelijke bestemming aangeboden zijne verhandeling getiteld: The Ocean in the literature of the Western Semites.

Beide stukken worden in handen van de Commissie van Redactie gesteld ten einde de uitgave voor te bereiden.

De Heer De Groot deelt mede dat hij wegens het bereiken van den zeventig-jarigen leeftijd overgaat tot de rustende Leden en biedt voor de bibliotheek der Akademie aan een exemplaar van den 2en, geheel herzienen druk van zijn werk „Denkers van onzen tijd". De Voorzitter zegt den Heer De Groot dank voor dit geschenk en sluit de vergadering.

EENIGE BESCHOUWINGEN OVER HET „ONDERBEWUSTE".

BIJDRAGE VAN DEN HEER

J. V. DE GROOT.

Bewustzijn — *zelfbewustzijn* — *zich-van-iets-bewust-zijn* mag men beschouwen als termen, die, naar hun algemeenheid, genoegzaam bekende psychische toestanden uitdrukken [1]).

Op het eerste gezicht zou men dit van *onbewust* en *onderbewust*, termen, die nu pasmunt zijn, eveneens willen bevestigen.

„Onbewust" wekt de gedachte aan iets, dat in ons physisch-psychisch leven plaats grijpt, zoo niet volstrekt zonder eenige waarneming, dan toch zonder dat wij het opnemen bij onzen erkenden bewustzijnsinhoud, of zonder dat wij het waarnemen als behoorende tot ons *ik* [2]).

„Onderbewust" staat dan hiertegenover als het minder bewuste.

Hoeveel graden moet de psychometer onder „volkomen bewust" staan om „onderbewust" aan te duiden? Het is niet zoo licht te bepalen. Doch duidelijk toont zich stijging en daling: men kan spreken van wat *nog niet* bewust is en van wat *reeds* geheel bewust was.

Smart kan voor den insluimerenden lijder onderbewust worden. In Bouten's *Beatrys* bewondert de letterkundige onderbewusten eenvoud. Men zegt: om goed te denken moet iemand

---

[1]) Vgl. W. Wundt, Die Sprache (3te Aufl. 1911), B. I, V. I, S. 625—627.

[2]) M. Glossner, Jahrb. für Philos. und specul. Theologie XIII, S. 69 zegt: Die Erfahrung beweist *nur*, dass jede Erkenntnis, sei es *aktuell* oder *habituell*, bewusst ist.

een voldoend en logisch gedachten-complex minstens in het onderbewustzijn bij de hand hebben.

Terwijl wij dagelijks aan zulke feiten herinnerd worden, leert de ervaring het ons erkennen; want bewust, onderbewust en bewust golven rusteloos af en aan.

Wat in het centrum van ons individueel-psychisch gezichtsveld eerst helder lichtte, wijkt naar den verduisterenden omtrek en schijnt in het onbewuste te verdwijnen. Maar wat men verdwenen waant, keert vaak terug, plots of langzaam: namen, voorstellingen, stemmingen. 't Is Goethe's ware woord:

> Was ich besitze, seh ich wie im Weiten,
> Und was verschwand, wird mir zur Wirklichkeiten.

Nauw houden genoemde psychische toestanden verband met wat wij *aandacht* en *nadenken* heeten; ook in de vormen, die wij met van Leibniz stammende onderscheidingstermen *perceptie* en *apperceptie* plegen te noemen.

Een dertig jaren geleden — James noemt 1886 — begon men aan „onderbewustzijn" een nieuwe beteekenis of nieuwe beteekenissen te verbinden. Overal en bij alles deed het woord dienst. Misschien verspreidde het zich sneller door zijn vaagte. Want vaag is het en wisselend van inhoud. Morton Prince [1]) en Weingärtner [2]) hebben het ons verhaald. Bij Dwelshauvers zien wij het veraanschouwelijkt [3]). De verschijnselen, die men tot het „onderbewuste" rekent, zijn van bijna grenzenlooze verscheidenheid. Volgens James, in zijn *Varieties*, vormt het onderbewuste „the larger part of each of us.... the abode of everything that is latent and the reservoir of everything that passes unrecorded or unobserved."

Hier kwam bij, dat denkbeelden, vooral door Schopenhauer en Eduard von Hartmann aangaande de wondere macht van

---

[1]) In Journal for abnormal psychology (1907).

[2]) Georg Weingärtner, Das Unterbewusstsein (1911), S. 1—11.

[3]) Zie Bulletin de la Société française de Philosophie, février 1910: L'Inconscient dans la vie mentale. — Een redetwist tusschen Dwelshauvers, Baldwin, Bazaillas, Bergson, Binet, Darla, Lalande, Paradi.

het *Onbewuste* verspreid, telkens dooreenliepen met reeds zeer verwarrende voorstellingen aangaande wezen en werking van het *Onderbewuste*.

Misschien dringt onze geest eenigszins door zooveel nevelachtigs heen, wanneer wij langs geheel de lijn, op de belangrijkste punten, eenige beweringen omtrent het onderbewuste vergelijken met de bekende en behoorlijk gewaarborgde werkelijkheid van menschelijk bewustzijnsleven.

Wie den term „onderbewustzijn" het eerst of het meest in omloop bracht, Pierre Janet of Max Dessoir of James of Myers — die echter „drempelbewustzijn" placht te bezigen — mogen wij onbeslist laten [1]). Men zou, in den tijd teruggaande, de *latencies* van William Hamilton (1788—1856) en nog oudere termen als verwante kunnen aanhalen [2]).

De inhoud, dien de nieuweren aan het woord verbinden, geeft tegenstellingen te zien, waarvan Pierre Janet en Fred. Myers een sprekend voorbeeld zijn.

P. Janet vatte het onderbewuste klinisch op, zeer positief, en altijd het spoor nagaande der gestaafde feiten; hij dacht, onder andere, aan bepaalde kenmerken bij eenige zoogenaamde „troubles de la personnalité". Dit positieve was geheel in den geest van Joseph Jastrow, den amerikaanschen psycholoog, wiens zeer vast op stellige gegevens gebouwd werk over de *Subconscientie* bij voorkeur klinische onderwerpen behandelt als: *conscience onirique; — conscience dissociée; — désintégration de la personnalité*. Het automatisch schrijven van gehypnotiseerden wordt behandeld, eenige onderstroomingen van het bewustzijn iets nader beschreven. Beschouwingen evenwel, die

---

[1]) Pierre Janet, Préface bij Joseph Jastrow, La subconscience, uit het Engelsch door E. Philippi (1908); G. Weingärtner, Das Unterbewusstsein (1911), S. 18; J. P. F. A. Noorduijn, Het Onder-Bewustzijn (1912), bl. 4.

[2]) G. H. Lewes, The Physical Basis of Mind (1877), p. 163 etc. W. Hamilton, Lectures on the Metaphysics, vol. I (5th ed.), p. 364—371 en J. S. Mill, An Examination of Sir W. Hamilton's Philos. (2 ed. 1865), p. 271—287.

samenhangen met spiritisme, occulte wetenschappen, wereld-„bewustzijn" komen niet ter sprake. Men laat in die school zelfs alle psychologische bespiegelingen over de beteekenis van het onderbewuste voor plotselinge opwellingen, geniale invallen en bekeeringen volstrekt achterwege.

Geheel anders dacht Fred. Myers (1856—1901).

Voor hem neemt het onderbewuste een mystisch karakter aan. Van de poëzie tot psychologische navorsching overgegaan bestudeert de engelsche dichter telepathie, gedachtenlezen, helderziendheid. Hij met zijn *Society for Psychical Research*. Duizenden gevallen verzamelt de geleerde. Zij doen hem besluiten tot een *metetherial world*, een geestelijk *universum* en een „wereldziel", die veel ongewone dingen langs het menschelijk organisme openbaart. Die openbaring geschiedt in wat men „onderbewustzijn" noemt, maar dat wel verre van het *mindere* te zijn het hoogere is, waar de menschelijke persoonlijkheid haar waarborg vindt voor haar „survival" na den lichamelijken dood. Een onvermoede en onvermoeide macht werkt: door deze leeft de „subconscientie", die in het gewone bewustzijn dringt met fijner licht. Men verwerpe derhalve een naam, die de gedachte wekt aan het mindere bewuste, aan iets geringers. *Subliminal conscience* of *subliminal self* mag echter de subconscientie wél heeten. Haar naam is dan geen verkleining, doch wijst alleen aan, dat dit hoogere licht buiten ons gewoon bewustzijn daagt: *drempelbewustzijn* [1]).

Zonder alle toepassingen over te nemen geraakte menigeen onder de hooge idee, die Myers zich had gevormd van wat men, ondanks zijn verzet „onderbewustzijn" bleef noemen, in Europa en Amerika.

Ofschoon het bij de meesten niet zoover kwam, dat zij als huiverden van ontzag voor de duistere krachten van het onderbewuste, die een onmiddellijke aanraking zouden bewerken met de geesten van levenden en ontslapenen, ja, van een

---

[1]) Fred. W. H. Myers, Proceedings of the Society for Psychical Research, vol. VII and VIII (1891—1892); Human Personality and its Survival of Bodily Death (1903).

„wereldgeest", waanden velen toch het onderbewuste in psychische diepten te hooren ruischen, en verwachtten zij, dat het voor dorre geesten op kon springen in levensfonteinen van licht en geestdrift.

Tot dezen behoort ook William James (1843—1910). Hij gewaagt in zijn *Text-book of Psychology*, ch. IX, van een „stream of consciousness", waarin men moet onderduiken om het diepste zieleleven te vinden. In *The Varieties of religious Experience* wordt hij, de amerikaansche psycholoog, de godsdienstwijsgeer, die godsdienstig leven en „bekeeringen" verklaart uit een metaphysisch gedacht onderbewuste, dat door Denys Cochin gekenschetst wordt als: *Dieu tangent à nos âmes.* Van ons onderwerp dwalen wij zeker niet ver af, wanneer wij, zonder een poging om het geschil te beslechten, terloops herinneren, dat het een twistvraag uitmaakt, of James het goddelijke pluralistisch, pantheïstisch of monotheïstisch heeft opgevat [1]).

Bedriegen wij ons niet, dan zweemt ook de *intuïtie* van Henri Bergson naar de voorstelling van een onderbewustzijn als van een bijna mystische kennisbron. Gij, die het beste verlangt te weten, werpt u in het leven, dat een „élan" is en een „courant d'existence". Daar zal een instinkt van hoogere orde, een kennen, dat al handelend voortgaat, u door wijdere duisternissen doen dringen dan de redeneerende rede 't vermag. *Subconscience* of *surconscience* — de naam staat aan ons believen — is de lamp in de diepte van ons leven. Hangende over den rand van het onbewuste zien wij een flauwen lichtschijn in den nacht, „où nous laisse l'intelligence". Bij de zwakke vlam ontwaren wij eenigszins onze persoonlijkheid; onze vrijheid en plaats in het natuurgeheel; onzen oorsprong en misschien ook onze bestemming [2]).

---

[1]) W. James, A Pluralistic Universe (1908). Vgl. Th. Flournoy, La Philosophie de W. James (1911), p. 123—151.

[2]) H. Bergson, l'Evolution créatrice (12e éd. 1913), p. 157, 199—201, 279, 283—294. Vgl. René Berthelot, Un Romantisme utilitaire, t. II (1913), p. 298—356; J. Maritain, La Philosophie Bergsonienne (1914);

Wie Bergson las, wijt het zeker ons niet, dat het bovenstaande meer beeldspraak dan scherpe begrippen geeft.

Langs stille, maar vaste wegen, als die, waarlangs nieuwe denkbeelden gaan, is de onderbewustzijnsphilosophie, zonder dat men haar vertrouwbaarheidsbrieven zeer kritisch inzag, overal doorgedrongen.

Een paar voorbeelden om te toonen, wat al verwachtingen zij wekte. In zijne *Moderne Geschichtsphilosophie* begroet Karl Lamprecht de komst van het onderbewuste als een redding der wereld. Op katholiek-dogmatisch gebied begonnen modernistische wijsgeeren en godgeleerden meer licht te zoeken bij het onderbewuste. Paus Pius X ziende, hoe zij met hun afzonderlijken vorm der onderbewustzijnsleer het geloof misvormden, riep hun *Cenacolo* tot de orde krachtens zijn leergezag [1]).

Keeren wij terug naar het meer uitsluitend wijsgeerig gebied.

Daar ontmoeten wij geleerden, als Peirce, die van een eigen onderbewustzijnsvermogen — *detached consciousness* — niets willen hooren. Terecht, dunkt ons. Doch, het gaat ook niet aan, het onderbewuste als iets puur „cerebraals" te verklaren. Daar schuilt en leeft, meenen wij, in het onderbewuste allerlei psychisch [2]). Met deze erkentenis staan wij evenwel verre van Myers, waar hij het „subliminale" viert als den band der geestenwereld. En wij laten het James zelven verantwoorden, dat hij het „onderbewuste" verheft als een schakel tusschen het goddelijke en het menschelijke [3]).

Twee gedaanten — van de vele, die de bewustzijnsmetaphysiek reeds aannam — mogen hier niet worden voorbijgezien: de *spiritistische* en de *monistische*.

De spiritistische richting verklaart ook sommige waarne-

---

p. 13—35, 315—333, 389—419; A. Farges, La Phil. de M. Bergson (2e éd. 1912), p. 387—431.

[1]) Pius X, Encycl. *Pascendi*, 8 Sept. 1907. Vgl. Julius Bessmer, Philosophie und Theologie des Modernismus (1912).

[2]) M. A. H. Peirce, An Appeal from the prevailing doctrine of a detached consciousness; J. Jastrow, La subconscience.

[3]) Zie boven blz. 79 en Georges Michelet, Dieu et l'agnosticisme contemporain (1909), p. 114—137.

mingen betreffende telepathie, clairvoyance, kristalgezichten en trance-toestanden op hare wijze; maar op den bodem harer beschouwingen over de subconscientie ligt de verwachting, dat deze meer en meer zichtbaar zal worden als een vermogen van omgang met de geesten. Hierover uit te weiden zou voor mij te gewaagd zijn: de feiten, waarop mijn oordeel zou moeten steunen, zijn mij nog te ongenoegzaam bekend en te duister, zelfs die, waaraan b. v. de *Society for Psychical research* en een geleerde als Oliver Lodge groote waarde hechten [1]).

Een monistischen stempel heeft waarschijnlijk de duitsche wijsbegeerte van het Onbewuste op de metaphysiek der subconscientie gedrukt. Eduard von Hartmann (1842—1906) vooral heeft hier, naast Arthur Schopenhauer (1788—1860), zijn werk gedaan.

Waar de *Philosophie des Unbewussten* haar hymne aanheft, schijnt zij door eenige wijsgeeren voor het onderbewuste te worden overgenomen. Het Onbewuste schenkt den mensch instinkten om zintuiglijke waarnemingen te verstaan, om talen te vormen en staten. De soorten houdt het in stand door geslachtsdrift en moederliefde en door keur bij geslachtsliefde veredelt zij de soorten. Waar de bewust denkende mensch geen weg ziet, daar leidt hem met vermoedens en gevoel het Onbewuste, dat met zijn ingevingen het bewuste denkproces voorthelpt in het groote en in het kleine. Het voert den mensch omhoog naar de mystiek en de „Ahnung" van hoogere, bovenzintuiglijke eenheden. Het maakt hem gelukkig door schoonheidszin en het voortbrengen van kunst.

Al die uitmuntende dingen bewerkt het *Absolute Onbewuste* of het *Onbewuste Absolute*.

En dit Absolute is de *Al-eenheid* [2]).

---

[1]) Oliver Lodge, The survival of Man, a Study in unrecognised human faculty (1915); Raymond or Life and Death with examples (1916). Vgl. F. de Bruyn, Studiën, Deel LXXX en E. Boirac, Rev. phil. avril 1911, janv. 1913.

[2]) E. von Hartmann, Philos. des Unbewussten (8ste Aufl. 1878), B. I, S. 356—357; B. II, n°. VII; Die letzten Fragen der Erkenntnistheorie

Bij hare beweging, van de duitsche bespiegeling der vorige eeuw naar de moderne hypothese van het onderbewuste albewustzijn, zijn zonder twijfel, naast overeenkomsten, verschillen ontstaan, maar gemeenschappelijk is toch de stelling: terwijl de mensch zich beweegt en weert met bewustzijn, bewerkt in het onderbewuste der menschheid een diepere macht talen en staten, schoonheidsbezieling, kunst en godsdienst.

Zij, die naar deze theorie overhellen, bedoelen iets anders dan wat Paulus leerde: *God, die alles in allen werkt.*

Meer dan iemand doen zij denken aan hetgeen Pierre Janet van de onderbewustzijnsenthusiasten zeide: „Cela rappelle la phrase amusante de Hartmann: *Consolons-nous d'avoir un esprit si pratique et si bas, si peu poétique et si peu religieux, il y a au fond de nous un merveilleux inconscient qui rêve et qui prie pendant que nous travaillons à gagner notre vie* [1]).

Groot derhalve is de afstand tusschen de positief-klinische opvatting van het onderbewuste en de mystische [2]).

En rondom deze theorieën zijn de gewijzigde vormen zoo talrijk, dat „het onbewuste" met reden geldt als een verzamelnaam.

Misschien vinden wij voor onzen weg tusschen zooveel kronkelingen een vaster lijn, wanneer wij door psychologie en stellige gegevens der ervaring ons toevertrouwen aan de werkelijkheid.

De psychologie onderzoekt de menschelijke natuur en haar dynamisme: haar aanleg derhalve, haar krachten, gesteltenissen, werkingen.

Zoo goed als onmiddellijk, gelijk wij reeds herinnerden [3]), ligt voor onzen geest het onderbewuste open, in tegenstelling

---

und Metaphysik in Zeitschrift für Phil. und philos. Kritik (1896). Vgl. Wilhelm Purpus, Zur Dialektik des Bewusstseins nach Hegel (1908), S. 1—17 en W. Windelband, Die Hypothese des Unbewussten (1914).

[1]) P. Janet, Les Problèmes du subconscient, op het zesde Congrès international de psychologie te Genève, 1909.

[2]) Zie de Rev. des questions scientifiques, avril 1909, p. 411—418; Bulletin de la Société française de Philos., février 1910, pag. 21.

[3]) Boven blz. 75—76.

met het bewuste en hierdoor eenigermate bepaald. Tusschen het volkomen en klaar bewuste en het volstrekt onbewuste bestaan graden van verwijdering, bestaat *degradatie*, zooals sommigen het zeggen. Ook graden van toenadering, gelijk de dag, die opgaat.

Bij eenig nadenken weten wij allen bovendien, hoe langs geheel het zonne-spectrum van het klaarbewuste — dus bij denken, herinneren, verbeelden, willen, gevoelen — onder iedere schakeering van bewustzijnsleven min of meer donkere lagen liggen, die de bovenste kleurtonen belangrijk kunnen wijzigen.

Een voorstelling, zij het maar in het ruwe, van ons lichamelijk-geestelijk wezen, kan ons al spoedig meer bijzonderheden aangaande het onderbewuste ontsluieren.

De menschelijke natuur namelijk is in haar zelfstandige eenheid de levende wezensgrond, waaruit vegetatieve (biologische), sensitieve en redelijke vermogens zich met haar onderscheidene functies ontwikkelen, terwijl zij op en voor of tegen elkander invloed oefenen.

Onbewust en stil volbrengen de biologische vermogens het werk onzer lichamelijke vorming. Daar zij door voeding en wasdom de organen onzer sensitieve vermogens samenvlechten en onderhouden, bepaalt en wijzigt het biologische, bij rusteloozen arbeid, onmisbare voorwaarden van ons zintuiglijk leven. Wanneer eenmaal het individu kan gewaarworden en waarnemen, ontstaan van lieverlede, bijzonder krachtens de zich ontwikkelende vermogens van zintuiglijk geheugen en verbeelding, talrijke gesteltenissen, hebbelijkheden en ook stemmingen; indien wij namelijk dien laatsten term wat ruim verstaan.

Machtig is de *zijdelingsche* invloed van dit af- en aanstroomende physisch-psychische dynamisme, van den vroegsten levenstijd tot den laatsten, op het rijpende of gerijpte denken en op het redelijk streven of willen.

Somtijds harmonisch somtijds met felle tegenstrijdigheden omringt het biologisch-onbewuste het lagere en het hoogere bewuste. Maar, door psychisch verband van één levensbeginsel behoort het toch tot één menschelijk geheel. Verder beweegt zich

buiten iedere menschelijke levenseenheid het kosmische, zonder wezensverband echter met het bewuste of onderbewuste.

Zoodanig is de mensch, beschouwd op zich zelf. Maar langs fijne draden bereiken hem kosmische krachten en naar wetten van erfelijkheid deelen zich aan hem gesteltenissen mede der voorgeslachten. Op den voedingsbodem van zijn vegetatief-sensitieve vermogens kunnen zich aldus verbeeldingsvoorstellingen, neigingen en stemmingen ontwikkelen, die ons vreemd en toch zeer eigen zijn. Ziedaar, hoe de mensch zich tegenover zich zelven en tegenover zijn veelzijdig dynamisme geplaatst ziet, terwijl redelijk oordeel en zedelijk besef ontwaken. En met iederen levensdag vermenigvuldigen zich die werkingen en terugwerkingen in het lichamelijk-psychisch samenstel onzer natuur.

Blijkt het derhalve niet, dat er onberekenbaar veel bij iedereen omgaat buiten het bewuste? Welnu dit alles, op zich zelf genomen, behoort tot het onderwuste. Onjuist echter schijnt het, met sommigen, *bewust* en *psychisch* te vereenzelvigen, of met Parodi de bedenking te maken: „s'il y a une vie psychologique inconsciente, il s'agira de savoir en quoi elle est encore psychologique" [1]).

Immers het biologische (vegetatieve) in ons bestaat mede door dat *éène* levensbeginsel (psyche), waarin onze drievoudige — vegetatieve, sensitieve, redelijke — vermogens wortelen. Het vaste feit dier lichamelijk-geestelijke eenheid verbiedt ons Descartes na te zeggen, dat de ziel niets dan bewustzijn is [2]).

Tegelijk verklaart die eenheid, waarom men het onderbewuste reeds begon te zoeken in biologisch-organische functies. Willekeurig zou dit geschieden, zoo men het onderbewustzijn voor het organische liet volbrengen, wat von Hartmann aan het „Onbewuste" toedicht: vorming en onderhoud van het organisme; herstel daarvan bij inwendig of uitwendig letsel; leiding aller bewegingen op doelmatige wijze, zoodat het orga-

---

[1]) Bulletin de la Société française de Philosophie, février 1910, p. 48.

[2]) Breedvoeriger hebben wij dit behandeld in: Denkers over ziel en leven (1917), blz. 130—166.

nisme bruikbaar gemaakt wordt voor den bewusten wil. Ziet men evenwel van zulk een verpersoonlijking geheel af, dan schijnt er grond te bestaan om vegetatieve functies eenigermate bij het onderbewuste te voegen. Wel te verstaan, niet in zooverre zij bij haar eigen wezen blijven, maar als uitgangspunten naar de sensitieve verrichtingen en gevolglijk zijdelings ook naar de redelijke. Dit alles krachtens het bovenaangeduide verband aller psychische functies in de wezenseenheid der menschelijke natuur.

Bij het toelaten eener zoo ruim genomen beteekenis van „onderbewustzijn" dachten wij onder anderen aan Bazaillas, die schrijft: „Sous le concept négatif d'Inconscient, M. Dwelshauvers fait avec raison entrer, non seulement le subconscient et l'automatisme, mais encore les tendances dynamiques capables d'actionner la vie consciente, et d'en expliquer les différentes directions. Je suis d'accord avec lui sur l'existence d'un *réseau* ou d'un *dispositif* de systèmes dynamiques, véritables sources d'action, alimentant et sous-tendant, dans toute son étendue, la conscience réfléchie ou conceptielle" [1]).

„Tendances dynamiques". — Sigmund Freud, die beurtelings de termen: het „onderbewuste", het „voorbewuste" en het „onbewuste" bezigt, zoekt bij zijn psycho-analyse en dieptepsychologie zulke *tendances* zeer verre. Zenuwlijden, door een „erotisch conflict", tracht hij in de oorzaken te achterhalen. Hier meent hij te mogen besluiten tot verklaringen, die het sexueele, naar de ruimere beteekenis van liefde, betreffen, maar teruggaan tot physiologisch-biologische werkingen, waarbij chemische stoffen dienst doen, die het organisme zelf heet te bereiden en af te zonderen [2]).

Psychologisch is het zeker geen materialisme den invloed

---

[1]) Bulletin de la Société française de Philos., févr. 1910, p. 50.

[2]) S. Freud, Ueber die Psycho-analyse (3te Aufl. 1916); De invloed van ons onbewuste in het dagelijksch leven (vertaling van Johan Stärcke, 1916). — Vgl. F. Meyer, De behandeling van zenuwzieken door psycho-analyse (1915) en C. Winkler, Le système du Prof. Sigmund Freud (1917), in t. V. der Opera omnia (1918), p. 673—698.

van onbewuste organische reacties op het affectieve leven na te vorschen; een beoordeeling van Freudisme en Freudianen in andere ernstige opzichten valt buiten ons onderwerp [1]).

Doch, het eigenlijke onderbewuste bevat *wezenlijk* iets anders dan bovengenoemde organische *bewustzijnsvoorwaarden*.

Aldus stellen wij nu de vraag: waar begint bewustzijn in den mensch?

Ernst Heinrich Weber (1795—1878) en Gustav Fechner (1801—1887) hebben de tegenwoordige, door Wundt strenger geschoolde psycho-physiek voorbereid. Streng zocht men te bepalen die kleinste hoeveelheden druk, geluid, licht, beneden welke noch waarneming noch gewaarwording in ons zintuigelijk leven ontstaan kan [2]).

Wijsgeerig was Leibniz het experimenteeren voorgegaan met zijn hypothese der „petites perceptions", waardoor de idee van het infinitesimale naar het bewustzijnsleven scheen overgebracht. Gelijk iedere golf, hoewel zij afzonderlijk niet wordt gehoord, bijdraagt tot het zware druischen, dat langs de zee tot ons komt, aldus vormen zich, door duizenden kleine invloeden en indrukken, die beneden het vol-bewuste blijven, natuurinstinkten en temperamenten [3]). Tegenover het opkomen en den vloed van het bewuste, stelt de groote wijsgeer de ebbe. Hij herinnert, hoe een man, die bij den watermolen woont, van het ruischen allengs niets meer waarneemt, tenzij het opeens stake.

Lichter tastbaar schijnt het onderbewuste bij sommige auto-

---

[1]) Zie E. Wolfram, Gegen Psycho-Analyse (1918); J. D. J. Aengenent, De psycho-analytische methode van Freud, in de Katholiek, Mei 1918, blz. 289—300; C. F. Valkenburg. Freudisme voor iedereen, in de Gids, 1918, n°. 6.

[2]) Zie Const. Gutberlet, Psychophysik (1905); G. F. Lipps, Die psychischen Massmethoden (1906); Jos. Fröbes, Lehrbuch der experimentellen Psychologie (1917).

[3]) G. W. Leibniz, Nouveaux Essais sur l'entendement (1704 geschreven, maar eerst 1765 uitgegeven), p. 225; Commentatio de anima brutorum, p. 464. Vgl. Clodius Piat, Leibniz, La monadologie (1900), p. 30 en 104.

matismen, die wij kennen als „lapsing intelligence" en waarvan het leven, tot ons allergrootste gerief, vol is [1]).

Een eigen plaats placht men, in verband met het onderbewuste, toe te wijzen aan het automatische schrijven, dat met nieuwe geduldig uitgewerkte experimenten werd toegelicht door professorin Lillien J. Martin van de Leland Stanford Ir. Universiteit (Californië). Met ophelderende schriftafdrukken beschreef zij de uitkomsten van haar onderzoek, dat niet gehypnotiseerden, maar personen in normalen toestand betrof. Dezen, wier aandacht zich te voren geheel op een of andere bezigheid vestigde, volgen met aandrift een bevel om uit hun herinneringen een feit of naam neder te schrijven. Dan geschiedt het, dat zij zonder zich van bevel, aandrift of schrijven bewust te zijn, dingen te voorschijn brengen, die waar zijn, doch niet binnen hun gewonen bewustzijnskring lagen. Een ongewoon spel der psyche. Doch, niets wat tot een „extra-bewustzijn" doet besluiten. Het onderbewuste laat er zich geheel verklaren uit de gewone psychische krachten. Bepaaldelijk is het geheugen er zichtbaar. Tot die gevolgtrekking komt ook Morton Prince, wiens waarnemingen hem bewezen, dat wij wat beneden den bewustzijnsdorpel ligt, te beschouwen hebben als een uitdrukking van het vroeger doorleefde. Tot dezelfde theorie brachten de nieuwe experimenten Lillien J. Martin [2]).

Wanneer wij de wederzijdsche werkingen maar niet vergeten der psychische functies op elkander en wij b.v. de herinneringsbeelden niet beschouwen als doode dingen opgeborgen in een doode lade, zullen nog allerlei wondere verschijnselen verklaarbaar zijn naar bovenstaand beginsel van Prince en Martin. Zoo verhaalt Jastrow het volgende. Een dame zag op de inktoppervlakte van haar inktkoker het beeld eener boeket.

---

[1]) Zie Verslagen en Mededeelingen der K. A. van Wetenschappen, Afdeeling Letterkunde, 4e Reeks, Deel XI: Eenige beschouwingen over „Lapsing Intelligence".

[2]) Dr. Lillien J. Martin, Ein experimenteller Beitrag zur Erforschung des Unterbewussten (1915), S. 123—164.

Opstaand vond zij de bloemen in een aangrenzend vertrek, waar een huisgenoote haar zeide: „vóór een half uur vroeg ik u eens naar de bloemen te zien om ze niet te laten verwelken.'' Door straatrumoer waren de woorden slecht verstaan. Toch hadden zij, onderbewust, genoemde gezichtsvoorstelling veroorzaakt [1]).

Nevens deze kleinere feiten, waarin wij het onderbewuste als *idée-force* herkennen, zijn er omvangrijke feitengroepen, die de massa van het onderbewuste, volgens velen, dagelijks vergrooten. Het zijn de bewust doorleefde dingen, die vaak met snelle vaart wegstroomen en toch een zekere spanning behouden om vroeg of laat, zeer laat zelfs, terug te keeren. Geheele stukken wetenschap, velerhande geschiktheden tot handelen, kunnen als uit een langdurige afgeslotenheid het bewuste leven weder binnenvallen, zoodra buitengewone of abnormale omstandigheden de deur van de klink doen.

Dramatisch kan die wederkeer zijn voor hèt gemoedsleven. „Wir erschrecken — zegt Windelband — über die Kraft eines Wollens, das wir erloschen glaubten und nun auf einmal neu in uns lebendig werden fühlen'' [2]).

Voor het goede is zulk een ontwaken mogelijk zoowel als voor het kwade. Hoe vervolgens het oude bewaard blijft en hoe het naar boven komt, is vaak moeilijk te verklaren, niet alleen voor onze goede en kwade neigingen en de veelvormige gewaarwordingen van het gemoedsleven, maar ook bij het weder opklaren van schijnbaar geheel verduisterde voorstellingen.

Verba usu valent. Dus late men desnoods vele van eeuwen her bekende psychische verschijnselen op hun nieuwe plaats, bij het onderbewuste; niet de geringste reden nochtans zien wij om bovengenoemde bewustzijnstoestanden anders te verklaren dan als functies dier gewone vermogens, waaraan men den naam

---

[1]) J. Jastrow, La subconscience, p. 72.

[2]) W. Windelband, Die Hypothese des Unbewussten, S. 13; William Stern, Die differentielle Psychologie in ihren methodischen Grundlagen (1911), S. 368.

van geheugen, verbeelding enz. heeft gegeven. Krachtens die vermogens grijpt mede, bij gestadige associaties, „het onderbewuste rijpen der gedachte" plaats. In de verborgenheden der ziel scharen zich samengestelde fijne gemoedsaandoeningen om een eenvoudige zintuiglijke waarneming. „C'est en groupant — schrijft Jastrow — autour d'une perception simple un complexus subtil d'états émotifs profonds que l'Eglise arrive à produire, au moyen du son des cloches, un effet si puissant sur l'âme des fidèles" [1]).

Eenige verbazing wekten geruimen tijd het hypnotisme en de verschijnselen van „Doppel-Ich" of „dédoublement de la personne".

Wien zou het echter thans niet bevreemden, als iemand er uit wilde besluiten tot een afgezonderd bewustzijnsvermogen? Veeleer zal men erkennen wat voor de hand ligt, dat hier namelijk enkel een ongewone functie plaats grijpt der alom aangenomen psychische vermogens.

Van „onderbewust" kunnen wij bij zulke afwijkingen alleen in zooverre spreken, als de band met het geheel van den bewustzijnsinhoud er losser is en de samenhang met het *ik* der werkelijkheid zwakker bewust. Naverbeeldingen trouwens, waarmede door suggestieve middelen voorstellingen van bepaalde tijden en plaatsen zijn vastgestrengeld, doen den gehypnotiseerde, midden onder het waken, vervallen als in een droomtoestand, en stellen hem onder een dwangidee. Nu volgen streefvermogen en bewegingsorganen niet meer de voorstelling van wat *is*, maar van het ingebeelde [2]).

En de mensch van het *dubbel-ik* — hij leeft niet naar eenig extra-kenvermogen, doch naar de psychische vermogens van gewone menschen: de verbeelding is het, die hem parten speelt, door hem beurtelings een waren en een vervalschten inhoud te toonen. Als werkhypothese gelde desnoods de voorstelling van

---

[1]) J. Jastrow, La subconscience, chap. VIII: La maturation subconsciente de la pensée.

[2]) S. Thom. Aquin. Summa theol. I, 84, 8; 101, 3; De veritate XII, 3.

Binet, dat de twee *ikken* elkander voorbijloopen: één boven, één beneden den bewustzijnsdrempel. Feitelijk getuigen de patiënten vaak van hun diepere bewustzijnseenheid, wanneer zij over *hun* twee ik-bewustzijnen spreken en ze vergelijkend beoordeelen [1].

Die eenheid van subject en van psychische vermogens bij de bewuste en de onderbewuste toestanden staat ook vast, waar gewone droomen en het slaapwandelen geheel of nagenoeg geheel aan de „apperceptie" onttrokken schijnen. Duidelijk is het, hoever dan de verbeelding haar spel kan drijven, buiten het bewuste. Het bewuste spreekt dan onbewust. „Infected minds — zegt Shakespeare — to their deaf pillows will discharge their secrets" [2]. Kan de droom bovendien uit de diepten van het onderbewuste putten en zoo tot aanwijzing dienen van hetgeen in vergetelheid verzonken werd geacht? Ja — denkt de psychoanalyse, wanneer zij den „Traumarbeit" der patiënten, ook waar zij wakende droomen, naar een vaste techniek verwerkt [3]. En het komt ons voor, dat de zielkunde, wanneer zij zich de vraag in hare algemeenheid stelt, uit het bekende psychische dynamisme een met waarschijnlijkheid bevestigend antwoord mag afleiden. Inderdaad, terwijl de uitwendige zinnen de ziel niet meer afleiden, kan zij sommige fijnere indrukken der verbeelding, die mogelijk van het organisme met zijn vroegere indrukken uitgaan, beter waarnemen. Reeds de ouden spraken hier van een verhoogde waarnemingsvatbaarheid van „modicae" en „subtiles impressiones" [4].

Rondgeleid langs ongelijke vormen van het onderbewuste leven, bespeurden wij geen spoor van andere psychische vermogens, dan die waarmede wij in ons lichamelijk-psychisch bestaan ge-

---

[1]) A. Binet, Les altérations de la personnalité (1892); Th. Ribot, Les maladies de la personnalité (1891); C. Piat, La personne humaine (2e édit. 1913).

[2]) Macbeth, Act. V, Scene I.

[3]) Bij Thomas Aquin, Summa theol. II, II, 95, 8, lezen wij van de toenmalige artsen: medici dicunt esse intendendum somniis ad cognoscendum interiores dispositiones (corporis).

[4]) Summa theol. II, II, 172, 1.

noegzaam uitkomen bij het bewuste doen en laten van elken dag.

Wat wij wèl ontdekten waren andere *wijzen* van werken dier vermogens. De experimenteele psychologie hielp ons erkennen, hoeveel zwakke of verzwakte, potentieele of abnormaal geactueerde functies en toestanden het menschelijk leven verbergt. Wie zichzelven kent, beseft steeds klaarder, wat al leven er nog werkzaam is halverwege het bewuste.

Middelerwijl zijn wij genaderd tot die *hoogere verschijnselen* van het onderbewuste, waarop de „subliminale psychologie" haar bewering grondt, dat er een eigen onderbewustzijn bestaat, waaruit ons bewust leven met een ongewaanden inhoud wordt vervuld.

Dit is niet maar eenvoudig de oude wijsheid, die de geheimenissen verkondigt van het menschelijk hart. Wie kan ze loochenen? Genieën als Bossuet bekenden hun onmacht om dien afgrond van gedachten en verlangens te peilen. Telt — zegt hij — de opgezweepte baren der zeeën: niet beter zijt gij in staat te tellen wat er opwoelt „de cet abîme sans fond et de ce secret impénétrable du coeur humain" [1]).

Het γνῶθι σεαυτόν der „subconscientie" vermaant niet allereerst tot moreele zelfbeproeving, maar vraagt soortelijke psychologische verdieping.

Ten eerste noemt men ons het feit, dat *eenige algemeene grondstellingen van denken en handelen* tot het bezit der menschheid behooren, terwijl het moeilijk, zoo al niet geheel onmogelijk schijnt, zulk een bezit anders te doen ontstaan dan uit een zeker onderbewustzijn. Als een vrucht van redeneering zijn zij onverklaarbaar; zij zijn immers de vooropzetting aller redeneering. Een ander logisch proces uit het bewuste denken heft evenmin het bezwaar op. Natuurvolkeren en onwetenden, die niet aan afgetrokken denken doen, zijn toch medebezitters van den algemeenen schat van wijsheid.

Een nieuwe reden voor de onderbewustzijnshypothese zouden

---

[1]) Bossuet, Sur la loi de Dieu; Oeuvres oratoires (éd. Labarcq, 1914), II, p. 555.

wij kunnen zoeken in de onmacht van andere hypothesen om het gegeven feit te verklaren.

Zoo de hypothese der *aangeboren begrippen.*

In haar beide vormen.

Volgens de spiritualistische beschouwing worden zulke begrippen den mensch voor zijn aardsche reis medegegeven door God. De meer materialistische verklaart ze als met praktische noodzakelijkheid aanvaarde beginselen, maar die niets anders zijn dan de mechanische uitkomst eener eeuwenlange terugwerking der buitenwereld op de binnenwereld. Eene werking, die zich allengs naar biologische erfelijkheidswetten zou hebben vastgezet.

Het eerste wat aan beide vooronderstellingen ontbreekt, is eenig bewijs, dat de beweerde begrippen zóó zouden ontstaan zijn. Ten tweede getuigt alle ervaring tegen zulk een ontstaan. De weg onzer redelijke kennis, dien de paedagogiek en de psychologie het kind zien bewandelen, loopt van het zintuiglijk waargenomene naar het geestelijke. Bovendien grenst de tweede hypothese aan materialistisch terrein. Tegenover een afzonderlijk onderbewustzijnsvermogen nochtans kanten zich de verdedigers zoowel van de eene als van de andere meening. Want ook de volgelingen zoogenaamd van Descartes laten voor de aangeboren begrippen Gods verlichting nederdalen rechtstreeks in het algemeene redelijke kenvermogen, de gewone rede.

Op háre wijze gaf de *Common-Sense-philosophie* eene verklaring van de overal wederkeerende grondbeginselen der menschheid.

Niets houdt de schotsche school, met Thomas Reid (1710—1796) aan het hoofd en met Royer-Collard (1763—1867) als propagandist in Frankrijk, voor een belangrijker deel van ons bewustzijnsleven dan de „principles that are selfevident". Ze te aanvaarden is „common-sense". Doch, van waar komen zij in ons bewustzijn? Men geeft hierop een antwoord, dat vooraf bestemd schijnt tot aanpassing bij de nieuwere leer der subconscientie. Die „principles", zonder welke geen wijsbegeerte baat of zelfs maar bestaat, vloeien voort uit natuurinstinkt,

met een drang, die geen redeproces is. Zij zijn als blinde zekerheden [1]). En zij omvatten de axioma's en grondwaarheden voor het denken en voor geheel de zedelijke levensorde.

Als reactie tegen scepticisme en afgeleefde redeneerzucht heeft die leer verkwikkend gewerkt. Een luchtstroom — zeide men — van het schotsche hoogland [2]).

Dit zegt de historie. Maar wat beteekenen voor het wijsgeerig oordeel die „principles of nature", „immediately inspired by our constitution"? wat die „natural suggestion" van het stelsel?

Verschillende schrijvers verstaan de termen zoo, dat zij bij de „self-evident" beginselen een objectieve klaarblijkelijkheid tegelijk met de subjectieve zekerheid toelaten. Dan wordt de verhouding tusschen de eerste grondstellingen en de hieruit afgeleide waarheden een geheel andere. Zij is er namelijk eene van de rede, bij haar begin, tot dezelfde rede, bij haren voortgang; derhalve niet eene als tusschen blind instinkt en rede [3]).

Maar al neemt men de Common-Sense-theorie naar de letter, ligt er toch een andere beteekenis van het onderbewustzijn in, dan bij James en zijn geestverwanten [4]). En dezen mochten hun „subconscientie" als een betere verklaringsproeve stellen tegenover een „Common-Sense", die met een vaag en niet nader te bepalen beroep op de *natuur* uitsluitsel dacht te geven omtrent de eerste en algemeene grondbeginselen der menschheid. Ik vergeet niet, dat James' *Hibbert Lectures* gewagen van terugkeer naar „scholasticism and common-sense" [5]).

---

[1]) Th. Reid, Inquiry into the human mind on the principles of common sense (1764); On the intellectual powers of man (1785).

[2]) Emile Boutroux, Etudes d'histoire de la philosophie (1897), p. 421—443; Maurice de Wulf, Hist. de la philosophie en Belgique (1910), p. 270—284.

[3]) R. Garrigou-Lagrange, Le Sens commun, la Philosophie de l'être et les Formules dogmatiques (1909), p. 7—118; Thomas M. Forsyth, English Philosophy (1910), p. 82—95; G. Sortais, Traité de philosophie, t. I (1911), p. 956—957; R. Jeannière, Criteriologia (1912), p. 295.

[4]) Zie boven blz. 79.

[5]) Deze Lectures, gehouden voor Manchester College, zijn uitgegeven als *A pluralistic universe* (1909). Vgl. Rev. Néoscol. 1911, p. 54.

Welnu, gelijk die laatste term hier een anderen en gewonen zin krijgt, zoo gaven velen aan de hoofdgedachte van Thomas Reid zulk een beteekenis, dat het element van *klaarblijkelijkheid en redelijk inzicht* geenszins wegvalt, waar de schotsche wijsgeer van natuurlijke en instinktieve waarheden spreekt.

Zulk een beschouwing komt, volgens Thomas van Aquino, het best overeen met de bezonnen waarneming.

Zoo geleidelijk — zegt hij — en zoo gemakkelijk verschijnen de eerste beginselen van denken en handelen in het bewustzijn, dat wij ze *als van nature* en geestelijk-instinktief verkrijgen. En, in dien zin uit het onderbewuste. Van een andere zijde bezien, verricht de gewone *rede* toch blijkbaar haar werk. Zacht ontwakende uit den kinderlijken sluimer vormt zij zich, uit de zintuiglijke gegevens, haar algemeenste begrippen, *zijn* b.v. en *niet-zijn*. Bij vergelijking van zulke begrippen met elkander, bevestigt of ontkent zij en verheft zich tot de algemeene oordeelen, wier inhoud de primitieve groote waarheden zijn van het menschelijk geslacht.

Een redelijk instinkt — *instinctus rationis* — doet dit geestelijk stamgoed behouden in een nauwelijks bemerkbare redefunctie, waarvan gemeenschap en overlevering het werk nog meer verlichten. Nauwelijks bewust ontstaat het inzicht, met de wezenlijkste neigingen der menschelijke natuur tot *steun* en *als onmiddellijk bereikbaar kenobject* [1]).

Zelfs kan men — volgens den Aquiner — de kennis, dat er een God is, met behulp van bovengenoemde beginselen gemakkelijk genoeg verkrijgen, en die kennis „aangeboren" of, zoo gij wilt, als „van nature gegeven" noemen [2]).

Alles bijeengenomen, besluiten wij: de aanwezigheid in ons van de hierboven ter sprake gebrachte waarheden, al wijst het enkele factoren aan, die men desgewild bij het onderbewuste

---

[1]) Thom. Aquin. Summa theol. I, 1, 6; I—II, 68, 2; I, 19, 10; Contra Gent. III, 117, 128, 134.

[2]) Thom. Aquin. Poster. Analyt. I, lect. 44; In Boethium De Trinit. I, 8. Vgl. V. Cathrein, Die Einheit des sittlichen Bewusstseins der Menschheit, B. III (1914), S. 563—575.

kan voegen, past ongedwongen in het kader der overgeleverde psychologie.

Een „subliminal conscience", als een eigen psychische macht, zou men hierna nog kunnen zoeken bij wat wij gewoon zijn met den algemeenen term van *inspiratie* aan te duiden.

Daar bestaat immers een kennis van afgeleide, zeer samengestelde en verre van de eerste beginselen verwijderde waarheden, die met allen geleidelijken voortgang der gedachte dusdanig den spot drijft, dat de *redeneerende rede* geheel uit het veld schijnt geslagen.

Geniale intuïties, praktische oordeelen van geweldigen omvang, doordringen ondoorzichtbare nachten, waar het gewone logische denken voor staat als een blinde. En gaat de inspiratie niet eensklaps op? Zien wij niet het verlangen naar het Goddelijke en naar zedelijke vernieuwing, de geestdrift voor recht en welvaart der volkeren afgronden overvliegen en snellen naar de hoogten, vlug, onnazienbaar.

Zoo groote dingen worden niet bepaald door het bewuste. De psyche moet aangegrepen worden op geheimzinnige wijze. Denkt haar monistisch, pantheïstisch, individualistisch, of hoe dan ook; wegzetten kunt gij een subconscientie niet! —

Overwegen wij de feiten.

Bekend is het oordeel van Plato. Daar zijn mannen, zegt hij, die door een goddelijken geest gedragen worden. Staatslieden b.v. Dezen immers, terwijl zij met hun woord vele groote dingen op gelukkige wijze ordenen, weten zelven niet de waarde van wat zij zeggen [1]).

Göthe herinnert ons aan „die Abgründe der Ahnung" [2]).

Over het doen van ontdekkingen schrijft hij: „Alles was wir Erfinden, Entdecken im höheren Sinne nennen, ist die bedeutende Ausübung, Betätigung eines originalen Wahrheitsgefühls, das, im stillen längst ausgebildet, Unversehenes mit

[1]) Plato, Mem. XLI: *μηδὲν εἰδότες ἂν λέγουσιν*.

[2]) Max Heynacher, Goethes Philosophie aus seinen Werken (1904), S. 7. Vgl. Houston Stewart Chamberlain, Goethe (1912), S. 183.

Blitzesschnelle zu fruchtbarer Erkenntnis führt. Es ist eine aus dem Innern am Äussern sich entwickelnde Offenbarung, die den Menschen seine Gottähnlichkeit vorahnen lässt."

Hooren wij in de slotwoorden van dit citaat den weergalm eener pantheïstisch gevoelde „Synthese von Welt und Geist", de psychologische gedachte, die vorafgaat en het stille werken van den naar waarheid gerichten geest uitdrukt, vormt een schildering, dunkt ons, naar het leven.

Den goddelijken Geest, die als *eerste Oorzaak* in de wereld, in alle redelijke wezens, in genieën werkt, zal de wijsbegeerte van den geloovigen Christen, stelliger dan welke oude of nieuwere wijsbegeerte ook, aanbiddend erkennen; doch, wie zoekend en nadenkend het werken eener *tweede oorzaak*, zooals de mensch is, nader begrijpen wil, moet, naar het voorbeeld van den dichter, bij den mensch zelven te rade gaan.

Im stillen längst ausgebildet. — Is dit niet geteekend naar de natuur? Voor verbeelding, geheugen en oordeel vermenigvuldigen zich bij allen, en hoeveel rijker bij genieën, de gegevens. Wonderbaar kan de omvattingskracht van 's menschen geest die veelheid ordenen. Methodisch werken brengt, reeds bij den gewonen begaafde, wat den geest binnengaat, onder tucht. Met hooge regeeringsmajesteit houden genialen het verledene in hunne macht. Het leeft in hen, niet regeeringloos, maar als bereid voor hoogere diensten. Het vroegere leeft in het latere. De jeugd in de mannelijke jaren. Telkens vernieuwt aankomende ervaring de olie in de lampen. Daarom, al lag het lang binnen ons te schemeren, wat wij eenmaal leefden, zal straks kunnen schijnen als een heldere vlam. Het wacht op het oogenblik, dat een gestadige spanning van het uitziende waarheidsverlangen de stralen zal doen schitteren in het brandpunt. Zou zonder die stille werking wel wetenschap, ook maar in het kleine, mogelijk wezen? Zou er juiste diagnose, fijne menschenkennis, juiste opvoedkunde zijn?

Denkt dus niet een hypothetisch vermogen uit, dat „onderbewustzijn" zal heeten. De functie van *combineeren* is maar een bepaalde verrichting onzer bekende psychische krachten.

Zij is het deel van allen, hoewel in zeer verschillende graden van volkomenheid.

Wijsgeeren aller tijden beschreven de omvattingskracht, die vaak „Unverschenes mit Blitzesschnelle zu fruchtbarer Erkenntnis führt."

In de wereld der theorie en in die der praktijk.

Aristoteles spreekt van Φρόνησις. Christen-denkers spreken sedert eeuwen van *habitueele* en *virtueele* kennis naast de *actueele*; van *impliciete* redeneering naast *expliciete* [1]).

Le coeur a ses raisons; dit veelal misverstane woord van Pascal, betreft, naar diens eigen verklaring, de „finesse" der combineerende intuïtie [2]). Dwaal ik niet, dan behooren ook Maine de Biran en George Romanes en Ferdinand Brunetière tot de geleerden, die de vlugge synthesen, intuïties, ontdekkingen leerden verklaren op eene wijze, die met onze boven beproefde ontleding van het psychisch dynamisme overeenkomst heeft. De eerste in zijn „vie de l'esprit"; de tweede in zijn „puur agnosticisme"; de derde in „het irrationeele", een leer, waarvan de inhoud redelijker is dan de naam.

Kardinaal Newman heeft den „illative sense" en de *impliciete* redeneering in zijn „Grammar of Assent", en hiermee de omvattingskracht van het redelijk inzicht, op zeer karakteristieke wijze behandeld [3]). Wilfrid Ward kan de overeenkomst niet voorbijzien tusschen wat Newman, al ruim een halve eeuw geleden, over die onderwerpen schreef, en wat velen thans in de kategorie van het onderbewuste, als een harer talrijke verschijningen, opnemen [4]). Maine de Biran (1766—1824) staat bekend als een nog veel oudere leeraar van het onderbewuste [5]).

---

[1]) Arist. Ethica Nicomachea, lib. VI, cap. 6—8; Thom. Aquin. De verit. X, 2.

[2]) Wij hebben getracht dit toe te lichten in „Denkers van onzen tijd" (2de druk, 1918), blz. 148—153, 163, 174, 177—180.

[3]) Nadere toelichting gaven wij in „Denkers van onzen tijd" (1918): omtrent Romanes, blz. 10—11; voor Brunetière, blz. 163, 166—169, 183—186; voor Newman blz. 229—257.

[4]) W. Ward, The life of J. H. Card. Newman (1913), II, p. 244.

[5]) A. Bertrand, La psychologie de l'effort, p. 36—65.

Wij hebben naast die twee vermaarde wijsgeeren nog anderen genoemd. Het zou niet moeilijk zijn er namen van vele geleerden bij te bijvoegen, die de psychische functies en toestanden, waarop thans het etiket „onbewust" geplaatst wordt, niet alleen gekend hebben, maar scherpzinnig beschreven.

Laat ik van verdere opsomming afzien. Voldoende is gebleken, hoever wij medegaan met hen, die voor „inspiraties" en „intuïties" het onderbewuste bijkans als het begin en het einde verheerlijken. Naar twee zijden echter wijken wij van hen af. Het niet nader bepaalde „onderbewuste" trachten wij, met de bovengenoemde schrijvers, te bepalen overeenkomstig ontleedbare verrichtingen van bekende psychische vermogens. En ten tweede: fantasieën omtrent een uit het albewustzijn bestraald „onderbewustzijn" meenen wij te moeten vermijden.

Van de rede en langs de rede komt het licht.

Hoe vondt gij de gravitatiewet? — Door er gestadig aan te denken, antwoordde Newton.

Pasteur bereidt geniale vondsten in zijn geest door een „rumination incessante" [1]).

Als een regel naast deze voorbeelden, komt ons het woord voor den geest van Bazaillas: „L'inconscient (subconscient) chez l'homme de génie, chez l'homme de coeur, chez le héros, subit plus directement l'action et comme l'empreinte de l'intelligence. Ses ressources et ses réserves augmentent, à mesure que celle-ci s'accroît" [2]).

Niet als een uitzondering op den regel, maar als een onderdeel van den regel, is de *verbeelding*, naast het verstand, een macht, die het uur van hoogere visie en bewogenheid voorbereidt. *Imagination créatrice* — schreef Ribot [3]).

Ongetwijfeld verschijnen aan dezen kant van ons zieleleven

---

[1]) Vgl. J. Jastrow, La subconscience, p. 68—80; E. Duclaux, Pasteur, Hist. d'un esprit (1896), p. 349.

[2]) Bulletin de la Société francaise de Philos. février 1910, p. 51.

[3]) Th. Ribot, Essai sur l'imagination créatrice (1900). Vgl. Thom. Aquin. De veritate X, art. 6 ad 5.

het onderbewuste en de psychologische omlijning er van naast elkander.

Als een levende en verwerkende kracht ontvangt en bewaart, verbindt en scheidt de verbeelding tallooze indrukken, die haar van de uitwendige zinnen toestroomen. Zij is geen dood reservoir. Onder den invloed van physiologische toestanden en aandoeningen des gemoeds schept zij, luisterende naar een zekere associatiewet, voorstellingsverbindingen, die het geestesleven doen vertragen of versnellen, met wisselend tempo, wier kracht en schoonheid ziel en lichaam verheffen tot harmonieën van wijze bezinning en spontaneïteit.

Bij het kind bewonderen wij de vroege samenstemmingen van verbeelding, gevoel en rede: in verrassende taalkleuren toonen kinderen de bloem der redelijkheid, die ontluikt.

Beschouwt de genieën. Als de eenzame doorwandelt Beethoven het bekoorlijke landschap. Langs de zinnen spreekt de natuur tot zijn verbeelding; zijn gemoed en zijn wilskracht lenigt en bezielt zij. Hier heft de meester de symphonieën aan zijner Pastoralen [1]).

Vanwaar die vrede? Vanwaar dat zingen der ziel? —

Wederom besluiten wij: zooveel van onze geestelijke verrichtingen geschiedt in een halfduister.

In zulke schaduwen vervolgt ook het *gemoedsleven* vaak zijnen weg, tot het opeens, schijnbaar als een onverwachte verandering van wil en gezindheid, helder te voorschijn treedt.

Die omkeer trof de wijsgeeren der „subconscientie" door zijn plotselijkheid. Daar moest een soortgelijke verklaring voor bestaan als voor inspiraties, ontdekkingen en intuïties van geleerden en kunstenaars.

„Subconscientie" was nogmaals het laatste woord.

Het kenmerkende feit onder zooveel mogelijke richtingsveranderingen zocht men in de „bekeeringen".

Starbuck, Coe, James, hun wegbereiders en hun volgelingen, vestigden al hun aandacht op die zijde der zoogenaamde

---

[1]) Vincent d'Indy, Beethoven (1913), p. 65—76.

godsdienstige ervaring en plaatsten het feit midden in hun empirische godsdienstpsychologie. Bij James, wiens lezerskring zich zeer ver uitbreidde, is het besluit zijner navorschingen, dat „bekeering" ons leidt naar „a subliminal self"; dat wellicht hoogere machten „bekeeringen" komen bewerken, maar dan nooit tenzij „through the subliminal door" [1]).

Over „onderbewustzijn" bij „bekeering" zullen wij niet nadrukkelijk spreken. Niet minder dan de eerste heeft de tweede term, zooals velen hem bezigen, een te *onbepaalden* en een *zeer verschillenden* inhoud; waarom een inductieve, dus veel wijdere behandeling zou vereischt worden. Buitendien, James stelt uiterste gevallen, als uitbarstende opgewondenheid en wijze innerlijkheid, naast elkander: men moet eerst schiften. Ook dit nog: *genade*, *geloof*, *godsdienstigheid* en zooveel termen meer, die op „bekeering" worden toegepast, zijn niet tegelijk aanwendbaar in positief-christelijken, in puur-uiterlijk-empirischen en in geheel- of half-pantheïstischen zin [2]).

Eenigermate nochtans, in het opzicht namelijk harer plotselijkheid, vallen ook sommige bekeeringen onder de beknopte beschouwing, die wij hier nog geven over diepe, bijna geweldige veranderingen, die zich schijnbaar onverwacht kunnen meester maken van wil en gezindheid.

Het feit dier veranderingen, wanneer deze van lichamelijken kant en onder physiologische invloeden worden veroorzaakt, vindt zijn naaste verklaring in het nauw verband tusschen ziel en lichaam [3]). Een hersenverwonding kan het gemoedsleven van den gekwetste jammerlijk doen omslaan. Aan den physi-

---

[1]) E. D. Starbuck, The Psychology of Religion; G. A. Coe, The spiritual Life; W. James, The Varieties of religious Experience.

Th. Flournoy, La philosophie de William James (1911), p. 141 herinnert, dat een godgeleerde van Genève Cesar Malan (1821—1899) reeds lang vóór James dezelfde gedachten als deze over het „onderbewuste" — bij hem „le principe inconscient de notre être" — uitsprak.

[2]) Zie G. Weingärtner, Das Unterbewusstsein; Th. Mainage, Introduction à la Psychologie des Convertis (1913) en La Psychologie de la Conversion (1915).

[3]) Zie boven blz. 82—84.

schen kant staan alle hartstochten, daar hun levensgrond een physisch-psychische is, onder invloeden, die beneden het klare bewustzijn blijven en toch een revolutie kunnen stoken in allerlei gevoeligheden, met wisselende neerslachtigheden en opgetogenheden onzer stemming [1]).

Algemeener zegt men naar waarheid: potentieel, als aanleg of als gewoonte schuilt er onnoembaar veel in den mensch, dat, vereenzaamd of met andere strevingen verbonden, op schier onnaspeurbare wijze jaren achtereen voortwerkt. Eindelijk komt een schok [2]). Eén voorstelling, één feit wordt de geheel onevenredige aanleiding tot plotselinge hervormingsbesluiten, veranderde levensbeschouwingen, daden in een geheel nieuwe richting. Doch, krachten van binnen en van buiten stuwden reeds lang het leven aan. Geheele volkeren komen aldus opeens in vreemde beroering. En was het niet een oude onderbewuste werking der psyche, die zelfs wijzen aan waarheid en rechtvaardigheid onttrok, bij het wederzijdsch vonnissen der elkander verminkende beschavingsmachten?

Stil onderhoudt de hoop in zulke nachten haar onsterfelijk licht. Ons allen toont de historie immers ook plotseling ontwaken ten goede. Individuen en volkeren heeft God geneeslijk gemaakt.

Aan de wijsbegeerte is het niet ontzegd, na te vorschen, hoezeer het onderbewuste dienstbaar zijn kan aan de Opstanding en het Leven.

Vóór zij tot het bewustzijnscentrum doordringen, bewerken gunstige functies van ons organisch-psychisch dynamisme gesteltenissen. De streefvermogens staan gespannen in een goede richting. Onderbewust bewaarde betere gevoelens, weleer door opvoeding, levenservaringen en maatschappij, zelfs maar als reactie tegen stuitend kwaad, gaande gemaakt, smelten samen en vereenigen zich als tot één machtige latente energie. Daar

---

[1]) Thom. Aquin. Summa theol. I—II, 22—48; Harald Höffding, Psychologie in Umrissen (5te deutsche Ausgabe, 1914), S. 312—390.

[2]) Th. Ribot, in Rev. phil., juillet 1912, p. 68.

verschijnt, onder het allengs opgeklaarde licht der rede, eensklaps het reeds voorgevoelde *doel:* het nieuwe leven.

Onder het licht der rede. Want, hoe waar het ook zij, dat haar innerlijk woord niet behoeft te worden gesproken in syllogismen en logische vormen, waar is het eveneens, dat zonder haar de mensch zijn plaats verliest.

Ziedaar eenige beschouwingen.

Anderen hebben hun kracht beproefd aan navorschingen over het onderbewuste in het leven der talen, van de muziek, van recht en zeden. Schrander dringen hier de geleerden steeds verder tot de fijnste bijzonderheden door.

Meer algemeen hebben wij *het Onderbewuste* nagegaan, zooals het thans wordt voorgesteld in zeer uiteenloopende, maar toch min of meer gangbare meeningen. Wij vroegen: welken grond hebben die meeningen in het leven van den mensch en in feiten, die ook oudere zielkundigen, al bezigden zij den term „onderbewustzijn" niet, reeds gekend hebben. En wij kwamen tot dit antwoord: de gewone psychische krachten van den mensch hebben wijdgaande *wijzen* van werken; maar, wij meenen, even als Peirce, geen reden te zien tot het stellen van „a detached consciousness".

EEN VERGETEN KUNSTENAAR.

BIJDRAGE VAN DEN HEER

A. BREDIUS.

Het is mij een bizonder voorrecht U heden wederom bekend te kunnen maken met den naam en het werk van een uitnemend kunstenaar uit onze 17e eeuwsche schilderschool, die even als Ryckhals, Calraet, Jouderville en zoovele anderen geheel vergeten was, wiens naam door geen van zijne tijdgenooten opgeteekend werd en toch verdient onder de besten gerangschikt te worden:

Maerten Pietersz Deijm.

Een gelukkig toeval bracht mij eindelijk in kennis met zijn werk. Sedert dertig jaren had ik over hem aangeteekend wat ik in de Archieven van Leiden, Delft en Amsterdam, in de boeken van het Hof van Holland, den Hoogen Raad, enz. vond. Bizonder trok mijn aandacht, dat hij in betrekking stond met onzen grooten Hercules Seghers; bij Deijm's dood was Seghers hem *f* 600.— schuldig.

Maar tot nu toe kwam mij geen werk van hem onder de oogen. Tot onlangs Dr. Koetschau, de Directeur der Düsseldorfer Kunstverzamelingen, mij een photographie zond van een bizonder fraai vrouwenportret, 1614 gedateerd en met een geheel onbekend monogram geteekend, dat uit de letters M P D bestaat. M. P. D = Maerten Pietersz Deijm! m. i. zonder twijfel het monogram van onzen kunstenaar.

Het jaartal past uitnemend; in 1609 verklaart Deijm 33 jaren oud te zijn. Hij was dus 38 jaren oud toen hij dit fraaie portret schilderde.

Te Delft geboren, later vertoevend te Amsterdam en van 1616 tot aan zijn dood (1624) te Leiden werkzaam, kan met dit werk zeer goed samengaan: eerst de invloed van de te Delft werkzame portretschilders Jacob Willemsz. Delff en den jongen Mierevelt, en te Amsterdam die van Ketel, met wiens latere portretten dit conterfeitsel wel overeenkomst vertoont. Ook heeft het te weinig bekende groote werk van David Bailly te Leiden verwantschap met dat van Deijm.

Ik meen dus met tamelijke zekerheid vast te kunnen stellen, dat Deijm de Monogrammist M P D is.

Als wij het werk nader bezien, vinden wij er uitstekende teekening en modelleering, en een levendige karakteruitdrukking in, die ons veroorlooven het naast de beste portretten zijner tijdgenooten te plaatsen. Het kan gerust de nabuurschap van een Mierevelt, een Ketel, een van der Voort verdragen.

Over de kleur kan ik niet oordeelen, daar ik de schilderij zelf, die zich in een particuliere verzameling te Crefeld bevindt, nog niet kon zien. Men deelt mij intusschen mede, dat het koloriet warm en fraai is. Het is niet onwaarschijnlijk, dat er nu weldra meer schilderijen van hem voor den dag komen. Toen ik voor 30 jaren ontdekte, dat de Monogrammist A A Arent Arentsz van der Cabel is, was er maar een stukje van hem bekend, een wintertje, dat ik op een Keulsche veiling verwierf. Thans kent men ongeveer 40 schilderijen van hem; zijn werk werd vroeger dikwijls voor dat van Avercamp gehouden, bijvoorbeeld zijn stuk in het Museum Boymans te Rotterdam.

Ik zal U niet vermoeien met een opsomming van al de documenten die ik thans over Deijm bijéénbracht, maar alleen kort zijn levensloop vermelden.

Hij werd in 1576 te Delft geboren. Het geslacht Deijm was tamelijk deftig; in de eerste helft der 17e eeuw leefden er in den Haag twee andere Maerten Deijms, oom en neef van den schilder; de jongste wordt procureur, en zijn broeder Jacob advokaat voor de Hoven van Justitie genoemd.

De vader van den schilder, Peeter Maertensz Deijm (zoo teekent hij 1590 te Delft) was aldaar echter bakker. Zijn zoon, de schilder, zou als tweede vrouw niemand minder huwen dan Hilaria van Raesvelt, zuster van Joncheer Johan van Raesvelt, Heer van Moerkercken (die met den schilder, zijn zwager een zonderling contract sloot), dochter van Goossen van Raesfeldt tot Twickel, Heer van Moerkercken. Zij was eerst Chanoinesse te Reclinghusen en deed blijkbaar een mésalliance, even als hare zuster Judith, die met een chirurgijn trouwde.

Wanneer dit huwelijk gesloten werd, weet ik niet. In Mei 1606 had Maerten Deijm Pietersz. voor het eerst het huwelijksbootje betreden met Magdalena Doliva. Hoewel te Amsterdam gesloten, noemt hij zich bij dit huwelijk wonende te Leiden. Drie jaren later, in 1609, noemt hij zich in een Leidsche notaricele acte woonachtich tot Amsterdam. Dáár woonde hij nog in 1616. In Augustus 1616 sluit hij dan te Leiden zijn derde huwelijk (als wed^r. van Hilaria van Raesvelt) met eene weduwe, Volckgen Daniels, die hem zou overleven en over de erfenis processen voeren voor Hof van Holland en Hoogen Raad. Te Leiden, waar hij in den Nieuwen Uitleg woonde, maakt hij 13 October 1624, ziekelijk te beddeleggende, met zijne derde vrouw zijn testament. Hij legateerde haar onder meer „de lopende inneschulden van schilderijen" en anders.

Executeurs van dit Testament zijn Maerten Deijm in den Haag en diens zoon de advokaat Jacob Deijm.

Zes dagen later reeds werd in de St. Pancraskerk te Leiden begraven

Meester Maerten, in de Nieuwe Stadt.

Naschrift.

Sedert mijne mededeeling vond ik dat Deijm 1604 te Leiden woonde en daar reeds een leerling had.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 14en OCTOBER 1918.

Tegenwoordig de Heeren: SNOUCK HURGRONJE, Voorzitter, VAN DE SANDE BAKHUYZEN, VAN DER HOEVEN, VERDAM, DE LOUTER, TE WINKEL, MULLER, DE GROOT, KLUYVER, BLOK, CALAND, BOISSEVAIN, VÖLTER, HEYMANS, HESSELING, D'AULNIS DE BOUROUILL, OPPENHEIM, BREDIUS, SIX, BOER, BAVINCK, SALVERDA DE GRAVE, JONKER, KRISTENSEN, VAN VOLLENHOVEN, KALFF, VÜRTHEIM, VAN GELDER, KERN, JUYNBOLL, KERNKAMP, VOGEL, VAN GINNEKEN, VAN WAGENINGEN, WENSINCK, ADRIANI, DE VISSER en KUIPER, Secretaris.

De notulen der vorige vergadering worden gearresteerd.

Ingekomen is een bericht van den heer Sijmons en den heer Vissering dat zij verhinderd zijn de vergadering bij te wonen.

Voorts is ingekomen een gedicht voor den Hoeufftwedstrijd getiteld *Epistola senis ad juvenem*, onder het motto *Junior fui, etenim senui* en een gedicht getiteld: *Et nunc Reges, intelligite*, zonder motto.

Hierop geeft de Voorzitter het woord aan den heer Wensinck tot het houden zijner mededeeling *over de intentie in recht, ethiek en mystiek der Semietische volken.*

In den Islam moeten de handelingen van den eeredienst onmiddellijk voorafgegaan worden door de formuleering van de intentie. Zij moet de handeling begeleiden tot het einde;

haar zetel is het hart. Langzamerhand is zij zelve tot een juridische handeling geworden.

Bij nader toezien blijkt, dat de leer van de intentie in den Islam doorgedrongen is. Het is niet twijfelachtig, dat zij uit het joodsche recht afkomstig is, waar ook voornamelijk de handelingen van den eeredienst aan den eisch der intentie onderworpen zijn.

Wanneer nu de werken der wet in juridischen zin onberispelijk en rechtsgeldig zijn, hebben zij voor de rechtbank der ethiek te verschijnen, die den regel huldigt: De werken der wet ontleenen hunne waarde aan de gezindheid. Ook hier is de intentie een zelfstandigheid geworden, zoodat men haar vergelijkt met het werk waarvoor zij geldt: soms geldt zij minder, soms meer. En verder heeft zij zich ontwikkeld tot het begrip der zuivere toewijding, dat vooral in de moslimsche ethiek zeer verbreid is.

In de mystiek is de leer der intentie er vooral een van de concentratie der geheele persoonlijkheid geworden. Zij wordt gewoonlijk met het gebed verbonden en is het middel waardoor de geest in extase tot God opstijgt. Ten slotte is zij de ware levenshouding van den mysticus geworden, voor wien iedere afdwaling der gedachten een verzwakking van zijne persoonlijkheid beteekent.

De Voorzitter zegt den spreker dank voor zijne bijdrage die bestemd is ter opneming in de Verslagen en Mededeelingen. Naar aanleiding van het gesprokene heeft eene gedachtenwisseling plaats tusschen de heeren Oppenheim, Snouck Hurgronje en den spreker, waarbij de heer Oppenheim den nadruk legt op de beteekenis van de intentie voor den tegenwoordigen joodschen eeredienst, en er op wijst, dat de talmudische maxime die de kawwana niet verplicht verklaart, niet doorgewerkt heeft, terwijl de heer Snouck Hurgronje den spreker wijst op het intellectueele karakter van de niya bij vele mohammedaansche juristen. In verband hiermede licht de spreker enkele punten in zijne bijdrage nader toe.

Bij de rondvraag biedt de heer Six voor de Bibliotheek der Akademie aan een overdruk uit „Onze Kunst", bevattende eene bijdrage van zijne hand getiteld „Rembrandts Eendracht van het Land".

De heer Caland biedt ter opname in de werken van de Akademie aan een werk van zijne hand getiteld: Das Jaiminiya-brāhmaṇa in Auswahl. Text, Uebersetzung, Indices. Dit werk wordt gesteld in handen der commissie van redactie om de uitgave te bezorgen.

De heer Boer biedt namens den heer W. van Eeden ter opname in de werken der Akademie aan eene verhandeling getiteld: De Sage van Hallfedr Vandwedarhald. De Voorzitter benoemt tot leden der commissie van rapport over deze verhandeling de heeren Boer en Uhlenbeck.

Hierna wordt de vergadering gesloten.

DE INTENTIE IN RECHT, ETHIEK EN MYSTIEK DER SEMIETISCHE VOLKEN.

BIJDRAGE VAN DEN HEER

A. J. WENSINCK.

Mijnheer de Voorzitter, mijne Heeren,

Wanneer ik eenige oogenblikken Uwe aandacht mag vragen voor de beteekenis der intentie op verschillende gebieden van het geestesleven der semietische volken, dan ligt het voor de hand uit te gaan van de intentie in het moslimsche recht. Hier is zij onder den naam nīya vrij bekend geworden. Zij is dan ook een van de kenmerkendste eigenaardigheden van het moslimsche recht en hare beteekenis is zoo omvattend, dat men haar gerust een rechtskategorie kan noemen. Een groot en belangrijk deel der rechtshandelingen namelijk kan slechts geldigheid verkrijgen wanneer zij ingeleid zijn door de formuleering van de intentie.

Wat de etymologie van het woord nīya betreft is op te merken, dat de vorm een nomen verbale van den wortel نوى is. In het leven der Bedoewienen is نوى de aanduiding van het optrekken naar bepaalde weideplaatsen, uitgekozen met het oog op de verschillende jaargetijden. Nīya is dus het zich richten naar een doel en kan in den zin van doel, bedoeling, richting, intentie gebruikt worden.

Beschouwen wij de intentie in verband met de rechtshandelingen, die door haar gesanctionneerd moeten worden, dan is de eerste vraag, die zich voordoet: Welke zijn de bedoelde rechtshandelingen? Het bondigste mij bekende antwoord geeft

Ghazālī in negatieven vorm: De eeredienst is zonder intentie ongeldig [1]).

De intentie wordt dus alleen bij de handelingen van den eeredienst vereischt en het begrip is niet congruent met opzet, toeleg, bedoeling en verwanten, die ik hier onbesproken laat omdat ze behooren tot een deel van het semietische recht, dat buiten het plan van deze voordracht ligt.

De handelingen van den eeredienst, dat zijn dus vier van de vijf zuilen van den Islām: de ritueele godsdienstoefening, de wettelijke aalmoezen, het vasten en de bedevaart; met hunne vertakkingen als de wasschingen, de retraite in de moskee, het slachten van offerdieren enz.

De formuleering van de intentie moet onmiddellijk aan de handeling voorafgaan, anders verliest zij den naam van nīya en wordt عَزْم, besluit, genoemd [2]). Eigenlijk moest dit altijd geschieden in het geval van de intentie voor het vasten in Ramaḍān. De vastentijd loopt van dageraad tot zonsondergang. Daar het aanbreken van den dageraad moeielijk nauwkeurig vast te stellen en het vasten ook niet een handeling is die op een bepaald oogenblik begint, kan hier dus de formuleering van de nīya niet onmiddellijk door de handeling gevolgd worden; men spreekt hier, wanneer men zich nauwkeurig uitdrukt, van عزم; wat niet wegneemt, dat gewoonlijk de naam nīya gebruikt wordt [3]).

De nauwe verbinding van nīya en handeling wordt reeds door Shāfiʿī geëischt voor de godsdienstoefening. De eigenlijke ṣalāt begint met het intreden van den wijdingstoestand, die ingeleid wordt met de woorden Allāh Akbar. De nīya moet onmiddellijk aan deze woorden voorafgaan, zonder vroeger of

---

[1]) Iḥyā' (Kairo 1282) IV, p. 316: العبادة بغير نية باطلة

[2]) Ibn Ḳāsim al-Ghazzī, Fatḥ al-Ḳarīb, ed. van den Berg, p. 28:
وحقيقتها شرعا قصد الشيء مقترنا بفعله فان تراخى عنه سمّى عزما

[3]) Badjūrī I 57: وزمنها اوّل العبادة الا فى الصوم فانها متقدّمة عليه لعسر مراقبة الفجر والصحيح انه عزم قام مقام النية

later te komen [1]). Abū Ḥanīfa en Aḥmed laten eenige speelruimte [2]).

Wanneer de nīya geformuleerd is, begeleidt zij de handeling tot het einde toe, zoodat men niets mag doen wat met haar in strijd is [3]).

De juristen zeggen verder dat de zetel (محلّ) der nīya het hart is, wat niet wegneemt, dat men haar gaarne met de lippen laat uitspreken en zoo „de tong het hart laat helpen" [4]); dit is de ritueele handeling op haar volmaaktst [5]). Alleen Mālik wijkt van den consensus af: hij ziet het uitspreken van de nīya ongaarne [6]). Omgekeerd staan de andere scholen er niet op, dat zij uitgesproken wordt. De beteekenis en de bedoeling der nīya komen treffend uit in Sha'rānī's uitspraak aangaande dit punt: de imām's stemmen hierin overeen, dat de nīya voor de ritueele wassching, met het hart geformuleerd maar niet uitgesproken, aan de handeling rechtskracht verleent; en dat de nīya, uitgesproken doch niet met het hart geformuleerd, aan de handeling geen rechtskracht verleent [7]).

Zoo is de nīya en hare formuleering op haar beurt een rechtshandeling geworden en op haar beurt onderworpen aan

---

[1]) Shāfi'ī, Kitab al-Umm (Kairo 1321—1325) I 86: والنية لا تقوم مقام التكبير ولا تجزئه النية الا ان تكون مع التكبير لا تتقدم التكبير ولا تكون بعده

[2]) Sha'rānī, al-Mīzān al-Kubrā (Kairo 1279) I 161.

[3]) Bādjūrī I 57 noemt onder de kenteekenen van een geldige nīya: وعدم الاتيان بما ينافيها بان يستصحبها حكما. Abu Isḥaḳ al-Shīrāzī (ed. Juynboll) p. 3: ويستحب النية الى اخر الطهارة

[4]) Badjūri I 57: ومحلها القلب لكن يسن النطق بها ليساعد اللسان القلب. Men bedenke, zooals de Heer Snouck Hurgronje opmerkte, dat hart hier in de semietische beteekenis van verstand op te vatten is.

[5]) كمال فى العبادة, Sha'rānī I 136.

[6]) Sha'rānī I 136.

[7]) Sha'rānī I 135: اتفق الائمة على انه لو نوى بقلبه من غير لفظ اجزأه الوضوء بخلاف عكسه

dezelfde juridische kategorieën als iedere andere rechtshandeling. Men stelt zich dus de vraag, tot welke van de vijf kategorieën van gebod of verbod zij behoort. Gewoonlijk heet zij obligaat (فرض of واجب); maar in sommige gevallen wenschelijk [1]).

Verder vraagt men met welke bedoeling de intentie zelve geformuleerd is. Bādjūrī geeft het volgende voorbeeld. Iemand wil de ritueele wassching verrichten en formuleert de nīya aldus: ik neem mij voor de ritueele wassching te verrichten, zoo God wil. Bedoelt hij met deze clausule dat alle dingen door God's wil geschieden, dan is de nīya geldig. Wil hij zich een bijzonderen zegen verwerven door deze vrome gedachte uit te spreken, dan is de nīya ook geldig. Maar draagt de clausule het karakter van een beperkende bepaling, dan wordt de nīya ongeldig [2]).

Andere kategorieën waaronder de nīya valt, zijn: dat hij die haar formuleert tot den Islām behoort, beschikt over zijn verstandelijke vermogens, zich bewust is van wat hij zich voorneemt [3]).

Een van de vereischten voor de nīya is verder, dat zij de handeling waarvoor zij gelden wil, nauwkeurig moet omschrijven. Wie een van de godsdienstoefeningen wil verrichten, moet precies formuleeren welke van de vijf dagelijksche ṣalāt's hij voor heeft; of welke van de feestṣalāt's enz. Wie de ritueele wassching gaat uitvoeren, moet weten en formuleeren of hij zich wil wasschen om een toestand van onreinheid weg te nemen, dan wel omdat hij de ṣalāt wil doen, of ook omdat hij een exemplaar van den Ḳor'ān wil ter hand nemen.

Deze specialiseering staat in nauw verband met het doel der

---

[1]) Bādjūrī I 57: وحكمها الوجوب غالبا ومن غير الغالب قد تندب كما فى غسل الميت. Sha'rānī I 160, 205; II 20.

[2]) Bādjūrī I 57: فلو قال نويت الوضوء ان شاء الله لم يصح ان قصد التعليق او اطلق فان قصد التبرك او ان كل شىء واقع بمشيئة الله صح

[3]) ibidem: وهكذا شرطها الاسلام. والتمييز والعلم بالمنوى والجزم

nīya; zij bindt den geest strak aan de handeling; zij weert de gedachteloosheid; zij verheft elk van de dagelijksche godsdienstige plichten tot een welbewuste en weldoordachte handeling [1]).

Anderzijds heeft het voorschrift der nauwkeurige omschrijving in vele gevallen een discrepantie tusschen nīya en handeling doen ontstaan; of althans de vraag doen opkomen, of er discrepantie aanwezig was. In Sha'rānī's boek over de punten van verschil tusschen de rechtsscholen vindt men een aantal van deze gevallen genoemd [2]). Reeds Shāfi'ī heeft aan deze questies zijne aandacht besteed, zooals blijkt uit de uitspraken in zijn Kitāb al-Umm. Voorzoover deze gevallen nu kleine afwijkingen tusschen intentie en handeling betreffen, hebben zij voor ons geen andere waarde dan die van casusposities. Maar er zijn er onder, die de intentie in verband met de zuilen van den Islām betreffen.

In de eerste plaats moet vermeld worden, dat de intentie voor de bedevaart voor de moslimsche juristen een moeielijk punt is geweest. Men zou verwachten, dat de pelgrim bij het betreden van het heilige gebied in zijn nīya op de gewone nauwkeurige wijze omschreef, dat hij van zins was de groote of de kleine bedevaart te verrichten, en daarvoor den wijdingstoestand aannam. En zoo kan hij ook doen. Maar daar de wijdingstoestand onthoudingsplichten oplegt en vele pelgrims lang voor het aanbreken van den bedevaartstijd te Mekka komen, is het geoorloofd den iḥrām voor de kleine bedevaart aan te nemen en na het verrichten van de vereischte plechtigheden af te leggen, totdat de tijd voor de groote bedevaart aanbreekt. In zulk een geval spreekt men dus in zijn nīya uit, dat men de kleine bedevaart wil verrichten, hoewel men voor den ḥadjdj naar Mekka reist. Niemand zal in dit geval de waarde der nīya hoog aanslaan en Shāfi'ī staat dan ook toe bij de formuleering van de nīya voor den iḥrām, de vermelding

[1]) Bij de discussie wees de Heer Snouck Hurgronje er op, dat in de praktijk de nīya dikwijls niet meer dan een cachet of een titel is.

[2]) Zie Bijlage .

van groote of kleine bedevaart achterwege te laten [1]); wat eigenlijk in strijd is met de bepalingen aangaande de nīya.

Er kan zich bij den ḥadjdj nog een omstandigheid voordoen, die de nīya van haar gewone plaats schuift. Men kan namelijk de groote bedevaart verrichten als plaatsvervanger. Het werk komt aan den lastgever ten goede; maar de nīya wordt uitgesproken door den plaatsvervanger.

Ten aanzien van het vasten is reeds gebleken, dat de nīya niet aan het vereischte van enge verbinding met de handeling voldoet en eigenlijk عزم zou moeten heeten. Maar bovendien zijn er twee rechtsgeleerden 'Aṭā' en Zofar, die bij deze zuil van den Islām haar niet noodzakelijk achten [2]).

Ook ten aanzien van de inlevering van de wettelijke aalmoezen heerscht geen eenstemmigheid; de vier imām's achten hierbij de intentie noodzakelijk, maar al-Awzā'ī, eenmaal een zeer gezien jurist, denkt er anders over [3]).

Zoo blijft alleen de ṣalāt over als een handeling waarbij door alle autoriteiten de intentie onontbeerlijk geacht wordt [4]). 'Aṭā' (b. Abī Rabāḥ) stierf A. H. 114 of 115, Awzā'ī A. H. 157; Shāfi'ī A. H. 204. In de tweede eeuw is de leer van de noodzakelijkheid der nīya voor de handelingen van den eeredienst dus nog niet tot erkenning gekomen. Maar wij kunnen nog een stap verder terug gaan. Sha'rānī deelt mede, dat drie van de vier imām's de intentie noodig achten bij ritueele wasschingen, maar dat Abū Ḥanīfa haar slechts obligaat verklaart bij de inwrijving met zand. Men zou, zegt Sha'rānī, Abū Ḥanīfa's meening kunnen brengen onder den stelregel van Ibn 'Abbas en Abū Sulaimān al-Dārānī, krachtens welken alle bijzondere handelingen mede begrepen zijn onder

---

[1]) Kitāb al-Umm II 132. Nasā'ī, Sunan met Suyūṭī's commentaar (Kairo 1312) II 17.

[2]) Sha'rānī II 20. Zie ook Shāfi'ī, Kitāb al-Umm II 81 vg.

[3]) Sha'rānī II 2. Bovendien worden, zooals de Heer Snouck Hurgronje opmerkte, de aalmoezen ook van de goederen van onmondigen geheven, die geen nīya kunnen formuleeren.

[4]) Sha'rānī I 160.

de mohammedaansche gezindheid [1]). Zij zeggen, met andere woorden: Geen enkele afzonderlijke moslimsche handeling heeft langer de nīya noodig, wanneer hij, die de handeling verricht, welbewust den Islām aangenomen heeft [2]). Dit beteekent dus: onder de jongere ṣaḥāba is de geheele leer van de nīya een nieuwigheid, die zich nog haar weg moet banen. Dat Moḥammed zelf haar gekend en toegepast heeft is dus uitgesloten.

Voor de moslimsche juristen is de zaak natuurlijk niet zoo eenvoudig. Zij stellen zich de vraag: Welke nīya heeft Moḥammed bij zijne bedevaart in het jaar 10 geformuleerd? De traditie weet nog en in den Ḳor'ān (Soera 2, 192) schemert nog door, dat Moḥammed, van zins de bedevaart te verrichten, te Mekka den iḥrām geprofaneerd heeft en zoo, om de ergernis over zijn gedrag te bedekken, het compromis heeft uitgevonden, dat aan de pelgrims toestaat, wanneer zij geen offerdieren bij zich hebben, den iḥrām voor de kleine bedevaart aan te nemen, dien te Mekka na het verrichten van de ʿomra af te leggen en wanneer de ḥadjdj aanbreekt, weer aan te nemen; zooals dit alles waarschijnlijk is gemaakt in Dr. Snouck Hurgronje's Mekkaansche Feest [3]). En zoo komt de traditie tot het besluit, dat Moḥammed voor zijn bedevaart in het geheel geen nīya geformuleerd, maar de goddelijke beslissing afgewacht heeft, of het een ḥadjdj dan wel een ʿomra zou zijn [4]).

II.

Bij dezen stand van zaken rijst de vraag: Wanneer de leer van de intentie niet van den aanvang af in den Islām thuishoort, maar eerst langzamerhand hare vaste plaats heeft verkregen, waar komt zij dan vandaan en hoe is het te verklaren, dat zij zich een weg heeft moeten banen? Wie deze vraag wil

---

1) Sha'rānī I 135: اندراج فروع الاسلام كلها فى نية الاسلام

2) Sha'rānī I 135: لا يحتاج شىء من فروع الاسلام الى نية بعد ان اختار صاحبه الدخول فيه اى فى الاسلام

3) p. 82 vgg.

4) Shāfi'ī, Kitāb al-Umm II 108 vgg.

beantwoorden en iets van de geschiedenis van het mohammedaansche recht weet, zal terstond aan de mogelijkheid van joodschen invloed denken. Wij mogen dus de vraag zoo formuleeren: Kent het joodsche recht de intentie in verband met de handelingen van den eeredienst?

Het eerste tractaat van de Misjna geeft reeds antwoord. Hier wordt het geval gesteld, dat de wettelijke tijd voor het reciteeren van de geloofsbelijdenis aanbreekt, terwijl iemand reeds bezig is in de Wet het bedoelde gedeelte te lezen. Heeft hij in dit geval zijn plicht volbracht of niet? De Misjna antwoordt: Wanneer hij de intentie gehad heeft om te reciteeren, heeft hij zijn plicht volbracht, in het omgekeerde geval niet [1]).

Het traktaat Berakot van de Tosephta stelt de intentie verplicht bij het reciteeren van de geloofsbelijdenis [2]) en van het ritueele gebed [3]).

Talrijke voorbeelden leveren de traktaten over de feesten. Wie het paaschoffer slacht moet dit doen met de bedoeling om juist dat offer te slachten; wil hij het tevens of alleen als offermaal gebruiken, dan geldt het niet [4]).

In het traktaat Loofhutten wordt gezegd dat een oude hut volgens de school van Sjammai ondeugdelijk is, volgens de school van Hillel deugdelijk. Wat is een oude hut? vraagt de Misjna. Zij antwoordt: iedere hut die men zestig dagen vóór het feest gemaakt heeft. Maar heeft men haar opzettelijk voor het feest gemaakt dan is zij geldig ook al was zij een jaar oud [5]).

Wie op den Nieuwjaarsdag op de trompet blaast of hoort blazen zonder daarmee te bedoelen zijn plicht te vervullen, diens handeling heeft geen rechtsgeldigheid [6]).

---

[1]) Berakot II 1: היה קורא בתורה והגיע זמן המקרא אם כיון לבו יצא ואם לאו לא יצא.

[2]) II 2: הקורא את שמע צריך שיכון את לבו

[3]) III 6: המתפלל צריך שיכון את לבו

[4]) Pesaḥim V 2: הפסח ששחטו שלא לשמו קבל והלך וזרק שלא לשמו או לשמו ושלא לשמו ולשמו פסול כיצד לשמו ושלא לשמו לשם פסח ולשם שלמים ושלא לשמו ולשמו לשם שלמים ולשם הפסח.

[5]) Sukka I 1: אבל אם עשאה לשם חג אפילו מתחלת השנה כשרה

[6]) Rosj Hasjana III 7: אם כוון לבו יצא ואם לאו לא יצא

Is iemand op het Poerimfeest bezig te studeeren in het boek Ester of een exemplaar te verificeeren, dan heeft hij zijn plicht vervuld wanneer hij de bedoeling heeft gehad de kultische handeling te verrichten; anders niet [1]).

Bij het maken van den 'eroeb voor den Sabbat formuleert men waarvoor de 'eroeb te gelden heeft [2]); de intentie zou te niet gedaan worden, wanneer men den 'eroeb zond in handen van iemand die doof, niet compos mentis of minderjarig was of de bepalingen ten aanzien van 'eroeb niet erkende [3]).

De verschillende wasschingen voor het eten van verschillende spijzen moeten geschieden telkens met het oog op een bepaalde categorie: wie zijn handen onderdompelt om tiend te eten bijvoorbeeld, is aan tiend gebonden, en mag geen heilige spijzen gebruiken [4]).

Ik beperk mij tot deze voorbeelden. De Misjna en de Tosephta geven geen algemeene theorie over de intentie, noemen haar niet altijd op dezelfde wijze en behandelen haar incidenteel. Maar zooveel blijkt genoegzaam, dat de Tannaieten bij het reciteeren van de Wet, bij de ritueele gebeden, bij de heilige handelingen op heilige tijden en bij de ritueele wasschingen, op het geheele gebied dus van den eeredienst aan de intentie hooge waarde hebben toegekend, of haar onontbeerlijk hebben geacht voor de geldigheid der handeling.

Een woord voor intentie komt in de Misjna nog niet voor; wel het werkwoord: כוין את לבו, zijn hart richten. Ook gebruikt men een andere uitdrukking: לשמו, bepaaldelijk met het oog op de te verrichten kultische handeling. De leer van de intentie is nog in wording. Iets van hare voorgeschiedenis blijkt in een bekende passage van de Misjna waar gezegd wordt dat de vroegere vromen voor of ook wel voor en na het ritueele gebed eenigen tijd in overpeinzing plachten door te brengen [5]).

---

[1]) Megilla II 2.
[2]) 'Eroebin III 5—7.
[3]) III 2.
[4]) Ḥagiga II 5 vg.
[5]) Berakot V 1.

Oorsprong en doel der intentie vallen hier samen: de werken van den eeredienst worden niet verricht als opus operatum; ze zijn telkens opnieuw een welbewuste daad van vroomheid waarbij alle sleur moet vermeden worden. In dezen zin spreekt zich dan ook de latere joodsche ethiek uit [1]); vandaar dat de intentie opkomt in verband met de meest eigenlijke handeling van vroomheid: het gebed.

Men zal dus niet kunnen ontkennen, dat de Moslims hunne leer der intentie, althans in hoofdzaak, uit het joodsche recht overgenomen hebben. Op twee bijzonderheden moet daarbij nog gewezen worden: in beide godsdiensten is de zetel der intentie het „hart"; reeds in de Misjna komt, zooals bij den ʿeroeb blijkt, de formuleering der intentie voor.

Wij mogen evenwel bij Misjna en Tosephta niet blijven staan; de talmoedische discussies zijn nog duidelijker. In de eerste plaats vindt men hier den term intentie zelf: כוונה kawwana, richting, waarvan het arabische nīya de exacte vertaling is. Verder worden de meeste onderwerpen der Misjna die wij reeds bespraken, min of meer uitvoerig toegelicht. Nog één voorbeeld wil ik noemen: dat namelijk de hoogepriester op den grooten verzoendag de verschillende offers inleidt met formules, als: Ik offer dit brandoffer, ik offer dit zondoffer enz. [2]), waaruit de uitgesproken formuleering en de preciese definitie van de volgende handeling blijken evenals die bij de Moslims gewoon zijn.

Maar de talmoedische discussies toonen ons nog iets anders: in den tijd die tusschen de redactie van Misjna en Tosephta (3ᵉ eeuw na Chr.) eener- en die van den babylonischen Talmoed (6ᵉ eeuw na Chr.) anderzijds ligt, is de intentie als bestanddeel der kultische handelingen een voorwerp van meeningsverschil geweest. Twee maximes staan tegenover elkaar. De eene luidt: לצאת בעי כוונה [3]) of ook: מצות צריכות כוונה [4]), voor de

---

[1]) Sefer Chesidim (Krakow 1581) fol. 12*b*: ולא יעשה כארם העושה דבר במנהג ומוציא דברים מפיו בלא הגיון הלב.

[2]) Joma 17*b*.

[3]) ʿEroebin 95*b*.

[4]) Berakot 13*a*.

rechtsgeldigheid is de intentie een vereischte. De tweede: לצאת לא בעי כוונה לעבור בעי כוונה [1]), de intentie is niet vereischt voor de rechtsgeldigheid, maar overtredingen vereischen de intentie [*om als overtredingen te gelden*]; of ook: מצות אין צריכות כוונה [2]), de geboden vereischen de intentie niet.

Daar de Talmoed geen wetboek maar een verzameling van juridische beschouwingen is, wordt de kwestie niet beslist. Men moet met de mogelijkheid rekening houden, dat deze zwevende houding op de oudste mohammedaansche juristen van invloed geweest is [3]).

Wanneer uit deze getuigenissen gebleken is, dat de leer van de intentie tengevolge van joodschen invloed in het mohammedaansche recht binnengekomen en daar tot een juridische kategorie geworden is, dan moet verder de vraag opgeworpen worden of de christelijke semietische literatuur met de intentie in dezen bijzonderen vorm bekend blijkt. Met het stellen van deze vraag verbindt zich al dadelijk de overweging, dat de christelijke eeredienst, daar hij uit den joodschen voortgekomen is, met een zoo gewichtig begrip niet geheel onbekend zal zijn; en dat in het Christendom de handelingen van den geloovige in ongelijk mindere mate dan in Jodendom en Islām juridisch geregeld en tot een juridisch systeem uitgewerkt zijn.

Wie het groote werk van Afrahaṭ opslaat, dat over de zuilen van het Christendom handelt en uitvoerig het geloof, de godsdienstoefening, het vasten, den doop enz. bespreekt, zal zonder gevolg naar den term intentie zoeken en ook nauwelijks iets vinden, dat verwantschap met de joodsche en mohammedaansche leer op dit punt vertoont.

Voor zoover mij bekend is, is de eenige auteur die de intentie noemt of omschrijft Bar Hebraeus, in de beide werken die den eeredienst raken: Nomokanon en Ethikon. Het is

---

[1]) Rosj Hasjana 28*b*.

[2]) ibidem.

[3]) Bij de discussie wees de Heer Oppenheim er op, dat in de tegenwoordige joodsche praktijk de kawwana een hooge plaats bekleedt.

alweer opvallend, dat van de canones over de feesten en de vasten, door Bar Hebraeus van talrijke autoriteiten overgenomen, geen enkele de intentie behandelt. Alleen waar Bar Hebraeus zelf een samenvatting geeft, blijkt hij met de gedachte bekend. Hij zegt: wie het ritueele gebed wil verrichten gaat staan, met het gezicht naar het oosten, de handen op de borst gevouwen; hij concentreert zijn gedachten [1]) en spreekt: Heilig, heilig, heilig enz. [2])

Duidelijker zijn de voorschriften over het vasten. Wie in den vastentijd opstaat en het ritueele gebed gaat verrichten, moet zijn gemoed op het vasten richten en bedenken, dat hij op het punt is de vasten te beginnen. De noodzakelijkheid der intentie blijkt hieruit, dat velen door een toeval niet eten, zonder dat deze negatieve daad als vasten geteld kan worden [3]).

Evenzoo schrijft Bar Hebraeus voor dat het ritueele weenen, dat het reciteeren van Psalmen moet begeleiden, plaats hebbe met oordeel [4]).

Deze voorbeelden hebben voor ons onderzoek ongelijke waarde. In de eerste plaats blijkt er uit, dat noch Nomokanon, noch Ethikon of Jawna een vasten term hebben voor de intentie. Nu eens is het concentratie, dan attentie, dan oordeel. Verder kan het ritueele weenen met oordeel nauwelijks als een voorbeeld van intentie gelden. Van meer belang is de concentratie bij het ritueele gebed; maar eigenlijk is Bar Hebraeus, zooals uit het vervolg van de passage blijkt, hier op het terrein der mystiek en spreekt hij van het gebed der Ingewijden. Het duidelijkst en een zuiver geval van intentie is de formuleering voor de vasten. Maar reeds de onbeholpen en omslachtige manier waarop zij beschreven wordt en de blijkbaar noodig geachte motiveering, doen zien dat Bar Hebraeus hier schrijft voor lezers, die met de intentie als ritueel voorschrift nauwelijks bekend waren. Daarbij komt nog, dat Ethikon en Jawna, wat opzet

---

[1]) ܟܢܫ ܡܚܫܒ̈ܬܗ

[2]) Nomocanon, ed. Bedjan, p. 65. Vgl. Jawna, ed. Bedjan, p. 542.

[3]) Ethikon, p. 81; Jawna, p. 542.

[4]) Jawna, p. 544.

en indeeling en alle hoofdzaken betreft, afhankelijk zijn van Ghazālī's Iḥyā' en het vermoeden dus voor de hand ligt, dat Bar Hebraeus een mohammedaansch voorschrift voortplant en niet een christelijk.

Onze conclusies zijn in overeenstemming met wat wij verwachtten te vinden: de leer van de intentie, hoewel niet vreemd aan den christelijken eeredienst, neemt er, als zoodanig, geen plaats van beteekenis in.

III.

Het semietisch monotheïsme heeft, afgezien van zijn juridische ontwikkeling, drie hoofdwegen gebaand waarlangs het zijn ontwikkelingsproces heeft volbracht: die van dogmatiek, ethiek en mystiek. Het algemeen karakter van de beteekenis der intentie komt uit in het feit, dat de beide laatstgenoemde richtingen de intentie kennen in denzelfden kategorischen zin als de eeredienst; evenals de handelingen van den eeredienst ongeldig zijn zonder haar, zoo is ook de waarde van ethische daden nietig en de mogelijkheid van mystiek leven uitgesloten, wanneer niet de intentie aanwezig is. Het gebied der dogmatiek raakt zij natuurlijk niet.

Wanneer wij de beteekenis der intentie voor de semietische ethiek willen waardeeren, kunnen wij ons uitgangspunt nemen in de veel genoemde spreuk: انما الاعمال بالنية „de werken der wet ontleenen hunne waarde aan de intentie" [1]). Want deze spreuk wordt niet alleen in juridischen, maar ook en voornamelijk in ethischen zin gebruikt. In de traditieverzamelingen wordt zij verbonden met uitspraken, die het ethisch karakter van de werken der wet duidelijk doen uitkomen. Het resultaat der handelingen komt overeen met de intentie: wie de hidjra verricht naar Allāh en zijn gezant, diens hidjra is naar Allāh en zijn gezant; wie de hidjra verricht met het oog op een wereldsch

[1]) Ook: انما الاعمال بالنيات Bokhārī, Bad' al-Waḥy, b. 1; Īmān, b. 41; Ḥiyal, b. 1; Moslim, ed. Nawawī IV, p. 313.

goed, dat hij wil bereiken, of een vrouw die hij wil trouwen, ook diens hidjra is in overeenstemming met zijne bedoeling [1]). Wie als deelnemer aan den heiligen oorlog valt, mag zeker zijn van onmiddellijke opneming in het paradijs. Dit is evenwel alleen de buitenkant der theorie. Een traditie zegt: Wie ten strijde gaat opdat het woord van Allāh de overhand hebbe, die gaat den weg van Allāh. Maar wie ten strijde trekt opdat anderen het zien of hooren, die heeft de hel verdiend [2]).

Op hetzelfde standpunt staat de ethiek der semietische Christenen. Wie van alle bezit afstand doet maar daarbij treurt over wat hij opgeeft, die is niet een bezitlooze [3]). De arme, die een aalmoes aanneemt, moet goed toezien op de intentie (ܨܒܝܢܐ) van den gever; wordt deze geleid door de zucht om te pronken met een daad waarvoor hij geprezen wil worden, of behandelt hij de aalmoes als een genadegift, dan moet de arme die niet aannemen [4]).

Bar Hebraeus weet dat er velen zijn die de moeiten van het ascetische leven dragen om zich daardoor naam te verwerven. Hij schat deze wijze van doen niet hoog, maar wil haar toch niet geheel veroordeelen; want, zegt hij met een citaat uit Johannes Climacus, het zaad valt dikwijls in de aarde zonder dat iemand het bedoeld heeft en brengt rijke vrucht voort; terwijl het in zooveel andere gevallen met zorg door den landbouwer behandeld wordt en toch onvruchtbaar blijkt [5]).

---

[1]) Bokhārī, Imān, b. 41: ولكل امرىء ما نوى فمن كانت هجرته الى الله ورسوله فهجرته الى الله ورسوله ومن كانت هجرته لدنيا يصيبها او امرأة يتزوجها فهجرته الى ما هاجر اليه. Ook Ḥiyal, b. 1.

[2]) Moslim, Ṣaḥīḥ, ed. Nawawī IV 311: من قاتل لتكون كلمة الله هي العليا فهو فى سبيل الله .... من قاتل للرياء والسمعة استحق النار

[3]) Johannes Climacus (ed. Raderus) p. 256: εἰ δὲ λυπεῖται ἔν τινι οὔπω ἀκτήμων γέγονεν.

[4]) Bar Hebraeus, Ethikon, p. 407: ܘܢܣܒܪ ܚܢܢܐ ܕܡܘܗܒܬܐ ܐܘ، ܐܢܫ ܕܡܬܚܫܒ ܚܢܐ ܐܝܟ ܥܒܕܐ ܐܘ ܕܡܘܗܒܬܐ ܗܝ ܕܢܫܬܒܚ ܠܐ ܢܩܒܠܝܗ̇ ܠܡܘܗܒܬܗ

[5]) Jawna, p. 524. Johannes Climacus, p. 9.

Ghazālī bespreekt dezelfde kwestie op zijne wijze: Men kan afstand doen van zijn bezittingen uit ridderlijkheid (مروءة و فتوة) uit vrijgevigheid of uit goedheid (حسن خلق); wie zich zoo aan de asceten gelijk maakt, is evenwel nog geen asceet: alleen wie zich tot een asceet maakt omdat hij de pooverheid dezer wereld in vergelijking met de waardij der toekomende inziet, die is een wereldverzaker [1]).

Zulke voorbeelden zouden gemakkelijk vermenigvuldigd kunnen worden. Maar het is reeds duidelijk, dat de ethische intentie tegenover de juridische een hoogere instantie vertegenwoordigt. Een rechtshandeling kan in juridisch-kultischen zin onberispelijk zijn en voor het hof der ethische intentie veroordeeld worden. Omgekeerd kan een juridische handeling als zoodanig bij de laagste klasse der gunstige kategorieën, die der geoorloofde dingen ingedeeld, maar naar de ethische intentie gemeten, veel hooger geschat worden. Ghazālī, de heraut der ethiek, heeft de hoogheid van de leer der intentie uitvoerig besproken en gaarne erkend; toch moet hij toegeven, dat hare macht grenzen heeft: de scheiding tusschen geoorloofd en verboden in juridischen zin vermag zij niet op te heffen [2]).

Niettemin — reeds de kanonieke traditie erkent, dat de intentie het goddelijk criterium is en dat zij het loon voor de goede werken bepaalt. Voor iedere uitgave die gij doet om Gods wil, zult gij beloond worden, tot de bete toe, waarmee gij den mond van uwe vrouw vult [3]). Wanneer 'Abd Allāh b. Thābit b. Ḳais op sterven ligt, klaagt zijn dochter: Ik had gehoopt, dat gij als geloofsgetuige zoudt sterven; ik had uwe

---

[1]) Iḥyā' II 188.

[2]) Iḥyā' II 203: فقوله الاعمال بالنيات عامّ فى الواجبات والمندوبات والمباحات دون المحظورات فان النية لا تؤثر فى اخراجها عن كونها من المحظورات. En IV 316 vgg., waar dit uitvoerig aangetoond wordt.

[3]) Bokhārī, Īmān, b. 41: لن تنفق نفقة تبتغى بها وجه الله الاّ أجرت عليها حتى ما تجعل فى فم امرأتك

uitrusting al gereed gemaakt. Daarop zegt Moḥammed: Allāh heeft zijn loon vastgesteld in overeenstemming met zijne intentie [1]).

Het is, na deze uiteenzetting, niet noodig te betoogen, dat de mohammedaansche literatuur voor kunstgrepen, die een juridische handeling als zoodanig niet ongeldig maken, maar in strijd zijn met de bedoeling der wet, weinig waardeering heeft. En hoewel de eene juridische school minder rigoristisch is dan de andere, is het voor den geest van het recht zeker typeerend dat het hoofdstuk Listen in Bokhārī's verzameling begint met de traditie: de werken ontleenen hunne geldigheid aan de intentie enz.

Men kan zeggen (en het is uit een van de gegeven voorbeelden reeds gebleken) dat, evenals op juridisch, ook op ethisch gebied de intentie een zelfstandigheid is geworden, die als een werk of als plaatsvervanger van een werk geldt. Iemand, die gaarne aan den heiligen oorlog zou deelgenomen hebben, maar in zijn voornemen verhinderd wordt, ontvangt niet alleen het loon voor den heiligen oorlog, maar zelfs dat van hen, die als geloofsgetuigen vallen. In algemeenen vorm wordt deze gedachte weergegeven in de traditie: Wie van zins was een goed werk te doen, maar dit niet volbracht, hem wordt de gezindheid aangerekend als het werk zelf [2]).

Deze traditie wordt Moḥammed in den mond gelegd. Blijkbaar is zij, evenals de juridische leer van de nīya, onder joodschen invloed geformuleerd. Zij komt reeds in den Talmoed voor: Wanneer iemand van zins was een gebod te vervullen, maar daarin verhinderd werd zoodat hij het niet volbracht, dien wordt door de Schrift de gezindheid aangerekend als het werk zelf [3]). En de ethiek leert: Wie in zijn hart rijpelijk overlegd heeft om bijvoorbeeld afgoderij te begaan, die heeft

---

[1]) Mowaṭṭa', ed. Zorḳānī, II 21.

[2]) Iḥyā' IV 316: من همّ بحسنة فلم يعملها كتبت له حسنة

[3]) Berakot 6a: חשב אדם לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה.

ze zoo goed als begaan [1]). Een voorbeeld van dezen regel: Wanneer iemand van zins is varkensvleesch te eten, maar toevallig lamsvleesch nuttigt, moet hij boete of zoengeld betalen; hoeveel te meer hij die van zins was varkensvleesch te eten en het ook deed [2]).

Hier schijnt de uitvoering van een voorgenomen daad toch hooger aangerekend te worden dan de intentie op zich zelve. Deze opvatting is ook in de moslimsche traditie bekend: wie een goed werk bedoelt, maar het niet uitvoert, dien wordt de gezindheid als uitvoering aangerekend; maar wie het wel uitvoert, dien wordt het tienvoudig aangerekend [3]). En eveneens: Wanneer iemand er op zint een zonde te doen, rekent hem dan de gezindheid alleen niet aan; wanneer hij aan de gezindheid uitvoering geeft, rekent hem de zonde dan aan [4]).

In deze beide tradities geldt de gezindheid minder dan de uitvoering. Maar de uitlegging van de laatstgenoemde maxime staat niet vast. De meerderheid der theologen wil haar niet aanvaarden in dezen zin, dat het voornemen een slechte daad te doen niet onder de kategorie der gedachtezonde zou vallen; zij vat het werkwoord هَمَّ op in den zin van „in de gedachte komen" [5]). Dan valt de traditie dus eigenlijk buiten de leer van de intentie.

Aangaande de waarde der intentie in vergelijking met hare uitvoering hebben wij dus twee meeningen leeren kennen: volgens de eene staan intentie en uitvoering gelijk; volgens de andere

---

[1]) Sefer Chesidim, 30b: מחשבה מי שיעץ וגמר בלבו לעשות כגון לע"ז כאילו עשאה.

[2]) Nazir 23a: ומה מי שנתכוון לעלות בידו בשר חזיר ועלה בידו בשר טלה טעון כפרה וסליחה המתכוון לעלות בידו בשר חזיר ועלה בידו בשר חזיר אל אחת כמה וכמה.

[3]) Lisān XX 223: من نوى حسنة فلم يعملها كتبت له حسنة ومن عملها كتبت له عشرا. Cf. Muslim, Ṣaḥīḥ, Hoofdstuk Īmān, trad. 204.

[4]) Muslim, Ṣaḥīḥ, Hoofdstuk Īmān, traditie 203 en vgg.: اذا همّ عبدى بسيئة فلا تكتبوها عليه فان عملها فاكتبوها سيئة

[5]) Nawawī I 203.

heeft de uitvoering grooter waarde. Volgens een derde staat de intentie boven de uitvoering; men kan haar de apotheose van de intentie en van de ethiek noemen. Zij knoopt zich vast aan de traditie: de intentie van den geloovige is beter dan zijn werken [1]). Wie de verklaring van deze traditie in den Lisān al-'Arab leest, zal zeker niet aan een apotheose van de intentie denken. Daar wordt aldus geredeneerd: wanneer iemand gedurende zijn geheele leven bij de gezindheid des geloofs blijft en zich voorneemt om in gehoorzaamheid aan Allāh de werken der wet te vervullen, dan zal Allāh hem in het paradijs een vaste plaats schenken, niet op grond van zijn goede werken, maar op grond van zijn intentie. Maar al leeft iemand ook honderd jaar en verricht goede werken zonder intentie, dan komt hij toch in de hel [2]).

Hier wordt de intentie verheerlijkt om hare belooning. De ethische mystiek van Ghazālī en anderen schat zulk een motief niet hoog. Ghazālī zelf heeft dan ook een geheel andere opvatting van de traditie uiteengezet. Hij begint met te betoogen, dat hier twee zelfstandigheden vergeleken worden, waarvan de eene het praedicaat goed in hoogere mate bezit dan de andere. De intentie begeleidt hier dus niet de goede werken; zij staat er zelfstandig naast. Het gemeenschappelijk doel van beide is de ziel voor te bereiden op de vereeniging met God. Vergelijkt men de intentie met de handelingen, dan vindt men tusschen beide dezelfde verhouding als tusschen het hart en de ledematen. De intentie is een centraal orgaan en de werken zijn de uitingen daarvan. Dit is de zin van de spreuk: de intentie van den geloovige is beter dan zijn goede werken [3]).

De intentie als goede bedoeling zonder bijoogmerken, wordt door de Moslims aangeduid met den term إخلاص, ikhlāṣ, een synoniem van nīya maar uitsluitend in bonam partem en in zeer

---

[1]) نية المؤمن خير من عمله

[2]) Lisān XX 223.

[3]) Iḥyā' IV 314—316.

bijzonderen zin gebruikt. De term is voorbereid in den Ḳor'ān die telkens spreekt van hen die zich „met toewijding" aan Allāh gegeven hebben. Het spraakgebruik in de ethische en mystieke literatuur wijkt hiervan niet sterk af. De ethiek is zich van de centrale beteekenis der intentie in dezen hoogeren zin zoozeer bewust, dat zij zelve herhaaldelijk definities van het begrip ikhlāṣ geeft, Ghazālī behandelt in zijn hoofdstuk over de intentie ook de toewijding. Na een semasiologische uiteenzetting die betoogt dat de wortel synoniem is met het begrip zuiverheid, en tegensteld aan vermenging, geeft hij voorbeelden van werken der wet die niet in den zin van ikhlāṣ worden uitgevoerd. Daarna geeft hij zijn definitie van ikhlāṣ in ethischen zin, waarvan hier een gedeelte moge volgen: Toewijding bestaat hierin, dat men de goede werken zuiver houdt van alle bijoogmerken, zoowel geringe als belangrijke, zoodat ze uitsluitend ten doel hebben nader [tot God] te komen. Dit is dan hun eenig motief. Zulk een gezindheid kan men alleen verwachten bij iemand die God liefheeft met vurige liefde en wiens gedachten verzonken zijn in de toekomende wereld, zoo dat voor de liefde tot deze wereld in zijn hart geen plaats is overgebleven. Zoo iemand verlangt ook niet naar voedsel en drank, maar zijn verlangen is te vergelijken met het verlangen naar het voldoen aan zijn behoeften in zoover die een noodzaak zijn door de natuur opgelegd. Zoo begeert hij de spijzen niet omdat ze spijzen zijn, maar omdat ze hem kracht geven tot het dienen van God. En hij zou wenschen tegen de pijn van den honger opgewassen te zijn, om van de behoefte aan voedsel bevrijd te zijn. Zoo blijft er in zijn hart geen band met wat uitgaat boven het noodzakelijke en dit alleen zoekt hij aangezien het tot zijn religie behoort; en tenslotte is zijn eenige gedachte God [1]).

Ikhlāṣ wordt zoodoende de aanduiding van de religieuse levensrichting, die alle daden stuwt en stuurt. Deze richting gaat niet alleen langs alle egoïstische bijoogmerken heen, zij

---

[1]) Iḥyā' IV 326.

laat alle menschelijke consideraties liggen en wendt zich alleen tot God [1]).

Zoodat ten slotte ook weer ikhlāṣ tot een zelfstandigheid is geworden, die met den menschelijken wil en de menschelijke autonomie niets meer te doen heeft. Ḳushairī vertelt namelijk dat er een exoterisch en een esoterisch begrip ikhlāṣ bestaat. Het eerste houdt in absolute, belangelooze toewijding. Het tweede duidt iets aan dat over den mensch komt, niet iets dat in hem is; zoodat men goede werken verricht waar men eigenlijk buiten staat, waarop men geen gezicht heeft en die men niet kan berekenen [2]). — Ikhlāṣ is dus een hooge staat van ethische en mystische ontwikkeling of wel een charisma geworden; zoo is ook een andere uitspraak van Ḳushairī te verstaan: رياء العارفين افضل من اخلاص المريدين „de riyā' der ingewijden is nog beter dan de toewijding der novitii". Het tegendeel van ikhlāṣ is namelijk riyā', het doen van goede werken met een bijoogmerk. R. Hartmann heeft onlangs de beschrijving van een mysticke secte gepubliceerd, die uit vrees voor riyā', voor werkheiligheid en zelfverheffing, zich vertoont onder den schijn van afstootende zonde [3]).

De theorie van ikhlāṣ heeft in den Islām zulk een beteekenis en verbreiding gekregen, dat er welhaast geen ethisch of mystisch boek in het Arabisch is, dat er geheel aan voorbij gaat. Toch is de gedachte — het doen van goede werken alleen met het oog op God — evenzeer verwant aan Joden- en Christendom en het is zeer waarschijnlijk dat hier de mohammedaansche ethiek hare aanknoopingspunten gevonden heeft, om dan

[1]) Ḳushairī, Risala, p. 111: ويصح ان يقال الاخلاص تصفية الفعل عن ملاحظة المخلوقين

[2]) Risāla, p. 112: سمعت ابا عثمان المغربى يقول الاخلاص ما لا يكون للنفس فيه حظ بحال وهذا اخلاص العوام واما اخلاص الخواص فهو ما يجرى عليهم لا بهم فتبدو منهم الطاعات وهم عنها بمعزل ولا يقع لهم عليها رؤية ولا بها اعتداد فذلك اخلاص الخواص

[3]) As-Sulamī's Risālat al-Malāmatiya, in Der Islam VIII 157 vgg.

verder haar eigen draden te spinnen. Reeds de Misjna zegt dat alle werken moeten geschieden met het oog op God [1]); en de Talmoed verklaart dat het bij de goede werken niet op veel of weinig aankomt, maar daarop dat het hart op God gericht zij [2]). De Bergrede kan voor een groot deel een lofzang op ikhlāṣ genoemd worden en Basilius verkondigt als doel der goede werken het volbrengen van God's wil [3]); hij spreekt ook in dit verband van de *ἀμετεώριστος διάθεσις*, waarin het begrip nīya reeds aanwezig is.

Maar nu blijkt verder, dat de Islām, die eerst tegenover de beide andere monotheïstische godsdiensten receptief is, ten slotte van de voogdij zich losmaakt om het zoover te brengen, dat joodsche en christelijke denkers onder zijn invloed komen. Ten aanzien van de leer der zuivere intentie en toewijding blijkt dat ook. Baḥya b. Josef b. Peḳuda heeft in zijn boek over ethiek een hoofdstuk ikhlāṣ opgenomen [4]), dat in zijn hoofdgedachten moslimschen invloed vertoont. Ook hier worden de handelingen alleen waarlijk zedelijk geacht wanneer ze uit zuivere toewijding geboren worden.

De schrijver van het ethische werk Sefer Chesidim knoopt zijn betoog vast aan de reeds genoemde spreuk uit de Misjna: alle werken moeten met het oog op God geschieden. Wie eet of slaapt doet dat niet om krachten te winnen voor wereldsche dingen of het verwerven van geld, maar om standvastig te zijn in de vreeze Gods en zich met de Wet te kunnen bezig houden. Wie zijn handen wascht of de zegenformule over vruchten en gewassen op zijn tafel uitspreekt, moet de intentie hebben den naam van zijn schepper te zegenen [5]). — Men mag van zijn

---

[1]) Abot 2 12: כל מעשיך יהיו לשם שמים

[2]) Berakot 17*a*: אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין לבו לשמים

[3]) Opera II 342.

[4]) ed. Yahuda (Leiden 1912) p. 288 vgg.

[5]) כל מעשיך יהיו לשם שמים לא יהיה אדם הולך לאכול או לישן ושיהיה בריא ושמן לעסוק בדברי העולם הזה ולהיות רודף אחר הממון אלא אישן ואוכל כדי שאוכל לעמיד ביראת בורא ולעסוק בתורתו ומצותיו וכשהוא נוטל ידיו או כשמברך על הפירות או על המצות השגורות בפי כל האדם יכוין לבו לברך לשם בוראו וג׳ (fol. 12*b*).

goede werken geen kroon maken om zich daarmee te sieren voor de menschen. Want men verwerft de goddelijke tevredenheid niet, wanneer men de gunst der menschen bedoelt [1]).

Het is alsof dit alles uit Ghazālī overgenomen is; niet alleen de beschouwingswijze, maar zelfs het voorbeeld van zuivere toewijding in het geval van eten en slapen komt in den Iḥyā' voor. Hiermee is natuurlijk niet gezegd, dat Jehuda Hechasid Ghazālī gelezen heeft; de mogelijkheid bestaat, dat beiden een gemeenschappelijke bron gehad hebben. Maar in ieder geval blijkt, dat de joodsche ethiek van dezen tijd onder moslimschen invloed staat, zonder daarmee buiten de joodsche sfeer geraakt te zijn.

Ik wil evenwel op één verschilpunt tusschen Ghazālī en de joodsche ethiek ten aanzien van de leer der zuivere toewijding de aandacht vestigen. Ghazālī is namelijk mysticus in zijn opvatting van het doel van de zuivere toewijding; zij is volgens hem het middel om tot de godheid te naderen. Baḥya en Jehuda drukten zich anders uit: volgens hen is zij het middel om God's tevredenheid (רצון, رضا) te verwerven.

Dat de term اخلاص van mohammedaanschen oorsprong is, wordt reeds waarschijnlijk gemaakt door het feit dat hij uit een in den Ḳor'ān telkens voorkomende formule is afgeleid, maar blijkt verder uit de omschrijvingen die de joodsche en de christelijke ethiek voor den term hebben moeten invoeren. In de hebreeuwsche vertaling van Baḥya's werk wordt اخلاص door יחוד weergegeven, een term die in dezelfde vertaling ook als aequivalent van توحيد gebruikt wordt en daarmede dan ook etymologisch en semasiologisch ten nauwste verwant is. Men ziet dus dat deze vertaling bij gebrek aan een betere gebruikt wordt.

Bar Hebraeus heeft in zijn Ethikon en Jawna zich met een omschrijving moeten behelpen, die evenwel van wijder strekking is dan ikhlāṣ. Hij gebruikt namelijk den term zuiverheid van overleggingen (ܕܟܝܘܬܐ ܡܚܫ̈ܒܬܐ). Hij geeft zelf deze definitie van het

[1] ואל תעשם עטרה להתעטר בו בעשותך המצות בפני הבריות להתהלל בהם כי לא נגיע אל רצון בוראינו לפי שאנו עוברים למצא חי בעיני בני אדם.

begrip: Zuiverheid van overleggingen bestaat hierin dat de mensch bij alle affecties der ziel en bewegingen van het lichaam uitsluitend als doel heeft met God in nadere gemeenschap te treden. Bij gevolg is ieder oogmerk dat zich richt op eenig voordeel liggende buiten de genoemde gemeenschap een vertroebeling van overleggingen en met zuiverheid onvereenigbaar. Dit gaat zelfs zoover, dat wanneer hij die zuiver van overleggingen is, over de zuiverheid zijner overleggingen nadenkt en zich verheugt, niet zuiver van overleggingen blijft. En evenals eer en lof, trots en praal, rijkdom en heerschappij en dergelijke, vertroebeling van overleggingen zijn, zoo moet ook het hopen op de geneugten van het paradijs tot de troebele overleggingen gerekend worden. Daarom heeft een voortreffelijk man gezegd: zuiverheid van overleggingen bestaat hierin dat iedere beweging of rust van den mensch uitsluitend geschiedt om God's wil, zonder hoop op blijvende of vergankelijke belooning. Zooals Mar Euagrius zegt: Hij, wiens majesteit geprezen is, Hij zal voor ons de deur openen, zoodat in ons geen enkele wensch overblijft, dan de begeerte naar Hem. Zoo wenden wij ons van alles af, en terwijl onze geest alleen uitgaat om Hem te zoeken, zal er geen enkele gedachte overblijven die een belemmering zou kunnen zijn voor het aanschouwen van den Heer der wereld [1]).

IV.

Wij zijn hier reeds buiten de eigenlijke sfeer der ethiek en overgegaan in die der mystiek. Toch loopen de draden die de mystiek met de intentie verbinden niet over het begrip zuivere toewijding heen. Wil men de beteekenis van de intentie en hare ontwikkeling en uitbreiding in de mystiek verstaan, dan moet men niet van het ethische gebied, maar van het kultische uitgaan.

De Misjna vertelt, dat de vroegere vromen voor en na het

---

[1]) Ethikon, ed. Bedjan, p. 469. Cf. Jawna, p. 563.

ritueele gebed een tijd lang in gedachten verzonken waren. Wij hebben gezien, dat de richting der gedachten bij den eeredienst zich van daar uit heeft ontwikkeld tot een juridische kategorie. Naast deze ontwikkeling loopt eene andere, zooals naast de juridische ontwikkeling van den godsdienst een andere loopt; en evenals de eeredienst ten slotte staat of valt met de intentie, zoo wordt ook die andere religieuze lijn, de lijn van mystieke devotie, bepaald door de richting der gedachten. In de eerste plaats wordt de leer der intentie er hier een van devotie [1]. Maar de mystiek heeft aan devotie niet genoeg; wie de hoogten wil bereiken waarop de menschelijke persoonlijkheid één wordt met de goddelijke, heeft al zijn krachten op te roepen, zijn geheele persoonlijkheid los te maken van de waarneembare wereld en zich met alle intentie te concentreeren op wat voor hen de eenige werkelijkheid is of zal worden.

Het einddoel der mystici is in extase met de godheid vereenigd te worden. In den regel wordt de toestand van extase geboren uit het gebed. De concentratie der persoonlijkheid bij het gebed dient in de eerste plaats tot losmaking van het zinnelijk waarneembare; „sluit de vensters opdat het vertrek verlicht worde" is de geliefkoosde maxime, die hier vooral geldt. Eerst dan kan de vlucht naar omhoog beginnen.

De meest kenmerkende uitingen uit de literatuur mogen ter toelichting dienen.

Reeds van ouds heeft de mystiek zich met het onderwerp beziggehouden. Basilius stelt reeds de vraag hoe men bij het gebed de persoonlijkheid kan concentreeren: *πῶς κατορθοῖ τις ἐν τῇ προσευχῇ τὸ ἀμετεώριστον* [2]. Johannes Climacus beschrijft het gebed van den mysticus in drie stadiën: het eerste bestaat in het kategorisch afsnijden van wat van buitenaf de persoonlijkheid wil doen afdwalen; het tweede in het zich concentreeren

---

[1]) Men vergelijke vooral in de Studies in Jewish literature issued in honor of professor Kaufmann Kohler (Berlin 1913) het artikel van H. G. Enelow, getiteld: Kawwana: the Struggle for Inwardness in Judaism (p. 82 vgg.).

[2]) Opera, ed. Garnier (Parijs 1722) II 482 D.

op den inhoud van het gebed. Het derde in het weggevoerd worden van den geest tot God [1]).

Duidelijk spreekt Isaac van Nineve, misschien de diepste mysticus dien de syrische literatuur bezit: De geest, die zooeven zich ontwrongen heeft aan de banden der affecties, om de werken der bekeering te gaan uitoefenen, is een jonge vogel zonder vleugels. Bij het gebed poogt hij zijn ziel zich te doen verheffen boven het aardsche, maar hij kan niet. Want nog kruipt hij op de aarde, waar ook de slang schuifelt. Dan, door de heilige schrift te reciteeren, door goede werken, door de vreeze Gods, door zich alleen bezig te houden met de verschillende profijtelijke werken, leert hij zich te concentreeren. Want buiten deze dingen kent hij nog niets. En ook zij kunnen den geest slechts korten tijd zuiver bewaren. Dan komen weer herinneringen, die het hart troebel en onrein maken. Want hij kent nog niet de waarneming van de lucht van vrede en vrijheid, waarin men den geest concentreert langen tijd achtereen, sereen blijvend, zonder herinnering aan de zinnelijk waarneembare dingen [2]).

Van waarde is ook de beschrijving van Bar Hebraeus: Wanneer het gebed een spreken met God is, zooals de patres leeren, dan zal de geest standvastigheid noodig hebben, wil hij zonder verstrooid te worden zijn Heer bereiken en direct tot Hem spreken. Wanneer — om met Euagrius te spreken — Mozes, de groote, toen hij trachtte de doornstruik die op aarde was te naderen, geweerd werd totdat hij de schoenen van zijn voeten ontbonden had — hoe zoudt gij dan willen aanschouwen Hem, die boven alle zinnelijke en intellectueele waarneming verheven is, zonder van u losgemaakt te hebben alle gedachte aan wat uit de affecties voortkomt? Evenwel — de concentratie van den geest *zóó* dat alle afdwaling gebannen is, kan niet gemakkelijk bereikt worden en valt niemand in den

---

[1]) Opera, ed. Raderus (Parijs 1633) p. 433: *ἀρχὴ μὲν προσευχῆς προσβολαὶ μονολογίστως διωκόμεναι ἐκ προοιμίων αὐτῶν. μεσότης τε ἐν τοῖς λεγομένοις ἢ νοουμένοις μόνοις εἶναι τὴν διάνοιαν. τὸ δὲ ταύτης τέλειον ἁρπαγὴ πρὸς Κύριον*

[2]) Isaac v. Nineve, ed. Bedjan, p. 92.

schoot; zij wordt slechts verkregen na lange en moeielijke werken, na onafgebroken geestelijke inspanning, na tucht en dwang. Zooals dezelfde Ingewijde zegt: Evenmin als iemand een handwerk kan leeren zonder langdurige oefening, evenmin kan iemand tot het zuivere gebed opklimmen, wanneer hij niet lang met God verkeerd heeft met een rein en eenvoudig hart.

Aba Macarius zegt: Wanneer gij niet geklommen zijt tot het geestelijke gebed, strijd dan om het uiterlijke gebed te verwerven, dan zal later u het geestelijke gebed daarenboven geschonken worden. De deugdelijken weten bij ondervinding dat aanvankelijk de geest moeielijk te concentreeren is. Maar na geruimen tijd en bestendige oefening wijkt de moeielijkheid en dringt de geest door tot in de schatkamer des harten. Vooral, wanneer hij slechts een klein deel van de zoetheid van het gebed heeft ontvangen, daarna zich los-maakt van alles wat op aarde en in den hemel is en dus slechts zich daarop richt om in extase bij zijn Heer te zijn en met Hem te spreken. Zooals een volmaakt asceet zegt: Wanneer ik ga staan om mijn dienst [1]) te houden, wordt mij slechts toegestaan [2]) één vijftiende van het Psalmboek te reciteeren. Verder blijf ik gedurende drie dagen in de staande houding terwijl mijn geest in extase bij God is, zonder dat ik vermoeidheid gevoel [3]).

Als voorbeeld van graden van concentratie der gedachten in opklimmende intensiteit kan de volgende beschrijving van Ibn ʿAṭāʾallāh gelden: Laat de aanroeping van God niet na, omdat gij u daarbij niet uitsluitend op God concentreeren kunt. Want nalatig te zijn in het pogen is erger dan falen in het pogen. Misschien zal God uwe aanroeping, waarbij gij u nog niet kunt concentreeren, verheffen tot eene waarbij gij uwe aandacht richt; en uwe aanroeping waarin gij uwe aandacht richt, tot eene waarbij gij u concentreert; en uwe aanroeping waarin gij u concentreert, tot eene waarbij gij u uitsluitend concentreert

[1]) Het ritueele gebed.

[2]) Door de goddelijke machten.

[3]) Ethikon, p. 3 vgg.

op het object der aanroeping. Dit is vóór God niet te moeielijk [1]).

De mystieke auteurs laten niet na aan te geven hoe concentratie te bereiken is. Het is voor den novitius noodig zijn zintuigen te sluiten, vooral wanneer hij aan het gemeenschappelijke gebed deelneemt of bidt in een kerk met vele afbeeldingen. Daarom is het te verkiezen in een donker vertrek of voor een wand het gebed te verrichten. Ook de ingewijden plegen in een donkere en enge cel te bidden, totdat zij door oefening zulk een hoogte bereikt hebben, dat zij aan het gemeenschappelijke gebed deelnemen zonder te weten wie aan hun rechter- of linkerkant staat [2]). — Of ook wel, wanneer in een bepaalden toestand de neiging tot afdwaling sterker dreigt te worden dan de concentreerende kracht van den geest, moet de mysticus zich dwingen tot reciet, tot psalmgezang en tot knielingen voor het kruis. En wanneer hij zich zoo gestijfd heeft, kan hij zijn geest opsluiten binnen de binnenste deur van het hart [3]).

En Basilius zegt, dat men zich zoo concentreert door altijd uitsluitend aan God te denken [4]).

Van belang is ook Ghazālī's beschrijving: Deze concentratie komt alleen tot stand door oprechtheid van wil en doordat de liefde God's heerscht over het hart, zoodat dit tenslotte gelijkt op den hevig verliefde, die slechts ééne gedachte kent [5]).

---

[1]) Ibn 'Aṭā'allāh I, p. 39: لا تترك الذكر لعدم حضورك مع الله فيه لان غفلتك عن وجود ذكره اشد من غفلتك فى وجود ذكره فعسى ان يرفعك من ذكر مع وجود غفلة الى ذكر مع وجود يقظة ومن ذكر مع وجود يقظة الى ذكر مع وجود غيبة عما سوى المذكور وما ذلك على الله بعزيز

[2]) Ethikon, p. 5.

[3]) Ethikon, p. 500.

[4]) Opera II 342, 482.

[5]) Iḥyā' III, p. 68: وهذا التجرد لا يحصل الا مع صدق الارادة واستيلاء حب الله على القلب حتى يكون فى صورة العاشق المستهتر الذى ليس له الّا هم واحد

De term, waarmee de syrische mystieken de concentratie aanduiden, is ܟܘܢܫܐ, het verzamelen; de Moslims gebruiken gewoonlijk يَقَظَة „wakker zijn”; ook wel تخلية القلب عن غير الله „het hart uitsluitend op God richten” [1]); of تجرد (zie boven). De afdwaling der gedachten wordt door de Syriërs met den term ܦܘܚܐ, door de Moslims met dien van غَفْلَة uitgedrukt.

Waar van het positieve begrip sprake is, daar vindt men vaak ook het negatieve, zoodat het niet noodig zal zijn het laatste door nieuwe voorbeelden uit de literatuur toe te lichten.

De concentratie der persoonlijkheid is dus voor den mysticus dat waarmee hij beginnen moet, zal hij in de onstoffelijke wereld doordringen. En eene beschouwing van de mystiek zal deze intentio animi als een mystieke kategorie laten gelden, analoog aan de nīya op kultisch en ethisch gebied, een vereischte om eenige handeling hare mystieke waarde te geven.

Deze concentratie van de persoonlijkheid is ten slotte bij iederen mystieken toestand een middel: de toestand die met de spanning der geheele persoonlijkheid begint, gaat over in dien van extase, waarbij van een spanning der persoonlijkheid geen sprake meer is, omdat de persoonlijkheid zelve overgaat in de godheid. Johannes Climacus zegt het reeds ten aanzien van het gebed: eerst worden alle van buiten komende invloeden afgesneden; dan wordt de aandacht op den inhoud van het gebed geconcentreerd; en ten slotte de *ἁρπαγὴ πρὸς Κύριον* [2]).

Een ander voorbeeld, uit Bar Hebraeus' Ethikon, spreekt nog duidelijker: In het middelste stadium der liefde wordt eerst de geest van den mysticus door de goddelijke genade begiftigd met inzicht in de geschapen dingen. Maar dan wordt hij stil gemaakt, zoodat de afdwaling der gedachten ophoudt, en hij zich alleen op den schepper concentreert. De concentratie is zoo sterk en zoo aanhoudend, dat de mysticus wanneer hij wakker is voor slapend, en wanneer hij slaapt voor

---

[1]) Goldziher in Der Islam VIII 209.

[2]) Boven, p. 132 vg.

wakker gehouden wordt. Wanneer deze toestand een tijd lang geduurd heeft, verschijnt zijn Heer hem, voornamelijk gedurende het gebed, met de plotselinge hevigheid van een bliksemstraal; zulke visioenen onderbreken telkens het gebed en brengen hem in een toestand van stupor; dan begint de liefde tot zijn Heer zoo hevig in hem te branden, dat hij ten slotte geheel in vlam staat; zijn ledematen worden slap en hij valt onmachtig neer [1]).

De concentratie is dus de boden waaruit de eigenlijke mystieke toestanden moeten voortkomen. Zóó beschouwd is zij een beginstadium; en daarom kan een moslimsch mysticus zeggen: De weg tot Allâh heeft een begin, een midden en een einde; het begin is de concentratie en de bekeering; het midden is de liefde en de goede gewoonten; het eind is gnosis en wetenschap [2]).

Wanneer nu de concentratie een beginstadium is, dan volgt daaruit dat zij voor den waren mysticus niet bij bepaalde handelingen begint, maar dat zij een levenshouding geworden is. Porphyrius vertelt, dat Plotinus, hoewel belast met vele dagelijksche beslommeringen, nooit *τὴν πρὸς τὸν νοῦν τάσιν* verslapte [3]); alleen in den slaap liet hij *τὴν πρὸς ἑαυτὸν προσοχήν* varen [4]). En Basilius bespreekt de vraag of het mogelijk is altijd en overal in de geconcentreerde houding te blijven [5]). Bar Hebraeus vertelt, dat een kloosterling van den Sinai, toen hem gelast werd den tuin te begieten, zijn hoofd met zijn kap bedekte. Toen een ander hem daarover opheldering vroeg, antwoordde hij: dat doe ik om de boomen niet te zien, waardoor

---

[1]) Ethikon, p. 497.

[2]) ʿImād al-Dīn aan den rand van Abū Ṭalib's Ḳūt al-Ḳulūb II 104:
السلوك الى الله له بداية وتوسط ونهاية فالبداية هى اليقظة والتوبة والتوسط المحبة والادب والنهاية المعرفة والعلم

[3]) Vita Plotini, ed. Creuzer § 9.

[4]) ib., § 9.

[5]) Opera II 483 A: *εἰ δυνατὸν κατορθῶσαι τὸ ἐν παντὶ καὶ πάντοτε ἀμετεώριστον.*

mijn geest zijn werk zou neerleggen en zich met de boomen bezighouden [1]). En van den bekenden mysticus al-Sjiblī wordt verteld, dat hij in het begin van zijn loopbaan dagelijks verblijf hield in een hut, waarheen hij een bundel roeden meebracht. En zoodra hij zijn aandacht op een afdwaling betrapte, kastijdde hij zich zoolang totdat de roeden aan splinters waren [2]). Tenslotte is het tegendeel van concentratie, ܦܗܝܐ en غفلة, ook de toestand die langzamerhand moet opgeheven worden om vernietigd te worden door de concentratie; en zoo is voor den mysticus divagatie eigenlijk de zonde. Toen men aan Dhu 'l Nūn vroeg naar de bekeering, antwoordde hij: De gewone geloovigen bekeeren zich van zonden; de ingewijden van divagatie [3]).

---

[1]) Ethikon, p. 5. vg.

[2]) Kushairī, Risāla, p. 118: وقيل ان الشبلى كان فى ابتداء امره ينزل كل يوم سربا ويحمل مع نفسه جرمة من القضبان فكان اذا دخل قلبه غفلة ضرب نفسه بتلك الخشب حتى يكسرها على نفسه

[3]) Kushairī, p. 55: وسئل ذو النون المصرى عن التوبة فقال توبة العوام من الذنوب وتوبة الخواص من الغفلة

BIJLAGE.

Minutieuse geschilpunten tusschen de rechtsgeleerden ten aanzien van gevallen van nīya [zie boven p. 113]; volgens Sha'rānī, al-Mīzān al-Kubrā.

1. Wanneer iemand de groote wassching verricht met de bedoeling zijn onreinen toestand te verlaten, mag dan deze wassching tevens verricht worden met het doel om aan de Vrijdagsgodsdienstoefening te kunnen deelnemen? Mālik zegt, dat noch de nīya voor de wassching van onreinheid, noch die voor den Vrijdagsdienst in dit geval effectief zijn: de drie mudjtahid's verklaren beide nīya's voor geldig (Sha'rānī I, p. 228).

2. Mālik en Shāfi'ī zeggen, dat de imām bij de godsdienstoefening niet verplicht is in zijne nīya op te nemen het voornemen om als imām op te treden; het wordt evenwel gaarne gezien. Alleen voor den imām bij den Vrijdagsdienst is de bedoelde nīya verplicht.

Volgens Abū Ḥanīfa is de bedoelde nīya alleen verplicht voor den imām die vrouwen voorgaat bij het ritueele gebed. Maar bij drie gelegenheden is de bedoelde nīya voor den imām verplicht: Bij de gemeenschappelijke ṣalāt in de vlakte van 'Arafāt en die op de beide feesten.

Aḥmad b. Ḥanbal verklaart bovenbedoelde nīya niet voor فرض of واجب; hij noemt haar شرط (Sha'rānī I, p. 205).

3. Wanneer iemand alléén de ṣalāt begint en in zijn nīya opneemt het voornemen deze ṣalāt zonder onderbreking met de gemeente voort te zetten, is deze ṣalāt volgens Mālik en Shāfi'ī rechtsgeldig, volgens Abū Ḥanīfa nietig (Sha'rānī I, p. 205).

4. Wanneer hij, die de ṣalāt verricht, zich voorneemt, zonder dat hij daarvoor een excuus heeft, van zijn imām af te wijken, wordt volgens Abū Ḥanīfa en Mālik de ṣalāt nietig; volgens Aḥmad en de meeste Shāfi'ieten wordt zij niet nietig (Sha'rānī I, p. 207).

5. De nīya voor het wasschen van een doode wordt door Mālik verplicht (واجب) geacht; door Abū Ḥanīfa en Shāfi'ī (naar de beste lezing) niet (Sha'rānī I, p. 240).

6. Volgens Mālik, Shāfi'ī en Aḥmad moet de nīya voor het vasten nauwkeurig gedefinieerd worden; bij het vasten in Ramaḍān moet zij iederen nacht tusschen zonsondergang en zonsopgang geformuleerd worden. Volgens Abū Ḥanīfa is de nauwkeurige definitie niet vereischt en bij het vasten in Ramaḍān behoeft de nīya niet 's nachts geformuleerd te worden en wanneer iemand dit nalaat, geldt zij nog tot het begin van den volgenden middag (زوال). Volgens Mālik is één nīya in den eersten nacht van de vasten-maand voldoende voor de geheele maand; volgens de drie andere mudjtahid's moet zij telkens herhaald worden (Sha'rānī II, p. 23).

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 11en NOVEMBER 1918.

Tegenwoordig de Heeren: SNOUCK HURGRONJE, Voorzitter, DE LOUTER, TE WINKEL, CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, DE GROOT, KLUYVER, BLOK, CALAND, BOISSEVAIN, HESSELING, HARTMAN, OPPENHEIM, BREDIUS, SIX, BAVINCK, SALVERDA DE GRAVE, KRISTENSEN, JONKER, KERNKAMP, VAN GINNEKEN, HUIZINGA, VAN WAGENINGEN, WENSINCK, ADRIANI en KUIPER, Secretaris.

De notulen der vorige vergadering worden goedgekeurd.

De Heeren Boer, Würtheim en De Visser hebben kennis gegeven dat zij verhinderd zijn de vergadering bij te wonen.

Ingekomen zijn:

1. Door tusschenkomst van de Grieksche Legatie hier te lande een schrijven van de „hommes de lettres de la Grèce”, gericht tot hunne confrères in Europa en Amerika om te protesteeren „tegen de daden van wreedheid door de Bulgaren in Oost-Macedonië begaan.”

Dit schrijven wordt gedeponeerd ter kennisneming door de Leden.

2. Van wege de Akademie van Wetenschappen te Turijn bericht van het overlijden van Prof. Giampietro Chironi, lid en onder-voorzitter der Letterkundige Afdeeling van genoemde

Akademie. Dit bericht is door het Bestuur met een schrijven van rouwbeklag beantwoord.

3. Eene dankbetuiging van de Universiteit van Lund wegens den haar gezonden gelukwensch bij het 250-jarig bestaan dier Universiteit.

4. Twee gedichten voor het *certamen Hoeufftianum*:

a. een getiteld *mundi creator, cuncta regens deos*, zonder afzonderlijk motto.

b. een getiteld: *Lygdus ad matrem*, onder het motto *epistula non erubescit*".

Hierop geeft de Voorzitter het woord aan den Heer Salverda de Grave tot het houden van zijne voordracht over de Oudspaansche romance van „Mudarra's wraak", behoorende tot den cyclus der infantes de Lara. Hij is van oordeel dat men deze tot nu toe ten onrechte op één lijn heeft gesteld met de andere romances van die groep, die zuiver verhalend zijn, terwijl zij daarentegen alle kenmerken vertoont van wat men „volkspoëzie" pleegt te noemen; zij is kort, beschrijft één situatie, bevat veel herhalingen en vaste formules, en bestaat bijna uitsluitend uit een dialoog. Evenwel, de naam „volkspoëzie" is misleidend, en spreker oefende kritiek uit op de, door geleerden uit den tijd der romantiek, en tegenwoordig nog in Spanje gehuldigde opvatting van door „het volk" vervaardigde gedichten; hij legde den nadruk op het feit dat alle poëzie de bewuste schepping is van een individu. Indien ook de romance van „Mudarra's wraak" in toon en opzet afwijkt van de verhalende romances, dan is dat niet omdat zij op een geheimzinnige wijze, door collectieve schepping, zou zijn ontstaan. Evenmin kan men dat verschil hieruit verklaren, dat de verhalende romances hun stof aan kronieken ontleenden, terwijl romances in volkstoon op oude heldendichten zouden berusten; immers, het bestaan van die heldendichten is onzeker, daar alleen het gedicht over de Cid uit den ouden tijd tot ons is gekomen, en bovendien zouden de romances die dezen oorsprong zouden hebben, ouder moeten zijn dan de vroegste

romances die wij kennen. Deze dubbele onderstelling is gewaagd en niet noodig: niets belet ons aan te nemen, dat ook onze romance uit een kroniek is getrokken. Het verschil tusschen haar en de andere verhalende romances zou spreker aldus willen verklaren, dat zij bestemd was om te worden gezongen, terwijl de andere gedichten waren om te worden voorgedragen. Deze gissing trachtte spreker aannemelijk te maken.

De voorzitter zegt den Spreker die zijne bijdragen afstaat voor de verslagen en mededeelingen dank voor zijn voordracht.

Naar aanleiding van het gesprokene worden enkele opmerkingen gemaakt door de Heeren Kluyver en van Ginneken welke door den spreker worden beantwoord.

Bij de rondvraag biedt de Heer Huizinga voor de Bibliotheek der Akademie aan een door hem geschreven werk getiteld *Mensch en Menigte in Amerika*. De voorzitter zegt den schenker dank en sluit hierna de vergadering.

OVER EEN OUDSPAANSE ROMANCE

BIJDRAGE VAN DEN HEER

J. J. SALVERDA DE GRAVE.

De Oudspaanse romance waaraan deze mededeling zal zijn gewijd, behoort tot een cyclus van verhalen over de dood der Infantes de Lara, die ik, ter inleiding, wil samenvatten.

Rodrigo of Ruy Velázquez is gehuwd met de trotse en heerszuchtige doña Llambla uit het geslacht der heren van Lara en Salas; tegenwoordig heten deze plaatsen Lara de los Infantes en Salas de los Infantes, gelegen ten Z.O. van Burgos. Opgestookt door zijn vrouw, die zich ten onrechte beklaagt over haar neven, de zeven zoons van haar broeder Gonzalo Gustioz, heer van Lara en Salas, de zeven „Infantes", d.i. „Jonkers", van Lara, besluit Ruy Velázquez deze jonge mannen te doen sterven. Ten einde de handen vrij te hebben, belast hij hun vader, Gonzalo Gustioz, met een zending voor de Moorse koning Almanzor te Córdoba, doch geeft hem een brief mede in het Arabies, waarin hij de vorst opdraagt de boodschapper ter dood te doen brengen, terwijl hij hem belooft diens zeven zoons aan hem te zullen overleveren. Almanzor heeft medelijden met Gonzalo en bepaalt er zich toe hem in een kerker op te sluiten. Hij wijst zijn zuster aan om voor de Kristenridder zorg te dragen, hetgeen leidt tot een liefdesavontuur tussen gevangene en bewaakster; de zoon die tengevolge daarvan zal geboren worden, zal later onder de naam Mudarra een groot ridder worden. Onderwijl heeft Ruy Velázquez zijn

verdere plannen ten uitvoer gebracht. Hij nodigt zijn neven uit tot een veldtocht tegen Almanzor. Zij komen, vergezeld door hun oude leermeester, Nuño Salido, die, gewaarschuwd door ongunstige voortekenen, tevergeefs tracht de jongelieden tegen te houden. Ruy Velázquez verwacht hen met ongeduld en begeeft zich met hen op weg naar de plaats van de strijd. Aldaar aangekomen, verlangt hij dat zij alleen de eerste aanval zullen ondernemen. Weldra bemerken de Infantes dat hun oom hen heeft verraden; van alle kanten door vijanden omgeven, wachten zij tevergeefs op zijn hulp. Alle zeven en de grijze Nuño Salido vallen in het gevecht, en hun hoofden worden medegenomen naar Córdoba, waar Almanzor ze aan zijn gevangene, don Gonzalo Gustioz, de vader der gestorvenen, toont, niet wetende welk afgrijsélik schouwspel hij hem bereidt. Dit is het meest tragiese moment van het verhaal, als de vader één voor één de hoofden van zijn kinderen en van Nuño in handen neemt en, na ze van stof en bloed te hebben gereinigd, ze toespreekt alsof zij nog leefden. Almanzor, door medelijden bewogen, laat de ongelukkige man vrij naar zijn land teruggaan. Alvorens te vertrekken, breekt don Gonzalo een ring door midden en geeft de éne helft aan de prinses, zijn bewaakster, om die, indien zij een zoon zal ter wereld brengen, aan deze als hij ouder zal zijn ter hand te stellen, opdat hij zich zal kunnen doen herkennen. Hij keert terug naar Salas, en jaren gaan voorbij, jaren van machteloze woede tegen de moordenaars van zijn zonen. Maar op een dag komen tweehonderd Morenridders te Salas en één daarvan is Mudarra, de zoon door don Gonzalo in zijn gevangenschap verwekt: niet zodra was hem het geheim zijner geboorte bekend geworden, of de jonge man had zich opweg begeven om de dood zijner halfbroeders te wreken. Nadat de eerste vreugde der herkenning voorbij is, begeven allen zich naar Burgos en vinden daar Ruy Velázquez, de moordenaar der zeven Infantes. Mudarra daagt hem uit en stemt slechts schoorvoetend toe in een uitstel van een paar dagen; als de verrader zich echter des nachts ongemerkt uit de voeten wil maken, snijdt Mudarra, die op

zijn hoede is, hem de weg af, en doodt hem en degenen die hem begeleiden. Kort daarop maakt hij zich meester van doña Llambla en doet haar levend verbranden. Aldus wreekte Mudarra de dood der zeven Infantes van Lara en de gevangenschap van zijn vader.

Dit verhaal is bezongen in een reeks romances, en volgens sommige geleerden ook in langere gedichten of heldendichten, doch deze zijn niet tot ons gekomen en ik laat voorlopig de vraag naar het bestaan daarvan ter zijde. Het is ons ook bekend uit kronieken, nl. de *Crónica general* van Alfonso X de Wijze (XIIIe eeuw) en de zogenaamde *Kroniek van 1344*, die uit de eerste is getrokken doch zeer ervan afwijkt.

I.

De romance van Mudarra's wraak.

De romance nu waarom het mij hier te doen is verhaalt de slotepisode, de ontmoeting van Mudarra met zijn oom Ruy Velázquez. Ziehier een letterlike vertaling ervan, waarin ik de vorm van het origineel zo getrouw mogelik heb trachten weer te geven: vooreerst het getal lettergrepen van elke halfregel, nl. zeven plus onbetoonde syllabe, en ook de assonances; de Spaanse verzen eindigen op een betoonde *a* gevolgd door een onbetoonde *a* (*Lara, Salas*); in het Nederlands heb ik deze laatste bijna altijd door een andere onbetoonde klinker moeten vervangen (*laten, renegate*). Ruy Velázquez wordt er genoemd Rodrigo de Lara, en de Infantes heten Infantes de Salas: Lara is nl. niet alleen de naam van een plaats, maar eveneens van een distrikt, waarin ook Salas is gelegen; doña Sancha is de naam der moeder van de Infantes.

1 *Op de jacht gaat don Rodrigo, en wel Rodrigo de Lara:*
Voor de felle middagwarmte ging tegen een beuk hij aanstaan,
Verwensende Mudarrillo, de zoon van de renegate;
Mocht hij in handen hem krijgen, uit 't lijf zou hij 't hart hem halen.
5 *Toen d'edelman stond in dezen, dat aldaar verschijnt Mudarra.*
„God moog' u behoeden, ridder, die zo tegen de beuk aanstaat."
„Moge hij ook U beschermen; wees welkom, gij jonge knape."

	„Zo wil mij zeggen, o ridder,	*zo zeg mij, hoe was uw name?"*
	„Mij noemen ze don Rodrigo,	*en wel Rodrigo de Lara,*
10	*„Zwager van Gonzalo Gustoz,*	*en broeder van doña Sancha.*
	„Tot neven had ik de zeven,	*de zeven Jonkers van Salas;*
	„Ik wacht hier op Mudarrillo,	*de zoon van de renegate;*
	„Als ik hem hier vóór mij hadde,	*uit 't lijf zou ik 't hart hem halen."*
	„Als ze Rodrigo U noemen,	*en wel Rodrigo de Lara,*
15	*„Ik heet Mudarra González,*	*de zoon van de renegate,*
	„De zoon van Gonzalo Gustoz,	*en stiefzoon van doña Sancha;*
	„Tot broeders had ik de zeven,	*de zeven Jonkers van Salas.*
	„Gij hebt hen verkocht, verrader,	*in 't dal van Arabiana;*
	„Maar zo waar moog' God mij helpen,	*hier zult ge het leven laten."*
20	*„Wacht hier op mij, don Gonzalo,*	*mijn wapenen ga ik halen."*
	„Dát uitstel verleen ik U, dat	*gij gaaft de Jonkers van Salas;*
	„Hier zult gij sterven, verrader,	*gij vijand van doña Sancha."* [1]

Men herkent zonder moeite in deze romance de eigenaardige opzet en toon welke karakteristiek zijn voor een dichtsoort die men door de naam „volkspoëzie" pleegt aan te duiden en die ik, in een vroegere mededeling aan deze Akademie, heb trachten te kenschetsen naar aanleiding van de Oudfranse „chansons de geste". [2]) Bij het eerste gehoor reeds treffen de kortafgebroken zinnen, de hortende gang der vertelling, het gebrek aan overgangen, in één woord de strengheid van het geheel, zo ver afwijkend van de welwillendheid tegenover de lezer van wat wij letterkundige werken noemen. De opzet is eenvoudig: vijf verhalende regels worden gevolgd door zeventien waarin de personen sprekende worden ingevoerd, en deze overheersing van de dialoog is ook een trek van de „volkspoëzie". Voorts lette men op de talrijke letterlike herhalingen van zinnen en zinsdelen (*en wel Rodrigo de Lara*, vs. 1, 9, 14;

[1]) Deze romance is gedrukt, behalve bij Durán (zie noot op p. 148) onder n°. 691, in de *Antología de poetas líricos castellanos* van Menéndez y Pelayo, I, 52.

[2]) *Over het ontstaan van het genre der „Chansons de geste"* in „Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afdeeling Letterkunde, 5e Reeks, Deel I (1915), p. 464.

tot neven (*broeders*) *had ik de zeven, de zeven Jonkers van Salas*, vs. 11 en 17; *uit 't lijf zou hij* (*ik*) *'t hart hem halen*, vs. 4 en 13); biezonder valt daarbij onze aandacht op de vaste formules waarmede de personen worden vermeld (*de zoon van de renegate*, vs. 3, 12, 15; *zwager* (*zoon*) *van Gonzalo Gustoz en broeder* (*stiefzoon*) *van doña Sancha*, vs. 10 en 16) en waardoor de hoorder zonder moeite hun identiteit herkent. Door de afwezigheid van een eigenlike inleiding over de gegevens waarop de handeling berust, krijgt het geheel iets vaags; tevergeefs zoekt men naar enige aanwijzing van verband tot andere verhalen van dezelfde cyclus; het gedicht staat op zichzelf.

Onder de Oudspaanse romances neemt het door deze eigenaardigheden een zeer biezondere plaats in; om haar te bepalen — hetgeen naar mijn mening nog niet in voldoende mate is geschied — zal het nodig zijn enkele biezonderheden mede te delen over deze interessante dichtsoort en onze romance te vergelijken met andere, die ook de Infantes de Lara tot onderwerp hebben.

II.

Het genre der romance. Vergeefse pogingen de romances streng in te delen.

Bij het doorlopen van de twee lijvige delen van Durán's *Colección de romances castellanos* [1]), wordt men getroffen door de variëteit van de inhoud dezer gedichten, verbonden met gelijkheid in versvorm; alleen de versbouw schijnt een band tussen die veelsoortige produkten te leggen. Het is alsof alwat in de letterkunde van andere volken verdeeld is over de meest verschillende genres, in het Spaans tot, laten wij zeggen, een eenheidspoëzie is gebracht. Lange, samenhangende verhalen zijn in stukken geknipt; in de jongere romances kondigt de dichter aan: „in een tweede gedeelte zal ik het ver-

---

[1]) *Biblioteca de autores españoles*, X en XVI (Madrid, 1859 en 1861). Durán had reeds van 1828 tot 1832 drie delen romances uitgegeven.

volg van mijn verhaal geven"; elke vertelling wordt volgens een vast model samgesteld, al komen onder de oudere ook uitgebreidere romances voor [1]). Typerend voor het genre is, dat de geschiedenis van het oude Rome voor een groot deel in romancevorm is gegoten en dat twee romances (n° 1293 en 1294) niet anders zijn dan omwerkingen van een vertelling uit *don Quijote*.

Wanneer men de lyriese romances ter zijde laat [2]) en zich tot de verhalende bepaalt, dan kan men zeggen dat de romances omvatten wat in de Oudfranse letterkunde verspreid is over alle andere genres. Stelt eens dat men de verhalende Franse gedichten uit de Middeleeuwen die in verzen van acht lettergrepen zijn geschreven, als één groep beschouwde, dan zou men ongeveer hetzelfde beeld krijgen als hier de Spaanse letterkunde vertoont, met dit éne verschil dat de latere „chansons de geste" in Frankrijk buiten de groep zouden vallen, daar zij in een andere versmaat zijn gedicht, terwijl zij in Spanje er bij behoren. En zo vinden wij dan onder de Oudspaanse romances: geschiedverhalen, min of meer legendaries naar de tijd waarin zij zijn vervaardigd, overeenkomende met de latere Franse „chansons de geste" en de volksboeken, ridderverhalen gelijkende op de „chansons de toile" en de Franse avonturenromans, en voor een deel uit deze laatste geput; vertelsels als de Franse „fabliaux"; heiligenlevens; debatten tusschen verpersoonlikte abstracties, zoals Rijkdom en Armoede; lessen over natuurlike historie, waarmede men de Oudfranse „bestiaires" kan vergelijken.

Hierin echter verschillen de Spaanse romances van de meeste dezer Oudfranse genres dat zij zijn bestemd om te worden voorgedragen op een bepaalde dreun of cadans. „Nu zult gij *horen* wat hij gaat zeggen", deze aankondiging komt telkens

---

[1]) Bijvoorbeeld *El Conde Dirlos*, n°. 354 [deze nummers verwijzen naar de uitgave van Durán].

[2]) De lyriese romances zijn niet streng te scheiden van de verhalende; er zijn er die enkel een minneklacht bevatten en toch waarschijnlik deel uitmaken van een serie romances die een geheel vormen, bijvoorbeeld n°. 300.

en telkens voor. De dichter die de novelle van Cervantes welke ik daareven vermeldde in romancevorm heeft overgezet, begint aldus: „Om aan deze geschiedenis een wijdere vermaardheid te geven, heb ik haar in deze verzen verhaald, daar ik weet dat aan de liefhebbers de muziek behaagt en dat zij aandachtig zijn wanneer zij een romance horen zingen". Nog heden ten dage, evenals in de XVe en de XVIe eeuw, worden de romances voorgedragen [1]); dit genre vertoont een verrassende continuïteit, al heeft het sedert de XVIIe eeuw een ondergeschikte plaats in de letterkunde; terwijl in andere landen de gezongen poëzie tegenwoordig niet meer tot de eigenlike litteratuur wordt gerekend, is dat in Spanje in zekere mate wèl het geval. Na de oorlog in Marocco van 1859 en 1860 verscheen, behalve het *Diario* van Pedro Antonio de Alarcón, een *Romancero de la guerra de Africa*, waarin de krijgsdaden werden bezongen.

Die grote verscheidenheid van romances schijnt dus, zoals ik zeide, alleen door de vorm verbonden te zijn. Evenwel, tussen de zuiver verhalende is de samenhang inniger; de dichters vormden één groep. Verzen uit oudere gedichten worden in de jongere overgenomen: het begin van de beroemde romance *Hélo, hélo, por do viene* uit de cyclus van de Cid (n°. 858) vindt men terug in een ridderromance (n°. 294), in een der liederen over de Infantes de Lara (n°. 666) en in een ander dat onder Italiaanse invloed is ontstaan (n°. 1892) [2]); en van het gedicht dat het onderwerp dezer mededeling vormt vindt men de aanvangswoorden *A cazar va*, met geringe wijzigingen, in vier andere terug, o.a. in n°. 295, waarvan de gehele beginsituatie met die van onze romance overeenkomt.

---

[1]) Menéndez Pidal, *L'épopée castillane* (Parijs, Colin, 1910), p. 199: „La musique dont s'accompagnent ces petits chants dans les récitations populaires est un élément essentiel et important du *romancero*... ces airs de quelques notes que l'oreille du peuple a recueillies, ont duré plus longtemps que la grandeur coloniale de l'Espagne".

[2]) Zie over deze populaire romance: Carolina Michaëlis de Vasconcellos in *Zeitschr. f. roman. Philol.*, XVI, 40.

Telkens worden verzen en motieven uit oudere in jongere overgenomen [1]); het schijnt soms alsof de eerste een depot vormden waaruit men naar welgevallen kon putten; uit een gedicht van de cyclus der Infantes de Lara worden verzen zo maar overgeplant in een lied van de *Romancero del Cid* (vgl. n°. 665 met 733); de grote toneelschrijvers uit de XVIe en XVIIe eeuw lassen gehele of gedeeltelike romances in hun stukken in, of wel een bekende romance wordt geparodieerd (n° 251 is een charge, van de hand van Góngora, van n°. 22). Soms ook wordt er een inleiding bijgevoegd, worden verzen gewijzigd [2]); van dezelfde romance bestaat vaak meer dan één bewerking, en het komt voor dat een dichter er twee maakt over hetzelfde onderwerp. [3]) Het is trouwens een eigenaardigheid der Spaanse letterkunde dat een gegeven dikwijls door meer dan één dichter wordt uitgewerkt [4]); men denke aan de legende van don Juan die door Tirso de Molina (of een zijner tijd-

---

[1]) Enkele voorbeelden:

Jornada de quince días
En ocho la fuera a andar (n°s. 364, 984)
of .... *la había andado*... (n°. 966)
Mensajero eres, amigo,
No mereces culpa, no.... (n°s. 654, 704)
Irme quiero a tornar moro (n°. 301)
of *Yo mora me iré a tornar* (n°. 665)
of *Moro te quieras tornar*... (n°. 402)
Que no vengo por mujer,
Que la mía me bastaba (n°s. 301, 402, 1102)

[2]) Men vergelijke bijvoorbeeld n°. 669 en 670:

669	670
Yo vos la castigaría...	*Yo os prometo castigalle....*
Sus tocas se las teñían...	*Las tocas se le han mojado....*
Los Infantes cabalgaron,	*Cabalgaron los Infantes,*
Para Salas se volvían,	*Para Salas se han tornado,*
Llevaron a Doña Sancha	*A Doña Sancha y a su padre*
Su madre en su compañía...	*Juntamente se han llevado...*

Vgl. ook n°. 599 en 602; Timoneda heeft 599 uitgebreid. N°. 480 is een amplificatie van 479; in 642 is een gedeelte van 640 uitvoeriger verhaald.

[3]) Zie bijvoorbeeld n°. 628 en 629, die misschien beide van Timoneda zijn.

[4]) Menéndez Pidal, *L'épopée castillane*, p. 2.

genoten) en Zorrilla is behandeld, aan *los Amantes de Teruel*, welke door Tirso en Hartzenbusch ten tonele zijn gebracht. De ridderromances verhalen geschiedenissen die veel van elkaar hebben: de herkenning tussen man en vrouw die lang van elkander gescheiden zijn geweest (*El Conde Dirlos*, n°. 354, en *El Conde Sol*, n°. 327), de liefde van een ridder of een landman voor een koningsdochter (*El Conde Claros*, n°. 362, *Gerineldos*, n°. 321, *La Infantina de Francia*, n°. 308). De Moorse romances eindelik gelijken alle op elkander.

Ook in taal vertonen de verschillende romances verwantschap, en ik noem hier twee eigenaardigheden waarvan onze romance een voorbeeld geeft en die ik in mijn vertaling heb bewaard. Het zijn vooreerst het gebruik van een verleden tijd voor en naast een tegenwoordige (zie vs. 8: *zo zeg mij, hoe was uw name*) [1]), en het plaatsen van het voegwoord *que* vóór een hoofdzin (vs. 5: *dat daar verschijnt Mudarra*) [2]).

Deze samenhangende groep van verhalende romances hebben de geleerden vaak en op verscheiden wijze trachten in te delen. Het is onnodig hier alle voorgestelde systemen chronologies te vermelden, daar mijn bedoeling slechts is, aan onze romance over Mudarra een plaats aan te wijzen. Trouwens, de oorspronkelike rangschikking van Grimm en Huber is door latere onderzoekers wel ontwikkeld, doch niet gewijzigd. Ik bepaal mij dus tot de theorieën van Durán, die in de inleiding van zijn uitgave der romances de uitvoerigste uiteenzetting van dit vraagstuk heeft gegeven, van Wolf en van Menéndez Pidal.

Twee criteria van indeling zijn a priori mogelik, nl. de

---

[1]) De verleden tijd wordt hier verklaard als een bescheidenheidsvorm van het praesens, die, zoals men weet, in vele talen voorkomt. Zie voor het Spaans: Vising, *Die realen Tempora der Vergangenheit*, in *Französische Studien*, VI, 141 en 142, en voor het Frans: *ibidem*, VII, 69. De oorspronkelike nuance is echter in de romances geheel uitgewist. Vgl. Menéndez Pidal, *Cantar de mio Cid*, I, 354.

[2]) Zie Tobler, *Vermischte Beiträge zur Franz. Grammatik*, I, 218.

behandelde onderwerpen of de chronologie; in werkelikheid is alleen volgens het eerste een groepering te verwezenliken, en toch is het nooit consequent toegepast geworden. Wèl zijn bij Durán de romances in bepaalde categorieën ondergebracht, zoals historiese gedichten, ridderverhalen, Moorse romances, maar bovendien onderscheidt hij, in zijn register, acht klassen welke volgens andere kenmerken dan het onderwerp der gedichten zijn gevormd; ik kom daarop terug. En zelfs, de hoofdindeling heeft hij niet stelselmatig doorgevoerd; immers hij geeft een afzonderlike plaats aan de „vulgaire" romances, die van de andere verschillen, niet door het gegeven dat zij behandelen, maar door hun datum.

Wat betreft de vaststelling van een chronologiese volgorde zo vraagt men vanzelf: waarop berust zij? Telkens worden romances als „oud" gekenschetst, zonder dat blijkt waarop deze uitspraak berust. Dozy zegt ergens [1]): „Quand on connaît les anciennes romances, on ne peut douter que... celle-ci ne soit peut-être la plus ancienne, et sans doute la moins altérée de toutes". Hij was dus overtuigd dat er een middel was om de „oude" romances te onderscheiden. Maar welk? Daarover laat hij zich niet uit, en als men bedenkt dat het gedicht naar aanleiding waarvan hij sprak, in stede van „oud" te zijn, integendeel door de hedendaagse kritiek niet vroeger dan de XIVe of XVe eeuw wordt gesteld [2]), dan is men te meer verlangend om Dozy's criterium te vernemen. Zo noemt Pidal de romance *Cabalga Diego Lainez* (n°. 731) een „volmaakt type. van een oude romance" [3]), zonder dat blijkt waarop die mening berust.

De datum van vervaardiging is in het algemeen slechts van die romances bekend, waarvan wij de dichters kunnen aan-

---

[1]) Dozy, *Recherches sur l'histoire et la littérature de l'Espagne pendant le moyen âge*, II, 97.

[2]) Het is het *Cantar de Rodrigo*, of, zoals men het vroeger noemde, de *Crónica rimada*, gedrukt bij Durán, II, 651, volgens de uitgave van Michel.

[3]) Menéndez Pidal, *L'épopée castillane*, p. 143.

wijzen, zeer zelden van anonyme [1]). De oudste zijn, op enkele na, tot ons gekomen in gedrukte bundels, daterende vanaf het begin der XVIe eeuw en waarin alle aanwijzing omtrent de tijd van ontstaan der verschillende gedichten ontbreekt. Het is zeker dat er reeds in de XVe eeuw zijn gemaakt; de markies de Santillana, in het midden van die eeuw, spreekt met minachting over de dichters die, onbekommerd om rythme of regel, romances maakten [2]), maar hoger op kan men, tenzij door hypothese, niet gaan. Als dus in een latere bundel sommige romances als „oud" worden gekenschetst, dan kan, voor zover onze kennis der feiten reikt, met die datering op zijn vroegst de XV[e] eeuw worden bedoeld [3]).

Een vermoeden van oudheid geven de toespelingen in andere romances of aanhalingen van verzen als aan een ieder bekend, maar men begrijpt dat dit geen middel is om enigszins nauwkeurig de datum te bepalen, evenmin als een, nog onzekerder, criterium, nl. de beschrijving der zeden en gewoonten. Aan romance no. 665 schrijft Durán een hoge ouderdom toe, omdat de omgeving die erin wordt geschilderd een primitief karakter draagt; daarentegen zou no. 740 waarschijnlik modern zijn. Doch het is voldoende eraan te herinneren dat Sepúlveda, in de XVIe eeuw, in een zijner romances, volgens Durán zelf, „halfbarbaarse zeden" schildert (no. 671), om zich rekenschap te geven van de onbetrouwbaarheid van conclusies getrokken uit de beschrijving van het milieu.

Om analoge redenen kan evenmin de taal als onderscheidingsmiddel dienen. Wel heeft Durán zich soms op min of meer vage linguïstiese biezonderheden beroepen. Zo heet het, naar aanleiding van no. 676, dat deze romance ouder moet zijn dan de eerste helft der XVIe eeuw, o.a. wegens „de taal en

---

[1]) Fitzmaurice-Kelly, *Littérature espagnole* (Colin, 1913), p. 135.

[2]) Zie zijn woorden o.a. bij Lommatzsch, *Provenzalisches Liederbuch*, p. 239.

[3]) Kelly, *o. l.*, p. 137

de constructie; no. 725 en 728 bevatten volgens hem „edele en oude zinnen en woorden"; daarentegen zou no. 366 zich als een jong gedicht verraden door het veelvuldig gebruik van het perfectum compositum, en no. 665 door zijn onregelmatige syntaxis. Men bedenke echter vooreerst dat jongere romances omwerkingen kunnen zijn van oudere [1]), maar vooral dat latere dichters soms willens en wetens de oude taal nadoen [2]); de romances no. 818 tot 820 zijn jong — de namen der dichters zijn bekend — en toch is de taal oud.

Vastere grond dan de taal geeft de versificatie, doch ook hieruit kan men slechts algemene gevolgtrekkingen maken. Zo is afwisseling der assonances in dezelfde romance een bewijs van ouderdom [3]), en zo schijnen assonerende gedichten ouder dan rijmende [4]); de vorm is ook steeds regelmatiger geworden [5]); maar waarom zouden in latere drukken oorspronkelike onregelmatigheden niet zijn uitgewist? Bovendien, deze komen in de heden gemaakte en gezongen romanceverzen nog voor [6]). Zo kunnen ook vroegere assonances later door rijmen zijn vervangen.

Doch vooral de stijl is vaak gebruikt om de oudere van de jongere romances te scheiden; Durán bedient zich bij voorkeur van dit middel. Reeds Huber had trouwens de romances van de Cid verdeeld in: 1. oude en populaire, waarvan de vorm ongekunsteld was en de toon energiek; 2. romances door geleerden samengesteld met een didaktiese en moraliserende bedoeling, doch zonder poëties talent, in een droge, vervelende, pedante toon; 3. romances vervaardigd door zogenaamde kunst-

---

[1]) Pidal, *La Leyenda de los Infantes de Lara* (Madrid, 1896), p. 86, n. 4, beroept zich op de taal om, in dezelfde romance, een ouder van een jonger gedeelte te onderscheiden.

[2]) Pidal, *L'épopée castillane*, p. 188; Wolf, *Primavera y Flor de romances* (in Menéndez y Pelayo, *Antologia de poetas líricos castellanos*, I, Madrid, 1890), p. XLIII.

[3]) Wolf, *o. l.*, p. XXVIII.

[4]) Baist, in Gröber's *Grundriss*, II, 2, 431, n. 5.

[5]) Zie hierboven p. 154, en vgl. Dozy, *o. l.*, II, 104.

[6]) Menéndez Pidal, *Cantar de mío Cid*, I, 103.

dichters die de stijl en de toon der oude populaire romances navolgen. Voor het eerst zien wij hier de vraag naar de ouderdom van de romance vastgehecht aan een onderscheiding die in deze onderzoekingen met grote hardnekkigheid is vastgehouden, nl. tussen volks- en kunstromances. Durán gaat in zijn splitsingen veel verder; ik zeide reeds dat hij, naast zijn indeling volgens de onderwerpen, acht groepen onderscheidde die elkander chronologies opvolgen en waarbij als criterium de stijl moet dienst doen; deze acht categorieën brengt ook hij tot drie tijdvakken: die van de traditionele, van de geleerde en van de artistieke romance.

Ik laat voorlopig de vraag omtrent het bestaan van wat deze geleerden noemen de „populaire” romances ter zijde en wil hier slechts enkele opmerkingen maken over de waarde van de stijl als onderscheidingsmiddel.

Het is niet onmogelik enige trekken te noemen die aan het gehele genre der verhalende romance gemeen zijn, in opzet en in toon. Zij beginnen bijna alle met enkele verzen waarin zeer kort de situatie wordt getekend, en daarna worden de personen zoveel mogelik zelf sprekende voorgesteld. De toon is tragies (slechts een zeer enkele romance, zoals *La Infantina* (n°. 284), is schalks) en deze somberheid draagt er niet weinig toe bij er dat „onuitwisbaar stempel van *españolismo*” aan te geven dat ze tot echte produkten van de Spaanse geest maakt. Biezonder talrijk zijn de klachten; in de romances die episodes uit de Griekse en Romeinse geschiedenis behandelen, worden bij voorkeur aangrijpende gebeurtenissen verhaald en aan Dido's wanhoop zijn niet minder dan zes romances gewijd. De compositie is streng; zij zijn tot het dorre toe eenvoudig, zonder opschik; het is alsof de dichter versmaadt wat niet in de nauwste zin tot het verhaal behoort, en ook dat is echt Spaans en herinnert ons aan geschiedschrijvers als Solís. Die minachting voor opsiersels, waardoor sommige romances de indruk maken van proza in versvorm, gaat gepaard met een kortheid van uitdrukking, een kernachtigheid, een stroefheid, die wel een van de meest

treffende eigenaardigheden vormt van de Spaanse letterkunde: „Wanneer het paard van Gaiféros zich van de Moren verwijdert, dan is het of het niet kan lopen; trekt het tegen hen op, dan doet het de grond trillen" [1]); „want het is de gewoonte dat tien voldoende zijn tegen duizend, als het zonen van Spanje zijn" [2]); „een Spanjaard heeft deze eigenschap geërfd dat hij de borsten zijner vijanden tot ruggen maakt" [3]); „de koning gaf hem zijn bezittingen, maar niet zijn onderdanen, want hun wil kan hij niet dwingen" [4]). Die eenvoud maakt de romancevorm zeer geschikt voor improvisatie [5]), en men weet dat improviseren een in Spanje hooggewaardeerd talent is; de talrijkheid der werken van Lope de Vega wordt als een superioriteit beschouwd [6]).

Nu is het zeker dat er onder de romances vele zijn die deze eenvoud missen; ze zijn geschreven door dichters als Góngora, Juan de la Cueva, Lucas Rodriguez e. a.; hun precieusheid, hun gecompliceerde syntaxis, hun gezwollen stijl

---

[1]) *Cuando huía de los moros*
Parece no puede andare,
Y cuando iba hacia ellos
Iba con furor tan grande
Que del rigor que llevaba
La tierra hacía temblare. (n°. 377)

[2]) *Que es la costumbre que usaba*
Que diez bastan para mil
Cuando son hijos de España. (n°. 648)

[3]) *Bien sabeis que á un Español*
Le viene de herencia y casta
Hacer espaldas los pechos. (ibidem)

[4]) *Déles el Rey sus haberes,*
Mas no les dé sus vasallos,
Que en someter voluntades
No tienen los reyes mando. (n°. 646)

[5]) Durán, I, p. XL.

[6]) Weliswaar kan die gemakkelikheid van productie, ook volgens Spanjaarden, overdreven worden. Pidal (*Leyenda*, p. 122) spreekt van „la fiebre (aunque también muy española por cierto) de la improvisación desordenada" van Juan de la Cueva.

zijn karakteristiek voor de tijd waarin zij ontstonden: gezochte tegenstellingen, klassieke herinneringen zijn er schering en inslag [1]). Maar indien deze retoriek ons al in staat stelt jongere romances uit de XVIIe eeuw af te scheiden — die echter, ik zeide het reeds, ook omwerkingen van oudere kunnen zijn — zo is aan de andere kant de onopgesmukte stijl niet een afdoend bewijs van oudheid, juist omdat latere romancedichters deze wijze van schrijven niet zelden hebben nagedaan. Naar aanleiding van n°. 860 schrijft Durán zelf: „Als Sepúlveda er zijn naam niet had bij gezet, zou men deze romance voor oud houden", en zeer talrijk zijn de romances die hij als vernieuwingen van vroegere beschouwt (bijvoorbeeld n°s 639, 694, 966).

Doch het hoofdbezwaar tegen de stijl als onderscheidingsmiddel is de vaagheid van dit criterium. Hoe vaak vindt men niet bij Durán, ter kenschetsing, adjectieven als „spontaan" (n°. 676), „naïef, ruw" (n°s 665, 733), „eenvoudig en ongekunsteld" (n°. 703), „natuurlik" (n°. 676). Naar aanleiding van onze romance zegt hij bijvoorbeeld: „Dit gedicht heeft al de karaktertrekken van een vèr verwijderd tijdperk.... De eenvoud waardoor het zich onderscheidt, de spontaneïteit die het vertoont, kunnen niet anders dan door de vrije inspiratie en de vrije gedachte zijn voortgebracht". Men ziet dus dat de datum hier uitsluitend op grond van de stijl wordt bepaald, en hoe gevaarlik het kan zijn daarop te bouwen, dat bewijzen tal van vergissingen begaan door de beste kenners der Spaanse romances [2]). Durán beschouwde als oud n°. 981, *Si el caballo vos han muerto*, terwijl later gebleken is dat deze romance door Alonso Hurtado de Velarde

---

[1]) Voorbeelden zijn n°s. 651, 681, 684, 686.

[2]) Pidal, *L'épopée castillane*, p. 190: „Il faut tenir compte de ce que les romances artistiques imitent les romances anciens avec assez de fidélité pour donner l'impression que le style est le même dans les uns et les autres, non pas seulement à des lecteurs profanes, ce dernier fût-il un Dozy ou un du Méril, mais quelquefois à des connaisseurs aussi éprouvés que Augustin Durán".

(† 1638) is gemaakt [1]); trouwens de vermelding van Eneas had reeds een waarschuwing kunnen zijn. Wolf [2]) schreef een hoge ouderdom toe aan twee romances uit de cyclus van de Infantes de Lara (n°s 676 en 678), en tans weet men dat zij van een medewerker van Sepúlveda zijn, dus uit het midden der XVIe eeuw dateren. Trouwens, Wolf erkent zelf dat er veel takt nodig is om de omwerkingen van oude romances te herkennen [3]).

Een scherpe afscheiding tussen artistieke en zogenaamd populaire of „oude" romances is dus niet te maken, en, ook al zou deze splitsing zijn door te voeren, dan nog zou men slechts tot een globale groepering kunnen komen, en de massa van „oude" romances zou onverdeeld blijven.

Zo volstaat eigenlik geen der tot dusver besproken middelen om een chronologiese rangschikking der romances mogelik te maken. Over een datumbepaling gebaseerd op een theorie over de oorsprong van het genre zal ik straks spreken. Tans bepaal ik mij er toe vast te stellen dat, volgens hetgeen wij tot dusver hebben gezien, alleen de zeer uiterlike indeling volgens onderwerpen voor verwezenliking vatbaar is. En ook deze is eigenlik onvoldoende. Een nadere studie van onze romance — en hiermede kom ik na deze lange uitweiding op het gedicht terug waarover ik in deze mededeling vooral wenste te spreken — zal dit aantonen.

III.

De romance van Mudarra's wraak behoort tot een afzonderlike groep.

De romance van „Mudarra's wraak" behoort, zoals ik reeds zeide, tot een cyclus gedichten gewijd aan de dood van de Infantes de Lara. Nu is het wel merkwaardig dat zij, in stijl

---

[1]) Kelly, *o. l.*, p. 143.
[2]) *Ibidem*, p. 139.
[3]) Wolf, *o. l.*, p. XXXV.

en opzet, geheel verschilt van de overige die, meer dan zij, aan het type der Oudspaanse romance beantwoorden, en dat zij toch door alle geleerden in elk opzicht met deze wordt gelijkgesteld, diezelfde geleerden die zich hebben uitgeput in allerlei andere subtiele onderscheidingen.

Vergelijken wij met onze romance een andere van dezelfde groep, bijvoorbeeld de beroemde *A Calatrava* (n°. 665); zij verhaalt kalm en regelmatig de gebeurtenissen die aan het verraad van Ruy Velázquez zijn voorafgegaan; zij heeft niets van het bruuske, afgebrokene der romance van Mudarra [1]). Letterlik vertaald luidt zij als volgt; de assonance is dezelfde als in de daareven door mij medegedeelde romance; doch tegen het einde wordt zij gewijzigd: in plaats van een vrouwelik slot van *a* gevolgd door een onbetoonde syllabe heeft men dan, zoals zal blijken, een mannelik verseind op *a*.

In het oude Calatrava, *daar strijden de Castillanen;*
Drie bressen wist men te maken *hoog boven de Guadiana:*
Door twee trokken uit de Moren, *door één de Kristnen in kwamen.*
Daar binnen op een der pleinen *deed men ene schutting maken,*
5 *Dat hij die deez' velde* [2]) *zoude* *een schemel van goud behalen.*
Het was Rodrigo de Lara *die de hoge prijs behaalde,*
De neef van Garci Hernández *en broeder van doña Sancha.*
Aan graaf don Garci Hernández *kwam don Rodrigo toen vragen*
Dat men hem toestond te huwen *met de schone doña Llambla.*
10 *Tot het huwlik werd besloten;* *wèl was die ure onzalig.*
Het huwlik had plaats in Burgos, *de huwliksfeesten te Salas;*
Met huwlik en huwliksfeesten *verstreken wel veertig dagen.*
Zóvelen komen daarhenen *dat op de pleinen geen plaats is,*

---

[1]) Menéndez Pidal (*Leyenda*, p. 84) zegt dat zij „dichter staat bij de breedheid van het heldendicht dan bij de vlugheid der romance". Maar voor zover uit deze woorden zou volgen dat *A Calatrava* verschillend is van de meerderheid der historiese romances, acht ik deze uitspraak niet geheel juist. Immers, de ongestoorde gang van het verhaal is een kenmerk van bijna alle, al zijn er onder die het tempo van het verhaal sneller maken dan andere.

[2]) Dit spel komt ongeveer overeen met wat in Frankrijk genoemd werd „le jeu de la quintaine", en bestond hierin dat men moest trachten met lansstoten of door het werpen van speren een uit losse planken opgebouwde schutting omver te werpen.

En nog zijn er niet gekomen — *de zeven Jonkers van Lara.*
15 *Zietdaar, ziet daar, waar zij komen* — *met al hun ridders te zamen.*
Om hen te ontvangen kwam toen — *hunne moeder doña Sancha.*
„Weest allen welkom, mijn zonen, — *gezegend zij uwe aankomst.*
„Gij zult hier uw intrek nemen — *in de straat van Cantaranas;*
„De tafels zullen gedekt zijn, — *en uw maal zal voor u klaar staan.*
20 *„Als gij gegeten zult hebben,* — *dan moet ge niet op de straat gaan,*
„Want veel mensen daar bijeen zijn — *verwarring heerst bij de scharen."*
Als d'andren hebben gegeten, — *gaan zij toernooien te zamen.*
Thuis blijven de zeven jonkers, — *daar hun moeder 't hun gevraagd heeft.*

Maar toen zij hadden gegeten, — *gaan zij 't damspel spelen samen.*
25 *Op 't plein bij het schutting spelen* — *wist geen de prijs te behalen.*
Toen kwam naar voren een ridder — *die uit Córdoba vandaan was;*
Hij wierp zijn speer naar de schutting — *en wist haar krachtig te raken.*
Toen sprak de bruid deze woorden — *en aldus was hare tale:*
„Bemint, vrouwen, schenkt uw liefde, — *een ieder daar waar 't bekwaam is,*
30 *„Want veel meer is waard een ridder* — *die uit Córdoba vandaan is,*
„Veel meer dan twintig of dertig — *uit het geslacht van de Lara's."*
Nauw had zij gehoord deez' woorden — *of aldus sprak doña Sancha:*
„Zeg dat niet aldus, o vrouwe, — *en spreek niet alzulke tale,*
„Want heden heeft men gehuwd U — *met don Rodrigo de Lara."*
35 *„Zwijg, men moet naar u niet luistren,* — *U past zwijgen, doña Sancha,*
„Want als een zeug wist g'op eenmaal, — *wist ge zeven zoons te baren."*
Dat hoorde Nuño Salido, — *die had opgevoed de knapen;*
Van 't plein had hij zich verwijderd; — *hij ging naar huis, neergeslagen,*
En vond, om het spel verenigd, — *samen de Jonkers van Lara,*
40 *Zonder de jongste van dezen,* — *naamlik Gonzalo González;*
Hij vond hem voorover liggend, — *over ene leuning hangend:*
„Hoe zijt gij zo treurig, here? — *zeg, wie of wat u zo kwaad maakt."*
Zó lang drong toen aan Gonzalo — *dat Nuño hem 't al verhaald heeft,*
„Maar ernstig vraag ik u, zone, — *dat gij niet zult gaan de straat op."*
45 *Gonzalo heeft niet geluisterd,* — *maar koos zich snel een der paarden,*
Een lans heeft hij aangegrepen — *en ging waar 't hof was vergaderd;*
Hij zag overeind de schutting, — *die niemand omlaag kon halen,*
Met één worp smeet hij omver haar, — *zich opheffend in het zadel.*

	Toen hij haar neer had geworpen,	*sprak hij deze trotse tale:*
50	*„Bemint, sletten, schenkt uw liefde,*	*een ieder daar waar 't bekwaam is,*
	„Want veel meer is waard een ridder,	*een ridder uit 't huis van Lara,*
	„Veel meer dan veertig of vijftig	*die uit Córdoba vandaan zijn."*
	Toornig heeft zich neergebogen,	*toen zij 't hoorde, doña Llambla;*
	Zonder iemand aan te kijken,	*ging zij henen naar haar kamer;*
55	*Aldaar vond zij don Rodrigo*	*en sprak tot hem deze tale:*
	„Ik bevond m'in Barbadillo,	*waar 't erf mijner vad'ren staat;*
	„Die over mij moeten waken,	*zij voelen voor mij slechts haat;*
	„De zonen van doña Sancha	*hebben mij gedreigd met smaad:*
	„Mijn rokken zouden z'afsnijden	*tot op de plaatse der schaamt;*
60	*„In het hok van mijne duiven*	*zouden zij voeden hun valk,*
	„Zeiden te zullen verkrachten	*mijn vrouwen, gehuwd of maagd.*
	„Zij doodden onder mijn mantel	*mijn hofmeester met hun zwaard.*
	„Naar de Moren zal ik heengaan,	*neemt gij voor deez' smaad niet wraak."*
	Toen sprak aldus don Rodrigo,	*luistert allen naar zyn taal:*
65	*„Zwijg, vrouwe, het waar' niet passend*	*dat gij zulke tale spraakt;*
	„De zeven Jonkers van Salas	*zweer ik hierbij voor u wraak;*
	„Ik zal een net voor hen knopen	*wáarin ik hen allen vang,*
	„Zodat ik, voor alle mensen,	*altijd stof tot spreken laat."*

Reeds bij de eerste lezing treft het onderscheid met de romance van Mudarra; deze alleen vertoont volledig de trekken die eigen zijn aan wat men noemt „volkspoëzie", die dichtkunst waarvan men met betrekking tot de vorm zou kunnen zeggen hetgeen Menéndez y Pelayo met een aardige paradox heeft beweerd naar aanleiding van haar inhoud, dat er nl. „in alle naties niets minder nationaals is dan hun volkspoëzie" [1]): onze romance behoort tot hetzelfde genre als de Oudfranse „chansons de toile", *A Calatrava* is zuiver Spaans. Wèl kan men in alle romances enige verwantschap met „volkspoëzie" ontdekken: de dialoog neemt er een grote plaats in [2]), her-

---

[1]) Menéndez y Pelayo, *Antología de poetas líricos castellanos*, II, 30.

[2]) Misleidend zijn de woorden van Wolf (*o. l.*, p. XLIV) dat „in de artistieke romans de personen weinig doen en veel spreken", alsof zij in de niet-artistieke romances minder welbespraakt waren.

halingen van zinnen en woorden komen er voor, hoewel in veel geringere mate dan in wat eigenlik „volksgedichten" zijn [1]), de taal is gemeenzaam, blijkens het zoeven vermelde gebruik van de verleden tijd voor de tegenwoordige. Maar het vage, korte, alle overgangen mijdende van de „volkspoëzie" treft men, behalve in de romance van Mudarra, in betrekkelik weinige aan.

Carolina Michaëlis heeft er enige vermeld [2]), maar er zijn er meer. Ik noem *Rico Franco* (n°. 296), waarvan het begin overeenkomt met onze romance, *La Infantina* (n°. 284 en 295) [3]); zij behoren tot de Moorse en de ridderromances; zij zijn alle kort en schilderen *één* situatie, en dit is, volgens Carolina Michaëlis, een trek van de echte volksromance [4]); zij beantwoorden aan de beschrijving die Dozy ten onrechte van alle romances gaf [5]): „[le poète] raconte un seul fait d'une manière simple, brève et vigoureuse". Ook onder de moderne romances komen zodanige gedichtjes voor; ik veroorloof mij nog de volgende vertaling [6]):

	„Ik zie Francisco niet komen;	*moeder, waarom zou hij dralen?"*
	„Dochter, zij zijn allen bezig,	*want het is tijd om te maaien:*
	„Des nachts slijpen zij de ijzers,	*des daags ploegen zij de aarde;*
	„Daarom ziet gij hem niet komen,	*want hij kan 't werk niet verlaten."*
5	*Teresa ging aan haar arbeid,*	*zij borduurde in haar kamer,*
	En zag een der knechten komen,	*gezeten op een flink paardje.*
	„Berichten breng ik, Teresa,	*maar het zijn voor u wel kwade:*
	„Dat uw geliefde Francisco	*door een stier zó zwaar geraakt is,*
	„Gistren bij 't merken der beesten,	*dat zijn leven groot gevaar loopt;*

---

[1]) In *A Calatrava* herhaalt in vs. 50 Gonzalo de woorden van doña Llambla uit vs. 29; de overeenkomst van de verzen 20, 22 en 24 is te verklaren, niet als een bedoelde herhaling, maar als armoede (of eenvoud) van stijl.

[2]) Carolina Michaëlis, *l. l.*, p. 43.

[3]) Ook van deze laatste gelijkt het debuut op dat van *A cazar va don Rodrigo*.

[4]) Carolina Michaëlis, *l. l.*, p. 44.

[5]) Dozy, *o. l.*, II, 216.

[6]) Het origineel bij Menéndez Pidal, *El Romancero español* (Hispanic Society of America, 1910), p. 105.

10 *„En wilt gij hem zien in leven, moet ge tot morgen niet dralen."*
„Geef mij, o moeder, de kleedren, die diep liggen in de lade,
„Zij werden gemaakt met vreugde, met droefheid ga ik ze dragen;
„Geef mij, o moeder, mijn mantel, mijn rouwmantel, niet mijn praalkleed,
„En wil het paard waar Francisco op pleegt te rijden nu zaad'len,
15 *„Zodat, kan 't voor hem niet dienen, het zijn verloofde zal dragen."*
Doch halverwege gekomen, hoort zij reeds de klokken klagen...

Het zou niet moeilik vallen parallellen tot deze romance te noemen: wij denken o.a. aan het Oudfranse gedichtje over *Bele Doëte*, die vóór het venster zit met haar naaiwerk en een ridder ziet aankomen en onder haar raam ziet afstijgen: het is een bode die haar komt melden dat haar geliefde in de strijd is gevallen. [1]) De klokken die Teresa hoort luiden herinneren ons *Jean Renaud*.

Soms vindt men deze korte romances, die uit een monoloog (vaak een klacht) of een gesprek bestaan met of zonder een of twee regels van inleiding, ook in uitgebreidere; zo komt *Pésame de vos, el Conde* eveneens voor als deel van *El Conde Claros* (n°. 362). Volgens Durán heeft de kortere oorspronkelik deel daarvan uitgemaakt, doch dit schijnt mij onzeker; het is, dunkt mij, mogelik, zo niet waarschijnlik, dat zij op zichzelf staat en dat de dichter van de korte romance een nieuw gedicht heeft gemaakt met gegevens ontleend aan het uitvoerige verhaal. Immers, de tekst is niet geheel dezelfde, en met name, in het laatste ontbreekt een vers dat niet zonder belang is. De romance van graaf Claros verhaalt hoe hij met de dochter van de koning een liefdesavontuur heeft en hoe de koning hem daarom wil doden. Nu bevat de korte romance, ter verklaring van de situatie, dit vers: „Daar gij met de Infante hebt geslapen", hetgeen hier de enige aanwijzing is van de reden waarom de graaf ter dood gebracht zal worden; de overige

[1]) Een gelijke situatie vindt men in een Spaans histories gedicht, dat voorkomt onder de *Chansons du XVe siècle* die Gaston Paris heeft uitgegeven als eerste deel der werken van de „Société des Anciens Textes" (p. 139).

verzen geven uitsluitend een gesprek tussen de gevangene en een bezoeker weer. Indien nu dit gedicht eenvoudig een fragment van de uitgebreide romance was, dat op geheimzinnige wijze daaruit zou zijn losgemaakt, dan zou de aanwezigheid van het verklarende vers onbegrijpelik zijn. Een voorbeeld van een kortere romance, waarvan het zeker is dat zij eerst later in een romanceverhaal is ingelast, verschaffen ons de slotverzen van *A Calatrava*; niet alleen is hun inhoud in strijd met het voorafgaande, maar ook de assonance is, zoals ik reeds deed uitkomen, verschillend. Ik acht het dan ook lang niet zeker dat, als van *Bodas hacían en Francia* (n°. 290) bij de Joden kompletere versies worden aangetroffen [1]), deze laatste oorspronkeliker zijn; men heeft het recht te veronderstellen dat dit uitbreidingen kunnen zijn ter verklaring van hetgeen er duister in het oudere gedicht is.

Deze groep korte, romantiese, vaak geheimzinnige, minder verhalende dan in enkele trekken tekenende gedichten, in welk verband staan zij tot wat men kan noemen de „gewone" Spaanse romance? Zij kunnen met deze niet worden vereenzelvigd, en trouwens in geen litteratuur dan de Spaanse zouden zij ermede worden samengevoegd tot één genre, omdat alleen in Spanje de versvorm van beide dezelfde is. Ik wil dan de vraag stellen hoe het verschil tussen deze soorten, van onze romance enerzijds en van *A Calatrava* anderzijds, is te verklaren, en ik doe dat te liever omdat wij daardoor in aanraking zullen komen met enige theorieën van algemene aard, die een bespreking ten volle waard zijn.

Ik meen het gebied der mogelikheden aldus te kunnen beperken: òf deze genres ontlenen hun materie aan oudere werken van verschillend karakter, òf de dichters behoorden niet tot dezelfde kringen, m. a. w. wij hebben te doen met een onderscheid in oorsprong of een verschil van maker.

---

[1]) Menéndez Pidal, *El Romancero español*, p. 124.

IV.

Waaraan is toe te schrijven dat de „populaire" romances een ander karakter vertonen dan de gewone romances. Twee verklaringen die onaannemelijk zijn.

Milá y Fontanals [1]) en Menéndez Pidal [2]) hebben bij hun onderzoek naar de oude Spaanse heldendichten ook over de romances hun licht doen schijnen en vooral over de bronnen waaruit deze gedichten zijn geput. Het is zeker dat vele historiese romances hun stof ontlenen aan kronieken; zo berusten de gedichten over het verraad van Rodrigo waardoor de Moren in Spanje zijn gekomen, op een kroniek van de XVe eeuw, die over Peter de Wrede, op de kroniek van Lopez de Ayala, die aan zijn hof leefde (XIVe eeuw). Ook tussen de romances van de bekende cyclussen (*Infantes de Lara, Bernardo del Carpio, Cid*) en oude kronieken bestaat verband. Volgens Durán en anderen zouden de kronieken hun materie putten uit oude romances, die dus het oorspronkelik bestaande zouden zijn. Doch Milá en Pidal zien de zaak anders in: volgens hen zijn de kronieken gemaakt naar oude heldendichten, waarvan alleen die over de Cid (het *Cantar de mío Cid* en het *Cantar de Rodrigo* [3])) over zijn. Als bewijzen voor deze onderstelling gelden de sporen van versificatie en assonance in de oude kronieken, met name in de reeds vermelde *Crónica general* en *Kroniek van 1344,* en de toon van het verhaal waar het die oude helden betreft. Deze epopeeën zouden, op de genoemde na, verloren zijn gegaan doordat de rol van drager der epiese materie zou zijn overgenomen door de romances en het theater. Immers, de oudste historiese romances zouden uit die helden-

---

[1]) Milá y Fontanals, *De la poesía heroico-popular castellano* (Barcelona, 1874)

[2]) Zie de beide reeds meermalen aangehaalde werken van Menéndez Pidal.

[3]) Zie hierboven p. 153, n. 2.

dichten zijn getrokken; het „volk" zou daaruit fragmenten hebben onthouden die het biezonder mooi vond, en deze zouden mondeling zijn overgegaan van geslacht op geslacht. Een tegenhanger hiervan zouden de Carolingiese ridderromances vormen, die naar de late Franse heldendichten zijn vervaardigd. Hoe dichter een romance bij het heldendicht staat, des te ouder zou zij dus zijn.

Zo zouden dus, onder de historiese romances, als „oud" moeten worden beschouwd die waarvan waarschijnlik kan worden gemaakt dat zij niet onmiddellik uit een kroniek zijn geput, doch uit de heldendichten welke in die kronieken zijn verwerkt. Deze romances moeten dan voorafgaan aan de bestaande. Immers de heldendichten, wij zagen het reeds, zijn reeds vroeg verloren gegaan; niets maakt hun voortleven tot de XVe eeuw waarschijnlik. Daarentegen kunnen de romances die onmiddellik aan kronieken zijn ontleend, op welk tijdstip ook na het vervaardigen dier kroniek zijn gedicht.

Dat ik dit probleem ter sprake meen te moeten brengen naar aanleiding van onze romance, moge hierdoor gerechtvaardigd worden, dat, als Pidal's onderscheiding tussen romances getrokken uit heldendichten en andere die aan de kronieken hun stof ontlenen, moet worden aanvaard, voor ons de conclusie nabij zou liggen dat de korte romance over Mudarra's wraak uit een oud epopee over de Infantes de Lara zou zijn genomen, terwijl *A Calatrava*, door haar kalm verlopend verhaal, haar oorsprong uit een kroniek zou kunnen verraden.

Nu is deze theorie over het bestaan van verloren gegane heldendichten niet algemeen aanvaard [1]). Ik voor mij aarzel

[1]) Kelly, *o. l.*, p. 134. Kelly zelf heeft in deze kwestie niet partij gekozen. Immers, op p. 138 plaatst hij een der romances over Bernardo del Carpio als oud tegenover drie andere, „qu'on regarda jadis comme anciens, mais qui ne sont que des arrangements versifiés de la *Crónica general*"; waaruit dus zou volgen dat hij, evenals Pidal, als „oud" alleen die romances beschouwt die op heldendichten berusten; daarentegen haalt hij, op p. 134, met instemming de kritiek van Foulché-Delbosc op Pidal's theorie aan.

mijn twijfel eraan uit te spreken, daar zij wordt verdedigd door zulke grondige kenners der Oudspaanse poëzie als Milá en Pidal. Op mij maakt de herstelling van verzen uit de zinnen der kronieken de indruk van willekeurig [1]); als men bedenkt hoe talrijk in het Spaans, evenals in alle Romaanse talen, de uniforme uitgangen van perfecta, infinitiva en participia van zwakke werkwoorden zijn, dan geeft men zich rekenschap dat het niet moeielik moet vallen, uit een zeker aantal zinnen een zeker aantal assonerende woorden te halen en door enige wijzigingen min of meer regelmatige verzen samen te stellen. Niet duidelik ook is voor mij de wijze waarop men zich het werk moet voorstellen der kroniekschrijvers, die nu eens enkele verzen min of meer letterlik zouden hebben overgenomen, dan weder geen enkele term van hun origineel zouden hebben bewaard. En in het algemeen gevoel ik een zekere angst voor reconstructies.

Wat hiervan zij, wij zagen dat door Pidal naast hypothetiese heldendichten ook hypothetiese romances in het debat werden gebracht, die minstens een eeuw ouder moeten zijn dan die welke tot ons zijn gekomen. Alvorens erin te berusten gepostuleerde romances uit gepostuleerde heldendichten te verklaren, is het natuurlik dat men de vraag stelt of het inderdaad onmogelik is de bestaande romances uit bestaande werken af te leiden. Daar het nu eenmaal zeker is, zo zou men kunnen redeneren, dat vele romances uit kronieken zijn getrokken, zou dat dan ook niet het geval kunnen zijn met die welke de geschiedenis der Infantes de Lara en andere min of meer legendariese verhalen bevatten?

Welnu, ik mis het bewijs dat de romance van Mudarra's wraak niet uit de kroniek kan zijn gehaald, en het treft mij dat de assonances van het onderstelde heldendicht, die Pidal uit de zinnen der kroniek tracht op te diepen, niet overeenkomen met die van de romance zelf. Pidal neemt, om deze tegenstrijdigheid weg te werken, zijn toevlucht tot de on-

---

[1]) Zie Menéndez Pidal, *Leyenda*, p. 415 en vlgg.

derstelling van een of meer tussentrappen tussen kroniek en gedicht, hiermede een nieuwe veronderstelling in de discussie brengende. Wat ik van dergelijke veronderstelde intermediaire gedichten denk, zal ik zeggen naar aanleiding van het tweede mogelike verschil tussen onze en de andere Oudspaanse romances, waarover ik tans in het kort ga spreken.

Zou men mogen aannemen dat het gedicht over Mudarra's wraak in een andere kring is ontstaan, door een dichter van andere stand en van andere ontwikkeling is vervaardigd dan waartoe hij behoort die *A Calatrava* heeft geschreven? Daar onze romance, zoals wij zagen, alle kenmerken draagt van „volkspoëzie", zou men op het denkbeeld kunnen komen de dichter ervan onder „het volk" te zoeken, en het schijnt mij gewenst hier een enkel woord te zeggen over het vermeende aandeel dat „het volk" in het vervaardigen van gedichten zou hebben gehad.

Wat bedoelen de geleerden die over de Spaanse romance hebben geschreven met de uitdrukking „volksromances"? Is dit alleen een kenschetsing van de eenvoud, de onopgesmukte vorm dezer gedichten? Men zou het kunnen denken, als men leest hoe Wolf graden van populariteit onderscheidt, daar waar hij spreekt van een „romance die *zeer* populair is" [1]), hoe Durán, naar aanleiding van een andere (n°. 487) zegt dat zij „hoewel artistiek toch een volksromance is", hoe Pidal zelfs [2]) „half-populaire" romances erkent, en hoe Kelly [3]) gewaagt van de „inspiration populaire". Maar elders schijnt „populair" voor Pidal te betekenen: „voor het volk gemaakt"; immers hij spreekt van jongleurs die, in plaats van zoals vroeger in de kastelen en paleizen te zingen, hun gedichten op de marktplaatsen voordragen [4]).

Evenwel, bezien wij de onderscheiding tussen populaire

---

[1]) Wolf, *o. l.*, p. 268 n.

[2]) Pidal, *L'épopée castillane*, p. 186.

[3]) Kelly, *o. l.*, p. 142.

[4]) Pidal, *L'épopée castillane*, p. 165.

en artistieke romances naderbij, dan blijkt ons dat voor de geleerden, Pidal inbegrepen, de tegenstelling tussen deze beide eigenlik berust op de, door de romantieken gehuldigde, mystieke opvatting van „het volk" als dichter. Zij maken reeds dadelik onder de historiese romances een afscheiding tussen de oudste, die door het volk, en de in tijdsorde onmiddellik daarop volgende, die door jongleurs zouden zijn gemaakt. „Toen was niet meer, zegt Wolf [1]), zoals in oude tijden het volk zijn eigen dichter, omdat het geen onbevangenheid, geen naïveteit en geen geestdrift meer bezat". Zo had reeds Durán gesproken van de „jongleurs die niet het dichtende volk waren, maar de dichters van het volk" [2]), en niet anders drukt, in 1910, Pidal zich uit, die „de populaire muze" scheidt van de poëzie der jongleurs; ook voor hem zijn „de verbeelding" en „het geheugen van het volk" iets reëels; ook bij hem treft men van die onpersoonlike termen aan, waardoor deze oude poëzie iets wordt dat zich uit eigen kracht ontwikkelt [3]). Dat „volk" (*pueblo*) moet, volgens Wolf, niet worden verward met het *vulgo* van onze dagen, dat niet zelf kan dichten doch dichters nodig heeft [4]); de oude volksromances zijn geschreven voor hidalgo's, de tegenwoordige voor het volk [5]); de eerste zijn objektief, in de laatste, de volksliederen van onze tijd, stelt de blinde of de marktzanger zichzelf op de voorgrond.

Met deze opvatting ener collectieve vervaardiging van gedichten kunnen wij het niet meer eens zijn. Als Carolina Michaëlis zegt dat, niet romances, maar romancemotieven het enig samenhangende geheel vormen en het gedicht *Hélo, hélo, por do viene* in drie, oorspronkelik onafhankelike, delen splitst [6]), en wanneer Pidal hetzelfde doet met de romance *A Calatrava* [7]), dan krijgt men de indruk dat volgens deze geleerden niet be-

[1]) Wolf, *o. l.*, p. XLVI.
[2]) Durán, *o. l.*, 1, p. 480 (ad n°. 726).
[3]) Pidal, *L'épopée castillane*, p. 147, 159, 201; *Romancero*, passim.
[4]) Wolf, *o. l.*, p. XLVI.
[5]) *Ibidem*, p. XLI.
[6]) Carolina Michaëlis, *o. l.*, p. 44.
[7]) Pidal, *Leyenda*, p. 84 en vlgg.

paalde dichters, maar zekere geheimzinnige krachten aan het werk waren. Ik kan niet anders dan met instemming de volgende woorden aanhalen die Savj-Lopez schreef, naar aanleiding van de oudste Italiaanse dichtkunst: „De onderzoekingen gewijd aan de oorsprong van een letterkundig feit zijn zeer dikwijls onvruchtbaar door de fundamentele dwaling van een oude kunstopvatting, volgens welke het voldoende is de geschiedenis van de „elementen" waaruit men beweert dat een werk bestaat, te kennen, om daarop elk histories of estheties oordeel te vestigen" [1]). Veel meer dan een fraze kan ik ook niet ontdekken in een uiting van Fitzmaurice-Kelly, die meent dat in een gedicht van 1497 (*Villanueva, Villanuera,*) „un dernier souffle de la poésie populaire se fait sentir" [2]).

De zaak is dat wij tegenwoordig zoveel mogelik termen en uitdrukkingen vermijden die de poëzie anders dan als de bewuste schepping van een, zij het ook onbekende, dichter zouden kunnen voorstellen. De zanger van de XVᵉ eeuw of vroeger is, in wezen en in werkwijze, niet verschillend van die van de XVIIᵉ eeuw. Het onderscheid tussen de eenvoudige romance's uit de XVᵉ en de zogenaamde „artistieke" van later, is voor ons niet anders dan een verschil tussen twee kunstopvattingen, die beide evenzeer Spaans zijn, en waarvan de jongere, de „precieuze", de andere nooit heeft kunnen verdringen. En daar de combinaties die in de geest van een dichter plaats hebben door ons niet kunnen worden nagespeurd, schijnen ons analyses als die van Carolina Michaëlis en Pidal niet ongevaarlik, te meer wanneer wij de modellen volgens welke de dichters werkten niet of onvolledig kennen.

Indien ik dus de romance van Mudarra's wraak „volkspoëzie heb genoemd, dan heb ik daarmede niet bedoeld dat zij door „het volk" zou zijn gedicht. Zij is evenzeer het werk van een scheppend kunstenaar als het regelmatige *A Calatrava,*

---

[1]) Savj-Lopez, *Trovatori e poeti*, Milaan, 1906, p. 9.
[2]) Kelly, *o. l.*, p. 143.

en het enige wat wij kunnen beweren is dat deze dichter waarschijnlik vrijer met de materie die hij zich ter behandeling had gekozen, en die hij in een kroniek vond, omsprong.

Ik sprak daareven van de hypothetiese gedichten die Pidal tussen onze romance en haar origineel stelde, en ook daaraan geloof ik niet. Ik veroorloof mij een korte toelichting tot deze sceptiese bewering.

De episode die in onze romance van don Rodrigo de Lara wordt verhaald, vindt men aldus beschreven in de *Kroniek van 1344* [1]):

[Mudarra vervolgt Ruy Velázquez, d.i. don Rodrigo de Lara, en zijn leger geruime tijd, neemt verschillende steden in, totdat eindelik de ontmoeting plaats heeft]. „En toen don „Mudarra te Aranda kwam, was de verrader te Coruña.... „en vertoefde aldaar die nacht en stond vroeg op, toen de „hanen kraaiden, en hij ging de rivier van Espeja langs; en „toen het morgen was, begaf hij zich met de zeer goede valk „die hij bij zich had langs de oever en, voordat hij te Espeja „kwam, vond hij een zeer fraaie reiger, en hij zond de valk „op hem af van zeer ver en deze kon hem niet bereiken en „trok zijn kringen om hem heen zó hoog, dat men hem uit „het oog verloor. En Ruy Vasquez (*sic*) was daar zeer ontstemd „over en ging hem overal zoeken met de driehonderd ridders „die hij met zich voerde. En toen zij aldus zijn valk zochten, „zagen zij don Mudarra komen met duizend ridders die hij „met zich voerde, en de wachters van Ruy Vasques (*sic*) kwamen „tot hem en zeiden hem: „Heer, daar komt don Mudarra met „groot gevolg". En de plaats waarop zij dit zeiden heette Val „de Espeja, en toen zeide Ruy Vasques dat hij hem daar zou „afwachten, en omdat hij hem daar afwachtte, heette die plaats „voortaan Val de Espera, en zó heet hij heden ten dage nog. „Toen zeiden twee ridders van don Mudarra dat zij Ruy „Vasques en de zijnen zagen gaan; en zij die dienst deden

---

[1]) Pidal, *Leyenda*, p. 303.

„als verkenners kwamen tot don Mudarra, en zeiden hem dat „Ruy Vasques en zijn gevolg zich wapenden en hem afwacht-„ten en dat hij zich snel moest wapenen en tot hem moest „gaan, opdat de verrader hem niet ontvluchtte, want dat, „als hij hem de tijd ertoe liet, deze zich in de struikgewassen „zou begeven die daar waren, en dan zouden zij hem niet zo „spoedig kunnen bereiken. Toen wapenden zij zich in grote „haast en gingen tot waar de verrader Ruy Vasques was, het „vaandel van don Mudarra ontplooid; en toen Ruy Vasques „hem zag komen, deed hij zijn mannen stilhouden en sprak „tot de zijnen aldus: „Vrienden, gij weet wel dat diegenen „uwer die hier kwamen als schildknapen, door mij tot ridder „zijn gemaakt, en dat ik met diegenen uwer die ridders waren, „alwat ik bezat heb gedeeld. En gij zijt allen mijn vazallen, „en bedenkt wat het deel van ieder uwer zal zijn als gij mij „alleen op deze strijdplaats doet blijven, want, ook al laat gij „mij alleen, zal ik niet van hier gaan; en als ik de zoon van „de renegate zie, dan denk ik hem zulk een slag te geven „dat hij niet in het zadel zal kunnen blijven, en als ik hem „nederwerp, dan zijn alle anderen overwonnen, want zij zullen „mij niet durven afwachten, en ik zal tot mijn oude zuster „kwaad nieuws van hem doen gaan". En don Mudarra deed „zijn troepen stilhouden en zeide hun: „Vrienden, staat allen „stil: ik wil zien of deze verrader zich van de zijnen zal „willen afscheiden, want in dat geval zal er iets gebeuren „waarvan in de wereld zal worden gesproken; en als gij ziet „dat zij vluchten, volgt mij dan allen, want op deze dag zullen „mijn broeders worden gewroken of ik zal op deze plaats „sterven". Toen naderde don Mudarra tot waar Ruy Vasques „was, om te zien of hij zich zou afscheiden van de zijnen; „en Ruy Vasques, die zijn troepen had doen stilhouden, zeide „tot de zijnen toen hij een ridder vóór de anderen uit zag „komen: „Blijft allen op uw plaats, want ik wens te zien wie „degeen is die zich afscheidt en wat hij komt zoeken". „En zij plaatsten zich ieder op een hoogte, en er was een „kleine vallei in het midden, en zij keken naar elkander en

„groetten elkaar niet. [1]) En Ruy Vasques vroeg aan don Mudarra „wie hij was, en deze zeide tot hem: „Voorwaar, ik ben don „Mudarra". En Ruy Vasques zeide hem: „Wat komt gij hier „zoeken? Want sedert gij in Lara zijt gekomen, hebt gij mij „veel nadeel toegebracht, want gij hebt mijn mannen gedood „en mijn steden verbrand; maar tans zijt gij op een plaats „waarop gij alles met uw leven zult betalen". Don Mudarra „zeide: „Gij liegt, verrader, maar heden zult gij boeten voor „al het verraad en al het onrecht dat gij hebt gedaan; laten „wij de ridders waarschuwen, laten onze troepen stil blijven „en laten wij samen strijden, om dit te beslechten". En Ruy „Vasques zeide hem dat hem dat zeer behaagde. Toen zeide „don Mudarra: „Ga dan en zeg aan de uwen dat zij, wat „zij ook mogen zien, niet van hun plaats moeten gaan, en „zo zal ik doen met de mijnen". Toen keerde elk hunner zich „tot de zijnen en zeiden dat, wat zij ook mochten zien, niemand „zich mocht verwijderen van de plaats waar hij was". [Tevergeefs tracht Mudarra's vader, don Gonzalo Gustioz, Mudarra over te halen de strijd aan hem over te laten. Het gevecht heeft plaats en Ruy Velázquez valt gewond van zijn paard].

Zoals men ziet, is er in dit verhaal geen enkele zin waarin het met onze romance overeenkomt, en de verschillen zijn talrijk: Rodrigo is gewapend, en daarom behoeft hij natuurlik niet om uitstel van het gevecht te vragen; van de jacht, die in de romance met één enkel woord is vermeld, worden in de kroniek biezonderheden verhaald; de dialoog, zo kort en kernachtig in het gedicht, wordt in het proza breed uitgemeten.

Pidal, die deze verschillen natuurlik erkent, al meent hij ook „dat de romance enkele verzen van het heldendicht, (d.i. de kroniek) bewaart" [2]), hetgeen ik niet kan ontdekken, wil nu, zoals ik zeide, deze beide teksten overbruggen door de onderstelling van een of meer gedichten die zich al verder

---

[1]) Door een vergissing zegt Pidal (*Leyenda*, p. 103) dat in de kroniek (of, volgens hem, het *cantar* waarop deze berust) de beide tegenstanders elkander groeten, evenals in de romance.

[2]) Menéndez Pidal, *L'épopée castillane*, p. 161.

van de oorspronkelike tekst verwijderen. Dit is een van die vaste hulpmiddelen waarvan de filologie zich bedient en die, naar mij voorkomt, samenhangen met het gebrek aan contact met de werkelikheid dat de onderzoekingen der oude litteratuur al te vaak vertonen. Victor Hugo heeft de romance van Mudarra's wraak vertaald, en wel op zeer willekeurige wijze. Ik wil de vergelijking dezer *Romance mauresque* met het origineel niet uitwerken; Gaston Paris heeft dit reeds gedaan [1]). Alleen deze biezonderheid, die hij niet vermeldt, moge hier een plaats vinden. In de tweede strofe lezen wij over don Rodrigo:

La haine en feu le dévore.
Sombre, il pense au bâtard maure,
A son neveu Mudarra,
Dont les complots sanguinaires
Jadis ont tué ses frères,
Les sept infants de Lara.

Hoe nu? zo vraagt men verwonderd. Heeft dus niet don Rodrigo zelf, maar Mudarra de zeven infantes doen sterven? Maar verderop heet het uit de mond van Mudarra:

Eh bien! seigneur, le jeune homme
Qui te parle et qui te nomme,
C'est Mudarra, le bâtard.
C'est le vengeur et le juge....

Tu n'auras d'autres délais
Que celui qu'ont eu mes frères:
Dans les caveaux funéraires
Où tu les as mis, suis-les!

Ik denk niet zonder zekere angst aan wat uit dit gebrekkig werk van Hugo wel voor conclusies zouden zijn getrokken, als zijn verzen enige eeuwen ouder waren en als wij het origineel niet bezaten. Zou de kritiek dan niet op het denkbeeld

---

[1]) G. Paris, *Poèmes et Légendes*, p. 252.

zijn gekomen dat de dichter hier twee verschillende versies (*x* en *y*) volgde, waarvan de één sympathiek was voor Rodrigo en misschien wel door een zijner partijgenoten was vervaardigd, terwijl de ander een aanhanger van Mudarra tot maker had, welke versies door een later dichter dan tot één geheel waren verwerkt, een dichter wiens mentaliteit wel heel zonderling moest zijn geweest. Gelukkig weten wij dat Victor Hugo's vertaling is gemaakt naar de letterlike overzetting van zijn broeder Abel, zodat in dit geval de vrij scheppende — en vrij knoeiende — persoonlikheid des dichters niet kan worden weggedoezeld. Maar waarom zou de schrijver van de romance niet even vrij met de gegevens van de kroniek hebben kunnen handelen als Hugo met de romance die hij vertaalde?

V.

Nogeens de beide groepen van romances. Populaire gedichten zijn in de eerste plaats gezongen gedichten.

Bedrieg ik mij niet, dan geven deze beschouwingen ons het recht gedichten van de soort van „Mudarra's wraak", ook al noemt men dat genre „volkspoëzie", op gelijke lijn te stellen met de verhalende, zowel wat de tijd van vervaardiging aangaat, als wat betreft de bron waaruit zij zijn geput en het persoonlike aandeel dat de dichter in het maken ervan heeft gehad.

Wij moeten het onderscheid tussen beide dus op andere wijze trachten te verklaren, en ik wil het wagen daaromtrent een gissing te opperen. Doch vooraf moet ik, aan het tot nu toe behandelde, meer negatieve deel van mijn betoog, twee positieve opmerkingen vastknopen van algemene strekking.

Vooreerst deze dat het feit van de ontlening der „populaire" romance van Mudarra's wraak aan een kroniek ons niet kan bevreemden. Reeds in mijn vroegere mededeling aan deze Akademie, waarop ik daareven zinspeelde [1]), herinnerde ik eraan

---

[1]) Zie aldaar, p. 468.

dat zogenaamde volksgedichten vaak vervormingen zijn van letterkundige verzen. Bovendien onderscheidt d'Ancona, in zijn studie over de volkspoëzie van Italië [1]), twee soorten gedichten: oudere, die meer spontaan zijn, en jongere die berusten op geschreven werken; wat hij precies bedoelt met die meer spontane poëzie, begrijp ik evenmin als, naar ik daareven zeide, hetgeen Durán daaronder verstaat, maar de tweede soort die hij vermeldt geeft ons een welkome steun voor de onderstelling van de „geleerde" oorsprong onzer romance. En eveneens voor de mogelikheid dat de Oudfranse „chansons de geste", die toch ook zogenaamde „populaire" poëzie zijn, hun stof aan geleerde Latijnse werken hebben ontleend.

In de tweede plaats dat de mening volgens welke onze romance niet ouder dan de XVe eeuw behoeft te zijn, geschraagd wordt door de volgende overwegingen. Baist heeft bijeen gezet de anonyme romances die in de XVe eeuw zijn gedicht en die hij „zuiver populair" noemt. [2]) Voorzover ik ze ken, zijn ze alle kort en schilderen één situatie; zij behoren dus tot de categorie der romance van Mudarra's wraak; zij bestaan uit een monoloog (meestal een klacht) of gesprek, of voegen daaraan een of twee regels van inleiding toe; door de bruuskheid waarmede zij aanvangen, hebben zij iets geheimzinnigs; hoewel de namen der personen een enkele maal een historiese klank hebben, zijn ze fantasties. Een andere bevestiging van de late oorsprong onzer romance levert ons nog een curieuse overeenstemming in datum met Italiaanse en Franse „volksgedichten": volgens d'Ancona dagtekenen vele Italiaanse „populaire" gedichten uit de XV[e] tot de XVI[e] eeuw [3]), en uit de XV[e] eeuw is tot ons gekomen het handschrift met Franse „chansons populaires" dat Gaston Paris heeft uitgegeven en waaraan ik hierboven een parallel heb ontleend met een Spaanse romance.

---

[1]) d'Ancona, *La Poesia popolare italiana*, Livorno, 1906, p. 363, 366, 471.

[2]) *Grundriss der roman. Philol.*, II, 2, 431, n. 5.

[3]) d'Ancona, *o. l.*, p. 149.

Indien ik tot nu toe de uitdrukking „volkspoëzie" niet dan met zekere schroom heb gebruikt, dan is dat omdat ik hoe langer zo meer tot de overtuiging ben gekomen dat dit een allerongelukkigste naam is vóór de gedichten die men ermede aanduidt.

„Volkspoëzie" is in de eerste plaats gezongen poëzie, en hierop zou ik, meer dan vroeger, de nadruk willen leggen. Het verschil in toon tusschen de Oudfranse heldendichten en bijvoorbeeld de romans van Chrétien de Troyes, die ongeveer uit dezelfde tijd dagtekenen, is, meen ik, vooral hieruit te verklaren dat de laatste bestemd waren om te worden gelezen of voorgelezen, de eerste, om te worden voorgedragen voor een talrijk en gemengd publiek: vandaar die herhalingen, die vaste epitheta om bepaalde personen te noemen, waardoor het verhaal gemakkeliker was te volgen, en ook die krachtige, vaak overdreven, uitdrukkingen, die afwezigheid van schakeringen. Zo zal een volksredenaar geheel andere middelen moeten gebruiken om zijn gehoor te overtuigen dan een dichter of schrijver die werkt voor een rustig lezend of naar de voorlezing luistrend publiek. De gelijkheid van alle volkspoëzie onderling, waarop ik meer dan eens wees, wordt begrijpelik door de gelijkheid dezer voorwaarde van bestaan. Het verschil tussen populaire en letterkundige poëzie is, meer nog dan een onderscheid van milieu, een afscheiding tussen gedichten die tot zingen en reciteren en andere die tot lezen of voorlezen waren bestemd.

Hoe vaster nu de band is met de muziek, des te meer komen de eigenaardigheden der volkspoëzie naar voren. Denkt aan de moderne opera's: in de aria's kunnen slechts zeer algemene denkbeelden en aandoeningen worden weergegeven; het recitatief kan alleen verhalen hetgeen niet ingewikkeld is. En mijn veronderstelling zou nu deze zijn: bij de verhalende romances zou de muziek slechts een ondergeschikte rol als drager van het vers hebben gespeeld, of, zoals bij het „chanson de geste", ter aanvulling van het vers hebben gediend, de meer vage romances, welke één gegeven uitwerken dat gemakkelik

is te begrijpen, zouden werkelik zijn gezongen. Tegenwoordig nog onderbreken de blinden te Valencia de voordracht der romances door het zingen van enkele strofen uit de romance zelf of andere passende strofen, waarna dan weder met voordragen wordt voortgegaan [1]). Baist vermoedt dat dit, in de Middeleeuwen, ook het geval heeft kunnen zijn bij het reciteren van heldendichten. Wie weet of ook niet op deze wijze de inlassing moet worden verklaard van kortere romances in langere, waarover ik daareven heb gesproken.

Ook de mimiek zou, bij romances als die van Mudarra's wraak, een grotere rol hebben kunnen spelen. Faral [2]) heeft reeds de talrijke dialogen der Middeleeuwse gedichten in verband gebracht met de gewoonte van de jongleurs om gedichten niet alleen voor te dragen, maar te „spelen". Hoe groter plaats nu aan dialoog en monoloog is ingeruimd, des te dichter naderen de verzen tot het drama. Romances die uitsluitend uit dialogen bestaan (n°s 301, 1038, enz.) zouden niet anders zijn dan door één persoon gespeelde comedies; bij monologen zou de zanger de persoon van het gedicht zelf hebben voorgesteld. Treedt daarentegen de monoloog of de dialoog op de achtergrond, dan wordt de gelijkenis met de „volkspoëzie" geringer, een naam die dan wel zeer weinig passend zou blijken voor de soort van gedichten die men daarmede zal aanduiden. Niet de meerdere of mindere belangstelling of medewerking van het „volk" zou het karakter ervan bepalen, maar alleen kwesties van techniese aard.

Het verschil van milieu wil ik niet wegcijferen: in de vroegere maatschappij was de dichtkunst die wij „volkspoëzie" noemen meer op haar plaats dan tegenwoordig, doch niet omdat de beschaving tans verfijnder is, maar omdat muziek en dichtkunst tans van elkander zijn gescheiden; een operatekst wordt tegenwoordig niet meer tot de litteratuur gerekend. In Frankrijk dagtekent de breuk reeds van vóór de XVI^{de} eeuw;

---

[1]) *Grundriss der roman. Philol.*, *l. l.*, p. 432, n. 5.

[2]) Faral, *Les Jongleurs*, p. 233.

de aandrang door Ronsard op de musici van zijn tijd geoefend om zijn sonnetten op muziek te zetten, is een bewijs dat toenmaals deze combinatie reeds iets ongewoons was; het feit trouwens dat de dichter en de musicus niet één en dezelfde persoon waren wijst daarop. In Spanje zijn — ik herhaal het — gezangen of altans gereciteerde verzen langer in ere geweest.

Ten slotte wil ik de onderscheiding tussen langere verhalende romances en kortere meer beschrijvende nog in verband brengen met de vraag naar de wijze van verspreiding. Met de mystieke denkbeelden over de dichtkunst van „het volk" verenigen verschillende geleerden zekere opvattingen omtrent het mondeling voortleven van gedichten waarmede ik het niet geheel eens kan zijn. Reeds Dozy spreekt ervan: „La date à laquelle les différentes romances ont été composées est fort incertaine. Elles n'existent pas en manuscrit, et ceux qui les ont publiées dans le XVIe siècle, *d'après la tradition orale*, les ont changées et modernisées" [1]). Durán spreekt vaak van de „época de tradición" [2]); de dramatiese dichters der XVIIe ceuw zouden, volgens hem, soms naar een mondelinge traditie hebben gewerkt [3]). En niet alleen de oudste, historiese romances zouden op deze wijze zijn verspreid, maar ook jongere, o. a. n°. 395, gemaakt naar de kroniek van Turpijn en toch van mond tot mond verder gevoerd; ook het lange verhaal van *El Conde Dirlos* (n°. 354) zou, voor een deel, in het geheugen van „het volk" zijn blijven bestaan. Wolf [4]) spreekt van romances „die eeuwen lang in de herinnering van het volk hebben geleefd", en ook Pidal [5]) neemt aan dat op deze wijze de „volksromance" tot op onze tijd heeft voortgeduurd. Elders [6])

---

[1]) Dozy, *Recherches*, II, 102.
[2]) Bijvoorbeeld *Colección*, I, 504.
[3]) *Ibidem*, I, 526.
[4]) Wolf, *o. l.*, p. XLI.
[5]) Pidal, *L'épopée castillane*, p. 193.
[6]) Pidal, *Romancero*, p. 85.

zegt hij, dat „de mondelinge traditie veel krachtiger werkt dan de boekdrukkunst".

Dat dit dogma van mondeling verspreide liederen zo diep is en blijft ingeworteld bij hen die de Spaanse romances bestuderen, is zeker te verklaren door het feit dat nog heden ten dage, in streken die van alle verkeer, en wel in de eerste plaats van letterkundig verkeer, zo goed als afgesloten zijn, romances worden voorgedragen die ook in andere vèr afgelegen oorden bekend zijn. Wij weten tans echter dat dit een zeer gewoon verschijnsel is, en tevens weten wij, sedert Foulet zijn *Roman de Renard* schreef, hoe lichtvaardig de beoefenaars der folklore uit de verspreiding van sprookjes en verhalen geconcludeerd hebben dat zij mondeling hebben voortbestaan, zonder zich de zekerheid te hebben verschaft dat zij niet op andere wijze is te verklaren.

Het is zaak hier een onderscheid te maken tussen korte en lange gedichten, en met instemming haal ik de woorden aan van Carolina Michaëlis [1]): „Elke echte oude volksromance moet kort zijn om... mondeling te worden verspreid" (de termen „echte oude volksromance" laat ik voor rekening van de schrijfster). Ik doe opmerken dat een tweede onderscheiding hier van belang is, nl. tussen gezongen poëzie, die, gedragen door de muziek, van mond tot mond kan zijn gegaan, en de verhalende voorgedragen gedichten, voor welke dit mijns inziens onwaarschijnlijk is.

Trouwens, Menéndez Pidal zegt zelf [2]): „de herinnering aan bijna alle epiese en historiese romances is tans verloren". Ik voeg er bij: indien hier en daar nog over de Infantes de Lara wordt gezongen, wie weet door welk toeval een „pliego suelto", waarop een tekst uit de XVIe eeuw min of meer gemoderniseerd is herdrukt, in die streek verdwaald is geraakt. Pidal verhaalt ons [3]) hoe zijn vrouw en hij op reis toevallig hoorden dat een oude vrouw bij het kloppen van

---

[1]) Carolina Michaëlis, *l. l.*, p. 43.
[2]) Pidal, *Romancero*, p. 104.
[3]) *Ibidem*, p. 100.

wasgoed in het water een romance zong die zij geen van beiden kenden: een historiese romance over de dood van don Juan, zoon van de „Reyes Católicos"; de naam van de geneesheer de la Parra kwam er zelfs in voor. Hij verbaast zich over „de getrouwheid van het Spaanse geheugen door zoveel eeuwen heen", doch het blijkt niet dat hij heeft onderzocht hoe die oude vrouw aan deze verzen was gekomen. Men bedenke nog dit. De romantiese gedichten uit de XVIe eeuw die wèl zijn blijven leven, zoals *El Conde Dirlos*, zijn in de loop der tijden zeer sterk veranderd. Pidal deelt ons naar aanleiding hiervan mede [1]): „het is merkwaardig te zien hoe de driehonderd verzen van *El Conde Dirlos* werden uitgewerkt en saamgevat, op volkomen onafhankelike wijze, in de verschillende gedeelten van het tegenwoordige gebied waarop dit gedicht nog leeft". Dit wijst toch op een telkens opnieuw ingrijpen van een dichter; ware het lied van moeder op dochter verder gegaan, dan zou het in opzet en biezonderheden aan zichzelf gelijk zijn gebleven. En ook hierbij kan ik Pidal zelf aanhalen, die zegt [2]) dat: „in het algemeen de mondelinge traditie niets herschept, maar het geleerde herhaalt".

Ik meen dus dat de langere verhalende romances niet mondeling kunnen zijn verspreid; voor de kortere erken ik de mogelijkheid dat zij, altans gedurende enige tijd, hebben bestaan zonder de hulp van geschreven teksten, al is het onwaarschijnlijk dat zij, eenmaal gedrukt, onafhankelik van deze gedrukte tekst bekend zouden zijn gebleven.

Ik kan bovenstaande beschouwingen in de volgende zinnen samenvatten:

1. Van de indelingen der romances die in abstracto mogelik zijn, kan alleen die volgens de onderwerpen enigszins consequent worden bewerkstelligd. Een scheiding tussen oudere en jongere romances kan op grond noch van de taal, noch van de versificatie noch van de stijl worden gemaakt.

---

[1]) *Ibidem*, p. 116.
[2]) *Ibidem*, p. 119.

2. De romance van Mudarra's wraak, die tot nu toe met de andere gedichten van de cyclus der Infantes de Lara in één groep is verenigd, is in opzet en in vorm van deze verschillend.

3. Zij vertoont, evenals enige korte romances uit andere groepen, met wat men noemt „volkspoëzie" een nauwere overeenstemming dan de zuiver verhalende langere romances.

4. De afwijking tussen beide soorten van romances is niet te verklaren uit een verschil in oorsprong noch uit een onderscheid van dichter en milieu.

5. Misschien zijn de kortere romances, zoals die van Mudarra's wraak, gezongen geworden, terwijl de andere werden voorgedragen. Misschien speelt bovendien in de verspreiding ervan het geheugen der hoorders een zekere, zij het ook ondergeschikte, rol [1]).

---

[1]) Toen ik deze verhandeling had voorgelezen, werd ik van bevriende zijde opmerkzaam gemaakt op het suggestieve werkje van A. Van Gennep, *La Question d'Homère* (Parijs, 1909). Meer dan één der algemene denkbeelden die in bovenstaande uiteenzetting zijn ontwikkeld, vond ik hier terug. Op de bladzijden 12—14 wordt verband gelegd tussen de vorm van het heldendicht en het feit dat dit gezongen werd (men vergelijke met name de aldaar gegeven verklaring van het gebruik van epitheta als een hulpmiddel voor het geheugen met hetgeen hierboven, p. 178, is gezegd). En ook de paragraaf gewijd aan de verspreiding der Homeriese gedichten door het schrift (p. 50 en vlgg.) versterkt mijn betoog.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 9en DECEMBER 1918.

Tegenwoordig de Heeren: SNOUCK HURGRONJE, Voorzitter, VAN DE SANDE BAKHUYZEN, MULLER, SYMONS, BLOK, CALAND, BOISSEVAIN, VÖLTER, HEIJMANS, HESSELING, HARTMAN, SIX, BAVINCK, JONKER, KRISTENSEN, KALFF, VAN GELDER, KERN, VAN WAGENINGEN, VISSERING, WENSINCK, ADRIANI, JUYNBOLL, en KUIPER, Secretaris.

Van de Heeren Bredius en Boer is bericht ontvangen, dat zij verhinderd zijn de vergadering bij te wonen.

Na vaststelling der notulen van de vorige vergadering, herdenkt de Voorzitter den dood van wijlen het rustend lid der afdeeling L. de Hartogh, van wiens levendige deelneming aan de werkzaamheden der vergadering de oudere leden een sterke herinnering bewaren, en die door kennis en veelzijdige ontwikkeling als jurist, als klassiek litterator en ook als Arabist een zeer bijzondere plaats innam onder de geleerden van zijnen tijd.

Ingekomen zijn:

a. Voor het certamen Hoeufftianum de volgende gedichten:

1. Jesum puerum Maria quaeritans.

   Motto: In vino veritas.

2. Epistola senis ad iuvenem.
   Motto: Junior fui etenim senui.
3. Imago Matris.
   Motto: Tu mihi, ego tibi.
4. Pax Natalicia.
   Motto: At nobis, pax alma, veni spicamque teneto.
5. Ad quemdam sodalem de hodierno conflictu epistolium.
   Motto: Qui nimis cupit nil capit.
6. Incendium.
   Motto: Jam dignum meritis pretium mercesque paratur.
7. In coenobii reliquias.
   Motto: Multa petentibus desunt multa.
8. Funera.
   Motto: Lux perpetua luceat eis.

b. Schrijven van den Heer Boer, die door ziekte verhinderd is aanwezig te zijn, en mede namens den Heer Uhlenbeck ter voorlezing door den Secretaris inzendt een rapport door den Heer Uhlenbeck en hemzelven opgesteld over de ter beoordeeling in hunne handen gestelde verhandeling van den Heer dr. W. van Eeden, getiteld „de saga Hallfreder Vandwedarhald". Van dit rapport, door den Secretaris voorgelezen, luidt de conclusie gunstig voor het opnemen in de werken der Akademie.

De vergadering vereenigt zich met deze conclusie. Over enkele punten, in het rapport vermeld, zal de schrijver, vóór het afdrukken van zijn werk, overleg met de commissie hebben te plegen.

Hierna verkrijgt de Heer Völter het woord tot het voordragen van zijne bijdrage over een vóór-kanonicke conjectuur in het Nieuwe Testament en hare gevolgen.

Spreker behandelt de redevoering van Jezus in Luk. 7: 31 vgg. en Matth. 11: 16 vgg. en wijst op de moeilijkheden, die het gezegde in Luk. 7: 35 oplevert: „en toch werd de wijsheid erkend door al haar kinderen". Men weet niet of

men het voor een woord van Jezus, dan wel, in verband met 7: 29, 30, voor een opmerking van den evangelist moet houden. Mattheus draagt tot de oplossing van de moeilijkheid niets bij. Hij heeft het gezegde in 11: 19b, onder den invloed van 11: 2, 3, willekeurig veranderd in: „en toch werd de wijsheid erkend van hare werken uit”. Het vermoeden is gewettigd, dat de spreuk, ook in Luk. 7: 35, ons niet meer in haar authentieken vorm bewaard is. De buitenkanonieke overlevering omtrent woorden des Heeren bij Origenes en in de apostolische constituties schijnt dit vermoeden te bekrachtigen en ons recht te geven tot de gissing, dat men in de spreuk Luk. 7: 35 (Matth. 11: 19b) oorspronkelijk te doen heeft met een vrij citaat uit Ez. 16: 52 en dat er eigenlijk had moeten staan: „en gerechtvaardigd werd Sodom voor (of tegenover) Jeruzalem en al haar kinderen”. Zegt Ezechiël, dat de gruwelen van Jeruzalem zoo groot zijn, dat Samaria en Sodom tegenover Jeruzalem als rechtvaardig verschijnen, zoo past Jezus dit gezegde toe op het tegenwoordige geslacht, dat tot de kinderen van Jeruzalem behoort, en door zijn verwerping van Johannes den Dooper en van Jezus zulk een schuld op zich geladen heeft, dat Sodom daarbij vergeleken als rechtvaardig verschijnt.

In de verandering van den oorspronkelijken tekst in den tegenwoordigen en bepaaldelijk in de vervanging van Sodoma door Sophia heeft men het voorbeeld van een overoude vóórkanonieke conjectuur, die teruggaat tot de bron van Mattheus en Lukas. Wie zich bij den oorspronkelijken tekst van Luk. 7: 35 en Matth. 11: 19b niet herinnerde, dat daaraan Ez. 16: 52 ten gronde ligt, en wie daarom niet begreep, dat de Grieksche praepositie *apo* aan het comparatieve Hebreeuwsche *min* beantwoordt, die kon den tekst onmogelijk verstaan. Daarom nam men zijn toevlucht tot een conjectuur, die niet vrij is van theologische tendentie.

De herstelde tekst past uitnemend in het verband, reeds omdat het gezegde in Ez. 16: 52 een woord van den Menschenzoon bij Ezechiël is en ook Jezus zich onmiddellijk

vooraf den Menschenzoon genoemd heeft, die, naar het voorbeeld van dien bij Ezechiël, een vriend is der tollenaren en zondaren. Maar ook naar zijn zin is de herstelde tekst bijzonder goed op zijn plaats. Jezus spreekt in Luk. 7: 35 en Matth. 11: 19b op grond van de Schrift zijn oordeel uit over het volk, welks treurige houding hij zooeven gekarakteriseerd had. En gelijk *zóó* het gezegde een voortreffelijk slot bevat tot het voorafgaande, zoo is het ook een uitstekende inleiding tot hetgeen nu in Matth. 11: 20—24 volgt: Het bevat zelfs het thema tot de hier volgende strafrede over de Galileesche steden, wier schuld door ongeloof en onboetvaardigheid zoo groot is, dat het niet alleen Tyrus en Sidon, maar zelfs Sodom dragelijker zal gaan in 't gericht dan hun.

In verband hiermede handelt spreker dan over de verzen Matth. 11: 25—30, die Mattheus, evenals de voorafgaande verzen 11: 20—24, in tegenstelling tot Lukas, nog op hun oorspronkelijke plaats en in hun oorspronkelijken tekst bewaard heeft. Hij toont aan, hoe dit vooral met behulp van Sir. 51 en Sir. 24 gecomponeerde stuk, in den vorm van een ontboezeming van Jezus, een commentaar bevat tot het door conjectuur verkregen gezegde in Luk. 7: 35 en Matth. 11: 19b, volgens hetwelk Jezus de representant is der wijsheid Gods.

Bij deze gelegenheid keert zich spreker tegen de hypothese van den Berlijnschen hoogleeraar Norden, die in Sir. 51 (24), in het Logion Matth. 11: 25—30 en in het eerste hermetische tractaat hetzelfde drieledige schema meent op te merken, en van hieruit concludeert tot een oud mystisch-theosophisch tractaat als gemeenschappelijke bron. Norden heeft noch het schema van Sirach, noch dat van ons Logion juist opgevat. Ons Logion is dan ook direct van Sirach 51 en 24, maar ook van Sap. 8 en 11 afhankelijk. En ook het eerste hermetische tractaat heeft daarop geïnfluenceerd. Ons Logion is een tegenhanger tot het dankgebed in dit tractaat, met het doel de positie van Jezus als van den eenigen openbaarder Gods te handhaven. In de plaats van den adept, die met de Gnosis

Gods begiftigd en met de verspreiding ervan belast is, treedt in ons Logion de zoon bij uitnemendheid, Christus, als de gepersonificeerde wijsheid Gods en als de eenige middelaar tusschen God en de menschen. Het Logion is zonder twijfel ook afkomstig van den auteur van de bron van Mattheus en Lukas, die daarin zijn de Logosleer nabijkomende Christologie ontwikkeld heeft.

Naar aanleiding van het medegedeelde, zegt de Voorzitter den spreker dank voor zijne bijdrage, die door hem niet voor de werken der Akademie kan worden afgestaan, en vraagt de Heer Van de Sande Bakhuijzen enkele inlichtingen. De spreker beantwoordt deze vragen.

Bij de rondvraag biedt de Heer Hartman voor de bibliotheek aan het door hem geschreven werk: „Honderd jaar geestelijk leven in den Romeinschen Keizerstijd."

Hierna sluit de Voorzitter de vergadering.

VERSLAG

OVER EEN VERHANDELING VAN DEN HEER

W. VAN EEDEN

GETITELD:

„DE SAGA VAN HALLFREÐR VANDRÆÐASKALD.”

De Commissie van Advies in zake het manuscript van Dr. W. van Eeden heeft de eer U het volgende mede te deelen:

Het handschrift bestaat uit twee afdeelingen: 1. Onderzoek, 2. Tekst. Van deze is de eerste afdeeling verreweg de belangrijkste en neemt ook de meeste ruimte in. Het is een zeer minutieus onderzoek van de schriftelijke overlevering der Hallfređarsaga. Van de 17 handschriften, die op blz. 1 opgesomd worden, waarbij zulke handschriften, van welke het bekend is, dat zij afschriften van bewaarde handschriften zijn, niet meegeteld zijn, waren er tot nu toe drie uitgegeven, de overige zijn bij de uitgaven slechts gedeeltelijk en zeer spaarzaam gebruikt. Dr. Van Eeden geeft in het eerste hoofdstuk eene beschrijving van de handschriften en verbetert hier in het voorbijgaan een aantal onjuistheden in de bestaande uitgaven. In het tweede hoofdstuk groepeert hij de handschriften op grond van hunne lezingen; in het derde trekt hij verdere besluiten omtrent de geschiedenis der mondelinge en der schriftelijke overlevering en bespreekt nog een aantal bijzondere plaatsen en episodes.

Dr. Van Eeden heeft deze taak met zeer veel zorg volbracht en zeer veel arbeid aan deze studie besteed. Zijn bewijsvoe-

ring is grondig en naar het oordeel der Commissie van advies, althans in hoofdzaken, overtuigend. Wat hem de meeste moeite gekost heeft, is de duidelijkheid en vooral de overzichtelijkheid, maar bij eene *zóó* ingewikkelde stof en eene behandeling, die *zóó* in bijzonderheden gaat, was het wel niet te vermijden, zware eischen aan de aandacht van den lezer te stellen. Mogelijk zou door eene critische uitgave van het geheele materiaal in dit opzicht meer bereikt zijn, maar het werk zou daardoor veel omvangrijker zijn geworden, en het is de vraag, of het meerdere resultaat evenredig zou zijn geweest aan den grooteren omvang. De Commissie is echter van meening, dat door een verstandig gebruik maken van typographische hulpmiddelen bij den druk nog veel in het belang der overzichtelijkheid zal kunnen worden gedaan. Ook zou zij den schrijver in overweging willen geven, de plaatsen in oudere uitgaven, op welke hij varianten mededeelt, reeds bij de lijsten dier varianten te citeeren, en niet uitsluitend bij de daarop volgende bespreking der plaatsen. Hier en daar kan naar de meening der Commissie de toon tegenover vroegere uitgevers — zeer verdienstelijke mannen — iets verzacht worden.

Het tweede gedeelte van het manuscript, eene uitgave van dat deel van het Arnamagneaansche handschrift 62 fol., dat de Hallfređarsaga bevat, maakt den indruk, met zorg bewerkt te zijn. De Commissie is uit den aard der zaak niet in staat, dit in bijzonderheden te controleeren.

Op grond van het bovenstaande meent de Commissie U te moeten adviseeren tot opname van het manuscript van Dr. Van Eeden in de werken der Akademie.

De Commissie voornoemd,

R. C. Boer.

C. C. Uhlenbeck.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN 13 JANUARI 1919.

Tegenwoordig de Heeren: SNOUCK HURGRONJE, Voorzitter, VAN DE SANDE BAKHUYZEN, DE LOUTER, TE WINKEL, MULLER, SYMONS, KLUYVER, BLOK, CALAND, BOISSEVAIN, HEYMANS, HESSELING, D'AULNIS DE BOUROUILL, BREDIUS, SIX, BAVINCK, MOLENGRAAFF, SALVERDA DE GRAVE, VAN DER VLUGT, JONKER, KRISTENSEN, VÜRTHEIM, VAN GELDER, KERN, JUYNBOLL, VOGEL, VAN GINNEKEN, HUIZINGA, VAN WAGENINGEN, WENSINCK, DE VISSER en KUIPER, Secretaris.

De notulen der vorige vergadering worden gearresteerd.

Bericht van verhindering is ingekomen van de Heeren Hartman, de Groot, Colenbrander en Vissering.

Ingekomen zijn:

I. Van het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen:

1°. een schrijven van 18 Dec. 1918, inhoudend verzoek om bericht en raad aangaande een verzoek van Dr. Orbaan tijdelijk te Château d'Oex, om een subsidie van regeeringswege tot het tot stand brengen van historische publicaties. Door den

Voorzitter is dit schrijven met het bijbehoorend dossier in handen gesteld van de Heeren Blok, Bredius en Colenbrander. Deze Commissie heeft zich bereid verklaard in de buitengewone vergadering van heden rapport uit te brengen.

2°. Bericht d.d. 28 Dec. '18 aangaande de in de Staatscourant gepubliceerde mededeeling van het Nobelcomité met betrekking tot de bevoegdheid der Leden van de Akademie inzake van het stellen van candidaten voor den vredesprijs der Nobelstichting. Ter kennisneming gedeponeerd.

II. Circulaire van den Minister v. Onderwijs van de Fransche Republiek, mededeelende dat door de Fransche regeering is ingesteld eene commissie ter bescherming van de kunstvoorwerpen die tijdens den oorlog door de vijandelijke legers in Frankrijk kunnen zijn geroofd, en in aansluiting aan die mededeeling diegenen aan welke zoodanige kunstvoorwerpen ter aankoop mochten worden aangeboden verzoekende, zoodra hun de herkomst daarvan mocht blijken, daarvan zoo spoedig mogelijk mededeeling aan de Commissie te willen doen en tot rechtmatige restitutie hun medewerking te verleenen. Ter kennisneming gedeponeerd.

III. Verzoek van het comité tot het doen beschrijven en afbeelden van de „Nederlandsche Nationale kleederdrachten", om medewerking der Akademie tot het bijeenbrengen van de benoodigde gelden ten bedrage van zesduizend gulden per jaar gedurende vijf jaar. Aan de Commissie zal worden bericht dat de Akademie niet beschikt over fondsen uit welke een zoodanige subsidie zou kunnen worden verleend.

IV. Circulaire van de commissie voor eene tentoonstelling van voorhistorische en middeleeuwsche kunst te Arnhem, met verzoek om zoo de Akademie of een harer leden in het bezit is van eene verzameling of van eenige voorwerpen of documenten die hiertoe zouden kunnen dienen, deze voor bovengemelde tentoonstelling tijdelijk te willen afstaan, of door het geven eener bijdrage de tentoonstelling te willen steunen. Ter visie gelegd voor de leden.

V. Schrijven van Mr. L. S. G. de Hartogh, erkentelijkheid

betuigend wegens de deelneming door de Akademie betoond bij het overlijden van zijn vader, wijlen ons rustend lid Mr. L. de Hartogh.

VI. Ingezonden gedichten voor het *certamen Hoeufftianum.*

1. *Vercingetorix*, motto: *Dicamus bona verba; venit natalis.*

2. *Post bellum Europaeum confectum*, motto: *suso in Italia bella.*

3. *Sub prima luce*, motto: *nocet cantantibus umbra* (in twee exemplaren).

4. *Julius Sabinus et Epponina*, motto: *tu ne cede malis.*

5. *De Baccho inimico*, motto: *Fuge littus avarum.*

6. *Margaritae Edesiae martyrium*, motto: *non vultus instantis tyranni mente quatit solida.*

7. *Ruth. Ecloga Hebraea*, motto: *flumina amem et silvas.*

8. *Colloquia Elysia*, motto: *in tenui lusus, tenuis non inde voluptas.*

9. *Super invasione Belgii*, motto: *cuique suum.*

10. *Septuagenarii meditationes*, motto: *Vita nimis brevis est, nimis est via longa per artes.*

VII. Een gedrukte bundel van den Heer J. B. Meotti te Brescia, getiteld *Epigrammaton libellus.*

Hierop verkrijgt de Heer Boissevain het woord voor zijne mededeeling over het verschil der texten van het verdrag der Atheners met Argos, Mantinea en Elis bij Thucydides (5.47) en in het Corpus Inscriptionum Atticarum (IV.46*b*).

Van de oorkonde van het verdrag tusschen Athene eenerzijds, Argos, Mantinea en Elis anderzijds in 420 gesloten kent men den tekst uit Thucydides (5.47). Een klein stuk van de marmeren stele waarop het officieele Attische exemplaar dezer oorkonde geschreven stond, is bewaard gebleven. In de volgorde der namen van de contracteerende partijen komt de Attische stele niet met Thucydides overeen. Men heeft den tekst bij Thucydides ten onrechte naar de stele veranderd. Wij hebben bij hem de bewoordingen van de oorkonde door de

bondgenooten gezamenlijk te Olympia geplaatst, waarin de volgorde der contracteerenden wisselt volgens den regel van het ook bij de Grieken in diplomatiek verkeer gebruikelijk alternaat.

Naar aanleiding van deze mededeeling die, onder dankzegging bij monde van den Voorzitter, wordt afgestaan voor de Verslagen en Mededeelingen, heeft eene korte gedachtenwisseling plaats tusschen de Heeren Van Gelder, Vürtheim en den spreker.

Hierna verkrijgt de Heer Huizinga het woord voor eene korte mededeeling over „een oude schipersterm".

In het Rechtsboek van den Briel van Jan Matthijssen, uit het begin der 15de eeuw, komt een plaats voor, waar de schrijver spreekt van „scalke", die zoo slecht zijn, dat men den bodem hunner boosheid niet peilen kan: „wat men dairnae uutslaet, het is altoos *neut segha*". Deze laatste woorden, die door de uitgevers van Jan Matthijssen en door het Middel-Nederlandsch Woordenboek onverklaard worden gelaten, zijn te beschouwen als een kunstterm, bij het peilen in gebruik, als men geen grond raakte. Nicolaas Witsen vermeldt in zijn „Aeloude en hedendaegsche scheepsbouw en bestier", 1671, twee van zulke termen, n.l. *Olertepa* „even grond" en *notsche* „geen grond". Dit laatste moet identiek zijn met den ouderen vorm *neut segha*, en hetzelfde geldt van den uitroep *noordzee!*, thans nog bij den rijkswaterstaat en bij de schippers in onze zeegaten gebruikt, als men geen grond peilt. *Noordzee* is als een volksetymologische verbastering van den onverstaanbaren roep op te vatten. De andere door Witsen vermelde kunstterm komt in den vorm *koltertopa* enz. in de taal der 17de en 18de eeuw veelvuldig voor, zoowel in het technische gebruik, als ook figuurlijk als spreekwijze met de beteekenis: oppassen is de boodschap. Hij is uitvoerig behandeld door Dr. Beets in het Woordenboek der Nederlandsche taal, s. v. *koltertopa*.

Hoewel de herkomst dezer kunsttermen geheel in het duister blijft, schijnt het feit op zich zelf van het voortbestaan van zulk vakjargon gedurende meer dan vijf eeuwen, eenige aandacht waard.

Van deze mededeeling zal een uitvoeriger overzicht in de Verslagen en Mededeelingen worden opgenomen.

Bij de rondvraag biedt de heer Bredius voor de Bibliotheek aan het vijfde deel van zijn Künstlerinventare. Na dankzegging voor dit geschenk sluit de Voorzitter de vergadering.

THUCYDIDES V 47 EN C. I. A. IV 46^{b}.

BIJDRAGE VAN DEN HEER

U. PH. BOISSEVAIN.

In het 47ste hoofdstuk van het 5de boek deelt Thucydides het bondsverdrag, in 420 v. Chr. door Athene eenerzijds, Argos, Mantinea en Elis anderzijds gesloten, *αὐτολεξεὶ* mede. Het is een der vrij talrijke oorkonden van denzelfden aard, die zooals bekend is, in dit deel van zijn geschiedwerk in authentieken vorm zijn opgenomen. Van de marmeren stele, op de Akropolis van Athene, waarop dit verdrag gegrift stond, is in 1877 een stuk gevonden in de buurt van het theater van Dionysos, een klein brokstuk slechts van den rechterkant van de bovenste helft der stele, de laatste letters bevattende van de 25 eerste der 40 regels, die de tekst der oorkonde oorspronkelijk heeft geteld. Van de eerste 12 regels zijn 12 of 13, van de laatste 13 zijn 5 tot 10 letters bewaard gebleven, schamele resten slechts van de 77 letters die op elken regel der oorkonde hebben gestaan.

Hoe gering ook is dit fragment voor de beoordeeling van den tekst van Thucydides van veel belang. Daar de stele *στοιχηδὸν* beschreven is, d. i. zóó dat elke regel evenveel letters bevat en de letters van boven naar beneden juist onder elkander staan, is de aanvulling der 25 regels naar den tekst bij Thucydides gemakkelijk. Men heeft daarbij rekening te houden met de eigenaardigheden van het oud-attisch schrift: *ξ* en *ψ* worden met twee letters geschreven *χσ* en *Φσ*; *ει* en *ου*, mits uit samentrekking van *ε* + *ι* en *ο* + *υ* of door ver-

lenging ontstaan, worden meest door *ε* en *ο* uitgedrukt, de spiritus asper is een afzonderlijke letter H. Er blijven enkele onzekerheden in de aanvulling, veroorzaakt door de onregelmatigheid waarmede *ν ἐφελκυστικὸν* en spiritus asper gezet of weggelaten worden en *ει* en *ου* hetzij als *ε* en *ο* of als *ει* en *ου* worden geschreven. Ook is het wel zeker dat waar de tekst van Thucydides *ἢν* en *επὴν* heeft op de oorkonde volgens vast oud-attisch gebruik *ἐὰν* en *ἐπειδὰν* heeft gestaan.

Bij deze reconstructie is gebleken dat er — zooals niet anders te verwachten was - - in onzen tekst van Thucydides verschillende fouten zijn. Het zijn over het geheel kleinigheden en het oordeel van Kirchhoff: „Alles in allem genommen stehen wir hier einer Thatsache gegenüber, welche geeignet ist, unsere Achtung vor der Zuverlässigkeit der Thukydideischen Textüberlieferung auf ein ungewöhnlich tiefes Mass herab zu stimmen" (Hermes XII, 381) komt mij zeer overdreven voor. Waarschijnlijk heeft Kirchhoff een hooger dunk van de betrouwbaarheid der ons door handschriften overgeleverde teksten gehad dan wij Hollanders plegen te bezitten. Het ergste zijn de overgeslagen woorden: *πρὸς ἀλλήλους* (§ 1), *ὧν ἄρχουσιν* 'Αθηναῖοι (§ 2), tweemaal *ἐς* (§ 4), *μηδεμιᾷ τῶν πόλεων* (§ 4), waarna achter *ἢν μὴ ἁπάσαις δοκῇ* is ingevoegd *ταῖς πόλεσιν*, *τῇ στρατιᾷ* (§ 7), *ἁπάσαις* (§ 7). Zij zijn echter weinig of niet zinstorend, de aanvulling ligt meest voor de hand, en ook de mogelijkheid schijnt niet uitgesloten dat het ten deele althans geen fouten zijn van de librarii, maar van dengeen die de oorkonde voor Thucydides heeft gecopieerd, van Thucydides zelf indien hij wellicht eigenhandig de copie heeft gemaakt.

Wij hebben echter tot nog toe eenige verschillen tusschen den tekst van den steen en dien van Thucydides, allen van denzelfden aard, nog niet besproken, die den betrekkelijk gunstigen indruk van de betrouwbaarheid van onze handschriften zouden kunnen verzwakken.

De volgorde van de namen der met Athene contracteerende partijen wijkt bij Thucydides vrij sterk af van de volgorde op de stele.

		OORKONDE OP DE AKROPOLIS.	THUCYDIDES.	
Opschrift		[Ἀργείον καὶ Μαντινέον καὶ Ἐλ]ε[ί]ον	Ontbreekt.	
σπονδαί	1	[Ἀργεῖοι καὶ Μαντινε͂ς καὶ Ἐλεῖο]ι	Ἀργεῖοι καὶ Μαντινῆς καὶ Ἠλεῖοι	§ 1
	3	[Ἀργείος καὶ Ἐλείο]ς καὶ Μαντινέας	Ἀργείους καὶ Ἠλείους καὶ Μαντινέας	§ 2
	5	[Ἀργείος καὶ Ἐλείος καὶ Μαντινέας]	Ἀργείους καὶ Ἠλείους καὶ Μαντινέας	
συμμαχία	6	[Ἀργείος καὶ Μα]ντινέας καὶ Ἐλ[είος]	Ἀργείους καὶ Ἠλείους καὶ Μαντινέας	§ 3
	7	[Ἀργείος καὶ] Μαντινέας καὶ [Ἐλείος]	Ἀργείους καὶ Ἠλείους καὶ Μαντινέας	
	9	[Ἀργείοις] καὶ Μαντινεῦσ[ιν καὶ Ἐλείοις]	Ἀργείοις καὶ Μαντινεῦσιν καὶ Ἠλείοις	
	12	[ἐς Ἄργος καὶ ἐς Μαντίνειαν καὶ ἐς Ἐλιν]	ἐς Ἄργος καὶ Μαντίνειαν καὶ Ἦλιν	§ 4
	12/3	τὲν Ἀργείον ἒ [τὲν Μαντινέον ἒ τὲν Ἐλείον]	τὴν Ἠλείων ἢ τὴν Μαντινέων ἢ τὴν Ἀργείων	
	15	[Ἀργείοις καὶ Μαντινεῦσιν καὶ Ἐλείοις]	Ἀργείοις καὶ Μαντινεῦσι καὶ Ἠλείοις	
	19	[Ἀργείον καὶ Μαντινέον καὶ Ἐλείον]	Ἀργείων καὶ Μαντινέων καὶ Ἠλείων	§ 5
ὅρκοι			Ἀργεῖοι καὶ Μαντινῆς καὶ Ἠλεῖοι	§ 8
			ἐν Ἄργει . . . ἐν Μαντινείᾳ . . . ἐν Ἤλιδι	§ 9
			ἐς Ἦλιν ἐς Μαντίνειαν ἐς Ἄργος	§ 10
			Ἀργείους καὶ Ἠλείους καὶ Μαντινέας	
			Ἀργείους . . . Μαντινέας . . . (Ὀλυμπίασι)	§ 11

Moeten wij nu onzen tekst van Thucydides naar dien van de Attische stele „verbeteren", zooals vele uitgevers van Thucydides plegen te doen? Maar is het niet vreemd te moeten onderstellen, dat die omzetting driemaal heeft plaats gehad; nog vreemder, dat de wisseling van de plaats door Argivers Eleers en Mantineers in de rij ingenomen, die men volgens de oorkonde van de Akropolis in § 3 en 4 van onzen Thucydidestekst opheft, in § 10 van dien tekst weer terugkeert? Hier ontbreekt de oorkonde, maar de uitgevers hebben, consequent blijvende, ook daar de door hen geeischte volgorde, tegen de codices in, in den tekst gezet.

Zou er niet een andere oplossing van het probleem mogelijk zijn?

Inderdaad heeft reeds in 1879 Otto Gilbert in een opstel in den Philologus van dat jaar (38 p. 264 v.v.), bij wien later J. M. Stahl in de tweede uitgave van zijne *Quaestiones Grammaticae ad Thucydidem pertinentes* (p. 48 v.) zich aansloot, ter verklaring van deze varianten en van de andere, die ik vroeger noemde, dit aangenomen, dat de tekst van de oorkonde, zooals wij dien bij Thucydides hebben, niet is afgeschreven van het Attisch exemplaar, maar van het Elische, dat zich te Olympia bevond. Want evenals te Athene was ook in Argos, te Mantinea en in Elis het verdrag op steen gebeiteld of in brons gegrift openlijk opgesteld, zooals vanzelf spreekt en ten overvloede door de oorkonde wordt bevestigd: *τὰς δὲ ξυνθήκας τὰς περὶ τῶν σπονδῶν καὶ τῶν ὅρκων καὶ τῆς ξυμμαχίας ἀναγράψαι ἐν στήλῃ λιθίνῃ Ἀθηναίους μὲν ἐν πόλει, Ἀργείους δὲ ἐν ἀγορᾷ ἐν τοῦ Ἀπόλλωνος τῷ ἱερῷ, Μαντινέας δὲ ἐν τοῦ Διὸς τῷ ἱερῷ ἐν τῇ ἀγορᾷ, καταθέντων δὲ καὶ Ὀλυμπίασι στήλην χαλκῆν κοινῇ Ὀλυμπίοις τοῖς νυνί.*

Zij waren daarbij op den juisten weg, beter gezegd, zij hebben het juiste gezien; maar zij faalden in hunne motiveering van de afwijkingen van het Elisch exemplaar. En dit zal de voornaamste reden zijn geweest waarom men Gilbert's hypothese niet heeft aangenomen. „Ich kann", zegt hij „darin (in deze afwijkingen) nur willkürlichkeiten, eigenmächtigkeiten

des eleischen technikers resp. des eleischen beamten, der die inschriftliche fixierung leitete, sehen, der in kleinlichem ehrgeize den namen seines staates nicht hinter dem des unbedeutenden Mantinea's stehen sehen wollte.

Daarmede heeft men de willekeurigheden van den tekst slechts van de afschrijvers van Thucydides' geschiedwerk overgebracht op den Elischen graveur. In de plaats van de slaperigheid of de eigenmachtigheid van den antieken librarius of den middeleeuwschen monnik hebben wij de kleinzielige eerzucht van den Elischen ambachtsman gekregen. De winst is niet groot.

In zooverre kan men Kirchhoff gelijk geven als hij op zijn gewone breedsprakige manier zich over Gilberts hypothese aldus uitlaat: „Schon hiernach muss klar sein was von der Behauptung zu halten ist, welche man aufgestellt hat, dass die mannigfachen Fehler und Abweichungen von dem offiziellen Attischen Exemplare, welche diesem Texte sich nachweisen lassen, auf Rechnung der Nachlässigkeit und Flüchtigkeit des lüderlichen Elischen Graveurs zu bringen seien, welchem die Herstellung der Olympischen Stele anvertraut worden war (*Thukydides und sein Urkundenmaterial* p. 100).

Wij hebben, volgens mijne meening, de verklaring te zoeken in het in diplomatiek verkeer welbekende alternaat [1]). Onder alternaat verstaat men de wisseling in den voorrang der contracteerende partijen in de overigens gelijkluidende bewoordingen van een verdrag, in dier voege dat in het exemplaar dat A bewaart A den voorrang heeft, B daarentegen in het officieele exemplaar van B.

Het verdrag van handel en scheepvaart tusschen Nederland en Portugal gesloten op 9 Januari 1875 luidt in de beide officieele exemplaren, het Nederlandsche en het Portugeesche, aldus:

---

[1]) Op het alternaat bij de Grieken heeft gewezen A. Elter, *Thukydides und der Name des Peloponnesischen Krieges*, Program van de universiteit van Bonn 1914.

Nederlandsch exemplaar, (Staatsblad 1875 n°. 74).

Sa Majesté le roi des Pays-Bas et sa Majesté le roi de Portugal et des Algarves... ont résolu de conclure un traité à cet effet et ont nommé pour leur plénipotentiaires, savoir:

Sa Majesté le roi des Pays-Bas le sieur Denys Everwijn etc.

et sa Majesté le roi de Portugal et des Algarves le sieur Jean d'Andrade Corvo etc.

Portugeesch exemplaar (Martens, Nouveau Recueil Général de Traités, 2e Série I, 1876 p. 480).

Sa Majesté le roi de Portugal et des Algarves et sa Majesté le roi des Pays-bas... ont résolu de conclure un traité à cet effet et ont nommé pour leurs plénipotentiaires, savoir:

Sa Majesté le roi de Portugal et des Algarves, le sieur Jean de Andrade Corvo etc.

et sa Majesté le roi des Pays-bas, le sieur Denys Everwijn etc.

Art. 1, 2, 3 zijn gelijk.

Er is sprake van de *produits du sol et de l'industrie* van het eene land, die zullen mogen ingevoerd worden in het andere, en omgekeerd. Het hangt er maar van af, waarop men in den zin „les produits du sol et de l'industrie du Royaume des Pays-Bas et de ses colonies... et toute marchandise sans distinction d'origine, venant de ce royaume ou de ses colonies, seront admis en Portugal sur le même pied" etc. het meest de aandacht gelieft te vestigen, op „les produits du sol et de l'industrie" of op „seront admis en Portugal". In het eerste geval gaat Nederland voorop ook in den Portugeeschen tekst, in het tweede gaat Portugal voorop ook in den Nederlandschen tekst. Juist dat hier tweeërlei opvatting mogelijk is zal gemaakt hebben dat men in deze artikelen van alterneeren heeft afgezien.

Art. 4.

Le traitement réservé au pavillon national.... sera reciproquement garanti en tout points.... aux navires des deux hautes Parties contractantes dans le royaume des Pays-Bas et ses colonies comme dans le royaume de Portugal et ses colonies.

Le traitement réservé au pavillon national.... sera reciproquement garanti en tous points.... aux navires des deux hautes parties contractantes dans le royaume de Portugal et ses colonies comme dans le royaume des Pays-Bas et ses colonies.

Ces dispositions ne s'appliquent pas au cabotage dans les colonies Neerlandaises et dans le Portugal et ses colonies, ni à la navigation entre le Portugal et ses colonies, reservée au pavillon national etc.

Ces dispositions ne s'appliquent pas au cabotage dans le Portugal et ses colonies et dans les colonies Neerlandaises, ni à la navigation entre le Portugal et ses colonies, reservée au pavillon national etc.

Art. 5 is gelijk.

Art. 6.

Les sujets de l'une des hautes Parties contractantes jouiront dans les états de l' autre de la même protection que les nationaux pour tout ce qui concerne la propriété des marques de fabrique ou de commerce.

Les Neerlandais ne pourront revendiquer en Portugal la propriété exclusive d'une marque de fabrique ou de commerce, s'ils n'en ont déposé deux exemplaires au bureau de commerce et de l'industrie du ministère des travaux publics à Lisbonne.

Reciproquement les Portugais ne pourront revendiquer dans les Pays-Bas la propriété exclusive d'une marque de fabrique ou de commerce, s'ils n'en ont déposé deux exemplaires au greffe du tribunal de l'arrondissement d'Amsterdam.

Les sujets de l'une des hautes parties contractantes jouiront dans les états de l'autre de la même protection que les nationaux pour tout ce qui concerne la propriété des marques de fabrique ou de commerce.

Les Portugais ne pourront revendiquer dans les Paysbas la propriété exclusive d'une marque de fabrique ou de commerce, s'ils n'en ont déposé deux exemplaires au greffe du tribunal de l'arrondissement de Amsterdam.

Reciproquement, les Neerlandais ne pourront revendiquer en Portugal la propriété exclusive d'une marque de fabrique ou de commerce, s'ils n'en ont déposé deux exemplaires au bureau de commerce et de l'industrie du ministère des travaux publics à Lisbonne.

Art. 7, 8, 9, 10 zijn gelijk.

Fait à Lisbonne, en double original, le neuf Janvier, mil huit cent soixante quinze.

D. Everwijn,
Ioão de Andrade Corvo.

Ioão de Andrade Corvo,
D. Everwijn.

Dat dit gebruik ook in Griekenland bestond kunnen wij o. a. opmaken uit een vergelijking van Thucydides 5, 18 en

5, 23, waar ons de tekst van de σπονδαὶ en die der συμμαχία van Athene en Sparta woordelijk wordt medegedeeld, en in 5, 18 steeds de Atheners, in 5, 23 steeds de Lacedaemoniers vooropgaan. [1]) Men zou, het is waar, verwachten bij Thucydides van de σπονδαὶ zoowel als van de symmachie hetzij het Attische hetzij het Lacedaemonische exemplaar weergegeven te vinden, niet van de σπονδαὶ den Attischen, van de symmachie den Lacedaemonischen vorm. Intusschen, daar Thucydides 5, 77 en 79 de verdragen tusschen Lacedaemon en Argos in epichorisch dialect geeft, is het niet waarschijnlijk dat wij bij Thucydides de symmachie van 5, 23 in den Lacedaemonischen vorm hebben. Men kan vermoeden dat bij de onderhandelingen overeengekomen was, met afwijking van de gewone wijze, in de wederzijdsche instrumenten gelijkluidend bij de σπονδαὶ de Atheners bij de symmachie de Lacedaemoniers te laten voorgaan. Hoe dit ook zij, voor het bestaan van het alternaat ook in Griekenland zijn deze oorkonden wel bewijzend. En in de in Laconisch

---

[1]) In den aanhef van 5,23 is de naam der Atheners, die uitgevallen was door de uitgevers reeds sedert Portus in den tekst gezet en wel terecht na Λακεδαιμόνιοι. De jongste uitgever Hude schuift echter met Krüger Ἀθηναῖοι καὶ vóor Λακεδαιμόνιοι in, in plaats van καὶ Ἀθηναῖοι na Λακεδαιμόνιοι. Hij heeft zich blijkbaar van de wijs laten brengen door Kirchhoff, die, t. a. pl. p. 73, onbegrijpelijkerwijze zegt: „Erwägt man aber, dass in den folgenden Specialbestimmungen die Präcisirung der aus dem Symmachieverhältniss sich ergebenden Verpflichtungen in der Weise erfolgt, dass die Athen obliegenden Leistungen denen der Lakedämonier vorangestellt werden, so wird man mir beistimmen, wenn ich behaupte, dass die Lücke vielmehr v o r Λακεδαιμόνιοι angesetzt und dort Ἀθηναῖοι καὶ ergänzt werden muss".

Juist het omgekeerde is het geval. In alle artikelen gaan de Lacedaemoniers vóor de Atheners, ook in § 1 en 2. Er wordt overeengekomen: 1. worden de Lacedaemoniers aangevallen dan moeten de Atheners ter hulp komen; 2. worden de Atheners aangevallen dan moeten de Lacedaemoniers ter hulp komen. Dat ten opzichte van de v e r p l i c h t i n g e n, die het verdrag oplegt, het ter hulp komen, de Atheners het eerst genoemd worden, spreekt van zelf, wanneer de Lacedaemoniers vóor zijn gegaan als degenen, aan wie hulp verleend wordt. Het is hier eenigszins hetzelfde geval als in de boven besproken artikelen 1—3 van het Nederlandsch-Portugeesche tractaat.

dialect geschreven en derhalve uit het Laconisch staatsarchief overgenomen oorkonden 5, 77 en 79 gaan de Lacedaemoniers voorop en worden de Argivers in de tweede plaats genoemd. [1])

In het Attisch exemplaar nu van de oorkonde, die wij bespraken, dat van de Akropolis, vinden wij de Atheners steeds in de eerste plaats genoemd, dan op de tweede plaats steeds de Argivers; in het deel dat de σπονδαὶ bevat gaan de Eleers vóór de Mantineers, in dat der symmachie de Mantineers vóór de Eleers. [2])

In de oorkonde, zooals zij door Thucydides wordt meegedeeld, gaan de Atheners steeds voorop, maar de rangorde der overige drie staten is afwisselend: Argos Elis Mantinea, of Argos Mantinea Elis, of Elis Mantinea Argos.

Dat het Attisch exemplaar de Atheners voortdurend het eerst noemt spreekt van zelf; niet te verwonderen is het verder dat de machtigsten der bondgenooten, de Argivers, voortdurend op de tweede plaats staan; dat Elis boven Mantinea den voorrang heeft in de σπονδαὶ, omgekeerd Mantinea vóórgaat in de συμμαχία geeft beiden gelijke eer.

Maar bij Thucydides hebben wij het exemplaar der oorkonde dat op gemeenschappelijke kosten door alle contracteerende partijen gezamenlijk in Olympia is opgesteld. Hier gaat wel het machtige Athene voorop, maar de volgorde der overige drie contractanten wisselt. Deze wisseling is noch in het Argivisch noch in het Mantineesch exemplaar denkbaar. Zij zou het ook niet zijn in een oorkonde in het Elisch staatsarchief bewaard, die echter waarschijnlijk niet bestaan heeft,

---

[1]) De op steen bewaarde oorkonden van verdrag volgen over het geheel den regel. Afwijkingen komen wel voor. Soms ligt er ook geen voorrang in het in de eerste plaats genoemd worden. — Het schijnt dat men in de oorkonden van verdrag met de staten van het tweede Attisch zeeverbond aan dezen den voorrang heeft toegekend. Vgl. Dittenb.[2] n. 84 = Dittenb.[3] n. 151.

[2]) Een element van onzekerheid blijft natuurlijk in de Attische oorkonde daar de juistheid der aanvulling van regel 5, 12, 15, 19 niet bewijsbaar is.

daar het Olympische exemplaar hiervoor subintreerde. Maar volkomen verklaarbaar is deze wisseling in een van alle verbondenen gezamenlijk uitgaand stuk, het exemplaar dat in Olympia werd geplaatst.

Ten slotte dient nog de tegenwerping besproken waarmede Kirchhoff Gilbert's meening dat wij bij Thucydides het Elisch exemplaar der oorkonde zouden bezitten, weerlegd achtte (t. a. pl. p. 99 vv.) Hij zegt, terecht, dat de oorkonde van het verdrag in elk der contracteerende Staten in het inheemsch dialect moet zijn geschreven geweest, in het Argivisch derhalve in Argos enz.; hij wijst er verder op, eveneens terecht, dat het niet aan te nemen is dat Thucydides een in het Elisch gestelde oorkonde in het Attisch zou hebben overgebracht, daar hij immers in hetzelfde boek c. 77 en 79 Peloponnesische oorkonden in den origineelen epichorischen vorm heeft gegeven. Maar onjuist is deze bewering: dat het exemplaar in Olympia, daar het op Elisch gebied en toch zeker door bemiddeling van de Eleërs opgesteld werd, in het Elisch moet zijn geschreven geweest. Van de oorkonden in het 5de deel van het groote werk over Olympia zijn de eerste 21, alle staatsverdragen van Elis of oorkonden van Eleërs, natuurlijk in het Elisch dialekt geschreven, maar een verdrag tusschen Selinus en Megara Hyblaea in het Dorisch (n. 22), een verdrag tusschen Chalcis op Euboea en een onbekenden staat in het Jonisch (n. 25), een proxenie-decreet van Arcadië voor den Athener Diphilus in het Arcadisch (n. 30). Waarom een door alle staten gezamenlijk en op gemeenschappelijke kosten geplaatste oorkonde op Elisch gebied niet in den taalvorm van den machtigste dier staten zou gepubliceerd zijn, ook wanneer deze stele een afzonderlijke publicatie van Elische zijde onnoodig maakte, is niet in te zien.

Thucydides heeft naar zijn eigen welbekende woorden, verbannen ten gevolge van den val van Amphipolis, dien hij als strateeg in de Thracische wateren niet heeft kunnen voorkomen, sedert 424 twintig jaren buiten Attica doorgebracht en is mede daardoor in de gelegenheid en ook in de noodzakelijkheid geweest

de bouwstoffen voor zijn werk ook en vooral bij de Peloponnesiers te verzamelen: *ξυνέβη μοι.... γενομένῳ παρ' ἀμφοτέροις τοῖς πράγμασιν, καὶ οὐχ ἧσσον τοῖς Πελοποννησίων διὰ τὴν φυγήν, καθ' ἡσυχίαν τι αὐτῶν μᾶλλον αἰσθέσθαι* (5,26).

Ook de oorkonde die wij bespraken is van die woorden een illustratie.

EEN OUDE SCHIPPERSTERM

DOOR

J. HUIZINGA.

In het Rechtsboek van den Briel van Jan Matthijssen, die merkwaardige bron voor de kennis der Hollandsche rechtsgeschiedenis, komt een plaats voor [1]), waar de schrijver over den plicht tot geheimhouding der stadszaken spreekt, die aan hen, die in het gerecht worden opgenomen, door hun eed wordt opgelegd. Zulk een geheimhouding is nuttig en noodig, zegt „der stede clerc", want uit een voorbarig bekendmaken van de handelingen van den magistraat komt veel kwaads voort. „Ende die melders verliesen den naem van eeren, ende worden meeneedich ende scalke." — Dit laatste woord geeft Jan Matthijssen aanleiding, om over „scalke" iets naders te zeggen. „Die welcke sijn twierhande. Enighe sijn grontscalke; dat en sijn die boeste niet, want na uutwisinghe hairre naem mach men omlangh tasten die gront ende diepheit hairre ondoghet. Die ander heten sonder toenaeme scalke, ende sijn dieghene, die men den gront hairre ondoghet niet raken en mach, mar wat men dairnae uitslaet, het is altoes *neut segha*."

Wat voor een zonderlinge term is het, waarmee Jan Matthijssen zijn karakterkundige bespiegeling besluit? De bedoeling is duidelijk: *neut segha* moet zooveel beteekenen als: vergeefs gepeild, geen grond te peilen; doch hoe den term te

---

[1]) Jan Matthijssen, Het rechtsboek van den Briel, opnieuw uitgegeven door Mr. J. A. Fruin en Mr. M. S. Pols. (Werken der Vereeniging tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandsche recht n°. 1), 's Gravenhage 1880; Eerste tractaat, capittel 8, blz. 77.

verklaren? De uitgevers van het Rechtsboek, J. A. Fruin en M. S. Pols, hebben er geen weg mee geweten: zij teekenen aan in een noot: „De beide laatste woorden zijn onverstaanbaar en denkelijk bedorven. Het is zelfs niet met zekerheid uit te maken, of 'neut segha' hollandsch of latijn moet wezen; waarschijnlijk het eerste." Ook het Middelnederlandsch Woordenboek vermeldt *neut segha* enkel als „een onverstaanbaar woord."

Ofschoon de taalkundige aard en herkomst van den term ook door mij volkomen in het duister moet worden gelaten, geloof ik toch eenige opheldering te kunnen geven, en daardoor een kleine bijdrage te kunnen leveren tot de geschiedenis der schippersvaktaal, die niet van elk belang ontbloot is. In zijn „Aeloude en hedendaegsche scheepsbouw en bestier" (1671) spreekt Nicolaas Witsen op bladzijde 409 van het peilen, en zegt daar: „In welck pijlen des gronts de zee-luiden bijzondere kunstwoorden gebruiken, als *O Tertepa*, *Notsche*, effen gront, naeltgront, geen gront &c."

Aangezien *O tertepa*, zooals terstond zal blijken, „even grond" beteekent, zal, afgezien van het mij niet heldere „naelt gront", *notsche* beteekenen „geen grond", dus hetzelfde, wat ook voor *neut segha* uit den samenhang als beteekenis voortvloeide. De afwijking in het uiterlijk (terwijl de uitspraak van beide vormen onbekend is) zou nog doen aarzelen, *notsche* voor identiek met *neut segha* te houden, wanneer de gelijkstelling niet door een derde schakel, ditmaal uit het levende taalgebruik, werd aangevuld. Thans nog plegen oude zeelui bij de torpedisten te Hellevoetsluis, gelijk de reserve-luitenant, de heer M. Cosijn mij meedeelde, wanneer zij bij het peilen in onze zeegaten geen grond meer raken, te roepen: *noordzee*!

Mij dunkt, de identiteit van *neut segha*, *notsche* en *noordzee*, als een schippersterm, om aan te geven, dat men geen grond kan peilen, is evident. Van het begin der vijftiende eeuw (het werk van Jan Matthijssen wordt tusschen de jaren 1404 en 1417 gesteld) tot in de twintigste is daarmee het bestaan van dit technische jargon aangewezen.

Verklaard is het daarmee evenwel in geenen deele, en

gelijk reeds gezegd: een verklaring blijft ook hier achterwege. Alleen kan er nog eenig licht van ter zijde op vallen uit de geschiedenis van den anderen door Witsen vermelden term *O tertopa*, waaromtrent meer bekend is dan over *notsche*. Dr. R. van der Meulen, op wiens kennis van scheepsbouw- en zeevaartkundige taal men zelden vergeefs een beroep doet, maakte mij opmerkzaam op een artikel in het Woordenboek der Nederlandsche Taal van de hand van Dr. A. Beets, sub voce *holterpa*, *holtertopa*. Hoewel ik aan het daar bijeengebrachte materiaal niets heb toe te voegen, en iedereen het ter plaatse kan opslaan, wil ik toch, gemaks- en volledigheidshalve, het voornaamste daarvan hier herhalen. Winschooten, in zijn „Seeman", zegt: „Holtertopa is een gebrooken woord, en werd op de Seeuwse stroomen, om de diepten te weeten, geduurig gebruikt van die geene, die met een lange stok of kloet de dieptens peilen."

Oudaan gebruikt het woord in een *Lijkgedachtenis van Mr. Adriaan Paats* van 1686: [1])

„. . . . terwijl, in 't groote Staatsgedruis,
De orkaan zijn werking dee, daar 't stormde dat het rookte,
En 't onweer, slag op slag het Staats galjoot bestookte,
Daar 't door de barning heen, met horten, schuiven ga,
Nu slepende, nu vast, en meest Holtertopa."

In een noot wordt dit verklaard als volgt: „Een woord, van Zweedsche herkomst, 't welk de schuitknegt, de praem door 't water boomende, den man te roer toeschreeuwt, wen, door 't afdeinzen naar het diep, de boom of haak heel en al geen' grond meer reikt: op dat men met 't roer weder naar opperwal houde: *Holler at uppà* (Hiervan roepen onze Binnelantsvaarders ook noch zoo, als hun peilstok schier geen' grond reikt)."

Het gaat vervolgens den peilstok zelf beteekenen. Zoo komt

---

[1]) Oudaan, Poëzy, Amsteldam, 1712, III, p. 569.

het voor in Le Francq van Berkhey's *Zeetriumph der Bataafsche Vrijheid, op Doggersbank bevochten:* [1])

„De Vrijheid ziet het aan, merkt op, en doet den peil
Uit lootzen. Laat terstond den holtertropa plompen,
Om op de banken, aan de zandplaat in te dompen."

In een lofzang op de Zaan [2]) gebruikt dezelfde Berkhey den korteren vorm van het woord:

„Geen loodsman, of hij weet door 't Marsdiep heen te zeilen,
Met lood en holterpa de brandingen te peilen."

Ook Berkhey verklaart zelf het vreemde woord: „Holtertropa is een zeer lange stok, met witte en zwarte voetmaaten, waarmede men al zeilend, de banken peilt."

Dr. Beets vermeldt, dat in verscheiden waterschappen van Holland's Noorderkwartier bij het schouwen van vaarten of tochten, als de peil dieper zinkt, dan vereischt wordt, geroepen wordt: *toppa!* Hij vergelijkt daarmee het *noordzee* „bij den rijkswaterstaat in gebruik", doch zonder verband te zoeken tusschen dezen term en Witsen's *notsche*.

Evenals bij Jan Matthijssen *neut segha* voorkwam als een spreekwijze buiten het technische gebruik, zoo is het in de 17e eeuw met *holtertopa*, en wel in de beteekenis: oppassen is de boodschap. Mr. Adriaan van der Goes schrijft 30 Mei 1659 uit den Haag aan zijn broeder: „Hier is het heel Holder te pa! dewijl de Staten van Holland seer besich sijn, om Haer Ed. finantiën te verbeeteren ende alle frauden van sluyckerijen, met het beëedigen van alle regeerders, wijncoopers ende andere voor te comen." [3])

Indien er nu van *holtertopa* een bevredigende afleiding te geven was, zou men ook een vingerwijzing hebben ter ver-

---

[1]) De Zeetriumph enz., Amsterdam, bij Johannes Allart, 1782, II p. 285.

[2]) Nagelaten Gedichten, Haarlem, A. Loosjes, 1813, p. 21, vgl. 33.

[3]) Briefwisseling tusschen de Gebroeders Van der Goes (1659—1673), uitg. door C. J. Gonnet, Werken van het Historisch Genootschap, 3e serie n°. 10, 11, I p. 12.

klaring van *neut segha*, want van beide termen zal toch de oorsprong wel op hetzelfde terrein liggen. Doch ook *holtertopa* blijft volkomen duister. Aan Oudaan's bewering, dat het een Zweedsch woord is, valt niet de minste waarde te hechten; evenmin aan Winschooten's bescheiden gissing: „Soo ons geoorloofd waar, ons gevoelen te zeggen, wij souden meenen, dat het soo veel beteekend, als *houd*, of *hold' er op aan*." Men zou kunnen vermoeden, dat Witsen's *O tertepa* dichter bij den oorspronkelijken vorm staat, en er in *holtertopa* reeds een verbastering tot gemeenzamen klank heeft gewerkt. Dit brengt ons evenwel niet verder. Al mijn pogingen om de herkomst der raadselachtige termen te ontdekken, zijn tot nu toe vruchteloos gebleven.

Niettemin schijnt, ook waar de etymologische verklaring achterwege moet blijven, het feit op zichzelf, dat deze vakterm gedurende vijf eeuwen in levend gebruik kan worden aangetoond, de aandacht waard.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 10den FEBRUARI 1919.

Tegenwoordig de Heeren SNOUCK HURGRONJE, Voorzitter, DE LOUTER, TE WINKEL, KLUYVER, BLOK, CALAND, BOISSEVAIN, HEYMANS, HESSELING, D'AULNIS DE BOUROUILL, HARTMAN, SIX, BOER, BAVINCK, COLENBRANDER, JONKER, KRISTENSEN, KALFF, VÜRTHEIM, JUYNBOLL, KERNKAMP, VOGEL, HUIZINGA, VISSERING, WENSINCK, ADRIANI en KUIPER, Secretaris. Voorts van de Natuurk. Afdeeling de Heeren VAN ROMBURGH en LORENTZ.

De notulen der vorige vergadering worden goedgekeurd.

Bericht van verhindering is ingekomen van de Heeren Bredius en Van Wageningen.

Ingekomen is een circulaire van de Université de Gand, inhoudende eene schets van de geschiedenis der stichting en inrichting van de Vlaamsche Hoogeschool, „met uitsluitend politieke bedoeling gedurende de Duitsche occupatie door de vijand aldaar opgericht.” Het universiteitsbestuur noemt de namen van hen die als professoren aan de Vlaamsche Hoogeschool zijn werkzaam geweest, disqualificeert hen als „Gentsche Hoogleeraren” en geeft kennis dat de Université de Gand met deze personen tot geenerlei wetenschappelijke samenwerking bereid zal worden bevonden.

Deze circulaire wordt voor kennisneming voor de Leden ter visie gelegd.

De volgende prijsverzen zijn ingekomen, te laat om in aanmerking te worden genomen bij den wedstrijd van dit jaar.

1. *Volsinii urbis veteris aedes cathedralis*, motto: *Fides*.
2. *Pus vaccinum*, motto als titel.
3. *Maternus Amor*, motto: *omnia vincit amor*.
4. *Monstrum horrendum, informe, ingens*, motto als titel.

Nadat de familieleden van wijlen den Heer W. H. de Beaufort doo den Secretaris zijn binnengeleid, geeft de Voorzitter het woord aan den Heer Colenbrander ter voorlezing van zijn Levensbericht van den Heer de Beaufort.

Na lezing zegt de Voorzitter den spreker dank voor zijn werk en den familieleden voor hunne aanwezigheid.

Hierop wordt den familieleden door den Secretaris uitgeleide gedaan.

De Voorzitter deelt mede dat op den eersten Februari j.l. de Heer van Goch 2e custos der Akademie, zijn vijf-en-twintigjarige werkzaamheid aan onze Akademie heeft herdacht. Bij die gelegenheid heeft het Bestuur den Heer van Goch hulde gebracht voor den ijver en de kunde met welke hij de belangen der Akademie heeft gediend; met deze hulde vertrouwt de Voorzitter dat in de geest der afdeeling is gehandeld.

Na rondvraag wordt hierop de vergadering gesloten.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 10en MAART 1919.

Tegenwoordig de Heeren: SNOUCK HURGRONJE, Voorzitter, VAN DE SANDE BAKHUYZEN, HOLWERDA, TE WINKEL, MULLER, DE GROOT, OPPENHEIM, SYMONS, KLUYVER, BLOK, CALAND, BOISSEVAIN, HEIJMANS, HESSELING, D'AULNIS DE BOUROUILL, HARTMAN, SIX, BOER, BAVINCK, MOLENGRAAFF, SALVERDA DE GRAVE, JONKER, KRISTENSEN, KALFF, VÜRTHEIM, VAN GELDER, KERN, JUYNBOLL, KERNKAMP, VOGEL, HUIZINGA, VAN WAGENINGEN, WENSINCK, ADRIANI en KUIPER, Secretaris.

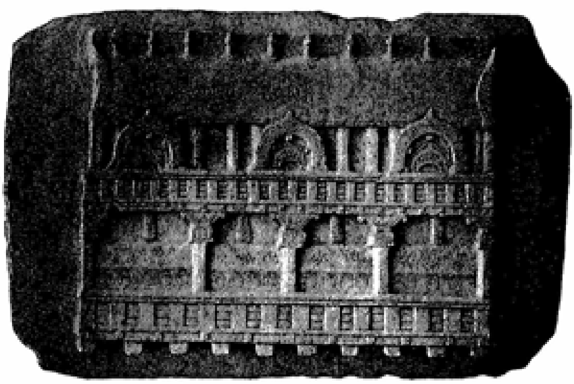
De notulen der vorige vergadering worden goedgekeurd.

Van de Heeren Bredius, Vissering en de Visser is bericht ingekomen, dat zij verhinderd zijn de vergadering bij te wonen, van den Heer Fockema Andreae een schrijven ter begeleiding van een door hem geschreven opstel getiteld: „Aanteekeningen over den Raad van State", door den schrijver aangeboden voor de bibliotheek der Akademie.

De Heer Vogel draagt eene bijdrage voor „Over het vijfvingerteeken (pañcangulika) in de Pali-litteratuur".

a. Adoration of a Stûpa.

b. Cloistered Walk of Buddha.

De etymologie van het Pali-woord *pañcangulika* is duidelijk: het is samengesteld uit *panca* = vijf en *anguli* = vinger. Maar in de bestaande vertalingen is het niet voldoende verklaard. Spr. toont aan dat het aanduidt een handafdruk met roode kleurstof gemaakt op een muur, deur of ander voorwerp tot wering van demonische invloeden, vooral als voorbehoedmiddel tegen het booze oog. Uit de plaatsen, waarop het woord in de Pali-literatuur voorkomt, blijkt dat bovendien het vijfvingerteeken werd aangewend tot wijding van een offerdier, tot vereering vooral in verband met boom-cultus, en ten slotte tot versiering van gewijde monumenten. Dit laatste wordt bevestigd door afbeeldingen van zulke monumenten voorkomend in het beeldhouwwerk van Bharhut.

In het hedendaagsche Indië is het gebruik in quaestie nog steeds in zwang o. a. in verband met huwelijksceremoniën. Nog wordt opgemerkt dat aan den handafdruk van de *sati* (d. w. z. de weduwe die zich met het lijk van haar echtgenoot laat verbranden) een bizondere beteekenis is toegekend. Dit schijnt ook te worden uitgedrukt in de afbeelding van de hand, die vaak op de *sati*-monumenten wordt aangetroffen.

Ten slotte wijst spr. er op dat het hier een wijd verbreid gebruik geldt, dat niet alleen bij de meeste Mohamedaansche volken voorkomt, maar zelfs in een eigenaardigen vorm bij sommige Indianenstammen van Noord-Amerika wordt aangetroffen.

De spreker, wien de Voorzitter dank zegt voor het meegedeelde, staat zijne bijdrage af om in het Engelsch in de Verslagen en Mededeelingen te worden uitgegevan. Naar aanleiding van het gesprokene heeft eene gedachtenwisseling plaats tusschen de Heeren Adriani, Kristensen, Six, Blok, te Winkel, Vürtheim en den Voorzitter, in welke bespreking verschillende verklaringen van het teeken der vijf vingers worden behandeld en verschillende opmerkingen der sprekers door de Heer Vogel worden beantwoord.

Hierna verkrijgt de Heer Six het woord tot het doen van

zijne mededeeling getiteld: „de steen die tot een hoofd des hoeks is geworden" (psalm CXVIII. 22).

Spreker wijst op het veelvuldig voorkomen in Mesopotamië van harde keien, ongeschikt tot bouwsteenen, waarin een rond gat geslepen werd om er de met brons beslagen spil der poortdeuren in te laten draaien, een inrichting die overeenkomt met die in de Mykeensche paleizen, waar zulk een gat in de harde drempels werd gemaakt en zelfs nog uit den taatspot onzer sluisdeuren.

Die steenen werden zeer vast gemetseld in de hoeken der deuropeningen en waren van de grootste beteekenis voor de poort. Zij plegen dan ook een opschrift te dragen waarbij zij door den vorst gewijd werden.

Van zulk een steen laat zich begrijpen dat hij om hardheid en vorm, zooals ook de Pastor Hermae het beeld uitwerkt, voor het bouwen der muren verworpen wordt en toch grondleggende beteekenis krijgt, wat voor een der steenen voor de hoeken van een gebouw minstens genomen, verwonderlijk klinkt, zelfs al ziet men niet over het hoofd dat voor die hoeken vaak grootere steenen plegen uitgezocht te worden dan voor de rest van den muur. Een steen daaronder aan te wijzen die meer dan andere als de hoeksteen kan gelden, valt bezwaarlijk.

Zoo zou dan van zulk een steen sprake zijn in Psalm CXVIII. 22: „De steen dien de bouwlieden hebben verworpen, is tot een hoofd des hoeks geworden."

De voorgestelde opvatting wordt bevestigd door het verband waarin het beeld bij den psalmdichter voorkomt, waar juist van een poort sprake is, en komt niet in strijd met de plaatsen bij Jesaia XXVIII.16 en Jeremia LI.26, terwijl die bij Job XXXVIII.6 verklaarbaar is, wanneer men bedenkt, dat allengs in deze uitdrukking de hoeksteen vrijwel gelijk van beteekenis met grondslag geworden was,

Spreker wijst er ten slotte op dat het beeld door Jezus overgenomen, aan aanschouwelijkheid wint door de nieuwe verklaring en van beteekenis is voor wie zich rekenschap geeft

van het belang oudtijds aan de *cardines* gehecht, zoodat ook bij den Pastor Hermae de vier hoofddeugden de hoeken van de deur, die Christus is, innemen, waarom zij nog in Latijnsche landen b.v. *vertues cardinales* heeten.

Naar aanleiding van deze mededeeling, die in meer uitgebreiden vorm door den heer Six zal worden gepubliceerd, worden eenige opmerkingen gemaakt door den Heer Wensinck.

Bij de rondvraag biedt de Heer Salverda de Grave namens dr. C. de Boer aan ter opneming in de Werken der Akademie het tweede deel van den door dezen bewerkten *Ovide Moralisé*. Dit stuk wordt in handen gesteld van eene commissie ter beoordeeling bestaande uit de Heeren Kluyver en Salverda de Grave.

De Heer Oppenheim deelt mede dat hij door het bereiken van den zeventigjarigen leeftijd overgaat tot de rustende leden. De Voorzitter den Heer Oppenheim gelukwenschend met de wijze op welke het hem gegeven was zijn zeventigsten geboortedag te herdenken, spreekt de hoop uit dat de Akademie nog langen tijd zich in zijn werkzame belangstelling moge verheugen.

De Secretaris deelt mede dat onder de ingekomen stukken nog moet worden vermeld een missive van de Hongaarsche Akademie te Buda-Pest inhoudend een protest tegen de aanvallen door politieke agitators gericht tegen de éénheid van Hongarije. Dit stuk wordt ter kennisneming gedeponeerd.

Hierna sluit de Voorzitter de vergadering.

THE SIGN OF THE SPREAD HAND OR 'FIVE-FINGER TOKEN' (PAÑCAṄGULIKA) IN PALI LITERATURE.

BY

J. Ph. VOGEL.

Especially interesting from an archaeological point of view are those chapters of the *Vinaya-piṭaka* which are devoted to the arrangement and architecture of the *Vihāra* or Buddhist monastery. [1]) The diffuseness which characterizes the Pali Canon so as often to become tedious and irritating, is here extremely welcome. There is no detail which is not minutely described, and thus we obtain a very full account of the various buildings which formed part of the 'Park' (*Vihāra*, *Ārāma*), as the Buddhist monastery was called.

In this portion of the *Vinaya-piṭaka* too we find throughout the naive conception that each and every rule originated with no less a personage than the Buddha himself.

„And the people heard, saying, 'Vihāras have been allowed by the Blessed One'. And they built Vihāras zealously. Those Vihāras had no doors, and snakes, scorpions, and centipedes got in. They told this matter to the Blessed One. I allow, O Bhikkhus, a door'. They made holes in the wall, and tied the door on with string or with creepers. These were eaten by mice and white ants; and when the things by which the doors had been tied on had been eaten away, the doors fell. They told this matter to the Blessed One. I allow, O Bhikkhus, door-posts and lintel, hollow like a mortar, for the door to

---

[1]) *Cullavagga*, VI; the immediately preceding chapter too deals with various monastic buildings. *Vinaya-piṭaka* (ed. Oldenberg). Vol. II, pp. 146 ff. *Vinaya Texts* (*Sacred Books of the East*, vol. XX) pp. 157 ff.

revolve in, and projections to the door for it to revolve on."

Now there is one particular point mentioned in connection with the door in the immediately preceding chapter, to which I wish to draw attention. [1]) In the excellent English translation which we owe to Professors Rhys Davids and Oldenberg the passage in question is rendered as follows: „Now at that time people came to the Ārāma, bringing perfumes and garlands. The Bhikkhus, fearing to offend, would not accept them. They told this matter to the Blessed One. I allow you, O Bhikkhus, to accept the perfume, and to apply it to the door for a space of five finger-breadths; and to accept the flowers, and put them on one side in the Vihāra".

In a footnote adjoined to this passage the translators remark that the commentator, Buddhaghosa, has failed to supply a note on the expression *kavāṭe pañcaṅgulikaṃ dātuṃ* rendered by them: „to apply it to the door for a space of five finger-breadths." Evidently, therefore, this rendering was meant to be only conjectural. It is the word *pañcaṅgulika* where the difficulty comes in. Its etymology is perfectly plain: it is composed of *pañca* „five" and *aṅguli* meaning „a finger", but also used to designate a lineal measure [2]) (cf. French *pouce*). In the latter sense it was taken by the translators. It will, however, be admitted that the rendering quoted above does not appear quite satisfactory, as it fails to lend an intelligible meaning to the original. It is by no means clear for what reason the monks should have been allowed to apply perfume to the doors of their cells for a space of five fingers. Why should they have applied perfume at all to so unsuitable a place as a door?

The true explanation will, I believe, present itself, if we recall a curious custom still largely prevalent in modern India. Anyone who has travelled in that country must have noticed the red hand-marks so often made on doors and white-washed walls. Such a hand-stamp is considered efficacious to avert

[1]) *Cullavagga* V, 18. *S. B. E.* XX, p. 116.

[2]) As a lineal measure, the word usually has the form *aṅgula*.

malevolent influences, particularly to counteract the action of the Evil Eye. [1]) May we not assume that this is the meaning to be assigned to the Pali word *pañcaṅgulika* in the passage quoted above? It would then be best defined as meaning the magic mark of the spread hand with the fingers extended which is made after the hand and five fingers have been immersed in some liquid, preferably a solution of sandal-wood (*gandha*). [2]) I now wish to consider whether this meaning suits the various places where the expression is met with in Pali literature. First of all let us consider the Jātaka Book, containing some 550 *jātakas* or stories of the Buddha's previous existences.

In the *Matakabhatta-jātaka* (n°. 18) [3]) we have the story of a goat which is to be sacrificed by a Brahmin. The latter addresses his pupils in the following terms: „My sons, take this goat down to the river and bathe it; then hang a garland round its neck, give it a *pañcaṅgulika* mark, adorn it, and bring it back." Here, therefore, the marking of the sacrificial animal with the spread hand is mentioned among the actions by which the victim is to be prepared for the sacrifice.

Something very similar is found in the *Nandivisāla-jātaka* (n°. 28). [4]) The hero of this amusing tale is a young bull, named Nandivisāla ('Big like Çiva's bull Nandi') in whom the Bodhisatta has come to life and who consequently is distinguished by extraordinary physical power. Wishing to make proof of his strength he induces his Brahmin master to go to some merchant rich in herds, and to wager him a thousand

---

[1]) W. Crooke. *The popular religion and folk-lore of Northern India*, 2nd ed. Westminster 1896. Vol. II p. 39.

[2]) The correct interpretation of the word *pañcaṅgulika* will be found in Kern's *Toevoegselen op 't Woordenboek van Childers* which was published by this Academy (Amsterdam 1916). Cf. Childers, *Pali Dict.* p. 612 and R. Morris, *Notes and Queries (Journal Pali Text Society*, 1884, p. 84).

[3]) *Jātaka* (ed. Fausböll) I p. 166. In my quotations from the Pali Jātaka I have freely used the excellent translation by Professor Cowell's pupils, except, of course, as regards the rendering of the word *pañcaṅgulika*.

[4]) *Jātaka* I p. 192.

pieces that he (Nandivisāla) will draw a hundred loaded carts. „This done, the Brahmin bathed Nandivisāla, gave him a palm-mark (*pañcaṅguli*) with sandal (*gandhena*), hung a garland round his neck, and harnessed him all alone to the leading cart." We see that here too there is a kind of consecration, though not in connection with a sacrifice.

In three other *jātakas* the mark of the spread hand is made mention of in connection with tree worship. In the *Dadhivāhana-jātaka* (n°. 186) [1]) it is a mango tree which is made the object of veneration. „Great was the worship paid to this tree; milk-water was poured about it; palm-marks of sandal were applied to it (*gandhapañcaṅgulikaṃ denti*); wreaths were festooned about it; a lamp was kept burning, and fed with scented oil; and all round it was a screen of cloth".

A similar mode of cultus is described in the *Palāsa-jātaka* (n°. 307) [2]), but here the object of worship is a *palāsa* tree (butea frondosa) or, to speak quite correctly, the spirit by whom the tree is haunted. This spirit is the Bodhisatta. In this and in the preceding reference the word *pañcaṅgulika* is compounded with the noun *gandha* which means „perfume", but is also used to indicate powdered sandal. [3]) I presume that the word is here used in the latter sense.

The *Dhonasākha-jātaka* (n°. 353) [4]) contains the account of a very peculiar fashion of tree worship. The tree is a ficus indica and the spirit by which it is haunted is propitiated by means of a human sacrifice, the entrails being used as garlands and palm-marks being made with blood (*lohitapañcaṅgulikāni*).

One more reference may be quoted from the Jātaka Book. The *Guttila-jātaka* (n°. 243) [5]) refers twice to palm-marks of sandal (*gandhapañcaṅgulikaṃ*) which are applied to a *cetiya*.

---

[1]) *Jātaka* II p. 104.

[2]) *Jātaka* III p. 23.

[3]) Böhtlingk-Roth, *Petersb. Dict.* i. v. *gandha* „pulverisirtes Sandelholz". Cf. Dubois, *Hindu manners*, 2nd ed. p. 150, and Crooke, *op. cit.* II p. 29.

[4]) *Jātaka* III p. 160.

[5]) *Jātaka* II p. 256.

In all probability this word is to be considered as a synonym of *thūpa* (Skt. *stūpa*).

In the Ceylonese chronicle *Mahāvaṃsa* the word *pañcaṅgulika* occurs in a connection similar to the last-mentioned instance quoted from the *Jātaka*. Chapters XXVIII—XXXI of this text are devoted to a very detailed account of the building of the Great Thūpa by King Duṭṭha-gāmani—a description which owing to its minuteness is of the greatest interest for the study of Buddhist archaeology. Now at the commencement of chapter XXXII it is related that the royal founder of the great monument was attacked by a mortal disease before the work had been brought to completion. The edifice had still to be plastered (*sudhākamma*) and to be adorned with the crowning parasol (*chattakamma*). The sick king sent for his youngest brother Tissa and enjoined him to have the great work completed. The prince in accordance with his royal brother's injunction caused the surface of the Thūpa to be decorated by painters (*citta-kārehi*) with three-fold ornament, to wit, a railing (*vedikā*) — as, indeed, is often met with in low relief on sculptural representations of *thūpas* — a row of full vases (*panti puṇ-ṇaghaṭānaṃ*) and, in the third place, a row of five-finger marks (*pañcaṅgulika-pantikaṃ*). Evidently what is meant here is not a row of real hand-stamps, but a series of imitations of such hand-palms applied to a sacred monument for the purpose of decoration. [1])

Now it is not a little interesting that such a 'row of five-finger marks' is actually shown on several reliefs among the Bharhut sculptures. In two cases it is the basement of a *thūpa* on which a series of seven (and nine respectively) such tokens is visible (Plate). A third example is afforded by the representation of a curious edifice in which Sir Alexander Cunningham has recognized a covered walk (*caṅkama*, Skt.

---

[1]) *Mahāvaṃsa* (ed. Geiger) XXXII, 4. *The Mahāvaṃsa* (transl. Geiger and Bode) London 1912, p. 220.

caṅkrama) of the Buddha (Plate, fig. *b*). [1]) It is decorated with no less than sixteen *pañcaṅgulika* signs. In the fourth instance the structure shown in the bas-relief is actually designated in an inscription (*Daḍanikamo ca[ṃ]kamo*) as such a 'promenade'. Finally it occurs twice on a throne surmounted by a parasol, being combined with other decorative devices.

In the Buddhist Sanskrit text *Mahāvastu* [2]) the five-finger mark (*pañcāṅgulika*) is mentioned likewise in connection with the stūpa. Here the faithful are urged to pay homage to these typical Buddhist sanctuaries by erecting flags, banners and a white parasol as well as by making a railing (*vedikā*) and five-finger marks. In view of the passage quoted from the *Mahāvaṃsa* we may safely assume that in the present instance too the author is thinking of painted or sculptured decoration in the shape of a row of hand-palms, such as we find actually figured in Bharhut sculpture. It should be noticed that these *pañcaṅgulika* tokens are plainly meant for effigies of impressions of the *right* hand.

In Brahmanical Sanskrit literature too the word is occasionally met with (in the forms *pañcāṅgula* and *pañcāṅguli*). [3]) Here I wish only to draw attention to a passage from a non-

---

[1]) A. Cunningham, *Stūpa of Bharhut*, London 1879; plates VIII, IX, XVI 1, 2 and 3, XXXI, 1 and 4, XLVII, 7. Cf. p. 143.
Cf. A. Cunningham, *Mahābodhi*, London 1892, pp. 9 f., plate V, 1. The word *caṅkama* occurs *Mahāvagga* III, 5, 6; *Cullavagga* V, 14, 1—2; *Mahāvaṃsa* V, 226.

[2]) *Mahāvastu* (ed. Senart) Paris 1882, vol I p. 269. Cf. the editor's note on p. 579.

[3]) *Harṣacarita* (ed. Parab) pp. 63 and 157; 2nd ed. (Bombay 1897) pp. 57 and 142. *The Harṣa-carita of Bāṇa* transl. by Cowell and Thomas (London 1897) pp. 45 and 123 (footnote). *Vāsavadattā* (ed. F. Hall), Bibl. Ind., Calcutta 1859, p. 183, l. 3. The word appears to be omitted from the dictionaries. The Petersburg Dictionary has only *pañcāṅgula* as an appellation of the ricinus plant. Evidently the name has been applied to this shrub, not to indicate its measurement („fünf Finger lang") but on account of the resemblance of the leaf with its pronounced lobes to a hand with spread fingers.

Buddhistic work in which the five-finger mark is referred to under a different name (*hastaka*). It is the well-known drama *Mṛcchakaṭikā* „The Little Clay Cart." In the tenth and last act the hero of the play, the Brahmin Cārudatta, enters accompanied by two headsmen of the despised Caṇḍāla caste. Falsely accused and convicted of murder, he is being led away to be executed. In a number of very fine verses the unfortunate man laments his cruel fate; in one stanza he compares himself to a sacrificial animal which is about to be slaughtered.

„By hand-stamps of red sandal (*raktacandana-hastakaiḥ*) which are spread on all my limbs... I, a man, have been made into a beast of sacrifice." [1])

The passage reminds us of the story of the sacrificial goat quoted above from the *Matakabhatta-jātaka*. The agreement is all the more striking, as we find the hero of the *Mṛcchakaṭikā* referring also in particular to the wreath of oleander flowers which he is wearing. [2])

After having thus briefly reviewed the passages in which the word *pañcaṅgulika* occurs, I now wish to consider what conclusions they yield regarding the various usages of the five-finger token and the meaning underlying them. It will be well, first of all, to take as a basis the passage from the Pali Canon, which formed the starting-point of the present inquiry. We saw that in it Buddha allows his followers to make *pañcaṅgulika* signs on the doors of the monastery. This custom, we noticed, is not only prevalent in modern India but, as will be shown in the sequel of this paper, it is also very widely

---

[1]) *Mṛcch.* (ed. Stenzler) p. 157, l. 18. Böhtlingk (p. 159) rightly translates: „Mit Handspuren in rothem Sandel" etc. in agreement with the comm. *hastāḥ iva hastakāḥ hastacihnāni*. Cf. the expression *ātarpaṇahasta*, which is found in *Harṣacarita* p. 157 (2nd. ed. p. 142) and *Kādambarī* (ed. Peterson) p. 224, ll. 16 f.

[2]) Cf. *Mudrārākṣasa* (ed. Telang) p. 303, l. 8. (*vadhyasraj*) and *Rām.* I, 62, 19 in the episode of Çunaḥçepa (*raktamālyānulepanaḥ*). Cf. also *Jāt.* (Fausböll) III p. 41, where the headsman wears a red garland (*rattamaladharo*).

spread among other peoples in different parts of the world. Both in and outside India it is practised with the object of averting dangerous influences, in particular that of the Evil Eye. In the present instance we may, I believe, safely assume a similar motive. It need be no matter of surprise that the sons of the Çākya should have been imbued with such superstition. For, although the followers of the Buddha have felt no scruples in rejecting much that had been held sacred from times immemorial, such as the authority of Vedic lore, the Brahmanical sacrifice and ancestral worship, yet the Pali writings contain abundant evidence that in other respects where superstitional propensities were concerned, they stood by no means above the level of their contemporaries.

The Jātaka Book especially bears ample evidence to the prevalence in ancient India of animism, a form of primitive religion not wanting in that curious complexity of popular cults which now-a-days goes by the name of Hinduism. As regards the belief in the Evil Eye, it does exist in modern India and this circumstance alone would afford a very strong argument in favour of the assumption that it was known in ancient India too. [1])

In the second place we have seen that the five-finger mark was made on the sacrificial animal. Along with the bathing and garlanding it is mentioned among the actions by which the victim is consecrated previous to its being slaughtered. Perhaps we may assume that here the motive was the same as in the passage first quoted from the *Vinaya piṭaka*, and that in the present case the *pañcaṅgulika* was meant to shelter the sacrificial animal against the evil spirits. We need only refer to the Brahmanical ritual of the animal sacrifice, as we

---

[1]) Dubois, *op. cit.* pp. 152, 230. Crooke, *op. cit.* vol. II ch. I. In *Atharvaveda* IV, 9, 6 I feel inclined to recognize a distinct reference to the Evil Eye. Whitney translates *durhārdaç cakṣuṣo ghorāt* „from the terrible eye of an enemy." I would prefer to consider *durhārdas* here too as an adjective and to render it: „from the terrible Evil Eye". Compare also *A.V.* II, 7, 5.

find it fully described in the *Çatapatha-brāhmaṇa.* [1]) There it is prescribed that the forehead of the victim should be touched with the *svaru* (i.e. the chip of the sacrificial stake) and with the slaughtering-knife, both these objects having been previously anointed with clarified butter (*ghi*), „lest the evil spirits should injure it." Next one of the priests, the *agnidh*, carries a firebrand round the animal. „Why he carries the fire round", the text says, „is that he encircles it (the victim) by means of the fire with an unbroken fence, lest the evil spirits should seize upon it; for Agni is the repeller of the Rakshas; therefore he carries the fire round." Obviously these rules of the ritual are dictated by the fear that the evil powers might take possession of the animal which was intended to be offered up to the gods. It may be parenthetically noted that the Brahmanical ritual books mention neither the five-finger mark nor the wreath referred to in the *Matakabhatta-jātaka*. It would seem, indeed, that side by side with the priestly sacrifice described in so great detail in the ritualistic books of the Brahmins there existed in ancient India a popular form of sacrifice, the much simpler rites of which can only be surmised from such passing references in Pali literature.

The stanza quoted from the last act of the *Mṛcchakaṭikā* affords a plain indication that the five-finger mark was also applied to the body of individuals who had been condemned to death. It may, however, be questioned whether this was a universal custom in ancient India, as I have not found it mentioned in other passages where executions are described. In any case, as has been observed above, there seems to be a close relation between this use of the *pañcaṅgulika* and that connected with the animal sacrifice.

In those cases too in which we find the five-finger mark stamped on trees and sanctuaries, the motive may originally have been the same, namely, that of providing magical protection. It should be remembered that according to general

[1]) *Çatapatha-br.* III, 8, 5—6. *Sacred Books of the East* vol. XXVI pp. 186 f.

belief it is especially objects distinguished by great beauty which attract the Evil Eye. Hence the curious custom to protect such an object by disfiguring it. But the three passages relating to tree worship which have been quoted above from the Jātaka Book can leave no doubt that here another element comes in. The *pañcaṅgulika* is here resorted to as a means of adoration along with other practices mentioned in the text, such as the garlanding and burning of lamps. In the case of sacred monuments too both factors, protection and worship, may have co-operated. It should, however, be noticed, that in the *Guttila-jātaka* the application of five-finger tokens is distinctly designated as a mode of veneration (*pūjā*). In the *Mahāvaṃsa* (and most probably in the *Mahāvastu* too) we find a further development. The *pañcaṅgulika* is cited among certain decorative devices which are employed by painters and sculptors to adorn the surface of the monument. This accounts for the rows of hand-palms figured on the effigies of sacred buildings which we have noticed among the sculptures of the Bharhut railing.

To sum up our conclusions, we have been able to discern four leading motives — protection, consecration, worship, and adornment — which carry us from the realm of primitive superstition to that of decorative art. It may be safely assumed that in the popular conscience these elements were not always clearly distinguished; often they must have become more or less amalgamated. Indeed, the five-finger mark must have been made innumerable times by individuals who were merely led by a dark consciousness that they were following an old and consequently commendable custom.

As regards the use of the five-finger token in modern India, I now proceed to give a number of notes which have been collected by Mr. William Crooke, I. C. S. (ret.), the well-known authority on the folklore of Northern India. I here wish to give expression to my indebtedness to the writer for kindly allowing me to make use of them.

Among Brahmins in Gujarat, at marriages the priest brings a plate containing red powder mixed with water, and the bride's father and the father of the bridegroom dip their hands into the red water and rub it on each other's cheeks, chests, and backs. Then the bride and bridegroom dip their hands in the red powder, and with their red hands mark both of the door-posts. [1])

Among the Mādiga caste of Telugu workers in leather, on the wedding day a rite known as *pradhānam* is performed, in which a sheep is sacrificed to the marriage pots. The sacrificer dips his hands in the blood of the animal, and impresses the blood on his palms on the wall near the door leading to the room in which the pots are kept. [2])

It will be noticed that evidently here too the motive underlying the custom is the wish to protect the wedding vessels against malevolent spirit agency. It is a point of special interest that in the present instance the palm marks are made with the blood of a sacrificial animal. This obviously is a more primitive form of the custom under discussion. There is, in my opinion, good reason to assume that in the red substance which is preferably used in applying the five-finger mark we may see a reminiscence of the sacrificial blood originally employed. It will be remembered that in one of the places quoted from the Pali *Jātaka* the *pañcaṅgulika* is also described as being made with the blood of a victim.

The hand-mark of a *satī* (a widow who immolates herself on the pyre of her deceased husband) was apparently regarded as a very powerful protection. When General Hervey visited Bikaner in 1867, he saw on the palace gateway the impressions of several uplifted hands, made by queens and slave girls as they went to their death. [3])

[1]) *Bombay Gazetteer*, vol. IX, part I, p. 46.

[2]) E. Thurston, *Castes and Tribes of Southern India.* (Madras 1909) vol. IV p. 320. It deserves notice that in the *Harṣacarita* p. 63 (2nd ed. p. 57) the author refers to a vessel on which the five-finger mark is made (*piṣṭapañcāṅgulapāṇḍuram.... pūrṇakalaçam*).

[3]) C. Hervey, *Some records of crime.* London 1892. Vol. I, p. 154.

In some old Hindu houses, even to this day, may be seen, impressed with turmeric paste on the walls, the marks of the hands of women who became *sati*. [1])

The two last-mentioned notes are of much interest, because they afford an explanation of certain representations often found on *satī* monuments. It is well-known that in various parts of India it has been customary to set up rudely carved stone slabs in memory of such victims of conjugal faith. On some of those memorial stones we have a crude sculptured representation of the departed husband accompanied by the wife or wives who became *satī* on his death. The female figures are depicted with the right hand raised above the level of the head, the open palm being turned towards the spectator. Slabs of this type are found on the site of Vijayanagar the capital of the kingdom of the same name in the Dekhan. [2]) The date of these relics must lie between the year 1336 in which Vijayanagar was founded, and the year 1565 when it ceased to exist after the battle of Talikota.

The more common type of *sati* stones exhibits only a woman's right hand and part of the arm, the hand being raised with fingers erect, usually accompanied by a very primitive effigy of the sun and the moon. [3]) As far as I know, no satisfactory explanation has been offered of the emblems here briefly described. But if we consider what has been noticed above, it seems highly probable that they are due to the belief in the magical power of the raised palm *in effigie.*

We have pointed out on the strength of literary evidence that the sign of the spread hand is used not only as a means of protection, but also as a mode of worship. This twofold motive is observable in modern India too. A further development is that the impression or effigy of the spread hand

---

[1]) Dubois, *op. cit.* 3rd ed. Oxford 1906, p. 358, footnote.

[2]) A. H. Longhurst, *Hampi ruins described and illustrated*, Madras 1917, pp. 36 ff., figs. 11 and 12.

[3]) A. Cunningham, *Archl. Survey Report*, vol. III p. X. V. A. Smith, *Journal Asiatic Society of Bengal* vol. XLVI, Pt, I, pp. 234 sq.

becomes itself an object of veneration, especially when it is associated with the name of some saint.

„The Uchlas of Pūna [*vulgo* Poonah]", Mr. Crooke writes, „strew sand on the spot where the dead man breathed his last. They cover the spot with a basket, which they raise next morning in the hope of finding the mark of a palm, which shows that the dead man is pleased and brings vigour on the family; and the Thakurs on the fifth day after the birth of a child dip a hand in red powder and water and make a mark on the wall of the lying-in room, *which they worship.*" [1])

The Muhammadi Panth, a sect in Baroda, worship the *Panja* (hand-palm) of their leader, Hazrat Pīr Sāhib; it is generally made of silver or steel, mounted on a long stick and consecrated in their Masjids, called Rozas. They burn incense daily before it and offer sweet-scented flowers. [2])

According to a legend current among the Sikhs, a selfish priest named Bawa Wali refused to allow Guru Nānak to draw water from his well, and told him he ought to be able to find some for himself. The Guru bored a hole in the ground and obtained a supply, on which the Wali's well dried up. In his rage he hurled a hillock upon Guru Nānak's head. The Guru raised his right hand to protect himself, upon which the fall of the hillock was arrested. „The impression of the palm of the Guru was left on the descending mass, which is now known as 'Panja Sahib', and held in reverence by the Sikhs." [3])

But it is especially among Indian Moslims that the sign of the hand plays a prominent part. At the Muharram festival they carry about standards intended to be imitations of Husain's banner, to which they give such names as *panjah-i-Haidar* or *Haidarī panjah*, *panjah-i-murtazah-'Alī* („the palm of 'Alī the

---

[1]) *Bombay Gazetteer*, vol. XVIII pp. 473 and 426.

[2]) *Baroda Census Report* 1901, vol. I pp. 152 f.

[3]) M. B. Macauliffe, *The Sikh Religion*, Oxford 1909, vol. I p. 172. The word *panjah* is Persian and derived from the numeral *panj* („five").

Chosen"), *panjah-Sher-i-Khudā* („the palm of the Lion of God"), and so forth. [1])

Finally the sign of the hand-palm is used as a means of attestation. When people offer prayers at the Bandahpur temple, they make an impression of the hand in red ochre on the walls, fingers upwards, and if the prayer is answered, they return and make another impression fingers downward. [2]) A similar custom is reported in connection with another temple in the Central Provinces, namely that of Tilok Sendur in Hoshangabad.

In this connection we may also note the custom of making signatures with the hand in red colour. „The stamping of the hand and five fingers immersed in a solution of sandal-wood has always been regarded as a peculiarly solemn mode of attesting an important document". [3]) At Amritsar, in March 1846, when Gulāb Singh was formally inaugurated as Mahārāja of Jammu, he exhibited the engagement with the Dalai Lama of Lhassa, drawn out on his part in yellow, and on the part of the Tibetan Government in red ink, and each impressed with the open hand of the negotiators dipped in either colour, instead of a regular seal or written signature. [4])

Another instance from the Western Himālaya is afforded by a curious document preserved in the archives of the hill State of Chamba. It is a letter from Dayā Pāl, the ruler of Bhadarwāh, in which he acknowledges allegiance to Rājā Rāj Singh of Chamba (1764—1794). It plainly shows the saffron-colored mark of a hand-palm. [5])

In Southern India the custom was likewise known. It is said that Haidar 'Ali, the well-known sultan of Mysore, used his

---

[1]) G. A. Herklots, *Qanoon-e-Islam*, 2nd. ed. Madras, p. 115. The author, Jaffur Shurreef, refers to the royal insignia known as *Mahī murātib*.

[2]) R. V. Russell, *Gazetteer of Damoh District*, 1906, vol. I pp 184 f.

[3]) Crooke, *op. cit.* vol. II p. 40.

[4]) Edward Balfour, *Cyclopaedia of Islam*, London 1885. Vol. III p. 119, *i. v. panjah*.

[5]) Cf. my *Catalogue of the Bhuri Singh Museum at Chamba* (Chamba State, Panjab) Calcutta 1909, p. 71, no C 33.

hand smeared with ink as his attestation to important documents. Evidently the custom had been adopted by him from the earlier Hindu rulers. In the beginning of the seventeenth century the merchants of the Dutch East India Company concluded treaties with the princes of the Carnatic, to which they refer in their letters as „agreements with the hand of sandal." [1])

In the course of this paper I have observed that the five-finger sign is also known outside India. In his voluminous work on the Evil Eye the oculist, Dr. S. Seligmann, has collected a vast amount of information. He observes that in the whole Islamitic world the sign of the spread hand is looked upon as a powerful prophylactic against the Evil Eye. „Alle Mohammedaner," he says, „betrachten die Nachbildung einer Hand in Metall oder Glas, deren Abklatsch auf Hauswänden oder stilisierte Formen derselben als Amulet gegen den bösen Blick." The amulet in question is usually of a pronounced colour — white, black, yellow or green — but preferably it is red. The same author says: „In der Türkei, in Syrien, in Aegypten, Tripolis, Tunis, Fez und Marokko, bei den M'zab in Nordafrika, den Bambara im Sudan und den Manyéma in Zentralafrika, in Indien und Persien, sieht man gleicherweise das Handamulet an den Häusern von Muhammedanern, Juden und Christen, entweder in Stein gemeiszelt, oder aus Nägeln gezeichnet oder mit Farbe gemalt. Das letztere ist das gebräuchlichste; man verfährt dabei so, dasz man seine Hand in Ochsen-

---

[1]) Vice-admiral M'Leod has kindly supplied me with the following information drawn from the letters of Arent Maertsz in the Colonial Record Office at The Hague: On the 15th April of the year 1610 Arent Maertsz, captain and merchant on board the 'Cleyne Sonne' was at Gingi and obtained from the Naik an agreement confirmed by means of the hand of sandal impressed on a piece of cloth. On the 20th of the same month he wrote to the Naik Venkatapati of the Carnatic at Velore and sent him a draught agreement with the request that he should sign it, seal it and confirm it with the hand of sandal. On the 16th May on board the 'Cleyne Sonne' off Paleacatta he was put into possession of the agreement with the hand of sandal of the king of the Carnatic. Cf. *Bijdr. Kon. Inst.* vol. LVII (1907) pp. 85 n. 5 and 104.

blut, Kalkmilch oder irgend eine andere Farblösung taucht, und die feuchte Hand auf Mauern, Türen und Pfosten aufdrückt." [1])

An American lady-archaeologist, Miss Lucy Wilson, emphasizes „the universality of the hand sign across the ages and throughout the world." She refers to it as „a favorite symbol both in prehistoric and in primitive art" and quotes several instances in corroboration of this statement. Finally she mentions a curious custom which is found among the Dakota, the Winnebago and some northwestern Algonkian tribes. Among these Indians „it was a common practice to press a hand previously smeared with white or colored clay on the naked breast or shoulder or some other part of the body in order to prepare a dancer for the ceremony." [2]) This reminds us singularly of the use of the *pañcaṅgulika*, as we find it described in Pali literature, particularly in the story of the bull Nandivisāla in the *Jātaka* Book.

Attempts have been made to account for a custom so widely spread among different peoples from very remote times. The Dutch anthropologist, Professor G. A. Wilken, [3]) proposes to associate it with the well-known gesture, called *la fica* in Italian, the phallic significance of which may be regarded as certain. But at the same time he explains the spread hand as a symbol of the rising sun which in its turn has the significance of a heavenly phallus. I must confess that this interpretation little appeals to me, but I do not wish to venture any farther on a field which is too far removed from the domain of my ordinary studies.

---

[1]) S. Seligmann, *Der böse Blick und Verwandtes. Ein Beitrag zur Geschichte des Aberglaubens aller Zeiten und Völker*, Berlin 1910. Vol. II pp 168 f. Cf. also T. Canaan, *Aberglaube und Volksmedizin im Lande der Bibel.* (Abh. des Hamburgischen Kolonialinstituts, Bd. XX, Hamburg 1914, pp. 64 f.

[2]) Lucy L. W. Wilson. *Hand sign or avanyu. A note on a Pajaritan biscuit-ware motif.* (American Anthropologist. N. S. Vol. XX pp. 311 sq.

[3]) G. A. Wilken. *Iets over de beteekenis der ithyphallische beelden bij de volken van den Indischen archipel.* Bijdr. Ned. Indië, 5de volgr. dl. I (1886), pp. 393 ff. (= Verspr. Geschriften, dl. III p. 316, n. 10, and 318.

Other authors have suggested that the hand is to be regarded as the organ of action *par excellence* and hence as a symbol of power. In this connection it may be noticed that in ancient India the right hand raised with the palm turned forward had a very distinct meaning, namely, that of affording protection. It is this gesture which is peculiar to the earliest Buddha images of Gandhāra and Mathurā and which in Buddhist iconography was designated by the appellation of *abhayamudrā* i.e. the gesture of conveying protection (lit. absence of fear). [1])

Yet another point is to be considered. Obviously special significance is attached to the number five, expressed by the fingers of the hand, not only in India but also in other countries. „Natives will tell you", Mr. Crooke says with reference to Northern India, „that it is because the number five, that of the fingers, is lucky." [2]) Now the question rises whether it is not much more probable that the number five is considered as auspicious exactly because it represents the number of the fingers of the hand. This much, at any rate, is certain that some of the appellations by which the sign of the spread hand is designated in various languages, are derived from or compounded with the numeral five. For not only is this the case with the Pali word *pañcaṅgulika*, as was pointed out in the beginning of the present paper; but the Moslims of Northern Africa indicate the hand amulet by the Arabic *khams* meaning „five". [3]) Moreover, the Persian *panjah* by which the impression of the hand (and the figure of the hand in general) is nowadays known in India, as was evident from the examples quoted above, is derived from the numeral *panj* („five").

---

[1]) A. Foucher, *L'art gréco-bouddhique du Gandhāra.* Tome II (Paris 1918) pp. 326 sqq. and *Iconographie bouddhique de l'Inde.* Tome I (Paris 1900), pp. 68 sqq.

[2]) W. Crooke, *op. cit.* p. 39. Cf. also E. Westermarck, *The magic origin of Moorish designs.* Journal Anthrop. Inst. vol XXXIV (1904) p. 213.

[3]) E. Doutté, *Magie et religion dans l'Afrique du Nord.* Alger 1909. p. 325.

It would be possible to pursue the subject in many directions, but this lies beyond the scope of the present investigation. The quotations borrowed from ethnological writings will suffice to show that the custom we are dealing with is both early and wide-spread. The main object, however, of my paper was to demonstrate its existence in ancient India, as is evidenced by various passages from Pali literature which had hitherto been misunderstood.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN 14 APRIL 1919.

Tegenwoordig de Heeren: SNOUCK HURGRONJE, Voorzitter, VERDAM, HOLWERDA, DE LOUTER, TE WINKEL, VAN RIEMSDIJK, DE GROOT, OPPENHEIM, HOUTSMA, KLUYVER, BLOK, CALAND, HESSELING, D'AULNIS DE BOUROUILL, HARTMAN, BREDIUS, SIX, BOER, NABER, BAVINCK, COLENBRANDER, MOLENGRAAFF, SALVERDA DE GRAVE, JONKER, KRISTENSEN, KALFF, VAN GELDER, KERN, JUYNBOLL, KERNKAMP, VOGEL, VAN GINNEKEN, HUIZINGA, VAN WAGENINGEN, VISSERING, WENSINCK, ADRIANI, DE VISSER, HEYMANS en BOISSEVAIN, waarn[d]. Secretaris.

Bij afwezigheid van den Secretaris, den heer Kuiper, die bericht heeft, verhinderd te zijn, wordt het secretariaat waargenomen door den onder-voorzitter, den heer Boissevain.

De notulen der vorige vergadering worden goedgekeurd.

Ingekomen zijn:

a. Eene missive van zijne Exc. den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen d.d. 10 Maart 1919, n°. 820 K. W. met verzoek om advies aangaande een tot den Minister gericht schrijven met bijlage van de N.V. Martinus Nijhoff's boekhandel en uitgevers-maatschappij te 's Gravenhage, waarin deze uitgeefster een Rijkssubsidie van *f* 3000.— vraagt voor de uitgave van een werk van den Vice-admiraal Mac Leod over de Marinegeschiedenis van de O. I. Compagnie.

Door den Voorzitter werd dit schrijven met bijlage bereids gesteld in handen van de Heeren Blok, Van Riemsdijk en Muller met verzoek om prae-advies, dat in de buitengewone vergadering, welke gehouden zal worden na deze gewone vergadering, zal worden uitgebracht.

b. Een bij renvooi van denzelfden Minister d.d. 2 April 1919, n°. 1211 afd. K. W. met verzoek om bericht en raad aan de afdeeling gezonden request van commissarissen van het Frederik Muller-Fonds om een jaarlijksche Regeeringstoelage te mogen ontvangen van *f* 500.— als steun bij het bewerken en uitgeven van bibliografische werken.

Dit request werd door den Voorzitter bereids gesteld in handen van de Heeren Blok en Kalff met verzoek om prae-advies, dat eveneens in de buitengewone vergadering, te volgen op deze gewone vergadering, zal worden uitgebracht.

c. Een missive van denzelfden Minister d.d. 31 Maart 1919, n°. 1182, afd. K. en W., waarbij wordt toegezonden een afschrift van een door tusschenkomst van den Minister van Buitenlandsche Zaken ontvangen schrijven van den Secretaris-generaal van het Egyptische Instituut te Caïro met bijlage betreffende een uitgeschreven prijsvraag voor een verhandeling over Egypte tijdens de Regeering van den Khedive Ismaël.

Wordt ter visie gelegd voor de leden.

d. Een gedrukt, uitvoerig rondschrijven van hoogleeraren en docenten van de Vlaamsche Hoogeschool te Gent, inhoudende een protest en verweer tegen den inhoud van het manifest, waarmede de Senaat van de Fransche Hoogeschool aldaar zich tot de andere Universiteiten heeft gericht en waarvan een exemplaar was ingekomen in de vergadering der afdeeling van 10 Februari j.l.

Wordt ter visie voor de leden gelegd.

De heer Salverda de Grave brengt nu, mede namens den heer Kluyver, verslag uit over het in hunne handen gestelde manuscript van den Heer C. de Boer, getiteld: „Ovide Moralisé, Poème du 14me siècle d'après tous les manuscrits" (Deel II)

door hem in de Maart-vergadering ter uitgave in de Werken der Akademie aangeboden.

De conclussie van het rapport, strekkende tot opneming der verhandeling in de Werken der afdeeling, wordt door de vergadering goedgekeurd.

Vervolgens wordt door den heer van Wageningen, namens de *Commissie voor den wedstrijd in Latijnsche poëzie*, verslag uitgebracht over den jongsten wedstrijd.

Ingezonden waren 35 gedichten, waaronder 16 reeds voor den vorigen wedstrijd bestemd, doch toen te laat ingekomen om nog tot mededinging toegelaten te worden.

De gouden medaille wordt toegekend aan het gedicht „*Vercingetorix*". Bij opening van het bijgesloten naambriefje blijkt de dichter te zijn de heer Giuseppe Albini te Bologna.

Voor een eervolle vermelding komen bovendien in aanmerking de volgende gedichten:

1. „*Mundi creator, cuncta regens deus.*"
2. „*Pax Natalicia.*"
3. „*Lygdus ad matrem.*"
4. „*Epistola senis ad Juvenem.*"

De auteur van het gedicht „*Pax Natalicia*" heeft vergunning gegeven zijn naambriefje te openen. Na opening blijkt deze te zijn de heer Francesco Sofia-Alessio te Radicena.

Zoodra ook de schrijvers der overige eervol vermelde gedichten verlof tot opening der naambriefjes zullen gegeven hebben, zullen zij, met het bekroonde gedicht, voor rekening van het legaat-Hoeufft worden gedrukt en uitgegeven.

Thans wordt het woord gegeven aan den Heer Kristensen voor het houden van zijne voordracht: „De symboliek van de boot in den Egyptischen godsdienst. Spreker tracht het bewijs te leveren, dat de belangrijke plaats, die de boot in den Egyptischen godsdienst heeft ingenomen, geen bevredigende verklaring vindt, zoolang alleen gelet wordt op de beteekenis van den Nijl voor het vervoer in Egypte. De heilige boot blijkt

in velerlei verband als redder over het water des doods opgevat te zijn. Aldus geldt de boot zoowel in den tempelcultus als in den funerairen cultus. Ook de gegevens omtrent de boot der aarde wijzen in dezelfde richting. Zij was de boot der vegetatie, die aan Osiris, den god van den aardzegen, zijn verrijzenis uit den dood schenkt. Parallellen uit den Griekschen en Israelitischen godsdienst worden aangehaald.

De Voorzitter dankt den spreker voor zijne bijdrage, die ter opneming in de Verslagen en Mededeelingen wordt afgestaan.

Daar de bij het reglement bepaalde tijd verstreken is, kan door den Voorzitter geen debat over de voordracht worden toegelaten.

Bij de rondvraag wordt door den Heer Salverda de Grave ter uitgave in de Werken der Akademie aangeboden het manuscript van eene verhandeling, getiteld: „de Franse woorden in het Nederlands door J. J. Salverda de Grave. Alfabeties Register bewerkt door J. J. Becker Elzinga.

De Voorzitter sluit de vergadering, die door een buitengewone zal gevolgd worden.

VERSLAG

AAN DE

LETTERKUNDIGE AFDEELING DER KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN

OVER EEN TEKSTUITGAVE VAN DEN HEER

C. DE BOER,

GETITELD:

„OVIDE MORALISÉ",

poème du quatorzième siècle, d'après tous les manuscrits.

Deel II.

De ondergeteekenden, aangewezen om verslag uit te brengen over het door dr. C. de Boer aan de Akademie ter uitgave aangeboden tweede deel zijner uitgave van *Ovide Moralisé,* Oudfransche vertaling uit de XIVe eeuw van de *Metamorphosen* van Ovidius, meenen in hoofdzaak te kunnen volstaan met een verwijzing naar hetgeen zij, in de vergadering dezer Akademie van 12 October 1914, naar aanleiding van het eerste deel van dit werk hebben gezegd.

Dit tweede deel bevat de boeken IV tot VI. Men zal er o.a. in aantreffen zoowel het, in 1911 door dr. de Boer in deze Akademie uitgegeven, fragment behelzende de geschiedenis van Pyramus en Tisbe, als de metamorfose van Tereus, Procne en Philomela (Ovidius, *Metam.,* VI, 424), vertaald door den beroemden Oudfranschen dichter Chrétien de Troyes, welke overzetting in 1909 door den heer de Boer als academisch proefschrift is gepubliceerd. De uitgever kondigt aan dat de orthografie dezer fragmenten zal afwijken van die van het overige werk; hoewel de motieven die hem tot deze ongelijke

behandeling brachten aan ondergeteekenden krachtig genoeg voorkomen om haar te billijken, betreuren zij dat hierdoor de eenheid van de uitgave als zoodanig wel eenigszins zal lijden.

Het komt hun voor dat, zoowel wegens de verdiensten van den arbeid zelf, als omdat het 't vervolg is van een reeds door deze Akademie in haar werken opgenomen tekst, dit tweede deel van de *Ovide Moralisé* eveneens recht heeft op een plaats daarin. Mitsdien hebben zij de eer voor te stellen dat het door de Akademie worde uitgegeven.

J. J. Salverda de Grave.
A. Kluyver.

Groningen, 21 Maart 1919.

VERSLAG DER COMMISSIE VOOR DEN WEDSTRIJD IN LATIJNSCHE POËZIE.

M. H.

Dit jaar had de Commissie voor den wedstrijd in Latijnsche poëzie 35 gedichten te beoordeelen, tegen 22 in het vorige jaar, maar onder die 35 waren er zestien, die reeds voor den wedstrijd van 1918 bestemd waren, doch toen te laat zijn ingekomen, om nog te kunnen meedingen. Het zal U niet verwonderen, dat verscheidene van de ingezonden gedichten op den wereldoorlog betrekking hebben. Onder deze oorlogspoëzie is veel banaals, maar er zijn ook gedichten bij, die in waarheid dien naam verdienen en aan een fraaien vorm een diep gevoel paren. Het gedicht, waaraan de Commissie U voorstelt de gouden medaille toe te kennen, behoort evenwel niet tot deze kategorie, maar is, zooals U aanstonds blijken zal, eerder romantisch-historisch te noemen.

Wij gaan thans tot een opsomming der gedichten over, waarbij telkens het volgende gedicht naar onze meening boven het voorafgaande te stellen is.

Buiten mededinging moest één gedicht, n°. 2, blijven *Psalmus quinquagesimus*, motto *a peste fame et bello libera nos*, omdat dit gedicht uit twee stukken bestaat, een Latijnsche bewerking van psalm 50 en een van psalm 45, waarvan geen van beide het vereischte aantal versregels telt.

Voorts werden door ons op grond van inhoud of vorm of van beide de volgende 11 gedichten ter zijde gelegd:

N°. 33 *Sub prima luce*, motto *nocet cantantibus umbra*, een gedicht van een ongeoefende, vol fouten in het Latijn.

N°. 3 *Egregius victor*, zonder motto, een ongelukkig gedicht in afschuwelijke verzen ter eere van Josephus Xifrerius.

N°. 5 *Aranea et nati*, motto *Aesopus auctor quam materiam repperit, hanc ego polivi versibus senariis*, maar de fabel is eindeloos en de senarii zijn houterig.

N°. 9 *Exspectantes Dei iudicium*, motto *Filius hominis veniet*, een beschrijving van in den oorlog gevallen Christenen, die *sub aethere caeli* den dag des oordeels afwachten. Het gedicht is zonder waardigheid of kunst, vol taalfouten. Zoo beschouwt de dichter o.a. het woord *aër* (lucht) als onzijdig.

N°. 18 *Et nunc reges intellegite*, zonder motto, een oproep tot de koningen der aarde om vrede te sluiten, een vervelend gedicht in slechte, onwelluidende, gewrongen verzen, vol fouten tegen het metrum en onbegrijpelijke constructies.

N°. 34 *Post bellum Europaeum*, motto *suso in Italia bella*, een duister gedicht, dat ondanks de door den dichter toegevoegde emendationes et variae lectiones nog onverstaanbaar blijft.

N°. 14 *Saltus Caprearum*, motto *culpari metuit fides*, een zonderling, weinig samenhangend verhaal van een op Capri door Tiberius begane gruweldaad. De verzen zijn hard en niet zonder fouten.

N°. 1 *Poeta Miles* motto *dulce et decorum*, een lofdicht op d'Annunzio in Alcaeische strophen, houterig en weinig treffend.

N°. 31 *De Baccho inimico*, motto *fuge litus avarum*, een slecht gedicht zoowel van vorm als van inhoud. Nu de oorlog ten einde is, zal Bacchus naar de meening van dezen poëet de groote vijand van het menschdom worden.

N°. 16 *Cornix in Capitolio elocuta*, motto *non silent inter arma musae*, een gedicht in disticha op den oorlog en den vurig verlangden vrede. Aan het slot wordt gezinspeeld op het verhaal, dat bij den dood van keizer Domitianus een ekster op het Kapitool ἔσται πάντα καλῶς schreeuwde. De dichter hoopt op een dergelijk gunstig voorteeken. Het geheel verraadt meer geoefendheid dan gevoel.

N°. 10 *Tristia*, motto *iusta querela mea est*. Ook dit gedicht geeft een beschrijving van de verschrikkingen van den oorlog

en den haat, die de oorlogvoerenden bezielt; het is erg kleurloos, hoewel de vorm vrij goed is.

Bij de lezing van de tot dusver behandelde gedichten kwam ons meermalen het woord van den ouden Muretus aan zijn jeugdigen vriend Riparius, die hem eenige Latijnsche verzen ter beoordeeling gezonden had, in de gedachte [1]: „malos versus facere turpe est, mediocres ingloriosum, bonos difficilius quam ut praestari possit ab iis, quibus aliud agendum est."

Hooger staan de 18 gedichten, die wij thans gaan bespreken. Naar het oordeel der Commissie behooren zij wel niet tot degene, die in den bundel mogen opgenomen worden, maar toch kunnen zij op meer waardeering en uitvoeriger behandeling aanspraak maken.

N°. 23 *Ad quendam sodalem de hodierno conflictu epistolium*, motto *qui nimis cupit, nihil capit*, een gedicht van een ouden, blinden man over den oorlog. Het is stroef en zonder eenige verheffing.

N°. 4 *Ad Marcum epistula*, motto *divini gloria ruris*, bestaat uit twee stukken, waarvan het eerste een niet onaardige beschrijving van het landleven bevat, terwijl het tweede deel *Pro discipulo votum*, motto *carmina non dant panem*, waarschijnlijk als dedicatie bedoeld, in zijn soort niet kwaad is, maar onbeduidend.

N°. 8 *In simiae amatores*, motto *sciolos facile insanire compertum est*, een gesprek tusschen een Italiaan en twee Engelschen over de theorie van Darwin, door den dichter als satire bedoeld, maar verre van geestig; de verzen zijn over 't algemeen niet te laken.

N°. 21 *Imago matris*, motto *tu mihi, ego tibi*, een gevoelvol gedicht, maar wat onbeholpen van vorm, terwijl ook de taal niet altijd gekuischt is.

N°. 24 *Incendium*, motto *iam dignum meritis pretium mercesque parantur*, een verhaaltje van een oud vrouwtje, dat met

---

[1]) Ep. II 27, p. 40 ed. Frey.

haar dochter in een stil dal van Servië woont en haar hutje door een bom, die erop geworpen wordt, in vlammen ziet opgaan. Zelf wordt zij gered door een jongen man, die tot nu toe tevergeefs naar de hand van haar dochter gedongen heeft, maar eenmaal, als hij uit den strijd teruggekeerd zal zijn, de gelukkige echtgenoot van het meisje zal worden. De vorm is vrij goed.

N°. 15 *Fiat pax*, motto *minuentur atrae carmine curae*. Het gedicht dateert van 1917, nog geen juichtoon op den vrede, maar een loflied op den toestand van de wereld, toen de krijg in 1914 uitbrak. De Sapphische verzen zijn goed gebouwd; slechts een enkele maal wordt de caesuur verwaarloosd, doch het gedicht is meer glad dan ontroerend.

N°. 28 *Super invasione Belgii*, motto *cuique suum*, een ode van 460 regels, waarvan de dictie meer heftig dan krachtig is, de vorm noch fijn noch zuiver.

N°. 12 *Pro pace exoptata*, motto *in magnis et voluisse sat est*. Deze bede om vrede laat zich met genoegen lezen, doch hier en daar is de taal wat gezocht. De hoop, dat paus Benedictus als vredestichter zal optreden, is in goede verzen uitgedrukt.

N°. 13 *Incursio Hellespontiaca*, motto *in magnis sat est*. Beschreven wordt een expeditie uit den oorlog van 1912 tusschen de Turken en de Italianen, waarbij eenige snelvarende Italiaansche schepen den Hellespont binnendringen, maar door den vijand ontdekt en beschoten worden. Als ze dan retireeren naar een veilige rede, duikt plotseling uit de zee de schim van den Venetiaan Dandolo op, den veroveraar van Constantinopel, die hun gebiedt hun onderneming te staken. Het gedicht bootst de taal van het epos op verdienstelijke wijze na, maar toont weinig verheffing.

N°. 29 *Colloquia Elysea*, motto *in tenui lusus, tenuis non inde voluptas*, een samenspraak in de onderwereld tusschen Plato, Xenophon, Horatius, Vergilius en Donatus over het verval der klassieke studiën. De schuld daarvan wordt aan de Duitschers gegeven. Daarom zal op de deur der Italiaansche school ge-

schreven worden „non hic Germanis locus", terwijl Donatus voor het leeren van de eerste beginselen van het Latijn in eere zal hersteld worden. De dichter noemt deze samenspraak eene satire, maar zij is verre van geestig en fijn.

N°. 27 *Septuagenarii meditationes*, motto *vita nimis brevis est, nimis est via longa per artes.* Een brave zeventigjarige werpt een blik op het verledene en op de jaren, die hij nog te leven zal hebben. Een kalme berusting ademt uit zijn woorden, maar de verzen zijn zeer eentonig en missen het soepele van de Vergiliaansche dictie.

N°. 25 *In coenobii reliquias*, motto *multa petentibus desunt multa.* De dichter aanschouwt de overblijfselen van een klooster, dat thans door soldaten bewoond wordt. Daardoor herinnert hij zich den tijd, toen dat gebouw het verblijf was van vrome nonnen, toen hymnen en psalmen daar gezongen werden en de arme aan de poort zijn aalmoes ontving. Vooral is de komst van het jonge meisje, dat den sluier heeft aangenomen, en haar intrede in het klooster doet, goed geteekend. De dichter slaakt de verzuchting, hoe het tegenwoordig zoo geheel anders is:

tempora mutantur, poscunt sua iura puellae.

Jammer dat niet meer verzen zoo goed geslaagd zijn!

N°. 30 *Margaritae Edesiae martyrium*, motto *non vultus instantis tyranni mente quatit solida*, een poetische behandeling van het martelaarschap der heilige Margareta, die onder Diocletianus door den prefect Olibrius gemarteld en op den brandstapel gebracht werd. De verzen zijn goed, maar het gedicht kan als geheel niet behagen.

N°. 6 *In obitum matris dilectissimae*, motto *luctus domesticus*, een mooi gedicht in goeden vorm, waarin een zoon den dood van zijn moeder op gevoelvolle wijze beweent, bij wier sterven hij helaas niet heeft kunnen tegenwoordig zijn. Dit gedeelte herinnert sterk aan het slot van Tacitus' Agricola. Het best geslaagd is de beschrijving van de moeder in haar zorgen voor kinderen en kleinkinderen: *ipsam animam tradere percupiens*, zegt de dichter van haar, als zij de kleinen bij hun vertrek

uit grootmoeder's huis allerlei geschenken meegeeft. Het gedicht vertoont evenwel te weinig inventie, om het in den bundel te kunnen opnemen.

N°. 26 *Funera*, motto *lux perpetua luceat eis.* Over dit gedicht was het oordeel der commissieleden zeer uiteenloopend. Een ervan noemt het hartstochtelijk en de dictie kernachtig, maar de beide andere vinden het een langwijlig gedicht, waarin de taal wel geen oneffenheden vertoont, maar dat men met moeite kan doorlezen.

N°. 11 *Jesum puerum Maria quaeritans*, motto *malus mala cogitat*, een goed gedicht, waarin de angst van moeder Maria over het verdwijnen van haar kind tijdens het Paaschfeest te Jeruzalem in zuivere disticha beschreven wordt, maar waarvan de taal nu en dan wat gekunsteld is.

N°. 7 *Ecloga Hebraea Ruth*, motto *flumina amem et silvas.* Het verhaal uit het O. T. is tot een breedsprakig gedicht uitgewerkt, maar de verzen zijn op een enkele uitzondering na verdienstelijk.

N°. 32 *Julius Sabinus et Epponina*, motto *tu ne cede malis*, is onder de ingezondene het grootste gedicht (645 regels). Het bevat de uit Tacitus, Plutarchus en Dio welbekende geschiedenis van Julius Sabinus, die als vorst der Lingonen een opstand onder de Galliers tegen Vespasianus verwekte, maar verslagen werd en zich met zijn vrouw negen jaren lang in een onderaardsch grafmonument verborgen hield, totdat hij ontdekt, naar Rome gebracht en daar met zijn vrouw terecht gesteld werd. Het gedicht is zeer verdienstelijk als proeve van epische poezie, maar het heeft, behalve de reeds door den dichter verbeterde, nog te veel metrische fouten, om het te laten drukken.

Thans komen wij tot de gedichten, die naar het oordeel van de meerderheid der Commissie een plaats in den bundel ten volle verdienen. Het zijn er 5, waarvan de inhoud zeer uiteenloopend is. Ook deze wenschen wij zóó te behandelen, dat wij allengs tot het beste opklimmen.

N°. 17. *Epistola senis ad iuvenem*, motto *iunior fui, etenim senui*, een opgewekte brief, in opmerkelijk goeden vorm, van een grijsaard, die zijn geluk in lectuur vindt, aan een jongen man, die in het volle leven staat. Hoe de oude zijn dagen doorbrengt, hoe zijn levendige geest nog in alles deelneemt, maar vooral, hoe hij zijn troost in het lezen van den bijbel vindt, is in mooie verzen beschreven.

N°. 20 *Lygdus ad matrem*, motto *epistula non erubescit*, een goed gedicht, waarin Lygdus aan zijn moeder schrijft, dat zij hem niet als een ruw soldaat moet beschouwen, maar dat hij ondanks den verwilderenden invloed van den oorlog ook voor teedere gevoelens vatbaar is. Door een toeval is hij met een lief meisje, Nice geheeten, in aanraking gekomen, en de omgang met haar is de *culpa*, die hij zijn moeder te belijden heeft. In de toekomst zal zijn leuze zijn voor het vaderland, voor Nice, voor moeder! Het gedicht is zeer karakteristiek.

N°. 22 *Pax natalicia*, motto *at nobis pax alma veni spicamque teneto.* Een vader keert in den kerstnacht uit den oorlog naar huis terug. Reeds van verre herkent hem zijn vrouw aan het lied, dat hij zingt. De kinderen dringen zich om hem heen en toonen hem een afbeelding van het kindeke in de kribbe. Moeder zingt een kerstlied voor de kleinen en als het lied ten einde is, hoort men van uit de verte het *Gloria summa Domino, pax gentibus adsit.* De dichter beheerscht in dezen aangrijpenden zang alle maten: den gewonen hexameter, het distichon, de asclepiadeeën en den dimeter iambicus, maar de indruk, dien het geheele gedicht maakt, is niet zoo overweldigend als die van

N°. 19 *Mundi Creator*, motto hetzelfde. Deze ode in Alcaeische versmaat is onder de ons toegezonden oorlogspoezie zeker wel de mooiste, oprechtste, vloeiendste. De dichter paart aan Horatiaansche fijnheid van maatgevoel en dictie de kunst, den eenvoud van het middeleeuwsche kerklied te imiteeren, en deze twee in schoone harmonie te vereenigen. Wij veroorloven ons, de laatste strophe te citeeren:

Caelis in altis gloria sit tibi
Infraque terris pax sit in omnibus!
Pacem, deus, largire pacem,
Omnipotens, miserere nostri!

Eindelijk n°. 35 *Vercingetorix*, motto *dicamus bona verba, venit natalis*. Het is een eigenaardig, aangrijpend en spannend verhaal van het uiteinde van den jongen Gallischen vrijheidsheld.

Rex Vercingetorix, magni pars maxima belli heeft zich als slachtoffer van zijn vaderland aan Caesar overgegeven. Nu zit hij gevangen en weet, dat hem de smaad van in den triumf te worden meegevoerd, en daarna de dood wacht. Hij wil dit lot door zich van voedsel te onthouden voorkomen (90)

respuit exiguam cererem, vix admovet urnae
labra rudi

maar zijn bewaker is bevreesd, dat aldus voor zijn meester Caesar de grootste pronk van zijn triomf zal verloren gaan. Immers (105)

hoc decus is valde vult, quo non valdius alter
velle solet.

Een onverwacht hulpmiddel bevrijdt hem van die zorg. Zijn patrones Quintilla wenscht den jongen held te zien, van wien zij in Caesar's commentarii zooveel schoons gelezen heeft, want zij is een hartstochtelijk bewonderaarster van Rome's grootsten veldheer en heeft diens werken steeds bij de hand. Daaruit leest zij Vercingetorix voor, om hem te doen begrijpen, hoe zijn ridderlijke vijand voor zijn onsterfelijken roem bij het nageslacht gezorgd heeft. Dat doet den Galliër berusten in den dood, dat doet hem, als hij dien tegemoet gaat, zeggen:

sed mihi vitam aufert, virtutem gentis honestat;
perpetior.

En nog eenmaal hooren wij dat:

Rex Vercingetorix, magni pars maxima belli,

die nu:

inde neci iugulum porrexit mitior agno,

en eindelijk:

> *famam praeter mox omnia caeca:*
> *ut labente die vel tempestate coorta*
> *immoriuntur aquis vitreis spectacula rerum.*

Zoo eindigt dit voortreffelijk gedicht, dat den lezer steeds in spanning houdt en herhaaldelijk ontroert, niet het minst door de uitnemende dictie. Wij veroorloven ons daarom nog een paar voorbeelden te geven behalve de reeds genoemde.

In zijn droom (142) denkt Vercingetorix aan Ambiorix, van wien gezegd wordt, dat hij

> *usque prope, usque procul, nusquamst et paret ubique.*

Wij wijzen op den prachtigen aanhef der beschrijving van den gevangene in den kerker (71):

> *quid miserabilius clauso Iovis alite?*

en die kernachtige samenvatting van het lijden van den geketenden held (97):

> *tardior hora die, fit mensis longior anno.*

Of wanneer de dichter vraagt (199): „waaraan denkt gij wel in uw laatsten nacht?"

> *quid misero tibi portendunt insomnia, Galle?*

en hij daarop laat volgen (214—221): „aan uw vaderland, aan de Marne, aan de Aisne?"

> *anne tui memorem, te dignam, laudibus auctam*
> *adspectas longe patriam, perque arma, per artes*
> *eximia certum cursum virtute tenentem?*
> *Matrona testis erit, flumen simul Axona testis,*
> *ludĭcra út possint vel Caesaris ista videri*
> *proelia, quam magno libertas constet amicis,*
> *quanta hominum generi vix umquam credita moles*
> *in reliquum maneat, dum bella furorque residant.*

Maar wij kunnen onzen lof over de taal van dezen dichter in weinig woorden samenvatten: zij doet aan Pascoli denken.

Worden wij, om een enkel voorbeeld te noemen, als wij in den aanhef den dichter van Vercingetorix hooren klagen:

te, Galle, manebit
ver fluxum virtutis, hiems aeterna doloris

niet herinnerd aan dat vers van Pascoli, waardoor Pomponia Graecina aan haar diep berouw lucht geeft:

mortalis amor, dolor immortalis,

toen zij om haar kind te behouden, haar christelijk geloof verloochende?

Wij verzoeken dus den Secretaris het naambriefje van *Vercingetorix* (n°. 35) te openen, waaraan wij de gouden medaille wenschen toe te kennen, en tevens het naambriefje van *Pax natalicia* (n°. 22), omdat van dit laatste gedicht de dichter reeds bij voorbaat toestemming tot opening gegeven heeft voor het geval dat mocht besloten worden tot het laten drukken van zijn gedicht. Maar van *Mundi Creator* (n°. 19), *Lygdus ad matrem* (n°. 20) en *Epistula senis ad iuvenem* (n°. 17) verzoeken wij den Secretaris de naambriefjes te bewaren, totdat de dichters tot opening hun toestemming zullen gegeven hebben. Alsdan zullen ook deze gedichten in de hierboven aangeduide volgorde achter het bekroonde gedicht geplaatst worden.

Amsterdam, 14 April 1919.

J. van Wageningen.
J. J. Hartman.
J. van Leeuwen Jr.

PROGRAMMA

CERTAMINIS POETICI

AB ACADEMIA REGIA DISCIPLINARUM NEDERLANDICA

EX LEGATO HOEUFFTIANO

IN ANNUM MCMXX INDICTI

Quatuor carmina ad certamen admitti non potuerunt utpote quae iusto serius ad nos essent perlata. Eorum tituli erant hi: 1 Volsinii urbis veteris aedes Cathedralis 2 Pus vaccinum 3 Maternus amor 4 Monstrum horrendum informe, ingens.

De ceteris, XXXV numero, sic est pronuntiatum: Unum (c. t. *Psalmus* L) admitti non potuit quia e duobus constabat carminibus, quorum neutrum iustum L versuum implebat numerum.

Undecim carmina statim sunt seposita quae luce publica digna non videbantur. Eorum erant tituli hi: 1 Sub prima luce 2 egregius victor 3 aranea et nati 4 expectantes Dei iudicium 5 et nunc, reges, intelligite 6 post bellum Europaeum 7 Saltus Caprearum 8 poeta miles 9 de Baccho inimico 10 Cornix in Capitolio locuta 11 tristia.

Post breviorem longioremve dubitationem haec quoque XVIII non recipienda visa sunt in volumen sumptibus legati edendum: 1 ad quendam sodalem epistolium 2 ad Marcum epistola 3 in simiae amatores 4 imago matris 5 incendium 6 fiat pax 7 super invasione Belgii 8 pro pace exoptata 9 incursio Hellespontiaca 10 colloquia Elysea 11 septuagenarii meditationes 12 in coenobii reliquias 13 Margaritae Edesiae Martyrium 14 in obitum matris dilectissimae 15 funera 16 Iesum puerum Maria queritans 17 Ruth 18 Iulius Sabinus et Eponina.

Restant quinque carmina egregia, verorum poetarum vera poemata. Ea ita hic enumerantur (quemadmodum et in aliis carminibus factum est) ut adscendatur ad optimum: 1 epistola senis ad iuvenem 2 Lygdus ad matrem 3 pax natalicia 4 mundi Creator 5 Vercingetorix.

Horum carmini c. t. Vercingetorix (poetam eius esse

GIUSEPPE ALBINI

Bononiensem aperta scidula apparuit) praemium Aureum est adiudicatum. Praeterea sumptibus legati hoc ordine post illud in volumen recipientur haec carmina, si poetae eorum scidularum aperiendarum ante kalendas Iulias dederint veniam: 1 Mundi Creator 2 Pax natalicia 3 Lygdus ad matrem 4 epistola senis ad iuvenem.

Ad novum certamen cives et peregrini invitantur his legibus ut carmina Latina non ex alio sermone versa nec prius edita, argumentive privati nec L versibus breviora nitide et ignota iudicibus manu scripta sumptu suo ante kal. Ian A.MCMXX mittant ad: „het Bestuur der Koninklijke Academie van Wetenschappen, Trippenhuis, Amsterdam", munita sententia item inscribenda scidulae obsignatae quae nomen et domicilium poetae indicabit. Ceterum iudicibus gratum erit si poetae in transscribendo portabile prelum Britannicum („type-writer") adhibuerint, et si, quemadmodum in editionibus antiquorum poetarum fieri solet sextum quemque versum numero insigniverint.

Praemium victoris erit nummus aureus quadringentorum florenorum. Carmen praemio ornatum sumptibus ex legato faciendis typis describetur eique subiungentur alia laude ornata, quando scidulae aperiendae venia dabitur. *Id autem ante Kal. Iul. proximas fieri debebit.*

Exitus certaminis in conventu Ordinis mense Aprili pronuntiabitur, quo facto scidulae carminibus non probatis additae Vulcano tradentur.

Amstel. die XIV m. Apr. A. MCMXIX.

C. Snouck Hurgronje,
Ord. lit. acad. reg. præses.

DE SYMBOLIEK VAN DE BOOT IN DEN EGYPTISCHEN GODSDIENST.

BIJDRAGE VAN DEN HEER

W. B. KRISTENSEN.

De boot in den cultus.

Wie een publicatie van Egyptische tempelschilderingen doorbladert of de vignetten van een funerairen papyrus beziet, zal zich er spoedig van kunnen overtuigen, dat de boot in de godsdienstige voorstellingen van dat volk een belangrijke plaats heeft ingenomen. Telkens weer wordt zij afgebeeld en vaak op eene in het oog vallende wijze. Haar beeld prijkt in den tem-

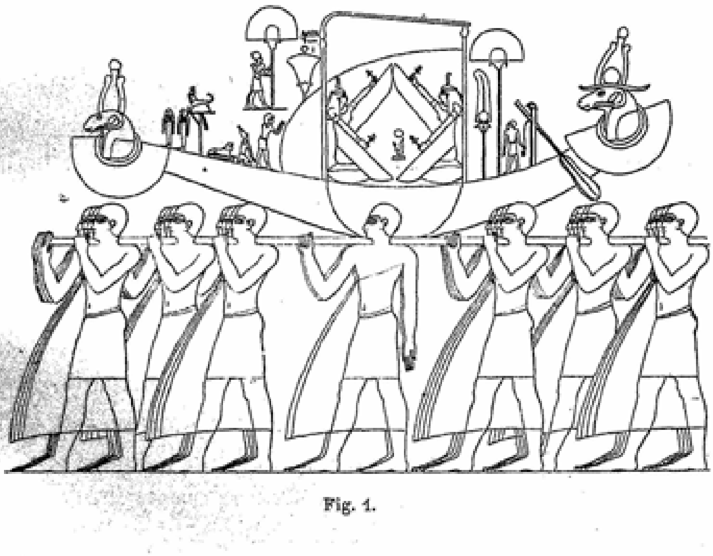

Fig. 1.

pel op de muren van het allerheiligste; offeranden zijn daar vóór haar opgestapeld en ritueele handelingen worden voor haar verricht. Bij de plechtige godsdienstige ommegangen dra-

gen talrijke priesters haar op hun schouders, en zij vormt het centrum van den geheelen optocht. Niet minder vallen de teekeningen van de boot in de funeraire papyri op; hare rol is daar blijkbaar even belangrijk als in den tempelcultus.

Wat het uiterlijk betreft verschilt de heilige boot in den regel niet veel van de gewone Nijlschepen. Haar bijzonder karakter wordt vooral door den vorm en de versiering van beide stevens aangeduid. Vele tempelbooten vertoonen op den vóór- en achtersteven het hoofd van den god aan wien de boot behoort; in andere gevallen draagt alleen de hooge en met geweven stoffen versierde vóórsteven het goddelijk symbool. Dikwijls bevindt zich midden op de boot een hut of een troon, soms van zeer karakteristieken vorm. Maar naast het gewone boottype komen ook fantastische vormen voor, waarbij de godsdienstige symboliek een overwegenden invloed heeft geoefend.

De meest voor de hand liggende gegevens omtrent de heilige boot spreken zonder twijfel ten gunste van de opvatting, die zich algemeen gevestigd heeft, namelijk dat zij de eigenlijke verblijfplaats, den troon van god voorstelt. Dat heeft begrijpelijkerwijze tot de onderstelling geleid, dat het godenbeeld of een ander heilig symbool zich in de bootshut moet hebben bevonden. Evenwel is dat beeld voor ons in den regel verborgen en zal bij de processie ook voor de toeschouwers verborgen zijn geweest. De hut is gesloten; zware gordijnen vallen langs de zijwanden neer, dekken haar bijna geheel en versterken nog den indruk van geheimzinnige geslotenheid. [1]) Zelfs in het allerheiligste van den tempel wordt de boot, die toch de verblijfplaats van god is, meestal zonder godenbeeld voorgesteld. Dat is wel eigenaardig en valt te meer op, wanneer men zich herinnert, dat de Egyptische kunst een bij uitstek vertellende kunst is, die niet in de eerste plaats een realistisch beeld van de werkelijkheid tracht te geven, maar veeleer een illustratie wil zijn van alles wat men als wezenlijk

1) Zie fig. 1, naar Erman, Aegypten blz. 374.

aan het voorwerp beschouwde. Ook wanneer het heilige beeld zich inderdaad achter gesloten deuren bevond, moest men verwachten, dat de teekenaar het zou vertoonen. De vraag is daarom niet ongemotiveeerd, of de tempelbooten werkelijk godenbeelden hebben bevat. Mocht dat niet het geval zijn hoe hebben wij ons dan de aanwezigheid van god in de boot te denken?

Alvorens op die kwestie in te gaan moeten wij evenwel onze aandacht op het bootmotief zelf vestigen en de vraag stellen: waarom heeft de Egyptische god een boot tot verblijfplaats gekozen?

Zoover ik weet meenen alle moderne onderzoekers het eigenaardig verband, dat tusschen god en boot ongetwijfeld bestaat, te kunnen verklaren met een verwijzing naar de natuurlijke gesteldheid van Egypte. De Nijl is de groote weg van het vervoer; de meeste plaatsen zijn met de boot makkelijk te bereiken, zoodat allerlei transporten in den regel te water hebben plaats gehad. Ook in den cultus speelt de reis op den Nijl een groote rol. Locale goden, die volgens de mythe verwant of verbonden waren, bezochten elkander op bepaalde feestdagen, waarbij dan steeds van groote schepen gebruik werd gemaakt; de afbeeldigen van deze boottochten in de tempels van Karnak en Luxor zijn overbekend. Ook werden godsdienstige feesten soms op het water gevierd, hetzij op den Nijl, hetzij op de groote vijvers die tot het tempelgebied behooren. De schepen bij deze verschillende gelegenheden gebruikt, waren van aanzienlijke afmetingen; zoo was het schip van Amon, door Ramses III gebouwd, ruim 70 meter lang. Zij hadden een vaste bemanning; zekere Hor-necht uit de 20 dyn. noemt zich „commandant der matrozen van de *Nešemt*-boot van Osiris te Abydos”. En in het oude Oude Rijk treft men den titel „chef der twee heilige booten” meermalen aan.

Het spreekt vanzelf dat de beteekenis van den Nijl voor het verkeer inderdaad van invloed moet zijn geweest op de voorstellingen van de heilige boot. Zoo in de mythe van den strijd tusschen Horus en zijne vijanden. De god zet ze in zijn boot

achterna en overwint ze op allerlei plaatsen in Egypte. De voorstelling is duidelijk ontleend aan de oorlogsberichten van Pharao, die met zijn vloot opstandelingen bestrijdt en zegevierend van plaats tot plaats voortdringt. Zelfs zou het niet ongerijmd zijn op de beteekenis van het verkeer te water te wijzen, wanneer men het de moeite waard vond theorieën te vormen over den historischen oorsprong der voorstellingen van de boot in den cultus. Maar hoe belangrijk dat alles ook moge zijn, evenmin kan ontkend worden, dat tal van gegevens — en in godsdienstig opzicht juist de centrale gegevens — onverklaard blijven, zoolang de aandacht alleen daarop gevestigd blijft. Indien de boot van den god alleen als vervoermiddel bij bepaalde gelegenheden heeft gediend, is het moeilijk te begrijpen, dat zij in de cella van den tempel het voornaamste, soms het eenige teeken van de aanwezigheid van den god heeft kunnen zijn. Dat feit wijst op een inniger verband tusschen god en boot dan de gewone opvatting onderstelt. Daarbij komen andere, zeer bekende gegevens, die, naar het mij voorkomt, even moeilijk met die opvatting te rijmen zijn.

De boot als goddelijk wezen en redder uit den dood.

Ik denk aan de vele gevallen, waarin de boot als een zelfstandig goddelijk persoon wordt beschouwd. Op een stele uit Abydos in het museum te Cairo is een godin met het teeken van een boot op het hoofd afgebeeld; volgens het opschrift stelt de godin de *Nešemt*-boot van Osiris voor. [1]) Hier is dus de boot werkelijk een goddelijk wezen. En dat wij daarbij niet hebben te denken aan een kleurlooze personificatie, zonder godsdienstigen inhoud, blijkt wel overtuigend uit de niet zelden voorkomende personen-namen „zoon (of dochter) van de *Nešemt*-boot'' [2]). Bovendien hadden deze booten hare eigen priesters en genoten gewone godsdienstige vereering. Propheten van de *Weser-hat* boot van Amon en priesters van de *Nešemt*

[1]) Mariette, Catal. d'Abydos n°. 1200.

[2]) Plaatsen aangehaald door Lefébure, Rites Égypt. p. 88.

van Osiris zijn in verschillende opschriften genoemd. Vóór de *Nešemt*-boot en den zittenden Osiris knielt de afgestorvene Hor-necht neer met dit gebed: „Geprezen zij de groote *Nešemt*, gegroet de Heer van Abydos (Osiris). Moge de boot mij doen leven; moge zij geven, dat mijne oogen haar zien en dat mijne armen zich in vereering naar haar uitstrekken, iederen dag." [1]) Hier is van geen schijngod sprake; voor den geloovige was de boot een levende god.

Hoe is men tot die opvatting gekomen? Welke goddelijke kracht kon men aan de boot toeschrijven? Ik geloof dat er gegevens zijn, en wel godsdienstige, niet geographische gegevens, die zeer duidelijk vertellen in welke richting wij het antwoord moeten zoeken.

Fig. 2.

Daartoe behooren vooreerst plaatsen in de funeraire teksten, waar sprake is van de boot, die de afgestorvene noodig heeft om de gevaren in het doodenrijk te ontgaan. Hij verlangt dat „de boot van Nun" (de oerwateren of chaoswateren) hem gebracht zal worden, de boot die „over den rug van de slang Apap voert." [2]) Apap is de slang in de oerwateren, de vijand van den zonnegod Re of Tum; hij is tevens de demoon der duisternis, wegens den uit alle oude kosmogoniën bekenden samenhang tusschen scheppingswateren en de nachtelijke duisternis. En de boot is de boot van den zonnegod, die inderdaad over den rug van Apap reist en hem bij zonsopgang — zoowel bij de schepping als elken morgen — overwint. Apap duikt dan in de oerwateren onder „naar de plaats waar zijn vader (waarschijnlijk Tum zelf) zijn vernietiging beveelt." [3])

---

[1]) Ib. pag. 88 (Daressy, Rec. de Trav. 11 (1889) p. 92.)

[2]) Doodenb. 99. 2—6.

[3]) Doodenb. 39, 2 vg.

De scene is herhaaldelijk afgebeeld, zoo op verschillende mummiekisten in Leiden, waar wij Re met ramskop — dus als zonnegod in het doodenrijk — zien, gezeten in de boot waaronder de slang zich in groote bochten kronkelt, met talrijke messen doorstoken. [1])

De doode verlangt in deze boot te stappen om gelijk Re den vijand te overwinnen en met den god uit het doodenrijk te verrijzen. Men had daarom kunnen verwachten, dat hij zich tot den god zou richten en diens hulp of bescherming op de gevaarlijke reis inroepen. Dat doet hij echter niet. Hij richt zich tot de boot en tracht haar voor zich te winnen. Haar, en niet den god, beschouwt hij als den eigenlijken overwinnaar. Het gesprek met de boot is heel merkwaardig. De doode mag niet in de boot stappen, voordat hij getoond heeft, dat hij de mystieke namen van al hare deelen kent. „Vertel mijn naam," zeggen de mast, het zeil, de steven, de kiel, enz.; waarop de doode de zonderlingste benamingen, bestaande uit mythologische en kosmographische zinspelingen, opgeeft, ten bewijze dat hij het mysterieuze wezen der boot kent. Daardoor maakt hij zich tevens van haar meester, want wie den geheimen naam van iemand kent, heeft hem in zijn macht. De boot moet dan den doode dienen en hem „langs den weg der zon" [2]) door het doodenrijk heen brengen, opdat hij „uit dit booze land moge opgaan" [3]).

De godsdienstige beteekenis van de heilige boot is in dit geval duidelijk. Zij is de werkelijke redder uit het doodenrijk, omdat zij den god en den afgestorvene over de wateren des doods weet te brengen. Haar mysterieuze wezen waarvan de tekst spreekt, is juist dit vermogen om zich zelve en anderen uit den dood te redden. Zij heet ook „de mysterieuze boot" [4]); haar geheim is dat, waarvan alle mysteriegodsdiensten spreken, kennis van den weg door den dood naar de plaats der opstanding.

---

[1]) Fig. 2, naar Sarc. Leiden M. 5, pl. 6.

[2]) Doodenb. 108. 2 vg.

[3]) Ib. 99. 9.

[4]) Ib. 99. 7.

Wij begrijpen dat deze boot als goddelijk wezen vereerd kon worden, en dat de afgestorvene Hor-necht tot haar het gebed kon richten: „moge de *Nešemt*-boot mij doen leven."

Het denkbeeld van de reddende werkzaamheid van de boot past men zelfs op den eigelijken strijd tegen den vijand toe: de boot wordt aangevallen, zij bindt den strijd aan en behaalt de overwinning op de machten des doods. De voorstelling daarvan in de lichtmythe zullen wij straks leeren kennen; hier haal ik alleen aan wat van de *Nešemt* van Osiris verteld wordt. Volgens de Osiris-mythe in haren meest bekenden vorm hebben Set en zijne makkers den god gedood; Horus treedt als wreker van zijn vader op, verslaat de vijanden en stelt daardoor den god in staat uit den dood te verrijzen. Maar in den cultus is de voorstelling soms eenigszins anders. De boot wordt de hoofdpersoon, waartegen de vijanden zich richten; zij voert den strijd en wordt na de overwinning met jubelkreten begroet. Beide voorstellingen kunnen naast elkander staan [1]), maar wij moeten op het karakteristieke verschil letten. Zoo in de beschrijving die Ichernofert geeft van de Osiris-spelen te Abydos, de bekende Osiris-mysteriën. Als „chef der mysteriën" leidt hij de heilige handelingen, die den dood en de opstanding van Osiris voorstellen; zelf neemt hij aan den strijd deel en „slaat — zoo lezen wij — de vijanden af, die tegen de *Nešemt*-boot (variant: tegen Hare Majesteit) opkomen, en werpt de tegenstanders van Osiris neer" [2]). Deze „vijanden van de boot van Osiris" komen in de teksten meermalen voor [3]); zoo ook de uitdrukking „de boot die voor Osiris strijdt" [4]). En het laatste bedrijf bij de mysterie-spelen is, dat de boot „de schoonheid van Osiris omhoog heft", een bekende uitdrukking, waarvan de beteekenis, zooals wij straks zullen zien, is, dat zij den god laat verrijzen. Daarna landt zij onder toejuiching der feestvierende

---

[1]) Zoo doorgaande in het „Boek van de bescherming der goddelijke boot" Rec. 16 (1894) p. 108 vgg.

[2]) Schäfer, Mysteriën des Osiris p. 22.

[3]) Ib. p. 23; Rec. de Trav. 16 (1894), 109, r. 10 en 22.

[4]) Doodenb. 1. 4.

menigte, en brengt den verrezen god naar zijn tempel terug [1]).

De boot die den doode en den zonnegod over den weg van Apap redt, werd „de mysterieuze boot" genoemd. De Osiris-mysteriën te Abydos leeren ons den vollen inhoud van dien term kennen. Zij is de overwinnaar op den demoon des doods; de vijand moge Apap of Set heeten, het komt in dit verband op hetzelfde neer. [2])

De zondvloed.

Ook in het zondvloedbericht speelt de boot de rol van redder. Van een eigenlijke zondvloedmythe zijn in Egypte alleen fragmenten bewaard gebleven; toch stellen zij ons in staat de Egyptische formuleering van de mythe met voldoende duidelijkheid te leeren kennen [3]). Tum, de God der oerwateren en de scheppergod, zendt den vloed. Hij zegt: „Ik wil alles uitroeien wat ik geschapen heb; deze aarde zal door overstrooming een chaos-water (Nun) worden, gelijk in den beginne. Ik zelf en Osiris blijven alleen over." In de gedaante van een onzichtbare slang redt Tum zich uit den werelddood, terwijl Osiris in „de boot van millioenen jaren" plaats neemt.

Zooals te verwachten was is de Egyptische zondvloed niet door stortregens veroorzaakt; die komen in het grootste deel van Egypte zoo goed als niet voor. Het model van den mythischen vloed is ontleend aan de jaarlijksche overstrooming van den Nijl, die al het leven der Egyptische aarde tijdelijk doet verdwijnen. En de mythe vertelt ons uitdrukkelijk, wat men uit parallele sagen bij andere volken ook wel heeft kunnen afleiden, dat de zondvloedwateren identiek zijn met de chaos-

[1]) Schäfer, Mysteriën p. 30 vg.

[2]) In het „Boek van de bescherming der goddelijke boot" zijn Apap en Set als vijanden van dezelfde boot genoemd. Dus Re- en Osiris-voorstellingen door elkaar gemengd. Rec. de Trav. 16 (1894), 108 vgg. (r. 28 vg. van den tekst).

[3]) Naville, Proceed. 26 (1904) 251 vgg. en 287 vgg.

wateren vóór de schepping: „deze aarde zal door overstrooming (ḥwḥw, de overstrooming van den Nijl) een chaoswater (*Nun*) worden gelijk in den beginne." De aanstichter van den vloed is daarom Tum, de god in het oerwater. De zondvloedwateren zijn dus, mythologisch beschouwd, dezelfde als de wateren van Apap, waar de zonnegod over heen reist. Blijkbaar heeft de jaarlijksche overstrooming van den Nijl de voorstelling van deze verschillende kosmische wateren aan de hand gedaan; onder de vele namen der Nijloverstrooming komt inderdaad ook *Nun* voor [1]). Gelijk de Nijl ieder jaar alles laat verdwijnen, om alles te doen herleven, zoo is het chaos-water, dat met universeelen dood gelijk staat, tegelijkertijd scheppingswater.

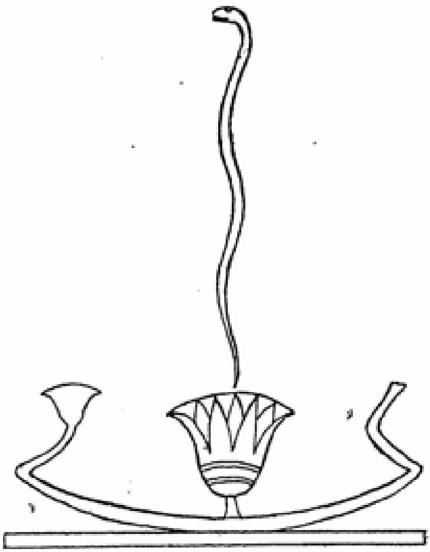

Fig. 3.

Volgens het zondvloedbericht zijn Tum en Osiris de scheppers of redders van het nieuwe wereldleven. En beiden bedienen zich daarbij van de boot. De kleine slang waarin Tum zich verandert, is namelijk identiek met de slang, die volgens de bekende voorstelling, uit een lotusbloem in een boot opgaat [2]). Zij heet in den regel *Sa-to*, „zoon der aarde", of eenvoudig „aard-slang", en vertegenwoordigt meestal Hor-sam-toui, den opgaanden zonnegod [3]), maar is ook de belichaming van Tum. Hor-sam-toui en Tum, de laatste met een slangenkop voorgesteld, zijn namelijk samen

[1]) Brugsch, W. B, Suppl. p. 676.
[2]) Fig. 3, naar Mariette, Dendera II pl. 49.
[3]) Mariette, Dend. II 48 en 49; IV. 65.

met Osiris in Pitom (de „stad van Tum") vereerd [1]), en het heilige symbool der stad is de slang boven den lotus [2]). Volgens verschillende afbeeldingen drijft de lotus ook direct op de oerwateren, en in poëtische bewoordingen is beschreven, hoe het eerste licht uit zijn geopenden kelk te voorschijn komt. Wordt de bloem in de boot voorgesteld dan is het omdat de boot, evenals de lotus, de verrijzenis uit de wateren des doods tot stand brengt.

Wat de boot van Osiris in het zondvloedbericht betreft, haar naam duidt ook haar wezen aan. Zij heet „de boot van millioenen jaren" of volgens een anderen tekst „de *Nešemt*-boot der eeuwigheid" [3]). De beteekenis van dien term blijkt uit de regels die onmiddelijk aan het zondvloedbericht vooraf-gaan. Osiris vraagt Tum: „Hoe lang zal mijn leven duren?" waarop Tum antwoordt: „Gij blijft millioenen en millioenen jaren bestaan". De boot der eeuwigheid of der millioenen jaren schenkt dus aan Osiris haar eigen oneindig leven, in telkens herhaalde verrijzenis, iederen dag, ieder jaar, tot in de eeuwigheid toe [4]); zij is de redder uit den zondvloed, omdat zij dit mysterie der verrijzenis kent. De naam der boot bevat tevens een directe zinspeling op het doodenrijk, waar volgens Egyptische opvatting het spontane leven zetelt. De graftempel van Seti I te Qurna, die natuurlijk de werkelijke verblijfplaats van den gestorvene — dus het doodenrijk — voorstelt, heet namelijk naar analogie van de zondvloedboot „huis van millioenen jaren" [5]). Osiris is de koning van dat rijk van eeuwig leven; maar zijn boot drukt de idee daarvan uit. Wij zullen zien dat zij inderdaad de boot van het doodenrijk is, en dat zij dat rijk zelf, de plaats van het spontane leven, vertegenwoordigt.

---

[1]) Naville Pithom pl. 9 r. 3.

[2]) Brugsch, Rel. u. Myth. p. 288 vg.

[3]) Lepsius, Todtenb. 142, 19.

[4]) Het woord *rnp.t*, „jaar", bevat reeds de idee van vernieuwing en opstanding.

[5]) Mariette, Abydos I pl. 28, c; Champollion, Notices I p. 694; Brugsch, Dict. Géogr. 530 vg.

„Omhoogheffer der schoonheid".

Het is wel duidelijk dat in de hier genoemde gevallen de eigenaardige beteekenis van de heilige boot uit godsdienstige, veel meer dan uit geographische, oorzaken verklaard moet worden. Zij speelt in de aangehaalde voorbeelden een actieve rol bij de goddelijke opstanding. Maar nu kan aangetoond worden, dat deze gevallen geen uitzonderingen vormen; het gezegde geldt niet alleen de *Nešmt* en de met haar gelijkstaande funeraire boot. Alle heilige booten bezitten dezelfde kracht der verrijzenis, en van allen geldt, dat die kracht hare meest karakteristieke eigenschap uitmaakt.

Het bewijs daarvan vind ik in den term die keer op keer voor de heilige boot in 't algemeen gebezigd wordt: *wṯes neferu*, „die de schoonheid (van den god) omhoog heft." De beteekenis van die eigenaardige uitdrukking is, naar ik meen, met zekerheid vast te stellen. Met de voorstelling van „omhoogheffen, oprichten" was in Egypte de idee van „levend maken, uit den dood opwekken" telkens weer verbonden. Daarom is b.v. de overeind gezette mummie steeds het beeld van den tot leven verrezenen doode. Deze ook voor ons gevoel heel begrijpelijke symboliek — wij hoeven maar aan woorden als „opstanding" en „verrijzenis" te denken — bestond in Egypte sinds de oudste tijden; in de pyramideteksten komen spreuken als „richt U op, want Gij zijt levend", of: „richt U op, Gij zijt niet dood" herhaaldelijk voor. En wat nu „de schoonheid" betreft, die door de boot omhoog geheven of levend gemaakt wordt, ook de beteekenis daarvan staat vast. De „schoonheid" blijkt in tal van gevallen het leven te beteekenen, dat zich handhaaft en ontplooit. „De schoonen" zonder meer zijn de afgestorvenen die het eeuwige leven hebben bereikt; „de plaats der schoonen" is een uitdrukking voor het graf [1]). Bepaaldelijk is met het begrip „schoon" de voorstelling van het jonge leven verbonden. Een knaap, een veulen, een jonge loot kunnen allen *nefer*, „de schoone", heeten. En de Egyptische koning

[1]) Rec. de Trav. 30 (1908) p. 110.

noemt zich „de schoone god'', wanneer hij zich als god-zoon, den jongen verrijzenden Horus, wil aanduiden. De algemeene naam van de heilige boot, „die de schoonheid omhoog heft", geeft dus als het wezen der boot aan, dat zij het jonge leven doet opgaan. Zij is de boot der wedergeboorte van goden en afgestorvenen, en zelfs, zooals wij straks zullen zien, van de vegetatie der aarde. Variant van den naam is de „omhoogheffer der goden'' [1]): de boot doet de goden verrijzen.

Deze omhoogheffing werd ook als cultushandeling ten uitvoer gebracht. Op nieuwjaarsdag werd de opgang of de herleving van den god met een processie gevierd; priesters tilden de boot — en dus ook den god in haar aanwezig — op hun schouders en droegen haar naar het tempeldak, waar zij op een hoogen troon werd neergezet. Nu blijkt dat de term voor dit optillen was „de omhoogheffing van de schoonheid van den god'' [2]), juist de naam van de boot. De dragende priesters verrichten dus feitelijk een magisch-godsdienstige handeling; zij doen hetzelfde als de heilige boot, of juister: zij realiseeren het wezen van de boot en zorgen op dien eersten dag van het jaar voor de opstanding van den god.

Behalve de boot kan ook de draagbare troon en de draagstoel van goden en vorstelijke personen *weṯes neferu* heeten. De inhoud en de strekking van den term blijft toch dezelfde; het optillen symboliseert ook dan den opgang des levens. Ik zal er in dit verband niet over uitweiden en vermeld alleen, wat ik elders nader hoop toe te lichten, dat de troon heilig werd geacht, omdat zij, gelijk de tempelboot, de plaats der verrijzenis voorstelt. De troon is het graf van den gestorven koning, waaruit zijn zoon bij de troonsbeklimming als Horus verrijst, of waar hij — volgens de Egyptische uitdrukking — „opgaat'', gelijk de zon uit het doodenrijk opgaat. Er bestaat dus wezen-

---

[1]) Mariette, Mastabas p. 112.

[2]) Champollion, Notices I p. 594 vg., uit het Ramesseum. *Weṯes neferu* (van Chonsu, Amon, enz.), dat men daar bij al de gedragen booten leest, heeft nergens de boot als determinatief, en kan dus alleen op de handeling der priesters betrekking hebben.

lijke overeenkomst tusschen boot en troon: beide doen het nieuwe — of het jonge, het schoone — leven opgaan. Wanneer alleen de draagbare troon, dus de troon die, gelijk de boot, voor optillen ingericht is, „de omhoogheffer der schoonheid" heet, mogen wij in ieder geval daarin een bevestiging zien van de symbolische beteekenis aan het optillen gehecht.

De boot als moeder.

Hoe consequent de Egyptenaren deze denkbeelden omtrent het wezen van de heilige boot hebben doorgevoerd, moge uit een bijzonderheid in de Horus-mythe blijken. Volgens den bekenden tekst in den tempel te Edfu bestrijdt Horus, staande in een boot, zijn vijand Set, die zich in de gedaante van een nijlpaard in het water bevindt. De boot heet hier „het oorlogschip van Horus", maar met de eigenaardige bijvoeging: „de moeder die Horus op het water zoogt". „Overwinning — zoo lezen wij — aan het oorlogschip, aan de zoogende moeder van Horus op het water" [1]). De boot als de min of de zoogende moeder van den jongen god komt meermalen voor. Mariette beschrijft in zijn catalogus van Abydos een voortreffelijk uitgevoerd bronsbeeld van Isis die Horus zoogt; op het hoofd draagt zij een kleine boot [2]). Deze zoogende godin stelt dus de boot van Horus voor. Zeker een bizarre maar toch begrijpelijke voorstelling. De boot die den god uit het dodenrijk redt en tot nieuw leven laat opgaan, kan als een oorlogschip opgevat worden, dat voor den god strijdt en voor hem de overwinning op den aartsvijand behaalt; maar evenzeer schenkt zij hem het leven, gelijk een moeder, en voedt hem. Beide beelden illustreeren hetzelfde feit en zijn met vol bewustzijn van hun beteekenis naast elkander geplaatst. Bij alle volken is de mythische taal een beeldentaal; maar waarschijnlijk was men zich daarvan nergens duidelijker bewust dan in het oude Egypte.

---

[1]) Naville, Mythe d'Horus pl. 7 passim.

[2]) Mariette, Catal. d'Abydos p. 26. Beide plaatsen door Lefébure, Rites Égypt. p. 95, aangehaald, maar onverklaard gelaten.

De boot als woonplaats (tempel) van god.

Maar het verband tusschen boot en god blijkt nog inniger te zijn dan uit het voorafgaande onmiddellijk valt af te leiden. Indien de boot de plaats der verrijzenis van god is, dan moet zij volgens Egyptische opvatting, ook zijn typische en blijvende woonplaats zijn. Want de verrijzenis is geen voorbijgaande gebeurtenis in het leven van den Egyptischen god; zij maakt zijn blijvenden aard uit, zijn eigenlijke wezen. Alleen door zijn verrijzenis is hij god. De boot is dan geen tijdelijke helpster, die den god voor een bepaald oogenblik, het oogenblik der opstanding, ontvangt om hem daarna aan zijn lot, d.w.z. aan zijn nieuw verworven leven, over te laten. De god is met de boot onafscheidelijk verbonden; hij woont in zijn boot evenals in zijn tempel.

Het parallelisme tusschen boot en tempel is inderdaad opvallend en voor de beteekenis van de boot uiterst kenmerkend. De Egyptische theorie van den tempel blijkt in haar geheel op de boot toegepast te zijn.

In hoofdzaak is die theorie bekend genoeg. De tempel is het aardsche beeld van de kosmische localiteit, waar het goddelijke, d. w. z. het spontane leven zetelt (*iachut*); hij is daarom het beeld van het doodenrijk. Inzonderheid geldt dat voor het allerheiligste, de tempel-cella. Dit kleine en in den regel onaanzienlijke vertrek is niet alleen het voornaamste gedeelte van het tempelgebouw; het stelt den geheelen tempel in kort bestek voor. In de volkomen duisternis van de cella, gelijkstaande met de duisternis van het doodenrijk of van de oerwateren, woont god; de cella is het goddelijke graf, waar het mysterie der opstanding zich voltrekt. Teksten en beelden laten dienaangaande geen twijfel bestaan. Wanneer de deuren van het allerheiligste opengaan en het licht naar binnen stroomt, dan „gaan de poorten van hemel en van aarde open", zoo drukt het ritueel het uit, en de verborgen god verschijnt. Hij verrijst dan uit zijn dood en het wereldleven neemt een aanvang.

Daarom hoort de boot in dat tempelvertrek thuis; feitelijk

is zij daarvan het duplicaat. In de toegedekte bootshut, gelijk in de donkere cella, vertoeft de nog niet verschenen god, aan alle waarneming ontrokken, om van daaruit zegevierend op te gaan. Er is hier volkomen overeenstemming van godsdienstige beteekenis. Maar de overeenstemming bestaat ook ten opzichte van naam en vorm.

Men heeft, wat den naam betreft, hut en cella met denzelfden term, *pr wr*, „het groote huis", aangeduid [1]). De grootte kan niet betrekking hebben tot de zichtbare cella of bootshut; beide zijn klein genoeg. „Het groote huis" is een omschrijving van het doodenrijk. Het bewijs daarvan is uit gegevens in verband met de Egyptische kosmographie af te leiden. *Pr wr* is namelijk de gewone naam van de zoogenaamden zuidelijke *ater*, d. i. het zuidelijk deel van Egypte. Maar het Zuiden beschouwde men als de benedenhelft, het aardsche en onderaardsche deel der wereld, in tegenstelling met de noordelijke *ater*, de bovenhelft daarvan. De aardgod Geb is daarom „Heer van de zuidelijke *ater* (*pr wr*)" [2]), en hij draagt de kroon van het Zuiden, terwijl de hemelgodin Nut met de kroon van het Noorden wordt afgebeeld [3]). Bepaaldelijk is „het Groote Huis" de gewone naam van den tempel der zuid-Egyptische godin Nechebt. Zij heet „Heerscheresse van het Groote Huis (*pr wr*)", met de omschrijving: „Heerscheresse van het verborgen (of mysterieuze) land", d. w. z. het doodenrijk [4]). Ook kan Osiris, de god der onderwereld, met een kunstmatigen term „Het Groote Huis" heeten [5]). Daaruit blijkt met volkomen zekerheid, dat *pr wr* het doodenrijk beteekent; en wanneer bootshut en cella zoo genoemd zijn, is het omdat beide inderdaad het doodenrijk voorstellen. De Egyptische god woont in het doodenrijk omdat hij daaruit verrijst.

---

[1]) *Per wer* als naam van de hut, Pap. Harris I, 45. 7 en 48. 11.

[2]) Pyr. 1992. Zoo is ook in Pyr. 1251 de tegenstelling: hemel (paut — neteru) — aarde (per wer). Vgl. verder Kees, Opfertanz, blz. 181.

[3]) Steenen naos (monolith), Louvre, D. 29.

[4]) Pyr. 910.

[5]) Pyr. 648.

Ook het uiterlijk van de hut in de heilige boot wijst op hare identiteit met de zuidelijke *atr* van Nechebt, de godin van het doodenrijk. Beide zijn van vorm geheel gelijk. En de wezenlijke overeenkomst tusschen bootshut en tempel-cella wordt soms opzettelijk uitgedrukt, doordat men twee obelisken en twee vlaggestaken vóór de hut in de boot teekent [1]). Een tekst uit den tijd van Amenophis III vermeldt dezelfde opstelling. De koning, zoo lezen wij daar, laat een prachtige hut (*pr wr*) in de boot van Amon inrichten; „vlaggestaken staan er vóór, en daartusschen twee groote obelisken" [2]). De staken en obelisken staan anders, gelijk bekend, alleen voor de tempelpoort De bootshut is dus met den tempel of met de daarmee gelijkstaande cella, vereenzelvigd.

Fig. 4.

De boot als beeld van god.

Intusschen gaat de gedachte, dat de boot de verblijfplaats van god is, onmiddelijk in een andere over. De plaats der goddelijke werkzaamheid is, volgens oude opvatting tegelijkertijd het zichtbare beeld van god; zijn woonplaats drukt zijn wezen uit. Dat mag vreemd klinken, maar is toch heel begrijpelijk. Een god van vegetatie openbaart zijn wezen in de verschijnselen der vegetatie; daarin heeft hij ook zijn ware woning. Een god van het heelal doet zich in het heelal — of in de wereldorde — kennen; zijn woning, de kosmos, openbaart zijn wezen. Men zou ook kunnen zeggen, dat de god met zijn leven zijn woning bezielt. En wanneer de tempel tot in bijzonderheden toe, als beeld is ingericht van de werkelijke, de kosmische woonplaats van god, dan is dit aardsche gebouw een beeld van god en kan met hem gelijk worden gesteld. Een

[1]) Zoo in den Karnak-tempel, hypostyl noordel. gedeelte van den westmuur; tijd Seti I. Vgl. Champollion, Notices II p. 52; Description de l'Égypte A III pl. 33. Zie Fig. 4.

[2]) Rec. de Trav. 20 (1898) p. 42 r. 18 vg.

treffend voorbeeld daarvan vindt men bij de Babyloniërs, in wier taal verschillende woorden voor „tempel" tegelijkertijd „god" beteekenen.

Dezen gedachtengang nu vindt men in Egypte terug. De boot waarin god woont, is volgens een gewone uitdrukking het „beeld" of het „symbool" (*sšm*) van god, ook zijn „heilige (of krachtige) beeld" (*sšm ḥw*) genoemd. Zóó heeten de tempelbooten van iederen god en van den koning, die met de goden op één lijn staat. De boot is „het krachtige beeld" van god omdat zij op magische wijze het goddelijke leven verwerkelijkt. Seti I bouwt het „krachtige beeld" (met de boot als determinatief) van zijn vader „om zijn schoonheid omhoog te heffen" [1]); dat beteekent: om hem uit den dood te doen opstaan. De heilige boot is dus een godenbeeld van magische kracht voorzien. Hetzelfde geldt van den draagbaren troon, die evenzeer de plaats der verrijzenis was, de „omhoogheffer der schoonheid" van den koning of van den god; de troon (geteekend als een draagbare ark) heet het „krachtige beeld", *sšm ḥw*, van god [2]).

Maar bij het begrip „beeld" blijft men niet stilstaan. De volkomen vereenzelviging van tempel (of boot) met god, waarvan de Babylonische godsdienst getuigt, heeft ook in Egypte plaats gehad. Reeds vermeldde ik, dat de boot, b.v. de *Nešemt* van Osiris, als zelfstandig goddelijk wezen wordt aangeroepen. Inderdaad staat zij met haren god gelijk. De vijanden van de *Nešemt*-boot worden verslagen, d. w. z. de vijanden van Osiris zelven. Tot in bijzonderheden toe is deze voorstelling uitgewerkt in verband met de funeraire boot, die den gestorven mensch door het doodenrijk heen redt. In een tekst van zeer ouden datum wordt ieder deel van deze boot, tezamen 48 deelen, met een god of een goddelijk orgaan gelijk gesteld [3]). In andere funeraire teksten vereenzelvigt de doode zich met de boot: „mijn rechterzijde is aan de rechterzijde van de boot;

[1]) Champollion, Notices II, 705.

[2]) Voorbeelden in het opschrift van Montemheb (Mut-tempel te Karnak): Wreszinski Orient. Lit.-zeitung 13 (1910), 387 vgg.

[3]) Lacau, Textes religieux, n°. 37. Vgl. Doodenb. 42.

mijn vóórzijde aan haar vóórzijde; mijn linkerzijde aan haar linkerzijde; mijn achterzijde is haar achterzijde" [1]). D. w. z.: ik bezit de goddelijke eigenschappen van de heilige boot en kan daarom niet te gronde gaan. De meest gewone wijze waarop de identiteit van boot en god wordt uitgedrukt is toch de reeds genoemde, dat aan de boot het hoofd van den god wordt gegeven. Want *zóó* moeten wij het godenhoofd op den vóór- en achtersteven van de boot opvatten. Het staat daar niet eenvoudig als een hieroglyph om te vertellen tot welken god de boot behoort. Het hoofd stelt in het algemeen het leven van den persoon voor, en in dit geval het goddelijke leven van de boot. En hier hebben wij ongetwijfeld de verklaring van het zonderlinge feit, waarop ik in het begin van deze mededeeling wees, namelijk dat een afzonderlijk godenbeeld, een standbeeld of ander godensymbool in de bootshut zoo dikwijls ontbreekt. De boot met het hoog opgeheven hoofd van den god was de levende god zelf en drukte zijn wezen feitelijk beter uit dan eenig ander beeld.

De funeraire boot.

Na het reeds gezegde leveren de gegevens omtrent de gewone funeraire boot weinig moeilijkheden op; zij kunnen veeleer als treffende illustraties dienen van den hoofdinhoud en de strekking der bootsymboliek in en buiten den tempeldienst. Talrijk zijn de voorstellingen van de funeraire boot, die den doode over de rivier brengt op weg naar het graf. De mummie ligt in de bootshut, die in den regel als zuidelijke *ater*-tempel geteekend is; in andere booten bevinden zich de deelnemers aan de plechtigheid en de dienstdoende priesters met al de benoodigdheden voor den funerairen cultus. De geheele bootoptocht heeft, op zich zelf beschouwd, niets opvallends; de funeraire boot is wel anders ingericht en bemand dan de begeleidende schepen; maar als men alleen op dit vervoer te water let, zou het gezocht zijn, in haar iets anders te zien dan

[1]) Aelt. Texte pl. 13, l. 25 vg.

een voor deze gelegenheid ingericht transportschip. Intusschen doet zich bij de verdere overbrenging van de mummie naar het graf een merkwaardige bijzonderheid voor. Na de landing blijft namelijk de funeraire boot niet op de rivier achter; men neemt niet de mummie uit de hut, maar de boot met alles er in wordt op een slee [1]) of een wagen [2]) gezet en zoo naar het graf getrokken. Redenen van doelmatigheid zijn daarvoor niet aan te voeren; de optocht maakt een allerzonderlingsten indruk. Blijkbaar moet de boot bij het geheele transport, te water en te land, een bijzondere — dat wil hier zeggen een godsdienstige — beteekenis hebben gehad. En dan ligt de onderstelling voor de hand, dat zij de heilige boot voorstelt, die den doode uit den dood redt en hem doet verrijzen. Dat het inderdaad zoo is, leert ons de funeraire papyrus van een koningin uit de 21. dynastie. Het bijschrift daar bij de funeraire boot op de slee vertelt namelijk, dat deze de *Nešemt* is [3]), dus de boot van Osiris, de boot die voor den gestorven god strijdt en hem de overwinning schenkt. De gestorven mensch die een Osiris is geworden, overwint zijne vijanden op dezelfde wijze als de god, d. w. z.: de boot laat hem zegevieren en verrijzen. Waarschijnlijk heeft men dan aan de reis met de mummie over het water de

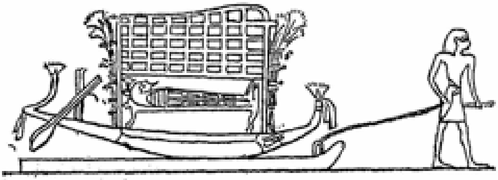

Fig. 5.

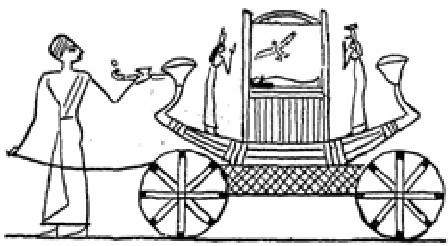

Fig. 6.

[1]) Fig. 5, naar Naville, Todtenb. I pl.

[2]) Fig. 6, naar Wilkinson, Manners and Customs I p. 237. Andere voorstellingen van de boot op den wagen: Maspero, Guide du Musée du Caire, p. 415 en 420 (17. Dynastie); Leiden, Monum. III, kist M, pl. 11.

[3]) Capart, L'art Egyptien pl. 179.

beteekenis van een reis over de wateren des doods gehecht [1]). In ieder geval moest de boot, bij den verderen tocht over land, haren onmisbaren dienst verleenen; zij moest haar eigen wezen en hare kracht aan den doode — of aan de kapel, waarin de mummie neerlag — mededeelen.

Er bestond tusschen den funerairen naos en de boot een ideëel verband, dat er zelfs toe geleid heeft, dezen naos een „boot" te noemen. Ik kan daarvan slechts één voorbeeld aanvoeren; maar men zal toegeven dat het afdoende is. In het tempelvertrek, waar de Osiris-mysteriën te Abydos werden gevierd, zijn op de muren twee schilderingen van den ontwakenden ithyphallischen god aangebracht. Hij ligt op de lijkbank in den gewonen funerairen naos, die dus door den ithyphallischen vorm van den god met alle duidelijkheid als de plaats der verrijzenis gekenmerkt wordt. Het bijschrift evenwel zegt, dat hier „Osiris in zijn boot" is voorgesteld, hoewel van een boot hoegenaamd niets te zien is. [2]) De naos — men zou hier even goed kunnen zeggen: de doodkist — van den verrijzenden god heet dus zijn „boot". Zij bezit, m. a. w., de kracht van de boot. Alles wijst er op, dat de boot in den funerairen cultus dezelfde godsdienstige beteekenis heeft gehad als in den tempel-cultus. —

De boot der aarde.

Tot dusver heb ik alleen van de boot gesproken, die den god of den afgestorvene over de wateren des doods redt. Maar in de godsdienstige en kosmographische beschouwingen der ouden, niet alleen in maar ook buiten Egypte, komt een andere boot voor, die onze belangstelling niet minder verdient. Ik bedoel de boot der aarde.

Buiten Egypte zijn de gegevens daaromtrent niet talrijk en

---

[1]) De reis van den doode naar Abydos geschiedt in de Nešemt-boot: Rec. de Trav. 16 (1894) 111, r. 34.

[2]) Voorstellingen en teksten van dit vertrek zijn, zoover ik weet, niet gepubliceerd.

in ieder geval weinig uitgewerkt. Volgens Diodorus meenden de Babyloniërs, „dat de aarde den vorm heeft van een boot en dat zij hol is" [1]); in de Babylonische teksten komt toch, zoover ik weet, niets over de aardboot voor [2]). Thales van Milete leerde, dat de aarde als een schip op het water drijft, en dat de aardbevingen de schommelende bewegingen van het schip zijn [3]). Empedokles schijnt dezelfde meening te zijn toegedaan [4]), en de opvatting keert bij oud-christelijke en arabische schrijvers terug. Zoowel waarnemingen als theoretische overwegingen kunnen tot de voorstelling van de aardboot hebben geleid. Tot de waarnemingen behoort in Egypte ongetwijfeld de kennis van het bestaan van den zoogenaamden onderaardschen Nijl, die onder het bebouwde land, maar ook onder uitgebreide woestijnstreken van Egypte stroomt, en waaraan juist in de laatste jaren waterbouwkundingen, met het oog op nieuwe methoden van besproeiïng bijzondere aandacht hebben geschonken. De waarneming van dit onderaardsche water moet wel veel hebben bijgedragen tot de opvatting, dat de aarde een boot is. Vaak zullen ook algemeene kosmographische theorieën de gedachte in dezelfde richting hebben geleid. Bij Thales spreekt dat wèl van zelf. Maar het moet zoo zijn geweest ook bij de Babyloniërs en Egyptenaren, die de wateren des doods, of der onderwereld, in hun kosmographisch stelsel hadden opgenomen; de voorstelling van de drijvende aarde was bij dat wereldbeeld bijna onvermijdelijk.

Maar meer dan de oorsprong interesseert ons de feitelijke inhoud der voorstelling. En dan blijkt dat de denkers van Egypte de eens gegeven idee op merkwaardige wijze hebben ontwikkeld, zoodat daaruit godsdienstige beschouwingen en cultische gebruiken zijn ontstaan, die, als ik mij niet vergis, ook

---

[1]) Diod. 2. 31. 7.

[2]) Misschien wel in een afbeelding op een cylinder; reproductie bij Jastrow, Bildermappe pl. 41, n°. 130.

[3]) Diels, Vorsokratiker I. 9 r. 28 vg.

[4]) Ib. I. 199 n°. 98.

bij andere volken der oudheid, bepaaldelijk bij Israëlieten en Grieken, ingang hebben gevonden.

In de opschriften is Egypte meermalen met een schip vergeleken. Zoo waar de godin Sešat, tot Seti I zegt: „Ik heb U het land van de weegschaal (d. i. de twee deelen van Egypte [1]) gegeven; Gij meert het (als een schip) met wijsheid" [2]). Egypte is dus veilig als een vastgemeerd schip, onder het commando van den koning. Het beeld keert terug in een bekende passage, waar Hatšepsut — of hare regeering — beschreven is als „de touwen die den voorsteven van het Zuiden en den achtersteven van het Noorden vastleggen" [3]). Toch bewijzen plaatsen als deze eigenlijk alleen, dat de Egyptenaren de voorstelling van „het schip van staat", in onzen zin van het woord, waarschijnlijk hebben gekend. Of zij daarbij ook aan een aardboot dachten, blijft de vraag. Intusschen maken andere gegevens het vrijwel zeker, dat de gebruikte uitdrukkingen in letterlijken zin zijn bedoeld, en dat het Zuiden en het Noorden inderdaad als de vóór- en de achtersteven van een boot werden gedacht.

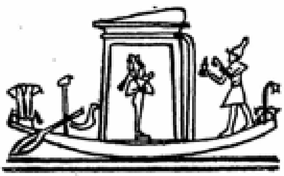

Fig. 7.

In den pronaos van den tempel te Philae zijn booten van verschillende goden afgebeeld; allen vertoonen de eigenaardigheid, dat de voorsteven den vorm heeft van de hieroglyph van het Zuiden, de achtersteven die van het Noorden [4]). Hetzelfde is het geval met de boot van Osiris in het tweede uur van Duat: de kroon van het Zuiden van Egypte is de voorsteven, de kroon van het Noorden de achtersteven [5]). Hier kan het politieke staatsschip natuurlijk

---

[1]) Hier niet de naam van Memphis.

[2]) Mariette, Abydos I pl. 50 r. 25 vg.

[3]) Sethe, Urk. 18 Dyn I p. 60. Ook de tempel schijnt het schip van het Z. en het N. te kunnen heeten: Rec. de Trav. 20 (1898) p. 40 r. 8; Breasted, Anc Rec. II n°. 885.

[4]) Bénédite, Philae pl. 62—65. Zie fig. 7.

[5]) Lefébure, Tomb. Seti I, IV pl. 30. Ook Mariette, Dendera IV pl. 90, toont de hieroglyphen van het Z. en van het N. in de boot van Osiris-Sokaris.

niet bedoeld zijn. Deze booten vertegenwoordigen het kosmische Zuiden en Noorden; zij stellen dus de aardboot voor. De voorsteven is het Zuiden, de achtersteven het Noorden, omdat de Egyptenaren bij hun kosmographische orienteering het Zuiden als de vóórzijde, het Noorden als de achterzijde der wereld beschouwden. En wat de touwen aangaat, de symbolen van de veiligheid van het schip, zij houden inderdaad de aardboot, met den zuidelijken voorsteven en noordelijken achtersteven, op hare plaats, zooals uit tekst en voorstelling in het „Boek der Poorten" blijkt [1]).

Ook de term „boot der aarde" komt meermalen voor, en wisselt met „de boot van het doodenrijk (duat)" of „de boot der goden" af. Zij is niet anders dan de aarde zelve en wordt ook zoo afgebeeld. In het boek „Am-Duat" zien wij haar in den vorm van de lang gerekte hieroglyph der aarde, met een stierkop (den aardstier) aan ieder einde van het teeken.

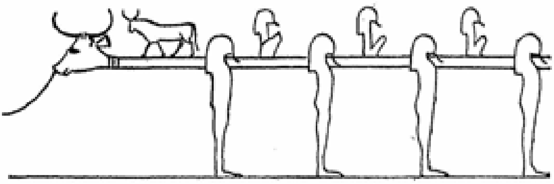

Fig. 8.

De weg van den zonnegod door het doodenrijk gaat door deze aardboot (dus de aarde zelve) heen; hij verdwijnt in den mond van den eenen — den westelijken — kop en komt uit den anderen — den oostelijken — te voorschijn. Zeven goden, „de goden in het (doodenrijk)" genoemd, zitten boven op, d. w. z. in, de aardboot, terwijl een achttal rechtopstaande mummies de boot op hare schouders dragen; volgens het bijschrift „tillen zij de goden (in de boot) omhoog" [2]).

Ik geloof dat in hoofdzaak geen twijfel kan bestaan over de beteekenis van deze merkwaardige voorstelling. Het wezen en

---

[1]) Bonomi-Sharpe, Alabaster sarcophagus pl. 13, boven-register.

[2]) Lefébure, Tomb. Sati I, II pl. 11—13. Tomb. Ramses IV pl. 21 vg.; Bonomi—Sharpe, Alab. Sarc. pl. 2 vg. In fig. 8 het linker gedeelte van deze „boot der aarde".

de taak der acht dragende mummies is duidelijk, hoewel hun namen helaas niet vermeld zijn. Wij weten dat de rechtopstaande mummie den gestorven maar verrezen god of mensch voorstelt. Wanneer zij de boot, of de goden in de boot, optillen, worden wij aan de priesters herinnerd, die bij de groote tempelprocessies dezelfde handeling, met magische uitwerking, verrichten; de omhoogheffing van den god was het beeld zijner opstanding. Vervolgens vertegenwoordigen de zeven goden in de boot alle goden van het doodenrijk. Het zevental, of een vermenigvuldiging daarvan, is namelijk het voor het rijk van Osiris karakteristieke cijfer; de zeven goden zijn de inwoners van dat rijk, die met Osiris gestorven zijn om met hem te verrijzen.

Dat geeft ons de verklaring van het geheel. De goden van het doodenrijk worden in de aardboot opgetild, tot nieuw leven verheven [1]), door wezens die zelf in den dood de kracht der verrijzenis hebben verworven. De aardboot is dus niet, zooals bij andere volken, een zuiver kosmographisch begrip; echt godsdienstige voorstellingen zijn met haar verbonden. Zij stelt de aarde, drijvend op de kosmische wateren, voor; maar zij is tegelijkertijd een heilige boot, van hetzelfde type als de boot in den tempel- en graf-cultus. Men kan zelfs zeggen dat zij dit type bijzonder duidelijk illustreert. Ook de andere booten waren met het doodenrijk verbonden, waaruit zij redding brengen; de aardboot is het doodenrijk zelf, dat het leven doet opgaan. Zoo moeten wij ook haren naam „de boot van het doodenrijk" opvatten. De zonnegod gaat 's morgens uit haar op; maar de zonnegod niet alleen. De zeven goden, dus alle goden in het rijk van Osiris, verrijzen door hare kracht. Volkomen terecht draagt zij den trotschen naam „de boot der goden". Want het doodenrijk dat zij voorstelt, is de ware woonplaats van alle Egyptische goden; de teksten noemen het keer op

---

[1]) *Faj* beteekent evenzeer „omhoogheffen" als „dragen"; *faj ntrw*, het bijschrift bij de acht mummies, staat gelijk met *stsj ntrw* of *stsj nfrw* („de omhoogheffer der goden" of „der schoonheid"), de naam van de heilige boot en van de dragende priesters.

keer „het land des levens". De aarde als boot gedacht is dan de aarde als plaats en schepper van het leven. Zij werd, blijkens het determinatief achter haren naam, als een goddelijk wezen beschouwd.

Zoo begrijpen wij, dat ook de gewone tempelbooten soms als aardbooten van het Zuiden en Noorden werden voorgesteld, gelijk het geval was in den pronaos te Philae. En het spreekt van zelf, dat dan in de eerste plaats de boot van Osiris, den eigenlijken heer van het doodenrijk, dien vorm kon aannemen. Reeds zagen wij dat de kronen van het Zuiden en het Noorden haar kenmerken; straks zal ik de merkwaardige boot van Osiris-Sokaris vermelden, bij welke ieder onderscheid tusschen tempelboot en aardboot opgeheven is.

De aardslang en de boot der vegetatie.

De voorstelling, dat de zonnegod 's nachts door de aardboot reist, wisselt met een andere af: hij trekt door een slang heen en komt in het Oosten uit haar te voorschijn. Haar naam is „het leven der goden". Het is bekend dat de slang algemeen in de oudheid opgevat werd als het typische aardwezen, de heerscheresse van het doodenrijk. In Egypte kan zij den dood zonder meer voorstellen; Apap, de vijand van Re, is een slang. Maar omdat het doodenrijk ook het land des levens is, kon de slang ook „het leven der goden" voorstellen, en als zoodanig laat zij den zonnegod in het Oosten opgaan. Deze aardslang is in Am-Duat afgebeeld, liggend in een boot en met het teeken van leven in den mond; haar naam is „het leven der aarde", met dezelfde beteekenis als „het leven der goden" [1]). Onder nog een derden naam, namelijk „zoon der aarde", of misschien

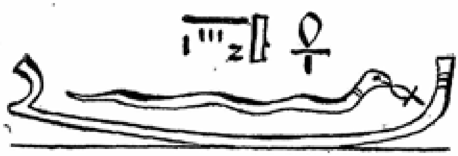

Fig. 9.

[1]) Lanzone, Domicile des esprits, pl. 2. Zie fig. 9.

eenvoudig „de aardslang" [1]), komt zij in de godsdienstige teksten tallooze malen voor; zij strekt zich tot de einden der aarde uit en wordt met den verrijzenden aardgod (Osiris-Sokaris) gelijk gesteld [2]); zij is „vol (of groot) van jaren", blijkbaar in denzelfden zin, als wanneer de boot van Osiris „millioenen jaren" heet. Volgens een spreuk in het Doodenboek vereenzelvigt de afgestorvene zich met haar. Hij zegt: „Ik ben de aardslang, vol van jaren. Ik leg mij neer (d. i. ik sterf) en word geboren iederen dag. Ik ben de aardslang tusschen de uiterste einden der aarde. Ik leg mij neer en word herboren; van alles voorzien vernieuw ik mij iederen dag" [3]).

Het is duidelijk dat deze slang, waar Re doorheen trekt, en die aan goden en menschen leven schenkt, met de aardboot gelijk staat. Inderdaad zijn de voorstellingen van de boot in den vorm van een slang heel gewoon; vóór- en achtersteven loopen in slangenkoppen uit. De slangenboot is de aardboot, maar van een bijzonder type. Zij laat wel, door de levenwekkende kracht der aarde, den zonnegod opgaan; maar in den regel vertegenwoordigt zij het aardleven in een anderen vorm: zij is de boot der vegetatie. Als zoodanig zien wij haar afgebeeld in het tweede uur van Duat, waar de korengod *Neper*, een vorm van Osiris, huist. Neper, met twee groote korenaren tot symbool, zit in de boot met slangenkoppen, en de tekst spreekt van „de brooden (of de levensmiddelen) die tot de boot der aarde behooren" [4]). Ook in de bekende voorstellingen van de *Hetep*-velden, het mythische land van onbeperkte vruchtbaarheid en overvloed van levensmiddelen, is de slangenboot steeds afgebeeld. Zij heet daar „de boot des overvloeds" en wordt door het water der Nijloverstrooming omhoog geheven; in plaats van een bootshut ziet men een troon met zeven treden — volgens het bijschrift „de heilige troon van Osiris" —

---

[1]) *Sat* of *Sa-ta* = „aarde", Brugsch, W. B. p. 1330. De aardgod Geb is *Sa-ta*, Brugsch, Thes. p. 725 (18. dynastie).

[2]) Zeitschrift 38 (1900) p. 30.

[3]) Doodenb. 87.

[4]) Hypogée Seti I, IV pl. 29 en pl. 31 boven het eerste register.

in haar geteekend [1]). Het hooge water vervangt blijkbaar de optillende priesters of de acht dragende mummies; de boot, en de in haar vertoevende god der vegetatie, danken hun verrijzenis aan de overstrooming [2]). Ook de boot van Amon stelt het aardleven als plantenleven voor, wanneer zij de „boot der goddelijke ledematen" heet; want de „goddelijke ledematen" beteekenen de voortbrengselen der aarde [3]).

In het licht van deze gegevens krijgen de talrijke plaatsen waar verteld wordt, dat de boot den afgestorvene van levensmiddelen voorziet, een andere beteekenis dan in den regel ondersteld wordt. Algemeen neemt men aan, dat de mythische boot, die voor den doode proviand aanvoert, naar het model van het gewone transportschip gedacht is; zij moet de offeranden uit deze naar de andere wereld overbrengen [4]). Inderdaad geven de teksten dikwijls tot die opvatting aanleiding. Wanneer men de boot verzocht levensmiddelen aan den doode te brengen, stond zeker het beeld van een rijk beladen transportschip voor den geest. Maar daarmee is niet alles gezegd.

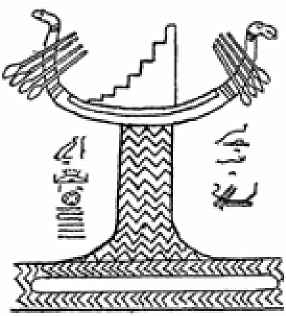

Fig. 10.

Hetzelfde geldt blijkbaar hier als daar waarvan de verhouding tusschen boot en god sprake was. De heilige boot vervoert wel den god (gelijk ook de levensmiddelen); maar de verhouding tusschen beide is veel nauwer, dan de voorstelling van transport-alléén doet vermoeden. De leeftocht, die de boot brengt, wordt door haar zelve voortgebracht. Een pyramidetekst zegt dat uitdrukkelijk van de *mend-t* boot. De gestorven koning is — zoo lezen wij — „de zoon van de mend-t, zij die de

[1]) Zie fig. 10, naar Naville, Todtenb. I. pl. 123.

[2]) Het overstroomingswater heft ook de boot van Ptah, den aardgod en bepaaldelijk god der levensmiddelen, omhoog: Brugsch, Dict. Géogr. p. 1369.

[3]) Zie Wiedemann, Orient. Lit.-zeitung 1917, col. 300.

[4]) Breasted, Development of Religion in ancient Egypt, p. 129.

levensmiddelen [1]) der aarde heeft gebaard; de mend-t is zijn moeder, door wie de dubbele aarde leeft" [2]). Deze boot schept (of „baart") dus de vruchten der aarde; daarom is zij in staat ze aan den doode te schenken of te brengen. Opmerkelijk is in dezen tekst ook het parallelisme tusschen den afgestorvene en de voortbrengselen der aarde. De boot heet „de moeder" van beide. Zeker wel omdat beide hun vernieuwde leven aan hare scheppende kracht te danken hebben. De uitdrukking „moeder" herinnert ons aan de boot in de Horus-mythe: „de zoogende moeder van Horus op het water."

De zonnebooten en de zegen der aarde.

De mend-t is een van de twee booten van den zonnegod, de morgenboot. De avondboot heet mesekt. Van beide lezen wij herhaaldelijk, dat zij levensmiddelen aan den doode brengen [3]), een voorstelling blijkbaar uit Heliopolis afkomstig [4]). Ook de boot *machent*, waarin de zonnegod over de oerwateren, of over den rug van Apap reist, voorziet den doode van leeftocht [5]). Telkens weer is dus in dit verband van de zonneboot, niet van de aardboot, sprake. Wat kan de reden daarvan zijn? hoe kan de boot van Re de vruchten der aarde niet alleen aanvoeren, maar ook voortbrengen?

De vraag is reeds door Breasted gesteld en ten deele beantwoord [6]). Oorspronkelijk was de proviandeering van den doode ongetwijfeld de taak van Osiris en de met hem verbonden goden; de zonnegod en zijn boot hadden daar niets mee te maken. Maar reeds vóór en in den pyramidentijd heeft een samensmelting van Osiris- en Re-voorstellingen plaats gehad. Ten gevolge daarvan werd het rijk van Osiris evenzeer aan

[1]) *Cheftit* = „levensmiddelen"; zie pyr. 563.
[2]) Pyr. 1194.
[3]) Pyr. 717 vg., 1172.
[4]) Doodenb. 53. 8, 102. 5.
[5]) Ib. 99. 36 vgg.
[6]) Breasted, Development of Religion and Thought in Ancient Egypt, p. 129 vg.

den nachtelijken hemel als in de onderwereld gedacht, terwijl omgekeerd de heerschappij van Re ook over het doodenrijk, waar hij 's nachts vertoeft, werd uitgebreid. Van dat laatste — en daarop komt het in dit verband aan — levert het boek Am-Duat treffende voorbeelden. Oude functies van Osiris, waaronder juist de proviandeering der afgestorvenen, blijken op Re te zijn overgebracht. Zoo vermelden de teksten van het 2de en 9de uur van Duat een aantal goden van den plantengroei, die voor het materieele onderhoud der dooden zorgen en tot den kring van Osiris behooren; de voortbrengselen der aarde, waarover zij beschikken, zijn van Osiris afkomstig. Maar hoewel uitdrukkelijk gezegd wordt, dat ook de gestorven zonnegod van hun geschenken profiteert, lezen wij toch, dat zij hun overvloed van hem hebben ontvangen [1]). Tot dergelijke tegenstrijdigheden heeft de samensmelting der ongelijksoortige elementen geleid. De gestorven zonnegod is de hoofdfiguur in het land van Osiris geworden, met het gevolg dat zelfs een voor Osiris zoo karakteristieke functie als de zorg voor het materieele onderhoud der afgestorvenen, aan hem wordt toegekend.

Het eigenaardige van de voorstelling, dat zonnebooten levensmiddelen aanvoeren en voortbrengen, moet zonder twijfel in verband met deze gegevens verklaard worden. De invloed van Osiris-denkbeelden is duidelijk; alleen over den juisten omvang daarvan kan verschil van meening bestaan. Men kan — met Breasted — aannemen, dat de booten werkelijk van begin af aan zonnebooten zijn geweest. Maar het is ook denkbaar, dat hun verband met den plantengroei oorspronkelijk is; dat zij, m. a. w., aardbooten zijn, die eerst bij de overbrenging van Osiris-denkbeelden in den Re-godsdienst als zonnebooten werden voorgesteld.

Het komt mij voor, dat de laatste onderstelling de waarschijnlijkste is. Dat Osiris-booten soms aan Re toegeschreven werden, blijkt uit den „Tekst ter bescherming van de goddelijke boot." De Nešemt van Osiris heet daar de boot van Re,

[1]) Seti I. IV Partie, pl. 29 (voor de aanvulling van den tekst zie Maspero, Études II. p. 51) en pl. 17 vg.

en als haar vijand komen zoowel Apap als Set voor [1]). Hetzelfde is het geval met de reeds genoemde machent-boot, die voor de levensmiddelen zorgt, maar ook als zonneboot over den rug van Apap reist. Oorspronkelijk behoort zij niet tot Re. Maspero heeft er op gewezen, dat de zonneboot steeds *wȝȝ*, nooit *machent* heet [2]). De machent van onzen tekst is bovendien „de mysterieuze boot", die den doode naar het land van Osiris brengt [3]). Het is blijkbaar als aardboot, niet als zonneboot, dat zij den doode in het bezit van levensmiddelen stelt.

Dit nu geldt, naar ik meen, ook voor de zoogenaamde morgen- en avondbooten. Hoewel zij reeds in den pyramidentijd, en nog vroeger, als zonnebooten beschouwd werden, kan dat moeilijk de oudste opvatting zijn geweest. De voorstelling dat de zonnegod

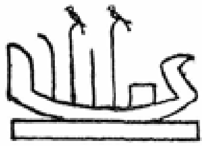

Fig. 11.

zich 's morgens en 's avonds van twee verschillende booten bedient strookt zoo weinig met de gewone opvatting van „de de boot der zon" [4]), dat men wel reden heeft om vreemden invloed te onderstellen. Het ligt voor de hand aan de twee *Mat*-booten van den aardgod Sokaris te denken. Zij komen in

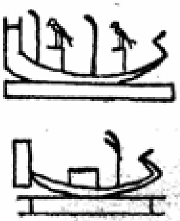

Fig. 12.

de teksten van het Oude Rijk dikwijls voor; haar tweetal staat in verband met de voorstelling van de dubbele Mat of de dubbele aarde [5]). Zeer vroeg, bij het binnendringen der Osiris-denkbeelden in den Re-godsdienst, werden de Matbooten inderdaad aan Re toegeschreven [6]). En waar het in dit verband vooral op aankomt: zij zijn met de morgen- en avondbooten, zoo niet identiek, dan in ieder geval zeer nauw verwant.

---

[1]) Rec. de Trav. 16 (1894), p. 108 vgg. Zie r. 33 vg. van den tekst („de Nešemt van Re") en r. 28 vg.

[2]) Maspero, Études I p. 374 vg.

[3]) Doodenboek 99. 4 en 7.

[4]) Pyr. 710, 922, 1172, 1246, 1687, 1709, 1759 en telkens weer in teksten uit lateren tijd.

[5]) Het oude symbool der godin Mat toont aan dat zij een aardgodin was.

[6]) Pyr. 1785.

Uiterlijk zijn zij volkomen gelijk [1]). Dat zou niet veel beteekenen, indien wij met gewone boottypen te maken hadden. Maar de vorm der Matbooten en der morgen- en avond-booten is zoo eigenaardig en verschilt bepaaldelijk zoo geheel en al van de eenvoudige „boot der zon", dat wij ongetwijfeld recht hebben om op grond van de uiterlijke overeenstemming tot overeenstemming van wezen te besluiten. Zij naderen het type van de uit latere tijden zoo bekende boot van Sokaris. In den tempel van Dendera is de morgenboot geheel als Sokaris-boot afgebeeld [2]).

Maar ook wat wij verder van de zoogenaamde morgen- en avondbooten (*mendt* en *mesekt*) weten, wijst er op, dat zij oorspronkelijk aardbooten zijn geweest, en tot Sokaris of de dubbele Mat hebben behoord. Opmerkelijk is dat zij in de pyramideteksten, waar zij zoo dikwijls voorkomen, nooit booten van Re heeten, en dat men daar nergens leest, dat zij hem over den hemel heen brengen. Integendeel, zij geven bevel, dat een ander vaartuig, „de rietboot van den hemel", voor de reis van Re beschikbaar moet worden gesteld. [3]) De gegevens uit het Middenrijk zijn van denzelfden aard. De tekst op de stele van Antef uit 12de dyn. noemt ze te midden van zuivere Osiris-voorstellingen en naast de Nešemt-boot van Osiris. De afgestorvene — zoo lezen wij daar — „begeeft zich met Osiris in de goddelijke boot naar het heilige graf; hij neemt de leiding (?) in de Nešemt in het Westen, maakt de reis in de Mesekt- en de Mendt-booten; de Grooten van Abydos (waarschijnlijk de inwoners van het doodenrijk) roepen hem het welkom toe, en talrijke offeranden en allerlei levensmiddelen van Osiris worden hem geschonken" [4]). In dit verband kunnen de Mesekt en en Mendt onmogelijk de avond- en morgenbooten van Re betee-

---

[1]) Fig 11: de eene Mat-boot; fig. 12: typen van mendt en mesekt. Vgl. pyr. 717, 932, 950, 1194 (*mendt* en *mesekt*) met pyr. 1785, 1429, 1315 (Mat-booten van Sokaris); en Palermosteen, achterzijde, onderaan (Mat-boot) met b.v. pyr. 335 (*mendt* en *mesekt*).

[2]) Mariette, Dendera IV pl. 64.

[3]) Pyr. 926 vg.

[4]) Rec. de Trav. 11 (1889) p. 84.

kenen; zij moeten de aardbooten van het rijk van Osiris zijn. Zoo ook waar wij lezen dat „de poorten dezer booten voor den doode geopend (of gesloten) zijn" [1]), een uitdrukking die onmiddelijk aan de „poorten van de aarde" en van den aardgod Aker herinnert [2]). De dubbele aardboot is de dubbele aarde zelve; hare poorten gaan voor den doode open, wanneer hij tot nieuw leven verrijst.

Het valt ook niet moeilijk te zeggen waarom de twee booten in den Re-godsdienst overgenomen en met den zonsondergang en opgang verbonden werden. Zij drukken namelijk het dubbele karakter van den aardgod uit, als god van dood en van leven. „Gij legt U neer (d. w. z. sterft) in (of als) Mesekt, Gij ontwaakt (verrijst) in (als) Mendt" lezen wij in de pyramideteksten [3]). Dat denkbeeld past uitnemend bij de Re-voorstellingen; de zonnegod, en de afgestorvene met hem, sterft in het Westen en verrijst in het Oosten, juist op de plaatsen waar de dubbele aardboot gedacht wordt.

De vraag, hoe het komt dat juist de Mendt en de Mesekt zoo dikwijls den zegen der aarde vertegenwoordigen en den doode van levensmiddelen voorzien, is daarmede beantwoord. Zij zijn aardbooten die het leven der aardgoden vernieuwen, maar werden in de lichtmythe overgenomen, en kregen dan tevens tot taak den jongen lichtgod uit zijn dood te redden. Ook haar uiterlijk getuigt van deze combinatie van functies. Zoowel in de opschriften der pyramiden als in latere documenten zijn jonge planten, symbolen van het ontwakend aardleven, in de booten geteekend; zij groeien daaruit op als uit de aarde. Maar boven de planten, of naast deze, ziet men den Horus-valk, den jongen lichtgod. Het motief is voor deze booten (en de Mat-booten) karakteristiek, en leert ons dat het bewustzijn van

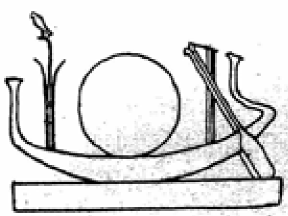

Fig. 13.

[1]) Pyr. 485.
[2]) Pyr. 796, 1014, 1713.
[3]) Pyr. 1479..

hare oorspronkelijke beteekenis nooit geheel verloren ging [1]).

Ook volgens het boek Am-Duat heeft de zonnegod zich van de aardboot meester gemaakt. Hij neemt namelijk op zijn reis door het land van Sokaris in een slangenboot plaats [2]). Dat zij de aardboot is, en in het bijzonder de boot der vegetatie, hebben wij reeds gezien. Zij staat dus met de Mendt en Mesekt gelijk; zij brengt de vegetatie voort en schenkt haren overvloed aan levenden en dooden. De zonnegod is door zijn dood een Osiris geworden en heeft de functies en de booten van Osiris-Sokaris overgenomen.

De boot van Sokaris.

De bekendste vorm van de aardboot is evenwel de boot van Sokaris, den eigenlijken heer van het doodenrijk. Haar uiterlijk is merkwaardig; bijna steeds is zij dwars over vier dragende zuilen geteekend. Hier wensch ik alleen op haar karakter van aardboot en funeraire boot te wijzen. Zij rust op een slee of — in de latere tijden — op een kar met wielen en wordt steeds getrokken; een voorstelling in den tempel te Philaé laat ons den gestorven god als mummie op de lijkbank in de bootshut zien, dus het motief van de funeraire boot, die op de slee of op wielen naar het graf getrokken wordt [3]). Maar ook haar karakter van aardboot is duidelijk aangegeven. Het symbool op den voorsteven is in den regel een gazellen- of antilopen-kop; daarnaast is de stierkop met het touw uit den mond geteekend, een voorstelling van de aardboot die wij reeds hebben aangetroffen. Waarom de gazel met het aardrijk van Osiris verbonden werd, valt niet te zeggen; het feit staat evenwel vast, want in het „gazellen-land" vindt Horus zijn gestorven vader neer-

---

[1]) In de pyramiden ziet men soms alleen de jonge planten in de boot, b.v. 950, 1194, maar in den regel den valk (of den dubbelen valk) er naast. Voorbeelden uit latere tijden: Naville, Todtenb. I pl. 144 (zie fig. 13); Brugsch, W. B. p. 1328; Monum. Leiden, M, 20 pl. 6.

[2]) 4de en 5de uur van Duat, het land van Sokaris.

[3]) Bénédite, Isle de Philae, pl. 42, registre intermédiaire.

liggen [1]). Ook in den cultus heeft de Sokaris-boot als symbool van den aardzegen gediend. Een teekening in den (nu verdwenen) papyrus Busca geeft daarvan een duidelijke voorstelling: twee personen trekken de boot op de slee over het veld, terwijl anderen den grond ophakken en bezaaien [2]). De papyrus dagteekent uit de 18 dynastie; maar de godsdienstige ceremonie hier voorgesteld gaat tot de oudste tijden terug, — de pyramideteksten brengen de Sokaris-boot met het ophakken der aarde in verband [3]). Het rondtrekken van de Sokaris-boot op de slee had ook bij de mysteriën te Abydos plaats, op het oogenblik dat Osiris als god van vegetatie begraven werd. Zijn beeld was voor die gelegenheid uit vruchtbare aarde en graankorrels

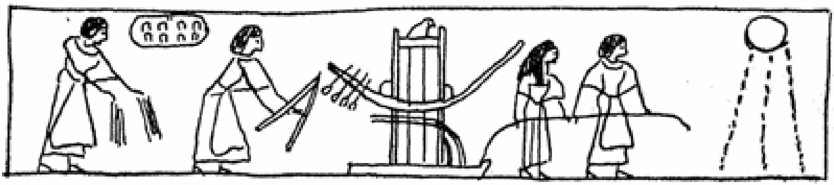

Fig. 14.

gemaakt; de ontkieming of de goddelijke verrijzenis moest dus onmiddellijk op de begrafenis volgen. De Sokaris-boot heeft die verrijzenis gesymboliseerd of bewerkstelligd. Herhaaldelijk spreken de teksten van dit rondtrekken der boot, en telkens vernemen wij, dat de afgestorvene zijn hoop op herleving aan deze ceremonie vastknoopt. Hij is zelf een Osiris geworden, en hij verrijst met den god die gestorven en begraven is, maar die in het vernieuwde aardleven, „waarvan de dubbele wereld leeft", ook den dood overwint. Het rondtrekken der Sokaris-boot bij de bearbeiding van het veld is dan het magisch-godsdienstige symbool van de overwinning van het aardleven, gepaard gaande met al den zegen, dien de aarde aan levenden en dooden schenkt.

---

[1]) Pyr. 1799, 1033; vgl. 1487.
[2]) Fig. 14, naar Naville, Todtenb. I pl. 31.
[3]) Pyr. 1894 vg. Ook Doodenb. 1. 21 vg.

De carrus navalis van Dionysos en de ark van Jahwe.

Dat deze denkbeelden hun weg ook buiten Egypte hebben gevonden is, naar ik geloof, zeker. Zonder op dit onderwerp integaan haal ik alleen twee voorbeelden aan. Het kan niemand ontgaan, dat de mythe van Dionysos, die in zijn boot der vegetatie landt om onder de menschen overvloed te brengen [1]), treffende overeenkomst met de besproken Egyptische voorstellingen toont. Ook kunnen de bekende vaasteekeningen van Dionysos in zijn „carrus navalis", de boot op een wagen getrokken, waarbij de symbolen van plantengroei weer zoo karakteristiek zijn [2]), niet onafhankelijk zijn van den carrus navalis van Osiris-Sokaris, den god der vruchtbaarheid der aarde.

In de tweede plaats valt het moeilijk de gedachte van zich af te zetten, dat de ark van Jahwe met de Egyptische heilige boot verwant is. Het komt mij voor, dat verschillende verklaringen die men van de ark gegeven heeft, en die blijkbaar op juiste gegevens steunen, momenten bevatten, die in het licht der Egyptische voorstellingen een beteekenis krijgen, waardoor de mogelijkheid van een nieuwe formuleering van het probleem geopend wordt. De ark als het beeld van Jahwe (Volz), of als zijn draagbare troon (Dibelius), of als zijn doodkist (Völter en Loisy), of als de doodkist die tegelijkertijd den zetel of troon van den verrezen god voorstelt (Winckler), herinnert ons aan reeds besproken voorstellingen. Daarbij komt de symbolische beteekenis aan het omhoogheffen en neerzetten der ark, volgens de spreuk in Num. 10. 35, gehecht. Ook moet daarbij herinnerd worden aan de ark van Amon-Min, die met zijn boot gelijk staat. Het onderwerp verdient zeker nader onderzoek.

---

[1]) Gerhard, Auserlesene Vasenb. pl. 49.
[2]) Zie Jahrb. des Arch. Inst. 27 (1912), ad. p. 61.

GEWONE VERGADERING
DER
AFDEELING
TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN,
GEHOUDEN DEN 12en MEI 1919.

Tegenwoordig de Heeren: SNOUCK HURGRONJE, Voorzitter, DE LOUTER, TE WINKEL, MULLER, OPPENHEIM, DE GROOT, KLUYVER, BLOK, CALAND, BOISSEVAIN, HESSELING, D'AULNIS DE BOUROUILL, HARTMAN, BREDIUS, SIX, BOER, BAVINCK, MOLENGRAAFF, SALVERDA DE GRAVE, JONKER, KRISTENSEN, KALFF, VÜRTHEIM, VAN GELDER, KERN, JUYNBOLL, KERNKAMP, VOGEL, HUIZINGA, VAN WAGENINGEN, VAN GINNEKEN, VISSERING, WENSINCK, DE VISSER, DE BOER, JOSEPHUS JITTA, FRANTZEN en KUIPER, Secretaris.

De notulen der vorige vergadering worden goedgekeurd.

Ingekomen zijn:

1. Van het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen bericht dat de verschillende door de Afdeeling gedane benoemingen door de Koningin zijn bekrachtigd.

Naar aanleiding hiervan deelt de Voorzitter mede dat behalve de Voorzitter en de Onder-Voorzitter ook de Secretaris, op zijne aanvrage om ontslag terugkomende, zich heeft bereid verklaard zijn mandaat opnieuw te aanvaarden.

2. Van de Heeren de Boer, Frantzen, Jitta en Oldenberg bericht dat zij onder dankzegging, de op hen uitgebrachte benoeming als gewoon of als buitenlandsch lid aannemen. Den Heer Struycken, die zich buitenslands bevindt, heeft het bericht van zijne benoeming nog niet bereikt.

3. Van het praesidium der Wiener Akademie der Wissenschaften een protest tegen de van de zijde van Italië voor-

genomen wegvoering van kunstschatten enz. uit Weenen en Oostenrijk. Dit protest is in verscheiden exemplaren aan de afdeeling toegezonden, en begeleid door eene brochure van dr. Hans Tietze. Deze stukken worden ter visie voor de leden gedeponeerd.

Besloten wordt, op voorstel van den Voorzitter, de Juni-vergadering der afdeeling te houden op den eersten Maandag dier maand (2 Juni) daar de wettelijke vergaderingsdag (9 Juni) samenvalt met het pinksterfeest.

Thans worden door den Secretaris de nieuw benoemde Leden de Boer, Jitta en Frantzen binnengeleid. De Voorzitter geeft uiting aan de ingenomenheid der vergadering met hunne verkiezing, wijst op het verblijdende van het feit, dat bij de voortdurende specializeering der wetenschap, sommigen onder hen voor meer dan een onderdeel als vertegenwoordiger in ons midden kunnen gelden, en dat door de verkiezing van de Staatsraden Jitta en Struycken de rechtswetenschap in haren vollen omvang hier weder zal vertegenwoordigd zijn. Hij spreekt de hoop uit dat de Akademie op krachtige medewerking van hare nieuwe leden zal mogen rekenen.

Hierna geeft de Voorzitter het woord aan den Heer Vissering tot het geven zijner bijdrage getiteld „eenige opmerkingen over het duurte-vraagstuk”.

Daar het onderhavige vraagstuk buitengewoon omvangrijk is zal spreker zich moeten beperken tot de behandeling van eenige der gewichtigste zijden van het duurteprobleem, nl. de behandeling van:

A.) den invloed van de oorlogsomstandigheden op de prijzen;
B.) den invloed van den geldsomloop op de prijzen;
C.) den invloed van het arbeids-vraagstuk op de prijzen.

A.) Door het uitbreken van den oorlog werd én het internationaal verkeer én het economisch leven in het binnenland volkomen ontwricht. De aanvoer van goederen van het buitenland werd gedurende de eerste maanden van den oorlog al

dadelijk zeer belemmerd, wat tot een stijging der goederenprijzen aanleiding gaf; toen de buitenlandsche handel weder eenigszins begon op te leven leidde de dringende vraag van het oorlogvoerende buitenland naar Nederlandsche producten en de verminderde productie dier landen van exportproducten voor Nederland tot verdere prijsopdrijving der import- en exportgoederen. Voorts werden de goederen in het buitenlandsche handelsverkeer duurder door het groote risico, dat de enorme schommelingen in de wisselkoersen (veroorzaakt door de belemmeringen, welke het internationaal betalingsverkeer ondervond en door het wegvallen der goud- en rentepolitiek der circulatiebanken) medebrachten. Deze algemeene prijsopdrijving werd ten zeerste bevorderd door de psychose, in casu het „hamsteren" van groote voorraden door het publiek.

B.) Het groote gevaar der overmatige vermeerdering van circulatiemiddelen ligt bij het „papiergeld" (waaronder spreker hier gemakshalve niet alleen het Staatsmuntpapier, maar ook de bankbiljetten verstaat) en het „giraalgeld" (= alle hulpmiddelen waardoor eene overdracht van een tegoed bij een bank etc. kan plaats vinden: chèque, girobiljet, feitelijk ook verzoeken in briefvorm tot overboeking van tegoed, tot zekere hoogte ook clearing), daar het goudgeld en de teekenmunten (zilver, nikkel en koper) niet willekeurig vermeerderd kunnen worden. De uitgifte der in plaats van de opgepotte teekenmunten uitgegeven „ersatz"-teekenmunten (in Nederland de „zilverbons") is nimmer zoo belangrijk geweest dat voor ons land economische stoornissen hieruit konden ontstaan.

In de oorlogvoerende landen merken wij een buitengewone vermeerdering van de bankbiljettencirculatie en van het giraalgeld op. De biljettenemissie berust in deze landen veelal voor een groot gedeelte op gedeponeerde Staatsschuldbrieven; daar de gelden door deze leeningen verkregen voor improductieve doeleinden werden gebruikt, staat tegenover deze schuldbrieven geen actief, zij vertegenwoordigen dus nagenoeg alleen het passief van den Staat. Het spreekt vanzelf dat het zeer bedenkelijk is deze Staatsschuldbrieven als dekking voor de

biljettenemissie te gebruiken. Vooral de inkrimping van de biljettencirculatie wordt hierdoor ten zeerste bemoeilijkt, daar het actief daarvoor ontbreekt.

De Nederlandsche Bank is verplicht 40 °/₀ van hare biljetten- (en assignatiën-) circulatie *en* van hare *rekening-courant-saldi* in goud gedekt te houden, waardoor een al te groote uitbreiding van het giraalgeld tegenover de biljettencirculatie wordt tegengegaan. Dat niettemin het giraalgeld bij de Nederlandsche Bank gedurende den oorlog zeer sterk is toegenomen (25 Juli 1914: 5 millioen gulden, 5 April 1919: 80 millioen!) is te verklaren uit de afschaffing der provisie voor stortingen in rekening-courant.

De Nederlandsche Bank heeft tegenwoordig, vergeleken met de andere circulatiebanken, slechts weinig Staatspapier in portefeuille; men moet echter rekening houden met de mogelijkheid dat het Nederlandscha publiek groote bedragen van dit papier bij de Bank zal komen onderbrengen, wanneer het de tijdelijk in dit papier belegde (door uitputting der voorraden tijdelijk liquide geworden) gelden weder voor nieuwe aankoopen etc. liquide moet maken.

De sterke vermeerdering der Nederlandsche bankbiljettencirculatie (25 Juli 1914: 310 millioen gulden, 5 April 1919: 1020 millioen gulden!) moet worden verklaard 1) uit de stijging der goederenprijzen 2) uit de werking der psychose: een gedeelte van het opgepotte zilvergeld moest door bankbiljetten worden vervangen en 3) uit de belegging van gelden in Nederlandsche bankbiljetten door Nederlanders en ook door buitenlanders, 4) uit de leveringen aan het buitenland, die ten deele met goud betaald worden, ten deele op crediet geschieden.

Spreker is van meening dat in Nederland zelfs nu nog niet een te groote uitgifte van circulatiemiddelen bestaat en men ook nauwelijks van eene inflatie door een te grooten omloop van geld kan spreken daar tegenover de passiva aan bankbiljetten en giraalgeld 73 °/₀ activa staan, die men voor de volle waarde elders in betaling kan geven.

C.) De verhooging der goederenprijzen heeft overal het

streven naar loonsverhooging in het leven geroepen, een streven dat nog werd geprikkeld door de buitensporige loonen in de oorlogsindustrie betaald. De loonsverhoogingen leidden echter tot verhoogde productiekosten en verhoogde goederenprijzen, zoodat spoedig nieuwe loonsverhoogingen werden geeischt. Door de hooge productiekosten wordt tegelijkertijd de concurrentie van het betreffende land op de wereldmarkt zeer bemoeilijkt. Om uit dezen toestand te geraken moet worden gestreefd naar eene belangrijke verlaging der tegenwoordige productiekosten en naar het omlaag-brengen van de prijzen in het binnenland, opdat de levenskosten verminderd worden en de exportmogelijkheid wordt gehandhaafd. Niet alleen de particulieren maar ook de openbare lichamen moeten de grootste zuinigheid in hun financieel beheer toepassen. Aan het voortdurend nieuw creëeren van schulden moet een einde worden gemaakt; eerst dan kan men ook een einde maken aan de kunstmatig geschapen koopkracht en dus ook aan verdere prijsopdrijving.

„Door verhooging onzer productie, bevordering der spaarzaamheid en door vermijding van handelingen van de gemeenschap en van particulieren, welke tot gevolg moeten hebben eene overigens vermijdbare prijsopdrijving, moet de strijd tegen de duurte worden gevoerd".

De Voorzitter dankt den spreker voor de belangrijke beschouwingen door dezen gewijd aan een zeer actueel onderwerp. Aan zijn verzoek om de Bijdrage te doen opnemen in de Verslagen en Mededeelingen zal de Heer Vissering onder voorbehoud dat dit de publicatie op een andere plaats niet uitsluit gaarne gevolg geven. Naar aanleiding van het gesprokene worden door den Heer d'Aulnis enkele opmerkingen gemaakt en aan den spreker enkele vragen gesteld, die door dezen worden beantwoord.

Na rondvraag sluit hierop de Voorzitter de vergadering.

EENIGE OPMERKINGEN OVER HET DUURTE-VRAAGSTUK.

BIJDRAGE VAN DEN HEER

G. VISSERING.

Eerst na vele jaren zal de wereld kunnen begrijpen in welk eene spanning ons geslacht in de laatste vijf jaren heeft geleefd; de voorvallen, vooral van de laatste zes maanden, zijn van *zóó* ontzaglijke draagwijdte, zijn van *zóó* ingrijpenden aard zoowel voor Staten als voor individuen, dat onze hersenen nauwelijks meer in staat zijn die gebeurtenissen te begrijpen; maar nog veel moeilijker is het de gevolgen daarvan voor de toekomst te peilen. Wij zijn door die overweldigende opeenstapeling van feiten, en daarnaast van theorieën over de nieuwe wereldorde, eigenlijk zóó overbluft geraakt, dat wij allen min of meer in een roes zijn gekomen; misschien strekt deze labiele toestand ons tot bescherming tegen eene lichamelijke en eene geestelijke uitputting, omdat anders ons gestel tegen die steeds nieuw aankomende schokken niet bestand zou wezen. Die roes brengt echter ook groote gevaren mede: hij vernietigt het onderscheidingsvermogen tusschen goed en kwaad, en hij doodt de energie. Daardoor ontstaat bij velen eene slapheid van overtuiging en eene neiging om den ernst der tijden weg te doezelen, waardoor het kwaad een maar al te vruchtbaren bodem vindt tot voortwoekering en tenslotte tot algeheele overwinning. De zegepraal van het Bolsjewisme is op vele plaatsen hiervan het duidelijkste bewijs.

Het Bolsjewisme is een uiterste; maar ook waar dit uiterste

niet bereikt is, zijn maatregelen genomen van zóó ver strekkenden aard, dat ons geheele maatschappelijke en economische leven daardoor aangetast wordt, of grootendeels reeds aangetast is. Ons geslacht is dientengevolge voor problemen geplaatst zóó moeilijk, zóó omvangrijk, dat onze voorgangers die nimmer hebben kunnen voorzien. De economische wetten, door hen met zooveel kennis uitgedacht, werden overal met voeten getreden, zóó zelfs, dat menigeen geneigd werd aan te nemen, dat die wetten niet meer zouden bestaan. De wetten der menschelijkheid: Gij zult niet dooden, Gij zult niet stelen, enz. werden door den oorlog van hooger hand tijdelijk op zijde gezet; het dooden werd voor horden van millioenen tot een deugd verklaard! Zoo ging het met vele economische wetten; men wilde, men moest ook die laatsten overtreden, en daardoor werd een nieuwe orde, of liever een wanorde, van zaken geschapen, welke de economische gemeenschap tot een bijna onontwarbaar kluwen heeft gemaakt; mitsdien zijn wij thans voor de taak gesteld opnieuw den weg daarin te zoeken.

Het vinden van dien weg wordt nog in het bijzonder verzwaard door een factor, waarmede men vroeger welhaast geen rekening had te houden; dien factor kan men het best betitelen met den naam „psychose", de gevoelsrichting van de massa op een oogenblik. Naast alle feiten, welke door hunne snelle opeenvolging reeds zoo moeilijk met juist begrip zijn waar te nemen, komt dus de hoogst verwarrende invloed van de openbare meening, die zich afwisselend uit in angst, in min of meer ernstige panieken, als, omgekeerd, ook in een ongegrond optimisme, ontstaan uit een overwinningsroes. De psychose is het meest onberekenbare element, dat spot met elken logischen gedachtengang en wetenschappelijke bewijsvoering. Men zou deze tot een zekere hoogte een geestelijke besmetting kunnen noemen.

Deze gemoedsstemmingen grijpen zóó sterk op het economische leven in, dat de Duitschers zelfs een afzonderlijk woord hebben gevonden om de kunstmatige nooddruft, hieruit voortgesproten, te kenschetsen: het z.g. „Angstbedarf" is in de

afgeloopen jaren een factor van grooten invloed op ons leven geweest; het „hamsteren van voorraden" is hieruit voortgesproten. Bij het beoordeelen van de toestanden moet dus aan deze psychose eene belangrijke plaats ingeruimd worden.

De geheele oorlogvoering was tot zekere hoogte eene psychose. Door die oorlogsvoering werden willens en wetens zoovele verkeerde handelingen gepleegd; de oorlogvoerenden hadden slechts één doel voor oogen, dat was: te overwinnen; voor dat doel moest verder alles wijken, of dit verstandig was of niet; Clémenceau drukte dit zoo kernachtig uit door te zeggen: „Je fais la guerre." Of dat veel geld kost, of daarmede andere economische verhoudingen verstoord worden, dat zijn al te gader zaken van minder belang tegenover het hoofddoel: het winnen van den strijd. Dat het uitgeven van veel geld, vooral voor niet-productieve doeleinden, noodlottig werkt, — dat de opdrijving van prijzen der goederen ernstige wanverhoudingen in het leven roept, — dit zijn even zoovele onomstootelijke waarheden; zij zijn echter op zich zelven geen oorzaken, maar slechts gevolgen van den oorlogstoestand; een strijd tegen die gevolgen aan te binden zonder eerst de oorzaak ongedaan te maken, is grootendeels tot nutteloosheid gedoemd; het kan aanleiding geven tot een belangwekkend theoretisch debat, waarmede echter de quaestie zelve, ontstaan uit de oorlogvoering, niet wordt opgelost; daarom is het ook zoo verkeerd, dat tegenstanders in dergelijk debat elkander met verwijten te lijf gaan, zoo lang niet vast staat, dat het gevolg als uitvloeisel van de oorzaak had kunnen worden vermeden.

Ik zeide het reeds: we staan voor een bijna onontwarbaar kluwen; toch is het onze plicht met die ontwarring een aanvang te maken. Vooral nu; immers de staking van den oorlog heeft als met een tooverslag de toestanden veranderd. Men kan nu niet meer zeggen: „On fait la guerre", doch de economie en het gezonde verstand moeten thans weder aan het woord komen. Het kunstmatig maken van geld is thans niet meer goed te praten, het moet nu weder als een economische fout van

van de ergste soort beschouwd worden. Wij moeten dus nu zoo spoedig mogelijk tot een analyse komen, om te weten welke wegen wij moeten inslaan om uit dien chaos te komen.

Eén der eerste vraagstukken, welke men dan ter hand moet nemen, is het duurte-probleem. Dit vraagstuk is zóó veelomvattend, dat ik als onderwerp van deze verhandeling in Uwe geëerde vergadering niet meer durfde noemen dan: „Eenige opmerkingen over het duurte-vraagstuk". Daarom zal ik mij in de volgende regelen slechts beperken tot eenige mededeelingen — ten deele nog maar veronderstellingen — over:

A. den invloed van de oorlogsomstandigheden op de prijzen;

B. den invloed van den geldsomloop op de prijzen;

C. den invloed van het arbeids-vraagstuk op de prijzen.

Het eerste en het derde punt zal ik slechts even kunnen aanroeren; het tweede meen ik iets uitgebreider voor U te mogen ontwikkelen. Deze drie onderwerpen raken elkander echter zóó voortdurend, dat men bij behandeling van één dezer noodwendig telkens de anderen daarin moet betrekken.

A. De invloed van de oorlogsomstandigheden op de prijzen.

Nauwelijks is de oorlog uitgebroken of de bestaande verhoudingen tusschen vraag en aanbod worden op het hevigste geschokt. Onze samenleving was nu eenmaal opgebouwd op een uitgebreid internationaal verkeer; alle landen betrokken een groot aantal artikelen uit andere landen, en trachtten steeds zooveel mogelijk aan andere te leveren; over en weer hadden zij elkander bedrijfskapitaal geleend door de belegging van gelden in vreemde aandeelen en obligatiën; Frankrijk had meer dan 20 milliard Franks aan Rusland geleend; Duitschland bezat voor vele millioenen aan Amerikaansche waarden; Engeland had als geldschieter nagenoeg in de geheele wereld zijne directe belangen.

In alle landen is de productie eenzijdig; een deel van het eigen product wordt daardoor overvloedig en is bestemd om te worden uitgevoerd, waardoor tevens het middel wordt verkregen om goederen, die men noodzakelijk van elders moet invoeren,

te betalen. Die in- en uitvoeren over en weder tusschen de landen geven aanleiding tot internationale verrekeningen van het wisselverkeer, en over het algemeen is betrekkelijk een zoo goed evenwicht verkregen in dien internationalen wisselhandel, dat internationale wisselpariteiten volgens vaste regelen binnen zeer nauwe grenzen worden vastgelegd.

Deze theoretische vastlegging kon in de praktijk gehandhaafd worden door de goudpolitiek der circulatiebanken, die goud afstonden tot handhaving der wisselkoersen zoodra een tekort aan wissels op een vreemd land zich in de open markt openbaarde. De rentepolitiek der circulatiebanken was ook grootendeels hierop gegrondvest; dreigden de beschikbare vorderingen op het buitenland uitgeput te geraken en werd het beschikbare geld schaarsch, dan verhoogde de circulatiebank haar rentetarieven, en werd het voor het buitenland loonend om tot dien hoogen rentevoet crediet ter beschikking te stellen of geld over te sturen, meestal in den vorm van goud, waardoor als van zelf het evenwicht weder werd hersteld.

Het wissel- en geldverkeer tusschen de landen, welke aan den internationalen handel geregeld deelnamen, werd dus bijna automatisch op één peil gehouden, evenals water in verschillende reservoirs, die onderling door pijpleidingen verbonden zijn.

Ook de loonen en de arbeidsvoorwaarden waren tot eene zekere hoogte gelijk in de verschillende landen; gaf één land naar verhouding belangrijk meer loon, dan werden de werkwilligen uit andere landen aangetrokken, waardoor een te veel aan arbeidskracht in een land werd opgezogen door een te weinig in een ander.

Deze vrij gelijkmatige verhoudingen waren natuurlijk alleen mogelijk bij en door een onbelemmerd verkeer, zoowel van personen en van goederen, waaronder ook effecten, als van wissels en geld. De oorlog gooit dat alles met één slag omver. Spoorwegvervoer, scheepvaart worden gestremd, ten deele stop gezet, althans zeer belemmerd. In alle landen verschijnt in de eerste dagen een verbod van gouduitvoer; de wisselmarkt, vroeger binnen de grenzen van enkele percenten, zelfs gedeel-

ten van percenten, gehouden, doet sprongen als een dol geworden dier; overigens gaat de kijk op wisselpariteiten teloor, omdat de kosten van verzending enorm stijgen èn wegens sterk verhoogde vrachten, èn wegens het oploopen der assurantiepremiën tot veelvouden van de vroegere, mede als gevolg van molest-risico, indien zelfs nog assurantie af te sluiten is; de tijd voor het vervoer benoodigd wordt ten eenenmale onbestemd; vroeger gingen wij met de nachtboot naar Engeland om met de eerstvolgende weder terug te keeren — men was al verstoord indien men enkele uren vertraging ondervond — thans duurde het wel eens drie weken alvorens een overtocht volbracht kon worden; het verkeer tusschen Nederland en Batavia was zóó geregeld, dat een nieuw-uitgaande landvoogd in Nederland kon bepalen welken dag en welk uur hij te Tandjong Priok den voet aan wal zou zetten; het verkeer met onze koloniën om de Kaap of over Amerika werd zeer bezwaarlijk, en feitelijk is het verkeer, althans voor goederen, eenige jaren lang stop gezet.

Vele mannen werden uit hun werk gehaald; vooral in het buitenland moesten vrouwen voor hen in de plaats komen; in de oorlogsindustrie moesten ongekende loonen betaald worden; eene schijnbare welvaart ontstond; stortingen bij de spaarbanken namen snel toe, en velen, waaronder ook arbeiders, kwamen onder den indruk, dat hun inkomen zóó vermeerderd was, dat zij zich vroeger ondenkbare uitgaven konden veroorloven. Het geld komt onder de menschen, zeiden optimisten.

Daarbij is ook opeens de psychose een zeer belangrijken invloed komen uitoefenen. Het vermoeden wordt geuit, dat een of ander artikel schaarsch zal worden. Vele voorzichtige menschen slaan nu onmiddellijk veel grootere voorraden in dan voor hunne naaste behoeften noodig zijn, en vooral een zwerm van kettinghandelaren komt uit den grond op als een geesel van de maatschappij; zij bergen uit winstbejag op wat zij kunnen bemachtigen. Zoo wordt schaarschte geschapen, waar deze met de aanwezige voorraden nog niet had behoeven te bestaan. Talrijke overheids-maatregelen van opvordering, dis-

tributie, enz. trachten deze euvelen te keer gaan, maar kunnen het nog maar tot een gedeeltelijk succes brengen, omdat zij de oorzaken der misstanden niet kunnen opheffen.

Het gevolg van al deze omstandigheden tezamen is geweest eene geweldige opdrijving van prijzen; dat deze opdrijving in deze omstandigheden een eerste oorzaak heeft gevonden, blijkt ten duidelijkste uit het feit, dat suiker, thee, koffie en dergelijke artikelen bijv. in ons land tot woekerprijzen werden opgedreven, terwijl die artikelen in onze koloniën te geef zijn geweest voor prijzen, welke de onkosten van productie niet dekken konden.

Het instellen van distributieprijzen verandert niets aan den algemeenen invloed dier omstandigheden; immers de Staat betaalt het teveel, hetwelk de verbruiker niet lijden kan, en de Staat vindt de middelen daarvoor in verhooging van belasting en in leening; de hoogere prijzen moeten in ieder geval betaald worden, en worden dus toch langs een omweg verhaald op de leden der gemeenschap.

De vreemde landen om ons heen gaan ook hun zwaren invloed op de verhooging van prijzen uitoefenen. Zij kunnen steeds meer goederen van ons gebruiken, ook tegen sterk verhoogde koopprijzen; uit den aard der zaak vragen dus de verkoopers meer geld; die vreemde staten produceeren zelven steeds minder economische goederen, omdat hun productie grootendeels geconcentreerd wordt op oorlogsdoeleinden; in plaats van goederen te vragen, gaan zij allengs goederen van ons eischen; een tijd lang betalen zij met goud het nadeelig verschil van hunne betalingsbalans, dat aldus o. a. ook tegenover ons land noodzakelijk moest ontstaan; ook dit kunnen zij niet volhouden, en dus verlangen zij levering op crediet; ons land moet dit crediet geven, willens of niet, en wel voornamelijk om twee redenen: om het overschot van enkele goederen kwijt te geraken, dat anders in ons land bij gebrek aan afnemers zou bederven (een merkwaardig voorbeeld hiervan zijn bijv. aardbeien en versche groenten, een tijd lang ook vee); en om van het buitenland de goederen te verkrijgen, welke voor zijn bestaan

onontbeerlijk zijn, zooals graan uit het Westen, kolen vooral uit het Oosten. Wij moeten brood blijven eten, en wij moeten kolen ontvangen, wil niet onze industrie, ons licht, ons geheele verkeerswezen en onze polderbemaling stop gezet worden; stopzetting van een en ander zou onze ondergang beteekenen.

Duitschland weet hiervan partij te trekken door kolen, die ons vroeger *f* 7.— tot *f* 12.— per 1000 kilogram kostten, thans slechts tegen *f* 90.— af te leveren met den eisch daarenboven nog een crediet van *f* 30.— per ton te verschaffen. Voor particulieren is het op den duur onmogelijk aan die voorwaarden te blijven voldoen, en tusschenlichamen moeten worden opgericht om die lasten ten deele over te nemen, ten deele over de verbruikers te verspreiden. Het Centraal Verrekenkantoor voor Brandstoffen (de z.g. C. V. B.), de Vereeniging voor de regeling van het IJzervervoer (de V. R. IJ.), en talrijke andere commissiën en vereenigingen worden opgericht, en ten slotte heeft ook de veel besproken N. U. M. hieraan haar ontstaan te danken, en de Regeering moet eindigen met medewerking van de N. U. M. en de Nederlandsche Bank de credieten aan naburige Rijken te verschaffen, waartoe particulieren niet meer in staat zijn.

Tot dit zeer globale overzicht moet ik mij bekorten om aan te toonen, hoe de oorlogstoestand op zich zelf ook in ons land, al bleef het neutraal, eene scherpe verhooging van prijzen in het leven moest roepen, waarbij de psychose een belangrijke rol speelde om de nivelleerende werking tusschen vraag en aanbod nog verder te verstoren.

Nauwelijks is de wapenstilstand tot stand gekomen, of de verwarring wordt zoo mogelijk nog grooter. Vooral nu speelt de psychose een groote rol. Aan de Entente-zijde een overwinningsroes; de wisselkoersen aan hunne zijde stijgen omhoog alsof er geen quaestiën meer op te lossen zijn; de valuta's der Centrale Rijken vallen beneden noodpeil, vooral ook onder den invloed der revolutionnaire woelingen; hamsteraars krijgen het opeens benauwd en willen hunne goederen voor de helft

van de hand zetten, doch het publiek blijft nog weigerachtig te koopen, in de verwachting, dat de prijzen nog veel lager zullen gaan; er blijkt plotseling een groote voorraad te zijn van goederen, welke enkele weken geleden nog schaarsch schenen te wezen; dit komt ook voor een niet gering deel, omdat het legerbestuur in verschillende landen, feitelijk de grootste hamsteraar, de voorraden plotseling los laat; niet alle prijzen echter dalen; huren, prijzen van grond en huizen blijven nog hoog. Prijzen van andere artikelen stijgen zelfs nog sterk, bepaaldelijk van diegenen, die onder de onmogelijkheid van vervoer hebben geleden; onze koloniale producten vliegen omhoog, onze Indische suiker voor directe levering van *f* 6.— tot *f* 20.—.

Vooral in een ander opzicht begint de psychose sterk te werken; loontrekkenden hebben ten deele de geneugten gevoeld van tijdelijk sterk verhoogde loonen, en meenen, dat dit zoo kan doorgaan; een veel grootere groep loontrekkenden heeft zware tijden doorgemaakt, omdat zij ondanks verhoogingen niet in betere geldelijke omstandigheden gekomen zijn wegens de naar verhouding nog meer gestegen prijzen; allerwege ontstaat dus een actie om nog verder gaande verhooging van loonen en salarissen uit de volkomen verklaarbare zucht tot lotsverbetering; de psychose werkt zóó sterk, dat ieder loontrekkende hieraan wil mededoen, en dat te weinig in aanmerking wordt genomen of de maatschappij die algemeene verhooging kan lijden en welke de gevolgen daarvan zullen zijn. Ik ben hiermede van zelf weder gekomen op het derde punt, dat ik later nog afzonderlijk wil behandelen. Ik zal dus hier afbreken om tot de quaestie van den geldsomloop over te gaan, en wel bepaaldelijk

B. Welken invloed de vermeerdering van den geldsomloop op de verhooging van prijzen heeft gehad.

Ten einde deze zijde van het vraagstuk goed te kunnen doorgronden is het wenschelijk eerst nog eens in het kort na

te gaan in welke verschillende vormen wij in het dagelijksch verkeer van circulatiemiddelen gebruik maken. Die verschillende vormen zijn:

a. Goud. Het goud was algemeen in omloop in den vorm van gouden muntstukken. In de Vereenigde Staten van Noord-Amerika werden bij voorkeur goudcertificaten in omloop gebracht, welke het goud vertegenwoordigden, en dollar voor dollar door dit metaal gedekt waren. Daarom werden deze certificaten in de Vereenigde Staten gelijk gesteld met gouden munt.

b. Zilver, nikkel, koper, waarvan de z. g. teekenmunten zijn vervaardigd, d. z. de metalen munten, wier innerlijke waarde niet overeenstemt met de nominale.

c. Papiergeld, waaronder ik gemakshalve voor de verder in deze verhandeling te gebruiken terminologie meermalen zoowel biljetten eener circulatiebank als door den Staat uitgegeven muntbiljetten zal verstaan, al mag men in technisch opzicht alleen Staatsmuntpapier met den naam van papiergeld betitelen.

d. Het z. g. giraalgeld, om eene goede buitenlandsche verkorting te gebruiken, waarmede in het kort worden aangegeven alle hulpmiddelen, waardoor eene overdracht kan plaats vinden van een saldo ter beschikking bij eene bank, hetzij de circulatiebank, hetzij eenige andere bank, bankier of kassier. Deze hulpmiddelen zijn de chèque, het giro-biljet, en feitelijk ook de verzoeken in briefvorm tot overboeking van zijn eigen rekening op de rekening van een ander. Tot zekere hoogte is ook clearing hieronder te rangschikken.

Gaan wij nog eerst zeer in het kort de voornaamste kenmerken van ieder dier soorten circulatiemiddelen na.

a. Het goud heeft tegelijkertijd drie eigenschappen:

Het is circulatiemiddel,

Het is waardemeter,

Het is de meest verbreide internationale koopwaar.

Die drie eigenschappen worden in het maatschappelijk verkeer voortdurend in die mate dooreengemengd, dat de grootste

verwarringen hieruit voortdurend konden ontstaan. Het zelfde goudstuk is in handen van den een circulatiemiddel, van den ander koopwaar; en volgens de wetgeving van nagenoeg alle groote landen is het als waardemeter de grondslag van het muntwezen. Het vervult dus eene wettelijke functie, omdat de wet de waarde van alle andere munten en de rekeningseenheid van het geld vast heeft verbonden aan eene bepaalde hoeveelheid goud. Onze gulden bijv. wordt bij de wet gelijk gesteld met 0,6048 gram fijn goud.

Eén der belangrijkste eigenschappen van het goud voor dit doel is, dat het niet willekeurig vermeerderd kan worden; de delving uit de mijnen is in den laatsten tijd belangrijk achteruit gegaan in vergelijking met de vorige jaren, en de kosten van delving kunnen zelfs met moeite goed gemaakt worden door den officieelen prijs, welke volgens de muntwetten in verschillende landen daarvoor betaald kan worden in de rekeningseenheid van het land. Het gouden muntstuk heeft dus in den regel eene intrinsieke waarde, welke met zijne nominale overeenstemt, en deze waarde was betrekkelijk zóó standvastig over de geheele wereld, dat het op dien grond door de meeste landen tot waardemeter kon worden uitverkoren.

Het goud is echter tijdens den oorlog in die mate gezocht geworden als koopwaar, dat het in verscheidene landstreken eene zeer belangrijk hoogere waarde verkreeg boven zijn eigen muntwaarde; zoo kon ons gouden tientje eene waarde van zelfs *f* 22.50 in Nederlandsch geld verkrijgen door de sterke vraag naar goud in de Oekraïne en Klein-Azië. Niet ons tientje werd gezocht, maar het klompje goud, dat een gewicht heeft van 6,048 gram aan fijn goud. (6,72 gram met $^9/_{10}$ fijn goud).

b. de teekenmunten van zilver, nikkel, koper, enz. konden ook niet willekeurig vermeerderd worden, doch waren uit den aard der zaak niet minder gezocht. Wel ondervonden ook deze soorten de gevolgen van den oorlog, zoo zelfs, dat hunne intrinsieke waarde, vroeger belangrijk beneden de nominale, deze laatste zelfs hier en daar ging overtreffen, terwijl ook de oorlogs-psychose eene neiging tot hamsteren dezer circulatie-

middelen aanwakkerde, zoodat zelfs een „Ersatz"-circulatiemiddel in vele landen in het leven moest worden geroepen: bij ons de zilverbons, en in de eerste weken van den oorlog de gemeentelijke bons, in de groote steden van *f* 1.— en *f* 2.50, in de kleine plaatsen zelfs van *f* 0.10 en *f* 0.25. In België en Frankrijk zijn deze „Ersatz"-teekenmunten nog in vrij ruime mate in omloop, en vooral in Duitschland zijn deze sedert de revolutionaire woelingen in belangrijke mate door de Gemeenten uitgegeven in overleg met de Reichsbank; de uitgifte van die soort circulatiemiddelen is echter tijdens den laatsten oorlog nimmer zoo groot geweest, dat economische stoornissen hieruit konden ontstaan, althans niet in ons land.

c. Geheel iets anders echter is het met het papiergeld. Dit kan van technisch standpunt vrijwel in het oneindige gemaakt worden, en ontleent zijne waarde niet aan zijn eigen inhoud, maar alleen aan de financieele kracht van den uitgever. Daarom waren in alle landen gestrenge wettelijke voorschriften uitgevaardigd om die uitgifte aan vaste regelen te binden, waarbij eene tegenwaarde geëischt werd tegen die biljetten, ten deele in edel metaal, ten deele in nauwkeurig omschreven andere waarden, als wissels, welke in disconto, effecten en goederen, welke in beleening konden genomen worden. Dit was althans het geval voor zooverre het bankbiljetten betrof, uitgegeven door eene circulatiebank. In dit verband moet ik nog dadelijk even opmerken, dat als goede wissels alleen werden gewenscht wissels uit werkelijke handels-transacties voortgesproten, en dat z.g. finanzpapier, gemaakt om een tijdelijk crediet te verkrijgen, los van eene goederen-transactie, overal in kwaden reuk stond, en meestal door de circulatiebanken uit hare portefeuilles geweerd werd.

Staatsmuntpapier, uitgegeven door de Regeeringen, en dan in den regel zonder bepaalde dekking in edel metaal of in wissel- of goederenbeleeningen, werd nagenoeg overal in de ontwikkelde landen sterk veroordeeld; Nederland is in 1904 geheel hiervan teruggekomen; Duitschland had vóór den oorlog slechts 240 millioen Mark in kleine Scheine (5, 10

en 20 Mark) in omloop als gerief voor het publiek, en verdedigde deze uitgifte met het argument, dat in den Julius Turm in Spandau 120 millioen Mark goud lag als eerste reserve voor een mogelijken oorlog, welke dus vrijwel als tegenwaarde voor die uitgifte van muntpapier beschouwd werd. Engeland was er steeds trotsch op dergelijk minderwaardig papier niet in omloop te hebben gebracht.

Dadelijk na het uitbreken van den oorlog werden evenwel de goede beginselen op dit punt over boord geworpen, en werd door de minder belemmerde, hier en daar zelfs onbelemmerde, uitgifte van papiergeld de oorzaak geschapen voor vele moeilijke problemen, die nu welhaast onoplosbaar blijken. Hieronder kom ik meer uitvoerig hierop terug. Slaan wij eerst nog kort een blik op de vierde soort van circulatiemiddelen.

d. het giraal geld. Van dit soort circulatiemiddel kan men gebruik maken, indien men op het saldo, hetwelk men credit heeft staan bij zijn bankier, een chèque afgeeft, of aan zijnen bankier een order tot overschrijving geeft (per girobiljet). Beschikt men aldus over de gelden, welke men in rekening bij zijnen bankier inderdaad tegoed heeft, dan zal dit beschikken van geen noemenswaardigen invloed op den omloop van circulatiemiddelen zijn (kortheidshalve verder geldsomloop te noemen); immers dan heeft slechts eene verschuiving plaats van den een naar den ander. Geheel iets anders echter wordt het, indien de bankier mij in staat stelt nieuwe middelen te verkrijgen door mij geldmiddelen te verschaffen ingevolge disconteering van wissels, of van promessen, of ingevolge beleening op effecten of goederen, of zelfs, gelijk niet zelden gebeurt, alleen reeds door het verleenen van een blanco-crediet. Indien ik over mijn werkelijk tegoed beschik, dan kan ik ook niet verder gaan dan mijn tegoed, en zullen er door mijne beschikking niet meer circulatiemiddelen ontstaan; indien ik daarentegen geld opneém door disconto of beleening, schep ik feitelijk nieuw geld; vooral geschiedt dit indien ik beschik over een blanco-crediet, dat mij verleend is geworden; en wanneer dit in groote mate plaats vindt, is ook daarin een groot gevaar

gelegen tot eene abnormale vermeerdering van den geldsomloop, en dus tot inflatie en opdrijving van prijzen.

Resumeerende ligt dus het groote gevaar bij de willekeurige vermeerdering van de circulatiemiddelen sub *c* en *d* genoemd, zijnde het papiergeld en het giraalgeld, uit disconteering en beleening en blanco-crediet voortgekomen.

Houden wij deze twee punten goed in het oog, dan kunnen wij daaruit veel verklaren van de abnormale toestanden, waaronder bijna alle landen der wereld op het oogenblik meer of minder gebukt gaan.

Beschouwen wij dan de toestanden in verschillende landen met het oog op de onderscheiding in deze vier soorten van circulatiemiddelen. Nemen wij als punten van vergelijking de laatste gepubliceerde cijfers vóór den oorlog met de cijfers van dezen tijd, en van eenige tusschenliggende tijdstippen.

Duitschland.

Op 23 Juli 1914 bezat de Reichsbank aan edel metaal R.M. 1.691.398.000, waaronder aan goud R.M. 1.356.857.000; daartegenover stond eene uitgifte van R. M. 1.890.895.000.— aan bankbiljetten en R. M. 943.964.000.— aan giraalgeld (Täglich fällige Verbindlichkeiten). De Reichsbank was onderworpen aan het voorschrift, dat de bankbiljetten voor minstens 1/3 gedekt moesten zijn door edel metaal, terwijl ook het door het Rijk uitgegeven muntpapier als gouddekking mocht worden aangemerkt. Deze zonde tegen een goed systeem kon door de vingers gezien worden, omdat de uitgifte van dat Staatsmuntpapier in verhouding zoo gering was (de kas bevatte op 23 Juli 1914 slechts 65½ millioen Mark aan Reichskassenscheine). De rekening-courant-saldi credit behoefden die dekking van 1/3 metaal niet.

Welk een schrikwekkend beeld geven daarentegen de laatste weekstaten der Reichsbank! Op den 22sten Maart 1919 bedraagt de goudvoorraad R. M. 2.188.305.000.— (dus ruim 400 millioen Mark meer dan vóór den oorlog); de bankbiljetten zijn echter gestegen tot R. M. 24.502.095.000.— en het giraalgeld tot R. M. 11.967.850.000.—. Het totaal dier beide soorten

DEUTSCHE REICHSBANK.

(in duizenden R. M.)

	23 Juli 1914	7 Januari 1916	30 Sept. 1916	22 Mrt. 1919	Maximum cijfers
Activa.					
Metallbestand...............	1.691.398	2.482.752	2.503.636	2.209.070	2.662.929 15 Oct. '18
Waarvan goud.............	1.356.857	2.447.735	2.484.774	2.188.305	2.550.268 7 Nov. '18
Reichs- und Darlehenskassenscheine..................	65.479	920.764	392.091	6.108.966	6.108.966 22 Mrt. '19
Noten anderer Banken.......	40.106	9.056	1.157	6.167	12.075 23 Apr. '15
Wechsel, Schecks und Reichsschatzanweisungen.........	750.892	5.388.831	10,758,831	27.594.090	28.525.552 15 Mrt. '19
Lombardforderungen.........	50.200	12.616	10.420	6.837	226.292 7 Aug. '14
Effecten....................	330.819	53.855	75.637	137.197	396.603 31 Juli '14
Sonstige Activa	200.408	245.326	616.111	2.504.244	2.833.888 7 Febr. '19
	3.129.302	9.113.200	14.357.883	38.566.571	
Passiva.					
Grundkapital	180.000	180.000	180.000	180.000	
Reservefonds	74.479	80.550	85.471	94.828	
Betrag der umlaufenden Noten	1.890.895	6.613.345	7.369.965	24.502.095	24.502.095 22 Mrt. '19
Täglich fällige Verbindlichkeiten	943.964	1.882.014	6.266.453	11.967.850	14.538.078 30 Sept. '18
Sonstige Passiva............	39.964	357.291	455.994	1.821.798	1.868.321 28 Febr. '19
	3.129.302	9.113.200	14.357.883	38.566.571	
Metaaldekking der terstond opeischbare verplichtingen, zijnde bankbiljetten en giraalgeld volgens Nederlandsch stelsel..................	59.48%	29.23°/₀	18,37°/₀	6,06°/₀	

circulatiemiddelen is dus opgeloopen tot 36½ milliard Mark. Het Rijksmuntpapier, hetwelk tot dekking van de biljetten mag dienen, is echter in de kassen der Reichsbank ook tot R. M. 6.108.966.000.— gestegen, bepaaldelijk door de Darlehenskassenscheine [1]); deze Scheine waren in het geheel tot een bedrag van M. 17.872.000.000 (op 31 Maart 1919) uitgegeven. Het bedrag aan circulatiemiddelen in het Duitsche Rijk is dus tegenover den toestand van vóór den oorlog tot bijna het 18-voud vermeerderd (ruim 53 milliard). En welke is de tegenwaarde hiervoor? Tegenover de bankbiljetten en het giraalgeld staan op de balans der Reichsbank bijna alleen „diskontierte Reichsschatzanweisungen", die met de nog maar weinige werkelijke handelswissels een cijfer van R. M 27.594.090.000.— beloopen. Derhalve, terwijl de handel nagenoeg lamgeslagen is, is deze circulatie in het leven geroepen nagenoeg alleen door schuldbekentenissen van het Rijk, welke eenvoudigweg gemaakt zijn door eene enkele

[1]) Onder Reichs Darlehenskassen Schein is te verstaan een geldswaardig papier, uitgegeven door de Darlehenskassen, welke onmiddellijk na het uitbreken van den oorlog in Duitschland zijn opgericht. Deze Darlehenskassen hadden ten doel voorraden in winkels, magazijnen, enz. liquide te maken door daarop een voorschot te geven in den vorm van de biljetten dezer Darlehenskassen, waartegen een soort van pandrecht gevormd werd op die roerende goederen. De biljetten van deze Darlehenskassen mochten naast de bankbiljetten en Staatsmuntpapier in omloop worden gebracht, en aangezien die Darlehenskassen Staatsinstellingen waren, werd het papier gelijk gesteld met Staatsmuntpapier; dientengevolge mag de Reichsbank die Darlehenskassenscheine ook als „Bankmässige" of gouddekking voor hare emissie van bankbiljetten aannemen; de dekking kan dus bijna in het oneindige met die Scheine worden opgevoerd, zoodat de Reichsbank nog altijd kan verklaren aan hare wettelijke voorschriften voor eene minimum dekking van 33⅓ % van hare biljetten te hebben voldaan! De coupures dier Scheine, welke bij de Reichsbank verblijven en niet voor circulatie bestemd zijn, zijn 1, 5, 10, en zelfs 50 millioen Mark per stuk. Deze zijn dus de grootste biljetten in Staatsmuntpapier, welke ooit uitgegeven zijn. Tijdens den oorlog heeft de Nederlandsche Bank hulpbiljetten verkrijgbaar gesteld van 5, 10 en 25 duizend gulden. De Darlehenskassenscheine hebben dus het geldswaardig papier in Nederland in grootte van coupures ook verre overtroffen. In den oorlog 1870/71 had Duitschland ook reeds van deze Darlehenskassen gebruik gemaakt.

teekening van den Minister van Financiën, dus feitelijk door het verleenen van een blanco crediet aan den Minister van Financiën; die overgroote massa geld in Duitschland, zoowel papiergeld als giraalgeld, is dus ook eenvoudigweg gemaakt! Het kon dus niet anders of dit moest den meest verderfelijken invloed hebben op de waarde van het geld en op de prijzen der goederen. Door de kunstmatige opdrijving van het bedrag der circulatiemiddelen werd ook kunstmatig koopkracht geschapen; die koopkracht kwam met steeds meer aandrang in de markt, en dus moesten de prijzen der goederen, welke op zich zelven reeds schaarscher werden, op zeer ernstige wijze omhoog gaan.

Frankrijk.

Bezien wij thans een oogenblik den stand van zaken in Frankrijk. Vóór den oorlog had de Banque de France eene circulatie uitstaan van frs. 5.911.906.030.—. Dit bedrag is in de weekbalans van 10 April 1919 opgeloopen tot frs. 33.998.163.000.—. De Franschen werken veel minder met giraalgeld dan de Duitschers; op de verschillende rekeningen credit staan tezamen ongeveer frs. 3 milliard, tegenover frs. 1.4 milliard vóór den oorlog. Ook dit cijfer wijst dus op zichzelf op eene belangrijke vermeerdering, doch niet in eene gelijke verhouding als in Duitschland. De voornaamste activa tegenover deze circulatiemiddelen bestaan in frs. 22.3 milliard Avances à l'Etat, en frs. 3.590.000.000.— Bons de Trésor escomptés pour Avances de l'Etat à des Gouvernements étrangers, tegenover slechts bijna frs. 1 milliard gedisconteerde wissels, frs. 931 millioen uitgestelde wissels ingevolge het nog steeds bestaande moratorium, en frs. 1.2 milliard beleeningen en ten slotte een metaalvoorraad van frs. 5.856.439.000.—, waarvan frs. 1.978.308.484.— in het buitenland als onderpand voor leeningen liggen. Ook bij de Banque de France dus zien wij verreweg het grootste gedeelte der gecreëerde circulatiemiddelen uitstaan tegen nieuw geschapen Staatsschuld. De toestand is echter in Frankrijk in werkelijkheid veel ongunstiger dan de balans van de Banque de France aanwijst; immers bovendien zijn nog in omloop frs. 35 milliard van de z.g. Bons

de Défense, een rentegevend schatkistbiljet, dat eigenlijk ook als circulatiemiddel heeft gediend. Deze Bons de Défense zijn voor groote bedragen in de portefeuilles der Banken.

Engeland.

Engeland geeft oogenschijnlijk een ander beeld. Dit is een gevolg van de bijzondere wetgeving in Engeland in zake het circulatiebankwezen. Eene beknopte uiteenzetting van de banksystemen in de verschillende landen is tot recht verstand van de zaak wel wenschelijk.

In de jaren 1830 tot 1870 is in Europa en in Noord-Amerika een heftige strijd gevoerd over de grondbeginselen voor het wezen van circulatiebanken in verband met de theorieën van het geld; door de strijdende partijen werden twee beginsels scherp tegenover elkander gesteld. De eene partij, die der *currency theory*, nam als eerste beginsel aan, dat de hoeveelheid circulatiemiddelen in een land aan gestrenge regelen voor beperking moest onderworpen zijn; die beperking zou uit den aard der zaak verkregen zijn, indien slechts geld van edel metaal in omloop werd geduld; wegens de ontwikkeling van het bankwezen kon men echter het papieren geld niet meer missen; in de mogelijkheid om dit papieren geld in overmatige bedragen uit te geven werd een groot gevaar gezien, dus moest die uitgifte aan gestrenge belemmerende voorschriften gebonden worden. De Peel Act van 1844, regelende den werkkring van de Bank of England, was eene zuivere toepassing van deze currency theory; immers zij bepaalde, dat ruim £ 11 millioen, welke de Bank of England allengs van hare oprichting in 1694 door den Stadhouder en Koning Willem van Oranje tot na de Napoleontische oorlogen in bankbiljetten had uitgegeven tegen schuldbekentenissen van het Britsche Rijk, in omloop konden blijven zonder metaaldekking, en dat dit z.g. ongedekte gedeelte mocht worden uitgebreid tot 2/3 van de biljettenuitgifte van andere banken en bankiers, die het vroeger verkregen recht om ook biljetten uit te geven, wilden prijs geven; doch overigens moesten de bankbiljetten pond voor pond door goud gedekt

BANQUE DE FRANCE

(in duizenden francs)

	23 Juli 1914	16 Mrt. 1916	8 Mrt. 1917	10 Apr. 1919
Activa.				
Encaisse de la Banque	4.744.011	5.385.171	5.425.214	5.856.439
Effets échus hier à recevoir ce jour	75	486	1.201	31.640
Avoir en compte à la Trésorerie des Etats-Unis	—	—	—	934.200
Portefeuille de Paris	552.014	145.116	241.575	430.030
" des Succursales	989.071	221.190	275.137	494.712
Effets prorogés	—	1.702.872	1.287.428	931.667
Avances sur lingots & monnaies à Paris	21.435	4.290	12.874	12.874
Avances sur Titres	717.966	1.244.143	1.246.192	1.232.172
Avances à l'Etat	200.000	6.500.000	9.300.000	22.350.000
Disponibilités et Avoir à l'étranger	—	781.589	808.645	789.655
Avances temporaires au Trésor public Inondations 1910	4.990	443	5	—
Rentes de la Réserve	12.981	12.981	12.981	12.981
" disponibles	99.579	99.528	99.164	98.717
" immobilisées	100.000	100.000	100.000	100.000
Bons du Trésor français escomptés pour avances de l'Etat à des Gouvernements étrangers	—	865.000	2.115.000	3.590.000
Hôtel & Mobilier de la Banque	4.000	4.000	4.000	4.000
Immeubles des Succursales	41.182	46.547	42.124	42.433
Dépenses d'administration de la Banque & des Succursales	2.001	3.821	10.585	15.091
Emploi de la réserve spéciale	8.407	7.347	8.407	8.407
Divers	274.429	322.040	505.317	1.384.034
	7.775.141	17.446.564	21.495.849	38.369.052
Passiva.				
Capital de la Banque	182.500	182.500	182.500	182.500
Bénéfices en addition au capital	8.006	8.451	8.451	8.451
Réserves mobilières	22.106	22.106	22.106	22.106
Réserve immobilière de la Banque	4.000	4.000	4.000	4.000
Réserve spéciale	8.407	8.407	8.407	8.407
Compte d'Amortissement	—	—	—	510.095
Billets au porteur en circulation	5.911.906	14.719.699	18.281.277	33.998.163
Arrérages de valeurs transférées ou déposées	29.697	28.841	35.280	65.093
Billets à Ordre & récépisses payables à Paris et dans les succursales	3.668	9.374	4.068	2.789
Compte Courant du Trésor	400.591	32.834	38.731	41.185
Comptes courants et comptes de dépôts	942.972	1.958.839	2.484.491	2.879.581
Dividendes à payer	5.560	5.452	5.294	6.963
Escomptes & intérêts divers	8.079	27.372	32.602	43.455
Réescompte du dernier sémestre	4.703	7.414	18.376	8.433
Divers	242.946	432.275	370.266	587.831
	7.775.141	17.446.564	21.495.849	38.369.052
Metaaldekking der terstond opeischbare verplichtingen	65,09°/₀	32,15°/₀	26,03°/₀	15,83°/₀

BANK OF ENGLAND

(in duizenden £)

	22 Juli 1914	5 Januari 1916	7 Febr. 1917	2 April 1919	Maximum cijfers
Issue Department.					
Notes Issued................	57.014	69.371	73.946	101.944	101.943 3 Apr. '19
Government Debt	11.015	11.015	11.015	11.015	
Other Securities.............	7.435	7.435	7.435	7.435	
Gold Coin & Bullion	38.564	50.921	55.496	83.494	83.494 3 Apr. '19
Banking Department.					
Government Securities	11.005	32.840	212.397	67.114	212.397 7 Febr. '17
Other Securities.............	33.633	114.748	38.580	78.870	192.195 28 Juli '15
Notes......................	27.697	34.176	34.410	26.780	
Gold & Silver Coin	1.600	182	1.428	1.435	
Proprietors' Capital	14.553	14.553	14.553	14.553	
Rest......................	3.446	3.384	3.502	3.535	3.849 30 Spt. '14
Public Deposits	13.735	58.157	42.262	32.790	177.636 28 Juli '15
Other Deposits..............	42.185	105.836	226.470	123.302	226.470 7 Febr. '17
7 Day & other Bills	15	18	28	18	56 7 Juli '17
Ratio to Liabilities..........	52,40 %	20,95 %	13,38 %	18,07 %	

Om te bepalen welk bedrag van de door het Issue Department, zijnde feitelijk de drukkerij van de Bank of England, uitgegeven bankbiljetten werkelijk onder het publiek in omloop is gekomen, moet men van het bedrag „Notes Issued" van het Issue Department aftrekken het bedrag aan „Notes" nog in kas bij het Banking Department, welke in de wandeling bekend zijn als de reserve aan bankbiljetten, die door het Banking Department alsnog voor circulatie kunnen worden uitgegeven. Het resultaat van deze berekeningen is dus, dat inderdaad aan bankbiljetten van de Bank of England in omloop is geweest op bovenstaande data:

Notes circulating............	29.317	35.195	39.536	75.164	75.164 2 Apr. '19

Afgescheiden van de uitgifte van Banknotes door de Bank of England, is nog aan Staatsmuntpapier in coupures van £ 1.— en van 10 sh. door de Engelsche Regeering uitgegeven:

Currency Notes	—.—	103.040	145.652	332.123	332.123 2 Apr. '19
tegen een:					
Gold deposit Currency Notes..	—.—	28.500	28.500	28.500	28.500

zijn. De eigen drukkerij van de Bank of England (het Issue-Department) mag dus slechts zooveel bankbiljetten voor uitgifte onder het publiek beschikbaar stellen als de totaalsom zou bedragen van de oude Regeeringsschuld (Government Debt) (zie op balans Issue-Department) en van de 2/3 van andere emissiebanken vrij gekomen uitgifte, waartegen andere zekerheid was verkregen (Other Securities) (zie op balans Issue-Department), en van den in kas zijnden voorraad edel metaal in den vorm van geslagen munten of goudbaren. De bevoegdheid voor de uitgifte van bankbiljetten kan dus voor de Engelsche Bank slechts veranderen tot een zelfde bedrag als waarmede hare voorraad edel metaal toe- of afneemt.

Natuurlijk is het gevolg hiervan geweest een absoluut gebrek aan elasticiteit in de uitgifte van bankbiljetten, een fout, die zich in crisistijden onmiddellijk moest doen gevoelen. In iedere crisis is die theorie van de Bank of England dan ook vastgeloopen, en ook in de Augustus-dagen van 1914 heeft dit plaats gevonden.

De *currency theory* heeft echter eene zeer bedenkelijke leemte; zij houdt alleen rekening met edel metaal en bankbiljetten als circulatiemiddelen, doch heeft ten eenenmale over het hoofd gezien het giraalgeld. Die leemte is echter tevens het redmiddel geweest, waardoor die zeer gebrekkige inrichting van de Bank of England in het buitengewoon omvangrijk geldverkeer van Engeland heeft kunnen stand houden. Immers bankbiljetten zijn slechts in zeer geringen omvang onder het publiek in omloop gekomen. Vóór den oorlog hadden gewoonlijk niet veel meer dan £ 30 millioen aan biljetten de poorten der Bank verlaten; en wanneer men aanneemt, dat volgens de schatting van den bekenden Engelschen bankier Sir Felix Schuster in de kassen der groote banken ongeveer £ 20 millioen zouden berusten, dan zou de eigenlijke circulatie onder het publiek destijds slechts £ 10 millioen geweest zijn, d. i. ongeveer $^1/_3$ van het bedrag, hetwelk De Nederlandsche Bank vóór den oorlog had uitstaan. Het was dus onvermijdelijk, dat een ander circulatiemiddel de rol van het bankpapier moest overnemen, en dit is het giraal-geld geweest.

Behalve de kleine betalingen aan stations, in restaurants, aan werkloonen, enz. betaalt menigeen in Engeland met door hem uitgegeven chèques; deze chèques kunnen, zooals wij reeds hebben gezien, worden uitgegeven tegen een werkelijk tegoed in rekening-courant, of tegen middelen, welke geschapen worden door disconteering of beleening of bij particuliere banken zelfs door blanco-crediet. In den oorlog zien wij dan ook in de balans van het „Banking Department" van de Engelsche Bank het bedrag van giraalgeld van particulieren in rekening-courant („Public Deposits" zijn de reken.-cour.-saldo's van den Staat en „Other Deposits" de saldo's van particulieren) oploopen afwisselend tot £ 120 millioen, £ 140 millioen, zelfs tot boven £ 226 millioen (7 Februari 1917 bedroegen deze Other Deposits £ 226.470.000./.); langs dien vrij gebleven weg zijn dus één of meerdere milliarden (gerekend in Hollandsche guldens) circulatiemiddelen ten gebruike van de gemeenschap gekomen. Neemt men dan bovendien in aanmerking, dat men niet alleen op de Bank of England, doch op talrijke andere banken en bankiers zijn chèques kan-afgeven, en dat die andere banken dus wel is waar geen bankbiljetten mogen uitgeven, doch voor hoogst belangrijke bedragen kunnen deelnemen in het verschaffen van giraal-geld in rekening-courant, dan blijkt het, dat welbeschouwd ook in Engeland tijdens den oorlog bijna ongelimiteerd circulatiemiddelen konden geschapen worden door het afgeven van chèques.

De voorstanders van de andere theorie over het bankwezen, betiteld met den naam van het „*Banking Principle*" hebben met nadruk op die leemte gewezen; zij toonden terecht aan, dat het geen nut heeft om bij de wet zoo gestrenge beperkingen te maken tegen de uitgifte van bankpapier, indien men het scheppen van giraal-geld ten eenenmale vrij laat. Die opmerking was op zich zelve zeer juist, maar in de verdere uitwerking van hunne theorie begingen zij eene andere groote fout, dat zij tot de slotsom kwamen, dat, waar het maken van giraal-geld niet aan wettelijke voorschriften was gebonden, mitsdien ook aan de uitgifte van bankbiljetten geen beperking behoefde te worden opgelegd. Zij meenden dus, dat zonder bezwaar

iedere bank of bankier zijn eigen biljetten zou kunnen uitgeven, omdat ieder voor zich wel voldoende maatregelen voor zijne liquiditeit zou nemen, waardoor uit den aard der zaak de omloop van bankbiljetten beperkt zou blijven. Zij zagen daarbij drie zaken over het hoofd:

1°. dat de neiging tot uitbreiding van zaken voor iedere bank een prikkel zou zijn om steeds zooveel mogelijk bankpapier uit te geven, ten einde meer werkkapitaal te verkrijgen, dat zij in eigen kring zouden kunnen uitzetten, zoodat de uitgifte van biljetten daardoor sterk geprikkeld kon worden boven de werkelijke behoefte der maatschappij (gelijk dan ook in de Vereenigde Staten van Amerika niet zelden het geval is geweest);

2°. dat de aard van het bankbiljet medebrengt, dat ieder dit moet aannemen, terwijl men toch in de keuze van het aannemen van chèques ten slotte vrij blijft;

3°. dat de centraliseering van het geldverkeer met de daarop gegronde disconto-politiek en buitenlandsche wisselpolitiek van één groote circulatiebank onmogelijk wordt gemaakt bij eene dergelijke veelheid van biljetten-uitgevende banken. In Amerika is het *Banking Principle* toegepast, en bestonden er voor korten tijd nog meer dan 7500 banken, die bankpapier uitgaven; eerst in de laatste jaren is door de oprichting van het Federal Reserve Systeem van 12 Federal Reserve Banks, verspreid over de Unie, met één centrale Federal Reserve Board te Washington eindelijk orde geschapen in dien vrijwel chaotischen toestand. En de uitkomst heeft reeds bewezen hoe goed het geweest is om aan dien failure van de theorie van het Banking Principle een eind te maken.

Engeland is echter nog in een ander opzicht vrij ver gegaan met de geldmakerij in den oorlog. Niet alleen waren slechts weinig bankbiljetten in omloop, maar bovendien was de kleinste coupure van het bankbiljet £ 5. Betalingen van kleinere bedragen geschiedden dus òf per chèque òf in goudgeld, dat ruimschoots in omloop was in het land, en door de Bank of England onbeperkt werd afgegeven. Ook dit moest veranderen onder den drang der oorlogsomstandigheden; het trotsche

Engeland zelfs zag zich genoodzaakt het goudgeld uit de circulatie op te eischen en moest ten slotte zelfs op 28 Maart 1919 den gouduitvoer officieel verbieden, nadat het gedurende den oorlog den gouduitvoer feitelijk reeds onmogelijk gemaakt had. Er moest dus voor het binnenlandsch gebruik een „Ersatz" geschapen worden, en dit geschiedde in den vorm van de z.g. „treasury" of „currency notes", zijnde Staatsmuntbiljetten van £ 1 en van 10 shilling. Aanvankelijk was het plan deze notes tegen opgezameld goud uit te geven, met het doel daarbij de beginselen van de currency theorie te blijven volgen. Inderdaad werd langzamerhand een dépôt in Sovereigns gevormd van £ 28.500.000.-; dit gouddépôt werd echter niet vergroot, maar daarentegen waren op 2 April 1919 aan currency notes uitgegeven £ 332.123.000.-. Dus heeft ook Engeland van dit papieren geld bijna 4 milliard gulden geschapen tegen slechts 8 % dekking in edel metaal. Zoo weinig is in Engeland ook op dit punt van de gestrenge beginselen der Currency Theory overgebleven! [1])

Slaan wij nu den blik op *Nederland*.

Op de weekbalansen van De Nederlandsche Bank van 25 Juli 1914 en van 5 April 1919 komen in vergelijking de volgende posten voor (in millioenen guldens):

	Metaal-voorraad	Disconto's	Beleeningen	Bank-biljetten	Credit saldi Rek. crt.
25 Juli 1914	170	67.9	61.6	310.4	4.7
5 Apr. 1919	676	137	194	1.019	79

[1]) Frankrijk heeft feitelijk geen partij getrokken in dezen strijd over bank-beginselen; de Banque de France is in Frankrijk de eenige circulatiebank gebleven, en aan haar zijn nimmer voorschriften gegeven voor beperking van hare obligo's door een verplichten metaalvoorraad. Wel stelde de wet telkens een grens aan de bevoegdheid tot uitgifte van papier, doch deze, telkens in de richting van verhooging van het maximum veranderende, wettelijke voorschriften waren feitelijk niet op eenig beginsel van bankwezen gegrond. Vóór den oorlog had de Banque de France echter in den regel een buitengewoon hooge dekking in metaal, dikwijls de 80 % te boven gaande; ook deze toestand is in den oorlog zeer veranderd. (Zie o. a. de bankstaat op blz. 19).

DE NEDERLANDSCHE BANK

(in duizenden guldens)

	25 Juli 1914	8 Januari 1916	3 Maart 1917	5 April 1919	Maximum cijfers
Activa.					
Binnenlandsche wissels, Promessen, enz.	67.947	79.853	78.218	137.031	252.869 3 Jan. '19
Buitenlandsche wissels	20.188	4.319	8.208	8.628	20.231 2 Juni '14
Beleeningen (incl. voorschotten in Rek. Crt)	61.686	87.065	91.014	194.720	194.720 5 Apr. '19
Voorschotten a/h Rijk	12.444	13.678	12.067	9.642	14.998 6 Mrt '16
Munt en Muntmateriaal	170.342	442.496	598.041	676.681	740.202 10 Apr.'18
Effecten	8.985	8.857	9.079	9.063	
Gebouwen en Meubelen der Bank	1.800	1.600	1.400	1.770	
Diverse Rekeningen	509	23.574	70.010	102.965	
	343.901	661.442	868.037	1140.500	
Passiva.					
Kapitaal	20.000	20.000	20.000	20.000	
Reservefonds	5.003	5.000	5.155	5.079	
Bankbiljetten in omloop	310.437	578.410	744.585	1019.207	1111.158 18 Nov.'18
Bankassignatiën in omloop	1.461	1.946	2.694	2.100	11.451 7 Febr. '19
Rekening-courant Saldo's	4.737	47.887	87.292	79.720	193.399 8 Febr. '19
Diverse Rekeningen	2.263	8.199	8.311	14.394	
	343.901	661.442	868.037	1140.500	
Metaaldekking der terstond opeischbare verplichtingen, (zijnde bankbiljetten, bankassignatiën en Rekening-courant saldo's)	53,79 %	70,44 %	71,66 %	61,46 %	

De bankbiljetten en het giraal geld bij de Bank zijn dus van 315 millioen gulden opgeloopen tot 1100 millioen, zijnde tot een 3½-voud. De verhouding bij rekening-courant-saldi is zooveel grooter, omdat vóór den oorlog eene provisie van ½ °/₀₀ voor storting in rekening-courant gevorderd werd, welke in de eerste oorlogsdagen werd afgeschaft. De goudvoorraad is ruim vier maal toegenomen; rekent men het in het buitenland liggende goud, dat op de balans onder Diverse Debiteuren wordt verantwoord, er bij, dan is de vermeerdering ongeveer het 4½-voud. Onder de *f* 137 millioen aan disconto's bevinden zich *f* 94 millioen schatkistwissels; voor zooverre credieten, aan het buitenland verleend, op dien datum waren ondergebracht bij De Nederlandsche Bank, komen deze voor onder de *f* 194 millioen beleeningen, aangezien deze uitsluitend in den vorm van voorschotten in rekening-courant door de geldopnemers waren aangebracht.

Reeds bij eerste vergelijking blijkt het dus, dat de toestand in Nederland belangrijk afwijkt van die in de andere genoemde landen.

Analyseeren wij thans verder eenigszins den toestand in Nederland.

In den strijd om het bankbeginsel heeft Nederland den middenweg gekozen. Mr. W. C. Mees, de grootste figuur in de geschiedenis der Bank, opgetreden als haar Secretaris in 1849, heeft reeds in 1853 weten door te drijven, sterk ingaande tegen de destijds in ons land heerschende meeningen, dat op geregelde tijden eene publicatie van de bankcijfers zou plaats vinden; daarbij nam hij als regel voor het bankbeheer aan, dat zoowel de bankbiljetten als de saldi tegoed in rekening-courant (het giraal geld) moesten gedekt zijn door minstens 40 % in metaal. Hij deed dit vrijwillig, geheel uit overtuiging dat alleen een dergelijke oplossing van het bankvraagstuk de juiste was. Op zijn voorstel is dit beginsel voor het eerst in ons land wettelijk vastgelegd in de Bankwet van 1863. [1]) Daar-

[1]) Tusschen 1847 en 1863 werden herhaaldelijk veranderde voorschriften over de gedeeltelijke dekking in metaal bij Koninklijk Besluit gegeven. Het zou mij te ver voeren deze hier te vermelden, vooral daar zij aan dit beginsel niet afdeden.

mede waren voor ons land de redenen uitgeschakeld, welke zoowel in Duitschland als in Engeland hadden geleid tot eene zoo groote ontwikkeling van het giraal geld tegenover de bankbiljetten. De vermeerdering van de *f* 5 millioen rekening-courant-saldi bij de Bank in Juli 1914 tot een veel hooger cijfer in latere jaren, is dan ook alleen veroorzaakt door de afschaffing van de belemmering, welke de provisie in rekening-courant vóór den oorlog uitoefende op de ontwikkeling van het gebruik van giraal geld, en van het gerief, hetwelk overigens het gebruik van dit giraal geld oplevert. [1])

Aan de ook in ons land sterk vertegenwoordigde partij van het banking principle, van welke de Leidsche Hoogleeraar Mr. J. T. Buys één der voornaamste woordvoerders was, werd ook eene concessie gedaan: in overleg met de Regeering liet Mr. W. C. Mees in art. 1 van de Bankwet de mogelijkheid open om in Nederland meer dan één bank als circulatiebank te doen optreden; echter onder dit voorbehoud, dat slechts bij de wet bevoegdheid tot optreden als circulatiebank kan worden gegeven. [2])

---

[1]) De ontwikkeling in het gebruik van het giraalgeld is in ons land echter nog grooter geweest dan men zou kunnen opmaken alleen uit eene vergelijking van de saldi-credit bij De Nederlandsche Bank, zijnde *f* 5 millioen vóór den oorlog, en een hoogste bedrag van *f* 193 millioen op den 8sten Februari 1919. Immers de omzet van het giro-verkeer alleen bij De Nederlandsche Bank is van *f* 339.679.052 in het laatste boekjaar vóór den oorlog (1913/14) opgeloopen tot *f* 8.199.266.089 in het laatst verloopen boekjaar (1918/19). Men moet den omvang van de circulatie niet alleen beoordeelen naar de bedragen aan circulatiemiddelen, welke op een bepaald oogenblik bekend zijn, doch ook naar de omloops-snelheid, en dan blijkt de omloops-snelheid van het giro-verkeer in ons land ook zeer belangrijk te zijn toegenomen door de maatregelen van de circulatiebank en van anderen om dit giroverkeer te bevorderen. Hoe ontzaglijk de omvang van het gebruik van giraalgeld in Duitschland is geweest, kan blijken uit de mededeeling in het laatste jaarverslag der Deutsche Reichsbank, dat de gezamenlijke omzet in het giroverkeer alleen bij de Reichsbank is geweest Mark 2.676.121.134.372, een cijfer, dat met de bij ons gebruikelijke termen bijna niet meer uit te spreken is.

[2]) Art. 1 van de Bankwet luidt: Geen circulatiebank kan worden opgericht en geen buitenlandsche circulatiebank mag hare biljetten hier te lande in omloop brengen anders dan krachtens eene bijzondere wet

Mr. Mees heeft daarmede een meesterlijke greep gedaan, zooals hij met zijn helder verstand meermalen in zijn leven heeft verricht. Hij heeft die destijds brandende quaestie voor ons land opgelost op een zóó volmaakt juiste wijze, dat wij reeds sedert 1863 het systeem hebben, waartoe Duitschland slechts gedeeltelijk kon komen, dat in de Vereenigde Staten eerst in de laatste jaren vrijwel bereikt kon worden na een jarenlangen heftigen tegenstand, en dat in Engeland nog tot de desiderata behoort, ook al is de groote meerderheid in dat land overtuigd, dat het systeem der Bank of England in den oorlog wederom fiasco heeft gemaakt. Het systeem heeft dan ook in ons land zóó goed gewerkt, dat nimmermeer een stem is opgegaan om meer dan één circulatiebank in ons land in werking te doen treden, en dat de Nederlandsche Bank, ook tijdens den oorlog, aan alle eischen voor de noodige elasticiteit heeft kunnen beantwoorden.

Dit wat de theorie betreft. Wat leert ons verder de praktijk in ons land? Hebben wij al of niet een teveel aan papiergeld en aan giraalgeld gekregen? De beantwoording dezer vraag vereischt nog eene nadere analyse van de geldtoestanden bij ons.

Gaan wij dan eerst na voor welke doeleinden papiergeld bij ons is uitgegeven, en welke tegenwaarde daarvoor verkregen is.

Ook bij ons heeft gedurende den oorlog het Staatsmuntpapier wederom zijn intrede gedaan. Bij het uitbreken van den oorlog had de Nederlandsche Bank eene reserve aan zilvergeld van nog slechts *f* 8.228.000.—. Herhaaldelijk was overleg gepleegd met het Gouvernement om die reserve te vergrooten, doch men bleef rustig slapen op die kleine reserve, omdat het binnenlandsch geldverkeer reeds gedurende vele jaren blijk had gegeven van zilvergeld verzadigd te zijn; aanmunting vond dan ook alleen voor Nederlandsch Oost-

---

en op den voet en de voorwaarden bij zoodanige wet te stellen. Onder circulatiebank wordt verstaan elke inrichting, bestemd om bankbiljetten uit te geven of in omloop te brengen.

Indië plaats. In de eerste dagen van den oorlog ontstond plotseling een groote vraag naar zilvergeld, zoowel omdat ineens meer kleine circulatiemiddelen noodig waren, als wegens de psychose, het opgekomen „Angstbedarf" bij degenen, die opeens geen vertrouwen meer in bankbiljetten hadden. De fotografische opnamen van de run bij de Bank geven hiervan een zichtbaar bewijs. Het was dus opeens noodig geworden den voorraad kleine circulatiemiddelen te vergrooten, en het meest geschikt middel daarvoor was de zilverbon. Aanvankelijk verleende de wet, waarbij de uitgifte dier zilverbons werd veroorloofd, slechts de bevoegdheid om tot *f* 25 millioen te gaan. Ofschoon het vertrouwen in de bankbiljetten spoedig terugkeerde en daarmede de run ten einde kwam, bleef het publiek in het verloop van den oorlog eene voorliefde koesteren voor metalen geld, waarschijnlijk juist om de reden, dat dit schaarsch was, en omdat velen meenden in tijd van nood meer met metalen geld te kunnen uitrichten dan met bankpapier. Vooral in de latere oorlogsjaren verdween dientengevolge het zilver geheel uit de circulatie, en moest de uitgifte van zilverbons tot iets boven de *f* 71 millioen worden uitgebreid (maximum bedrag *f* 71.600.000 op 26 November 1918). De zilvercirculatie in ons land, inclusief de reserve bij de Bank, werd vóór den oorlog geschat op ongeveer *f* 70 millioen; met het oog op de zilverschaarschte werd gedurende den oorlog voor rekening van Nederland aangemunt een bedrag van *f* 41.300.000 waarvan *f* 35 millioen in guldenstukken en *f* 6.300.000 in 25- en 10-centstukken. [1]) De zilvervoorraad was mitsdien feitelijk gestegen tot *f* 105.000.000 aan guldens en rijksdaalders. Niettemin bleef het zilver in de circulatie onzichtbaar, wegens het opbergen door particulieren; de uitgifte van de hoogstens *f* 71.6 millioen zilverbons heeft dus in ons land nimmer tot gevolg gehad, dat uit dien hoofde een grooter bedrag aan kleine circulatiemiddelen in den werkelijken omloop

---

[1]) Bovendien werd voor rekening van Nederlandsch Oost-Indië aangemunt *f* 13.300.000.—, zijnde *f* 2.300.000.— aan guldenstukken en het restant in Indische 25- en 10-centstukken.

was. Nauwelijks komt dan ook na den wapenstilstand weder wat zilver los, of het blijkt mogelijk de circulatie van zilverbons in te krimpen, en zoo gaat deze in den laatsten tijd terug tot ongeveer *f* 55 millioen.

Het blijkt dus ten duidelijkste, dat in ons land het tijdelijk uitgegeven Staatsmuntpapier zuiver en alleen een „Ersatz" is geweest, en tot inflatie [1]) geen aanleiding heeft kunnen geven.

Ook in de andere landen heeft men met soortgelijke omstandigheden rekening te houden. In alle ons omringende landen werd het goud uit de circulatie opgevorderd door de circulatiebanken, en in Frankrijk kreeg men zelfs een certificaat van goed gedrag, indien men zijne goudstukken bij de kassen der Banque de France bracht; in die landen werd ook het zilver gaarne opgepot door de bevolking. Een deel der nieuw-uitgegeven circulatiemiddelen moest dus de plaats innemen van het metalen geld, voornamelijk van het goudgeld, dat van officieele of van particuliere zijde werd opgeborgen, en dat deel strekt dus evenmin tot vermeerdering van de werkelijke circulatie van geldmiddelen. De uitgifte in die vreemde landen is echter tot zoovele malen de vroegere circulatie van het goudgeld opgedreven, dat ook na aftrek van dat deel, hetwelk als „Ersatz" moest dienen, een overgroot bedrag aan circulatiemiddelen werd gecreëerd.

Ten aanzien van de uitgifte van Bankbiljetten en van het giraal geld in ons land wordt de kwestie ingewikkelder. Wij hebben reeds gezien, dat de uitgifte tot ongeveer het drie en een half-voud van vóór den oorlog is opgeloopen (rond *f* 1100 millioen); welke tegenwaarde stond hiertegenover? Op de balans van 5 April 1919 rond *f* 725 milioen aan goud, daarbij gerekend wat voor ons land in het buitenland wordt bewaard. In disconto's en beleeningen staat uit rond *f* 330 millioen; hieronder schuilen in ronde cijfers ongeveer *f* 130 millioen aan

[1]) Onder inflatie versta ik de gevolgen van eene vermeerdering van ruilmiddelen boven de behoefte, welke het verkeer aan die ruilmiddelen heeft, voor zoover van die vermeerdering dan ook werkelijk als ruilmiddel gebruik wordt gemaakt.

gedisconteerde schatkistpromessen en beleeningen op de nieuwe Staatsschulden; *f* 200 millioen blijft dus over voor de gewone soort disconto's en beleeningen van den aard als geregeld vóór den oorlog bij de Bank werden gebracht, en voor de credieten aan het buitenland, welke bij de Bank zijn ondergebracht (waaronder de N. U. M. voor een belangrijk bedrag voorkomt onder garantie van den Nederlandschen Staat). Wat blijkt dus? Dat De Nederlandsche Bank tegenover de van haar afkomstige circulatiemiddelen, inclusief giraal geld, *f* 725 millioen aan goud bezit, een actief, dat zij over de geheele wereld van de hand kan zetten, en nog een belangrijk bedrag aan vorderingen op het buitenland, waarvan zij op den duur integrale betaling door anderen dan Nederlanders kan verwachten. Ongeveer 73°/₀ van hare obligo's zijn dus op den duur te realiseeren door in het buitenland gangbare waarden, m. a. w. indien Nederland goederen in de vreemde landen koopt, zal De Nederlandsche Bank die op den duur kunnen betalen met de tegenwaarde van ongeveer 73°/₀ van de door haar verstrekte circulatiemiddelen. Vergelijkt men dezen toestand bij die der meeste circulatiebanken, dan is in dat opzicht de positie van ons land gunstig, zelfs zeer gunstig. Men versta mij echter wel: gunstig in vergelijking met andere circulatiebanken, want vóór den oorlog zou men eene balans van De Nederlandsche Bank, waaronder *f* 130 millioen Staatspapier voorkwam, zeer scherp veroordeeld hebben. Men zij dus zeer voorzichtig daaruit niet te optimistische gevolgtrekkingen te maken, vooral omdat deze analyse nog niet volledig is.

Ingevolge den oorlogstoestand heeft iedere Staat voor de noodzakelijkheid gestaan in eene tot dusver ongekende mate geld op te nemen, òf voor het voeren van oorlog, òf voor het nemen van maatregelen, welke als de onvermijdbare gevolgen van den oorlogstoestand in eigen of eens anders land waren te beschouwen. Die gelden zijn voor het grootste gedeelte besteed aan improductieve uitgaven; voor munitie, die moest uiteenspatten, voor kanonnen, die moesten stukgeschoten worden,

voor benzine en petroleum, die in rook moesten opgaan, voor bijslag op hooge aankoopskosten van voedingsmiddelen, die in de magen der verbruikers moesten verdwijnen. Van die opgenomen gelden bleef dus na korten tijd alleen de schuld over — wat men daartegen als actief had verkregen, was te niet gegaan. Die gelden werden dus ten laste der gemeenschap in den waren zin des woords verbruikt. Zouden daarvoor spoorwegen zijn aangelegd, mijnen geopend, handelsschepen in de vaart gebracht, dan zouden al deze goederen nieuwe diensten en nieuwe winsten aan de gemeenschap hebben kunnen opleveren. De nieuw verworven goederen zijn echter verdwenen, en hebben ten deele gediend om in den oorlog ook nog andere goederen te vernietigen. De inschrijver op een Staatsschuld, gedurende den oorlog aangegaan, ontvangt dus een bewijs van deelgerechtigdheid in de schuld van de gemeenschap, waartegenover geen actief meer staat; hij ontvangt dus welbeschouwd alleen een deel van het passief van de gemeenschap, waartoe hij zelf behoort; en om die reden zal hij op zijn beurt ook zijn aandeel moeten opbrengen om dat passief van den Staat te dekken. Dit heeft de Amerikaan David A. Wells, de schrijver van het aardige boekje „Robinson Crusoe's Money" [1]) aanleiding gegeven om reeds in 1875 dergelijke Staats-obligatiën geestig te noemen: „bons van vernietiging." Men denkt een actief te verkrijgen; immers het bezit van een effect geeft het vermoeden van het bezit van een actief. Hoe meer van die obligatiën uitgegeven worden, hoe meer ieder Staatsburger door directe of door indirecte belastingen echter zal moeten opbrengen voor rentebetaling en amortisatie van die obligatiën; het beste kan dit blijken uit de mogelijkheid, welke in uitzicht wordt gesteld om in de toekomst zijne oorlogsbelastingen te betalen met de uitgegeven Staats-obligatiën: de houder van de Staats-obligatiën moet deze dus om niet afstaan aan den Staat om zijn eigen aandeel in die Staatsschulden op te brengen. Met eenige spitsvondigheid zou men derhalve kunnen beweren,

---

[1]) De Nederlandsche vertaling hiervan is uitgekomen in 1919 bij de firma W. P. van Stockum & Zn te 's Gravenhage.

dat de inschrijver of kooper van eene Staats-obligatie zijn eigen passief heeft opgekocht!

Voor de beoordeeling van de balans der circulatiebanken is deze quaestie echter van het grootste belang. Indien toch tegenover de verschafte circulatiemiddelen in den vorm van bankbiljetten en giraal geld een overgroot bedrag aan dergelijke Staatsschuld, alias bons van vernietiging, onder de bezittingen van de Bank voorkomt, dan blijkt daaruit dat circulatiemiddelen verschaft zijn tegen hetgeen feitelijk reeds vernietigd is. Twee hoogst bedenkelijke gevolgen komen daaruit voort: het eerste, dat het maken van circulatiemiddelen tegen dergelijke bons van vernietiging eigenlijk onbegrensd is, want daarvoor is slechts noodig, dat de Minister van Financiën zijne handteekening laat drukken op een stukje bedrukt papier; het tweede, dat het uiterst bezwaarlijk zal worden om dat teveel aan circulatiemiddelen weder te doen intrekken, omdat het actief ten slotte daarvoor ontbreekt. [1])

Een voorbeeld moge dit duidelijk maken. Een Nederlander is houder van een bedrag aan bankbiljetten; hij wenscht zijne zaken met het buitenland en zijn eigen bedrijf weder in gang te zetten; hij moet daarvoor goederen, grondstoffen uit het buitenland koopen. Hij wendt zich direct, of indirect via zijnen bankier, tot de Nederlandsche Bank om hem een chèque op het buitenland te verschaffen voor betaling van die goederen; als tegenwaarde voor die chèque levert hij zijne bankbiljetten. Deze biljetten zijn dus bij de Bank teruggekeerd, en de Bank geeft een chèque op haren voorraad in het buitenland af, of stuurt van haar goud naar het buitenland, waartegen zij dan

---

[1]) Op het in het leven roepen van schuldpapier van Gemeenten tot dekking van improductieve uitgaven kan deze redeneering ook grootendeels worden toegepast; daarbij worden circulatiemiddelen gemaakt op de enkele teekening van Burgemeester en Wethouders, en het aldus gemaakte geld is ook in den waren zin des woords verbruikt. Het scheppen van gemeentelijk credietpapier in grooten omvang voor dergelijke doeleinden is daarom ook zoo bedenkelijk. Het is een blanco-crediet aan de gemeenten, kunstmatig in het leven geroepen tot betaling van goederen, die door verbruik of door betaling van te hooge prijzen te niet gegaan zijn.

de chèque mag trekken. Indien het crediet, aan het buitenland verleend, afloopt, kan ook hiertegen getrokken worden. Een houder van eene binnenlandsche Staatsobligatie kan die echter niet naar het buitenland zenden, en ook de circulatiebank kan, bij gebreke van in het buitenland realiseerbare waarden, geen betalingsmiddel op het buitenland verschaffen; en ziehier bijv. het groote verschil tusschen Nederland en Duitschland op dit oogenblik. De Duitsche Rijksbank heeft tegenover de 36 milliard Mark aan uitgegeven bankbiljetten en giraalgeld nagenoeg uitsluitend de schuldbekentenissen van den eigen Duitschen Staat; noch de beleeners, noch zij zelve kunnen deze aan het buitenland kwijt raken, en zij moet daarom hare laatste goudstukken afstaan om de schaarsch inkomende voedingsmiddelen te betalen. In die omstandigheden bestaat er nauwelijks kans, dat de bankbiljetten weder bij de Rijksbank kunnen terugstroomen; door de uitgifte van die bankbiljetten is eene kunstmatige koopkracht geschapen, welke de prijzen in Duitschland zeer heeft opgedreven en de Duitsche circulatiemiddelen zeer heeft gedeprecieerd; die inflatie kan nog niet ongedaan gemaakt worden, dus zal het geld in Duitschland voor geruimen tijd gedeprecieerd moeten blijven.

Ik ben hier eenigszins op het betoog vooruitgeloopen, en moet nu weder een stap terug doen in de analyse van de toestanden in Nederland. Ik zeide reeds, dat die gunstige positie van De Nederlandsche Bank, dat zij zooveel realiseerbaar actief op het buitenland heeft en betrekkelijk zoo weinig eigen „bons van vernietiging" onder hare uitzettingen, niet tot te veel optimisme aanleiding mag geven. Immers wel is waar houdt De Nederlandsche Bank niet veel van die gemaakte schuldbekentenissen, doch de inwoners van ons land houden deze wel in belangrijke mate, zij het dan ook gelukkig wederom niet in de mate als in de landen om ons heen. Onze Staatsleeningen zijn sedert Juli 1914 met *f* 1.375.000.000 toegenomen; hierbij moet nog aan uitstaande vlottende schuld bijgeteld worden 470 millioen. Het passief van de Nederlandsche gemeenschap is dus met *f* 1.845.000.000 in die oorlogsjaren toegenomen. Dit bedrag

wordt nagenoeg geheel gehouden door particulieren en is voor slechts ± 130 millioen gulden bij de Nederlandsche Bank ondergebracht in den vorm van disconto en beleening; het Nederlandsche publiek kon dit groote bedrag echter zelf houden, omdat het overigens zijne voorraden zoo heeft uitgeput; door dien uitverkoop van goederen zoowel naar het buitenland als binnenslands zonder gelijktijdige aankoopen van grondstoffen of van bedrijfsvoorraden, is natuurlijk veel geld tijdelijk los gekomen, dat anders in het bedrijf zou zijn vastgelegd. Hierdoor is het mogelijk geweest, dat vele leeningen, in de eerste plaats de Staatsleeningen, plaatsing konden vinden onder het publiek, zonder dat dit in belangrijke mate om steun bij de circulatiebank moest aankloppen; de oorlogswinsten hebben natuurlijk ook medegewerkt om die opneming van leeningen te vergemakkelijken; in de eerste plaats door diegenen, die de oorlogswinst gemaakt hadden, doch verder verhoogden die oorlogswinsten de deposito-gelden bij de bankiers, en waren deze dus op hun beurt wederom in staat hun clientele te steunen in het opnemen dier obligatiën, zonder hunnerzijds terug te vallen op de circulatiebank. Men moet echter wel in het oog houden, dat deze toestanden slechts tijdelijk zijn, ook al hebben zij reeds eenige jaren kunnen duren; immers wanneer het wereldverkeer weder meer geregeld zijn loop kan herkrijgen, zullen die tijdelijk vrij gekomen gelden weder in den handel en het bedrijf moeten gestoken worden; de duidelijke bewijzen zijn daarvoor reeds nu waarneembaar, aangezien bij de groote bankinstellingen de rekeningen „diverse debiteuren" reeds weder sterk aan het zwellen zijn. De Nederlandsche Bank heeft voortdurend bij wijze van waarschuwing hierop gewezen. Hoe snel de toestanden veranderen kunnen, hebben de woelige dagen van November 1918 aangetoond; in enkele dagen waren de uitzettingen der circulatiebank met ƒ 110 millioen toegenomen! Wij moeten dus wel degelijk rekening houden met de mogelijkheid, zelfs met de waarschijnlijkheid, dat in de naaste toekomst nog groote eischen aan de circulatiebank gesteld kunnen worden, waardoor zij achterna nog zal moeten

voorzien in de opneming van een belangrijk bedrag dier leeningen, welke door de tijdelijk abnormale geldruimte in de portefeuille der beleggers schenen verwerkt te zijn. Velen zijn, tegen hun zin en tegen hun gewone bedrijfspolitiek in, genoodzaakt geworden tijdelijk belegger te worden, o. a. de naamlooze vennootschappen, die verplicht werden op Staatsleeningen in te schrijven.

Komt die kentering, dan kan nog een ander bedenkelijk verschijnsel zich voordoen. Banken, bankiers en kassiers zijn genoodzaakt de gelden, welke hun door deposanten worden toevertrouwd, rentegevend te maken, omdat zij zelven rente op de deposito's moeten vergoeden; de depositogelden zijn dus in den regel belegd, d. w. z. zij zijn uitgeleend aan derden om door deze derden besteed te worden in hun eigen bedrijf, in aankoop van goederen, van huizen, van effecten, enz. Vele effecten bijv. worden op prolongatie gekocht. De deposanten hebben echter het recht hunne deposito-gelden weder op te vragen; geschiedt dit tegelijkertijd in grooten omvang, dan kunnen de banken, kassiers enz. de door hen uitgeleende gelden niet in gelijke mate terug vragen van hunne debiteuren; zij zullen dus tot herdisconteering en herbeleening bij de circulatiebank moeten overgaan; zij maken dan echter geld bij de circulatiebank, in de plaats van het geld, dat zij aan de deposanten moeten teruggeven; gaan nu die deposanten hunnerzijds de opgevraagde depositogelden wederom uitgeven in nieuwe aankoopen, nieuwe beleggingen, enz., dan is het resultaat, dat het bedrag dier aanvankelijk aan de banken toevertrouwde depositogelden langs een omweg kunstmatig verdubbeld is. Dit kan vooral plaats vinden in geval van een run door angst uitgelokt; indien dan de banken grootmoediglijk bereid zijn zelfs deposito's op termijn à contant uit te betalen, hetzij uit het motief om de rust onder het publiek te doen terugkeeren, hetzij om een bewijs van hare kracht en liquiditeit te geven, dan stellen zij de deposanten in staat de gelden nog eens uit te zetten, welke de banken reeds zelven hadden uitgezet wegens de noodzakelijkheid om

die depositogelden rentegevend te maken. Het zelfde zal zich nu voordoen, indien langs overigens volkomen normalen weg de groote deposito's, voortspruitende uit de tijdelijke geldruimte, worden opgezegd, ten einde die gelden weder in eigen bedrijf te gaan gebruiken. Dan zal het onvermijdelijk gevolg zijn, dat veel schuldpapier van den Staat, van Gemeenten, enz. alsnog bij de circulatiebank zal worden ondergebracht, en dan is er kans, dat de balans van De Nederlandsche Bank een geheel ander aanzien zal gaan verkrijgen. Dan zal achterna gebeuren wat wij in ons land tot nu toe schijnbaar konden vermijden: dat in omvangrijke mate alsnog geld moet worden gemaakt op schuldbekentenissen van de eigen gemeenschap, waarvoor de rentebetaling en aflossing door ons allen als leden dier gemeenschap moeten worden opgebracht; dus op schuldbekentenissen, welke voor ons geen eigenlijk actief meer zijn, maar welbeschouwd ons aller passief; ook wij zullen dan alsnog ons deel krijgen in de geldmakerij op bons van vernietiging met alle kwade gevolgen daaraan verbonden. Moge deze groote waarschijnlijkheid ons allen weerhouden om op het oogenblik te optimistisch te zijn met het oog op de tegenwoordige cijfers. Immers dan zal het achterna blijken, dat ook in ons land eene te groote geldruimte in het leven geroepen zal zijn met alle bedenkelijke gevolgen op den stand der prijzen en der loonen daaruit voortvloeiende.

Hoe wij dit ongewenschte gevolg zooveel mogelijk vermijden kunnen, zal ik in het laatste gedeelte mijner verhandeling bespreken.

Resumeerende, wil ik hier dus alleen constateeren, dat de balans van de Nederlandsche circulatiebank in vergelijking met de balansen der ons omringende landen voor het oogenblik nog een zeer gunstig beeld geeft. Het bedrag aan uitgegeven bankbiljetten en giraal geld is opgeloopen tot ongeveer het 3½-voud van vóór den oorlog; dit is te verklaren ten deele uit de oorlogsomstandigheden, waardoor de prijzen der goederen

reeds onmiddellijk moesten stijgen, zoodat uit dien hoofde reeds meer circulatiemiddelen noodig waren, ten deele ook uit de psychose, omdat ook voor een deel door onze bankbiljetten moest worden voorzien in de leemte ontstaan door het oppotten van zilvergeld; maar ook, omdat ons bankbiljet werd gebruikt voor opberging van gelden zoowel door Nederlanders, alsook vermoedelijk voor een niet gering bedrag door buitenlanders, die de biljetten der Nederlandsche Bank beschouwden als één der veiligste deposito-reçu's in deze bewogen tijden. De biljetten werden dus gezocht voor doeleinden, waarvoor zij vroeger nooit behoefden te dienen. Wanneer men dan overigens de balans van De Nederlandsche Bank nader beschouwt, blijkt deze op zich zelve gunstig te zijn, omdat tegenover de passiva aan bankbiljetten en giraalgeld voor meer dan 73 °/₀ activa staan, die men voor de volle waarde elders in betaling kan geven.

Uit een en ander mag men terecht opmaken, dat in Nederland zelfs nu nog niet behoeft gewezen te worden op eene te groote uitgifte van circulatiemiddelen; in ons land kan daarom op dit oogenblik nog nauwelijks gesproken worden van eene inflatie, welke zou zijn veroorzaakt door een te grooten omloop van geld. Het beeld van de circulatiebank is echter te gunstig voor kenschetsing van den toestand in ons land, en dus moeten wij ter beoordeeling van dien toestand rekening houden met factoren, waarvan de weerspiegeling in de balans der circulatiebank nog slechts flauw te vinden is.

Van verschillende zijden is beweerd, dat de groote hoeveelheid goud bij de Nederlandsche Bank op zich zelve reeds het bestaan van eene inflatie zou bewijzen; op de geldpolitiek, door Zweden gevolgd, werd daarbij als een aanbevelenswaardig voorbeeld gewezen.

De vergelijking tusschen Zweden en Nederland is in dit opzicht in hooge mate belangwekkend en leerzaam; gaarne zal ik die vergelijking met nadere gegevens van cijfers uitwerken; het zou mij echter in den loop van dit betoog te ver uit de lijn voeren; daarom zal ik die quaestie afzon-

derlijk behandelen in een aanhangsel tot deze verhandeling.

Thans zal ik echter moeten overgaan tot het derde onderdeel:

C. De invloed van het arbeiders-vraagstuk op de prijzen.

Vermoedelijk is deze zijde van het duurtevraagstuk de moeilijkste; zij is bovendien zóó omvangrijk en nog maar zóó eenzijdig onder oogen gezien, dat ik met het oog op de beperkte ruimte mij tot enkele opmerkingen moet bepalen.

Bij de loonquaestie komen wij in een cirkelloop; daarom is het zoo moeilijk een goeden uitweg uit dien doolhof te vinden.

De prijzen der goederen zijn gedurende den oorlog omhoog gegaan; dit is een feit, om welke reden dit dan ook geschied is. Daardoor hadden de loonen en salarissen niet meer dezelfde koopkracht; ieder loon- of salaris-trekkende moest dus ondervinden, dat tegenover die hoogere prijzen zijne levensomstandigheden niet meer dezelfde waren gebleven. Uit vele kringen kwam er dus een groote aandrang om verhooging van loon; vooral kon deze aandrang voortkomen uit den arbeidersstand, daar voor dien stand de loonen niet op zoo formeele wijze worden vastgesteld als bijv. voor geleerden en Staatsambtenaren. Vooral onder leiding der vakverbonden werd de loonsverhooging systematisch nagestreefd. De oorlogsindustrie bracht, vooral in de oorlogvoerende landen, bovendien mede, dat velen, zoowel mannen als vrouwen, uit hun vroegeren werkkring werden gehaald om in de oorlogsindustrie te arbeiden, waarin zeer verhoogde loonen werden betaald, voor het meerendeel niet naar verhouding van bekwaamheid. Op die wijze werd het evenwicht totaal verbroken. De eischen tot loonsverhooging werden daardoor des te meer geprikkeld. Het was dan ook inderdaad niet te verwonderen, dat de loontrekkenden, ziende, dat zoo veel geld afschuwelijk vermorst werd met oorlogvoeren en al wat daarmede annex was, in hun eigen belang ook hoogere uitkeeringen verlangden; de meesten werden bovendien in den waan gebracht, dat dit zonder bezwaar kon plaats vinden, omdat het altijd maar opnieuw mogelijk bleek geld voor

die oorlogvoering te vinden. Tot welk eene duizelingwekkende hoogte de Staatsleeningen ook stegen, het geld kwam steeds in de Staatskas; en in den roes der gebeurtenissen gaf men zich geen rekenschap hoe die geldovervloed gemaakt werd. Menigeen kwam te goeder trouw onder den indruk, dat het geld dus ten slotte wel te vinden was, mits maar de noodige druk werd uitgeoefend om het te doen opbrengen door degenen, die met aardsche goederen gezegend waren; bovendien bleek ook weder voor de zooveelste maal in de geschiedenis het gemak om geld te maken door uitgifte van Staatsmuntpapier en Staatspromessen.

Er waren betrekkelijk maar weinigen, die hebben voorzien, dat deze wijze van handelen op eene groote desillusie moest uitloopen. Wel bleek het al spoedig, dat de verhoogingen van loonen en de duurte-toeslagen op salarissen in den regel niet in staat waren om aan de loontrekkenden in geldelijk opzicht dezelfde bewegings-mogelijkheid van vóór den oorlog terug te geven; immers de prijzen bleven stijgen, en de loonsverhooging kon aldus de toeneming der duurte niet achterhalen. De meer gegoeden ondervonden in andere richting hetzelfde resultaat: ook voor hen werd in verhouding tot hun inkomen het leven steeds kostbaarder, niet het minst door de sterke opdrijving der belastingen.

De Centrale Rijken leveren thans het duidelijkste beeld waarheen eene dergelijke wijze van handelen moet leiden. Nemen wij Duitschland als voorbeeld. Vóór den oorlog werd het geheele vermogen in Duitschland door den economist Helffrich, Directeur der Deutsche Bank, later Minister van Financiën, geschat op 320 milliard Mark. De oorlogschulden in Duitschland zijn tot einde 1918 geschat op 180 milliard Mark, waarbij o. a. geen rekening werd gehouden met de uit te betalen pensioenen ingevolge sneuvelen of verminking in den oorlog. Onder die 320 milliard Mark waren ook tal van zaken begrepen, die feitelijk niet realiseerbaar waren, als openbare gebouwen, parken, kerken, enz. Volgens de laatste berichten zou aan Duitschland de betaling van eene oorlogs-

schadevergoeding van 100 milliard francs opgelegd worden. Een en ander beteekent dus, dat het liquide vermogen van Duitschland thans overtroffen wordt door zijne schulden; het is dus eene open vraag welke waarde nog toe te kennen is aan de groote bedragen Staatsobligatiën, welke door spaarbanken, weeshuizen, tal van stichtingen, pensioenfondsen, zelfs Gemeenten en Provinciën worden gehouden. Duitschland zal jaren lang belangrijke winsten op zijn export moeten maken alleen reeds om dit deficit in te halen. Maar hoe zal die export mogelijk zijn? Daarvoor zijn vóór alles twee zaken noodig: eerstens moet Duitschland grondstoffen uit het buitenland betrekken om zijne industrie en zijne productie in anderen zin weder aan den gang te brengen; en tweedens moet Duitschland een afzetgebied vinden voor zijne producten in den vreemde, ten einde daaruit de betalingsmiddelen te erlangen om aan rentebetaling en aflossing op zijne schulden het hoofd te bieden.

De grondstoffen uit den vreemde moet het betalen. Waarmede? Goud heeft het nagenoeg niet meer; het zal dus in den eersten tijd die goederen voornamelijk op crediet trachten te verkrijgen. Natuurlijk kan dit slechts in beperkte mate, en vermoedelijk slechts gedurende korten tijd; al spoedig zal het derhalve andere betalingsmiddelen moeten zoeken. Reeds dadelijk zouden als betalingsmiddelen kunnen dienen wat het reeds op het oogenblik zou kunnen uitvoeren, bijv. kolen en ijzer. Dan moet Duitschland deze producten echter leveren tot een prijs, waarvoor zij op de wereldmarkt te plaatsen zijn. Intusschen hebben wij vernomen, dat de loonen in Duitschland tot eene buitengewone hoogte zijn opgevoerd. Indien nu de loonen en de verdere kosten in die takken van nijverheid in verhouding tot de kosten in andere landen te veel gestegen zijn, zullen verschillende dier producten zóó duur worden, dat zij de concurrentie op de wereldmarkt niet meer kunnen verdragen. Met afgewerkte producten als machineriën, meubelen, enz. zal dit nog veel meer het geval zijn dan met de meer primitieve producten als kolen en ijzer.

Wil dus de export op den duur mogelijk zijn, dan kunnen de verhoogde kosten niet in hun geheel op den buitenlandschen afnemer afgewenteld worden; anders koopt die afnemer geen Duitsche, maar bijv. Engelsche of Amerikaansche of Japansche producten, of wel zal hij in staat komen om met van elders betrokken grondstoffen zelf die eindproducten goedkooper te fabriceeren. Indien dus in Duitschland de loonen abnormaal verhoogd worden en blijven, zal export alleen mogelijk zijn mits de Mark tegenover het buitenland belangrijk gedeprecieerd blijft. Met den koersstand van thans van ongeveer 20 cents voor de Reichsmark kunnen de productiekosten in Duitschland tot het drievoudige van vroeger stijgen zonder gevaar van verlies van de mogelijkheid tot export; want voor iedere gulden in Hollandsch geld, verkregen voor zijn export naar Holland, ontvangt de Duitscher het drievoudig bedrag in Marken van vóór den oorlog. Zou de Reichsmark, om welke reden dan ook, weder op rond 59 cents komen (de theoretische pariteit vóór den oorlog was ongeveer 59,20) en zouden de productiekosten in Duitschland niettemin het drievoud van vroeger bedragen, dan zou de Hollander voor gelijksoortige goederen driemaal zooveel guldens moeten neertellen; de Hollander zal dit natuurlijk alleen doen, indien hij die zelfde goederen van elders niet goedkooper kan verkrijgen of ze zelf niet goedkooper kan vervaardigen. Is dit inderdaad het geval, dan laat hij de goederen van Duitschland links liggen, en dan is de export-mogelijkheid van Duitschland naar Holland opgehouden. Dan staan nog slechts twee mogelijkheden voor Duitschland open: òf het moet zijne productiekosten verminderen en dan moeten ook de loonen weder noodzakelijk verlaagd worden, òf het handhaaft zijne kosten-berekening in Marken, doch dan kan de Mark op den duur niet veel rijzen boven het zwaar gedeprecieerde peil van tegenwoordig.

Wat is echter daarvan het gevolg? Het zal doorloopend zeer vele goederen uit het buitenland moeten betrekken, zoowel voor voeding als voor grondstoffen; het zal deze moeten betalen in de valuta van het buitenland, dus in Nederland in

Hollandsche guldens; dan moet het echter ook indirect het drievoud van de waarde van de Mark voor die guldens betalen; of zou het kans zien in Marken te betalen, dan zal het toch aan den buitenlandschen verkooper dat drievoud in Marken direct moeten opbrengen. De goederen welke Duitschland dan importeert, zullen in het land zelf het drievoud in Marken moeten opbrengen. Indien dus al de loonen tot het drievoud van vroeger mochten verhoogd zijn, zullen de prijzen der goederen ook driemaal zoo duur blijven, en — zal de loonsverhooging ten slotte op niets uitkomen! Degenen, wier loon of salaris niet verhoogd is, zullen onder dezen vreeselijken druk blijven, en een ieder, die een inkomen uit anderen hoofde in Marken trekt, zal zijne inkomsten duurzaam sterk verminderd zien. Ook de schuld aan het buitenland zal in gedeprecieerde Marken opgebracht moeten worden, en dus een nog ondragelijker last worden. De eenige uitkomst zal dus zijn: belangrijke verlaging der tegenwoordige kosten van productie in Marken, en het aanvaarden van alle mogelijke middelen om de prijzen in het land omlaag te brengen, opdat zoowel de levenskosten verminderd worden als de exportmogelijkheid weder geschapen wordt, ingeval de koers van de Mark weder tot de oude pariteit zoude trachten omhoog te gaan.

Voor Duitschland is de positie vrijwel duidelijk geworden.

Doch ook uit andere landen komen stemmen, dat zij voor soortgelijke moeilijkheden staan. De Belgische Minister Vandervelde, van politieke overtuiging socialist, verklaarde onlangs aan Engelsche journalisten, dat de eischen der arbeiders nog enorm hoog zijn door de ontzettende duurte der levensmiddelen en de Minister stelde de vraag hoe zelfs de nijveraars, die over machineriën en grondstoffen beschikken, onder dergelijke voorwaarden kunnen produceeren, indien zij tegen den tijd, dat hunne producten op de markt moeten komen, niet het hoofd kunnen bieden aan de concurrentie in het buitenland? Ook uit Frankrijk komen onrustbarende berichten over de duurte in verband met de mogelijkheid tot productie.

Van het voormalig Oostenrijk-Hongarije en van Rusland zal ik maar niet eens spreken; de toestanden in het binnenland zijn daar zóó bedroevend en de depreciatie van het geldwezen is zóó ernstig, dat men zich met angst afvraagt hoeveel ellende in die landen nog moet worden doorgemaakt alvorens de toestanden weder eenigszins normaal kunnen worden. In die landen zijn de loonsverhoogingen, hoe hoog zij ook schenen te wezen, reeds uitgeloopen op een volslagen negatief resultaat.

Welke conclusie moet nu voor ons land getrokken worden?

Wij hebben gezien, dat de toestanden voor ons land nog niet zoo scherp omlijnd zijn. Laten wij daarom nog even herhalen de meest kenmerkende omstandigheden voor ons land.

Als klein land is onze positie in het wereldverkeer uit den aard zeer eenzijdig; van verschillende eigen producten hebben wij in den regel een belangrijk overschot (tuinbouw, veeproducten), doch van de meest onontbeerlijke zaken moeten wij belangrijke hoeveelheden uit het buitenland betrekken (graan, kolen, ijzer, kunstmeststoffen, katoen, wol, enz.). Wij hebben dus ook een zeer groot belang, dat onze gulden op de internationale markt niet dale; zou dit gebeuren, dan zouden wij meer guldens moeten betalen voor de vele goederen, welke wij uit het buitenland moeten betrekken; dan zouden de prijzen voor ons binnenlandsch gebruik echter noodwendig duur moeten blijven of zelfs nog moeten stijgen; de loonsverhoogingen, welke in ons land reeds zijn verworven, zouden dan echter geen verbetering in levenspositie brengen, en waarschijnlijk nog verder verhoogd moeten worden; de producten, die wij op onze beurt naar het buitenland zouden kunnen afleveren, zouden dan echter wederom duurder moeten worden, waardoor het afzetten van die producten in het buitenland zou worden belemmerd; daardoor zouden wij dus wederom minder betalingsmiddelen op het buitenland verkrijgen, wat noodzakelijk weder tot verdere depreciatie van onzen gulden zou moeten leiden; niet alleen zouden onze producten voor de buitenlandsche markt duurder worden, doch ook voor den verkoop in ons eigen land; een ander gevolg zal dus zijn,

dat het buitenland, bijv. Scandinavië, Amerika of Japan, soortgelijke goederen in ons land goedkooper zou kunnen leveren; zouden wij die binnenstrooming van buitenlandsche goederen, welke de productie in ons eigen land den loef zouden afsteken, willen bestrijden met het heffen van beschermende rechten, dan zouden dus in ons land de prijzen voor den verbruiker hooger gehouden worden dan bij meer vrijen toegang mogelijk zoude wezen; m. a. w. zou daarmede de duurte weder worden bestendigd, of zelfs opnieuw opgedreven, waardoor de voordeelen der loonsverhooging wederom ingeboet zouden worden.

Wij zitten hier dus in een gevaarlijken cirkelgang; iedere maatregel tot verbetering der levensomstandigheden dreigt dood te loopen op de gevolgen, die hij zelf weder te voorschijn roept. Voortdurende loonsverhoogingen zijn dus slechts een zeer eenzijdig middel, hetwelk schijnbare verlichting geeft, doch, indien het niet verstandig wordt toegepast, op den duur veeleer verslechtering brengt; het brengt niet de verwachte uitkomst aan degenen, die in de loonsverhooging mochten vallen, en het maakt de toestanden eindeloos moeilijker voor de velen, die om welke reden dan ook niet in die verhooging van inkomsten kunnen betrokken worden. Over het geheel genomen gaan wij dus bij niet verstandige toepassing op dien weg achteruit.

Er komt nog iets bij. Algemeen wordt thans gestreefd naar den achturigen arbeidsdag, en in vele bedrijven is die reeds verkregen of wordt die binnenkort verkregen. Wordt de productie door eene betere werkprestatie in den korteren arbeidstijd op gelijke hoogte gehouden, dan kan die inperking van arbeidsduur eene weldaad voor onze geheele maatschappij worden; gaat echter de omvang der productie daarmede achteruit, dan is het onafwendbare gevolg wederom verhooging van productiekosten, dus van prijzen, en treden wij daarmede wederom in de gevolgen van den verkeerden cirkelgang. De loonen zullen wederom onvoldoende blijken, en menigeen zal na afloop van zijn officieel vastgestelden werktijd door arbeid voor eigen reke-

ning trachten zich eene bijverdienste te scheppen. De algemeene verbreiding van electrische kracht heeft wederom de mogelijkheid geopend voor het ontstaan van eene uitgebreide huisindustrie met motortjes van enkele, of slechts van gedeeltelijke paardenkrachten, evenals de trekschuit en de omnibus als kleinbedrijf weder herleefd zijn in den vorm van motorschuiten en autobussen. Aan den eenen kant zal daarmede eene nieuwe concurrentie geschapen worden, waarvan het publiek kan profiteeren; aan den anderen kant zal de groote industrie, welke reeds op zoo zware exploitatiekosten zal worden gedreven, eene nieuwe bedreiging daarin ondervinden. Met al die mogelijkheden, of zelfs waarschijnlijkheden, moeten wij in de toekomst rekening houden. Het zou eene struisvogel-politiek zijn deze weg te redeneeren.

In vergelijking met vorige decenniën zijn de loonen reeds belangrijk verhoogd; dit was mogelijk, omdat de productie steeds meer volmaakt werd, zoodat met minder kosten en moeite het meerdere werd bereikt; voor een deel heeft ook ontegenzeggelijk de langzaam voortgaande waardevermindering van het geld mede die mogelijkheid geopend. Dat proces werd echter langzaam voltrokken, verdeeld over een aantal jaren. De oorlog heeft thans ruw ingegrepen, en door het plotseling opdrijven van prijzen zijn thans opeens groote sprongen gedaan op het gebied der loonsverhoogingen. Ons geheele productiewezen zal zich aan die eenzijdige sprongen nog moeten aanpassen. Willen wij dus niet komen te staan voor eene groote desillusie ten opzichte van die verbeteringen van maatschappelijke toestanden, dan moet het duurte-probleem aan eene andere zijde worden aangevat: en wel aan de zijde der prijzen, van de opdrijving van de duurte.

En hiermede komen wij van zelf weder op ons punt van uitgang terug.

De prijzen zijn omhoog gedreven door de oorlogsomstandigheden en door de oorlogs-psychose; in andere landen bovendien door de geldruimte, terwijl het gevaar van deze laatste oorzaak ook in ons land vooral in de toekomst niet te licht mag

worden geacht. Van deze oorzaken tot prijsopdrijving hebben de oorlogsomstandigheden en de psychose reeds een groot deel van hunne kracht verloren; echter is hunne uitwerking nog niet geheel te niet gegaan; immers vooral de openbare lichamen, de Staat en de Gemeenten, hebben zich als het ware gewend aan eene groote vrijgevigheid in het uitgeven van geld; er is eene zekere lichtvaardigheid gekomen zoowel in de beoordeeling van de besteding der gelden, als in de prijzen, welke deze openbare lichamen bereid zijn te betalen; cijfers voor uitgaven, welke men thans niet buitengewoon hoog vindt, zouden de bestuurders vóór 1914 den schrik om het hart geslagen hebben. Hierin kan een goed element zitten, dat de energie voor het aanpakken van groote werken meer ontwaakt is; de aanneming van het ontwerp tot afsluiting en gedeeltelijke drooglegging der Zuiderzee heeft ontegenzeggelijk onder deze gemoedstemming plaats gevonden; een verkeerd element is echter de groote mate van onberedeneerdheid, ten deele zelfs onverschilligheid, waarmede tot hoogere uitgaven besloten wordt, zonder voldoende na te gaan welk deel dier gelden improductief zal blijven òf wegens besteding van te hooge prijzen, òf omdat de uitgaaf misschien te vermijden ware geweest en slechts om bijoogmerken werd goed gevonden.

Ook de psychose heeft nog maar ten deele uitgewerkt. Wel zijn de prijzen van vele goederen reeds belangrijk gedaald, en is het hamsteren zeer verminderd, doch de revolutionnaire woelingen houden toch het „Angstbedarf" nog wel ten deele in stand; in de Centrale Rijken werkt deze oorzaak zelfs nog sterker dan gedurende den oorlog, en is ook uit dien hoofde de geldsomloop nog vermeerderd, en zijn de prijzen daardoor nog verder gestegen tot een noodpeil. Gelukkig zijn wij echter ook in dat opzicht in ons land voor het oogenblik in eene veel betere positie dan in het buitenland. Des te meer is het dan onze plicht om tegen die oorzaken tot prijsopdrijving zoo krachtig mogelijk op te treden. Het moet thans uit zijn met de lichtvaardigheid in het uitgeven van geld; wij zullen zware belastingen moeten opbrengen; hiertoe moeten wij allen

bereid zijn, en in ons eigen leven moeten wij daarom ons beperken in niet bepaald noodige uitgaven; wij moeten dan echter de zekerheid hebben, dat de door ons met moeite opgebrachte belastinggelden worden besteed voor inderdaad noodzakelijke uitgaven en voor amortisatie van oorlogs- en crisis-leeningen, en dat dus ook de openbare lichamen niet blijven voortgaan met hun onzuinig beheer der laatste jaren. Wij moeten thans in het huishouden van den Staat en van de Gemeenten ook de tering naar de nering leeren zetten; geen nieuwe uitgaven mogen worden gedoogd, indien niet eerst nauwlettend wordt overwogen uit welke regelmatige inkomsten die uitgaven in afzienbaren tijd te dekken zullen zijn.

Eerst dan kan een einde worden gemaakt aan de kunstmatig in het leven geroepen koopkracht en aan het maken van geld op aanvragen om blanco-crediet van de zijde van den Staat en van de Gemeenten, terwijl de verkregen geldmiddelen door verbruik voor improductieve doeleinden vernietigd zullen worden, achterlatende alleen de schulden, zonder een actief daartegenover; en eerst dan kan definitief een einde worden gemaakt aan verdere opdrijving van prijzen. Eerst dan ook kan het gevaar bezworen worden, dat alsnog ook in ons land te veel geldmiddelen in omloop zullen worden gebracht. De bekende Fransche economist Raphael George Lévy heeft ook aan Frankrijk met allen nadruk dezen raad gegeven in een belangwekkend artikel in de Revue des Deux Mondes van 15 Januari 1919. Ook hij meende, dat de eerste stappen in die richting te nemen zijn.

Indien Nederland dien weg niet wil inslaan, zal de gunstige positie, welke wij voor het oogenblik nog hebben in vergelijking met andere landen, voor ons alsnog na beëindiging van den oorlog teloor gaan. Indien de belastingen bij ons nog verder worden opgedreven, zal dit menige bron doen opdrogen, waaruit tot nog toe de middelen vloeiden voor opneming van nieuwe emissiën. Sommigen verbazen zich, dat de rentevoet voor nieuwe emissiën in den laatsten tijd reeds is opgeloopen; de reden hiervoor is echter zeer verklaarbaar; de beschikbare

middelen zijn in ons land onder het publiek reeds belangrijk ingekrompen, en al wat schaarsch wordt moet uit den aard der zaak ook duurder worden. Indien wij niet oppassen, zal ook in ons land de grens van de mogelijkheid voor het plaatsen van nieuwe leeningen binnen betrekkelijk korten tijd in zicht komen, evenals die in eenige andere landen reeds bereikt is. De machine staat dan plotseling stil, inflatie, depreciatie van geld, de opdrijving van prijzen worden dan tot een noodlottigen omvang gebracht. In eenige der oorlogvoerende landen is die toestand reeds ontstaan door de ongebreidelde uitgiften van Staatsschuld en circulatiemiddelen; eene matelooze ellende is daar over de bevolking gekomen; in eenige andere is wegens dezelfde oorzaken de toestand hoogst kritiek. Indien ook wij verder op dien gevaarlijken weg voortgaan, kan ook voor ons de tijd aanbreken, dat over ons land eene maatschappelijke crisis zal komen, zooals wij nog nooit hebben beleefd, en waarin alle lotsverbeteringen en loonsverhoogingen, waarop menigeen zich nu zal hebben verheugd, dan mede in dien afgrond gesleurd zullen worden.

Ik geloof stellig, dat dit alles nog voor ons land te vermijden is; wij kunnen onze positie niet alleen handhaven, maar ook nog zeer verbeteren. Vóór alles is dan echter noodig een zeer omzichtig beheer van de financiën van Staat en Gemeenten; en dan moeten wij het groote probleem der duurte op de juiste wijze aanvatten: niet door de lasten voor de gemeenschap, voor de industrie, voor ons geheele bedrijfs- en maatschappelijk leven voortdurend op te jagen, maar door langs de aangegeven wegen onze productie te verhoogen, onze spaarzaamheid te bevorderen, en met alle kracht den strijd aan te binden tegen handelingen, zoowel van de gemeenschap als van particulieren, welke tot gevolg moeten hebben eene overigens vermijdbare opdrijving der prijzen.

Amsterdam, 26 April 1919.

AANHANGSEL.

EENIGE VERGELIJKINGEN TEN AANZIEN VAN DE DUURTEPOLITIEK DER CIRCULATIEBANKEN IN ZWEDEN EN IN NEDERLAND.

Op blz. 38 van voorgaande verhandeling heb ik er op gewezen hoe belangwekkend eene vergelijking is tusschen de bankpolitiek, welke Zweden in de afgeloopen jaren heeft gevoerd ten aanzien van het vraagstuk van het opdrijven der prijzen, en de politiek, welke bepaaldelijk De Nederlandsche Bank in dat opzicht heeft gemeend te moeten volgen.

In het algemeen zou men kunnen constateeren, dat Zweden een, zoo te noemen, „actieve duurtepolitiek" heeft toegepast, terwijl Nederland zich meer bepaald heeft tot een „passieve duurtepolitiek".

De Nederlandsche Bank heeft zich gedurende den oorlog op het volgende standpunt gesteld:

Nederland heeft dringend noodig den invoer van een groot aantal goederen uit het buitenland; in de eerste plaats zijn in deze richting te noemen voedingsmiddelen, welke in het eigen land niet, of in niet voldoende mate, geoogst worden, verder kolen, ijzer, meststoffen, grondstoffen voor de kleedingindustrie, enz. enz., en heeft daarentegen een in verhouding belangrijk overschot van andere goederen, die het zelf produceert. Het heeft ook ten hoogste belang er bij, om die eigen goederen naar het buitenland te leveren, eerstens omdat daarmede het bestaan gemoeid is van een groot deel van zijn inwoners, maar verder omdat daarmede de middelen worden verkregen om de goederen, die wij uit het buitenland moeten betrekken, te kunnen betalen.

De omstandigheden brachten allengs mede, dat de vreemde landen steeds minder in staat bleken te zijn om de door

Nederland zoo gewenschte goederen te leveren, maar daarentegen voortdurend meer leveringen vroegen, en zelfs eischten, van goederen, welke Nederland kon afstaan. Onder die omstandigheden moest op den duur de invoer van goederen in Nederland verre ten achter komen te staan bij de mogelijkheid van uitvoer van goederen uit Nederland. Aangezien dus internationaal de verrekening voor een belangrijk bedrag niet meer over en weer in goederen kon plaats vinden, kwam Nederland dus voor de vraag te staan of het goud in betaling voor die uitgevoerde goederen wilde aannemen, en verder, toen de betalingen in goud voor het buitenland steeds bezwaarlijker werden, of Nederland bereid was zijn overschot aan het buitenland zelfs tegen crediet te leveren.

De Nederlandsche Bank heeft gemeend die vraag bevestigend te moeten beantwoorden onder het voorbehoud, dat daarmede werkelijk Nederlandsche belangen gediend werden; immers wat het goud betreft, verkreeg zij daarmede een actief, dat in komende tijden door De Nederlandsche Bank wederom over de geheele wereld van de hand zou kunnen worden gezet, om daartegen de goederen te verwerven, welke bij terugkeer van meer normale omstandigheden weder voor Nederland te verkrijgen zouden zijn en door Nederland dringend gewenscht zouden worden. De Bank beschouwde dit goud dus voor een deel als betalingsmiddel, maar tegelijkertijd ook als een internationale koopwaar, die zij later weder zeer gemakkelijk zou kunnen uitvoeren in ruil voor andere goederen, die ons land in de toekomst zou wenschen te ontvangen. Indien dus De Nederlandsche Bank dat goud zou hebben geweigerd, dan zou zij daarmede aan zich zelve één van de meest practische middelen onthouden hebben om in volgende jaren betalingen aan het buitenland te doen voor goederen, welke ons land alsdan wel zou kunnen verkrijgen.

De Nederlandsche Bank heeft wel degelijk hierbij in overweging genomen of er niet een nadeel verbonden was aan het verkrijgen van zooveel goud, omdat noodzakelijkerwijze tegenover dat goud bankbiljetten van De Nederlandsche Bank of

giraalgeld zou worden gevraagd, waardoor de omloop van circulatiemiddelen in het land noodwendig moest worden vergroot. De Nederlandsche Bank is tot de conclusie gekomen, dat dit bezwaar van vermeerdering van circulatiemiddelen, voortspruitende uit het aannemen van goud, niet zoo zwaar mocht wegen, omdat anders langs anderen weg die circulatiemiddelen toch vermeerderd zouden zijn; immers Nederland moest zijn overschot aan goederen uitvoeren, wilden de houders dier goederen niet voor zeer groote verliezen komen te staan, en zou niet een zeer ernstige werkeloosheid in vele takken van bedrijf hieruit voortkomen. Werden die uitvoeren niet met goud betaald, dan zouden die uitvoeren dus toch hebben moeten plaats vinden, maar dan op crediet aan het buitenland, en als gevolg van het verleenen van die credieten zouden even goed nieuwe circulatiemiddelen in Nederland ter beschikking moeten zijn gesteld, hetzij in den vorm van bankbiljetten, hetzij in den vorm van een crediet bij een of andere bank, waarop chèques konden afgegeven worden, zoodat langs dien weg de circulatie toch noodwendig moest toenemen. De Nederlandsche Bank had dan nog maar liever goud als tegenwaarde dan de schuldbekentenissen van het buitenland. Toen de vreemde landen later het goud niet meer konden leveren, bleef zelfs geen keuze meer over, en moest Nederland herhaaldelijk genoegen nemen met schuldbekentenissen van het buitenland. Natuurlijk heeft Nederland zijnerzijds voortdurend gepoogd om als tegenwaarde van het buitenland ook levering van goederen te verkrijgen, maar ingeval het bleek, dat het buitenland die goederen niet meer kon leveren, is Nederland op dezen eisch niet blijven staan, omdat het nutteloos was te blijven eischen hetgeen men toch niet kon verkrijgen, en omdat Nederland het een wezenlijk gevaar achtte, dat de nog overgebleven middelen tot verrekening met het buitenland ook voor de toekomst zouden worden afgesneden.

Zweden heeft zich daarentegen op een geheel ander standpunt geplaatst, en o. a. kan dit standpunt duidelijk blijken

uit een verslag onder datum van 30 Juli 1918 uitgebracht door eene Commissie onder voorzitterschap van den Heer Victor Moll, Vice-President van de Zweedsche Rijksbank, en waarvan verder leden waren de Heeren Sven Brisman, David Davidson, Carl Frisk, H. Mannheimer, Joseph Nachmanson, Knut Wicksell en Jacob Geijer, de laatste als secretaris. Dit verslag is getiteld: „Betänkande rörande Åtgärder för Penningvärdets Reglering" (maatregelen, welke tot de reguleering van de waarde van het geld te nemen zouden zijn). Uit dit verslag kan officieel worden aangetoond, hetgeen ons reeds van andere zijde bekend was geworden, dat Zweden bepaaldelijk twee maatregelen heeft genomen om te trachten de vermeerdering van circulatiemiddelen in het land tegen te gaan. Deze twee maatregelen zijn geweest:

1o. eene belemmering van den goudinvoer,

2o. eene verhooging van de discontorente van de circulatiebank.

De Zweedsche Rijksbank is de oudste circulatiebank in Europa. Zij is feitelijk het eigendom van den Zweedschen Rijksdag, en als zoodanig te beschouwen als eene Staatsinstelling. De leden van den Zweedschen Rijksdag hebben dan ook blijkbaar een grooten invloed op den gang van zaken bij de Rijksbank en op hare bankpolitiek. In Zweden was eene machtige partij, feitelijk eene politieke partij, welke van het standpunt uitging, dat de verhooging van de prijzen der goederen haar voornaamsten grond vond in de vermeerdering van het aantal in omloop zijnde ruilmiddelen. Die partij had zich dus geheel geplaatst op het standpunt van de quantiteits-theorie in haar meest absoluten vorm. Zij meende derhalve de opdrijving van prijzen te kunnen beheerschen door inkrimping van het aantal circulatiemiddelen.

Ten aanzien van de circulatiemiddelen bestonden in Zweden de volgende wettelijke voorschriften: de Rijksbank was verplicht al het haar aangeboden goud te koopen voor den prijs van Kr. 2480.— per K. G. fijn. Deze prijs stond in verband met het aantal Zweedsche goudstukken in Kronen, dat men aan de Munt uit een kilogram fijn goud kon laten slaan.

ZWEEDSCHE RIJKSBANK (in millioenen Kronen).

DATUM	GOUD			OPEISCHBARE VERPLICHTINGEN.							
	Cijfer	± Verm. sedert 25. VII. '14.		Bankbiljetten			Rek. Cour. Saldi			± Verm. opeischb. Verpl.	
		absol.	in %	Cijfer	± Verm. absol.	± Verm. in %	Cijfer	± Verm. absol.	± Verm. in %	absol.	in %
25 Juli **1914**	106	—	—	206	—	—	68	—	—	—	—
31 „ „	104	— 2	— 1,89	228	+ 22	+ 10,68	67	— 1	— 1,47	+ 21	+ 7,66
1 Aug. „	103	— 3	— 2,83	242	+ 36	+ 17,48	70	+ 2	+ 2,94	+ 38	+ 13,87
8 „ „	103	— 3	— 2,83	282	+ 76	+ 36,89	75	+ 7	+ 10,29	+ 83	+ 30,29
15 „ „	103	— 3	— 2,83	276	+ 70	+ 33,98	75	+ 7	+ 10,29	+ 77	+ 28,10
31 Dec. **1915**	124	+ 18	+ 16,98	328	+ 122	+ 59,22	126	+ 58	+ 85,29	+ 180	+ 65,69
30 Juni **1916**	166	+ 60	+ 56,60	352	+ 146	+ 70,87	91	+ 23	+ 33,82	+ 169	+ 61,68
30 Dec. „	183	+ 77	+ 72,64	417	+ 211	+ 102,43	148	+ 80	+ 117,65	+ 291	+ 106,20
30 Juni **1917**	202	+ 96	+ 90,57	466	+ 260	+ 126,21	113	+ 45	+ 66,18	+ 305	+ 111,31
29 Dec. „	244	+ 138	+ 130,19	556	+ 350	+ 169,90	204	+ 136	+ 200,—	+ 486	+ 177,37
15 Juni **1918**	260	+ 154	+ 145,28	636	+ 430	+ 208,74	90	+ 22	+ 32,35	+ 452	+ 164,96
28 Dec. „	286	+ 180	+ 169,81	791	+ 585	+ 283,98	128	+ 60	+ 88,24	+ 645	+ 235,40

NEDERLANDSCHE BANK (in millioenen Guldens).

25 Juli **1914**	162	—	—	310	—	—	5	—	—	—	—
31 „ „	162	0	0	369	+ 59	+ 19,03	13	+ 8	—	+ 67	+ 20,32
1 Aug. „	162	0	0	428	+ 118	+ 38,06	17	+ 12	+ 240	+ 130	+ 41,27
8 „ „	162	0	0	461	+ 151	+ 48,71	30	+ 25	+ 500	+ 176	+ 55,86
15 „ „	162	0	0	445	+ 135	+ 43,55	32	+ 27	+ 540	+ 162	+ 51,43
31 Dec. **1915**	429	+ 267	+ 165	577	+ 267	+ 86,13	30	+ 25	+ 500	+ 292	+ 92,70
1 Juli **1916**	573	+ 411	+ 254	657	+ 347	+ 111,94	80	+ 75	+ 1.500	+ 422	+ 133,97
30 Dec. „	588	+ 426	+ 263	758	+ 448	+ 144,52	55	+ 50	+ 1.000	+ 498	+ 151,75
30 Juni **1917**	627	+ 465	+ 287	764	+ 454	+ 146,45	60	+ 55	+ 1.100	+ 509	+ 161,59
29 Dec. „	698	+ 536	+ 331	890	+ 580	+ 187,10	54	+ 49	+ 980	+ 629	+ 199,68
15 Juni **1918**	718	+ 556	+ 343	911	+ 601	+ 193,87	59	+ 54	+ 1.080	+ 655	+ 207,94
28 Dec. „	689 [1])	+ 527	+ 325	1.069	+ 759	+ 244,84	88 [2])	+ 83	+ 1.760	+ 842	+ 267,30

RECAPITULATIE: Vermeerdering

	Goud	Bankbiljetten	Rek. Cour. Saldi	Totaal opeischb. Verpl.
Nederland	325,— %	244,84 %	1.760,— %	267,30 %
Zweden	169,81 %	283,98 %	88.24 %	235,40 %

[1]) De verhouding is voor Nederland feitelijk nog gunstiger, omdat eene belangrijke hoeveelheid goud, in verschillende vreemde landen gehouden, op de balans niet onder goud is geboekt, doch onder Diverse Debiteuren.

[2]) Intusschen is dit cijfer in volgende maanden bovendien weder beneden 40 teruggeloopen.

Van deze verplichting om al het aangeboden goud aan te koopen, is de Zweedsche Rijksbank ontheven op 8 Februari 1916. De Zweedsche Rijksbank had dus in het vervolg volle vrijheid het haar aangeboden goud al of niet aan te koopen. In het jaar 1917 heeft de Zweedsche Rijksbank zich op het standpunt gesteld, dat goud gedeprecieerd was geraakt, en daarom wilde zij goud uit het buitenland alleen aannemen onder een disagio eerst van 3 % en later van 5 % (dus betaalde zij slechts voor 1 kilogram fijn goud Kr. 2405.60 en later Kr. 2356.—). Kort daarop heeft de Zweedsche Rijksbank een aankoop van goud geweigerd, uit overweging, dat zij daardoor de toeneming in de uitgifte van bankbiljetten zou kunnen tegenhouden.

Ten aanzien van de dekking der bankbiljetten door edel metaal was bij de wet van 4 Juni 1913, in werking getreden 12 Augustus 1913, bepaald, dat de Zweedsche Rijksbank gerechtigd was tot de uitgifte van een bedrag aan biljetten van tweemaal den metaalvoorraad + Kr. 125 millioen ongedekt (het giraalgeld bij de Zweedsche Rijksbank behoeft niet door metaal gedekt te zijn).

Het bleek evenwel, dat al deze voorschriften en maatregelen, uitgevaardigd met het doel om de toeneming in den omloop der biljetten tegen te gaan, geen doel troffen. Uit den staat van vergelijkende cijfers tusschen De Nederlandsche Bank en de Zweedsche Rijksbank, hiervoren opgenomen, blijkt, dat de uitgifte van bankbiljetten in Zweden *moest* blijven toenemen. Het was duidelijk, dat er andere oorzaken dan de intusschen vrijwel gestuite toevloeiing van goud aan het werk waren geweest om tot eene verdere uitgifte van bankbiljetten te noodzaken. Op 30 Maart 1918 was de goudvoorraad opgeloopen tot Kr. 258 millioen. Volgens de wet van 4 Juni 1913 was de geoorloofde emissie dus 2 maal Kr. 258 millioen + Kr. 125 millioen ongedekt = Kr. 641 millioen. De uitgifte aan bankbiljetten was reeds gestegen tot Kr. 630 millioen. De bank had dus nog slechts eene marge van Kr. 11 millioen voor de uitgifte van hare biljetten, zijnde nog geen 2 % van het reeds uitstaande bedrag. Het was dus duidelijk,

dat, wilde zij niet op een gegeven oogenblik voor den onhoudbaren toestand komen van geen bankbiljetten meer te mogen uitgeven, nieuwe maatregelen moesten worden genomen. Daarom werd in Juni 1918 een voorstel ingediend tot verandering van de wet van 4 Juni 1913, in dier voege, dat de Bank voortaan gerechtigd zou zijn tot uitgifte van een bedrag van 2 maal den metaalvoorraad + Kr. 250 millioen ongedekt. Ook deze maatregel dreigde op den duur nog te gebrekkig te zijn; immers op 28 December 1918 had de Bank een goudvoorraad gekregen van Kr. 286 millioen, en was dus hare emissie-bevoegdheid 2 maal Kr. 286 millioen + Kr. 250 millioen ongedekt = Kr. 822 millioen. De bankbiljetten-uitgifte was intusschen in de laatste zes maanden ook buitengewoon sterk toegenomen tot een bedrag van Kr. 791 millioen, zoodat de Bank op 28 December 1918 wederom nog slechts eene kleine marge had van Kr. 31 millioen, zijnde tegenover het uitstaande bedrag aan bankbiljetten nog geen 4%.

Intusschen is de Zweedsche Rijksbank bij herhaling in de jaren 1917 en 1918 bereid geweest om van De Nederlandsche Bank een beperkt bedrag aan goud aan te nemen, thans echter tot den vollen goudprijs, ook omdat De Nederlandsche Bank principieel weigerde het goud voor minder dan den officieelen prijs af te staan, aangezien De Nederlandsche Bank zich op het standpunt had geplaatst, dat van gouddepreciatie nog geen sprake kon zijn. Wij hebben een vermoeden, dat de Zweedsche Rijksbank tot die bereidverklaring om goud van Nederland aan te nemen mede gekomen is door de omstandigheid, dat zij de uitgifte van hare bankbiljetten toch niet heeft kunnen remmen, en mitsdien haar goudvoorraad te gering dreigde te worden tegenover het bedrag aan uitstaande biljetten (zie ook noot 1 blz. 65).

Als tweede maatregel om de biljetten-uitgifte te temperen heeft de Zweedsche Rijksbank herhaaldelijk verandering in haar disconto gebracht. In Februari 1914, bij eene emissie van iets meer dan Kr. 200 millioen, had zij hare rente bepaald op 4½%. Op den 1sten Augustus 1914 werd wegens vrij sterke vermeer-

dering van de biljetten-uitgifte het disconto gebracht op $5\frac{1}{2}$ %, en direct daarna op $6\frac{1}{2}$ %. In de eerste week van Augustus was de biljettenuitgifte gestegen tot Kr. 280 millioen; toen in de tweede helft van Augustus 1914 een kleine teruggang in de emissie intrad, verlaagde de Zweedsche Rijksbank hare rente op 6 %. De emissie bleef intusschen gedurende de jaren 1914 en 1915 op ongeveer gelijke hoogte en wisselde tusschen Kr. 260 millioen en ruim Kr. 300 millioen af. Dit gaf de Zweedsche Rijksbank aanleiding om in Januari 1915 hare rente op $5\frac{1}{2}$ % terug te brengen. Niettegenstaande in 1916 eene nieuwe rijzing tot Kr. 320 millioen in de bankbiljettenuitgifte intrad (1 April 1916 zelfs een oogenblik tot 337 millioen), verlaagde zij op 1 Mei 1916 hare rente op 5 %. Einde Mei 1916 begint eene nieuwe stijging in de uitgifte van biljetten, welke ondanks een vrij belangrijken sprong omlaag in Juli en wederom in October, in begin November 1916 een bedrag van Kr. 380 millioen bereikt. Dit geeft de Bank in de eerste helft van November aanleiding om hare rente tot $5\frac{1}{2}$ % op te zetten; van einde November 1916 begint echter eene nieuwe belangrijke rijzing, ook met tusschensprongen omlaag, waardoor einde September 1917 een bedrag van Kr. 515 millioen bereikt wordt. Dit geeft de Bank aanleiding hare rente andermaal te verhoogen tot 6 %. De stijging blijft echter aanhouden, en in de eerste helft van December verhoogde zij hare rente tot 7 %, terwijl de emissie Kr. 530 millioen bereikt heeft. In December 1917 bleef de stijging in bankbiljetten doorgaan tot boven Kr. 570 millioen, om in begin 1918 vrij onverwacht weder te dalen tot beneden Kr. 510 millioen. Tweede helft Januari begint zich echter wederom eene sterke stijging te openbaren, doch ondanks die stijging gaat de Bank op 1 Februari 1918 met haren rentevoet naar $6\frac{1}{2}$ % omlaag. De bankbiljetten-emissie springt echter naar boven, en tweede helft Maart reeds Kr. 590 millioen bereikt hebbende, brengt de Bank andermaal haren rentevoet op 7 %. Met groote sprongen blijft de emissie der biljetten omhoog gaan; 1 Juli 1918 is reeds

Kr. 670 millioen bereikt, en 28 December 1918 wijst zelfs een cijfer van Kr. 791 millioen aan. In de eerste maanden van 1919 werd de toestand aanmerkelijk gunstiger; de marge in de nog geoorloofde uitgifte van biljetten, in November 1918 nog slechts Kr. 32 millioen bedragende, was 28 Februari 1919 reeds tot Kr. 103 millioen opgeloopen; 24 April 1919 verlaagde de Rijksbank haar disconto dan ook van 7 op 6½ %.

Met dezen loop van cijfers voor oogen blijft de discontopolitiek van de Zweedsche Rijksbank ons onverklaarbaar. Eene vaste lijn ontbreekt; blijkbaar hebben op verschillende tijdstippen tegenstrijdige beginselen den doorslag gegeven. In gewone omstandigheden toch zal eene circulatiebank hare tarieven omhoog zetten, indien het geld te schaarsch wordt en dientengevolge geld duur wordt. Ten einde speculatiezucht tegen te gaan en in het algemeen tot zuinigheid aan te manen, en om goud-uitvoer tegen te gaan, verhoogt dan de circulatiebank haren rentevoet, ook al in de verwachting daardoor toevloeiing van middelen uit het buitenland te bevorderen. Eene circulatiebank zal dus hare rente niet verhoogen, indien in het land de circulatiemiddelen ruim zijn en indien de wisselkoersen voor het eigen land zóó gunstig staan, dat door het buitenland zelfs goud wordt aangeboden, waarvan de aanneming in casu door Zweden geweigerd werd. Zweden schijnt echter meermalen van eene omgekeerde redeneering uitgegaan te zijn, en wel van het standpunt, dat, indien men geld slechts duur zou maken, de prijzen van de goederen zouden moeten dalen. Het spreekt echter van zelf, dat eene eenzijdige verklaring van eene circulatiebank om haren rentevoet belangrijk op te zetten tijdens eene bestaande groote ruimte van geld, niet den minsten invloed kan uitoefenen en als eenig resultaat moet hebben, dat de controle van de circulatiebank over de geldmarkt nog des te meer wordt uitgeschakeld. Wij zien dan ook, dat die achtereenvolgende verhoogingen van de rente niet den minsten invloed hebben uitgeoefend op inkrimping van de biljettenuitgifte. Des te onverklaarbaarder echter wordt deze rentepolitiek, indien men in het boven aan-

gehaalde rapport leest, dat de Heeren Moll, Frisk, Mannheimer en Nachmanson een afzonderlijk advies hebben uitgebracht, waarin zij uitdrukkelijk constateeren, dat een verband tusschen verandering van discontovoet van de Zweedsche Rijksbank en de vermeerdering van den omloop van biljetten nauwelijks kan worden aangetoond, en verder, dat de verandering van de discontorente onder de thans heerschende abnormale toestanden hare beteekenis als regulator heeft verloren. [1]) In het zelfde rapport wordt gezegd, dat ten slotte de discontoverhooging alleen het resultaat heeft gehad, dat de prijzen nog hooger geworden zijn, omdat de productiekosten in het land door die discontoverhooging nog waren vermeerderd, dus, dat die discontoverhooging juist het tegenovergestelde heeft uitgewerkt van hetgeen er mede beoogd werd. [2]) De Heer Moll is

---

[1]) Merkwaardig is vooral de uitlating van deze vier heeren aan het slot van hun advies (op bld. 13 van het origineele Zweedsche stuk): „Het is niet mogelijk de vermeerdering der bankbiljetten-circulatie te splitsen in eene vermeerdering, welke de oorzaak en in eene vermeerdering, welke het gevolg van de stijging der goederenprijzen is geweest. In den regel is zeker de stijging der goederenprijzen het primaire verschijnsel. Slechts wanneer werkelijk eene overmatige emissie van bankbiljetten heeft plaats gehad, d. w. z. wanneer meer bankbiljetten werden uitgegeven dan de geldmarkt voor hare behoefte kon opnemen, slechts in dit geval is de vermeerdering der bankbiljettenuitgifte het primaire verschijnsel".

Belangrijk is in dit Advies ook de uitspraak der drie andere Commissieleden Brisman, Davidson en Wicksell, die hieromtrent een afzonderlijk advies uitbrengen (blz. 15): „Is er daarentegen sprake van een land, liefst een klein land zooals het onze, dat voortdurend in vrij en ongehinderd geldverkeer met andere landen staat, dan is hier omgekeerd de vermeerdering der circulatiemiddelen een gevolg van en niet eene oorzaak van de stijging der goederenprijzen."

[2]) Ten aanzien van de discontoverhooging zijn zeer interessant de volgende uitlatingen van de Heeren Moll, Frisk, Mannheimer en Nachmanson (blz. 21/22): „In de buitengewone credietbehoefte van den Staat voor publieke doeleinden en voor rekening der distributiekantoren moet in ieder geval worden voorzien. Een hooger disconto zou op deze behoefte geen andere uitwerking hebben dan de verschuldigde rentebedragen te vergrooten, waardoor de prijzen der levensmiddelen etc., welke de distributiekantoren aan het volk leveren, verder zouden stijgen." Iets verder verklaren dezelfde heeren nog het volgende: „Te trachten

de Vice-President van de Zweedsche Rijksbank; waar dus deze hooge functionaris zelf verklaart, dat deze discontoverhoogingen feitelijk geen doel konden treffen, moet men wel tot de conclusie komen, dat andere invloeden zich in het beheer en de rentepolitiek van de circulatiebank hebben doen gelden, en dan komt men onwillekeurig tot het vermoeden, dat politieke partijen uit den Rijksdag, waarschijnlijk gesteund door eenige invloedrijke mannen uit de wetenschappelijke wereld, hunne theorieën in toepassing hebben willen brengen in het beheer van de Zweedsche Rijksbank, theorieën, welke intusschen door de praktijk op de meest krasse wijze werden gelogenstraft.

Wanneer wij dan de cijfers op blz. 54 en 55 van de staten van de Zweedsche Rijksbank en van De Nederlandsche Bank onderling vergelijken, blijkt het, dat de goudvoorraad in Zweden op 28 Dec. 1918 absoluut is toegenomen met Kr. 180 millioen sedert 25 Juli 1914 en percentsgewijze is toegenomen met 169,81°/₀, tegen eene toeneming bij De Nederlandsche Bank van *f* 527 millioen in absoluten zin en percentsgewijze van 325°/₀; dat, ondanks het feit, dat Nederland zeer belangrijk meer goud heeft ontvangen, de cijfers van de bankbiljettenemissie bij Zweden eene absolute vermeerdering van Kr. 585 millioen (percentsgewijze eene vermeerdering van 283,98°/₀) aantoonen, en bij De Nederlandsche Bank eene absolute toeneming van *f* 759 millioen en in percenten 244,84°/₀. Derhalve is naar verhouding, ondanks de belemmering in toevloeiing van het goud, het bedrag der circulatiemiddelen in Zweden

---

met de discontoschroef de ingrijpende wijzigingen, welke de oorlog op economisch gebied ten gevolge heeft gehad, te regelen, ware eene vergeefsche poging, die het kwaad slechts zou verergeren. De opvatting, zooals deze hier werd uitgesproken met betrekking tot de machteloosheid van de discontoschroef onder de tegenwoordige omstandigheden, is algemeen verspreid in de bankkringen van het binnen- en buitenland. Deze opvatting verwerpt ongetwijfeld slechts zulke discontowijzigingen, welke men als matig zou kunnen beschouwen, d. w. z. wijzigingen van een of enkele percenten. Verhoogt met het disconto tot 10, 12 of 15 °/₀, dan zou deze verhooging zeer zeker niet zonder uitwerking blijven, maar daardoor zou de legitieme handel stellig ernstig worden geschaad."

belangrijk meer gestegen dan in Nederland. In vergelijking met Nederland bleef er dus op die wijze niets over van de theorie, welke de Zweden hebben willen toepassen, dat zij de vermeerdering van hunne circulatiemiddelen hebben willen tegenhouden door goud te weigeren.

Volledigheidshalve moeten wij ook nog even een blik slaan op de vermeerdering van het giraalgeld. De vergelijking in dit opzicht is echter zeer onzuiver, eerstens omdat in Zweden het giraalgeld niet door metaal gedekt behoeft te zijn, terwijl in Nederland de verplichte dekking ook voor het giraalgeld is voorgeschreven, en ten tweede, omdat de provisie, welke De Nederlandsche Bank in rekening-courant eischte vóór den oorlog, tot het zeer hooge bedrag van ½ per mille, het gebruik van dat giraalgeld vrijwel onmogelijk maakte, zoodat dit gebruik door opheffing van die provisie na het uitbreken van den oorlog eerst tot ontwikkeling kon komen, terwijl in Zweden deze belemmering niet bestond. De vergelijking wordt dus in dit opzicht zeer onzuiver, waar Nederland van *f* 5 millioen op 25 Juli 1914 steeg tot *f* 88 millioen op 28 December 1918, en Zweden van Kr. 68 millioen op 25 Juli 1914 tot Kr. 128 millioen op 28 December 1918. Nog om een andere reden is deze vergelijking ten aanzien van het giraalgeld onzuiver; immers op tusschenliggende data werden zeer veel hoogere cijfers voor rekening-courant saldi bereikt, bijv. op 29 December 1917 was het maximum in Zweden Kr. 204 millioen, zijnde tegenover het cijfer van vóór den oorlog eene vermeerdering van 200%.

Het merkwaardige feit doet zich dus voor, dat, terwijl de actieve duurtepolitiek in Zweden beoogde de waarde van het Zweedsche geld tegenover goederenprijzen te verhoogen of ten minste op peil te houden, daarentegen de achteruitgang in koopkracht van het geld in Zweden percentsgewijze nog sterker is geworden dan die van het Nederlandsche geld, ofschoon men in Nederland slechts eene passieve duurtepolitiek heeft toegepast.

De belemmeringen in de aanneming van goud hebben voor Zweden echter nog een ander zeer merkwaardig gevolg gehad. Men heeft daardoor den Kroon willen losmaken van de invloeden van het buitenland. Men vreesde, dat de Kroon te veel in waarde zou dalen, en wilde dus Zweden isoleeren van de invloeden te dien opzichte van het buitenland. Men vergat echter, dat Zweden niet te isoleeren was, omdat het noodzakelijk in het internationaal handels- en wisselverkeer moest blijven, zoowel omdat het zelf voortdurend goederen had uit te voeren (hout, cellulose), alsook omdat het voortdurend goederen uit het buitenland moest ontvangen (voedingsmiddelen, suiker, grondstoffen voor kleeding, enz.). Het eenige wat men kon bereiken was het losmaken van den Zweedschen Kroon in bankbiljetten en in giraalgeld van zijn eigen waardemeter, zijnde het goud, en indien dit dan inderdaad de bedoeling is geweest van Zweden, kan men zeggen, dat dit land zijn doel ten volle heeft bereikt. Immers gedurende den loop van het jaar 1917 is de Kroon o. a. ten opzichte van den Gulden van eene normale pariteits-verhouding van ƒ 66,67 per Kr. 100.— gestegen tot ƒ 99,37½ per Kr. 100.—, zijnde met ongeveer 50%, omdat Zweden weigerde het goud van Nederland aan te nemen. De Nederlander kon door de belemmerende bepalingen van Zweden op geen andere wijze zijn schuld aan Zweden betalen dan door zich Zweedsche Kronen in den vorm van bankbiljetten of van tegoed in rekening-courant te verschaffen, ongeacht den prijs, welken hij daarvoor in eigen geld moest betalen. De Zweedsche Kroon in den vorm van bankbiljetten of giraalgeld werd dus gemaakt tot een onafhankelijke geldsoort, die op de internationale markt buitengewoon schaarsch werd en dientengevolge onrustbarend in prijs steeg. Een tijd lang zijn de Zweden hierop trotsch geweest; zij meenden daarin te vinden eene rechtvaardiging van hun stelsel. Maar welbeschouwd hebben zij in elk opzicht daarmee fiasco gemaakt; immers hun theorie was, dat geld te overvloedig en daardoor te goedkoop was. Feitelijk was juist integendeel de Kroon in het buitenland

ongekend duur, met het gevolg, dat het buitenland minder Kronen wilde betalen voor hetgeen het uit Zweden betrok, doch de Zweden in het eigen land een zelfde bedrag in Kronen voor goederen moesten blijven neertellen. Bij afgifte van goederen aan Holland ontvingen zij dus op den duur minder geld in hun eigen valuta; zoo daalde de prijs van een standard hout tengevolge van deze abnormale stijging van den Kroon van Kr. 340 tot Kr. 260 per standard. Door gebrek aan aanvoer uit het buitenland, waarover Zweden juist zoo klaagde, konden de Zweden daarentegen niet noemenswaardig profiteeren van de gestegen koopkracht der Kronen op de buitenlandsche markt.

Toen de Zweden weigerden goud te blijven aannemen, omdat zij de vreemde landen wilden dwingen andere goederen te leveren, vergaten zij, dat goud in het internationaal verkeer ook eenvoudigweg een koopwaar is, en dat zij dit economische goed wel is waar niet konden gebruiken om hiervan brood of kleederen te maken, of daarvan schepen te bouwen, enz., maar dat zij zich daarmede ook tevens de gelegenheid afsneden om dat economische goed, het goud, later weder naar iedere windstreek van den wereldbol te kunnen sturen tot betaling van de goederen, welke zij dan noodig zouden hebben, en dus voor betaling op een oogenblik, dat het vrije verkeer weder in zooverre zou zijn hersteld, dat die goederen inderdaad naar Zweedsche havens konden doorkomen, hetgeen tijdens den oorlogstoestand om tal van redenen nog niet het geval kon wezen. De Zweden hebben dus hun Kroon van het goud losgemaakt op volkomen onjuiste en ook onlogische gronden. Zij hebben hun Kroon buiten het wereldverband gestooten, terwijl zij overigens wat betreft hunne behoefte aan ontvangst van goederen uit den vreemde en van levering van eigen goederen naar den vreemde noodzakelijk aan het wereldverkeer moesten blijven deelnemen. Evenals bij de disconto-politiek de valsche theorie op een volledig fiasco moest uitloopen, kon het ook niet uitblijven of die wonderlijke theorieën ten aanzien van hun eigen Kroon moesten ook in een volkomen

ontnuchtering eindigen. Zij hebben het geld van hun eigen land totaal ontzet; de banden met de andere Scandinavische landen werden, ondanks de bestaande muntunie, verbroken. Thans, in Mei 1919, is de goudvoorraad bij de Zweedsche Rijksbank Kr. 287 millioen, zijnde eene absolute vermeerdering sedert 25 Juni 1914 van Kr. 181 millioen en percentsgewijze van 170,75 %, terwijl de bankbiljettenuitgifte bedraagt Kr. 722 millioen, zijnde eene absolute vermeerdering van Kr. 516 millioen sedert 25 Juli 1914 en percentsgewijze van 250,49 %; en nu het internationale verkeer reeds meer is geopend, en Zweden intusschen herhaaldelijk bereid is gebleken om weder goud aan te nemen, staat de Nederlandsche Gulden wederom tegenover den Zweedschen Kroon als *f* 64,30 = Kr. 100.—, bij een pariteit van *f* 66,67 zoodat achterna de Nederlandsche Gulden weder agio doet boven den Zweedschen Kroon; van het kunstmatig agio van den Kroon tot *f* 99,37½ is dus geen spoor meer overgebleven. [1])

[1]) Des te merkwaardiger is de volgende uitlating van de Heeren Frisk, Mannheimer en Nachmanson (blz. 22): „In dit verband wenschen de „deskundigen te doen uitkomen, dat het wenschelijk ware, dat de Rijks„bank tegenover goud-invoeren van het buitenland eene minder afwijzende „houding aannam dan zij tot nu toe heeft gedaan, daar de voornaamste „beteekenis der restrictieve goudpolitiek ten deele ligt in het feit, dat zij „aan de Rijksbank de vrije hand laat ten opzichte van goudtransacties „met het buitenland, ten deele daarin, dat eene pressie op het buitenland „wordt uitgeoefend om goederen naar Zweden te zenden. Het recht om „te beslissen of, onder welke condities en tot welke bedragen de Rijks„bank goud aanneemt, moet aan de Rijksbank zelve worden voorbehouden, „en deze beslissing mag niet aan deze of gene bank in het binnen- of „buitenland worden overgelaten. Wanneer men de restrictieve goud„politiek niet in toepassing had gebracht, dan zou ons land minder „goederen en de Rijksbank meer goud hebben ontvangen dan nu het geval „is geweest. De restrictieve goudpolitiek was echter een tweesnijdend „zwaard, dat met groote voorzichtigheid moet worden gebruikt. Het goud „zal waarschijnlijk na afloop van den oorlog zijne functie als laatste „vereffeningsmiddel in het internationaal betalingsverkeer weder gaan „hernemen. De positie van ons land ten opzichte van het buitenland „zou dan zoodanig kunnen zijn, dat gouduitvoeren op groote schaal „noodzakelijk zouden kunnen worden. Op deze mogelijkheid moet de „Rijksbank voorbereid zijn."

De Heeren Brisman, Davidson en Wicksell zijn het hiermede niet

Op die gronden meen ik bij mijn vroeger reeds geuite conclusie te mogen blijven, dat de passieve duurtepolitiek van De Nederlandsche Bank op den duur logischer is geweest dan de actieve duurtepolitiek van Zweden, en dat De Nederlandsche Bank de goede zijde van het vraagstuk heeft gekozen, nu zij

---

eens blijkens een nader advies van deze Heeren (blz. 23/25). Vooral de Heer Wicksell geeft op blz. 34 v.v. een uitvoerig, afwijkend advies. Hij noemt daarin den eisch der deskundigen Frisk, Mannheimer en Nachmanson, dat de Rijksbank zich minder afkeerig zou toonen om goud van het buitenland aan te nemen „ongerijmd". Hij had gewenscht, dat de Rijksbank, toen zij in het voorjaar 1916 de restrictieve goudpolitiek in toepassing begon te brengen, van den beginne geregeld een vasten aankoopsprijs en een daarmede overeenkomenden verkoopsprijs voor goud had gepubliceerd, welke prijzen geleidelijk hadden moeten worden verlaagd in dezelfde mate als de prijsstijging in het buitenland vorderingen maakte. Op deze wijze zou z. i. tegelijkertijd het in het buitenland tegen de Zweedsche goudpolitiek bestaande wantrouwen, dat in deze politiek vaak eene illoyale poging heeft willen zien eene onrechtmatige winst bij de inwisseling van het goud te maken, zijn verdwenen, wanneer namelijk de Zweedsche Rijksbank ook een lageren verkoopsprijs zou hebben vastgesteld. Logisch voortredeneerende komt hij tot de conclusie, dat de uitvoer van goud moet worden vrijgegeven. Hij verwacht van dezen maatregel eerst een afvloeien van eene zekere hoeveelheid goud naar het buitenland; daar de Rijksbank echter tot nu toe vaak millioenen aan goud tot den parikoers heeft afgewezen, zal het voor haar z. i. zeer gemakkelijk zijn door ontbieden van goud uit het buitenland haar goudvoorraad op hetzelfde peil te houden. Is dit laatste niet mogelijk, vermindert m. a. w. de goudvoorraad, des te beter. Want dan zal een evenredig bedrag aan bankbiljetten uit de circulatie worden genomen, hetgeen de prijsdaling zal bevorderen. Wicksell is van meening, dat voor Zweden het goud zijne beteekenis als vereffeningsmiddel in het internationaal betalingsverkeer verloren heeft (zie hierover het advies van Frisk, Mannheimer en Nachmanson). Het ruilmiddel der toekomst voor het buitenlandsche betalingsverkeer van Zweden is z. i. de Zweedsche goederenproductie en het Zweedsche crediet (tegoed?) De handelspolitiek is volgens Wicksell het tweede middel tot bereiking van het doel (vermindering der goederenprijzen); van de uitgevoerde goederen moet een uitvoerrecht worden geheven, en de opbrengst hiervan zal moeten dienen om de ingevoerde goederen in het binnenland tot goedkooper prijzen beschikbaar te stellen. Tot zoover Wicksell.

Dit rapport kan ons vermoedelijk de oplossing geven van de onbegrijpelijke bankpolitiek in Zweden. De verschillende Commissieleden toch zijn het in bedenkelijke mate onderling oneens, juist op de principieele punten; één der voornaamste leiders van de Rijksbank, de Vice-presi-

zooveel mogelijk heeft verhinderd, dat de gulden een belangrijk agio in de wisselmarkt ging doen, voor zoover zij dat kon tegenhouden door goud van het buitenland aan te nemen, en dat De Nederlansche Bank zich ook wijselijk heeft onthouden van eene verhooging van de Bankrente op een tijdstip, waarop die verhooging door de bijzondere omstandigheden den gewenschten invloed op de geldmarkt en op de prijsstijging der goederen toch niet had kunnen uitoefenen.

Mei 1919.

---

dent Moll, is blijkbaar niet zoo tegen aanneming van goud gekant geweest, en verklaart zelf, dat de discontoverhoogingen geen nuttig, doch wel een schadelijk effect konden hebben. Professor Wicksell daarentegen is de starre theoreticus, die de praktijk wil beheerschen met zijne theoriën, en blijkbaar niet wil erkennen, dat de loop der feiten daarmede ten eenenmale in tegenspraak is gekomen. Merkwaardig vooral is zijn oordeel, dat het *goud* zijne beteekenis *als* vereffeningsmiddel in het internationale betalingsverkeer verloren heeft, terwijl de praktijk leert, dat overal hardnekkig aan het goud wordt vastgehouden.

Blijkbaar heeft deze oneenigheid in opvatting tusschen de deskundigen in Zweden zijn invloed doen gelden op de bankpolitiek, en heeft nu eens de partij van de praktijk, dan weder de partij van de starre theorie het overwicht verkregen. Vandaar de tegenstrijdige maatregelen, die tot zoo onbevredigende uitkomsten moesten leiden. Zou men daaruit niet kunnen opmaken, dat Zweden nog een voorbeeld te meer geeft hoe verwerpelijk het systeem van eene Staats-circulatiebank is, daar in het beheer van eene dergelijke instelling politieke invloeden en theoretische overwegingen te groote macht kunnen verkrijgen?

G. V.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 2^en^ JUNI 1919.

Tegenwoordig de Heeren: SNOUCK HURGRONJE, Voorzitter, DE LOUTER, TE WINKEL, DE GROOT, BLOK, CALAND, BOISSEVAIN, VÖLTER, HEIJMANS, HESSELING, HARTMAN, BREDIUS, SIX, BOER, BAVINCK, SALVERDA DE GRAVE, JONKER, KRISTENSEN, VAN VOLLENHOVEN, VAN GELDER, KERN, JUYNBOLL, KERNKAMP, VAN WAGENINGEN, VISSERING, WENSINCK, ADRIANI, DE BOER, FRANTZEN en KUIPER, Secretaris.

De notulen der vorige vergadering worden goedgekeurd.

De heer Josephus Jitta heeft bericht, dat hij verhinderd is de vergadering bij te wonen.

Van de heeren Struycken, Diels, Kock, von Arnim en Reinach is bericht ingekomen dat zij, erkentelijk voor de onderscheiding, gaarne de benoeming op hen uitgebracht aannemen.

De Voorzitter deelt mede dat zoowel in het Bestuur als in den boezem der vergadering bezwaar wordt gevoeld tegen de wijze van publicatie der werken van de Akademie, Velen wenschen die publicatie meer bevorderlijk te maken aan een in ruimeren kring verspreiden van de afzonderlijke verhandelingen, en in het algemeen de uitgave meer in overeenstemming te brengen met de eischen van den tijd. Ter voorbereiding van eene wijziging in dezen zin benoemt de Voorzitter eene commissie be-

staande uit de Heeren Boissevain, Salverda de Grave en Van Vollenhoven, die de benoeming aannemen. De Voorzitter verzoekt den Leden hunne wenschen zooveel mogelijk schriftelijk aan deze commissie kenbaar te maken.

Hierna verkrijgt de Heer Hartman het woord tot het houden van zijne voordracht over de Latijnsche poezie van Giovanni Pascoli.

Pascoli is een groot dichter en een eigenaardig dichter. maar bovenal is hij een echt dichter: hij is in al zijn gedichten geheel zich zelf. Zijn groot en veelzijdig talent is bekwaam om de belangrijkste en ook wel de geleerdste onderwerpen te behandelen: hij kan een machtigen heldenzang dichten op Turijn en Rome of het leven der mieren beschrijven als een wel onderricht entomoloog, maar steeds geeft hij aan zijn zangen, beschrijvingen, verhalen een bizonderen tint door toevoeging van een ornament dat getuigt van zijn eigen gemoedsleven, zijn levenservaringen, zijn liefste gedachten. Het jongetje dat met blijde verrukking en hoopvol vertrouwen de wereld inziet, de moeder die haar kind verzorgt, bewaakt, vertroost, de liefelijke droom, waarbij de wreede werkelijkheid vaak zoo smartelijk afsteekt, dat zijn de beelden waarmede hij het liefst zijn gedichten opsiert, ook vaak zijn somberste gedichten. Want een smartelijk levenslot en een kommervol bestaan hebben hem weemoedig gestemd, en uit dien weemoed wordt geboren deernis met het lot der misdeelden en verworpenen, der zwakken en lijders, ook met het lot van vee en gevogelte. En die dichter — een tweede Frans van Assisi, een in zijn sentimenten diep-gevoelig Christen — hij dicht in 't Latijn, misschien bij voorkeur maar zeker even gaarne als in het Italiaansch. Want het Latijn heeft hem machtig aangegrepen, het is geheel en al zijn eigen taal geworden. Het is alsof hij altijd de kunst heeft verstaan van Latijnsche verzen te doen klinken: nergens bespeurt men iets van inspanning of gezochtheid: al de motieven, die hem kunnen te pas komen, stroomen hem van zelf toe. Elk merkwaardig hoekje in de

Latijnsche literatuur verwerkt hij in zijn ziel en geeft het als vrije schepping zijner ziel weer. Hij tovert voor een wijle zich zelven om in Horatius of Virgilius en de door dezen in 't leven geroepen personen. Hij mag dan de zoon van Virgilius zijn, maar hij is diens volwassen zoon, die zijn eigen weg gaat en nieuwe wegen vindt. Zijn voorbeeld zal navolging blijven vinden, aan hem zal eeuwen lang de latijnsche poesie haar voortbestaan danken.

De Voorzitter zegt den Spreker dank voor zijne bijdrage. Deze kan niet voor de Verslagen en Mededeelingn worden afgestaan daar Spreker er reeds eene andere bestemming aan heeft gegeven.

Naar aanleiding van het gesprokene heeft eene korte gedachtenwisseling plaats tusschen den Heer Van Wageningen en Spreker.

Hierop geeft de Heer Bredius eene mededeeling over „twee onbekende schilders."

De mededeeling van den Heer Bredius betreft de schilders Hendrick Couturier en Jacques des Rousseaux. Couturier is te Leiden geboren, en aldaar gehuwd in 1648. Hij was een der stichters van het Leidsche St. Lucasgilde maar verliet Leiden reeds in 1649. — Deze weinige gegevens omtrent Couturiers leven kan Spreker aanvullen uit mededeelingen van Dr. Van Laar, Archivaris aan de University of the state of New-York, uit welke blijkt dat Couturier (vóór 1693) te Nieuw-Amsterdam het portret moet hebben geschilderd van Pieter Stuyvesant, waarschijnlijk het zelfde portret dat zich thans bevindt in de verzameling der Historical Society te New-York, en dat in zijne uitdrukking aan de ons bekende karaktertrekken van Stuyvesant wèl beantwoordt. Naar aanleiding van onderzoekingen van Dr. Van Laar geeft nu de Heer Bredius nauwkeuriger de bijzonderheden van Couturiers leven te Nieuw-Amsterdam (New-York) aan, die nog aanvullende met verschillende aanteekeningen omtrent zijne vroegere levenservaringen te Leiden vóór zijn vertrek naar Amerika.

Des Rousseaux (die zijn schilderijen slechts met J. D. R. merkte en daardoor onbekend is gebleven) is een leerling van Rembrandt, door Dr. Bredius thans uit verschillende gegevens herkend als de maker van verschillende aan Rembrandts manier herinnerende portretten, o. a. een Apostelkop in Sprekers bezit, en een portret van Rembrandts vader dat zich in het museum Boymans bevindt en langen tijd ten onrechte aan Rembrandt is toegeschreven. Verscheidene andere stukken met J. D. R. geteekend en door hun eigenaardig coloriet onderling verwant, hebben Spreker aangespoord tot een hernieuwd onderzoek naar dezen monogrammatist, tot hij eindelijk te Leiden den schilder Jacques des Rousseaux als leerling van Rembrandt ontdekte, van wien hij thans kortelijk de levensomstandigheden mededeelt.

De Voorzitter zegt den Spreker die zijne mededeeling afstaat voor de Verslagen en Mededeelingen, dank voor het gesprokene. Enkele vragen naar aanleiding van de belangrijke ontdekking van Spreker door den Heer Six gesteld, worden door den Heer Bredius beantwoord.

Hierop sluit de Voorzitter na rondvraag de vergadering.

TWEE ONBEKENDE SCHILDERS

DOOR

A. BREDIUS.

Wederom kom ik uwe aandacht vragen voor twee zeventiend' eeuwsche schilders, wier namen in het vergeetboek geraakt zijn, en toch verdienen bewaard te blijven: Hendrick Couturier en Jacques des Rousseaux. Al dragen zij fransche namen, zij zijn Hollanders; beiden moeten zij te Leiden geboren zijn, maar hunne ouders kwamen uit het Zuiden.

Hendrick Couturier de Jonge, — hij schrijft zich Cousturier — was de zoon van zijn gelijknamigen vader Hendrick Couturier de Oude, die, volgens het Leidsch poorterboek gekomen was „uit het Lant van Limburch". Hij was „laeckentrapyer". Waarom hij zich eerst in 1638 als poorter liet inschrijven weet ik niet: zijn zoon noemt zich bij zijn huwelijk in 1648 „jongman van Leyden", is daar dus geboren hoewel ik zijn doopacte niet kon ontdekken. Maar de doopregisters der Waalsche Gemeente zijn incompleet; in Juli 1628 en Oct. 1629 werden er andere kinderen van Hendr. C. gedoopt.

Intusschen: 8 Januari 1648 werd te Leiden aangeteekend:

Heyndrick Couterier, Schilder, j.m. van Leyden wonende op de Bierkay, vergeselschapt met Heyndrick Couterier, zijn Vader, wonende mede aldaer, met

Lysbeth Coppijn, jongedr. van Valenchijn, wonende op de Ouwde Chingel, vergeselschapt met Barbara du Heyn, haer bekende, wonende in de Jan Vossensteech.

Op denzelfden dag werd het aanstaande huwelijk in de boeken der Wale Kerk aangeteekend, waar hij Henri Couturier, peintre. de Leyde, genoemd wordt.

In dat zelfde jaar werd het eigenlijke St. Lucas Gilde van Leiden gesticht en een der eerste leden was Hendrick Couturier. Maar reeds 1649 staat achter zijn naam: uyt de stadt vertrocken.

Dit zou zoowat alles zij wat wij over dezen schilder konden vertellen, had niet de Heer Van Läar, Archivaris aan de University of the State of New-York te Albany mij onlangs de interessante mededeelingen gedaan die hier volgen:

Vrijdag 12 Juni 1663 verscheen voor de Weesmeesteren van Nieuw-Amsterdam de vrouw van Hendrick Coutrie. Men zegt haar, dat de burgemeesters vernomen hadden, dat zij een winkel hield, en daarom moest zij het burgerrecht koopen. Waarop zij antwoordt, dat dit haar geschonken was door den Directeur-generaal; Couturier had dit betaald met het schilderen van het portret van zijn Edelheid (Pieter Stuijvesant!) en het uitteekenen zijner zonen. Dit portret nu is hoogstwaarschijnlijk het conterfeitsel dat zich thans in de Verzameling der Historical Society te New-York bevindt, een geschenk van den Heer Van Rensselaer-Stuyvesant in wiens familie het altoos heet bewaard gebleven te zijn.

Als men de reproductie in de History of New Netherland door O'Callaghan beschouwt, lijkt dit wel zeer waarschijnlijk. Dat zijn wel de trekken van een stoeren, strengen, autoritairen Hollander, goed in de vijftig, die volgens John Fiske beschreven wordt als een „valiant, weather-beaten, mettlesome, obstinate, leathern-sided, lion-hearted generous-spirited old governor. Hij had jaren lang in het leger gediend, een been in den oorlog verloren, en reeds te Curaçao als gouverneur geregeerd. Voor zoover men naar deze gravure kan oordeelen, lijkt het portret knap geschilderd en levendig van uitdrukking te zijn.

Maar het is hier niet de plaats verder over Stuyvesant uit te weiden. Keeren wij tot zijn schilder terug.

Volgens den Heer Van Laar wordt hij het eerst genoemd in 1661 als koopman te Nieuw-Amstel aan de Zuidrivier. In 1662 liet hij drie kinderen, Isaac, Jacob en Rebecca doopen in de Gereformeerde Kerk te Nieuw-Amsterdam. Zijn vrouw Elisabeth komt dan nog dikwijls voor; de schilder-koopman

is 1663 raad van de kolonie Nieuw-Amstel; 9 Dec. 1669 koopt hij een huis in het reeds toen New-York genoemde Nieuw-Amsterdam, dat zijne vrouw 1674 met een volmacht verkoopt. 1670 was hij Diaken der Gereformeerde Kerk van New-York; na 1674 komt zijn naam in Amerika niet meer voor. In 1664 komt een Isaac Couturier voor onder de inwoners van Nieuw-Amsterdam die Stuyvesant smeekten de stad zonder bloedvergieten aan de Engelschen over te geven.

Een onderzoek, door mij te Leiden ingesteld, gaf nog de volgende resultaten:

14 Nov. 1648 bekent Heyndrick Couturier de Jonge, greynreder te Leiden, aan Johan Pellicorne te Amsterdam schuldig te zijn de helft van *f* 817 : 10 st. voor wit Turcx garen. Hendrick Couturier de Oude blijft borg voor zijn zoon. Drie dagen later 17 Nov. 1648 maken Sr. Hendrick Couturier de Jonge, groff greynreder en Elysabeth Coppin echte man en vrouw wonende op de Coepoortsgracht binnen Leiden een mutueel testament voor Not. A. Raven. Sterft de schilder het eerst, dan zal de Wed. *f* 50.— aan zijne ouders uitkeeren.

6 Sept. 1649 had hij blijkbaar nog geen reisplannen. Hij huurt op dien dag van den Organist Eustatius Parisis een huis en erve op Gansoort naast de Brouwery van de Lelie voor $^7/_4$ jaars min een maand tegen *f* 238.— 's jaars. Hij nam de huur van den Organist, die in dat huis woonde, over, terwijl Parisis borg voor Couturier blijft.

10 July 1649 verklaart de 18-jarige jonge dochter Anne Stoets wonende bij Dirck Begeijn dat zij allerlei schandelijke dingen over boeleeringen met een getrouwde vrouw van Couturier had rondgestrooid. Zij bekent nu dat dit alles gelogen is, „vals, opgeraept, versiert en uyt een puyre haet en nijt geseyt en gesproocken" is. Zij vraagt om vergiffenis en zegt dat hy een eerlyck en deuchtsaem man is op welckers leven geen oneer ter werelt en valt te seggen".

Eindelijk is er nog een verklaring van 15 Maart 1650 (over koop van tabak) ten behoeve van Hendrick Couturier de

Jonge; dit is intusschen geen bewijs er voor, dat deze toen nog te Leiden woonde.

En daarmede zijn mijne gegevens ten einde.

Prof. D'Aulnis had de vriendelijkheid mij mede te deelen, dat er 1904 in Utrecht woonde een gepensionneerd Schout bij Nacht Van Stuyvesant Meyer, die er zeer trotsch op was, een portret van Peter Stuyvesant te bezitten. Dit zou een copie of replick van Couturier's portret kunnen zijn, en het is te hopen, dat deze schilderij weder voor den dag komt; wellicht staat er de handteekening van den schilder op.

Niet zonder reden schreef Orlers reeds 1641 van Rembrandt, dat hij „geworden is een van de tegenwoordige vermaardste schilders van onze eeuw." Reeds te Leiden, en nog zeer jong, genoot hij een ongewone vermaardheid, die zich o. a. openbaarde in het groot aantal leerlingen dat zich reeds daar om hem schaarde. Onlangs mocht ik u hier vertoonen de facsimilés der kwitanties door Rembrandt in 1630 en 1631 geschreven voor zijn leerling Jouderville. En Orlers preciseert bij Dou en vertelt dat hij „14 Febr. 1628 by den konstryken en wydvermaarden Mr. Rembrant" in de leer kwam en daar omtrent drie jaren bleef.

Nog een Leidsche leerling, wiens naam tot nu toe onbekend was, omdat hij zijne schilderijen slechts met de letters J D R merkte, was de jong gestorven schilder, dien ik hier met enkele woorden wensch te herdenken. Lang geleden kocht ik een apostelkop, gemerkt J D R 1630, blijkbaar onder den invloed van den jongen Rembrandt geschilderd.

In het Museum Boymans bevindt zich een portret van Rembrandt's vader, dat lang door ging voor het werk van Joris van Vliet, hoewel het met een R geteekend was. Later schreef men het een korten tijd aan Rembrandt zelf toe, tot dat ik, en anderen met mij, de groote overeenkomst met mijn apostelkop in aanmerking genomen, het den monogrammist J D R toekende. Een latere reiniging bevestigde die toeschrijving: het stuk blijkt J D R 1633 gemerkt te zijn.

En oudemanskop te München, als Rembrandt Schule gecata-

logiseerd, bleek dezelfde karakteristieke vroeg-Rembrandtieke schilderkunst te verraden. Op een tentoonstelling te Düsseldorf in 1904 had Freiherr von Brenken te Wewer een studie naar Rembrandt's vader, met een doodshoofd in de handen ingezonden, gemerkt I D R, wederom het werk van onzen monogrammist. Iets later publiceerde Emile Michel in de *Gazette des Beaux Arts* te kwader ure als Rembrandt een derde conterfeitsel van Rembrandt's vader (hierbij een goede photographie) in Brazilie ontdekt, dat met zekerheid aan denzelfden schilder mag worden toegekend. Ik heb de schilderij in den Haag gehad en de overeenkomst met mijn stuk was treffend. Op al deze schilderijen dezelfde eigenaardig geteekende oogen, het tamelijk warme koloriet, zeer sterke rose lichten in het vleesch en stereotiep terugkeerende opvallende rimpels in het voorhoofd. Als men zijn werk één̈s goed gezien heeft, is het gemakkelijk, het van dat van Rembrandt's leerlingen te onderscheiden.

Al deze kenteekenen vindt men terug op een door Bode en Valentiner nog in hunne Rembrandt werken opgenomen portret van een man met breed geranden hoed op, een lange gouden keten om den hals bij den Heer Wannamaker te Philadelphia. Het is R 1635 gemerkt. Waarschijnlijk zijn de letters I D weggeschilderd. Hier weer die opvallend diepe rimpels op het voorhoofd en de naar buiten wat oploopende oogen; maar reeds een sterk licht en donker, een Rembrandtiek licht effect.

Jaren heb ik te vergeefs naar een schilder J D R te Leiden gezocht, tot ik eindelijk onlangs vond dat 10 November 1636 te Leiden ondertrouwd werd:

Jacques de Rousseau, Schilder, jong man op de Oude Vest met Cathalina van Biervliet, jonged^r^. van Rotterdam, op de Oude Cingel.

10 Sept. 1637 lieten zij een dochter doopen. Maar reeds 5 Maart 1638 werd Pieter de Rousseau, oom, tot voogd benoemd over het kind van Jacques de Rousseau, schilder zaliger gewonnen by Cataryn van Biervliet.

De volledige bevestiging van mijn vermoeden, dat deze

Jacques de Rousseau onze monogrammist is, vond ik in de volgende aanteekeningen:

In den zeer rijken inboedel van den schilder-liefhebber, later Burgemeester van Leiden Gerard van Hogeveen, (1665) die verscheidene werken van Rembrandt, Fabritius, Drost, Bally enz. bezat, ook: een stuck van Jacques Rousseau.

In den Leidschen Inventaris van de Wed. van Balthen Gerritz van Hogemade (1667) komen voor: een Paulus tronie van Rocheau en een Clockeluyder van Rocheau.

In den boedel van Pieter Gerritsz van Hogemade die 1652 te Leiden overleed bevonden zich: een cleyn tronike van Rembrandt op *f* 8.— getaxeerd, een soldaetstrony van Mr. Jaques de Rocheau *f* 6.—, en nog een trony van Jacques de Rocheau *f* 6.—.

Wij mogen dus aannemen dat deze jonggestorven schilder, die blijken van veel talent gaf, zóó dat mannen als Bode en Michel zijn werk voor dat van Rembrandt hielden, omstreeks 1630 of iets vroeger, diens leerling was, en wellicht toen omstreeks 18 jaren oud was, zoodat hij op ongeveer 26-jarigen leeftijd overleed.

Zijn geboortejaar kon ik niet met zekerheid opsporen; er woonden een verwarrend aantal Jacques de of des Rousseau(x) te Leiden. Zoo liet b.v. nog in April 1638 een andere Jacques des Rousseaux een zoon Jacques doopen.

De eenige die in aanmerking kan komen is een Jacques Rousseau, zoon van François, die 1 Maart 1615 in de Walekerk gedoopt werd. Hij zou dan op ongeveer 15-jarigen leeftijd bij Rembrandt geleerd hebben, maar ook reeds op dien leeftijd mijn apostelkop geschilderd hebben, wat wel wat onwaarschijnlijk lijkt.

Ik hoop, dat een voortgezet archief-onderzoek te Leiden nog meer gegevens omtrent hem aan het licht zal brengen.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 8en SEPTEMBER 1919.

Tegenwoordig de Heeren: SNOUCK HURGRONJE, Voorzitter, HOLWERDA, DE LOUTER, TE WINKEL, DE GROOT, SIMONS, KLUYVER, BLOK, CALAND, BOISSEVAIN, HESSELING, UHLENBECK, SIX, BAVINCK, COLENBRANDER, SALVERDA DE GRAVE, KRISTENSEN, VAN VOLLENHOVEN, VÜRTHEIM, VAN GELDER, KERN, VAN GINNEKEN, HUIZINGA, VISSERING, WENSINCK, ADRIANI, DE VISSER, DE BOER, JOSEPHUS JITTA, FRANTZEN en KUIPER Secretaris.

De notulen der vorige vergadering worden goedgekeurd.

Van den Heer Bredius is bericht ontvangen dat hij verhinderd is de vergadering bij te wonen.

Ingekomen is bericht van het overlijden der rustende Leden onzer afdeeling v. d. Sande Bakhuyzen, Jonker en Verdam, benevens dankzegging voor de door de afdeeling bij dat overlijden betoonde deelneming.

Naar aanleiding van deze verliezen zegt de Voorzitter het volgende:

„Onze afdeeling heeft in dezen zomer gevoelige verliezen geleden. Den 24 Juni overleed ons rustend lid W. H. van de Sande Bakhuyzen, wiens verdienstelijke beoefening der Grieksche philologie in hare toepassing op het Nieuwe Testament en op andere bronnen voor de geschiedenis van het oudste Christendom in wijden kring erkenning vond. Hij was

wel de oudste onder ons, maar zijne onverminderde helderheid van geest deed zijn leeftijd vergeten, wanneer hij zich in ons midden vertoonde. Nog bij de laatste mededeeling op het gebied van het Nieuwe Testament, die hier werd voorgedragen, nam hij ijverig deel aan de gedachtenwisseling. Al eerbiedigen wij zijn wensch, dat geene zitting onzer afdeeling aan zijn levensbericht gewijd worde, hij zal in onzen kring niet vergeten worden.

Denzelfden wensch heeft onze betreurde J. Ch. G. Jonker uitgesproken, wiens onverwacht en plotseling heengaan plaats vond op den dag, waarop Van de Sande Bakhuyzen ter aarde werd besteld. Bij Jonkers geopend graf heb ik getracht, uit naam der faculteit, waartoe wij samen behoorden, in herinnering te brengen, welk een begaafd en onvermoeibaar arbeider de taalwetenschap, inzonderheid die van de Indonesische taalfamilie, in dezen voortreffelijken discipel en vereerder van Kern verloor. Hij zou hier eene der eerstvolgende spreekbeurten vervuld hebben; studiën van grooteren omvang had hij in bewerking; verlenging van zijn leven wenschten allen, die hart hebben voor de door al te weinig geleerden beoefende wetenschap, waaraan zijn leven was gewijd. Liever dan hetgeen hij nog had kunnen doen, herdenken wij heden dankbaar het vele, dat door hem gedaan is. Voor hemzelf was het afbreken van zijn levensdraad opeens, midden onder het werk, zeker verre te verkiezen boven een langzaam, pijnlijk wegkwijnen.

Nog geene maand na dit sterfgeval (19 Juli) scheidde J. Verdam uit ons midden; alweer een „rustend" lid, wiens onverdroten werkzaamheid vele jongeren beschaamde. Van jongs af had hij het gebied van zijn zelfstandig onderzoek voor goed scherp afgebakend en zich daarbinnen eene taak gesteld, zoo wél omschreven, dat hij den voor hare voltooiing vereischten tijd vrij nauwkeurig kon schatten. Zijn levensduur is voor die afwerking slechts weinig te kort geweest, en wanneer nu, na zijn dood, anderen zijn Middel-Nederlandsch Woordenboek tot een goed einde zullen brengen, dan is ook

dit mede aan Verdam, als leermeester, te danken. Groote eenvoud en nuchterheid kenmerkten dezen beminnelijken geleerde, maar warm was zijne toewijding aan zijn levenswerk, warm ook zijne liefde voor ons land.

Van Verdams leven en werken mogen wij eene herdenking door een onzer medeleden binnenkort te gemoet zien.

Van de Sande Bakhuyzen, Jonker en Verdam beschouwden geen van drieën hun lidmaatschap der Koninklijke Akademie als een ijdel sieraad, maar ijverig namen zij aan de werkzaamheden deel, en de gelegenheid tot maandelijksch verkeer met medearbeiders in den wijngaard der wetenschap toonden zij door getrouwe opkomst op hoogen prijs te stellen. Met des te dieper gevoelden weemoed gaat heden onze blik naar de plaatsen, die zij plachten in te nemen."

Van Sir Aurel Stein is ingekomen een mededeeling dat hij het buitenlandsch lidmaatschap onzer Akademie met ingenomenheid aanvaardt.

Van de Rumeensche Akademie een gedrukt protest tegen de voorgenomen grensregeling van Rumenië.

Van den heer Luzychi te Krakau een in het Poolsch gestelde schets van een door hem ontworpen *Organon et Contrat social*. Prof. van Wijk te Leiden heeft op verzoek van den Voorzitter welwillend een kort inhoudsoverzicht van dit ontwerp, ten dienste van de Leden onzer afdeeling opgesteld.

De beide laatstgenoemde stukken worden ter kennisneming gedeponeerd.

Voor het certamen Hoeufftianum is ingekomen een gedicht, *Poenae* (motto: *iusque datum sceleri*).

De Berner Universiteit heeft bericht gezonden dat de termijn ter beantwoording eener door de Travers-Borgström uitgeschreven prijsvraag over Verstaatlichung des Kredits is verlengd tot 31 Maart 1924.

Van den Heer P. Giovanni Bianco is ontvangen een gedrukte biografie van P. Francesco Tranquillino Moltedo, meermalen in den Hoefftiaanschen wedstrijd bekroond.

Van ons medelid Uhlenbeck is ingekomen, ter opneming in de werken der Akademie eene verhandeling getiteld: *A survey of the non-pronominal and non-formative affixes of the Blackfoot verb.* De Voorzitter stelt deze verhandeling in handen van de Commissie van Redactie om de uitgave te bezorgen.

Thans krijgt de Heer Adriani het woord voor zijne mededeeling over *Indonesische priestertaal.*

De wereldbeschouwing der animistische volken van Ned.-Indië brengt mede, dat zij zelf geheel in het middelpunt hunner wereld staan. Vooreerst ligt onze aarde in het midden, tusschen boven- en onderwereld; en ten tweede zijn de volken met wie de animistische stammen geregeld in aanraking komen, voor hun gevoel hunne minderen, omdat zij een weinig anders zijn dan zij zelf, d.w.z. minder goed. De volken die zeer ver van hen verwijderd zijn, zooals de Europeesche naties, staan zoo goed als buiten hunne beschouwing.

Nu zijn deze animistische stammen, door hunne getrouwe vereering der voorvaderen, innig verbonden met de onderwereld, waar deze gestorvenen wonen. Maar met de bovenwereld is de gemeenschap minder innig, want de bewoners van de lucht en de bovenwereld zijn geen voorvaderen der aardbewoners en er is ook geen weg die van onze aarde naar den hemel leidt, zooals er wel een is die van hier naar de onderwereld voert, de weg welken alle dooden gaan De bewoners der bovenwereld zijn onzichtbare en ongenaakbare wezens; men kan ze niet naderen, tenzij men hunne taal kent.

Die taal nu is bekend aan de priesters en priesteressen. Van de priestertaal bij de verschillende volken van Ned.-Indië hebben we nog weinig gegevens. De meeste zijn aanwezig omtrent de taal der Ngadjoe-Dajaks, Niassers en Toradja's van Midden-Celebes. Uit deze gegevens is vast te stellen, dat de priestertaal in Indonesië een kunsttaal is, gemaakt uit de gewone dagelijksche taal, die tot dat doel stelselmatig is gewijzigd. Voor die wijziging zijn vooreerst de naburige ver-

wante talen genomen, omdat deze worden beschouwd als mislukte pogingen om de eenig juiste taal, n.l. die van den volksstam in kwestie, te spreken. Om het eens naar 't Nederlandsch over te brengen: een Duitscher zegt „Haus", omdat hij niet in staat is „huis" te zeggen; zijne spraakbekwaamheid is niet zoo groot dat hij „huis" kan zeggen; hij komt niet verder dan „Haus". De Engelschman is er blijkens zijn „house" niet beter aan toe. Zoo wordt dan een groot aantal woorden der dagelijksche taal kunstmatig verdraaid, naar het model eener naburige taal, die immers eene verdraaide taal is, van lieden die niet zoo goed zijn als wij zelf en wier taal dan ook mindersoortig is. Verder worden uit de kindertaal (kromspraak), uit de taalverdraaiingen die bij wijze van taalspelletjes in zwang zijn en uit de dialectische en de verouderde vormen der eigen taal nog allerlei taalverdraaiingen gemaakt, zoo, dat er langzamerhand eene moeilijk verstaanbare kunsttaal wordt gevormd, welke de geleerdheid der priesters en priesteressen uitmaakt. In deze kunsttaal worden lange gedichten vervaardigd, die de litanieën zijn van de priesters en priesteressen, die daarin beschrijven hoe zij hunne ziel uit hun lichaam doen gaan en over den regenboog als brug of in de halve maan als schuit de Hemelzee overtrekken en dan zoo de gewesten der bovenwereld bereiken, waar zij dan hunne opwachting maken voor den Hemelheer en hem om lang leven en gezondheid vragen voor zich en de leden der familie en om genezing voor de zieken, onder menschen, dieren en voedingsgewassen. Van deze litanieën worden door spr. (in Nederlandsche vertaling) eenige stukken voorgelezen.

Wat men nu ook van deze priestertaal moge denken, als verschijnsel is zij belangrijk, terwijl zij ons ook vaak verschijnselen in de gewone taal beter doet begrijpen. Verder is zij de openbaring van een religieus streven, n.l. gemeenschap te hebben met eene hooge wereld. Als zoodanig is zij bedoeld als een middel om hooger te stijgen dan deze aarde en te voldoen aan behoeften, die hier niet bevredigd worden. Daarom mag bij de schets van het karakter dezer taal niet worden

vergeten, dat zij is ontstaan uit behoefte aan intiem verkeer met de onzichtbare wereld.

De Voorzetter zegt den spreker dank voor zijne mededeeling die in meer uitgewerkten vorm in de Verslagen en Mededeelingen zal worden opgenomen. Naar aanleiding van het gesprokene maakt de Heer van Ginneken enkele opmerkingen die door den spreker werden beantwoord. Ook de Heeren Uhlenbeck en de Visser treden daarna met de spreker in eene gedachtenwisseling, welke aan dezen gelegenheid geeft zijne meening op enkele punten nader toe te lichten.

Bij de rondvraag biedt de Heer Jitta aan voor de Bibl. een werk van zijne hand getiteld „De wederopbouw van het Internationale Recht op den grondslag van eene rechtsgemeenschap van het menschelijk geslacht", en de Heer Huizinga zijn laatst verschenen boek: Herfstij der Middeleeuwen. Beiden Heeren wordt door den Voorzitter dank gebracht. Hierop wordt de vergadering gesloten.

INDONESISCHE PRIESTERTAAL.

BIJDRAGE VAN DEN HEER

N. ADRIANI.

De wereldbeschouwing der volksstammen van Nederlandsch Indië, die thans nog in eene grootendeels animistische denkwijze verkeeren, brengt mede, dat zij zelf geheel in het middelpunt van hun eigen Heelal staan en van uit dat standpunt de wezens en de dingen bezien die zij rondom zich waarnemen. Hunne uiterst beperkte geografische kennis doet hen hun eigen land zien als het middenstuk dezer wereld en deze wereld weder als het middelpunt van 't Heelal. Onze aarde is voor hunne voorstelling niet zeer groot en ook de Boven- en de Onderwereld, tusschen welke ons aardvlak in ligt, zijn in den geest wel te overzien. Boven- en Onderwereld zijn in de voorstelling dezer menschen in uitgestrektheid en aanzien naar het model onzer Middenwereld gevormd; wij wonen veilig tusschen die twee, aan de onze evenwijdig loopende werelden in, die dan ook dienen om ons van boven en van beneden te beschermen en ons woonvlak op zijne plaats te houden.

Met de Bovenwereld en met de Benedenwereld is ons Middenvlak ten nauwste verbonden. Immers de Benedenwereld is de woonplaats onzer stamgenooten, die ons in den dood zijn voorgegaan. De dood verbreekt het stamverband niet en zoo is ook de Benedenwereld een deel van het gebied van onzen stam en wel van het gestorven, vergoddelijkte gedeelte, van de hoogvereerde Voorouders, die hunne nakomelingen op deze Middenwereld geheel in hunne macht hebben en hen

met vaderlijke goedheid, maar ook met vaderlijke tyrannie regeeren. Bij ieder sterfgeval wordt de Onderwereld wèder meer bevolkt; er is een gestadige trek van dit Midden naar het Hieronder en zoo zijn Midden- en Onderwereld met elkaar in onafgebroken verkeer. Want ook de gestorvenen komen telkens nog bezoeken brengen aan de wereld in welke zij in hun vorig leven hebben verkeerd, en men weet dan ook met voldoende nauwkeurigheid den weg te beschrijven die Midden- en Onderwereld met elkaar verbindt. Daar waar de zon des avonds onder den rand onzer Middenwereld verdwijnt, ligt „Het Gat" waarin zij naar onderen zakt. Dit is ook de weg waarlangs de schimmen der gestorvenen de Onderwereld bereiken; een hooge pinangboom, die uit de Onderwereld opgroeit, reikt juist met zijn top tot aan den rand van het Gat en vormt daardoor den natuurlijken verbindingsweg tusschen de zoo eng met elkaar verbonden Midden- en Onderwereld.

De hier gegeven voorstelling is, voor zoover zij in bizonderheden treedt, ontleend aan die van het Toradja-volk van Midden-Celebes. In hoofdzaak is zij terug te vinden bij alle animistisch denkende volken van Nederlandsch Indië. Daar het hier te doen is om de beschrijving der denkwereld van den animistischen mensch voor zoover die ons het ontstaan der Indonesische priestertaal verklaart, zal het vermelden van de namen der stammen aan welke de bizonderheden zijn ontleend liever achterwege gelaten worden, omdat het er hier minder toe doet wat Bataks, Niassers, Dajaks, Toradja's en hoe zij meer mogen heeten, van elkaar onderscheidt dan wel wat zij gemeenschappelijk bezitten.

Met de Bovenwereld is de verbinding van ons Midden lang niet zoo eng als met de Onderwereld. De gestorvenen gaan niet naar Boven, maar naar Beneden, en tusschen Boven- en Midden-wereld is ook geen vaste verbinding meer aanwezig. Vroeger was die er wel, maar dat was in den tijd der paradijstoestanden, toen het leven zooveel gemakkelijker was dan nu, omdat alles den mensch beter diende dan thans. In oude tijden was er verkeer tusschen Boven- en Middenwereld; er

kwamen Hemellingen op deze Aarde; zij trouwden soms met menschen, zoodat er bloedverwantschap kwam tusschen de bewoners der beide werelden, maar het is sinds lang uit daarmee. De verbinding is afgesneden, de verwantschap is afgestorven en de Bovenwereld wordt bewoond door wezens die ons wel kunnen bereiken, maar die in het algemeen voor de gewone menschen van onze soort onbereikbaar zijn.

Wannneer wij nu van animistisch standpunt uit de wezens beschouwen, dan beginnen wij met de eerste en belangrijkste soort, de normale groep, de maat met welke alle andere wezens gemeten worden, het volk aan 't welk wij onze aandacht willen wijden en dat wij niet beter kunnen aanduiden dan met de benaming „wij zelf". De bewoners der Onderwereld behooren natuurlijk ook daartoe, want zij zijn onze onmiddellijke verwanten, onze stamgenooten. Naast onszelf staat de groep der volksstammen met wie wijzelf geregeld in aanraking komen. Er is verkeer mogelijk, omdat die menschen verstaanbare talen spreken. Zij staan natuurlijk niet met ons gelijk. Juist omdat zij in zeden en denkwijze, in taal en kleeding bijna zoo zijn als wijzelf, zijn zij ook niet meer dan bijna zoo goed als wij; men moet bij hen nogal wat door de vingers zien en dan is het met hen wel uit te houden. Hoe ruimer nu bij onszelf de blik is en hoe beter de geest is gescherpt tot het verstaan van verwante talen, hoe grooter de kring dezer groep is. Met de stammen van welker taal wij geen woord verstaan, kunnen wij ook niet omgaan; we zijn bang voor hen. Hun geluid vertrouwen we al evenmin als het getjilp van vreemde vogels, van welker gekrijsch we niet weten wat het ons voorspelt. We ontloopen hen en tellen hen niet bij degenen met wie we te maken hebben. De derde groep van wezens met wie we in verkeer staan is die der dieren, voor zoover we althans iets verstaan van hunne geluiden en bewegingen. Van alle omineuze dieren zijn we het meest in verkeer met de vogels. Zij fluiten of roepen; wij roepen of fluiten terug en zij antwoorden weer. Slangen, hagedissen, muizen, kikkers, met al die dieren hebben wij verkeer door-

dat zij hunne geluiden en hunne bewegingen voor ons maken en wij ons kunnen beijveren die te verstaan.

Maar nu bestaat nevens onszelf, de vreemdelingen en de dieren nog een groep onzichtbare wezens en dat zijn de geesten die de ruimte tusschen de Bovenwereld en ons Midden bewonen en de goden der Bovenwereld. Zij hebben het bizondere, dat zij onzichtbaar zijn. Dit is niet het geval met de gestorvenen, want hen zien wij in den droom; daarenboven kennen we hen van den tijd toen zij nog op aarde leefden en zij hebben ook dezelfde natuur als wij en spreken onze taal. Met hen kan iedereen verkeeren, op grond der bloedverwantschap. Maar de geesten en goden zijn niet te zien; toch kunnen we elk oogenblik met hen in aanraking komen en daar zij onzichtbaar zijn, staan we geheel hulpeloos tegenover hen, tenzij we iets bezitten dat de geheimzinnigheid dier geestenwereld breekt en ons een middel van verkeer met hen verschaft, dat hunne wereld voor ons toegankelijk maakt.

Dit middel is de taal, want van het gesproken woord gaat tooverkracht uit. Het behoeft niet eens gearticuleerde taal te zijn, want ook het geroep van dieren is tooverkrachtig. Het kikkergekwaak roept den regen, het hanengekraai doet de zon opkomen. Wanneer wij ziek zijn en de muizen spelen des nachts op ons slaapmatje en dartelen piepend om onze voeten, dan lachen zij ons uit, want zij zien onze voetzolen al geel worden, alsof wij gestorven waren. En door dat uittartend gepiep, roepen zij onzen dood.

Ook de ongearticuleerde geluiden der menschen, zooals lachen, met de tong klappen, fluiten, zingen, gillen, schreien, niezen ontwikkelen tooverkracht. Wanneer iemand een ander heeft betooverd, dan kan het slachtoffer niet eerder van den toover worden bevrijd, dan wanneer de betooveraar hem toespreekt, eenvoudig iets tot hem zegt, onverschillig wat het is. Als een animistisch volk tot den Islam overgaat, dan is een der eerste dingen die ingang vinden: het reciteeren van den Koran. De Arabische woorden zijn voor den Indonesiër volkomen onverstaanbaar, maar het gemoduleerde reciet

dezer klanken, dikwijls door een aantal lieden tegelijk rhythmisch voorgedragen, is voor iedereen die nog animistisch denkt, van groote tooverkracht. Men noemt deze bezigheid dan ook met het woord *adji* of *adi*, een in de Indonesische talen zeer verbreid woord, dat „tooverwoord, tooverklank, tooverzang" beduidt. In de Toradjasche talen begint iedere tooverformule met: *adi, adi*, evenals bij ons met: „Hokus pokus". Met grooten ijver leeren in de landschappen aan de kust der Tomini-bocht jongens en meisjes het Koran-reciet, maar het is onmogelijk hunne belangstelling op te wekken voor de beteekenis der woorden van het Heilige Boek, waarvan velen lange stukken van buiten kennen. In het uitspreken der klanken zit de ontwikkeling der tooverkracht; het is *mĕngadji, ngadji, moadi*, „tooveren". Wat heeft dit met de beteekenis der woorden te maken?

Omdat het nu de klanken zijn, die den geluidstoover voortbrengen, zijn ook van gevaarlijke woorden in de eerste plaats de klanken gevaarlijk, eerder nog dan de beteekenis. Wanneer men, zooals bij vele animistische volken gebruikelijk is, niet mag uitspreken de namen dergenen die tot een ouder geslacht behooren, dan mag men de woorden die daarmee geheel of gedeeltelijk klankgelijk zijn, ook niet noemen, want in den klank ligt het gevaar. Om dit te kunnen navoelen, is het voor ons het beste, om alles maar in het Nederlandsch over te brengen. Mag men den naam *Filip* niet noemen, omdat iemand van het oudere geslacht zoo heet, dan is ook het woord *lip* verboden, want al is het geen bestanddeel van den naam *Filip*, de klank *lip* is toch in beide woorden dezelfde en dus even gevaarlijk. Is *Emma* verboden, dan is *emmer* het evenzeer en juist zoo gevaarlijk als *Otto* is ook *otter*.

De klank van het gesproken woord is dus tooverkrachtig; door spreken oefent men tooverkracht uit. Met de onzichtbare wezens sprekende, kan men dan ook de geheimzinnigheid breken waarin zij gehuld zijn, verkeer met hen hebben en verkrijgen dat zij iets doen of nalaten, tot ons komen, van ons gaan, ons bijstaan of ophouden ons tegen te werken. Hiertoe moeten

zij aangesproken worden. Maar in welke taal? Dat hebben zij zelf niet bekend gemaakt. En toch dient deze taal gevonden te worden. Ze is dan ook gevonden, of liever uitgevonden. De taal waarin de onzichtbare wezens in de animistische godsdiensten worden toegesproken en die hier „priestertaal" is genoemd, is eene kunsttaal, vervaardigd naar animistische inzichten.

Omtrent de priestertaal bij de verschillende volken van Indonesië zijn wij nog lang niet voldoende ingelicht. Dr. Van der Tuuk is een der eersten die heeft gewezen op het bestaan der priestertaal bij de Toba-Bataks, maar hij heeft er zeer weinig van medegedeeld. Waarschijnlijk heeft zijn verblijf in de Toba-landen niet lang genoeg geduurd, om hem gelegenheid te geven tot het verzamelen der noodige gegevens. Het is duidelijk, dat men eerst na een langdurig verblijf onder een animistisch volk iets los krijgt, dat met tooverij verband houdt en dat men niet spoedig in staat is om van hetgeen men los krijgt ook werkelijk materiaal te maken. De tooverij heeft bij de Bataks daarenboven sterken invloed ondergaan van de Hindoes, waardoor de studie er niet gemakkelijker op is geworden. Daarbij had Van der Tuuk een zekeren afkeer van al wat samenhing met priesters en hunne werkzaamheden. In den tijd waarin hij het Bataksch beoefende (1864 en voorafgaande jaren) was de blik van de weinige beoefenaars der Indonesische talen nog niet gericht op het belang dat de studie der priestertaal zou kunnen hebben voor de Indonesische taalstudie in 't algemeen. Ook Dr. Matthes geeft zeer weinig over de Bisoe-taal der Boegineezen. Eén taalbeoefenaar uit dien tijd maakt eene loffelijke uitzondering, n.l. Dr. August Hardeland, evenals Van der Tuuk en Matthes, door het Nederlandsch Bijbelgenootschap tot de taalstudie in Nederlandsch-Indië afgevaardigd. Gedurende twee tijdperken van zijn leven (1841—'45 en 1850—'56) heeft hij de taal der Olo Ngadjoe in het binnenland van Borneo beoefend. Zijn Dajaksche spraakkunst, in 1858 te Amsterdam verschenen, heeft een zeer uitgebreid aanhangsel, waarin de litanie der Ngadjoesche priesteressen staat afgedrukt, met vertaling en verklarende aanteekeningen.

Iets dergelijks is tot nog toe van geen enkele Indonesische taal uitgegeven. En toch, om inzicht te verkrijgen in de priestertaal kan men moeilijk met minder gegevens toe. Wat Skeat in zijn lijvig boek „Malay Magic" geeft, is zoo fragmentarisch, dat het geen behoorlijk beeld verschaft van 't geen het Maleisch nog aan priestertaal bezit. Alleen van de priestertaal bij de Niassers zijn we weder wat beter op de hoogte, door hetgeen de Rhijnsche Zending daarvan heeft bekend gemaakt. Ik heb dus vooral de gegevens van Hardeland en mijne eigene moeten gebruiken, welke laatste de Toradjasche priestertaal uit Midden-Celebes gelden.

Het materiaal dat tot het samenstellen der priestertaal heeft gediend, is geleverd door de verschillende groepen van levende wezens, die de animistische beschouwing in de drie werelden onderscheidt, met uitzondering natuurlijk van de groep der onzichtbaren zelf. De groep die door onszelf wordt gevormd levert de norm voor den bouw der taal. Welke kunsttaal wij zelf ook maken willen, we zijn altoos gedwongen uit te gaan van onze eigene taal, want zij is de eenige rechte en geheel juiste. Zoo denkt de Dajak over het Dajaksch, de Niasser over het Niassisch en zoo zou men nog zeer lang verder kunnen gaan.

Maar in onze eigene taal kunnen wij de onzichtbaren niet toespreken. Daarvoor zijn zij te veel van ons onderscheiden, meer dan de dooden, de dieren of de vreemdelingen. Een Dajak of een Toradja zal zeggen: „Ik ben een mensch, geen geest" en hij drukt zich daarin, voor zijn gevoel, vrij wat krachtiger uit dan wij, als we zeggen: „Ik ben een mensch, geen beest". In vele talen van Celebes luidt het woord voor „mensch" *taoemata*, wat woordelijk wil zeggen: „een onrijp, een rauw mensch". Eerst als de mensch gestorven is, is hij rijp, want evenals eene rijpe vrucht, gaat zijn lichaam spoedig verrotten. Ten slotte blijven de beenderen over, die weder met denzelfden naam (*woekoe*) worden genoemd als de pitten of steenen eener vrucht. Evenals vruchtpitten, kunnen 's menschen beenderen dan ook tot nieuw leven ontkiemen, wanneer zij

worden begraven of geplant, twee begrippen die weder met hetzelfde woord worden aangeduid. Zoo is dus een geest één mensch in een nieuwen bestaansvorm en is dus ook de taal der geesten een andere bestaansvorm van de taal der menschen, n.l. van onze eigene taal.

Nu is het in de eerste plaats de taal der vreemdelingen, die ons eene verdraaiing onzer eigene taal te hooren geeft. De talen der Duitschers, Friezen, Engelschen, Denen en andere volksstammen, die bijna goed praten, verder ook de bewoners van afgelegen streken in ons eigen taalgebied, de spraakgebrekkigen, de kromsprekende kinderen, de taalverdraaiingen die bij ongeluk of met opzet worden gemaakt, b.v. bij taalspelletjes, de oudere en de jongere vormen van hetzelfde woord, die te zamen naast elkaar in de taal voortleven, al deze verschijnselen geven ons voorbeelden om na te werken. Want gelijke klanken mogen gelijk verdraaid worden en daar men zoo min mogelijk de woorden onveranderd moet laten, zoo behoeft men, waar men zou verlegen zitten, slechts te zoeken naar een gedeeltelijk klankgelijk woord, b.v. een rijmwoord, om dan naar de wijze waarop dit pleegt te worden gewijzigd, ook de verandering in het woord dat men onder handen heeft, aan te brengen.

Alle veranderingen die al zoo worden aangebracht te bespreken, is niet noodig. Uit een aantal voorbeelden kan men zich zonder veel moeite een denkbeeld maken van de rest. Er blijft intusschen nog veel gelegenheid tot willekeur voor de vervaardigers van nieuwe stukken priestertaal, want de hoofdzaak is toch, dat de dagelijksche spraak wordt vervormd tot wat nu eenmaal als taal der onzichtbaren beteekenis en waarde heeft gekregen. Ik zal dus beginnen met het geven van eenige regels met voorbeelden van hare toepassing en daarna een stukje priestertaal mededeelen, waarbij dan de beteekenis in de gewone spraak ter verklaring zal volgen. Als dagelijksche taal heb ik 't Nederlandsch genomen, als voorbeelden naar welke ze kan verdraaid worden zullen Duitsche, Engelsche en Friesche woorden dienst doen.

Wanneer *boom* kan vervangen worden door het Duitsche *Baum*, dan kan men ook voor *stroom* zeggen *Straum*, voor *loom*, *laum* en eveneens voor *room*, *Raum*. Maar dit laatste kan ook even goed in de plaats komen van *ruim*, of van *ruimte*, zooals ook naar het voorbeeld *kracht-Kraft*, voor *zacht* kan worden gezegd *saft*, maar dit laatste ook in de beteekenis *sap* kan worden aangewend.

Zon is vervangbaar door *sun* en dus ook *bron* door *brun* en *ton* door *tun*. *Maan* is door *moon* te vervangen en dus ook *baan* door *boon*, maar *boon* is ook *weldaad* en kan dus, waar het noodig is, voor dit woord in de plaats treden.

Het ontkenningswoord „niet" is te vervangen door het Friesche „net" en zoo kan men voor „riet" ook „ret" zeggen. Maar als *niet* gelijkwaardig is met *net*, dan is ook het omgekeerde waar en kan het woord *net*, zoowel als zelfstandig als in zijne functie van bijvoegelijk naamwoord door *niet* vervangen worden.

Door is in het Friesch *troch* en *hoor* is *hark*; zoo is dus voor *door*, nevens *troch*, ook *dark* in gebruik en *voor* wordt nu eens door *vroch*, dan eens door *vark* vervangen, al naar dat de behoefte het meebrengt.

Veel meer dan in onze taal, komen in de Indonesische talen doubletten en tripletten voor; zelfs quadrupletten zijn aanwezig. Als *frisch* en *versch* nu doubletten zijn en *verfrisschen* hetzelfde is als *ververschen*, dan mag men ook naast *persen* een werkwoord *prissen* maken en dit in alle vervoegde vormen gebruiken. En de doubletten *gort* en *grut* geven het recht om *bord* tot *brud* te maken en *wordt* tot *wrut*, waaruit weder volgt, dat er een werkwoord *wrutten* ontstaat, waarvan men weder alle vervoegde vormen kan gebruiken.

Van zulke duplicaten en triplicaten gevoelt men doorgaans nog wel welke vorm de oudste is. Men zal b.v. niet aarzelen, om in *vergulden* den stam van een ouderen vorm van het woord *goud* te herkennen. En uit plaatsnamen als *Zoltkamp* nevens *Zoutkamp* en *Oldemark* nevens *Oudewater* kent men de vroegere vormen van „zout" en „oud", zoodat men nu ook

hout door *holt*, *koud* door *kold* en *goud* door *gold* kan vervangen, maar ook zonder bezwaar „folt" zegt voor „fout", of „het berolt hem" voor „het berouwt hem", of „hij bolt" voor „hij bouwt", of „getrold" voor „getrouwd" en omgekeerd ook: „hij rout" voor „hij rolt", „hij vaut" voor „hij valt" of „gestout" voor „gestold" En is men eenmaal aan het verwisselen van verwante klanken, dan zal men, waar men het wenschelijk of noodig acht, ook *weg* veranderen in *beg*, of *dag* in *rag*, *jong* in *long*, *tang* in *sang* en *keer* in *teer*. Dubbelvormen als *knijpen* en *nijpen* geven ook weer recht om *nikken*, *necht* en *neden* te zeggen voor *knikken*, *knecht* en *kneden*.

Heeft men een langeren vorm van een woord noodig, dan zijn er genoeg voorbeelden in de dagelijksche taal voorhanden, waarnaar men meent zich te mogen richten. Vormen als *trappelen*, *huppelen*, *wippelen* geven het aanzijn aan: *roepelen*, *fluitelen*, *zingelen* en waar men *volken* kan vervangen door *volkeren*, daar zijn ook *wolkeren* en *dolkeren* geoorloofd, voor *wolken* en *dolken*. *Slagzwaard* en *wreedaard* kunnen worden tot *slagzwaardiën* en *wreedaardiën*, want we hebben immers *kleinoodiën* en *sieradiën*. *Bessen* zijn ook *beziën*, dus *messen* zijn *meziën* en *lessen* zijn *leziën*.

Is het noodig de woorden te verkorten, dan kunnen de grammaticale aanhechtsels worden veranderd. Voor *zonen*, *dochteren* en *knechten* kunnen we in de plaats zetten: *zoons*, *dochters*, *knechts*. Er is dus ook geen bezwaar om woorden als *varken*, *toren*, *regen*, *morgen*, *zeven*, *garen* te vervangen door: *varks*, *tors*, *regs*, *morgs*, *zefs*, *gars*. En of *zeven* nu telwoord is of werkwoord, het kan altijd dit *zefs* in zijne plaats krijgen. Zoolang als het geloof aan de geluidmagie zijne rol speelt, is een woord een klank en de daaruit te maken gevolgtrekkingen zijn onwederlegbaar juist. Omgekeerd, kan dus voor: *kaars*, *steeds*, *niets*, *toorts*, ook gezegd worden: *karen*, *steden*, *nieten*, *toorten* en zelfs *plaats* kan tot *platen* gemaakt worden.

Klankgelijke woorden hebben dus dezelfde vervangers. Of

nu *meer* is de comparatief van *veel*, dan wel of het *binnenzee* beduidt, het is in beide gevallen te vervangen door *plas*. En *week* als tijdperk van zeven dagen is evengoed synoniem met *zacht*, als het adjectief *week*. Schudt men nu het hoofd over dergelijke verwarring en wijst men op een naburigen stam, die *Woche* en *weich* onderscheidt, dan wordt men er even aan herinnerd, dat de lieden van daarginds slechts pogen te bereiken, wat wij zelf al lang bezitten, n.l. de rechte taal, die wij toch waarlijk niet naar hunne kromspraak behoeven te wijzigen. En vraagt men naar eene nadere verklaring voor de klankgelijkheid der namen van zulke uiteenliggende begrippen, dan is er altoos wel een schrandere kop in ons midden, die het ons duidelijk maakt. Bestaat er een kleine plas, dan wordt hij tot een *meer*, als er maar *meer* water bij komt. Daarenboven, *meer* heeft ook een vervangwoord in *plus* en dat moet ook met *plas* gelijk staan. En de Voorouders hebben met wijsheid een tijdperk van *zeven* dagen *week* genoemd, want als men *zeven* dagen lang iets hards in de *week* zet, dan wordt het immers *week*?

Zelfs van synoniemen die gedeeltelijk klankgelijk zijn, kunnen de ongelijke deelen voor elkaar in de plaats komen. *Altijd* is hetzelfde als *altoos* en zoo kan dus *tijd* door *toos* worden vervangen. *Gelaat* is synoniem met *gezicht*; zoo zijn dus *laat* en *zicht* ook onderling verwisselbaar. *Tellen* en *halen* kunnen elkaar vervangen, immers *vertellen* is *verhalen*. En daar *geschieden* gelijk staat met *gebeuren*, mag men ook *opbeuren* uitdrukken met een nieuw te vormen *opschieden*.

Vormveranderingen die de werkwoordsstam ondergaat om sommige tijden en wijzen uit te drukken, worden ook aangebracht waar de beteekenis van den te gebruiken vorm dit in 't geheel niet vordert en dus verbiedt,-alsof wij b.v. in de plaats van de stammen van *moeten*, *hebben*, *worden*, *gaan*, *loopen*, die van *moesten*, *hadden*, *werden*, *gingen*, *liepen* namen, en dus spraken van: *moestende*, *haddende*, *gegingen*, *werdende*, *geliepen* en de aanvoegende wijs of de voorwaardelijke voor de aantoonende gebruikende, zouden zeggen: *Ik ware gegingen*,

gij zuldet gekwamen, hij moeste gezaten, in plaats van: Ik was gegaan, gij zult komen, hij moet zitten.

Ook contaminatie der werkwoordelijke geslachtsvormen komt voor. De parallelle regels

> De zwijnen hebben 't opgedronken,
> De varkens hebben 't opgeslurpt,

of in den lijdenden vorm:

> 't Is door de zwijnen opgedronken,
> 't Is door de varkens opgeslurpt,

worden dan aldus in elkaar gewerkt:

> De zwijnen zijn het opgedronken
> De varkens zijn het opgeslurpt,

en dan nog verder tot priestertaal omgewerkt:

> Die zwinelen zien 't oepgedrinken
> Die biggelen zien 't oepgeslerpt.

Taalspelletjes doen ook al methode tot het vormen van priestertaal aan de hand. Als men in zijne jeugd spelletjes heeft gedaan, waarbij een zin als: „Pluk eens wat appelen" wordt verhaspeld tot: „Plukuk eeneens watat apappelen", of wanneer regels als:

> Mannen dragen broeken,
> Vrouwen dragen rokken,

worden uitgesproken als:

> Maë draë broeë
> Vroë draë roë,

dan vindt men ook al weer wegen aangegeven om nieuwe vormen voor de priestertaal te scheppen, als men daardoor beter aan de eischen van maat en rijm kan voldoen, dan door het toepassen van een der reeds genoemde praktijken.

Waar de stijl der priestertaal zich verheft, vooral waar men parallelistisch spreekt of dicht, daar worden ook dikwijls

omschrijvingen gegeven, die intusschen ook weer in woorden uit de priestertaal zijn gesteld. Zoo zal men „vogel" omschrijven met: „broedster der zonneruimte". „Broedster" is de gewone omschrijving van de „kip" en de zonneruimte is de lucht. Tot gewone taal teruggebracht, is de uitdrukking dus „luchtkip", d.i. „vogel". Voor „ziel, geest, tweede ik" zegt men: „schimmenbeeld des lijfs", d.i. „schaduw des lichaams". Haard of stookplaats wordt omschreven met: „fakkel van het flikkerende". Fakkel is de omschrijving van „oog" en „oog" is weer de gewone aanduiding van het kenmerkende, teekenende bestanddeel van iets, zooals het oog dat is van het gezicht. We kunnen het hier met „brandpunt" weergeven. Het flikkerende is het vuur en zoo beteekent de omschrijving van het begrip „haard" dus: „brandpunt van het vuur". De bamboepijp waarmee men het vuur aanblaast, heet in omschrijvende taal: „verlengstuk of aanhechtsel van den adem" en in priestertaal: „aanplaksel van den wind des lijfs". Op dezelfde wijze heet de tang: „verlengstuk der hand", wat weder wordt omschreven met: „aanlapsel der aanraakster". De bundel der zonnestralen heet: „goldene brugge" en de krokodil wordt, met eene verhaspeling van het woord „dapper", de dappappere genoemd.

Met de vermelding van deze bizonderheden omtrent de wijze waarop de priestertaal bij de Toradja-stammen van Midden-Celebes wordt gevormd, meen ik wel te kunnen volstaan. Thans laat ik volgen een fragment uit de priesterlitanie, eerst in priestertaal, daarna in de gewone spraak. Maat en rijm zijn behouden, zooals ze in den oorspronkelijken vorm waren. Het stuk beschrijft de afvaart der priesteres, die eerst nog eens met haar gezelschap van dienstbare geesten pinang pruimt en dan afvaart in den regenboog als vaartuig, om de Hemelzee over te steken en zoo de Bovenwereld te bereiken, waar zij den Hemelheer wil bezoeken, om van hem „langen adem" te verkrijgen voor den zieke ten behoeve van wien het reciet wordt verricht.

Liet us voorst die pijnang splitsen
Liet us saams die soeroch bitsen.
Wat us 't herte daad ontflikkeren
Wat dien doerf us aan kon wikkren.
Stegend langen 't bernpoentsrak
Zaten wi oep 't hijge dak.
't Voerwerk was die himmelbogo
't Voertuug, zeeglend neer oemhoge.
Goud sa, binde, stoof m'ien 't zwark
Goud sa, blitse, scheen doe stark.
Blies mie hijg ien 't sunneraum
Woei mie troch dat nivelschaum.
Det doch vlieg zie oure gong
Diere oure vloecht net jong.
Ja den dark, halt net moor stel
Vloeg doch, deurging was mien wel.
Steden troch end zoender steken
Zoender oependhold ta meken.
Binde fen dien zolten plas
Woei us oeber d' eerde ras.
Blies den , binde fen die geerde
Bracht us hijge oeber d' eerde.
Sloegt die vlerks, joe lochtbevarends
Toegt de riems, joe fiskerarends.
Met ien trokking on de sponen
Hadt g' us vloeg den beg gebonen.
Liet mie den die raum einvoeren,
Mids troch 'traume vuchthinstoeren.
Hijge oeber 't nivelmeere
Lag die stede fen dien Heere.

Laat ons eerst de pinang splijten.
Laat ons samen sirih bijten.
Die ons 't harte doet outgloeien
Die den moed ons aan doet groeien.
Stijgend langs het vuurhaardsrak
Zitten wij op 't hooge dak.
't Voertuig is de regenboog.
't Vaartuig zeilend naar omhoog.
Goedzoo, wind, stuw m'op in 't zwerk
Goed zoo, bliksem, schijn gij sterk.
Blaas mij hoog in 't luchteruim,
Waai mij door het nevelenschuim.
Laat maar vlug zijn onze gang.
Dure onze vlucht niet lang.
Ga dan door, houd niet meer stil.
Vlieg toch, doorgaan is mijn wil.
Steeds maar door en zonder staken,
Zonder oponthoud te maken.
Wind van uit de zoute zee
Waai ons over d' aarde mee.
Wind, blaas uit de rijstegaarde
Breng ons opwaarts over d' aarde.
Slaat dan, vogels, uit de vlerken,
Adlaars, wilt de riemen strekken.
Met één trekking aan de spanen
Hebt ge 't pad ons kunnen banen.
Laat mij dan de lucht doorschuren
Midden door het luchtsop sturen.
Hoog daar boven 't wolkenmeer
Ligt de woonplaats van den Heer.

Tot zoover de priestertaal. Maar ik mag hiermede niet eindiegen. Door een kunstmatige overdracht der taal, die voor ons iets onnoozels heeft, zou ik allicht een verkeerde voorstelling van de litanieën der Toradja-sche priesteressen bij U achterlaten en daarmede van de Indonesische priestertaal in 't algemeen. De bestudeering der Javaansche Kromo-taal, zooals die b.v. door den Heer Walbeehm is verricht, heeft ons reeds een blik gegeven in de methoden die tot kunstmatige veranderingen op die taal zijn toegepast en indien men een stuk Javaansche kromo-taal ging overbrengen in gekramaïseerd Nederlandsch, zou men terstond bespeuren, hoe zeer het Kromo gelijkt op de Toradja-sche priestertaal. „Hond”

is in het Kromo vervangen door „jakhals", vereenvoudigd tot jakals; het bestanddeel *als* is vervangen door „indien" en zoo is ontstaan „jakindien", een zeer deftig woord voor „hond", dat iedere Javaan zonder lachen gebruikt of aanhoort. De Indonesische priestertaal heeft dan ook voor ingewijden of buitenstaanders niets belachelijks; zij maakt integendeel de geleerdheid der priesters en priesteressen uit; door haar is het oefenen van gemeenschap met de onzichtbaren mogelijk.

Maar nu kom ik nog een oogenblik Uwe aandacht voor den inhoud der litanieën vragen. Ik wil nog enkele stukken voorlezen, ten vervolge op hetgeen ik zooeven in priestertaal heb weergegeven. De priesteres zet haren tocht door het luchtruim voort en zegt, in overvloedig parallelisme:

Wind, steek op en voer mij mede,
Bliksemstraal, verlicht mijn schreden.
Blaas m' o wind, door 't luchtruim heen,
Bliksemstraal, beschijn mijn schreên.
Voer ons op in snelle vaart,
Breng ons aanstonds hemelwaart.
Blaas ons voort en houd niet op,
Voer ons naar den wolkentop.
Wind der bergen, wind der zee,
Neem in snelle vaart ons mee.
Rappe vogels, heft ons hoog,
Brengt ons aan den wolkenboog.
Voert ons ijlings in uw vlucht
Tot aan 't boveneind der lucht.
Drijft in snelle vaart ons voort,
Opwaarts tot de hemelpoort,
Draagt ons bliksemsnel vooruit,
Totdat g' aan den hemel stuit.

Een eind verder in het gedicht zegt de priesteres:

Kijk, dat kan ik vliegen noemen
Zoo, nu mag 'k uw ijver roemen!
Dat gaat voort in snellen gang!
Zoo duurt onze reis niet lang.
Vaart maar door de wolken heen
d'Aarde is reeds diep beneên.

Na eenigen tijd nadert men den hemelkoepel:

Heft maar op den regenboog,
Draagt de bliksemschuit omhoog.
Drijf ons voort, gij snelle wind,
Waai ons hoog het luchtruim in.
Laat ons voortgedreven worden
Door de sterke geestenhorden.
Houdt met scherpe oogen wacht,
Geeft op alle dingen acht.
Dat we niet verdwalen kunnen
En den weg niet missen zullen.
Wilt eens in de verte staren!
Hoog daarboven kan 'k ontwaren
Heel het groote luchtgewelf,
't Onderst van den hemel zelf.
Snel is onze reis volbracht
Door der geesten tooverkracht.
Laat de wind zijn kracht aanwakk'ren!
Laat de bliksem helder flakk'ren!
Op, heft op den regenboog,
Draagt de bliksemschuit omhoog.
Eensklaps is 't met stijgen uit.
Plots'ling is de vaart gestuit.
Metgezellen, helpt eens mede
Trekt uw zwaarden uit de scheede.
't Zwaard aan uwe linkerzijde
Vat het met de handen beide
En doorboort de wolkenlagen
Dat wij verder kunnen varen
En doorsteekt het luchtgewelf
't Onderst van den hemel zelf.
Zie, daar is een gat geboord.
Roeit de hemelschuit weer voort.
Dwars door al de nevels henen
Door geen zonlicht meer beschenen
Tot de neveldamp verdwijnt
En de zon ons weer beschijnt.

Als nu het bezoek bij den Hemelheer is gebracht en de „lange adem" is gegeven, dan wordt die medegenomen in een uitgeholde kalebas-vrucht en de terugreis kan beginnen. Is die beschreven, dan eindigt ook de litanie voor zoover zij in den nacht wordt opgezegd. De priesteres moet het opkomen der zon afwachten, om den verkregen „langen adem" uit te storten op het hoofd van den zieke en zij doet dat met deze woorden:

Na het einde van den nacht,
Nu de zon reeds schijnt met kracht,
Is de tijd voor mij gekomen
Om de krachten te doen stroomen
Door mijn dienaars aangedragen,
Aangebracht door mijne slaven.
Lange adem, levensgeest,
Die afwezig zijt geweest,
Wil nu niet meer van ons scheiden
Wil standvastig bij ons blijven.
Blijf nu rustig in ons lijf,
't Zij voortaan uw vast verblijf.

Tot den zieke zegt zij:

Nu opnieuw de levenskracht
Op uw hoofd is aangebracht,
Kunt ge weder op gaan staan
En uw haar eens wasschen gaan.
Met een gelen waschcitroen
Kunt ge nu uw haar gaan doen.
Lange adem, blijf hier wonen
Levensgeest, blijf rustig troonen.
Laat geen booze geest u raken,
Laat geen duivel u genaken.

De Toradja-sche priesteres maakt ook telkens reizen naar de Onderwereld. Dit geschiedt na een sterfgeval, om de zielen, die mogelijk door den doode zijn meegenomen, terug te brengen. Zij wekt dan hare dienstbare geesten uit den slaap, verlaat in den geest het sterfhuis waar men haar geroepen heeft en gaat een eindweegs voort, tot dat de weg zich splitst in een pad dat opwaarts ten hemel voert en een dat nederwaarts naar de Onderwereld leidt. Aan het eind van dien weg bereikt men den top van den pinangboom, langs welken men in de Benedenwereld afglijdt.

Hebt g'uw slaap nog niet ten einde?
Rijst ge nog niet overeinde?
Staat eens op en zet u neder!
Keere uw levensgeest nu weder!
Gij, mijn veelbeproefde braven,
Gij, mijn oude, trouwe slaven,
Oude knecht Rantja Toembiga,

Oude slaaf Binero ngKila,
Gij zul: met mij medegaan,
Om op reis mij bij te staan.

't Roepen heeft niet lang genomen.
Allen zijn reeds opgekomen.
Laat ons d' adat niet verzuimen
En vooraf de sirih pruimen.
Zijn wij met de sirih klaar,
Staat dan op en volgt elkaar.
Richt naar d' uitgang uwe schreden,
Daalt de trap af naar beneden.
Loopt maar voort, laat u niet hindren,
Niets mag uwen gang vermindren.
Ginder moet de weg zich splitsen.
D' oude slaven zijn de gidsen.
Rukt de struiken uit het pad!
Onze weg zij eierglad.
'k Heb mijn blikken scherp gericht,
'k Zie al waar de splitsing ligt.

Waar de splitsing is gelegen,
Oopnen zich de beide wegen.
d' Eene stijgt naar 't Hemelrijk,
d' Andre daalt naar 't Doodenrijk.
Dalen wij met vlugge schreden
Langs den doodsweg naar beneden.
Op de Aarde heerscht de nacht,
In het Doodenrijk is 't dag.
Aldoor verder gaat de stoet.
Langzaam schuifend voet voor voet.
Bij den hoogen pinangtop
Houdt de weg nu plotsling op.
Langs den stam omlaag gegleden,
Komen w' aan zijn voet beneden.
Loopt maar voort en weest niet bang,
Ook al valt de tocht u lang.
Zie, daar komen w' aan een brug,
Gaat maar voort, deinst niet terug.
't Water onder uwen voet
Is voor d' eene helft als bloed.
Aldoor verder loopen wij.
Zie, daar is de smederij
Van den onderaardschen smid,
Die daar voor zijn aanbeeld zit.
Als hij in den weg wil treden,
Stel 'k met pinang hem tevreden.

Gaat nu voort en haast u wat,
Ginder ligt de doodenstad.

'k Heb de woning reeds gevonden
Waar men mij heeft heengezonden.
Laat ons vlug naar boven klimmen
Gaan wij nu het huis maar binnen.
— „Dooden, 'k heb u iets te zeggen,
'k Kom hier met u overleggen.
Sirih-pinang breng ik mede,
Stelt met weinig u tevreden,
'k Heb niet veel u aan te bieden
Allen zijn wij arme lieden".

Nu de gave is aangenomen,
Zal ik met mijn boodschap komen:
— „Staat mij toe eens rond te kijken,
Mooglijk zal het dan wel blijken,
Dat hier zielen zijn gekomen
Van de aarde meegenomen.
Staat mij toe eens rond te loeren
En ze weder mee te voeren.
Hier toch hooren ze niet thuis,
Op de aarde is haar huis".

De priesteres wordt nu verondersteld het huis door te zoeken en van tijd tot tijd een klein figuurtje in haar zak (dien ze los bij zich draagt) te stoppen, eene menschenziel, die er geheel als een menschje uitziet, maar niet grooter is dan eene hand. Daarna vervolgt zij:

Zoo, de vangst is goed gedaan,
— „Dooden, 'k wil naar huis toe gaan,
Laat nu niemand mij geleiden,
'k Wil in vrede van u scheiden.
Niemand ga nu met mij mede,
Thans gaan wij uiteen in vrede.
Niets is tusschen ons besproken,
Dat den vrede heeft verbroken".

Het nadrukkelijk afwijzen van alle begeleiding, heeft ten doel te voorkomen, dat sommige dooden van de gelegenheid zouden gebruik maken om weer naar de Aarde terug te keeren, waar ze toch zooveel liever zijn dan in het Doodenrijk, maar waar de levenden nu weer minder op hen gesteld zijn.

Aan het eind van een zoo gevaarlijken tocht als eene reis naar het Doodenrijk, moet de priesteres nog een tooverwensch over zich zelve uitspreken, om alle onheil dat haar op dien tocht zou zijn komen aan te kleven, van zich te doen. Zij eindigt daarom aldus:

Moge ik priesteresse blijven
Tot mijn leden gaan verstijven.
Tot mijn haren gaan verbleeken
En de tanden mij ontbreken.
Laat 't mijn leven niet verkorten,
Laat 't mij niet in 't onheil storten.
Moge ik levenskracht vergaren
Voor nog vele, vele jaren.
Laat mijn sarong zijn versleten
Eer ik waarlijk oud mag heeten.
Zij mijn tooverkruid verdord
Eer ik oud van jaren word.
Laat mijn einde nog niet komen.
Vloei mij 't leven toe in stroomen.

Hoe men ook over zulke priestertaal moge denken, bij het opmaken van zijn oordeel daarover mag niemand vergeten het element intimiteit in rekening te brengen, dat ongetwijfeld heeft medegewerkt bij het tot stand komen van deze kunstmatige geheimspraak, die den mensch het verkeer met de onzichtbare wereld moet openen. Waar de mensch in verbinding treedt met de geestelijke wereld, daar heeft hij aan zijn dagelijksche taal niet genoeg; hij wil haar uitbreiden, verdiepen, vervormen. Het laatste gelukt hem gemakkelijker dan het eerste, maar het spreekt toch van het besef, dat er intiem verkeer plaats heeft en dat het alledaagsche niet diënen kan. De priesteres, die als nederige smeekelinge, met offer en gebed stijgt zoo hoog als hare gedachten haar slechts brengen kunnen, heeft, naar hare vaste overtuiging, in hare kennis van der goden taal een middel om hooger te komen dan deze aarde en een weg om te voldoen aan behoeften, die hier niet bevredigd worden.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 13en OCTOBER 1919.

Tegenwoordig de Heeren: SNOUCK HURGRONJE, Voorzitter, DE LOUTER, TE WINKEL, MULLER, DE GROOT, OPPENHEIM, KLUYVER, BLOK, CALAND, BOISSEVAIN, HESSELING, D'AULNIS DE BOUROUILL, UHLENBECK, SIX, BOER, BAVINCK, COLENBRANDER, KRISTENSEN, KALFF, VAN GELDER, KERN, JUYNBOLL, KERNKAMP, VOGEL, VAN WAGENINGEN, WENSINCK, DE VISSER, DE BOER, JOSEPHUS JITTA en KUIPER, Secretaris.

De notulen der vorige vergadering worden goedgekeurd.

Van de Heeren Bredius, Huizinga en Vissering is bericht ingekomen dat zij verhinderd zijn de vergadering bij te wonen.

Nadat door den Secretaris de familie van wijlen het medelid der afdeeling den Heer J. Verdam is binnengeleid, geeft de Voorzitter het woord aan den Heer Uhlenbeck ter voorlezing van het door hem opgestelde levensbericht van dezen geleerde.

Voor dezen arbeid zegt de Voorzitter den Spreker dank, en vervolgens verzoekt hij den Secretaris de familieleden van den Heer Verdam uitgeleide te doen.

Hierop geschiedt mededeeling der ingekomen stukken.

1°. een schrijven van ons medelid J. van Leeuwen uit Amden, waarin deze bericht dat hij met 8 Febr. a.s. zeventig

jaar wordt en dus zal overgaan tot de rustende leden, maar thans reeds zijn lidmaatschap van de Hoeufft-commissie wenscht neer te leggen.

Aan de Hoeufft-commissie is hiervan bericht gegeven met verzoek de ontstane vacature aan te vullen.

2°. Twee prijsverzen voor de Hoeufft-wedstrijd

a. getiteld „Kitchener" onder het motto *duri solacia casus*

b. „ „Omnia vincit amor" onder het motto: *non invidet alterius qui suae confidit virtuti.*

Na rondvraag wordt hierop de vergadering gesloten.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 10en NOVEMBER 1919.

Tegenwoordig de Heeren: SNOUCK HURGRONJE, Voorzitter, VAN DER HOEVEN, DE LOUTER, TE WINKEL, MULLER, DE GROOT, KLUYVER, BLOK, CALAND, BOISSEVAIN, HESSELING, BREDIUS, SIX, BOER, COLENBRANDER, SALVERDA DE GRAVE, KRISTENSEN, VAN VOLLENHOVEN, KALFF, VÜRTHEIM, VAN GELDER, KERN, JUYNBOLL, KERNKAMP, VOGEL, HUIZINGA, WENSINCK, DE VISSER, DE BOER, JOSEPHUS JITTA, FRANTZEN en KUIPER, Secretaris.

Ingekomen zijn:

1. Bericht van het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen d.d. 14 October j.l. dat de door de Afdeeling voorgestelde wijzigingen in het Reglement van Orde op art. 5, 7, 8, 14 en 20 zijn goedgekeurd.

Aangenomen voor kennisgeving.

2. Schrijven van het Rumeensche gezantschap te 's Gravenhage d.d. 20 October j.l. met verzoek om nader bericht aangaande de gedrukte missive door de Akademie van Bucharest aan onze Akademie verzonden d.d. 9 Juli j.l. Aan het gezantschap is bericht dat de aandacht der Leden van onze afdeeling op deze missive werd gevestigd.

3. Bericht van den Heer Vissering dat hij verhinderd is de vergadering, althans het eerste gedeelte daarvan, bij te wonen.

4. Bericht van verhindering van den Heer Houtsma. Dergelijk

bericht van den Heer Van Wageningen, tevens inhoudende de mededeeling dat de Heer Kluyver zich bereid heeft verklaard in de plaats van den Heer Van Leeuwen zitting te nemen in de Hoeufftcommissie.

5. Drie prijsgedichten voor het certamen Hoeufftianum:

a. „*Stabat Mater*" in sapphische strofen overgebracht; motto: *Gemitus matris tuae.*

b. *Telemachus*; motto: *paullo maiora.*

c. *Pristina me meminisse iuvabit*; zonder motto.

Hierna verkrijgt de Heer De Visser het woord tot het voordragen van zijne bijdrage over „de Arhats" (discipelen van Buddha) in China en Japan.

De Arhats (discipelen van Buddha) in China en Japan.

Zoowel voor hen, wier belangstelling uitgaat naar het Buddhisme, als voor hen die bewonderend opzien naar de schoonheid der Oostersche kunst, is de Arhat een figuur van buitengewone beteekenis. Vooral in China en Japan speelt hij een zeer bijzondere rol in de wereld van Buddhisme en beeldende kunst.

Het woord Arhat beteekent „de Waardige", „hij die waard is" (n.l. om vereerd te worden). Hoewel hij den hoogsten der vier trappen, die des Buddha's volgelingen naar het Nirwāṇa voeren, heeft bereikt, is hij nog niet terstond vrij van wedergeboorte. Eerst wanneer hij in dit vierde stadium wederom tot den hoogsten graad is gestegen, valt hem reeds tijdens zijn leven het secundaire Nirwāṇa ten deel. Begeerte, affectie, onwetendheid en ketterij, de oorzaken van moreele besmetting, zijn in hem uitgeput, en bovennatuurlijke macht en kennis zijn hem ten deel gevallen. Zijn Wijsheid opent hem het Nirwāṇa. Geheel anders is de Bodhisattwa, wiens medelijden en actieve deugd staan tegenover de inactiviteit en de passieloosheid der Arhats. Zoo was het tenminste het geval bij de Zuidelijke Kerk, doch de Noordelijke wist aan bepaalde groepen

van Arhats een beteekenis te geven, die hun wezen geheel veranderde en hen als actieve verbreiders der leer deed optreden.

De gewichtigste groepen van Arhats, in China en Japan vereerd, zijn die der vijfhonderd en der zestien of achttien Arhats. Het getal vijfhonderd typeert in Indië blijkbaar een groot aantal, tot één groep vereenigd. We zien daar den Buddha omringd door zijne vijfhonderd discipelen. En in de zevende eeuw heetten vijfhonderd Arhats te leven in rotsholen op een berg bij Rājagṛha.

In *China* is de voornaamste groep van *vijfhonderd Lohans* (Chineesche transscriptie van 't woord Arhat) die van *T'ien-t'ai-shan*, „den Berg van 't Hemelsch Terras" in de provincie Cheh-kiang; deze groep vindt men eerst op het eind der tiende eeuw vermeld. Zij worden gedacht daar te wonen bij de majestueuse natuurlijke rotsbrug, waar een donderend neerstortende waterval de grootschheid van het landschap verhoogt, en tallooze wonderen door hen verricht worden. Vele andere tempels der 500 Lohans werden in China opgericht, zoowel in berggrotten als in steden. Deze heiligen werden zoowel als orakelgevers vereerd als om kinderzegen aangeroepen of als brengers van regen aangebeden. Ook golden zij als beschermers van tempels, bij wier poort zij in een afzonderlijk gebouw werden opgesteld. In de tiende eeuw in de providcie Cheh-kiang ontstaan, bloeide hun cultus er gedurende de beide volgende eeuwen. De priesters der *Dhāyna* (Meditatie)-school waren de voornaamste verbreiders hunner vereering, en zoowel door kleibeelden als door schilderijen werden zij in de tempels den geloovigen voor oogen gesteld.

Dit was ook het geval in *Japan*, waar vooral de *Rinzai*-tak der Dhyāna-secte in de veertiende eeuw speciale kapellen of corridors voor hen oprichtte en een tempel voor hen bouwde in een rotshol bij een natuurlijke brug, in navolging van China. Ook de Ōbaku-tak dezer secte vereerde de groep der 500 *Rakans*, zooals de Arhats in Japan genoemd worden.

Nog veel meer verbreid is de cultus der *zestien of achttien Arhats*, voornamelijk gebaseerd op een Indische, alleen in

Chineesche vertaling bewaard gebleven werk. De hoofdgedachte daarvan is, dat de Buddha, op 't punt het volledig Nirwāṇa in te gaan, de leer toevertrouwde aan zestien groote Arhats en hunne volgelingen, om haar te beschermen en te handhaven tot zij geheel zou zijn uitgebluscht. Eerst dan mochten zij het Nirwāṇa ingaan.

Deze gedachte, die men ook nog in een ander werk der Mahāyāna-school vindt, is blijkbaar een syncretistische poging om de inactieve Arhats der Zuidelijke kerk als actieve werkers in dienst der Noordelijke te doen optreden. Minder hoog dan de Bodhisattwas, naderen zij hen hierdoor in wezen. Wat het getal zestien betreft, hieraan ligt vermoedelijk de groep der Vier Groote Discipelen ten grondslag, die blijkbaar als beschermers der vier windstreken werden beschouwd. De eerste en voornaamste van deze zestien, voor 't meerendeel overigens vrij onbekende Arhats is *Piudola*, wiens toovermacht zeer groot was, doch die wegens 't misbruiken daarvan door den Buddha verbannen en tot Maihaya's komst van het Nirwāṇa uitgesloten werd. Juist dit laatste feit, in Hinayānistische bronnen vermeld, maakte hem als het ware het uitgangspunt der bovengenoemde Mahāyānistische gedachte. De vreemde keuze der anderen is vermoedelijk aan secte-redenen toe te schrijven.

In *China* kwam deze cultus op in de negende eeuw, verbreidde zich in de tiende, en had zijn bloeitijd tot in de dertiende eeuw. Voor de kunstenaars een zeer dankbaar onderwerp, werden deze zestien, later achttien, figuren tallooze malen in klei of op het doek voorgesteld. Vooral in de schilderkunst traden zij schitterend op den voorgrond, en de beroemde namen van *Kwan-hiu* en *Li Lung-mien* (9e en 11e eeuw) zijn er ten zeerste mee verbonden. Vier verschillende stijlen zijn te onderkennen in de tallooze Chineesche schilderijen uit den bloeitijd dezer vereering. Die van *Kwan-hiu* zijn forsch en grootsch, oud en verweerd, die van *Li Lung-mien* fijn en kalm, in gepeins verzonken. Weder zijn het de *Dhyāna*-priesters, die den cultus der zestien of achttien Lohans hebben verbreid. Het getal achttien, vermoedelijk veroorzaakt door

Taoïstische en ook Buddhistische redenen, verdrong sedert de tiende eeuw geleidelijk het oorspronkelijke getal van zestien. Het moderne China heeft de oude namen vergeten en de groep tot een wonderlijk mengsel van Indische en Chineesche priesters en een Chineeschen keizer vervormd.

In *Japan* werden sedert het eind der tiende eeuw Chineesche schilderijen der zestien Arhats ingevoerd en worden er nog in tempels bewaard. Doch in de twaalfde eeuw begonnen ook de Japansche schilders zelf dit onderwerp te behandelen. In de Kamakura periode (1198—1333) werd de vereering der zestien Rakans door de *Dhyāna*-secte verbreid, en in de Ashikaga-periode (1333—1573) kwam zij tot grooten bloei. Hunne houten beelden beschermden den ingang der kloosters, hunne schilderijen hingen aan de tempelwanden. Als groep van achttien werden zij in de 17e en 18e eeuw vereerd door den Obaku-tak der *Zen* (Dhyāna)-secte. Zoo gingen de Dhyāna-priesters voort den dienst der Arhats te prediken, hen beschouwend als hunne speciale beschermers, van oorsprong tot meditatie geneigd, doch daarnevens tot handelend optreden besloten ter wille van de leer en hare aanhangers. Door den invloed der Mahāyāna-leer waren de peinzende, slechts naar 't Nirwāṇa strevende Arhats actieve werkers geworden, en de faam hunner weldoende wondermacht had zich van Indië verbreid tot in het verre Japan.

De Voorzitter zegt den spreker, die zijne verhandeling afstaat voor de Verslagen en Mededeelingen, dank voor zijne belangrijke bijdrage, en noodigt, daar deze geen aanleiding geeft tot gedachtenwisseling, den Heer Colenbrander uit zijne korte mededeeling over *„de zending van Buckingham en Arlington in 1672”* te houden.

De heer Colenbrander brengt in herinnering Fruin's opstel van 1864 over de onderhandeling van Willem III met Karel II van Engeland in 1672, een model van historische critiek, dat vastgesteld heeft dat de stukken achter Costerus' Historisch

Verhaal van 1736, waaruit blijkt dat Willem III onder de voorwaarden, door hem aangeboden tot een afzonderlijken vrede met Engeland, zijne eigen souvereiniteit over de Zeven Provinciën heeft opgenomen, ontwijfelbaar echt zijn. Vreemd is echter dat Fruin zich toen beperkt heeft tot eene studie der stukken vanouds in Nederland bekend, en niet op het denkbeeld is gekomen ook na te gaan wat over deze zaak in Engelsche archieven mocht zijn te vinden; de kennis der Engelsche bronnen zou hem van het grootste gedeelte zijner bewijsvoering hebben ontlast; zij zou zijne conclusie niet hebben gewijzigd, maar zijne voorstelling vollediger en aanschouwelijker hebben gemaakt. Door Blok is dit reeds aangetoond in eene bijdrage voorkomende in de Handelingen en Mededeelingen der Maatschappij van Letterkunde van 1906—'07; de mededeelingen van Blok zijn sedert gestaafd door hetgeen over de zaak voorkomt in de Arlington-biographie van Miss Violet Barbour (Washington 1914). Naar aanleiding van het feit dat hij de gezamenlijke stukken uit de Engelsche archieven, die op deze zaak betrekking hebben, heeft uitgegeven in zijne dezer dagen verschenen bronnenpublicatie over de Groote Nederlandsche Zeeoorlogen, stelt de heer Colenbrander nevens elkander wat Fruin er van wist en wat men er thans van weten kan.

Engeland, dat bij zijn tractaat met Lodewijk XIV Zeeland voor zich en de bevordering van den Prins van Oranje had besproken, wordt in Juni 1672, wanneer te land Lodewijk XIV groote veroveringen maakt en het zelf in den zeeoorlog ongelukkig is, omtrent den afloop ongerust. Het zendt Halifax naar Lodewijk XIV, om dezen aan de jegens Engeland aangegane verplichting te herinneren. Nauwelijks is Halifax vertrokken, of Lodewijk XIV verzoekt dat Karel II Sidney Godolphin, zijn vertegenwoordiger in het Fransche hoofdkwartier, machtigen zal, nevens Frankrijk vrede met de Republiek te sluiten op de exorbitante, door Louvois aan Pieter de Groot medegedeelde voorwaarden. Wegens het groote belang der zaak machtigt Karel II niet Godolphin, maar zendt

Buckingham en Arlington, die onder meer in last hebben den Prins van Oranje zoo mogelijk de souvereiniteit over de Zeven Provinciën te bezorgen, of voor het minst het Erfstadhouderschap. Wanneer deze gezanten te Maassluis landen heeft de verheffing van den Prins tot stadhouder juist plaats gehad en is deze door de Staten uitgenoodigd, hen omtrent den vredehandel te adviseeren. Buckingham en Arlington denken bij den Prins licht spel te zullen hebben en hem, in ruil voor de souvereiniteit over hetgeen er van de Republiek zal overblijven, te kunnen bewegen tot aanvaarding der Fransche voorwaarden en tot afstand van Zeeland aan Engeland, wellicht zelfs tot uitlevering der geheele Nederlandsche vloot. Bij den Prins aangekomen, bevinden zij zich ten eenenmale in hem bedrogen. Hij noemt de Fransche voorwaarden geheel onaannemelijk, wil ook geen pandsteden aan Engeland inruimen, en verwerpt de souvereiniteit die hem voor het verraad van Nederland beloonen zal. Hetzelfde verzekert de Prins aan de Staten, wanneer hem de vredesvoorwaarden van Sleeswijk, waaromtrent Burckingham en Arlington inmiddels met Lodewijk XIV zijn overeengekomen, worden medegedeeld. Die voorwaarden houden zijne verheffing tot de souvereiniteit of voor het minst tot het erfstadhouderschap, doch ook den afstand van het gebied bezuiden de Lek aan Frankrijk, en van Walcheren, Sluis, Cadzand, Goeree en Voorne aan Engeland in. De Prins verklaart 20 Juli in de Staten van Holland, zich liever aan stukken te willen laten houwen dan zulk een accoord te maken; „hetgeen op zijn persoon slaat, komt van zijn vijanden en niet van zijn vrienden". Hieruit is evenwel niet af te leiden, dat de Prins toen alle verkeer met Buckingham en Arlington zou hebben afgebroken. Hij is bereid geweest zich de souvereiniteit te doen opdragen, mits op zijn eigen voorwaarden, en mits hij er den afzonderlijken vrede met Engeland voor kocht.

Hierover heeft de Prins nog met Buckingham en Arlington doen onderhandelen toen zij op den terugweg waren naar Engeland. Zij namen den weg over Antwerpen, om Monterey van onderstand aan de Republiek af te schrikken. Terwijl zij

daar waren verscheen 23 Juli namens den Prins van Oranje de Rijngraaf van Salm, met de vraag of Engeland bereid was vrede met de Republiek te sluiten op veel gematigder voorwaarden dan die van Sleeswijk; zoo ja, de Engelsche gezanten hadden dan slechts aan Van Beuningen (toen mede te Antwerpen aanwezig) te kennen te geven dat de Koning van Engeland er op rekende den Prins tot de souvereiniteit te zien verheven; „and certainly the thing would be done". — „Well", antwoordde Arlington, „wat shall we get, if we doe this for the Prince of Orange?" — „What would you ask?", zeide de ander. — De moderatie die de Engelschen wilden toestaan bleek zóó onbeduidend dat de Rijngraaf de schouders ophaalde en vertrok. Den 26sten ontvangen zij te Gent „two lines of civility from the Prince of Orange, but not one word of business, off or on". Den 27sten, uit Brugge, hebben zij daarop Sylvius naar den Prins afgevaardigd met mondeling bericht van hun vertrek; indien de Prins nog iets had voor te stellen, kon hij dat door Sylvius te Londen doen aanbrengen.

De Prins heeft daarop inderdaad Sylvius naar Engeland gezonden met het aanbod van Sluis als pandstad, in geval de Koning met Frankrijk breken wilde en een afzonderlijken vrede sluiten met de Republiek; onder de voorwaarden is ook 's Prinsen souvereiniteit over de zeven provinciën opgenomen. Vóór 8 Augustus zijn deze voorwaarden in handen van Karel II geweest, die ze 10 Augustus heeft verworpen.

Zoo stellig als de Prins versmaad heeft, de souvereiniteit te aanvaarden uit de handen van een overwinnend Frankrijk, even zeker heeft hij ze willen gebruiken als middel om Engeland van Frankrijk te scheiden. Toen het doel hem later bereikbaar bleek zonder dit middel, heeft hij den voor hem ijdel geworden titel niet meer nagejaagd.

Naar aanleiding van het gesprokene ontwikkelt zich een korte gedachtenwisseling tusschen de Heeren Blok en Colenbrander, waarna de Voorzitter den spreker, die een uittreksel van zijne mededeeling beschikbaar stelt voor de notulen, den dank der vergadering brengt.

Bij de rondvraag biedt de Heer Boer ter uitgave in de Werken der Akademie aan, eene verhandeling van Prof. J. H. Scholte te Amsterdam, getiteld „Zonagri discurs von waarsagern". De Voorzitter benoemt tot leden eener commissie van beoordeeling voor deze verhandeling de Heeren Frantzen en Boer, die in eene volgende vergadering verslag zullen uitbrengen.

De Heer Caland biedt aan voor de Bibliotheek een verhandeling van zijne hand getiteld „The Baudhāyana Śrauta Sutra belonging to the Taittiriya Saṃhitā", verschenen in de Bibliotheca Indica.

De Heer Bredius biedt aan het zesde deel zijner Künstler-Inventare.

Voor beide geschenken zegt de Voorzitter den gevers dank, waarna hij de vergadering sluit.

DE ARHATS IN CHINA EN JAPAN

BIJDRAGE VAN DEN HEER

M. W. DE VISSER.

Zoowel voor hen, wier belangstelling uitgaat naar het Buddhisme, dien machtigen stroom waarlangs de Indische gedachte zich over heel het Oosten heeft verbreid, als voor hen, die bewonderend opzien naar de schoonheid der Oostersche kunst, is de Arhat een figuur van buitengewone beteekenis. Vooral in China en Japan speelt hij een zóó bijzondere rol in de wereld van Buddhisme en beeldende kunst, dat een studie daarvan den vorscher ruimschoots beloont voor de groote inspanning des geestes, door de moeilijke problemen van dit onderwerp vereischt.

Reeds had ik een groot deel van deze studie achter mij, toen Prof. SYLVAIN LÉVI, aan wien ik erover geschreven had, mij meldde, dat hij samen met Prof. CHAVANNES het vraagstuk der Arhats, voor zoover het de groep der 16 en 18 Arhats betrof, aan een nauwkeurig onderzoek onderwierp. Nadat ik hun den bouw van mijn werk uitvoerig had medegedeeld en hun tevens met vreugde den voorrang had verleend bij het uitgeven hunner ongetwijfeld ook voor mijn studie uiterst waardevolle resultaten, hadden deze eminente kenners van het Indisch en Chineesch Buddhisme de groote vriendelijkheid, zich tot de reeds vermelde groep te blijven beperken en aan mij dit groote onderwerp in zijn geheelen verderen omvang, ook waar het de kunst betrof, te willen toevertrouwen. Tevens zonden zij mij reeds lang geleden de drukproef van hun prachtig artikel, dat daarna (in 1916) in het *Journal Asiatique* is verschenen. Dit wierp weer een nieuw, helder licht op het moeilijkste deel van dit onderwerp. Na

eenige overweging besloot ik, hunne resultaten en vermoedens naast mijne oorspronkelijke beschouwingen te plaatsen, om daardoor den lezer den gang van het onderzoek en der redeneering duidelijk te doen zien. Ik wil niet nalaten, ook hier, bij 't geven van een overzicht der verkregen gegevens, mijn hartelijken dank uit te spreken aan die beide hoogstaande mannen, die met zoo groote welwillendheid den eenvoudigen werker op hun gebied de vriendenhand reikten. Helaas, de groote CHAVANNES is ons nu reeds ontvallen, kort na zijn leerling PETRUCCI, den eminenten kenner der Chineesche en Japansche schilderkunst. Ik voel mij gedrongen een weemoedige en dankbare hulde te brengen aan de nagedachtenis van die beide geleerden, wier fijnbesnaard gemoed zoo diep de schoonheid voelde van die hooge kunst, en die door hun scherpzinnig en geduldig vorschen wetenschap en kunst vereenden tot een schoon geheel.

Naam en wezen der Arhats.

§ 1. Wat is een Arhat? Wat beduidt de naam, en wat is 't dat zijn wezen stempelt tot iets hoogs en bovenaardsch? De beantwoording van die vragen voert ons deels naar Indië zelf, deels naar het Verre Oosten, China en Japan. *Arhat*, zoo leert ons Indië, is evenals *Arhant* het tegenwoordig deelwoord van het werkwoord *arhati* („hij is waardig"); de nominatiefvorm is *Arhan*, en de beteekenis is „hij die waard is" (nl. om vereerd te worden). Chineesche Buddhisten hebben het vertaald door *ying-kung*, d. i. „hij die beantwoordt aan de offers", d. w. z. hij die zijn vereering waard is. Hoewel nu deze vertaling 't naast bij de ware beteekenis van het woord komt, vindt men twee andere termen, gebaseerd op valsche etymologie, veel meer in de Chin. Buddhistische literatuur. Dit zijn *shah-tseh*, „hij die de roovers doodt" en *puh-sheng*, „niet geboren", d. i. „niet herboren". Het eerste, de meest gebruikelijke vertaling, gaat uit van de veronderstelling als zou 't woord *Arhan* bestaan uit *Ari*, vijanden, en *han*, ver-

nielen, dooden. Daar nu de Tibetanen het woord vertalen door „Overwinnaar der vijanden", *ari-han*, is 't duidelijk dat we èn bij de Chineezen èn bij de Tibetanen te denken hebben aan de *vijanden des gemoeds*, bestaande in alle gemoedsaandoeningen, die door den Arhat zijn overwonnen. Doch de term *ari-han*, hoewel bestaande, heeft met 't woord *arhan* niets te maken. De tweede term, „niet herboren", schijnt eerder een definitie dan een poging tot vertalen te zijn. Dit is ook het geval met andere termen; zoo vinden we b.v. in een Chineeschen commentaar op het Lotus sūtra *Ying chăn* „Hij die beantwoordt aan de Waarheid", d. i. de Ware Man, *Chăn-jen*. Ook duidt men hem aan door de woorden „Zonder studie", açaikṣa, want, zegt een Chineesch Buddh. woordenboek, hij die de Wet (d. i. de leer) niet kent, moet studeeren, m. a. w. wie, zooals de Arhat, de Wet wel kent, behoeft geen studie meer.

Hoewel de Arhat den hoogsten der vier trappen, die naar 't Nirwāṇa voeren, heeft bereikt, is hij nog niet terstond vrij van wedergeboorte. Eerst wanneer hij in dit vierde stadium wederom tot den hoogsten graad is gestegen, heeft hij de lange reis volbracht en valt hem reeds tijdens zijn leven het secundaire Nirwāṇa ten deel. „In hem", zegt Kern in zijn *Manual of Indian Buddhism*, „zijn uitgeput de oorzaken van moreele besmetting: *begeerte*, *affectie*, *onwetendheid* en *ketterij*" (dit is de „vernietiging van fouten" (āsravakṣaya), door de Chineezen vertaald door „volledige uitputting van het doorsijpelen (lekken)", d. w. z. het volledige te niet doen van het verkeerde). „Hij is", vervolgt Kern, „vrij van *onreinheden*, heeft afgeworpen de slechte neigingen des gemoeds; hij heeft zijn taak vervuld, zijn last nedergelegd, alle banden, ook de hoogere, verbroken, en de vier soorten van *bovennatuurlijke macht*, de zes soorten van *bovennatuurlijke kennis*, ja de acht *Widyās*, soorten van kennis, waartoe het aan de contemplatie verbonden ware inzicht behoort, verkregen". Zoo is hij door zijn bovennatuurlijke macht in staat om de beteekenis van elken tekst te doorgronden, de wet aller dingen, als door den Buddha geleerd, te begrijpen, en alles uit te leggen en te

bespreken. En door zijn bovennatuurlijke kennis bezit hij 't hemelsch oog dat alles ziet wat er in de wereld gebeurt en hoe in al de werelden de wezens sterven en geboren worden; het hemelsch oor dat alle geluiden van 't heelal kan hooren en verstaan; hij kent de gedachten van anderen, zoowel als hunne vroegere existenties en de zijne; hij beschikt over zijn eigen lichaam naar willekeur, en weet in zich te vernietigen al de besmettende hartstochten. Hij is de *Ārya*, de Edele, bij uitnemendheid, en zijn Wijsheid (*Prajñā*) opent hem 't *Nirwāṇa.*

Er zijn volgens KERN twee soorten van Arhats: de *zuiver contemplatieve philosophen* die *wijsheid zoeken*, en zij, die zich slechts wijden aan de rust. Hoewel het onbekend is of iedere wijze deze twee trappen heeft te doorloopen, is alleen hij een Arhat in den volsten zin des woords, die de volmaakte kennis heeft bereikt. Alle Arhats, zoowel de lagere zoekers naar wijsheid als de tot rust gekomenen, hebben als doel het Nirwāṇa, doch voor de lageren kan dit nog zeer ver verwijderd zijn.

Het *Chineesche* Buddhisme onderscheidt *drie graden* van Arhats, de *stompen*, de *middelmatigen* en de *scherpen*, en zes klassen (volgens 't commentaar op het Lotus sūtra), waarvan de vijf eerste blijkbaar de contemplatieve wijsheidzoekers, en de zesde de rustigen bevat. Ook in 't Lamaisme vindt men deze drie graden. De eersten zijn, zegt GRÜNWEDEL, vrij van alle verlangens naar materieel bestaan, van trots, eigenwaan en onwetendheid. Ze hebben een juist inzicht in alle zonden en in alle dingen, en de grootste liefde voor alle wezens (dit zijn de *contemplatieve* philosophen, de zoekers naar inzicht).

De tweeden zijn de asekha, de *uitgeleerden,* die alle boeien hebben verbroken, en wier karma ten einde is. Zij worden niet wedergeboren. Dit zijn de *rustigen.*

De derden zijn verzonken in samādhi, alle hartstocht is weg, en de diepste vrede heerscht in hun ziel. Reeds zijn ze in 't secundaire Nirwāṇa, en bij hun dood treden zij 't Parinirwāṇa in.

De Japansche Buddhisten, die ook 8 Wimokṣas, zelfbevrijdingen van den geest, als door de Arhats volbracht vermelden, wijzen

op 't groot verschil in *zelfstandigheid van begrip* tusschen de verschillende discipelen van den Buddha, zooals een *Ānanda* en een *Çāriputra* tegenover den domnen Cūdapanthaka.

Doch nog veel grooter is 't verschil tusschen den *Arhat*, ook den hoogste, en den *Bodhisattwa*. Deze laatste heeft, zooals Kern ons leert, vele groote zedelijke en verstandelijke eigenschappen; het meest op den voorgrond treedt zijn *medelijden*. Hij vertegenwoordigt in 't algemeen de *actieve deugd* tegenover de *inactiviteit* der Arhats, het *medelijden* tegenover de *passieloosheid* der Arhats. Bezitten de laatsten evenals de Bodhisattwas de 37 verstandelijke hoedanigheden, die tot de verlichting voeren, zij hebben niet in dezelfde mate als de Bodhisattwas de tien moreele deugden (*paramitās*).

De Bodhisattwas zijn, in tegenstelling met de Arhats, steeds *actief* en *medelijdend*, en gaan door ontelbare geboorten om eindelijk het Buddhaschap te bereiken. Volgens de *Mahāyānisten*, die naast Maitreya, den toekomstigen Buddha, den eenigen Bodhisattwa dien 't Zuidelijk Buddhisme vereert, tal van Bodhisattwas hebben uitgedacht, gebruikten deze het hoogste der drie voertuigen, het *Mahāyāna*, de Pratyekabuddhas het middelste, het *Madhyimāyāna*, en de Arhats, hartstochteloos en niet actief, het *Çrāwakayāna*, het voertuig der „hoorders", d. i. het *Hīnayāna*. Het ideaal van den Mahāyānist is niet de Arhat, die alle menschelijk gevoel heeft afgeschud, maar de *edele*, *zelfopofferende*, *actieve Bodhisattwa*. In den Buddha, besluit Kern, zijn beiden vereenigd tot een harmonisch geheel.

Ook de Japansche Buddhisten wijzen op 't radikale verschil tusschen Buddhas en Bodhisattwas eenerzijds en de Arhats anderzijds. De eersten zijn de actieve leeraars der door hen bereikte wijsheid, de verlossers der levende wezens; de Arhats echter zijn zonder actie en profiteeren alleen zelf van hun wijsheid, nl. door 't Nirwāṇa in te gaan. De oude orthodoxe kerk kende dit onderscheid wel, maar vooral de Mahāyāna school, met haar zelfopofferende Bodhisattwas legde er den vollen nadruk op.

Hoezeer de *Zuidelijke kerk* de Arhats vereerde blijkt uit 't verhaal van den Chineeschen pelgrim FAH-HIEN, die in 410 n. C. op Ceylon den koning en 't volk zag deelnemen aan de plechtige begrafenis van een Arhat. Met groote statie en vele offers had de verbranding plaats, waarna men de beenderen verzamelde en er een *stūpa* voor oprichtte. Bij de hoofdstad Nagāra zag hij wel duizend stupas van Arhats en Pratyekabuddhas.

Daartegenover staat het *Mahāyānistisch* verhaal van den pelgrim HÜEN-TSANG (646 n. C.), waarin we den Bodhisattwa Dewa een Arhat zien bezoeken, om door hem van zijn twijfelingen verlost te worden. De Arhat legde hem alles uit, maar toen hij ten laatste niet meer antwoorden kon op zijn vragen, steeg hij in 't geheim op naar den Tushitahemel en ondervroeg daar Maitreya. Deze vermaande hem, *zeer veel eerbied te betoonen* aan den Bodhisattva, die in de Bhadrakalpa een Buddha zou worden. Terstond keerde nu de Arhat terug en verklaarde de moeilijkste vragen met groote welsprekendheid. Daarop zeide Dewa, dat hij dit zonder de hulp van Maitreya's goddelijke wijsheid niet zou geweten hebben. De Arhat stemde dit toe, *rees van zijn zetel, dankte den Bodhisattwa nederig* en betoonde hem den *grootsten eerbied en bewondering*. Hier zien we hoe een Arhat in *wijsheid* een Bodhisattwa kon overtreffen, en dezen toch als een *veel hooger* wezen behandelde. De *Arhat* met zijn grootere wijsheid representeerde om zoo te zeggen de *Hinayāna* leer, de *Bodhisattwa* daarentegen was het goddelijke wezen vereerd door de aanhangers van het Mahāyāna.

De 500 Arhats in Indië.

§ 2. Wanneer we de verschillende groepen van Arhats nagaan, in China en Japan vereerd, dan zijn daarvan die van 500 en van 16 of 18 verreweg het gewichtigst. Toch treffen we er ook de groep der *Tien Groote Discipelen* aan, te weten *Mahākāçyapa, Ānanda, Çāriputra, Subhuti, Pūrṇa, Maudgalyāyana, Katyāyana, Aniruddha, Upāli* en *Rāhula*. Van hen behoort

alleen de laatste, Rāhula, tot de groep der 16 Arhats. Chineesche werken uit den Buddhistischen canon noemen ons hunne namen, en oude beelden en schilderijen, de laatste uit de Sung dynastie, vertoonen ons hunne eerwaardige gestalten.

De groep der Vier Groote Çrāwakas, in Chineesche vertalingen van Mahāyānistische en Hīnayānistische sutras vermeld, zullen we in verband met de 16 Arhats nader bespreken. Een enkele maal, n. l. in het voor deze studie zeer gewichtige *Hīnayānistische Ekottarāgama sūtra* (Nanjō 543), wordt de groep der 100 grootste discipelen genoemd, waartoe de beide eersten der vier groote Çrāwakas behooren, evenals ook zes der groep van zestien; doch veel gewichtiger is de groep der 500 Arhats.

Dit getal 500 zien we in Indië telkens en telkens weer terugkeeren, niet alleen ten opzichte der Arhats, maar ook waar 't Bodhisattwas of andere personen of zaken betreft. Het typeert blijkbaar een groot aantal, tot één groep vereenigd. Vijfhonderd Arhats vormden het eerste concilie na des Buddha's dood, onder Mahākāçyapa's leiding; vijfhonderd Arhats en vijfhonderd gewone monniken hielden een partijcongres te Pātaliputra, in Koning Açoka's tijd (circa 241 v. C.). Deze 500 Arhats, die de toen nog niet bekeerde koning in den Ganges wilde doen werpen, vluchtten door de lucht naar de bergen van Kashmir. De berouwvolle koning volgde hen en smeekte hen terug te keeren, doch zij weigerden, waarop hij 500 kloosters voor hen oprichtte en hun 't geheele koninkrijk Kashmir schonk. Ongeveer 100 jaar na Christus had het derde concilie te Kashmir plaats onder bescherming van koning Kanishka; volgens een Tibetaansche bron bestond het uit 500 Arhats en 500 Bodhisattwas. In 't Chineesch vertaalde Hīnayānistische sūtras doen ons o. a. den Buddha zien omringd door zijne 500 discipelen, de Arhats; nu eens is hij met hen in 't bamboepark te Rājagṛha (Nanjō 543, Ekottarāgama sūtra), dan weer vliegt hij met hen door de lucht naar het *Anawatapta* meer op den top van den mythischen berg in 't centrum van Jambudwīpa. Deze geheele berg (*Kw'un-lun*), zegt de voorrede van een dezer sūtras (Nanjō 733), bestaat uit kostbare steenen,

en er zijn 500 *grotten* in 't rond, alle van geel goud, en steeds bewoond door 500 Arhats. In 't midden van het Anawataptameer, waaruit vier groote rivieren ontspringen, is een gouden terras met gouden lotusbloemen, wier stengels uit de zeven kostbare gesteenten bestaan; daarheen plácht de Buddha met zijn gevolg van 500 Arhats te vliegen en op den 15den der maand de voorschriften te verklaren. Volgens een ander Hînayânistisch sutra (Nanjo 729), getiteld „Sūtra over de oorspronkelijke verrijzenis (d. i. de vroegere geboorten) van de 500 discipelen, door hen zelf verhaald", woonde er een Nāga, d. i. een half-goddelijke Slangenkoning, in een prachtig paleis in 't midden van het meer, van waaruit hij de bronnen van 5 rivieren beheerschte. Deze koning, die om zijn goddelijke deugd een Bodhisattwa werd tijdens zijn leven, noodigde den Buddha met zijne 500 Arhats in zijn paleis te gast. Na den maaltijd zetten allen zich op lotuszetels, en 29 der Arhats, o. a. Mahākāçyapa, Çāriputra, Mahāmaudgalyāyana, Piṇḍola en Rāhula, verhaalden achtereenvolgens, elk in een hymne, hunne daden in vroegere existenties, die hun geluk of ongeluk hadden gebracht. Ten slotte zong de Buddha een hymne over den oorsprong der menschelijke hartstochten. Vier van deze 29 Arhats behooren tot de groep der 16 Arhats, n. l. *Piṇḍola*, *Wakula*, *Cūdapanthaka* en *Rāhula*.

Slaan we Mahāyānistische bronnen op, dan vinden we in een sūtra (Nanjō 1322) het verhaal van 500 *blinde bedelaars*, die tot den Buddha togen om genezen te worden. Na vele moeilijkheden op hun reis van Waiçālī naar Çrāwasti, na misleid te zijn door hun gids en tevergeefs den Buddha in Magadha te hebben gezocht, komen ze ten langen leste bij hem aan. Nauwelijks treft hen zijn goddelijk licht, of hunne oogen worden geopend en zij aanschouwen hem, omringd door zijn monniken. Daarna verklaart hij hun de Wet, en terstond bereiken zij het Arhatschap. Dan verklaart de Buddha aan Ānanda, hoe deze zelfde 500 bedelaars vroeger 500 rijke kooplui waren, die op hun reis, door de duisternis misleid, in een door roovers onveilig gemaakte streek kwamen. Zij waren in

doodsangst voor hunne goederen, en smeekten alle goden om hulp. Toen had Sarwada, een vroegere incarnatie van den Buddha, medelijden met hen. Hij omwikkelde zijn armen met linnen gedrenkt in olie, en gebruikte ze als toortsen om hun weg te verlichten. Zoo bereikten ze in 7 dagen een veilige plaats. Dit was oneindig veel kalpas geleden; toen reeds bracht hen de Buddha van duisternis tot licht. In een ander sutra (Nanjō 113, Mahāparinirwāṇa sutra) zijn deze 500 Arhats *kooplui*, op weg beroofd en *blind* gemaakt door roovers; na den Buddha de Wet te hebben hooren uitleggen, worden ze allen opeens Arhats, en sedert dien tijd *leven ze in de bergen en bosschen, als wondermacht bezittende Arhats.* Hier zijn blijkbaar de beide verhalen dooreengemengd.

In een sectie van het Mahāyānistische Lotus sutra (Nanjō 138), getiteld „Sectie gewijd aan de voorspelling ontvangen door de 500 discipelen", hooren we den Buddha aan zijne 500 Arhats voorspellen, dat zij allen *Buddhas* zullen worden, allen met den naam van *Samantaprabhāsa* (Universeel Licht). Zeer verheugd vergelijken zij zich nu met een arm man, die een parel verborgen vindt in zijn kleed, dat een rijke hem geschonken heeft; zij meenden slechts een *klein deel van 't Nirwāṇa* te krijgen, en nu wachtte hen 't Buddhaschap en *Parinirwāṇa.* Dit is typisch afwijkend van de oorspronkelijke Arhatgedachte; immers de ware Arhat wordt geen Buddha, doch wijdt zich inactief en passieloos aan 't verkrijgen van 't *volledige* Nirwāṇa, dat hij ten slotte bereikt zonder Buddhaschap.

Raadplegen we ten slotte de Chineesche pelgrims, dan vinden we dat FAH-HIEN (die reisde 399—414) in 't begin der 5de eeuw op den Gierentop verscheidene honderden van grotten zag, in elk waarvan een Arhat zat te mediteeren. En op den Kukkuṭapāda heuvel woonden Arhats, die de vrome geloovigen 's nachts bezochten, om met hen over de leer te discussieeren en hun twijfel te verdrijven, en daarna weer spoorloos te verdwijnen. In HÜEN-TSANG's tijd (646) heetten 500 Arhats te leven in rotsholen op den *Buddhawanagiri* genaamden berg bij Rājagṛha. Daar zou de Buddha afgedaald zijn in een dier rotsholen

en er een tijd verblijf gehouden te hebben. „Sommigen, die bidden de Arhats te mogen zien", zegt de pelgrim, „gelukt dit. Dan komen de Arhats in de gedaante van leerling-monniken (çrāmaneras) in de dorpen om voedsel bedelen. Nu eens verbergen zij zich, dan weer verschijnen zij. Deze goddelijke mirakelen zijn verschillend en moeilijk te verhalen".

Tot zoover de 500 Arhats in Indië. Laat ons nu zien, hoe deze ideeën weerklank vonden in China en Japan.

De 500 Lohans in China.

§ 3. De voornaamste groep van 500 *Lohans* (Chin. transcriptie van 't woord Arhan) in China is die van *T'ien-t'ai-shan* (den „Berg van 't Hemelsch Terras"), ten Z. W. van Ningpo, in de provincie Cheh-kiang. Eerst op 't eind der 10de eeuw vinden we deze groep vermeld in de „Biographieën van eminente Buddhistische priesters der Sung dynastie" (960—1279). Zij komen 't meest overeen met de 500 Arhats van den berg Buddhawanagiri bij Rājagrha, die volgens Hüen-tsang de grotten van dien Indischen berg bewoonden en van tijd tot tijd als çrāmaneras te voorschijn kwamen. Hüen-tsangs werk verscheen in 646 (de *Si-yuh-ki*); vermoedelijk had men in China vóór dien tijd nooit van die Arhats van den berg Buddhawanagiri gehoord. Doch blijkbaar heeft men eerst later het idee op den berg *T'ien-t'ai* overgebracht. Ook sprak een latere overlevering van 500 Arhats die onder leiding van Wakula uit Indië naar China kwamen, en van wie 200 zich op den berg T'ien-t'ai vestigden, en 300 naar den berg Yen-tang togen.

Uit de biographie van een Chineesche non der Dhyāna-secte hooren we, dat zij de 500 Arhats van 't Anawataptameer uitnoodigde en 7 dagen lang onthaalde, en vervolgens die van 't derde concilie van Kashmir te gast ontving. Ook deze beide groepen waren dus in China bekend, doch werden beschouwd nog steeds in Indië te wonen.

Op den berg *T'ien-t'ai* is een groote natuurlijke rotsbrug; ruischend stroomen twee beken door het dichte woud en storten

vereenigd neer in een donderenden waterval; dan schiet de stroom door onder de natuurlijke brug, die zich machtig verheft en aan 't geheel een grootschen aanblik geeft. Naast de brug is een kleine tempel met 500 kleine steenen figuren, die vereerd worden door hen wier devotie hen voert langs het gevaarlijke pad dat over den waterval leidt. In dit grootsche landschap wonen de geheimzinnige, bovennatuurlijke Arhats; van uit de cellen van het naburig klooster hooren de monniken even vóór dageraad den koorzang der heiligen, waarvan het woud weergalmt. De brug zelf zien we op een Japansch schilderij uit de tweede helft der 18de eeuw.[1]) Daar stormt een groot aantal leeuwen in wilde vlucht langs de steile rotsen omhoog naar de hooge natuurlijke brug, en vele ploffen neer in den bodemloozen afgrond, te midden van den donder van den waterval en den witten damp der nevelen. Hier vestigde zich reeds in 575 een Buddhistische kluizenaar (Chi-k'ai), en richtte later een vrome monnik uit het inmiddels verrezen klooster den tempel der 500 Lohans op, zooals we lezen in de in 988 verschenen „Biographieën van eminente priesters der Sung dynastie". Hij liet hunne portretten schilderen voor dezen tempel, en telkens wanneer er een gereed was, werd deze Arhat in een plechtige nachtelijke ceremonie het heiligdom binnengeleid, en kwam hij in persoon in de gedaante van een goudkleurigen vogel van de Rotsbrug erheen gevlogen. Jaarlijks hield de koning des lands een offerplechtigheid ter eere dezer Arhats. Bij de Rotsbrug zag men hen wandelen of zitten in de gedaante van Indische monniken, en tallooze wonderen verrichten. Zij wandelden over 't water als ware het vaste grond, en verschenen daar, naar we lezen in 't boek van een *Dhyāna* monnik uit 't begin der 11de eeuw, aan sommige groote priesters van die secte, aan wie zij den raad gaven er een klooster te bouwen. Overigens is deze berg de hoofdzetel van de ernaar genoemde T'ien-t'ai secte. In een werk uit de 13de eeuw over Buddha en de Patriarchen wordt

---

[1]) *Kokkwa* 118, Pl. VI, p. 193.

vermeld, dat een priester dezer secte, die in 1158 stierf, door 't volk als een der 500 Arhats van den berg T'ien-t'ai werd beschouwd. Ook verhaalt ons dit boek, hoe in 984 Keizer T'ai-tsung 516 Arhatsbeelden liet maken, die hij aan den Shen-ch'ang tempel op den berg T'ien-t'ai schonk. Dit waren blijkbaar de beide groepen van 500 en 16 Arhats.

In 1168 bezocht de Japansche priester Eisai, de beroemde verbreider van de *Dhyāna* secte in Japan (1141—1215), den berg T'ien-t'ai, en was verrukt over 't prachtige landschap. Toen hij bij de Rotsbrug kwam, brandde hij ter eere van de 500 Arhats wierook en thee. Nooit vergat hij dezen berg, en gedurende zijn tweede verblijf in China bracht hij er geruimen tijd door (1187—1191). Geen wonder, dat ook in Japan speciaal de *Dhyāna* (*Zen*) secte de Arhats vereerde van oude tijden af. Ook Japan had zijn 500 Arhats van de Rotsbrug, in navolging van China.

Een tweede centrum van de vereering der 500 Lohans in China is het aloude *Tsing-ts'zĕ* klooster (het „Klooster der Reine Affectie"), een heiligdom van de Dhyāna secte in Hangcheu, een district van de provincie Cheh-kiang. Volgens den schrijver van de in 1735 verschenen *Si-hu-chi* of „Geschrift omtrent het Westermeer" (een bekend meer in de buurt van Hangcheu), werd dit klooster in 954 gebouwd op last van Koning Ts'ien-Shuh van Wu en Yueh. Kort daarna brandde het af, doch werd herbouwd, en 500 Arhatsbeelden werden in steen of hout, volgens een andere bron in klei, gemodelleerd, alle verschillend, doch vol leven. De maker, een monnik, verdween daarna spoorloos (blijkbaar was het zelf een Arhat geweest). Dit waren, zegt de schrijver, de 500 kooplui uit de *Mahāparinirwāṇa* sūtra (waar, zooals ik reeds meedeelde, de Indische verhalen der 500 blinde bedelaars en der 500 kooplui dooreengemengd zijn), die, beroofd en blind gemaakt door roovers, tot den Buddha gingen en ineens het Arhatschap bereikten. *Toen verspreidden zij zich en leefden in de bergen en wouden,* sedert dien tijd *in staat hun lichaam te verdeelen en allerlei gedaanten aan te nemen, en geluk te brengen aan de menschen.*

Ook spreekt deze schrijver van 18 *gouden* Arhats, door een Dhyāna-meester gegoten op zijn verzoek, ingewilligd door den zelfden koning van Wu en Yueh (947—975), in wiens droom de 18 Arhats waren verschenen en den wensch van den priester hadden goedgekeurd. Nadat nu deze eerste Lohankapel was verbrand, werd een nieuwe tempel gebouwd, en daarvoor werden de 500 Arhatbeelden vervaardigd.

Hoe men in een anderen tempel uit de 10de eeuw in dezelfde provincie (Cheh-kiang) de beelden der 500 Arhats in later tijd als *orakelgevers* beschouwde, blijkt uit de mededeeling van een anderen schrijver van de Ts'ing dynastie, die ook over de buurt van 't Westermeer schreef. Zij die wierook brandden voor deze 500 Arhats en hen vereerden, begonnen hen af te tellen bij een willekeurige figuur; naar mate nu de laatste Arhat, bij wien ze kwamen na het getal hunner eigen levensjaren te hebben afgeteld, droevig of vroolijk keek, voorspelde hun dit leed of vreugde. Ook stond naast één hunner, die in een apart kastje stond, een bamboe koker met bamboe divinatie reepjes. Kinderlooze vrouwen baden om kinderzegen tot dezen Arhat, die volgens een absoluut waardelooze, zeer verwarde lijst hunner namen Anantakāya, „Onbegrensd Lichaam" heette (wat n.b. een naam is waarmede de groote Bodhisattwa Kṣitigarbha wordt aangeduid!).

Een derde heiligdom der 500 Lohans was een grot op den berg *Yen-fung* (de „Wilde Ganzen piek") in *Wen-chen*, ook al weer een district in de zelfde provincie Cheh-kiang. Daarin waren hunne beelden uitgebeiteld. In de 12de eeuw bezocht een gouverneur van dat district, die uit vroegere levens met één hunner in nauwe relatie heette te staan, dit gewijde rotshol.

Een vierde tempel, waar de 500 Lohans werden vereerd, was *Siang-kwoh-szĕ* in K'ai-fung-fu, de hoofdstad der Noordelijke Sung dynastie. In 1077 heerschte er groote droogte in de buurt van die residentie. De keizer, die streng vastte om er een eind aan te maken (want de Zoon des Hemels was in de eerste plaats aansprakelijk voor dergelijke calamiteiten), droomde op een nacht dat een Buddhistische monnik te paard

door de lucht reed, wolken en damp spuwend. Den volgenden morgen regende het overvloedig. Toen liet de verheugde keizer een beeld van den monnik maken naar de beschrijving die hij van hem gaf; en met dit beeld ging men naar hem zoeken en bevond, dat het de 13[de] der 500 Lohans van den Siang-kwoh tempel was. Blijkbaar waren ze in een afzonderlijk gebouw bij de tempelpoort geplaatst, om den ingang te beschermen. Daarop maakten de Keizer en een Raadsheer elk een kort gedicht hierop, met zinspeling op een beroemde plaats in de *Shu-king*; spoedig vonden deze gedichten als populaire zangen hun weg onder het volk. Deze Arhat gaf dus regen, een der grootste zegeningen voor het vaak aan groote droogte lijdende China; hetzelfde vinden we vermeld van een groep van 16 Arhats, vereerd op een berg in de provincie Kiang-si.

Behalve nog andere groepen van 500 beelden dezer heiligen, in andere tempels vereerd, worden in de 11de eeuw ook schilderijen, in een lange rol de geheele groep voorstellend, vermeld, o.a. een werk van den beroemden schilder Li Lung-mien, en een ander van een Buddhistischen priester Fah-neng. In 't midden van 't laatste stuk zag men den Buddha met Mañjuçrī en Samantabhadra, omringd door 10 discipelen (vermoedelijk de 10 Groote Discipelen), 16 Arhats die eerbiedig naar hem opkeken (blijkbaar de groep der 16 Arhats) en 2 beschermgeesten, één ter linker- en één ter rechter zijde, in wapenrusting, met getrokken zwaard en een strijdbijl.

Wanneer we de verschillende oude berichten nagaan, dan komen we tot de conclusie, dat de Noordelijke Sung-dynastie (960—1127) de tijd was, waarin de vereering der 500 Lohans zich in China verspreidde, speciaal in de provincie Cheh-kiang, en tevens de tijd, waarin de kunstenaars hen begonnen af te beelden in klei en op het doek. In de 10[de] eeuw in die provincie ontstaan, bloeide hun cultus er gedurende de beide volgende eeuwen. Vermoedelijk had hij zijn oorsprong op den berg T'ien-t'ai, die er de voornaamste zetel van bleef, en werd vooral verbreid door de Dhyāna-school. Dit laatste was, zooals we vervolgens zullen zien, ook het geval in Japan.

De 500 Rakans in Japan.

§ 4. Schilderijen en beelden geven ons in Japan te samen met de schrijvers het beste beeld van den dienst der 500 Rakans (de Jap. uitspraak van 't woord Lohan). Allereerst zijn er in den tempel *Daitokuji* te Kyōto 82 schilderijen, elk 5 Arhats voorstellend. Oorspronkelijk waren er 100, doch 6 zijn er verloren en 12 bevinden zich in het Boston museum, ver afgedwaald van hun heiligdom! Deze tempel behoort tot den *Rinzai*-tak van de *Zen*-, d. i. Dhyāna-secte. Inscripties geven ons den naam der beide Chineesche schilders die ze vervaardigd hebben, en ook den tijd, n.l. 1178, alsook het Chineesche klooster waar deze stukken geschilderd werden. Weer was het in de provincie Cheh-kiang, en daar ze volgens de overlevering oorspronkelijk tot de tempelschatten behoorden van den in 't begin der 13de eeuw door Eisai gestichten tempel *Jufukuji* te Kamakura, ligt het vermoeden voor de hand, dat deze stichter der Dhyāna-secte in Japan ze uit China heeft meegebracht [1]).

Evenals in China werd in Japan vaak een afzonderlijke kapel voor de Arhats gebouwd, behoorende tot den complex van gebouwen van een groot Buddhistisch heiligdom. Zoo bouwde men in 1290 een specialen Arhatscorridor in den hoofdtempel van den *Rinzai*-tak der Dhyāna-secte (*Nanzenji*) te Kyōto, waarin de oudste Japansche schilderijen der 500 Rakans, voor die gelegenheid geschilderd, werden opgehangen. En ongeveer in 1340 had hetzelfde plaats in den Rinzai-tempel *Kenchōji* te Kamakura. Zijn deze verloren gegaan, bewaard zijn de 50 kakemono's der 500 Rakans, geschilderd van 1383—1386 door den beroemden priester-schilder Chō Densu, alias Minchō, en behoorende tot de tempelschatten van het Rinzai-heiligdom *Tōfukuji* te Kyōto [2]). Deze stukken, waarvan er 5 ontbreken, zijn zeer mooi van kleur en lijn, en hun stijl is

---

[1]) *Kokkwa* 238, Pl. II; 274, Pl. I.

[2]) *Kokkwa* 187, Pl. II (Minchō); *Kokkwa* 259, Pl. V, VI; *Sel. Rel.* XVIII, Pl. 14; I Pl. 16.

die van de Ming-dynastie. Veel later, in 1677, werden ze gecopieerd voor een *Shingon* tempel te Yedo. Een andere groep van 50 schilderijen, hetzelfde onderwerp behandelend, werd in 1791 door een vromen ambtenaar voor een tempel te Yedo vervaardigd. In stille afzondering, gescheiden van zijn gezin, schilderde hij steeds door, want hij had een gelofte gedaan, dat ze binnen 5 jaren klaar zouden zijn; inderdaad vervulde hij het plan, en de wonderlijke finesse van 't werk bestond daarin, dat al de figuren uit zeer kleine, in groen, wit en goud geschilderde Chineesche karakters waren samengesteld, n.l. uit gedeelten van den tekst van het Lotus sūtra! „Nooit was te voren zoo iets gezien”, zegt de schrijver verrukt; wij voor ons voegen er bij „gelukkig maar, dat een dergelijk, met ware kunst niets meer te maken hebbende daad, die wel van devotie, maar niet van smaak getuigde, tot de zeldzaamheden behoorde”. Elders lezen we nog van een dergelijk kunststukje, voorstellende de 16 Arhats, neerdalend op een wolk, eveneens uit karakters van heilige teksten in de volgorde der passages samengesteld. Wat de 500 Arhats betreft, nog niet lang geleden werden door Kano Isshin 100 schilderijen, deze groep voorstellend, vervaardigd voor den Jōdotempel Zōjōji te Tōkyō.

In de tweede helft der 14de eeuw schreef de *Rinzai*-priester Zekkai een stuk over „de Reliekpagode van den Rakantempel in de provincie Buzen”, waarin we lezen dat in 1360 de *Rinzai*-monnik Shōkaku het rotshol bij de *Rotsbrug* bij 't dorp Atoda betrok, dat ten slotte een tempel werd. Kort daarop kwam er een Chineesche priester, die de 500 Arhats in het rotshol uithieuw. Tevens werd een reliek van Buddha uit koning Açoka's stūpa aan den tempel geschonken, en een kostbaar versierde pagode werd daarvoor opgericht door den Shōgun Ashikaga Yoshimitsu (1358—1408), die den berg den Gierenpiek noemde (Gishakutsu, een transcriptie van den Indischen naam Gṛdhrakūṭa) naar den beroemden berg bij Rājagṛha. Dit herinnert aan Fah-hien's verhaal van de Arhats, wonend in holen op den Gierenpiek.

Schrijvers uit de 18de eeuw vermelden dezen rotstempel,

met zijn door zuilen gedragen zoldering. De natuurlijke brug, die een zeer gevaarlijke passage over den afgrond vormt, was natuurlijk de aanleiding tot het vestigen van een aan de 500 Arhats gewijd rotsheiligdom in navolging van China met zijn beroemden Arhattempel van de Rotsbrug op den berg T'ien-t'ai. Behalve van de 500 Rakans zijn er beelden van Çākyamuni, Mañjuçrī en Samantabhadra, de 10 Groote Discipelen, de 8 Nāgakoningen en attendanten, wat ons aan het lange rolschilderij uit de 11de eeuw herinnert. De Chineesche monnik, die deze beelden vervaardigd had, keerde na de groote inwijdingsplechtigheid in 1360 naar den berg T'ien-t'ai terug.

Ook de eerst in 1655 in Japan ingevoerde Ōbaku tak van de Dhyāna secte vereerde de 500 Rakans. Dit blijkt uit 't feit, dat men in 1696 te Yedo een kapel van die secte oprichtte voor de houten beelden van Çākyamuni en de 500 Rakans. Twee Shōguns schonken en vergrootten het grondgebied ervoor, en 't volk van Yedo contribueerde voor 't maken der beelden en 't bouwen der tijdelijke en vaste tempels.

Wanneer we al deze gegevens nagaan, komen we tot het besluit, dat de Rinzai en Ōbaku takken van de Dhyāna secte den dienst der 500 Rakans in Japan hebben verbreid, zooals ook in China de Dhyāna priesters de voornaamste leiders waren op dit gebied. De derde tak dezer secte in Japan, de Sōdō tak, speelt er echter geen rol bij. De reden hiervan is duidelijk: de Rinzai en Ōbaku takken kwamen uit 't Zuiden van China, uit de buurt van den berg *T'ien-t'ai* en *Fuh-kien*, terwijl de Sōdō tak het noordelijk deel der Dhyāna school vertegenwoordigt.

De 16 Arhats in Indië.

§ 5. Het Indische, alleen in Chineesche vertaling bewaarde werk, waarop de vereering der 16 Arhats berust, is de *Fah-chu-ki*, welks titel voluit luidt: „Geschrift betreffende het vertoeven van de Wet (d. i. de Buddhistische Leer) (in deze wereld), uitgelegd door den Grooten Arhat Nandimitra". Het is in 654 vertaald door den pelgrim Hüen-tsang, en 't be-

hoort tot de gemengde werken van den Canon. 't Begint als volgt. „De volgende overlevering wordt vernomen. Tijdens de 800 jaren na des Bhagawats Parinirwāṇa was er in de hoofdstad van Koning Prasenajit van 't rijk Siṃhala (Ceylon) een Arhat, Nandimitra genaamd. Deze Arhat legde aan een groote menigte monniken en nonnen uit, hoe de Buddha, toen hij op 't punt was 't volledig Nirwāṇa in te gaan, *de leer toevertrouwde aan* 16 *Groote Arhats en hunne verwanten* (*d. i. volgelingen*), *en hun beval haar te beschermen en te handhaven en hare uitblussching te voorkomen.* Voorts beval hij hun, voor zich zelf en voor degenen die geschenken uitdeelden (aan monniken) „een waar veld van geluk" te veroorzaken en die gevers „de belooning van de groote vrucht" deelachtig te doen worden.

Op de vraag der menigte hoe die Arhats heetten, gaf hij hunne *namen*, 't aantal hunner *volgelingen* en hun woonplaats op. Het waren:

1. *Piṇḍola Bharadwāja*	1000	Aparagodāna	W. vasteland
2. *Kanakawatsa*	500	Kashmir	
3. *Kanaka Bharadwāja*	600	Pūrwawideha	O. vasteland
4. *Subinda* (?)	700	Uttarakuru (Kurudwīpa)	N. vasteland
5. *Nakula* (vgl. Wakula)	800	Jambudwīpa	Z. vasteland
6. *Bhadra*	900	Tāmradwīpa	
7. *Kālika*	1000	Saṃghaṭadwīpa	
8. *Wajraputra*	1100	Paraṇadwīpa (?)	
9. *Gopaka* of *Çwapāka*	900	Berg Gandhamādana	
10. *Panthaka*	1300	Trayastriṃçat hemel	
11. *Rāhula*	1100	Priyañgudwīpa	
12. *Nāgasena*	1200	Berg Potalaka (?)	
13. *Iñgada* (Añgaja?)	1300	Berg Wipulapārçwa	
14. *Wanawāsi*	1400	Berg Watsa (?)	
15. *Ajita*	1500	Berg Gṛdhakūṭa	
16. *Cūḍapanthaka*	1600	Berg Nemindhara	

Daarbij zien we dat de grootste discipelen van den Buddha, zooals Mahākāçyapa, Ānanda, Çāriputra e. a. in deze lijst ontbreken, en dat naast Piṇḍola, Rāhula, Panthaka en Nāgasena allerlei obscure figuren, van wie men ternauwernood in de heilige teksten leest, op deze wijze een eereplaats komen innemen in 't Buddhistisch pantheon. Het getal hunner volge-

lingen varieert van 500 tot 1600, en als woonplaatsen der vijf eersten gelden het W., O., N. en Z. vasteland van den kosmos benevens Kashmir, dat vermoedelijk als Centrum bedoeld is. De anderen wonen in vier andere dwīpas, op zes bergen (o. a. den Gierenpiek) en in den Trayastrimçat hemel.

Dan zegt Nandimitra, dat deze Zestien Groote Arhats zich met hunne volgelingen volgens de hun door den Buddha opgelegde taak begeven naar plaatsen, waar vromen hunne mildheid toonen aan monniken en kloosters, en dat zij er verschijnen in allerlei gedaanten, hunne heiligheid verbergend en er uitziend als gewone monniken, en op die wijze heimelijk de offers ontvangend, waardoor zij maken dat de gevers de belooning voor hunne vroomheid deelachtig worden. „Zoo beschermen en handhaven zij de leer en schenken overvloed aan de met rede begaafde schepselen. Als de tijd komt, dat 't menschelijk leven in Jambudwīpa op zijn kortst is, n. l. slechts 10 jaren, en oorlog en roof en onderlinge moord hoogtij vieren, dan zal Buddha's leer op éénmaal uitdooven. Na dien tijd van oorlog en roof echter zal 't menschelijk leven geleidelijk weer toenemen en klimmen tot een lengte van 100 jaren; het volk van deze wereld zal al dat lijden der voorafgaande oorlogen moede zijn en zal weer vreugde scheppen in het beoefenen der deugd. Dan zullen deze 16 Groote Arhats met al hunne volgers terugkeeren onder de menschen, verheffen en verklaren de onovertreffelijke leer, ontelbare menigten redden en hen tot 't monniksdom bekeeren, en overvloed brengen aan de met rede begaafde schepselen. Dit zal zoo voortgaan tot het menschelijk leven in deze dwipa 60000 jaar zal duren. Dan zal de onovertreffelijke leer zich over de wereld verspreiden, schitterend en onophoudelijk, doch later, als 't menschelijk leven 70000 jaar zal duren, dan zal de onovertreffelijke leer voor altijd worden uitgedoofd. Dan zullen deze Zestien Groote Arhats met al hunne volgelingen allen bijeenkomen in deze dwipa. Door middel hunner bovennatuurlijke kennis zullen zij van de zeven kostbaarheden een *stūpa* maken, majestueus en schoon, hoog en breed, en in dien stūpa zullen zij verzamelen al de

dhātu, d. i. de heilige relieken van des Buddha's lichaam. Dan zullen de Zestien Groote Arhats met al hunne volgelingen ommegangen maken rond den stūpa en de relieken vereeren met offers van wierook en bloemen, en ze eerbiedig prijzen. Na honderd, duizend ommegangen om den stūpa en na de eerbiedige riten volbracht te hebben, zullen zij allen verrijzen in de lucht, en den stūpa als volgt toespreken: „Wij vereeren den Eerwaardige dezer wereld, Çākyamuni, den Tathāgata. Wij hebben zijn leeringen en bevelen ontvangen, wij hebben de Ware Leer beschermd en gehandhaafd, en ten behoeve van dewas en menschen allerlei overvloed voortgebracht. Thans, nu de Tripiṭaka is te niet gegaan en de nidānas (de redenen van bestaan, oorzaak en gevolg) zijn vervuld, verlaten wij deze wereld en gaan in tot 't Nirwāṇa". Na deze woorden gesproken te hebben zullen zij allen Parinirwāṇa ingaan. En door de macht hunner gelofte, van te voren geuit, zal er een vlam verrijzen en hunne lichamen verbranden. Gelijk de vlam van een lamp die is uitgebluscht, zoo zal hun gebeente verdwijnen zonder eenig spoor na te laten. Dan zal de stūpa plotseling in de aarde verzinken tot aan de streek van 't Gouden Wiel; daar zal hij blijven. En de onovertroffen Leer van Çākyamuni, den Eerwaardige der Wereld, zal voor altijd zijn uitgebluscht, en zal nooit weer verschijnen in deze drieduizend, vele vele duizenden werelden."

Ten slotte lezen we dat Nandimitra, na over Maitreya's toekomstig verschijnen in deze wereld en over de toekomstige belooningen voor deugdzame daden gesproken te hebben, door de macht van zijn bovennatuurlijke kennis in de lucht verrees en allerlei mirakelen bedreef. Daarna, in de lucht de diamanten pose (zittend met gekruiste beenen) aannemend, ging hij in tot 't Parinirwāṇa, en door de macht van zijn gelofte, van te voren geuit, verrees er een vlam en verbrandde zijn lichaam, zoodat een regen van beenderen neerkwam op de aarde. De groote menigte monniken richtte een stūpa voor deze relieken op en vereerde ze met offeranden.

Dit is de eenige tekst, waarin we de namen en woonplaatsen

der 16 Arhats vinden, en tevens de geschiedenis en de taak dezer groep in 't verleden, heden en toekomst. Toch was 't bestaan van zulk een groep in China bekend lang vóór deze tekst in 't Chineesch vertaald werd (654), want in een ander werk der Tripiṭaka was er reeds kort op gewezen.

Dit is n.l. een Mahāyānistisch çāstra, een discussie over de leer, samengesteld door den Bodhisattwa STHIRAMATI en vertaald in de eerste helft der 5de eeuw door TAO-T'AI, een çramaṇa uit de Noordelijke Liang-dynastie (397—439). Daar lezen we: *„Er zijn de Arhats Piṇḍola, Rāhula en dergelijke mannen, zestien in 't geheel, allen groote çrāwakas* (persoonlijke discipelen van den Buddha), *die verspreid wonen in de dwīpas. In andere sūtras wordt ook verklaard dat er* 99 *myriaden Groote Arhats zijn, die allen voor 't aangezicht des Buddhas het plan hebben opgevat om de leer te beschermen en in deze wereld te blijven leven. Al deze heiligen wonen in Pūrwawideha* (O.), *Aparagodāna-dwīpa* (W.), *Priyañgu-dwīpa, Siṃha-dwīpa, Jambudwīpa* (Z.), *Mahājambudwīpa, in Bhadrika's woonplaats, in Kashmir* etc., tot aan *het groote Anawatapta-meer, en zijn daar beschermers van Buddha's Wet. Als men zegt dat het Mahāyāna Māra's woord is, dan is dit een groot leed voor Buddha's Wet, en al deze heiligen moeten dit ten volle voorkomen."*

Een derde werk, dat tot de oorspronkelijk chineesche werken van den canon behoort, en samengesteld is in 665 door den priester TAO-SÜEN van de T'ang-dynastie, citeert dit çāstra en voegt er bij: *„Steeds wonen al de Groote Arhats en hunne volgelingen in Jambudwīpa en in de hemelen der drie andere windstreken, veroorzakend „een veld van geluk" en beschermend de Wet"*. Daarna volgt wat we in de *Fah-chu-ki* hebben gelezen omtrent Nandimitra's verklaring der 16 Groote Arhats, doch zonder hunne namen of woonplaatsen.

Uit deze drie teksten kunnen we 't volgende opmaken:

1) De groep der 16 groote Arhats was in de 4de eeuw in Indië bekend.

2) Piṇḍola en Rāhula waren er de hoofdpersonen van.

3) Vermoedelijk hoorde men in China voor 't eerst van 't

bestaan dezer groep in de Noordelijke Liang dynastie, d. i. in 't begin der 5de eeuw.

4) Doch al hunne namen en woonplaatsen, alsmede 't aantal hunner volgelingen, werden eerst meer dan 2 eeuwen later bekend (in 654) door 't vertalen van de *Fah-chu-ki* door HÜEN-TSANG.

5) *Kashmir*, in de beide Indische teksten genoemd te midden der groote werelden en in den eersten en voornaamsten tekst als 't ware als centrum tusschen de 4 windstreken vermeld, is blijkbaar het middelpunt, misschien wel het uitgangspunt van dezen cultus geweest. Ter bevestiging van 't laatste citeeren Lévi en Chavannes nog een ander Chineesch sūtra, waar we lezen dat „*Piṇḍola en de anderen allen woonden in 't koninkrijk Kashmir*".

6) Volgens den tweeden tekst moeten de Arhats (niet alleen die 16, maar ook alle anderen, die de gelofte hebben afgelegd om, in deze wereld blijvend, des Buddha's leer te beschermen), alle aanvallen op de *Mahāyāna* leer, als zou dit des Duivels woord zijn, afweren. Hier zien we hen dus als beschermers der Mahāyāna leer vermeld, ondanks hun oorspronkelijk Hinayānistisch karakter. Inderdaad is ook dit karakter geheel veranderd, want in plaats van alleen te streven naar hun eigen ingaan in 't Nirwāṇa, spelen zij nu de zelfopofferende rol der Bodhisattwas van 't Mahāyāna, die met eindelooze verschuiving van hun eigen Buddhaschap de leer verbreiden en de geloovigen beschermen.

Ik moet bekennen, dat ik bij 't wikken en wegen der verschillende argumenten, die vóór en tegen een *Mahāyānistischen* oorsprong van den cultus der 16 groote Arhats pleiten, oorspronkelijk overhelde tot de veronderstelling dat het een idee der *Hinayānisten* was, dat later door de Mahāyānisten was overgenomen.

De argumenten daarvóór waren de volgende:

1) *Mahāyāna* bezat de Bodhisattwas als beschermers en handhavers der leer en had dus de Arhats als zoodanig niet noodig.

2) *Hīnayāna* behoefde, als tegenhanger der Bodhisattwas, een groep van wezens, die de leer en de geloovigen voortdurend beschermden.

3) *Pindola*, de eerste en voornaamste dezer groep, is een zuiver Hīnayānistische figuur.

4) Ook de andere 15 Arhats zijn voornamelijk uit Hīnayānistische werken bekend.

5) Het çāstra in quaestie is wel is waar Mahāyānistisch, maar Sthiramati, de schrijver, woonde volgens Hüen-tsang in Wallabhī, waar de meeste monniken de leer der Sammitīyas van het Hīnayāna bestudeerden. Zoo zou hij dus licht 't idee der 16 Arhats aan bronnen van die school hebben kunnen ontleenen.

6) Ceylon, waar Nandimitra volgens de *Fah-chu-ki* leefde en de zaak der 16 Arhats verklaarde, is een Hīnayānistisch milieu bij uitnemendheid.

Toen ik nu echter LÉVI en CHAVANNES' prachtig gedocumenteerde en uiterst zorgvuldige redeneering over dit vraagpunt las, werd ik geleidelijk tot de tegenovergestelde overtuiging gebracht, n.l. dat we hier te doen hebben met een syncretistische poging, niet van Hīnayānistischen, maar van Mahāyānistischen kant, en wel om deze redenen:

1) Ceylon was sedert het begin der 5de eeuw (Fah-hien's tijd) niet meer 't uitsluitend domein der Sthawiras; zelfs heeft later Amoghawajra (8ste eeuw) volgens zijn biographie juist daar zijn Tantrische leer vastgesteld, die de laatste ontwikkelingsphase van 't Mahāyāna vormt. In zoo'n milieu zou dus een uit Mahāyānistische bron voortvloeiend syncretistisch werk zeer wel denkbaar zijn.

2) De catalogus van Buddhistische werken, dien de schrijver van de *Fah-chu-ki* geeft, is duidelijk van *Mahāyānistisch* standpunt uit gemaakt, want de Mahāyānistische werken gaan voorop; ook krijgen de Bodhisattwas een eereplaats, onmiddellijk na de Buddhas en vóór de Çrāwakas. Wat de keuze der werken betreft, 't is typisch dat hij de beroemdste heeft weggelaten en alleen werken van den tweeden rang heeft opgenomen, precies als bij

de keuze der Arhats zelf. Dit schrijven Lévi en Chavannes toe aan de *secte waartoe hij behoorde.*

Het voornaamste argument is m. i. het tweede, n.l. het geven van den voorrang aan de Mahāyānistische werken en aan de Bodhisattwas. Wanneer een belijder van 't Hīnayāna, met 't doel om de Arhats tot een soort van tegenhangers der Bodhisattwas te maken, dit werk geschreven had, zou hij stellig de werken van zijn eigen leer eerst vermeld hebben. Wanneer dus de beide Indische werken, waaruit we deze geheel nieuwe rol der Arhats en hunne groepeering in 16 heiligen hebben leeren kennen, door belijders der Mahāyāna leer zijn geschreven, dan moeten we wel tot het besluit komen, dat het een idee is, dat deel uitmaakte van 't streven der Mahāyānisten, om alle heiligen en goden aan hun leer dienstbaar te maken, een streven dat zijn toppunt bereikte in de Tantrische school. Tevens begrijpen we hoe de 500 Arhats van in hunne rotsholen mediteerende, op 't Nirwāṇa wachtende monniken door ditzelfde streven der Noordelijke Kerk werden omgewerkt tot ijverige beschermers van de leer en brengers van rijken zegen aan de lijdende menschheid. Terecht worden de 16 Arhats in een Chineeschen ceremonieelen tekst van den *Sōdō* tak der Dhyāna secte in Japan gekarakteriseerd als çrāwakas in hun uiterlijke verschijning, maar Bodhisattwas in hun innerlijk wezen en handelingen.

Wat hun aantal betreft, terecht zijn zoowel de Japansche geleerde Ōmura als ook Chavannes en Lévi, geheel onafhankelijk van elkaar, tot 't vermoeden gekomen, dat de groep der *Vier Groote Discipelen* er aan ten grondslag ligt, en dat deze als beschermers der vier windstreken werden beschouwd. We lezen van hen in het Mahāyānistische sūtra over Maitreya's geboorte op aarde (Nanjō 208), vertaald in 't begin der 4de eeuw (door Dharmaraksha), het volgende: „De Buddha zeide tot Kāçyapa: „De jaren van mijn leven zijn opgebruikt, en weldra zal ik den leeftijd van 80 jaren bereiken. Thans heeft de Tathāgata *Vier Groote Çrāwakas* (persoonlijke discipelen), die in staat zijn om de taak op zich te nemen van het rond-

gaan en 't bekeeren der menschheid; hun wijsheid is onuitputtelijk, hun deugden zijn vele. Het zijn de bhikshus:
1) *Mahākāçyapa*, 2) *Kuṇḍopadhāniya*, 3) *Piṇḍola*, 4) *Rahula*.

Gij, Vier Groote Çrawakas, moogt Parinirwāṇa niet ingaan vóór mijn Leer geheel zal zijn te niet gegaan; dan eerst zult gij Parinirwāṇa binnentreden. Wat Mahākāçyapa betreft, zelfs dan nog zal hij blijven en Maitreya's verschijnen in de wereld afwachten."

Verder hooren we daar hoe Mahākāçyapa in 't centrum van een berg in Magadha zal leven, en dat Maitreya daar zijn meditatiegrot zal vinden, en hem den volke zal toonen. Op dit gezicht zal een enorme menigte het Arhatschap bereiken. Dan zal hij Mahākāçyapa's kleed* (dat van den vroegeren Buddha) nemen en het aantrekken en Mahākāçyapa's lichaam zal terstond als sterren uiteenspatten. En Maitreya zal allerlei bloemen aan hem offeren. Zoo zal de toekomstige Buddha het eenige reliek van de Leer zijns voorgangers eeren.

Precies dezelfde passage vinden we in het Hīnayānistische *Ekottarāgama sūtra* (Nanjō 543, vertaald in 384—85 door Dharmananda). Eenigszins anders luiden des Buddha's woorden in het eveneens Hīnayānistische sūtra over de vragen, door Çāriputra aan den Buddha gesteld (Nanjō 1152). Daar hooren we dat deze vier groote Arhats getuigenis zullen afleggen van 't geloof in den tijd van de schijnleer, als de menschen er een grooten afkeer van zullen hebben. „Gij zult", zegt de Buddha tot hen, „naar gelang van 't gewicht der omstandigheden beelden doen verschijnen van den Buddha of de monniken. Nu eens zult gij woorden doen hooren in de lucht, dan weer zult gij een helder licht doen schijnen, of zelfs aan droomen werkelijkheid verleenen. Wanneer Maitreya neerdaalt op aarde, zult gij Nirwāṇa mogen ingaan".

Het doet ons vreemd aan, dat één dezer vier uitverkoren Arhats, Kuṇḍopadhāniya, een zeer obscuur persoon was, die zelden in de sūtras wordt vermeld. Wel is hij, te samen met Piṇḍola, ook onder de 100 heilige wijzen, in het Ekottara sūtra genoemd, doch overigens hooren we zeer weinig van

hem. Niet minder vreemd is 't, dat van deze vier alleen *Piṇḍola* en *Rāhula* onder de 16 Groote Arhats zijn opgenomen, en dat de grootste, *Mahākāçyapa*, vergeten is. Mogelijk werd hij, omdat hij in de bergen verdwenen was en daar, in diepste meditatie verzonken, Maitreya's komst afwachtte, niet tot de actief werkende Arhats gerekend en daarom als een geheel ter zijde staande figuur beschouwd. Doch Chineesch-Buddhistische priesters vonden blijkbaar zijn afwezigheid in de groep der 16 Arhats zóó vreemd, dat ze hem en een anderen çrāwaka erbij voegden en een groep van 18 Arhats vormden.

Ook zouden we verwachten, dat althans Rāhula als tweede der lijst van 16 zou gelden in plaats van als n° 11, en dat hij, zooals Piṇḍola 't Westelijk vasteland bewoont, in het Oostelijk continent zou tronen. Doch wanneer we nagaan, dat in Tibet om onbekende redenen de geheele volgorde der namen en streken is veranderd, komen we tot de slotsom, dat wel 't getal *vier*, in verband met de windstreken gebracht, aan de groep van 16 ten grondslag moet hebben gelegen, doch dat de groepeering overigens willekeurige veranderingen onderging, wellicht aan secte-invloeden toe te schrijven. Eén figuur is echter in de beide groepen (die van 4 en 16) van groote beteekenis n.l. Piṇḍola (de „Bedelaar"). We vinden hem ook vermeld onder de groep van 16 Sthawiras, waarvan het Amitābha sutra spreekt, te samen met Rāhula, Wakula en Cudapanthaka. Die groep bevat wel is waar veel grooter namen, als b.v. die van Çāriputra, Maudgalyāyana, Mahākāçyapa e.a., maar zij is nooit werkelijk als groep vereerd, zooals dit zoo sterk het geval is met die van de *Fah-chu-ki*, ondanks de vele obscure personen die daarvan deel uitmaken. Wat *Rāhula* betreft, het feit dat zijn relieken in Indië in stūpas bewaard en vereerd werden, toen Fah-hien er in het begin der 5de eeuw rondreisde, bewijst dat de gedachte van zijn voortleven in deze wereld als een van de 16 Arhats niet zeer verbreid was.

Piṇḍola is de merkwaardigste en voornaamste figuur der geheele groep. Het zou mij te ver voeren, wanneer ik over hem wilde uitweiden. Ik verwijs daarom naar de meesterlijke

uiteenzetting van Lévi en Chavannes. Als mijn eigen opmerkingen, gemaakt vóór ik hunne beschouwingen onder de oogen kreeg, kan ik er het volgende bijvoegen. Een vergelijking van de Piṇḍola legende, in Kern's *Manual* vermeld (Culla-Wagga), met de drie Chineesche vertalingen van Hînayânistische werken, welke hetzelfde verhaal geven, leert ons dat in de eerste Piṇḍola een gewone Arhat was, die zijn toovermacht ten toon spreidde, niet om de zes kettersche leeraars te overwinnen, maar alleen om een kostbaren sandelhouten aalmoezennap machtig te worden, die hoog op een paal was geplaatst als prijs voor dengene, die hem door toovermacht in handen kon krijgen. Hierover werd hij dan ook terecht door den Buddha berispt. In de Chineesche teksten echter lezen we, dat hij door den Buddha uit Jambudwîpa verbannen en van 't Parinirwâṇa uitgesloten werd, en dat hij tot in de donkerste dagen van de uitblussching van de leer voor de menschheid een veld van geluk moest scheppen, blijvend in deze wereld, al woonde hij dan ook volgens één lezing niet in Jambudwîpa, doch in Aparagodâna, het Westelijk vasteland. Doch in andere Chineesche vertalingen vinden we zijn toovermacht verheerlijkt en hem geprezen als den eerste in 't onderdrukken der ketterij. Het Ekottarâgama sûtra, dat tot de eerste klasse der Hînayâna sûtras behoort, was blijkbaar de voornaamste bron van Piṇḍola's faam. Daarom veranderde het commentaar erop (Nanjō 1290) zelfs 't verhaal van zijn schande in een van macht, deugd en glorie, waarbij de nadruk gelegd werd op 't overtroeven der zes kettersche leeraars. Zoo verheerlijkt ook een tweede verhaal, in een afzonderlijke, oudere vertaling van een deel van het Ekottarâgama sûtra te vinden (Nanjō 616), zijn toovermacht, waardoor hij, door de lucht vliegend, een geheelen berg met zich meenam. Hij had n.l. vergeten den Buddha te volgen op diens tocht door de lucht naar een afgelegen land, en zat zijn kleed te nâaien op een berg in Çrâwastî, toen zijn verzuim hem plotseling te binnen schoot. IJlings stak hij de naald in de aarde en vloog weg door de lucht, doch vergat dat hij kleed en draad meenam.

En zie, de geheele berg vloog achter hem aan! Dit veroorzaakte door schrik den dood eener zwangere vrouw in het verre land waar de Buddha was. Deze zag het met zijn alziend oog en beval Mahāmaudgalyāyana, Piṇḍola te gemoet te vliegen en hem te vragen wat hij daar achter zich had. Toen keek Piṇḍola om en wierp den berg terstond op zijn oorspronkelijke plaats terug, 8000 mijlen ver! Doch toen hij voor den Buddha verscheen, zeide deze: Piṇḍola, ik onderricht het volk om hen te redden. Nu hebt gij, uw tijd vergeten hebbende, een mensch gedood. Voor dat gedrag zult gij mij voortaan niet meer mogen volgen of met mij eten of met de monniken samen zijn. *Gij moet in deze wereld blijven en later, als de Buddha Maitreya verschijnt, eerst dan moogt gij Parinirwāṇa ingaan*". Vol droefheid en berouw stond toen Piṇḍola op, boog voor den Buddha, nam afscheid van de andere Arhats, en ging in de bergen.

Blijkbaar is Piṇḍola een Hīnayānistische figuur, die door de volgelingen dezer leer zelf verheven werd van een gewonen Arhat tot een der machtigsten der Groote Arhats, in wier groepen hij steeds een gewichtige rol speelt. Maar de Mahāyānisten namen dit idee over, wat blijkt uit het feit, dat in het Mahāyānistische Amitābha sutra (Nanjō 200) Piṇḍola een der 16 oudste en voornaamste der 1250 Groote Arhats is. Ook erkenden ze hem als den eerste der 16 Groote Arhats en gaven hem een speciale *positie in hun kloosters*. Toch lezen we in een paar Chineesche werken, geciteerd door den Japanschen geleerde Ōmura, dat in China in de Mahāyāna kloosters de Bodhisattwa Mañjuçrī, in de Hīnayāna kloosters Piṇḍola de eereplaats inneemt, en dat, waar beide scholen gecombineerd zijn, beiden naast elkaar als „opperzetels", d. i. presidenten, worden vereerd. In de Japansch-Buddhistische kloosters staat Piṇḍola's beeld in de eetzaal, wat verband houdt met de aloude Indische en Chineesche gewoonte, om hem bij alle bijeenkomsten uit te noodigen, zoowel tot den *maaltijd* als ook tot het gebruiken van een *bad* of om den *nacht* door te brengen. Reeds in de 4[de] eeuw was zulk een gebruik in China bekend. Men

richtte een eenigszins verhoogden zetel op voor den „Heiligen monnik", zooals men de vage figuur noemde, die gedacht werd erop plaats te nemen. Met bepaalde riten werd hij plechtig uitgenoodigd. Toen nu, waarschijnlijk tegen 't midden der 5de eeuw, *Piṇḍola's* cultus naar China werd overgebracht, identificeerde men hem met den vagen „Heiligen Monnik". In de zevende eeuw, toen zijn dienst in China zeer belangrijk was geworden, richtte men ook wel zijn beeld op in een zaal, zooals nog heden in de Japansche kloosters 't geval is, doch dan behoorde men toch ook nog een ledigen zetel voor hem gereed te zetten, om hem als gast te ontvangen. In sommige Japansche tempels ziet men *Binzuru*, zooals hij daar genoemd wordt, buiten 't heilige der heiligen staan, omdat hij door den Buddha werd uitgestooten; doch daar hem buitengewoon genezende kracht wordt toegeschreven, wrijft men zijn beeld op de plek waar men zelf pijn heeft, ten einde deze pijn door hem te doen overnemen.

Wanneer we Piṇḍola's geschiedenis nagaan, dan zien we, dat hij volgens de Indische kanonieke teksten de eenige was, die evenals Mahākāçyapa 't Nirwāṇa niet mocht ingaan, maar moest wachten op Maitreya's komst. Daar nu *Mahākāçyapa* in den berg was verdwenen, was *Piṇḍola* feitelijk de eenige actieve verbreider der leer in de wereld. Toen nu 't idee van de vier beschermers der Wet in de vier windstreken opkwam, werden bij deze beiden *Kuṇḍopadhānīya* en *Rāhula* gevoegd, de laatste omdat hij met Piṇḍola samen geleidelijk een ereplaats onder de Arhats had gekregen, de eerste vermoedelijk omdat (zooals Lévi en Chavannes aantoonen) de verhalen van zijn toovermacht een groote gelijkenis vertoonen met die betreffende *Piṇḍola*. We vinden hen beiden dan ook in andere teksten naast elkander vermeld. Ten slotte werden er blijkbaar voor elke windstreek vier beschermers der Wet noodig geacht, en de groep van 16 Arhats werd gevormd. Doch bij de keuze daarvan ging men anders te werk, en nam noch den mediteerenden, inactieven Mahākāçyapa, noch den weinig bekenden Kuṇḍopadhānīya erin op. Dit wekte later de verbazing der

Chineesche monniken van de 10de eeuw, die, de groep der vier Groote Discipelen kennend, twee hunner misten onder de 16 Lohans. Dit is naar mijn meening één der redenen, waarom zij de groep tot 18 vergrootten. Inderdaad zien we op 't eind der 11de eeuw den dichter *Su Tung-p'o* bij 't beschrijven van een groep schilderijen der 18 Lohans Mahākāçyapa en Kuṇḍopadhānīya aan 't hoofd dezer groep plaatsen.

De 16 en 18 Lohans in China.

§ 6. Chineesche teksten uit de 10de eeuw spreken ons van kleibeelden der Arhats, opgericht in tempels en kloosters. Eensdeels vinden we zulk een beeld van Piṇḍola alleen vermeld uit 't begin der 9de eeuw, andersdeels groepen van 16 dergelijke Lohans òf in afzonderlijke Lohan-kapellen, behoorend bij kloosters, òf in hoofdtempels. Al dadelijk zien we weer de Dhyāna secte optreden als hun voornaamste vereerster, wanneer we tenminste een schrijver uit de 18de eeuw mogen gelooven, die ons meedeelt, dat de Dhyāna-meester Tao-ts'ien in de 2de helft der 10de eeuw gouden beelden der 18 Arhats plaatste in een nieuwe Lohan-kapel van het Tsing-ts'zĕ klooster in Hang-chen. Toen reeds zou men dus de groep der 18 Arhats hebben gekend, doch daarnaast komen nog vele groepen van 16 figuren voor, die men meestal oprichtte in afzonderlijke kapellen, soms „Badhuis der Arhats" genaamd. Dit houdt blijkbaar verband met de tot Piṇḍola gerichte, blijkbaar tot de geheele groep uitgebreide uitnoodiging tot het gebruiken van een welriekend bad. Ook werden de 16 Arhats wel met Çākyamuni en Maitreya's beelden vereenigd. We kunnen uit vergelijking der gegevens opmaken, dat de vereering der zestien (later achttien) Lohans in China opkwam in 't midden der *T'ang*-dynastie (d.i. in de 8ste en 9de eeuw), dat zij zich verbreidde in den tijd der Vijf Dynastiën (d. i. in de eerste helft der 10de eeuw), en dat haar bloeitijd valt in de *Sung* dynastie (d. i. 960—1279).

Zeer belangrijk zijn de Chineesche schilderijen, waarop de

16 of 18 Lohans, één op elk doek, werden voorgesteld. Hoewel de eerste geschilderde afbeeldingen van Arhats dateerden uit de 5de en 6de eeuw, lezen we eerst in 't midden der 8ste eeuw van die der 16 Arhats. Op 't eind der 9de eeuw (880—894) kwam de beroemde reeks, geschilderd door den *Dhyāna* priester KWAN-HIU, den „Grooten Meester SHEN-YUEH" of „Maan der Meditatie" (832—912), een nieuwe aera openen voor dezen tak der Chineesche schilderkunst. Het waren vreemde, oude, leelijke, verweerde koppen, maar van een zeldzaam machtige expressie. Wel verre van de rustige contemplatie der mediteerende wijzen, ver ook van de kalme hoogte der door niets meer bewogen overwinnaars van alle hartstochten, schijnen vele dezer heiligen hun smart luid uit te jammeren over 't lijden en strijden der dwalende menschheid. Zoo zag deze priester der meditatie hen voor zich verschijnen in zijne droomen, telkens één, dien hij dan afbeeldde in heel zijn indrukwekkende grootschheid. Enkelen waren in gepeins verzonken, maar verreweg de meesten leden zichtbaar bij hun actief handelen ten behoeve der Leer en hare belijders, hun opgelegd door des Buddha's wil. Groot was de indruk door deze heiligen op tijdgenoot en nakomeling gemaakt, en tallooze schilders maakten zich op, om hetzelfde onderwerp te behandelen. Kwan-hiu schilderde ook de Tien Groote Discipelen, doch vooral zijn Zestien Arhats waren beroemd. Dichters van de Sung-dynastie zagen en schreven loofliederen op een groep van Achttien Arhats van zijn hand, doch daar deze gedachte eerst in den loop der 10de eeuw schijnt te zijn opgekomen, zal het dezelfde groep met twee andere door hem geschilderde Arhats geweest zijn. In de 18de eeuw schreef Keizer Kao Tsung een lofschrift op Kwan-hiu's 16 Lohans, bewaard in een klooster bij 't Westermeer in Hang-cheu, een streek waar we ook de 500 Arhats ten zeerste zagen vereerd. Wanneer dit werkelijk nog de origineele doeken waren, zoo zijn ze nu toch verloren gegaan, en we bezitten alleen Ming-shui's steendrukken er naar uit het jaar 1764. Uit deze steendrukken treedt ons de majesteit der figuren nog ten deele tegemoet, en tevens doen zij

ons zien, hoe onjuist de bewering van den Japanschen kunstkenner Tajima moet zijn, als zouden de Zestien Arhats, toegeschreven aan Kwan-hiu en in 't bezit van den heer Takahashi in Japan, werkelijk echt zijn in plaats van een stel slechte copieën.

Vier stijlen zijn te onderscheiden in de tallooze Chineesche schilderijen der 16 of 18 Lohans uit de 10de tot de 13de eeuw. Allereerst die van KWAN-HIU, forsch en grootsch, oud en verweerd, zonder uiterlijke teekenen van heiligheid, zooals attributen, hulde brengende koningen en demonen, onderworpen draken en tijgers, vreemde vereerders en dienende priesters, waarmede de scheppers der andere stijlen en hunne volgelingen hunne Arhats omgaven. Groot echter zijn ook de Arhats van LI LUNG-MIEN, den beroemden Sung schilder uit de 11de en 't begin der 12de eeuw († 1106). Deze echte zoon van zijn tijd, waarin de Meditatie haar schoonste triomphen vierde ook in haar invloed op de Chineesche schilderkunst, verzachtte Kwan-hiu's wilde, verweerde gestalten tot kalme, fijne, in gepeins verzonken denkers, wier wondermacht tot uiting kwam in de hen omringende wezens, en wier gelaat in harmonie was met de zachte kleuren en fijne ornamenten hunner gewaden. Zijn Arhats beheerschten vooral de Dhyāna school in Zuid-China, en vonden tallooze vereerders en navolgers ook in 't naburig Japan. In den derden stijl, dien van CHANG SZE-KUNG uit de 12de en 13de eeuw, domineerden de schoonheid van rood en goud en de gratie der figuren ten koste van de bezieling. Ten slotte verviel de vierde, die van LUH SIN-CHUNG in de 13de eeuw, geheel tot het realisme van het dagelijksch leven. Doch LI LUNG-MIEN's verheven kunst bleef tot diep in de 14de eeuw haar grooten invloed op een breeden kring van kunstenaars bewaren; eerst in de Ming-dynastie verbleekte haar glans.

Van het midden der T'ang-dynastie tot aan 't eind der Sung regeering, d.i. van de 8ste tot diep in de 13de eeuw, verbreidde de *Dhyāna* school den dienst der Zestien Groote Arhats. Wat het idee van 18 Arhats betreft, dit kwam op in de 10de eeuw

en verdrong daarna geleidelijk de oorspronkelijke opvatting.

Deze toevoeging van twee figuren kan om verschillende redenen hebben plaats gevonden. Zeer vernuftig is het vermoeden van LÉVI en CHAVANNES, dat de Taoïsten, die een vermenging tot stand brachten van hun eigen leer met het Buddhisme, er de Arhats, die den Draak en den Tijger bedwingen, hebben bijgevoegd. Reeds KWAN-HIU had deze Arhats afzonderlijk geschilderd, en 't kan zeer wel zijn, dat ze bijeen werden gehangen en daardoor geleidelijk als erbij behoorend werden beschouwd. De Draak en de Tijger zijn voor de Taoïsten de eeuwige tegenstanders, de een de geest van wolken en water, de ander die van wind en bergen, en tevens vertegenwoordigen zij het Westen en het Oosten. Al weer spelen dus de windstreken hier een rol. Inderdaad ziet men bij de latere groepen steeds een Arhat met een tijger en een anderen met een draak. Doch naar mijn meening hebben nog meer redenen tot de toevoeging aanleiding gegeven. Van *Taoïstischen* kant zal men aan 't heilig getal 9 voor elken wand der Arhat-zalen (zij hingen of stonden steeds aan de twee lange wanden tegenover elkaar) de voorkeur gegeven hebben boven het hun niets zeggende getal 8. En van *Buddhistische* zijde zal men, wat gestaafd wordt door Su Tung-p'o's opsomming der 18 namen, *Mahākāçyapa* en *Kuṇḍopadhānīya*, de twee ontbrekenden der Vier Groote Discipelen, er gaarne aan toegevoegd hebben. In latere eeuwen ontstond er verwarring in de namen, zoodat men n.b. deze beiden verving door *Nandimitra* (die volgens de *Fah-chu-ki* op Ceylon de zaak der 16 Arhats uitlegde) en een tweeden *Piṇḍola*; of men behield Kāçyapa en stelde Nandimitra in de plaats van Kuṇḍopadhānīya.

Het moderne China vereert de Triratna (den Buddha, de Leer en de Priesterschap), geplaatst tusschen twee Dharmapālas (beschermers der Leer), Weda Dewa en Dharmapāla, terwijl Ānanda en Mahākāçyapa, een jonge en een oude Arhat, als des Buddhas geliefde discipelen vóór hem staan, en aan elke zijde langs de wanden negen Arhats zijn opgesteld. In 't Zuiden, b.v. in Amoy, zijn de oorspronkelijke namen dezer Lohans

vergeten en is er een vreemd mengsel gevormd, bestaande uit Indische discipelen (waaronder Ānanda als eerste optreedt), den vromen Chineeschen Keizer Wu Ti, beroemde Chineesche priesters en drie gefingeerde Arhats, genoemd naar de wijze waarop zij zijn voorgesteld. Soms zien we, als ze in schilderijen aan de wanden hangen, het oorspronkelijk aantal 16 nog bewaard, doch reeds de Sung dynastie kende menig stel van 18 schilderijen.

Het Chineesche Buddhisme, dat zoovele Hīnayāna teksten in zijn canon opnam, aarzelde niet de beide concepties van den Buddha naast elkaar op te nemen, n.l. die waarin hij als de historische Gautama van het Hīnayāna wordt voorgesteld, begeleid door Ānanda en Kāçyapa, en die waarin hij als de Buddha van de Mahāyāna leer geplaatst wordt tusschen de bodhisattwas *Mañjuçrī* en *Samantabhadra*. De Arhats werden door beide richtingen vereerd, en vooral de Dhyāna priesters, die hen als de stichters van hunne leer beschouwden, verbreidden hun cultus door heel China. Dit zien we ook uit tal van Chineesche legenden, te vinden in werken van de 6e, 7e, 10e, 11e en 13e eeuw, waarin hunne wondermacht en hunne diepe kennis der heilige teksten verheerlijkt worden.

De 16 en 18 Rakans in Japan.

§ 7. De oudste, nog bestaande Chineesche schilderijen der 16 Lohans in Japan werden in 987 door een Japanschen priester meegebracht. Geleidelijk kwamen er meer, en verscheidene worden er nog in de tempels bewaard. Een in 1211 door den Japanschen Dhyāna-priester Shunyō uit China meegebrachte groep van 18 schilderijen is geheel ten onrechte aan Kwan-hiu toegeschreven, daar zij geheel afwijkt van Ming-shui's steendrukken. Van Li Lung-mien's hand heet een stel van 16 Arhats te zijn, in 1249 door Dōgen, den stichter van den *Sōdō* tak der Dhyāna secte, die vooral op zijn instigatie deze heiligen vereerde, gewijd in den door hem gestichten hoofdtempel der secte. Het was op Nieuwjaarsdag, en volgens Dōgen's eigen beschrijving waren op eenmaal zoowel de 16 houten Arhat-

beelden, staande voor den Buddha, als de 16 schilderijen van Li Lung-mien, die langs de wanden hingen, met wonderschoone bloemen bedekt. Dit was een mirakel, dat de aanwezigheid en de goedkeuring der heiligen zelven ten duidelijkste openbaarde.

Ook van de beide andere stijlen vinden we Chineesche voorbeelden in Japan, doch in de 12de eeuw begonnen Japansche schilders eveneens dit dankbaar onderwerp te behandelen. Het is duidelijk dat in de Kamakura periode, welke duurde van 1198 tot 1333, en welke een bloeitijd was der Dhyāna secte en van 't Buddhisme in 't algemeen, de vereering der 16 Rakans zich verspreidde in Japan. De *Rinzai* en *Sōdō* takken der Dhyāna secte waren hunne voornaamste vereerders, wat ook blijkt uit hunne legenden over Arhats, die aan hunne priesters in den droom verschenen.

De Ashikaga periode (1333—1573) was voor dezen cultus een tijdperk van grooten bloei. Kronieken uit de 15de eeuw berichten ons, hoe in dien tijd de Chineesche gewoonte, om houten Arhats als beschermers bij den ingang van de kloosters te plaatsen, ook in Japan algemeen was geworden, en dat schilderijen van de 16 Rakans langs de tempelwanden werden opgehangen. Li Lung-mien's stijl domineerde, en de Zen, d.i. Dhyāna, priesters verbreidden ook de vereering der 18 Lohans, doch schilderijen dezer vermeerderde groep zijn schaarsch. Ook in de 17de en 18de eeuw vereerde de Ōbaku tak der Dhyāna secte, eerst in 1655 ingevoerd, de 18 Arhats. Doch de Buddhistische schilderkunst had in deze Tokugawa periode hare inspiratie verloren, en belangrijke Arhatfiguren werden niet meer voortgebracht. Vele *oude* Rakanschilderijen echter, alle bewaard in Buddhistische tempels, behooren tot de nationale schatten onder de zorg van de Japansche regeering.

Een geschrift uit de 18de eeuw geeft ons een nauwkeurige beschrijving van een ceremonie ter eere van de Zestien Rakans, wier beelden troonden in een Sōdō tempel. Zoo ging de Dhyāna secte voort den dienst der Arhats te prediken door middel van schilderijen en beelden, geschriften en ceremoniën. Èn de 500 èn de 16 of 18 Arhats beschouwde zij als hare

speciale beschermers, van oorsprong tot meditatie geneigd, doch daarnevens evenals Bodhisattwas tot handelend optreden besloten terwille der leer en hare aanhangers. Zoo waren, door den invloed der Mahāyāna leer, de peinzende, slechts naar 't Nirwāṇa strevende Arhats geworden tot zelfopofferende, alom verschijnende predikers en beschermers der geloovigen. En de faam hunner weldoende wondermacht had zich van Indië verbreid tot in het ver Japan.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 8en DECEMBER 1919.

Tegenwoordig de Heeren: SNOUCK HURGRONJE, Voorzitter, DE LOUTER, MULLER, OPPENHEIM, KLUIJVER, BLOK, CALAND, BOISSEVAIN, HESSELING, BREDIUS, SIX, BOER, BAVINCK, COLENBRANDER, KRISTENSEN, VAN VOLLENHOVEN, VÜRTHEIM, VAN GELDER, JUYNBOLL, VOGEL, VAN GINNEKEN, HUIZINGA, VAN WAGENINGEN, VISSERING, WENSINCK, DE BOER, JOSEPHUS JITTA, FRANTZEN en KUIPER, Secretaris.

De Heeren de Groot en Molengraaff hebben bericht ingezonden dat zij verhinderd zijn de vergadering bij te wonen.

Ingekomen zijn de volgende stukken:

1. Van den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen een verzoek om advies ten opzichte van een schrijven van den Uitgever W. ten Have, waarin deze den Minister een subsidie vraagt voor de uitgave van een werk van dr. G. Vellinga getiteld „Hieronymus van Alphen". Bij dit schrijven is gevoegd het eerste gedeelte van het werk van dr. Vellinga.

2. Van denzelfden Minister een verzoek om advies naar aanleiding eener subsidie-aanvrage van ds. K. Vos te Middelstum voor eene uitgave der geschriften van Menno Simons.

De correspondentie tusschen Z.Exc. en ds. Vos te dezer zake gevoerd is als bijdrage aan dat stuk toegevoegd.

De Voorzitter stelt deze beide brieven van den Minister resp. in handen van de volgende commissiën, ten einde in eene volgende vergadering daarover advies uit te brengen: *a.* De Heeren Kluyver en Kalff. *b.* De Heeren Blok en Bavinck.

3. Prijsverzen voor het Hoeufftianum:

a. *In virginem perdolentem.* Motto: *Cum infirmior, potens sum.*

b. *Aedituus.* Motto: *feminea tutior unda fide.*

c. twee gedichten van eenzelfden dichter:

I. *Anxia nox* onder het motto: *Iam nox humida caelo praecipitat.*

II. *Ad scribam ab epistolis*; motto: *Lingua mea calamus scribae.*

Namens de daartoe benoemde Commissie brengt de Heer Frantzen verslag uit over de door Prof. J. H. Scholte aangeboden verhandeling (zie Not. 10 Nov.) De conclusie van het rapport, met welke de vergadering zich vereenigt, leidt tot aanneming van dit stuk ter publiceering in de werken der Akademie.

Hierop verkrijgt de Heer Hesseling het woord voor zijne mededeeling over „Zonsondergang in Griekenland".

„De zon gaat onder" drukt men in het Nieuwgrieksch uit door *βασιλεύει ὁ ἥλιος*. Dit klinkt paradoxaal, en talrijke pogingen zijn gedaan om de zonderlinge spreekwijze te verklaren. De spreker vermeldt ze en betoogt dat zij alle onbevredigend zijn. Men behoort uit te gaan van het feit dat, in een zeer archaïsch dialekt in Klein-Azië, *βασιλεύει* gezegd wordt van de zon in het zenith, hetgeen zeer logisch schijnt. De vraag rijst dan: hoe komt het dat de beteekenis zich verplaatst heeft en de zegswijze toegepast wordt op het einde van de zonnebaan? Om die vraag te beantwoorden dient men de geschiedenis van het woord *βασιλεύω* na te gaan, genomen

in algemeenen zin en toegepast op de zon. Het blijkt dan, dat de beteekenis van *heerschen* in de volkstaal geweken is voor die van *koninklijk leven, bloeien, tieren:* om te begrijpen hoe die laatste woorden gebruikt kunnen worden van de dalende zon, moet men zich een voorstelling kunnen maken van een Griekschen zonsondergang, zooals Byron dien beschrijft in zijn Corsair.

Met den spreker, die zijne verhandeling niet voor de Verslagen en Mededeelingen kan beschikbaar stellen, treden de Heeren Kuiper en van Wageningen in gedachtewisseling.

Beide Heeren worden door den Spreker beantwoord.

Hierna geeft de Voorzitter het woord aan den Heer Vürtheim voor zijne mededeeling over het „Wijnwonder bij Dionysos' advent".

Een der vier Dionysosfeesten, die te Athene tusschen einde December en begin April worden gevierd, is het feest der Lenae, op een eigen gewijd terrein, het Lenaeum. Oude overlevering kent er een mystiek karakter aan toe, dat noch in den gehouden tooneelwedstrijd, noch in den optocht duidelijk wordt. Spreker toont door eene reeks van verspreide antieke mededeelingen aan, hoe alles er op wijst het mystieke moment te zoeken in de verandering van water in wijn of de vulling van ledige ketels met wijn, waardoor de god zijne epiphanie aan de geloovigen manifesteert. Herinneringen aan deze wondere transmutatie — die uit de Dionysosvereering onder de wonderen Christi en van Sinte Maarten wordt overgenomen — leven voort op de Grieksche eilanden. De Lenae zijn „wijnbereidsters" en staan Dionysos bij de handeling ter zijde. Zij zijn van huis uit van den thracischen god vreemd, zijn uit het arcadische gebied naar Athene doorgedrongen, daar met de Bacchen vereenzelvigd in die mate, dat haar naam in de klassieke dagen nog maar sporadisch verschijnt en eerst in de geleerde periode weer wordt te voorschijn gebracht. Aan het oude boerenfeest, de Lenaea, bleven zij gebonden. Het geloof aan haar kan reeds in den

homerischen cyclus worden aangewezen. Dat de verbreiding van Dionysos niet beduidt verbreiding der bekendheid met wijnbereiding, kan, nevens andere getuigenissen, door de beschouwing der Lenae worden aangetoond. Hellas en Italië kenden blijkens archaeologische vondsten de druif vóór dat de thracische daemon uit de bergen afdaalde; zij kenden vóór dien ook de wijnbereiding. Mythologie leert ook hier kultuurgeschiedenis.

De Heer Vürtheim ontvangt den dank van den Voorzitter voor zijne mededeeling, die hij afstaat voor de Verslagen en Mededeelingen. Over den inhoud zijner voordracht heeft een korte gedachtewisseling plaats tusschen de Heeren Kuiper, Boissevain en Spreker.

Bij de rondvraag biedt de Heer Blok aan voor de Bibliotheek het eerste deel van zijn Boek over *Willem den Eerste Prins van Oranje*, en de Heer Vürtheim zijn werk getiteld *Stesichoros' Fragmente und Biographie.*

Hierna sluit de Voorzitter de Vergadering.

VERSLAG

OVER EENE VERHANDELING VAN DEN HEER

Prof. J. H. SCHOLTE.

Ingevolge de ons geworden opdracht hebben wij de eer hierbij verslag uit te brengen omtrent het door Prof. Scholte aan de Kon. Akademie aangeboden geschrift: „Zonagri Discurs von Waarsagern".

In de Duitsche litteratuur der 17de eeuw is Christoph von Grimmelshausen de eenige figuur, die zich boven het peil der middelmatigheid verheft, en wiens werken een blijvende litteraire waarde bezitten. In tegenstelling tot de school- en salonpoëzie van zijne land- en tijdgenooten vindt men in zijne talrijke prozageschriften een geheel eigen persoonlijken en natuurlijken stijl, en een gezond realisme, waarvan vooral het prachtige cultuurbeeld van den 30-jarigen oorlog: de Simplicissimus en de Simplicianische Schriften, getuigenis afleggen. Omtrent zijn persoon, zijn lotgevallen en den aard zijner litteraire werkzaamheid heeft men langen tijd in het duister getast. Men wist alleen, dat hij als Amtmann te Renchen in het Schwarzwald was gestorven, en meende overigens te mogen aannemen, dat hij in Simplicissimus zichzelf en zijn eigen avonturen had beschreven. De onderzoekingen van de laatste 30 jaren hebben deze onderstelling als onjuist doen afwijzen, en over den mensch en schrijver en geheel nieuw licht verspreid. Onder de geleerden, die dezen pioniersarbeid verricht hebben, neemt onze landgenoot J. H. Scholte een voorname plaats in. Door ijverige en succesvolle nasporingen in Duitsche archieven en bibliotheken, door ontdekkingstochten naar het land van Grimmelshausen is het hem gelukt, verscheidene

duistere punten in het leven en werken van den schrijver op te helderen. Vooral op bibliographisch gebied heeft hij zich verdienstelijk gemaakt. Zelf liefhebber en verzamelaar van 17de eeuwsche zeldzame drukwerken, heeft hij door verschillende verhandelingen, maar vooral door zijne, aan vernuftige vondsten rijke „Probleme der Grimmelshausenforschung" (1912) de geheele bibliographie van Grs. geschriften op een nieuwen grondslag gevestigd, waarop veilig kan voortgebouwd worden.

Deze onderzoekingen hebben volkomen duidelijk gemaakt, dat Gr. geenszins de avonturier van zijn roman was, maar een bescheiden, werkzaam, plichtmatig ambtenaar: secretaris van militaire of burgerlijke overheidspersonen, rentmeester van adellijke heeren; dat hij wel geen geleerde opleiding had genoten, maar zich veelzijdige kennis had eigen gemaakt door ijverige studie, vooral van polyhistorische werken, en dat hij met die belezenheid, gesteund door ervaring en menschenkennis, het volk waarvoor hij schreef, d. i. den niet-geleerden burgerstand en landadel, trachtte te onderhouden en tevens te onderrichten en zedelijk op te voeden. Voortaan zal dus de aandacht der onderzoekers vooral gericht moeten worden op de bronnen, waaruit Gr. heeft geput, en de wijze, waarop hij die heeft gebruikt. In deze richting beweegt zich dan ook het laatste geschrift van den heer Scholte, een onderzoek naar de bron van de episode: „Zonagri Discurs von Waarsagern" in Grimmelshausens „Ewiger Kalender" en van den aanhef van zijn „Simplicissimus". Deze aanhef, waarin Gr., evenals zijn tijdgenoot Molière, den geesel zwaait over de adel-manie van burgermenschen, is het uitgangspunt van Scholte's onderzoek.

Sedert von Payer 25 jaren geleden heeft gevonden, dat een bijna gelijkluidende tirade ook in het door Freudenhold in 1626 aan den Duitschen „Gusman von Alfarache" toegevoegde 3de deel voorkomt, wordt dit algemeen als de bron van Gr. beschouwd. Scholte heeft echter ontdekt, dat die passage ook reeds in de 1619 verschenen Duitsche vertaling van de groote Italiaansche encyclopaedie „Piazza Universale" van

Garzoni(us) te vinden is, en toont door het naast elkander plaatsen der teksten aan, dat Freudenhold hier letterlijk heeft nageschreven. Daardoor is het moeilijk in dit geval na te gaan, welke van beide bronnen Gr. heeft gebruikt. Dat hij Garzonius kende, staat vast: hij zelf noemt hem als zegsman in zijn „Pilgram" en „Vogelnest", en Meiszner wees in 1907 de Piazza als zijn bron aan, zonder echter in de verte te vermoeden, hoe belangrijk zij voor Gr. is. Scholte heeft nu den ontzaglijken arbeid verricht, in de talrijke geschriften van Gr. alle ontleeningen uit de P. Un. bijeen te zoeken, en van het resultaat deelt hij de hoofdzaken hier mede. Het is hem gebleken, dat in den titel „*Zonagri* Discurs" enz. een anagram van *Garzonii* schuilt, en dat ook deze verhandeling van Garzonius (6de Discurs) door Freudenhold in zijn Gusman III is overgenomen. Door de drie teksten: Garzoni, Freudenhold, Grimmelshausen naast elkander te plaatsen, bewijst Scholte onweersprekelijk, dat Gr. direct uit de P. Un. heeft geput: hij heeft een menigte plaatsen, die bij Fr. ontbreken, en waar deze van Garzoni afwijkt, stemt Gr. met den laatste overeen. De vaststelling van dit feit is echter niet het hoofddoel van den schrijver. Het is hem er om te doen, te laten zien, welk gebruik Gr. van het hem door Garzoni geleverde materiaal heeft gemaakt. Zoo wijst hij, wat „Zonagri Discurs" betreft, op de nauwgezetheid van Gr. in de keuze van de plaatsen en van de bewoording, op zijn fijn gevoel voor taal en rhythme, op de oordeelkundige wijze, waarop hij zijn ontleeningen te pas brengt. Daarna keert hij weder tot den „Simplicissimus" terug, waarin hij, behalve den aanhef, nog een heele reeks kortere ontleeningen uit 16 andere Discurse van de P. Un. heeft gevonden, en toont met voorbeelden aan, hoe Gr. niet copiëert, zooals Fr., maar het ontleende zelfstandig verwerkt en tot zijn geestelijken en artistieken eigendom maakt. Van hier uit richt eindelijk de schr. zijn blik op het geheele levenswerk van Gr. De Piazza Universale heeft hem bijna in zijn gansche loopbaan als een vraagbaak vergezeld, van zijn eersteling af, den „Pilgram",

tot zijn rijpste meesterstukken. De vergelijking der door Scholte verzamelde plaatsen, die hij hier niet kan mededeelen, geeft, zoo besluit de schr., een beeld van zijn groei als schrijver en kunstenaar: van zijn vroegste geschriften, voor welke Garzoni alleen een bron van kennis en leering is, tot de Simpliciaansche, waarin Gr. het door hem gelezene en geleerde in handeling omzet en tot levenstafereelen verwerkt. Deze litteraire „Aneignung" was de oorzaak, dat lezers en vorschers die levensbeelden als eigen lotgevallen van Gr. hebben opgevat. Maar het is, zegt Sch., „Aneignung von innen heraus".

De slotsom van deze beschouwing is, dat het boek van Scholte een belangrijke aanwinst mag genoemd worden niet alleen voor de Duitsche taal- en litteratuurgeschiedenis der 17de eeuw, maar ook voor het inzicht in litteraire voortbrenging over 't algemeen. Wij aarzelen dus niet, het door den heer Scholte aangeboden werk ter uitgave door de Kon. Akademie aan te bevelen. Mochten de door den schrijver aangewezen titelplaten en facsimile's kunnen worden opgenomen, dan zou dit de waarde en belangrijkheid der uitgave zeer verhoogen.

J. J. A. A. Frantzen.
R. C. Boer.

HET WIJNWONDER BIJ DIONYSOS' ADVENT.

OVER HET LENAEËNFEEST

BIJDRAGE VAN DEN HEER

J. VÜRTHEIM.

Viermaal wordt Dionysos te Athene gevierd in den loop van December tot April: op de Landelijke Dionysiën, op de Lenaeën, op de Anthesteriën, op de Groote Dionysiën.

Het Lenaeënfeest valt in de ionische maand Lenaion, die met de attische Gamelion d. i. Januari-Februari correspondeert. Tegen deze tijdsbepaling bestaan geen ernstige bedenkingen. De theaterwedstrijd op dit feest gehouden heet *ὁ ἐπὶ Ληναίῳ ἀγών*; de god Dionysos *Ληναῖος* of *Ληνεύς*; het tempeldomein *τὸ Λήναιον*. Waarschijnlijk lag dit op het aanzwellende terrein, dat van den Apostel-Paulusweg tusschen Areopagos en Akropolis oprijst: daar was gelegenheid om aan een groot publiek zitplaatsen te verschaffen. Opmerkelijk is het, dat antieke zegslieden het Lenaeënfeest in tegenstelling tot de Groote of Stads-Dionysiën een boerenfeest noemen [1]), waarbij een boerenlied wordt aangeheven. Toch moet men het scheiden van de Landelijke Dionysiën, die in het einde van December worden gevierd. [2])

Behoudens een theaterwedstrijd bieden de Lenaeën een optocht. De *ἄρχων βασιλεύς* regelt den wedstrijd en samen met epimeleten den optocht. Maar het feest heet een mystiek karakter te dragen. Een *δᾳδοῦχος* treedt op, die zwaaiende met een fakkel het publiek uitnoodigt den god te invoceeren: *καλεῖτε τὸν θεόν*! Het publiek roept dan: „Iakchos, zoon van

[1]) Schol Ar. Ach. 504; Steph. Byz. s. v. *Ληναῖος*; Clem. Al. Protr. 3.
[2]) Theophr. Char. XVIII.

Semele, brenger van rijkdom" Σεμελήιε Ἴακχε πλουτοδότα! Deze invocatie moet, daar zij onder fakkellicht geschiedt, wel in den avond plaats hebben.

Waartoe wordt nu Dionysos uitgenoodigd? Welken rijkdom wacht men van hem? Blijkens eene inscriptie van het eiland Mykonos [1]) ging daar het offer voor Dionysos Leneus gepaard aan een voor Zeus Chthonios en Ge Chthonia, nadat den vorigen dag voor Semele geofferd was. Wij verkeeren dus in den kring der chthonische vruchtbaarheidsmachten. Als zoodanig moet Dionysos zich manifesteeren. Hij zal zijne macht als god der vegetatie moeten toonen.

Nu hangen de Dionysosfeesten in het voorjaar samen met de wijnbereiding. Op het Lenaeënfeest wordt reeds de nog niet ten volle geklaarde wijn, het product der eerste gisting, genoten. De god zal wel aangeroepen worden om dit product vooral rijkelijk te bieden. Maar hoe? Wat geschiedt er in den nacht, die op de invocatie volgt?

De god verschijnt; maar niet alleen. Hij is vergezeld door nymfen, die Lenae (Λῆναι) heeten. Deze naam, die een ieder naast Bacchen, Maenaden, Thyiaden, kent, komt een enkele maal, wellicht, bij Herakleitos te voorschijn [2]), maar moet het in den klassieken tijd geheel afleggen voor den algemeen gebruikelijken naam Bacchen. Lenae, zoo licht de Oudheid ons in, is een term uit Arkadië voor Bacchen. [3]) Een uitheemsche naam dus, die zich aan de woorden Ληναῖος en Λήναιου vasthoudt, maar anders in de taal der stadsmenschen, der schoolsche geleerdheid, onder het oppervlak verdwijnt. Gelijk Heraion van Hera, Limnaion van Limnai, Brisaios (of Briseus; vgl. Lenaios naast Leneus) van Bresa, zoo zullen wij Lenaion en Lenaios afleiden van Lenai: het heiligdom, de god der Lenai. Niet van ληνός, d. i. de plaats waar de druiven worden getreden, „Kelter", leiden wij Lenaion en Lenaios af, daar dan

---

[1]) Dittenb, Syll.[2] 615, 25.
[2]) Diels Vorsokr. I p. 81.
[3]) Hesych. i. v.

eerder te verwachten ware eene spelling Leneion en Leneios. [1]) Lena zelf hangt wel direct met ληνός samen, al blijft het vreemd, dat de vorm Λῆναι nimmer als Λᾶναι optreedt, terwijl ληνός een dorisch λανός naast zich heeft. Evenwel, het woord komt, zooals wij zeiden, sporadisch voor.

Dionysos, de god der Lenen, verschijnt dus in het heiligdom der Lenen, die zelve de nymfen van de wijnpers zijn. Nu moet het mystieke geschieden. Doch wat verhaalt geen atheensche overlevering. Zoo kome er licht van andere zijde.

Plinius N. H. II § 231 deelt mede: „op het eiland Andros vloeit op de Nonen van Januari in den tempel van Bacchus een bron wier water naar wijn riekt." Deze mededeeling vult Plinius XXXI § 16 aldus aan: „Op Andros vloeit uit de Dionysosbron op zeven aan den god gewijde dagen wijn; brengt men deze vloeistof buiten den tempel, dan gaat de smaak in water over". „Andri e fonte Liberi Patris statis diebus septenis eius dei vinum fluere; si auferatur e conspectu templi sapore in aquam transeunte."

Zeven dagen vloeit er wijn; buiten den tempel gaat hij in water over. Zóó gelooft de menigte. De god manifesteert zich. Het is eene theodaisia. De god aangeroepen om mede te genieten laat rijkelijk zijne gave vloeien. Pausanias VI, 26, 2 bevestigt Plinius' bericht: „de Andriërs vertellen, dat bij hen op het Dionysosfeest van zelf wijn uit den tempel vloeit." Op „het Dionysosfeest". In dezen tijd aan de Lenaeën te denken ligt voor de hand. [2])

Ross in zijne Inselreisen heeft met het goede geloof der Andriërs gespot: „als zij uit den tempel traden, maakte de frissche zeewind hen weer helder van geest en zagen zij niet langer water voor wijn aan". Dit mag waar zijn, doch in den tempel verkeert de menigte in den toestand van de Bacchen bij Plato (Io 534 A), die in vervoering honing en melk scheppen uit de rivieren: ἀρύτονται ἐκ τῶν ποταμῶν μέλι καὶ

---

[1]) Ondanks excepties als Λυκαῖος, Πτολεμαῖος.

[2]) Vgl. Usener, Progr. Bonn 1877 p. 24.

γάλα κατεχόμεναι, ἔμφρονες δὲ οὖσαι οὔ. Curtius vertelt (Rhein. Mus. N. F. II p. 98), hoe hij op Andros in de zeer welvarende vallei van Mesovia een doorboord rotsblok zag, waardoor — naar de faam luidde — op feestdagen de wijn van Dionysos liep. Wel moet het wonder indruk hebben gemaakt, dat tot in onze dagen naklinkt.

Het staat echter niet alleen. De inwoners van Teos waren overtuigd, dat Dionysos bij hen geboren was, daar zij op bepaalde dagen (τεταγμένοις χρόνοις) in de stad eene bron zagen stroomen van bijzonder aromatischen wijn. „In de stad" en „op bepaalde dagen" wijst op een feestdag en op een Dionysosheiligdom; zeer waarschijnlijk op de voor Ioniërs zóó gewichtige Lenaeën, dat zij er een volle maand naar benoemden. Het wonder had plaats tot in den aanvang der christelijke periode. [1])

En nu eene mededeeling uit het landschap Elis. Op een Dionysosfeest, dat een kwartier buiten de stad gevierd wordt, brengen priesters drie leege ketels in een vertrek; nadat de ketels onder de oogen van burgers en vreemden zijn neergezet, wordt de deur gesloten en verzegeld. Wie maar wil, mag helpen verzegelen. Den volgenden dag komt men de zegels onderzoeken. Dan wordt de deur geopend en men vindt de ketels met wijn gevuld. Dionysos' epiphanie! [2])

Het feest was dus een landelijk feest, want het werd buiten de stad op acht stadiën afstands gevierd. Ook de Lenaeën heeten landelijk. Te Elis wordt het Thyia genoemd en Thyiaden zijn Bacchen of Lenen. Ook wordt hier, naar Plutarchus vermeldt, de god geïnvoceerd om met zijne nymfen te verschijnen en men invoceert hem als vruchtbaarheidswezen: ἥρως ἄξιε ταῦρε! Dit ἄξιος werd ten onrechte door Cobet weggeëmendeerd; hetzelfde adjectief bieden de namen der samothracische daemonen Axiokersos en Axiokersa. [3]) Ook heet volgens den 34[en] home-

---

[1]) Diod. Sic. III 66: τὸ μέχρι τοῦ νῦν.

[2]) Paus. VI, 26, 1; Athen. I 34 A; Aristot. θαυμάσ. ἀκ. 123. Weniger, Ueber d. Kolleg. der Sechsz. p. 13. Plut. Quaest. Gr. 299 A.

[3]) Welcker, Gr. Gött. II p. 598.

rischen hymnus de elische Dionysos zoon van Semele, evenals hij op de attische Lenaeën als Semele's zoon wordt aangeroepen.

Genoeg punten van overeenkomst om te concludeeren, dat de epiphanie van Semele's zoon door een wijnwonder wordt gemanifesteerd; hetzij dan, dat water in wijn werd veranderd, hetzij ledige vaten met wijn werden gevuld. Onze gedachten dwalen af naar het wijnwonder op de bruiloft te Kana [1]), dat naar Ev. Joh. 2, 13 eveneens in het vroege voorjaar plaats had, eenigen tijd vóór Joden-Paschen. De Dionysostraditie werkt hier door. Ja, zij werkt door tot in de Rijnstreken, als de kinderen onder het opstellen van kruiken water op den avond van Sinte Maarten zingen

> Marteine, Marteine,
> Mach das Wasser zu Weine! [2])

Zoo zal op de Lenaeën de god met zijne Lenen verschenen zijn en in den nacht op de voor het doel bestemde plek, den ληνός, aan het wijnbereiden zijn getogen. De priesters zullen het wonder hebben getoond en de gave aan de overtuigde menigte gereikt. Immers ook te Pellene in Achaia worden in den tempel van Dionysos Λαμπτήρ 's nachts de fakkels ontstoken en de volle wijnvaten daarna in heel de stad opgesteld. [3]) Naar Schol. Il. N 21 worden bij Dionysos' verschijnen onder den lofzang der menigte in één dag de wijnstokken met rijpe vruchten overtogen en 's avonds heeft men rijkelijk wijn. Een dubbel wonder dus: de rijpwording der vruchten en de voltooide gisting op één dag. Dit zou naar Sophokles op het mythisch Euboia zijn gebeurd. [4]) Trouwens, culmineert het adventwonder niet in de gebeurtenissen bij Dionysos' eersten

---

[1]) Evang. Joh. 2, 1—11; 4, 46—54. V. Reinsberg-Düringsfeld, Das Festliche Jahr p. 341. Zie ook H. Oort, Driekoningen, Gids 1918 p. 288 vg.

[2]) J. W. Wolf, Beiträge z. d. Myth. I 45. Reinsberg-Düringsfeld l. c.

[3]) Paus. VII, 27, 3.

[4]) in de „Thyestes". Fr. 234 N. Vgl. Schol. Soph. Ant. 1133.

advent, zijne geboorte, als de aarde juicht, wijn laat putten uit de bronnen en melk doet wellen uit de rotsen? [1]) Zien wij het wijnwonder niet in de Silenossage, als de Sileen door het bronnat beneveld wordt; of in de Nikaiasage, die door bedriegelijk water (ἀπατήλιον ὕδωρ) gevangen, Dionysos' prooi wordt. [2]) En zien wij niet dezelfde voorstelling opduiken, als de bron Kissousa te Haliartos naar wijn gaat smaken, wijl de nymfen er Dionysos in hadden gebaad? [3]) Als in Auerbachs Keller spuit in Euripides' Bacchen de wijn op onder den narthexslag der Bacchanten. Ook deze zijn Lenen.

Wij staan hier voor een zeer oud volksgeloof, dat — naar boven werd aangeduid — als een der wonderen Christi steeds nog voortleeft. En het is ouder dan men wel vermoedt. De Lenen gaan schuil in de mythische dochters van den delischen koning Asios, die door aanraking water in wijn konden doen verkeeren. „Nam tactu... cuncta in laticem meri transformabantur" dicht Ovidius. [4]) De naam dier maagden is Οἰνοτρόποι. Nu is τραπέω reeds Odyss. η 125 het typische werkwoord voor het persen van den wijn. Οἶνος τραπητός is most (Hesych. i. v.) en „keltern" drukt de Griek door twee werkwoorden uit τραπεῖν καὶ πατεῖν. [5]) Οἰνοτρόποι beduidt dus: wijnbereidsters. Deze maagden, die aan Dionysos gewijd heetten [6]), zijn wel zonder twijfel Lenen geweest. En waar komen zij het eerst in de literatuur voor? In het oeroude lied, dat in den homerischen cyclus als Kypria wordt aangeduid. Als het grieksche leger voor Troje gebrek lijdt, roept Agamemnon de hulp der meisjes in; Odysseus en Menelaos gaan haar te Delos halen. [7])

---

[1]) Philostr. Imagg. I § 14 en § 785.

[2]) de Nikaia- en Aurasage bij Nonnos.

[3]) Plut. Lys. 28.

[4]) Metam, XIII 652.

[5]) Athen. VII, 282 B (Ananios). Zie Fick in Bezzenb. Beitr. XXVIII (1904) p. 106.

[6]) Serv. Aen. III, 80.

[7]) Kink. Ep. Gr. Fr. p. 29. Zie ook Schol. J 164: Simonides bracht het op nieuw in dicht.

De Λῆναι helpen Dionysos bij het volbrengen van het wonder. Aan haar, de Wijnbereidsters, is het heiligdom dat Lenaion heet gewijd; aan haar het Lenaiafeest, aan haar sàmen met Dionysos, wiens wondere kracht ook in haar sluimert. Is het, omdat die kracht op haar is overgegaan? Zeker; doch anders dan bij Bacchen, Thyiaden en Maenaden. Want deze zijn ab origine aan Dionysos gebonden. De arkadische Lenae, die zich aan Dionysos hebben gewijd, vormen een groep, die oorspronkelijk vreemd was aan den thracischen daemon. Het zullen in Arkadië geweest zijn eene soort Selige Fräulein, die naar Mannhardts woord: „hilfreich sind in der Bauernwirtschaft und, wo sie weilen und schaffen, stellt sich Segen und Ueberfluss ein". [1]) Uit het Zuiden vonden zij haar weg naar Attika en kregen ook daar een landelijk feest bij een eigen heiligdom. Dat zij in den kring van Dionysos werden getrokken, kon niet uitblijven. Maar hoe zij aanvankelijk praedomineerden leert de titel „Dionysos der Lenae". Allengs vereenzelvigd met Bakchen week haar naam voor dien meer algemeenen term en verdween uit de literatuur om eerst in de dagen der hellenistische geleerdheid te herrijzen. Zulke namen uit het alonde volksgeloof en volksleven te voorschijn gehaald deden in de alexandrijnsche poëzie opgeld. Zij behooren tot Theocritus' ὀλίγα ἔξωθεν: hij betitelde pikant de 21e Idylle Λῆναι ἢ Βάκχαι: de naam eischte voor den niet-geleerde verklaring. Daarom ἢ Βάκχαι er bij.

Een slotwoord. De bekende fabel, dat Dionysos' rondgang de verbreiding zou beduiden van den wijnstok, is reeds lang afgedaan. Vóór de komst van Dionysos in Hellas, in Italië, was de druif daar goed bekend. De praehistorische graven van Orchomenos en de paalwoningen der Povlakte hebben bij onderzoek óók druivepitten onder den afval getoond. Evenmin beteekent Dionysos' komst de ontluikende kennis van de wijnbereiding. Dionysos staat nog buiten den homerischen Olympus

---

[1]) W. u. Fk. p. 103.

en is nog een god in statu nascendi voor den homerischen held, als deze reeds den vollen roemer evengoed hanteert als het zwaard. Ware het noodig te bewijzen, dat Hellas wijn heeft bereid vóór de thracische daemon van de bergen daalde, de arkadische *Οἰνοτρόποι*, de Lenae, zouden voldoende getuigenis afleggen. Zoo leert mythologie kultuurgeschiedenis.

BRĀHMAṆA- EN SŪTRA-AANWINSTEN.

BIJDRAGE VAN DEN HEER

W. CALAND.

In het jaar 1875 werden door Bühler vier handschriften van een gṛhyasūtra, dat der Kaṭhas, waarvan tot dusverre slechts de naam bekend was, in Kaśmir ontdekt en voor het engelsche goevernement aangekocht. Deze ontdekking trok zeer de aandacht en de handschriften werden aan verscheidene geleerden in Europa ten gebruike gegeven. Eerst maakte Jolly er een en ander uit bekend, maar vooral de onlangs overleden fransche Sanskritist Aug. Barth heeft ze langeren tijd onder zijne berusting gehad om er copieën van te maken. In der tijd heeft hij met zijne bekende welwillendheid mij die ten gebruike afgestaan voor mijne beschrijving van den doodenritus. Ik maakte toen voor eigen gebruik een uittreksel, beproevende den eigenlijken tekst van het sūtra te herstellen. De groote belangrijkheid van dit sūtra deed mij en vele anderen verlangend uitzien naar de uitgave ervan, waarvoor het voorbereidende werk door Barth zoo zorgvuldig was verricht. Als ik er bij hem op aandrong, nu toch tot de bewerking over te gaan, had hij één groot bezwaar, nl. dit, dat het twijfelachtig was, of de vier handschriften wel hetzelfde werk bevatten. Men moet weten, dat van die vier handschriften geen enkel het eigenlijke sūtra in zijn geheel als zoodanig bevat: drie ervan geven den zoogenaamden Devapāla, d.w.z. den sūtratekst met den commentaar van Devapāla, en deze tekst alleen zou ontoereikend zijn, om het sūtra te herstellen, daar vaak de eigenlijke tekst vervallen en door den commentaar ver-

vangen is, terwijl bovendien hier en daar de tekst onvolledig is. Het vierde handschrift evenwel is van anderen aard. Het bevat twee bewerkingen van het gṛhyasūtra, dat hier, blijkbaar omdat het uit vijf grootere gedeelten (*adhyāyas*) bestaat, *gṛhyapañcikā* heet. De eerste dezer bewerkingen is de paddhati van Brāhmabala: hier wordt eerst de tekst van ieder hoofdstuk doorloopend gegeven en daarna volgt de verklaring er van. In de tweede bewerking: het vivaraṇa van Ādityadarśana, wordt van ieder hoofdstuk (*kaṇḍikā*) telkens elke zin (elk sūtra) eerst gegeven en daarna volgt telkens de bespreking ervan. Men zou nu meenen, dat het materiaal toereikend was, daar Devapāla kon worden gecontroleerd en aangevuld door de paddhati en het vivaraṇa. Doch de scrupuleuze Barth achtte het zeer onzeker, of Devapāla wel hetzelfde sutra commentariëert, dat in de twee andere bewerkingen behandeld wordt. Hij betwijfelde dit op grond hiervan, dat, terwijl de paddhati en het vivaraṇa de verklaring geven van een sūtra der Carakaśākhā, Devapāla een sūtra der Cārāyaṇīyas behandelt. Reeds de namen zouden dus wijzen op sūtras, die tot verschillende śākhās behooren. En deze waarschijnlijkheid werd, naar Barth's meening, grooter door zijne waarneming, dat in Devapāla's tekst een hoofdstuk zou ontbreken, dat in de beide anderen wordt aangetroffen. Wat nu aangaat het verschil van śākhā, het tot ons gekomen Kāṭhaka geldt blijkens zijne lemmata weliswaar tot de Caraka-śākhā, doch volgens Weber (Ind. Liter. gesch., p. 97) zijn met de Carakas juist de Cārāyaṇīyas bedoeld. Daarmede stemt overeen Bühler's qualificatie van het Kāṭhaka als dat der Cārāyaṇīyas [1]). Het verschil van onderschrift in Devapāla's tekst met dat van paddhati en vivaraṇa bewijst dus op zichzelf niets. Ook Barth's waarneming, dat Devapāla een hoofdstuk minder zou bevatten dan

---

[1]) In zijn bekend „Report on a search" etc., pag. 36. De benamingen Caraka en Cārāyaṇīya staan waarschijnlijk tot elkaar in dezelfde verhouding als Maitrāyaṇīya en Mānava; gelijk het Mānava-sūtra het sūtra der Maitrāyaṇīya-sākhā is, zou het Cārāyaṇīya dat van het Caraka (Kāṭhaka) zijn.

de twee andere teksten, is intusschen — men bedenke, dat Barth nog geen gezette studie had gemaakt van de door hem gecopiëerde handschriften — onjuist gebleken. Slechts eene nauwkeurige vergelijking der beide groepen van teksten kon hier uitsluitsel geven, en ik ben zoo gelukkig, dit onderzoek thans grondig te hebben kunnen verrichten, ook al weder dank de goedheid van wijlen den Heer Barth. Deze vriendelijke en hulpvaardige geleerde had namelijk reeds tijdens zijn leven mij schriftelijk toegezegd, dat, zoo hijzelf niet de uitgave en bewerking van dit sūtra ondernam, het door hem verzamelde materiaal tot mijne beschikking zou worden gesteld. Toen nu in 't begin van den oorlog de dood een einde aan zijn vruchtbaar en werkzaam leven maakte, haastte ik mij, aan Prof. Senart te Parijs te berichten, dat het Barth's wil geweest was, de copieën van het Kāṭhakagṛhya aan mij na te laten. Toen later de door Barth nagelaten boeken en papieren publiek verkocht werden, bleek men echter met dezen wensch van den overledene geen rekening te hebben gehouden. Intusschen had Prof. Senart alle papieren van Barth op die auctie gekocht en met de grootste bereidwilligheid stond hij mij de kostbare copieën af. Bij nader onderzoek is mij nu gebleken, dat in sommige passages Devapāla iets anders of iets meer heeft, dan de teksten, die aan paddhati en vivaraṇa ten grondslag liggen. Toch meen ik op grond van het volgende te mogen aannemen, dat, al bestaan die punten van verschil, toch de door Devapāla bewerkte tekst dezelfde is, als die waarop paddhati en vivaraṇa berusten. Door Devapāla worden namelijk meermalen, en wel met instemming, de uitspraken geciteerd van den auteur van het vivaraṇa: Ādityadarśana. Aan den anderen kant wordt Devapāla eenmaal geciteerd door den maker van de karmakāṇḍapaddhati [1]), eene bewerking van een gedeelte van het ritueel der Kaṭhas, die zich zeer beslist bij de paddhati aansluit; de drie bewerkers hebben dus oorspronkelijk wel den-

---

1) En wel op pl. 145 verso, de passage van Devapāla op het Kāṭhakagṛhyasūtra XXVII. 1; de hier bedoelde karmakāṇḍapaddhati is ms. Stein, n°. 243 (Oxford).

zelfden tekst op het oog. Dat Devapāla hier en daar afwijkt of iets meer heeft, kan òf als corruptie van den tekst, dien hij voor zich had, beschouwd worden, òf als latere uitbreiding. De vier door Bühler ontdekte handschriften, waarbij thans een vijfde komt, aanwezig ter Universiteits-bibliotheek te Tübingen, zijn mij derhalve gebleken, toereikend materiaal te bevatten, om dezen in vele opzichten zeer merkwaardigen tekst vast te stellen. Trouwens, sedert Barth die handschriften copiëerde, is een gewichtig hulpmiddel tot onze beschikking gekomen, daar immers nu door L. v. Schroeder het Kāṭhaka algemeen toegankelijk is gemaakt. En er zijn in de laatste decenniën nog andere hulpmiddelen bereikbaar geworden, voor ons doel van beteekenis. Men heeft dit te danken aan het buitenlandsch lid dezer Akademie: Sir Aurel Stein, die niets onbeproefd heeft gelaten, om het materiaal, dat v. Schroeder voor zijne uitgave van het Kāṭhaka noodig had en dat aanvankelijk uit het enkele handschrift Chambers bestond, te vermeerderen. Stein verwierf in Kaśmīr tal van handschriften hetzij op berkenbast, hetzij op papier, in Śāradā-schrift, bevattend groote en kleine fragmenten van het Kāṭhaka. De meesten dezer handschriften, zoogenaamde ṛcaka's, leveren, behalve sūktas uit het Kāṭhaka, langere en kortere stukken in proza. Aanzienlijke verzamelingen van die uit Kaśmīr afkomstige handschriften bevinden zich te Tübingen en te Weenen; ze zijn allen door v. Schroeder onderzocht voor zijne uitgave van het Kāṭhaka, gelijk ook het Berlijnsche handschrift op berkenbast, afkomstig van Hultzsch. Daar v. Schroeder slechts aandacht schonk aan de geaccentueerde verzen en prozastukken en niets hoegenaamd mededeelde omtrent de lange stukken ongeaccentueerd proza, waarmede die verzen afgewisseld worden, lag het vermoeden voor de hand, dat juist die door v. Schroeder overgeslagen proza-stukken materiaal zouden kunnen bevatten, van belang voor den gṛhya-ritus. Dit is mij gebleken geheel juist te zijn. Door de vriendelijke toestemming van Stein ben ik in staat gesteld, zulk een ṛcaka, wel zonder accenten, doch in allerkeurigste Śāradā-

karakters geschreven, in mijne woning te gebruiken. Ook stelde de Berlijnsche Bibliotheek mij in staat het omvangrijke ṛcaka, van Hultzsch afkomstig, te raadplegen, terwijl ik het eindelijk aan de bereidwilligheid van Dr. Geiger, Bibliothecaris te Tübingen, te danken heb, dat achtereenvolgens alle Tübinger Kāṭhaka-handschriften overgezonden werden. Ook te Parijs zijn in de Bibliothèque Nationale eenige Kāṭhaka-mantra-collecties. Ook deze mocht ik doorzien. Zulk een ṛcaka, zooals men in Kaśmīr die soort van teksten noemt, is een zeer eigenaardige verzameling met zuiver praktisch doel. Ze bevatten nl. gṛhya-ritueel, in de eerste plaats collecties van mantras te gebruiken bij de graha- of planeten-vereering (*grahaśānti*), maar dan vindt men er ook de beschrijving in, volgens Kaṭha-ritus, van de saṃskāras: upanayana, cauḍa, vivāha, śrāddha en antyeṣṭi. Den eigenlijken sūtra-tekst vindt men er niet zuiver, doch meer in den vorm van paddhati, en wel meestal in woordelijke overeenstemming met de paddhati, die ons als die van Brāhmabala uit een der door Bühler ontdekte handschriften bekend is. Hier en daar worden echter heele stukken uit het sūtra zelf gegeven, in lezing ook weer overeenstemmend met die van Brāhmabala en Ādityadarśana.

Er bestaat voor den bewerker van het Kāṭhakagṛhya nevens vele kleinere moeilijkheden éene groote onzekerheid. Deze betreft niet den inhoud, maar den vorm. Men weet nl. niet zeker, of sommige, niet in het Kāṭhaka voorkomende, mantras, die zekere handelingen begeleiden, in den oorspronkelijken tekst in extenso zijn gegeven geweest of slechts door de beginwoorden aangeduid. Soms wordt eerst het mantra door de beginwoorden aangegeven, met *iti* afgesloten, en dan volgt het mantra voluit, doch dan vaak zonder een afsluitend *iti*. Heeft nu in zulke gevallen het in zijn geheel gegeven mantra tot den tekst behoord, of niet? Er zijn in het sūtra een tweetal plaatsen, die hierop licht schijnen te werpen. Daar wordt namelijk verwezen naar een anderen, in hoofdstukken, *anuvākas*, afgedeelden tekst. Het is dus niet onmogelijk, ja zeer waarschijnlijk, dat naast het gṛhyasūtra, evenals dit het

geval is met het Āpastambīyagṛhyasūtra, een afzonderlijke collectie van mantras, bijeenverzameld voor den gṛhya-ritus, heeft bestaan. Een dier hoofdstukken is uiterst merkwaardig en bijna geheel onbekend. Het bevat een soort van bruiloftslied in 21 verzen, waarvan er slechts drie tot dusverre uit andere bronnen bekend zijn. Devapāla en Brāhmabala, de Berlijnsche zoowel als de Oxfordsche karmakāṇḍapaddhati en een der handschr. der Bibliothèque Nationale deelen dezen *anuvāka* in zijn geheel mede, terwijl ik hem ook, wat bijzonder gewichtig is, in een der Tübingsche handschriften m e t a c c e n t u a t i e aantrof. Men moet daaruit besluiten, dat het verloren gegane boek der mantras, de *mantrasaṃhitā*, evenals dit met den Mantrapāṭha die naast 't sūtra van Āpastamba staat 't geval is, geaccentueerd is overgeleverd geweest. De tekst van dit hoofdstuk, den *sarasvatyanuvāka*, laat zich dus met voldoende zekerheid vaststellen, doch de verklaring ervan is hoogst moeilijk en dat wel, niettegenstaande Devapāla hem geheel van commentaar voorziet. Doch deze is een van die paṇḍits geweest, die ook apert onjuiste lezingen weten te interpreteeren en vaak tastbaar onware verklaringen geven. Ik voor mij vermoed, dat dit lied grootendeels uitdrukkingen à double entente bevat, met obscenen nevenzin.

Niet alleen die zoog. ṛcakas (karmakāṇḍapaddhatis), maar ook de commentaren op het sūtra in de door Bühler ontdekte handschriften, bieden nog veel meer dan wat met het eigenlijke sūtra te maken heeft. Het gṛhyasūtra immers sluit zich bij de saṃhitā en de brāhmaṇas, in één woord bij den śrauta-ritus der Kaṭhas aan. Het śrauta- of vaitānika-sūtra der Kaṭhas, dat niet minder dan 39 adhyāyas omvat heeft, is tot op heden niet teruggevonden. Het door v. Schroeder op grond hoofdzakelijk van het Berlijnsche ms. Chambers uitgegeven Kāṭhaka is slechts een gedeelte van dezen veda. Er moet heel wat meer bestaan hebben. Van die verloren gegane gedeelten nu bevatten de ṛcakas merkwaardige resten. v. Schroeder, die de Berlijnsche, de Weener- en Tübinger ṛcakas onderzocht heeft, is reeds in staat geweest verscheidene grootere

en kleinere fragmenten aan te wijzen en te publiceeren. Het meest trekt onze aandacht het groote fragment van het pravargyabrāhmaṇa, dat wel parallel loopt met het āraṇyaka der Taittirīyas, doch geheel zelfstandig is. Er heeft dus ook een āraṇyaka der Kaṭhas bestaan, waarvan wij thans meerdere brokstukken kennen. Behalve de door v. Schroeder gepubliceerde fragmenten is er nog meer te vinden in die ṛcakas. Immers hij nam alleen nota van de geaccentueerde passages, maar ook de niet geaccentueerde gedeelten bevatten verloren gewaande stukken hetzij van het Kāṭhakabrāhmaṇa hetzij van het āraṇyaka. In de eerste plaats trekt onze aandacht een vrij omvangrijk fragment, dat compleet schijnt te zijn en getiteld is: *agnyādheyabrāhmaṇa*. In zijn geheel omvat het elf kaṇḍikās. Het is een fragment van het brāhmaṇa der Kaṭhas en is een bijvoegsel op de behandeling van dezelfde materie in het gedrukte Kāṭhaka. Hoogst belangwekkend is de mededeeling in het Parijsche hs., dat dit brāhmaṇa behoort tot het „honderd hoofdstukken omvattende Kāṭhaka". Dat dit brāhmaṇa echt en oud is, al is het ook ongeaccentueerd overgeleverd, bewijst het feit, dat Āpastamba op meerdere plaatsen zijn ritueel daaraan ontleend heeft; eene passage eruit wordt geciteerd door den Scholiast op het Kātīyaśrautasūtra. In dit stuk verdient bovenal de aandacht de vermelding van den omvang der verschillende vuurhaarden (*agnyāyatanāni*) en de nauwkeurige beschrijving van de vuurboor, hier wel de oudste van alle bekende dergelijke beschrijvingen. In echten brāhmaṇa-stijl is de fantastische afleiding van het woord *araṇi*, dat hier als het femininum (zeker naar analogie van *indrāṇī*, *varuṇānī* en dergel.) afgeleid wordt van een woord *ara*, waarmee Viṣṇu bedoeld heet te zijn, zoodat *araṇī* zou beteekenen: „echtgenoote van Viṣṇu". Treffende overeenkomst bestaat met het Vaikhānasasūtra in de mystieke identificatie der deelen van 't onderste hout der vuurboor. 't Is jammer, dat de tekst, zooals die in 't Berlijnsche en gedeeltelijk in het Parijsche ṛcaka bewaard is, niet geheel vlekkeloos is overgeleverd, zoodat enkele passages onbegrijpelijk zijn. — Interessant is ook

een ander, veel korter brāhmaṇa, waarin de namen volle- en nieuwe-maansdag verklaard worden en hetwelk begint met de vermelding, de eenige die, naar mijn weten, tot dusverre in de vedische literatuur wordt aangetroffen, van het karnen van den oceaan tot verkrijging van den nektar. De fragmenten, welker vermelding thans moge volgen, hebben waarschijnlijk deel uitgemaakt van het Kāṭhaka-āraṇyaka. In de eerste plaats een kort brāhmaṇa op het vers *catvāri śṛṅgā* (Kāṭh. XL. 7: 140. 17—18), dat blijkbaar aan Yāska bekend is geweest, daar de in het Nirukta van dit vers gegeven verklaring haast woordelijk met die van den Kaṭha-tekst overeenstemt. Opvallend is in den Kaṭha-tekst de extra-vermelding, niet in het Nirukta voorkomend, van den Atharvaveda. Verder trekt het *graheṣṭi-brāhmaṇa* onze aandacht. De volgorde der planeten is hier: Zon, Venus, Jupiter, Mercurius (hier *bodha*), Mars, Saturnus, Maan, waarna Rāhu en Ketu als 8ste en 9de volgen. De rij is dus een geheel andere dan de niet voor 't midden der 3de eeuw n. Chr. in Indië bekend geworden Grieksche rij der planeten en de benamingen der dagen van de week. Ook de bij deze *iṣṭi* behoorende verzen (*yājyānuvākyās*), voor 't meerendeel tot dusverre onbekend, zijn ons bewaard gebleven. In die ṛcakas vindt men nog een tweetal zeer merkwaardige brāhmaṇas, die ook aan v. Schroeder, doch slechts fragmentarisch, bekend geweest zijn. Het eigenaardige van deze beide stukken is, dat ze, hoewel deel uitmakend van de śruti-teksten en wel hoogstwaarschijnlijk van het āraṇyaka, een stof behandelen, die in de smṛti thuis behoort. Analoog is het Śatapatha-brāhmaṇa, waar (XI. 5. 4) eveneens althans een dezer twee onderwerpen behandeld is. Het eene stuk dan, het *upanayana-brāhmaṇa*, wordt als *śruti* beschouwd in het gṛhyasūtra zelf (XLI. 24), waar er eene passage uit aangehaald wordt, sluitend met *iti śrutiḥ*. Geheel zonder analogie in de tot dusverre bekende brāhmaṇas daarentegen is het *śrāddhabrāhmaṇa*, hetwelk door Ādityadarśana in zijn vivaraṇa (op LXIII. 5) als een brāhmaṇa en ook door Devapāla als *śruti* geciteerd wordt. Een van de meest curieuze mededeelingen in dit brāhmaṇa

is die van het tijdstip, dat aanbevolen wordt voor de verrichting van een śrāddha, nl. *hasticchāyāyām*, d. i. „tijdens de schaduw des olifants", of „der olifanten". Dezelfde bepaling in Manu (III. 274), in het Viṣṇudharmaśāstra (78. 53) en in vele andere smṛtis, die echter allen daaraan toevoegen: „naar 't Oosten", zoodat de traditioneele opvatting is: „gedurende den tijd, dat de schaduw des olifants naar 't Oosten valt", dus: „op den laten namiddag". Latere dharma-beschrijvers voegen daaraan allerlei spitsvondigheden toe, zooals blijkt uit de talrijke plaatsen door Hemādri (śrāddhakalpa pp. 244—247) vermeld. Mag men evenwel het woord *chāyā* in de beteekenis van „schemering" nemen, dan zou de uitdrukking kunnen beteekenen: „tijdens de olifantsschemering". Ons medelid Adriani bericht mij, dat er een minahassische en toradjasche tijdstipbepaling is: „apenzonneschijn"; dit is het laatste gloren van het avondlicht, hetwelk de apen gebruiken, om uit het bosch te komen en nog gauw wat maïs of ander voedingsgewas te stelen. Naar deze analogie zou „olifantsschemering" kunnen beteekenen: „de schemering, die de olifanten plegen te benutten, bijv. om te gaan drinken of zich te baden". — Door v. Schroeder wel genoemd, doch niet medegedeeld, is eindelijk een uitvoerig stuk in jagatī-versmaat: het *aśītibhadram*, zoo geheeten, omdat daarin 80 maal het woord *bhadra* voorkomt. Deze verzen, hoewel tamelijk eentonig, bevatten naast veel dat bekend is, enkele onbekende epitheta van goden. Ten slotte worde nog vermeld, dat uit onze teksten te reconstrueeren valt een tal van hoofdstukken bevattend mantras bij den pravargya, uit het Kāṭhaka-āraṇyaka, o.a. een van die, waarvan het door v. Schroeder gepubliceerde pravargyabrāhmaṇa der Kaṭhas de bewerking bevat.

Behalve om hun inhoud zijn deze stukken, voorzoover ze geaccentueerd zijn, ook om hun vorm zoo belangrijk, daar het accentuatie-systeem dezer Kāṭhaka-teksten een zeer bizonder, nergens anders overgeleverd, is. Prof. v. Schroeder heeft herhaaldelijk over dit systeem gehandeld en enkele reproducties gegeven. Toch komt het mij niet overbodig voor, ook aan

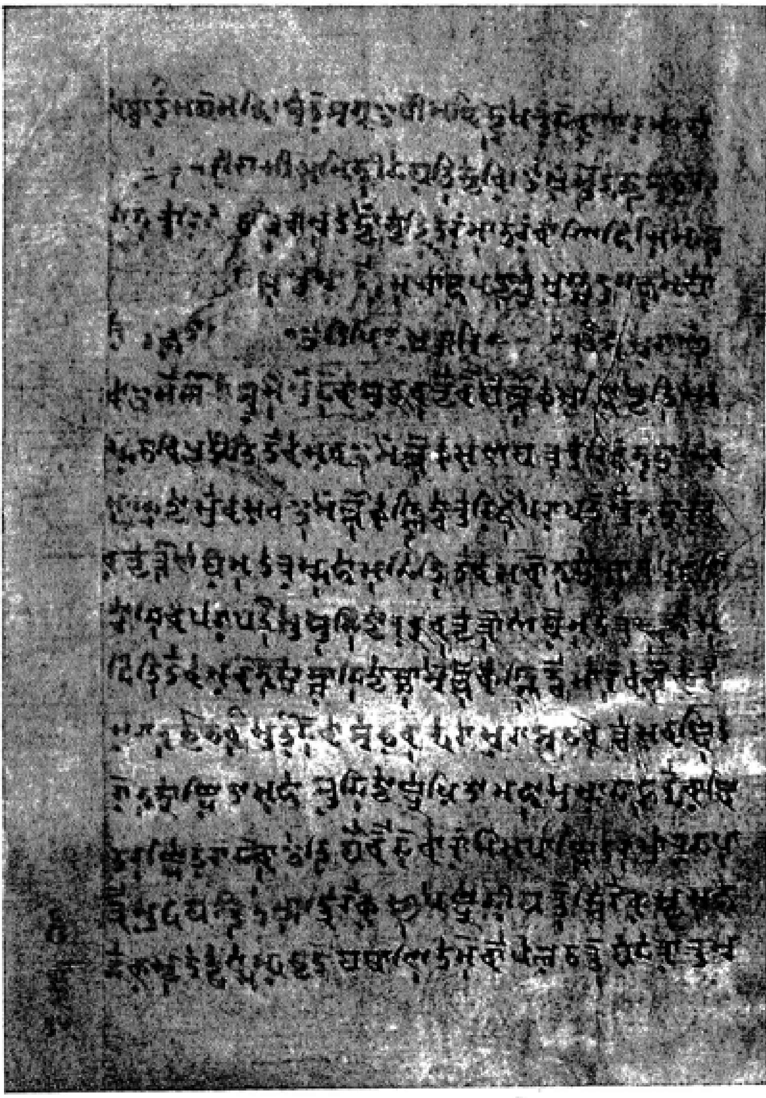
deze mededeeling een drietal bladen, twee uit het Berlijnsche, een uit een Oxfordsch pcaka in reproductie toe te voegen. Het eerste bevat de beschrijving van het *śrāddhabrahmaṇa* (zie bijlage 6), het tweede (in 't origineel op papier, niet op berkenbast) eenige *pitṛsūktāni* (nl. Kāth. XXI. 14 : 55.3—56.1), het derde geeft den aanhef van het *aśītibhadra* (zie bijlage 8) en is een reproductie van fol. 21 van het aan Sir A. Stein toebehoorende te Oxford in het Indian Institute bewaarde hs. n°. 29. Men ziet daaruit, dat de udātta wordt aangeduid door een vertikaal streepje boven de syllabe, de anudātta door een ditto onder de syllabe, en de zoogenaamde afhankelijke svarita door een punt onder de syllabe, terwijl de zelfstandige svarita wordt aangeduid door een haakje of curve boven (soms onder) de syllabe.

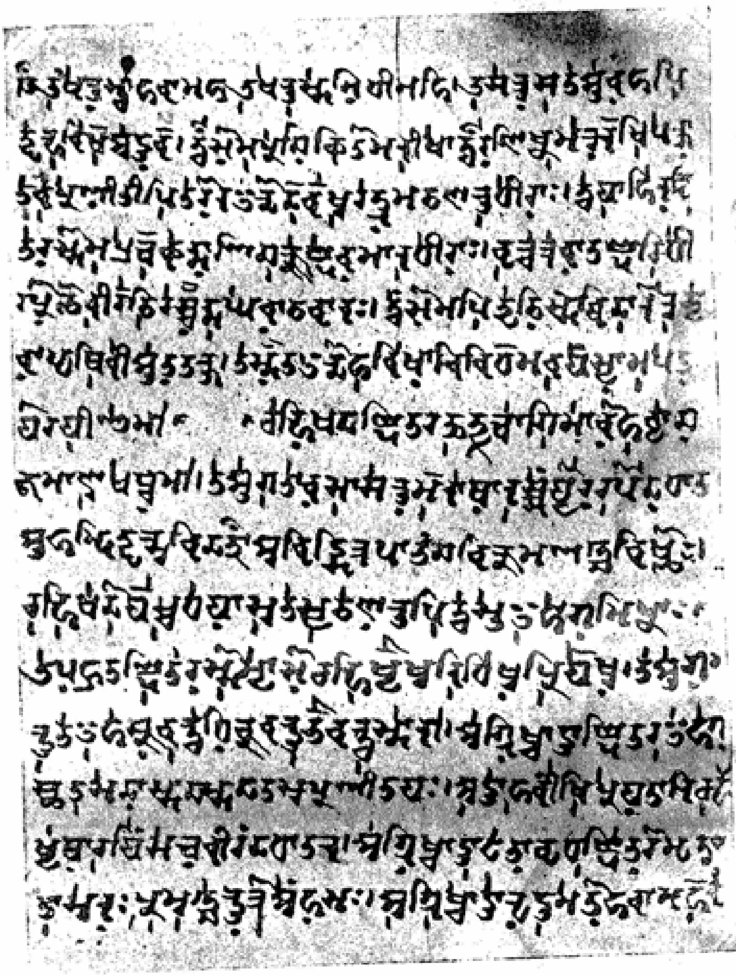
Belooft de studie van het Kāṭhakagṛhya met alles, wat daaraan annex is, rijke vrucht af te werpen voor de kennis van den ouderen Veda, er is ook deugdelijk materiaal voorhanden, om beter te worden ingelicht dan men tot dusverre was omtrent een jongeren uitlooper van den Veda. In de te München bewaarde handschriftenverzameling, afkomstig van Haug, bevindt zich eene copie van het Vaikhānasaśrautasūtra, doch deze, hoewel sierlijk geschreven, bevat een zóó slechten, slordigen en onvolledigen tekst, dat men er niet veel aan heeft. Ook het gṛhyasūtra, met dharma- en pravara, dezer school is in Europa voorhanden, daar de Weensche Universiteits-bibliotheek een exemplaar bezit van de copie, die Bühler naar een handschrift uit Mysore heeft laten vervaardigen. In eene verdienstelijke verhandeling heeft Dr. Th. Bloch (Leipzig 1896) over dezen laatsten tekst, het gṛhyasūtra, gehandeld. Sedert 1894 bevindt zich een compleete copie van het smārtasūtra, naar een handschrift te Mysore gemaakt, in mijn persoonlijk bezit. Sedert dien tijd ben ik steeds op den uitkijk geweest naar meer en, zoo mogelijk, beter materiaal, om dit sūtra, dat, hoewel een der allerjongste uitloopers van den Veda, toch zeker niet daarom van minder belang is, te verstaan en, zoo mogelijk, te bewerken en uit te geven. Eene

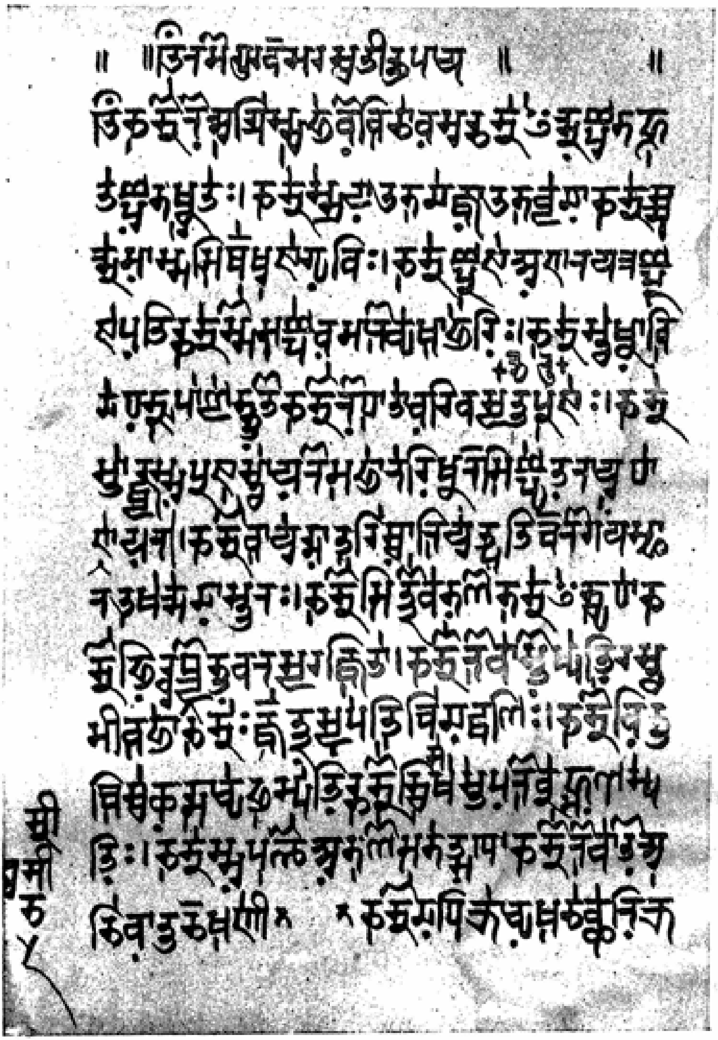
der moeilijkheden, die dit sūtra, althans het gṛhya, biedt, is dit, dat men er tal van mantras in aantreft, slechts door de beginwoorden aangeduid en uit geen enkele saṃhitā, geen enkel brāhmaṇa, of zelfs verwanten tekst bekend. Bloch heeft deze moeilijkheid merkwaardigerwijs zelfs niet opgemerkt, althans hij spreekt er met geen enkel woord over. De vraag was: waarvandaan kunnen en moeten de brahmanen, die tot de Vaikhānasa-school behooren, deze mantras in hun geheel kennen? Door de goedheid van Paṇḍit Guleri Śāstrī te Ajmer was ik intusschen in het bezit gekomen van een in Europa ten eenenmale onbekenden catalogus der Handschriften te Mysore. Onder meer merkwaardigs vond ik daarin vermeld eene Vaikhānasīyā mantrasaṃhitā in Grantha-karakters. Eene copie, hiervan voor mij vervaardigd, bleek nu te bevatten al de mantras, ook de uit Taittirīya-saṃhitā, -brāhmaṇa en -āraṇyaka bekende, die achtereenvolgens in het gṛhyasūtra aangewend worden ter begeleiding der verschillende handelingen. Deze saṃhitā staat dus in volkomen dezelfde verhouding tot het sūtra, als de Mantrapāṭha tot het gṛhyasūtra van Āpastamba en als het mantrabrāhmaṇa des Sāmavedins tot het sūtra van Gobhila. En, zooals boven is opgemerkt, het is niet onwaarschijnlijk, dat ook de Kaṭhas over een dergelijken tekst beschikten. Wat ouder is, het gṛhyasūtra der Vaikhānasas of hunne saṃhitā, of wel of ze gelijktijdig zijn, moet nog worden onderzocht. Deze Vaikhānasīyamantrasaṃhitā omvat, zooals ze daar ligt, acht prapāṭhakas, waarvan de eerste vier parallel loopen met het eigenlijke gṛhyasūtra. De strekking der laatste vier is vooralsnog niet duidelijk. Enkele punten van aanknooping met het dharmasūtra schijnen aanwezig te zijn, doch hoogstwaarschijnlijk bevatten deze laatste vier hoofdstukken de mantras voor de *viṣṇupūjā*. Het handschrift, in Grantha-karakters, is helaas in vrij slechte overlevering tot ons gekomen. Aan het slot van iederen prapāṭhaka bevindt zich echter een lijst der pratīkas, d. w. z. der beginwoorden van iedere onderafdeeling van elk prapāṭhaka; dit is een middel om gedeeltelijk te controleeren, of de tekst volledig is. Men vindt in deze saṃhitā behalve

een groote meerderheid van uit andere saṃhitās en sūtras bekende verzen en prozaformulieren, een menigte onbekende, die nog veel merkwaardigs zullen blijken te bevatten. Of ook naast het śrautasūtra eene soortgelijke saṃhitā gestaan heeft, is onzeker; mij komt het zeer waarschijnlijk voor, daar ook hier menig mantra door de beginwoorden is aangeduid, dat in geen enkele saṃhitā, brāhmaṇa of sūtra wordt aangetroffen.

Het Indische Goevernement is mild in 't rondzenden der catalogi van diverse openbare sanskrit-handschriften-verzamelingen. De eerbiedwekkende collectie in de Bibliotheek te Madras neemt daaronder eene eerste plaats in. Hoe groot was mijne verrassing, toen ik in den in 1917 verschenen Triennial Catalogue of Sanskrit Manuscripts vermeld vond een als volledig aangeduid Vaikhānasasūtra benevens nog vele andere teksten, die daarmee verwant zijn. Door de hulpvaardigheid van Dr. Thomas, den Librarian van het India Office, geraakte ik in 't bezit van een in Telugu geschreven copie van dit volledige exemplaar van Madras. Dit handschrift is een zeer gewichtige aanwinst. Of het nu, hoewel het een zeer veel betere traditie bevat dan het Münchensche handschrift, volledig is, is niet geheel zeker. Althans verscheidene gedeelten, die in een śrautasūtra plogen te worden behandeld, vindt men er niet in, met name den Aśvamedha en de één- en meerdaagsche soma-offers. Wat ons het eerste treft, is, dat in dit nieuwe handschrift het gṛhyasūtra en het śrautasūtra één doorloopend geheel vormen, en wel zóó, dat, geheel afwijkend van alle andere soortgelijke werken, het gṛhyasūtra voorop gaat. Het is vooralsnog onzeker, of dit de oorspronkelijke stand van zaken was. Een kriterium, om vast te stellen of de eene tekst (het gṛhyasūtra) aan den anderen (het śrautasūtra) is voorafgegaan of daarna volgde, moet in de eerste plaats dit zijn: wordt in het gṛhyasūtra verwezen naar het śrautasūtra of omgekeerd? En hier schijnen nu onze gegevens lijnrecht met elkander in tegenspraak te zijn. Op ééne plaats van het gṛhyasūtra (I. 8) heet het: *pātrasruvādayo yajñe proktāḥ*. Inderdaad vindt men in het śrautasūtra (IX. 7—11) eene uitvoerige beschrijving van de afmetingen en houtsoorten

der offergereedschappen. Uit deze verwijzing moet men dus besluiten, dat het śrautasūtra, waarnaar hier teruggewezen wordt, is voorafgegaan aan het gṛhyasūtra, want het woord *yajña* is hier blijkbaar gebruikt ter aanduiding van den śrautaritus [1]). Met deze conclusie is nu geheel in overeenstemming eene plaats uit den commentaar op het śrautasūtra. Terwijl nl., wat zeer opvallend is, het piṇḍapitṛyajña niet in het śrautasūtra [2]), waar het zijn plaats had, maar in het gṛhyasūtra (IV. 5—6) wordt behandeld, hetgeen, op zich zelf genomen, er op zou wijzen, dat het gṛhya is voorafgegaan, verklaart daarover de commentator op 't śrautasūtra: *ārambhaprayogakramaṃ ca paścad vakṣyati* [3]); de commentator geeft dus te kennen, dat deze stof door den sūtrakāra later zal behandeld worden. Ook volgens deze uitlating volgde dus het gṛhyasūtra op het śrautasūtra. In lijnrechte tegenspraak daarmede is echter de verklaring, die in het gṛhya (III. 6) gevonden wordt: *saṃsarge ca vidhānaṃ yajñaprāyaścitte vakṣyāmaḥ*: „Wij zullen uiteenzetten”, en zoo vindt men ook deze materie in het śrautasūtra (XX. 18) behandeld. Hoe 't hiermede gesteld is, en hoe die tegenspraak moet worden opgelost, kan misschien de commentaar op het gṛhyasūtra, die in Indië aanwezig is, later ophelderen. Voorhands zou men, hoewel deze uitweg niet bevredigend is, de zaak door een tekstverandering kunnen uitmaken, door inplaats van *yajñaprāyaścitte vakṣyama* te lezen *yajñaprāyaścitte 'vakṣyma*.

Het geheele sūtra der Vaikhānasas, zooals 't ons thans bekend is, omvat niet minder dan 32 praśnas, waarvan, volgens de indeeling van het hs. van Madras, de eerste 7 het gṛhya, de drie dan volgende den dharma, de daarop volgende praśna (11) den pravara en de overige (12—32) den śrautaritus behandelen

---

1) Vgl. den aanhef v. Āp. en Kāty.: *yajñaṃ vyākhyāsyāmaḥ*; met *yajña* is bedoeld de śruti-ritus.

2) III. 6 init. heet het slechts: *atropavasathe 'māvāsyāyām aparāhṇe 'dhirṛkṣasūrye vā piṇḍapitṛyajñena yajeta.*

3) Ik heb niet geaarzeld het in mijn tekst gebodene *paścād drakṣyati* aldus te emendeeren.

en wel in deze volgorde: agnyādheya, punarādheya, agnihotra, agnibhyaḥ pravāsaḥ, darśapūrṇamāsau, āgrayaṇa, cāturmāsya, paśubandha, sautrāmaṇī, paribhāṣāḥ, agniṣṭoma met daarin verwerkten pravargya, ukthyādi, vājapeya, agnicayana en prāyaścitta.

Zooals reeds gezegd is, bevat de handschriften-collectie te Madras nog meer teksten betrekking hebbend op den ritus der Vaikhanasas. In mijn bezit bevindt zich de copie van een hs. uit die verzameling, bevattend een commentaar op de eerste tien praśnas van het śrautasūtra, vervaardigd door Śrīnivāsadīkṣita uit den Kaśyapa-gotra. De waarde van deze *vyākhyā* voor de verklaring van ons śrautasūtra moet nog worden onderzocht. Merkwaardig is in een der inleidende verzen de vermelding, dat Vikhanas, dat is dus de muni, van wien het Vaikhānasa heet afkomstig te zijn, gezegd wordt het Aukheyasūtra te hebben vervaardigd: *yena ··· praṇītaṃ sūtram aukheyaṃ tasmai vikhanase namaḥ*. Hoe moet dit worden begrepen? Volgens de inheemsche traditie zijn de sūtras der Taittirīyaśākhā achtereenvolgens dat van Baudhāyana, van Bhāradvāja, van Āpastamba, van Hiraṇyakeśin Satyāṣāḍha; het 5de in de rij, thans, naar 't schijnt, niet meer voorhanden, is dat van Vādhūla [1]), hetwelk ontstaan moet zijn in Malabar (*yat keraladeśasaṃsthitam*, Mahādeva in zijne inl. op het śr. sūtra v. Hir.) en als 6de geldt het Vaikhānasa. Een Aukheyasūtra wordt nergens vermeld. Volgens de traditie evenwel bestonden de Taittirīyas uit twee hoofdgroepen: Aukheya (var. Aukhīya) en Khāṇḍikeya. Zoo het juist is, dat met Aukheya en Vaikhānasasūtra hetzelfde werk bedoeld is, zou men geneigd zijn, de verhouding van het Vaikhānasa tot de andere Taittirīya-sūtras geheel anders op te vatten, dan tot dusverre is geschied, nl. niet als eene latere bewerking in zekeren zin is van de ritueele teksten zooals die van Baudhāyana, Āpastamba enz.,

---

1) Vādhūla, niet Vādhūna, zooals men tot dusverre meent. De naam komt ook voor in Baudh. pravarasūtra. In de editie der Ānandāśrama-series van Hiraṇyakeśin worden een drietal citaten uit dit sūtra medegedeeld, op pag. 416, 531, 752. Zie het Addendum op pag. 477.

doch als een daarvan onafhankelijke tekst, die zich niet bij de Taittirīyasaṃhitā aansloot, doch een geheel aparte saṃhitā had, en deze saṃhitā zou dan de ons ten deele bekende Vaikhānasīyamantrasaṃhitā kunnen zijn. In dit geval zou dus de school der Vaikhānasas eene *śākhā*, niet een *caraṇa* zijn. Dit alles is echter hypothese, en men mag niet uit het oog verliezen, dat onder de scholen der Taittirīyas in Rāmakṛṣṇa's saṃskāragaṇapati en in eenige commentaren op den Caraṇavyuha als jongste uitlooper genoemd wordt de caraṇa der Audheyas (var. lect. Aukheyas) [1]. — Waarschijnlijk zal een gewichtig hulpmiddel tot het begrip van het Vaikhānasagṛhya ook blijken te zijn een commentaar op dit werk, die naar de beschrijving er van, 9 praśnas van dit sūtra omvat. Ook is er groote kans, dat deze tekst licht zal ontsteken over de verhouding van het gṛhyasūtra tot de Vaikhānasīyamantrasaṃhitā en niet weinig zal bijdragen tot de herstelling van de in zoo corrupten staat ons bekende saṃhitā.

Over een weinig omvangrijk sūtra, dat geheel onbekend is, mogen nog enkele woorden gezegd worden. Het noemt zich Śāṭyāyanasūtra [2]) en bevindt zich eveneens in de boekerij van Madras. Het bevat de beschrijving alleen van de prāyaścittas, d. i. van de maatregelen, die getroffen moeten worden, wanneer de eene of andere rituecle handeling niet in optima forma verloopen of verricht is, of geheel achterwege is gebleven. Blijkbaar is deze korte tekst een fragment van een grooter werk, wat o. a. daaruit blijkt, dat daarin naar andere beschrijvingen van den ritus wordt verwezen. Iedere nieuwe ontdekking brengt weder hare eigene vraagpunten mede. Zoo ook deze. Tot welke śākhā, tot welke vedische school, behoort dit sūtra? Beschouwt men den tekst op zich zelf, dan schijnt daaromtrent weinig twijfeling te kunnen bestaan: de menigte pratikas der aangehaalde mantras, de verschillende punten van aanraking, soms woordelijke overeenstemming

---

1) Vgl. Simon, Beiträge zur Kenntnis der vedischen Schulen, pag. 19.
2) geschreven *śāṭhyā*°.

met de sūtras van den Zwarten Yajurveda, vooral Bhāradvāja en Āpastamba, wijzen er op, dat dit sūtra zich bij den Zwarten Yajurveda, Taittirīya-śākhā, aansluit, en in sommige bronnen [1]) worden dan ook de Śāṭyāyanas als een tot deze śākhā behoorend caraṇa vermeld. In het begin van ons sūtra evenwel wordt een citaat medegedeeld uit een Śāṭyāyanibrāhmaṇa [2]). Nu is het bekend, dat dit brāhmaṇa, hoewel het verloren is en slechts aanhalingen er uit worden aangetroffen, zeer nauw verwant, ja nagenoeg eensluidend moet geweest zijn met het Jaiminīyabrāhmaṇa. En deze beide brāhmaṇas behooren ongetwijfeld tot den Sāmaveda! Ook deze vondst geeft dus weer een puzzle ter oplossing. Dat dit sūtra intusschen betrekkelijk oud is, mag men opmaken uit het feit, dat in een anderen tekst, tot nu toe ook slechts alleen met name bekend, een hoofdstuk er uit wordt overgenomen en vermeld als *śāṭyāyanaproktaprāyaścitta*. De bedoelde tekst is het tot den Sāmaveda behoorende Pariśiṣṭasūtra.

Het spreekt van zelf, dat een nieuw ontdekt śrauta- of gṛhyasūtra niet louter nieuws brengt. Immers voor de bewerkers van zulke teksten was de stof voor een goed deel voorhanden, voornamelijk — dit wat de śrautasūtras betreft — in de brāhmaṇas. Zij waren dus gebonden aan de materie en konden alleen in nevenzaken daarvan afwijken. Voornamelijk hadden zij de vrije hand daar, waar geen brāhmaṇa zich uitliet over de aanwending, den *viniyoga*, van eenig mantra. Verder kon ieder zijn eigen banen bewandelen in de dispositie der stof. Vandaar dan ook, dat alle sūtras bij hoofdzakelijke gelijkheid van inhoud, velerlei afwijkingen vertoonen. Doch daar de een deze, de ander die voorstelling van de zaak geeft, ieder in zijn eigen bewoordingen, is het een feit dat, hoe meer sūtras men kan raadplegen, des te duidelijker de geheele ritus wordt. Veelal kan het eene sūtra als een commentaar,

---

1) vgl. Simon, op cit., pag. 19.

2) *yā evāhitāgner devatās tā evaupāsane yā evāhitāgner dharmās ta evaupāsanikasya ya evāhitāgner lokaḥ sa evaupāsanikasyeti śāṭyāyanibrāhmaṇam.*

verre te verkiezen boven de inheemsche commentaren, beschouwd en benut worden. Vaak toch worden in een sūtra van jongeren datum in de bewerking van hetzelfde onderdeel andere uitdrukkingen gebezigd dan in den ouderen tekst en het komt niet zelden voor, dat in zoo'n geval een grammaticale vorm of eene uitdrukking of een woord tot de oudere taal behoorend, in zulk een jongere bewerking vervangen wordt door het later meer gebruikelijke. Zoo belooft dan ook een vergelijkend onderzoek der sūtras uiterst vruchtbaar te zijn voor de geschiedenis der taal, en het is, mede uit dien hoofde, hoogst wenschelijk, dat al het toegankelijke materiaal gepubliceerd worde.

ADDENDUM (op pag. 474).

Zeer onlangs bereikte mij het gewichtige nieuws, dat men te Madras opgespoord en voor de Gov. Or. Mss. Library verworven heeft eene *vyākhyā* van het *Vādhūlaśrautasūtra*, zoodat ook deze verloren gewaande tekst te benaderen is.

BIJLAGEN.

1. Agnyādheyabrāhmaṇa [1]).

brahmavādino vadanti: purā vā auddalakir [2]) *āruṇir* [2]) *uvaca: brahmaṇe tvā prāṇāya juṣṭaṃ nirvapāmi brahmaṇe tvāpānāya juṣṭaṃ nirvapāmi brahmaṇe tvā vyānāya juṣṭaṃ nirvapāmi brahmaṇe tvā samānāya juṣṭaṃ nirvapāmi* [3]); *ka etā devatā yāsām evaitaj juṣṭaṃ nirvapaty; ṛco vai brahmaṇaḥ prāṇa, ṛcām evaitaj juṣṭaṃ nirvapati; yajūṃṣi vai brahmaṇo 'pāno, yajuṣām evaitaj juṣṭam nirvapati; sāmāni vai brahmaṇo vyānaḥ, sāmnām evaitaj juṣṭaṃ nirvapaty; atharvāṇo* [4]) *vai brahmaṇaḥ samāno; 'tharvaṇām evaitaj juṣṭaṃ nirvapati. — catuḥśarāvo bhavati; catvāro hīme vedās, tān eva bhāginaḥ karoti; mūlaṃ vai brahmaṇo vedo; vedānām evaitan mūlaṃ yad ṛtvijaḥ prāśnanti; tad brahmaudanasya brahmaudanatvam.* ‖ 1 ‖

niśi carman brahmā brahmaudanaṃ nirvapati; rakṣāṃsi vai devānāṃ yajñam ājighāṃsaṃs; tāni brahmaṇāpāghnata; brahma brahmā; brahmaṇaiva yajñād rakṣāṃsy apahanti. — catuḥśarāvo bhavati; catasro diśo; digbhir eva yajñād rakṣāṃsy apahanti. — jīvataṇḍulo bhavati: sampaddhyā. — apūto vā eṣo 'medhyo 'yajñiyo 'nṛtam ūcivān; ya ṛṇāny anavadāyāgnim ādhatte tam anvārambhayitvā yad devā devaheḍanaṃ yad adīvyann ṛṇam aham ity [5]) *etā āhutīr ājyena juhoti; punāty evainaṃ: pūto medhyo yajñiyo 'gnim ādhatta; ekaviṃśatir etā āhutīr juhoty; asā āditya ekaviṃśa, eṣa savitā, sa ha devasya savituḥ pavitraṃ, tenaivainaṃ savituḥ pavitreṇa punāti; yad antarikṣam ity* [5]) *agnaya evainam etad enasaḥ pramuñcanti; saṃkasuko vikasuka ity* [5]) *etad evāsmā agnayo yakṣmaṃ cātayanti; kṛtyāṃ nirṛtiṃ* [6]) *saṃ varcasety: āśiṣam evāśāste.* ‖ 2 ‖

devāś ca vā asurāś cāgnyādheyāyopāvasan samāvat kurvāṇā: yad eva devā akurvata tad asurā akurvata; te devā etam odanam āsādyaitā āhutīr ājyenājuhavus; tad asurā nānvavāyaṃs; tato devā abhavan parāsurā abhavan; ya evaṃ vidvān etam odanam

āsādyaitā āhutir ājyena juhoti: bhrātṛvyasyānanvavāyāya[7]*): bhavaty ātmanā parāsya bhrātṛvyo bhavati; pravedhase kavaya ity*[8]*) uktvodanasya*[9]*) juhoti: devānām eva heḍāny*[10]*) avayajate*[11]*); cāturmāsyāny ālapsyamānasya dīkṣiṣyamāṇasyaitā āhutīr ājyena juhoti*[12]*); punāty evainaṃ; pūto medhyo yajñiyo yajate, pūto medhyo yajñiyo dīkṣate. — śva*[13]*) ādhāsyamāna*[14]*) rātriṃ jāgrati; tamo vā andhaṃ svapnas: tamasa evainam andhaso muñcati; śilpair gāyanti: śilpair hi sarvaṃ kurvanti.* ‖ 3 ‖

dhārayaty[15]*) etam*[15]*) agniṃ*[15]*): na māṃsam aśnīyān, na striyam upeyād, adhaḥ śayīta, na vipravasen, nāsya gṛhād agniṃ hareyur, nāhareyur anyata*[16]*): ātmano gopīthāyā-; 'gnim etam ādhāya samidādhānāntaṃ*[17]*) kuryād: varaṃ dadānīti*[18]*) vācaṃ visṛjate: 'śānto*[19]*) vā eṣa bhūtvā yajamānam abhyaiti, vareṇa caivainaṃ satyayā ca vācā śamayati.* ‖ 4 ‖

rathantaraṃ gārhapatya ādhīyamāne gāyaty; ayaṃ[20]*) vai*[20]*) loko rathantaram, ayaṃ gārhapatyo,'smiṃs tena loke pratitiṣṭhaty; agniṃ jyotir avarunddhe: vāmadevyaṃ dakṣiṇāgnā ādhīyamāne gāyaty; antarikṣaṃ vai vāmadevyam, antarikṣaṃ dakṣiṇāgnir: antarikṣe tena pratitiṣṭhati, vāyuṃ jyotir avarunddhe; bṛhad āhavanīya ādhīyamāne gāyaty; asau vai loko bṛhad, asā āhavanīyo, 'muṣmiṃs tena loke pratitiṣṭhati, sūryaṃ jyotir avarunddhe. — tad āhur: upadhītā vā etasyāgnayo yasyādhīyamāne sāmāni gīyante, vatsā hi sāmāny agnīnāṃ, te 'smai na sarvā āśiṣo duhre; tasmāt sāmāni na geyāny: agnīnām avidohāya; somasya vā etāḥ priyās tanvo yat sāmāni; yad anyatra gīyeran somaṃ priyābhis tanūbhir vyardhayerann*[21]*), anupanāmuka*[21]*) enaṃ somaḥ syāt; tasmāt sāmāni na geyāni: somasyopanatyā. — agnim ādadhānaḥ sāyam atithiṃ brāhmaṇaṃ nāparundhīta sūryeṇa saheyivāṃsaṃ*[22]*); sūryo vai sāyaṃ brāhmaṇaṃ praviśati: ya āhitāgner atithir bhavati sa tṛpto 'gniṃ praviśati; tasmān nāparoddhavyo; nāsyānāśvān brāhmaṇo gṛhe vaset: prajāṃ cāsya paśūṃś ca sādhukṛtyāś*[23]*) cāśnīyād; dānāya hy eṣo 'gnim ādhatte; sāyaṃ prātar udite*[24]*) 'gnā ahute nāśnīyād; atithir vā eṣa āhitāgneḥ, pūrvaṃ hy atithim āśayanty*[25]*). — ṛbīsena pakvaṃ nāśnīyāc; chamalaṃ vā etad agneḥ; svakṛta iriṇe nāvasyet; klinnaṃ*[26]*) dāru*[26]*) nābhyādadhyād*[26]*); aṅgneyaṃ hy*[27]*) etan*[27]*): nāvy udakam nācāmed;*

yo vai nāvy agniḥ sa āhitāgnim ārohati; tasya [28]) *śāntyai* [28]): *nānṛtaṃ vadec; chamalaṃ vā etad vāco yad anṛtaṃ; śamalagṛhītaḥ syād; dvādaśa rātrīr ājyenāgnihotraṃ juhuyān; navajātā vā etasyāgnayo; yathā kumāraṃ navajātaṃ sarpir āśayanty evam eva tad; ajasro* [29]) *'gnir* [29]) *bhavati; rakṣāṃsi vai bhūtaṃ saṃsañcante; bhūta evaiṣa devānāṃ yo 'gnim adhatte; 'gnir devānāṃ rakṣohā: rakṣasām apahatyā. — ahataṃ vasīta* [30]) *medhyatvāyātho satejastvāya-; 'dhvaryave vāsasī parihite dadaty; eṣa hy enaṃ virāji pratiṣṭhāpayati; tad eṣābhyanūktā | ucca divi dakṣiṇāvanto asthur ye aśvadāḥ* [31]) *saha te sūryeṇa | hiraṇyadā amṛtatvaṃ bhajante vāsodāḥ soma pratiranta āyur ity* [32]); *agnīṣomīye patyā* [33]) *vasane dadāti: sam eva jīryato; mithunau gāvau deyau: mithunasyāvaruddhyā; atho brahmacārī bhavaty: ātmano gopīthāya.* ‖ 3 ‖ [34])

gāro [35]) *vā eṣo 'gnīnāṃ yad gārhapatyo; 'yaṃ vāvaika āsīn, nāhavanīyo na dakṣiṇāgnis: te devāḥ saha jayābhir gārhapatye 'nnādyam apacaṃs; te pakīva samaśanaṃ prāśnan* [36]) *yā* [36]) *devapatnayas* [36]) *tā hi yantīn* [36]) *na prāśnantīti; te devā avidur: yajñavesasam idaṃ kurmety; agniṃ vibhajāmety agniṃ vyabhajaṃs; tasya yo 'gnes tṛtīyo bhāgas taṃ devāḥ śvo bhūte prāñcam anayan; sa devebhya āhavanīyo 'bhavat, tad āhavanīyasyāhavanīyatvaṃ; tasmāc chvaḥ śvaḥ prāñ praṇīyate; tasya yo 'gnes tṛtīyo bhāgas taṃ devapitaraḥ paryagṛhṇan; dakṣiṇato 'nayan; sa dakṣiṇāgnir abhavat; tad dakṣiṇāgner dakṣiṇāgnitvaṃ; yathā vai vṛṣalayonijaḥ putrakaḥ sarvam atti medhyaṃ cāmedhyaṃ caivaṃ vai bhrāṣṭrāgniḥ sarvam atti medhyaṃ cāmedhyaṃ ca-; 'suryo vā eṣa yad bhrāṣṭrāgnir; yat tasmiñ juhoty asuryā asyāhutayo bhavanty; asurebhyo vā eṣa purā pakvaṃ pacati na pitṛbhyo; 'tha yaḥ kāmayetāmapakvaṃ me pitṛbhyo bhāgadheyaṃ bharato iti gārhapatyād agniṃ praṇīyāhutīr juhuyād, āmapakvam* [37]) *evāsya pitṛbhyo bhāgadheyaṃ bhavati; tasya yas tṛtīyo bhāgas taṃ devapatnayaḥ paryagṛhṇan; sa gārhapatyo 'bhavat; tad gārhapatyasya gārhapatyatvaṃ; tasmāt pariśrite gārhapatye patnīḥ saṃyājayanty; ājyahaviṣo bhavanti; reto vā ājyaṃ; retasaḥ prajāḥ prajāyante: prajananāya. — maṇḍalaṃ gārhapatyasya lakṣaṇaṃ kuryān; maṇḍalo* [38]) *hy ayaṃ loko; 'nena lokena* [39])

sammitam; candrārdham dakṣiṇāgneś; candrārdham hy antarikṣam: antarikṣeṇa sammitam; svargo lokaś caturaśras; tasmād āhavanīyaś caturaśraḥ: svargasya lokasya samaṣṭyai. ‖ 4 ‖

brahmavādino vadanti: devānāṃ vā etāny āyatanāni yad gārhapatyaś ca dakṣiṇāgniś cāhavanīyaś ca; maṇḍalaṃ gārhapatyasya lakṣaṇaṃ kuryān; maṇḍalo hy ayaṃ loko; 'ṣṭāviṃśatyaṅgulo bhavati śakvaryā sammitaḥ; saptapadā śakvarī, śākvarāḥ paśavaḥ: paśūn evāvarunddhe. — candrārdham[40] *dakṣiṇāgneś: candrārdham*[40] *hy antarikṣam; antarikṣeṇa sammitam; devatānāṃ vā etad annaṃ yac candramā; devatā evāsyānnam adayati*[41]*; dvātriṃśadaṅgulo bhavaty anuṣṭubhā sammito; 'nuṣṭubhā vīryaṃ karoty; anuṣṭubhaiva vīryeṇa yajamānaṃ samardhayati. — caturaśram āhavanīyasya kuryāc; caturaśro hy asau loko; 'ratnimātro bhavaty; etāvān hy ātmā prajāpatinā sammito; 'nnaṃ vai prajāpatir; annādyenaivainaṃ samardhayati. — kutvāgnīn avasṛjet*[42]*; prajayā ca paśubhiś ca prajāyate; 'thāhur: avasṛṣṭo hy ṛṣabho vardhata iti; divo mātrayā variṇā prathasveti*[43] *prathayaty eva*[44]*; yathā dīpyamāno bhūyo 'bhyādadhāty evam evāsmiṃs tad abhipūrvaṃ*[45] *tejo dadhāti; tad āhuḥ: kaḥ śreyāṃsaṃ viṣuptaṃ bodhayitum arhatīti*[46]*; tasmān nāvasṛjed. — ya*[47] *evam eṣām āyatanaṃ*[47] *vedāyatanavān bhavati; yasyaivaṃ viduṣo yasyaivaṃ vidvān agnīn viharati vasīyān bhavati.* ‖ 5 ‖

devā vai sarve sametya prajāpatim apṛcchan: kutas tretāgnir[48] *bhaviṣyatīti; sa ūrdhvapādo 'dhastād bhūmyāṃ śiraḥ kṛtvā divyaṃ varṣasahasraṃ tapo 'tapyata; tasyāśrūṇi*[49] *parāpatann; aśruṣv*[49] *evāśvo 'jāyata; sa vyavartata*[50]*, sa vyadhūnuta*[51]*, sa śakṛd akarot, sa parāvṛtyājighrat; tataḥ śakāchvasyajāyata*[52]*; tat pārśvān madhyāc cāśvasad*[53]*; yat pārśvān madhyāc cāśvasat tad aśvattho 'jāyata; tasya vedo mūlaṃ parṇāni chandāṃsi śākhāḥ śākhāntarāṇy; evam eṣa sa śamīgarbhas; tac chamīgarbhasya śamīgarbhatvam.* ‖ 6 ‖

devā vai sarve sametya prajāpatim apṛcchan: kiṃ vāyam agnir mithunāt sambhavaty atho araṇyā athottarād iti; tān prajāpatir abravīd: yathā vai puruṣaḥ striyam upetya tatas[54] *triguṇān*[54] *mithunāt parimathyamānāt puruṣād*[55] *retaḥ*[55]

saṃbhavaty; etad vai viṣṇurūpaṃ yad uttarāraṇis[56]*); tad gāyatrya rūpaṃ; tasmād etasmān*[57]*) mithunād agnir mathyamāno jāyate; dvādaśāṅgula uttaro bhavati; dvādaśa māsāḥ saṃvatsaraḥ: saṃvatsarasyāptyai; trayodaśāṅgulaṃ*[58]*) chattraṃ*[58]*) bhavati*[58]*): traya ime lokā, daśa māsāḥ saṃvatsaraḥ: saṃvatsarasyāptyai: triṣavaṇaṃ netraṃ*[59]*) bhavati: traya ime lokā, eṣv eva lokeṣu ṛdhnoti.* ‖ 7 ‖

agnir vai devebhyo 'pakrāmat: sa pratyaṅṅ udadravat: tasmād adhvaryuḥ pratyaṅmukho 'gniṃ manthati[60]*); yat pratyaṅmukho 'gniṃ manthati tam evāgnim āhvayate; treṣas te dhūma ṛṇvatīti yad dhūme sāma gāyati, devebhya evainaṃ nivedayati; gātuvittamam iti yad agnau sāma gāyati devebhya evainaṃ nividaṃ*[61]*) karoti; bālo*[62]*) vā eṣo 'gnis, tejasvīni sāmāni; tasmād agnyādheye sāmāni na gīyante; tejo hy eṣām eṣa na sahati; rodanti va āhitāgner agnayo yasya prāksome sāmāni gīyante*[63]*); tasmāt some geyāni na prāksome*[64]*): 'gnīnām*[64]*) agnitvayātho satejastvāya.* ‖ 8 ‖

caturviṃśatyaṅgulāraṇir bhavati; caturviṃśatyakṣarā gāyatrī; gāyatryā sammitā; ṣaḍaṅgulapṛthvī; ṣaḍ vā ṛtava; ṛtuṣv eva pratitiṣṭhaty. — aro vai viṣṇus, tasya vā eṣā patnī yat araṇis; tad araṇyā araṇītvam; tasyā yāny agre catvāry aṅgulāni tac[65]*) chiro; yad anyāni catvāry aṅgulāni*[65]*) sā grīvā; yad anyāni catvāry aṅgulāni tad uraḥ stano bāhū pārśve pṛṣṭham udaraṃ ca; yad anyāni catvāry aṅgulāni sā śroṇī; yad anyāni catvāry aṅgulāni tad ūrū jānunī; yad anyāni catvāry aṅgulāni taj jaṅghe pādā*[66]*) ity*[66]*) etāvataivāraṇiḥ sarvair aṅgaiḥ sampūrṇā bhavati. — yac chīrṣṇi manthati śirorogeṇa yajamānaḥ pramīyate, yad āsye, vāgvikalo bhavati; yad grīvāyāṃ, tad gadgado bhavati; yad aṃsayos, tat pakṣahato bhavati; yad udare, kṣudhā yajamānaḥ pramīyate; yad ūrvos, tad yātudhānānāṃ, yaj jaṅghayos, tat piśācānāṃ; yat pādayos, tat kravyādānāṃ; yac chroṇyāṃ manthati, tat sarveṣāṃ devānāṃ; tena yajamānaḥ svargyo bhavati ya evaṃ veda prathame*[67]*) manthane sthānakalpā nānetareṣv*[68]*) anṛtatvaṃ*[69]*) ca gacchati ya evaṃ veda.* ‖ 9 ‖ [70])

‖ *ity agnyādheyabrāhmaṇam* ‖

1) De tekst berust voor 't grootste gedeelte op het Berlijnsche ṛcaka (Cod. or. fol. 1412) fol. 130 verso en vlgg. In het Parijsche hs. (Bibl. Nat. 230) wordt op fol. 426 b, ingeleid door de woorden: *kāṭhake śatādhyayane* (het hs. heeft *śatāṭhyayane*) *brāhmaṇe brahmaudane śrūyate*, het eerste stuk (kaṇḍikā) gevonden, terwijl elders aangetroffen worden de laatste vijf stukken (beg. met: *brahmavādino vadanti*).

2) *uddālakir āruṇim* Berl.

3) vgl. Āp. śrs. V. 5. 2.

4) *atharvaṇo* P, *atharvāṇi* B.

5) Zie v. Schroeder in: „Die Tübinger Kaṭha-handschriften (Sitz. Ber. d. Kais. Ak. der Wiss. in Wien, Phil. hist. kl. Band CXXXVII) pag. 68, 69, 72.

6) Zoo moet ook het vers (Die Tüb. hss. pag. 72) gelezen worden.

7) *°vyasyananvavāyāya* B.

8) Kāṭh. VII 12: 73. 7—8.

9) *utvoda°* B.

10) *hīḍany.*

11) *avajate.*

12) vgl. Āp. śrs. X. 7. 14—15.

13) *aśva.*

14) Locativus.

15) *dhārayannetāmagnir.*

16) *ata* het hs., doch vgl. Āp. śrs. V. 7. 6.

17) *°nāntāṅ.*

18) vgl. Āp. V. 7. 3.

19) *śānto.*

20) *avai.*

21) *vyardhayeranupanamuka.*

22) *saheyivaśam* (?).

23) *mādhukṛtyāṃś.*

24) onzekere lezing: onder den akṣara *di* schijnt *vu* (d. i. *bu*) te staan; vgl. Āp. V. 25. 13—14.

25) *āmayanty.*

26) *klinnadāruṇādatyādadhyād*, vgl. Āp. V. 25. 7.

27) *hyan.*

28) *tasyāśāntyai.*

29) *ajasrāgnir.*

30) *vaseta.*

31) *aśvarcā.*

32) ṚS. X. 107. 2.

33) ? l. *patnyā*? doch deze passage is mij onbegrijpelijk.

34) Zoo de nummering, waaraan ik niets veranderd heb.

35) „Verslinder"?

36) Zoo het hs. (alleen i. p. v. *devapatnayas: devāpatnatyas*). Corrupt?

37) *āsapakvam.*

38) *maṇḍale.*

39) *loke.*

[40]) *cāndr°* P.
[41]) *ādayate* P.
[42]) P voegt in: *prajayā ca paśubhiś ca.*
[43]) Kāṭh. XVI. 3: 233. 2.
[44]) vgl. Kāṭh. XX. 5: 23. 3.
[45]) vgl. Kāṭh. XXII. 2: 58. 16, waar Schröder leest *adhi puram.* De boven gevonden lezing zal wel beter zijn dan die van ms. Chambers.
[46]) vgl. ook Āp. VI. 27. 1.
[47]) *yānavameṣāyatanaṃ* B, *yāravameṣāyatanaṃ* P.
[48]) *tri°* P.
[49]) *°sraṇi, asruṣv°* B; *°śriṇi, asrośr°* P.
[50]) Zoo B; *sandhyāvartata* P.
[51]) *°dhānāta* BP.
[52]) Zoo B; *chakāśasyajāyata* P. Hoe te lezen?
[53]) *cāśvāmad* B, *cārṣvāsad* P (zoo ook de 2de maal).
[54]) *tatasstrīguṇāu* BP.
[55]) B schijnt *puruṣaśnetas* te lezen, P *puruśadyatas.*
[56]) *uttararaṇis* P, *uttaro yadaraṇis* B.
[57]) *etan* P.
[58]) Zoo B (doch *sambharati*); *chattraṃ trayodaśāṅgulaṃ bharati* P. Is *chattraṃ* corrupt uit of gelijkwaardig met *cātram?*
[59]) *anitraṃ* P (In B ontbr. de woorden: *daśa māsāḥ... ime lokā*).
[60]) geciteerd door den Schol. op Kāty. IX. 8. 29: 363. 5.
[61]) *nivedaṃ* P.
[62]) *bala* P.
[63]) *gāyanti* P.
[64]) *prāksomainagnīnam* B; *prāksomenanagnīnām* P.
[65]) Deze woorden (*tac... aṅgulāni*) door mij aangevuld naar het Vaikh. gṛhs.
[66]) *pādāv ety* P.
[67]) *prathamo* P.
[68]) ? *nānotareṣv* P.
[69]) *aspatatvaṃ* B.
[70]) De nummers, waaraan ik niets veranderd heb, slechts in B.

2. Amābrāhmaṇa [1]).

devāś [2]) *ca vā asurāś cāpāṃ* [2]) *rasam amanthaṃs; tasmān mathyamānād amṛtam udatiṣṭhat; tato yaḥ sarvato rasaḥ* [3]) *samasravat* [3]) *sa somas; tat somasya somatvaṃ; candramā vai somas; taṃ devāḥ kalaśo* [4]) *bhakṣayanti; ṣoḍaśakalaḥ puruṣo: lometi dve akṣare, tvag iti dve, asṛg* [5]) *iti dve, māṃsam iti dve, snāyv iti dve, asthīti dve, meda iti dve, majjeti dve; tāḥ* [6]) *ṣoḍaśa* [6]) *sampadyante; sa eṣa ṣoḍaśakalaḥ puruṣaḥ; somasya*

tasya vasavaḥ pañca kalā abhakṣayanta pṛthivīṃ pātraṃ kṛtvā; te 'mṛtatvam akāmayanta; te 'mṛtatvam ajayaṃs; tato vai te 'mṛtās tṛptāḥ prītā abhavaṃs; tasya rudrāḥ pañca kalā abhakṣayantāntarikṣaṃ pātraṃ kṛtvā; te 'mṛtatvam akāmayanta; te 'mṛtatvam ajayaṃs; tato vai te 'mṛtās tṛptāḥ prītā abhavaṃs; tasyādityāḥ pañca kalā abhakṣayanta divaṃ pātraṃ kṛtvā; te 'mṛtatvam akāmayanta; te 'mṛtatvam ajayaṃs; tato vai te 'mṛtās tṛptāḥ prītā abhavann; ekā kalodaśiṣyata; tāṃ prajāpatiḥ sinīvālyā adadāt; tayeha [7]) *paśuṣu vanaspatiṣv oṣadhiṣu cāmāvasad; yad amāvasat tad amāvasyāyā amāvasyātvam; tayā prātar dadarśa* [8]); *yad dadarśa tad darśasya darśatvaṃ; taṃ devā yāgata āpyāyitāḥ punar apy* [9]) *āpyāyayanta; sa pūrṇaḥ paurṇamāsīm upāvasat; tat paurṇamāsyāḥ paurṇamāsītvaṃ; tasmād āhur: darśapūrṇamāsayājīmāṃl llokān abhijayann eti; somasya sārṣṭitāṃ* [10]) *sāyujyaṃ salokatām āpnoti ya evaṃ vidvān darśapūrṇamāsābhyāṃ yajate.* ‖

‖ *ity amābrāhmaṇam* ‖

1) Uit Brl (het Berl. ṛcaka), volgend onmiddelijk op 't vorige stuk.
2) *brahma ca vai devāś ca vāsurāpāṃ.*
3) *rasamamasravat.*
4) l. *kalāśaḥ*?
5) *sṛg.*
6) *taṣṣo°.*
7) lees vermoedelijk *tayaiṣā.*
8) *darśa.*
9) *āpy.*
10) *syārṣṭitam.*

3. Een brāhmaṇa op Kāṭh. XL. 7: 140. 17—18. [1])

catvāri śṛṅgā iti vedā vā etad uktāḥ | *trayo asya pādā iti trīṇi savanāni* | *dve śīrṣe iti prāyaṇīyodayanīye* [2]) | *sapta hastāsa iti sapta chandāṃsi* | *tasmāt saptārciṣaḥ sapta samidhaḥ sapta ime lokā* | *yeṣu caranti prāṇā guhāśayā nihitāḥ sapta sapta* ‖ [3]) *tridhā baddha iti* [4]) *tredhā baddho mantrabrāhmaṇakalpaiḥ* | *ṛṣabho rauravīti* [5]) *rauravaṇam* [6]) *asya savanakrameṇa* | *ṛgbhir yajurbhiḥ sāmabhir atharvabhir* [7]) *yad enam ṛgbhiḥ śaṃsanti yajurbhir yajanti sāmabhiḥ stuvanty atharvabhir japanti* | *maho*

deva iti mahādevo | martyāṃ āviveśa manuṣyāṇāṃ tasyottarā bhūyāṃsi nirvacanāya [8]) ||

catvāri śṛṅgā caturmukhāś caturvedāś caturyuga agnayaś catvāro 'bhavan | svayaṃ kailāsaparvato nāma eko bhavati, tad ekaśṛṅgaṃ dviśṛṅgaṃ daśaśṛṅgaṃ dvādaśaśṛṅgaṃ viṃśaśṛṅgaṃ dvaviṃśaśṛṅgaṃ triṃśaśṛṅgaṃ dvātriṃśaśṛṅgaṃ śataśṛṅgaṃ sahasraśṛṅgaṃ koṭiśṛṅgam anantaśṛṅgaṃ meruśṛṅgaṃ sphaṭikaśṛṅgaṃ pitṛśṛṅgaṃ manuṣyaśṛṅgaṃ dvādaśādityānāṃ pūrvāparaṃ munayo vadanti sarvam āyuḥ sarvam ety [9]) *āyuḥ sarvam eti* [9]) *ya evaṃ veda* ||

[1]) Uit ms. Stein n°. 243 (zie J. R. A. S. 1912 July) fol. 237 recto.
[2]) *prāyaṇīye udayanīye.*
[3]) vgl. Muṇḍ. up. II. 8.
[4]) het ms. voegt in: *tridheti.*
[5]) zóó (*rau°*).
[6]) *°nam.*
[7]) niet in Nirukta (XIII. 7).
[8]) Tot zoover loopt 't Nirukta parallel.
[9]) *ity* en *iti.*

4a. Graheṣṭibrāhmaṇa [1]).

devā́ś ca vā́ ásurāś ca samā́vad evá yajñè 'kurvata: yád evá devā́ ákurvata tád ásurā akurvata; té devā́ etā́ni grahahavī́ṃṣy apaśyaṃs; tā́ir índram ayājayaṃs; tád ásurā nā́nvávāyaṃs [2]); *táto devā́ ábhavan párāsurā abhavan; yá eváṃ vidvā́n etā́ni grahahavī́ṃṣi yájate: bhrā́tṛvyasyā́nanvavāyāya* [3]): *bhávaty ātmánā párāsya bhrā́tṛvyo bhavaty; ādityā́ya ghṛté carúṃ nírvapet: téjas téna párikrīṇāti; śaukráṃ carúṃ: brahmavarcasáṃ téna párikrīṇāti; bṛ́haspátaye naivārám* [4]) *páyasi carúṃ: vākpatyáṃ téna párikrīṇāti; bodhā́ya* [5]) *návakapālaṃ: búddhiṃ téna párikrīṇāti; bhaumā́yáikakapālaṃ: yáśas téna párikrīṇāti; saurā́ya pālalamiśraṃ ghṛté carúṃ: surabhíṃ téna párikrīṇāti; candrámase páñcadaśakapālam: ā́yus* [6]) *téna párikrīṇāti; rāháve carúm: ábhayaṃ téna párikrīṇāti; ketáve carúm: ánaparodhaṃ* [7]) *téna párikrīṇāty; etā́ny evá sárvāṇi bhavati yá eváṃ vidvā́n etáyā* [8]) *yájeta | ā́jyenopahomā́ñ juhoty: āśíṣām ávaruddhyā; etáyā yajeta yáḥ kāmáyeta tejasvī́ bhrājasvī́ vākpatír búddhimān yaśasvī́ surabhír ā́yuṣmān abhayī̀* [9]) *ánaparuddhī* [9]) *syām íty; ekacakrám*

udayád bhrājamānam íty aṣṭā́daśa yājyānuvā́kyā bhavanti: sarūpatvā́yā-; 'gnír híraṇyaṃ sómo híraṇyam íty ā́jyabhāgau; prā́ddho agna imó[10]*) agna íti saṃyājyè; uccáir yajaty; eṣā́ vā́i vācā́m uttamā́ yóccáir*[11]*): uttamā́ḥ samānā́nāṃ bhavaty; ādityā́s*[12]*) tejasvī́ty upahomā́n juhoti: sárvasyā́ptyai sárvasyā́varuddhyai yá eváṃ vidvā́n etáyā yā́jeta.*

1) Brl. fol. 125 en 152 (tweemaal, met geheel dezelfde lezingen); L (cod. Stein Oxford, n°. 29); S (cod. Stein, n°. 287); de beide laatsten zonder accenten.
2) *nā́nrā°* allen.
3) *°syā́nanvāvāyāya* Brl.
4) *nā́ivā́raṃ* Brl.
5) *buddhāya* L, *baudhāya* S.
6) *āyús* Brl.
7) Zoo L; *ā́naparuddhaṃ* Brl. S.
8) *etā́na* Brl.
9) *abhayyā́nāpa°* Brl, *abhayān anuparodhi* L, *abhayānaparuddhī* S.
10) *imā́* Brl.
11) *yúccáir* Brl.
12) *ā́dityā́s* Brl.

4*b*. De mantras behoorend bij de graheṣṭi [1]).

agnir hiraṇyaṃ somo hiraṇyam ity ājyabhāgau |

> *agnir hiraṇyam amṛtaṃ hiraṇyam agnir avo rocanaṃ citra-* [*bhānuḥ* |
> *agnir garutmān apatat patatry agniḥ pataṅgam anu kṛṣṇa-* [*vartmā* [2]) ||
> *somo hiraṇyam amṛtaṃ hi somaḥ somam apaḥ* [3]) *somam adbhir* [*adhyaṅgaḥ* |
> *somo garutmān apatat patatrī somaḥ pataṅgam anu śukla-* [*vartmā* ||

ekacakram udayād bhrājamānam ity aṣṭādaśabhiḥ samidhām anna-syājyasya ca juhoti |

> *ekacakram udayād bhrājamānaṃ devastomaṃ dadṛśe sūryam* [*ekam* |
> *haridrukmaṃ* [4]) *viśvam ejat sacantaṃ tasmai no devāḥ pari-* [*dhatta sūryāya* || 1 ||

ekaviṃśaṃ pañcabhir dyotayantaṃ ṣaḍbhiḥ sūryaṃ pravata [*codvatā ca* |
tridhā vardhayantaṃ bhuvanasya nābhiṃ yajñe sūryaṃ śukra- [*hutaṃ purastāt* ‖ 2 ‖
śvetaḥ śukro vṛṣabhaś carṣaṇīnām ūrv ātatantha tvāsutiṃ [*kariṣṭhaḥ* |
sa no rayiṃ me gṛheṣu dadhātv ā no[5] *vīro*[5]) *vardhataṃ* [*dyotamānaḥ* ‖ 3 ‖
apāṃ garbho vidathasya prasādhanam ūrvotiṣṭhat[6]) *sindhūnām* [*anīke* |
sa śevṛdham adhidhāvatv[7]) *antarikṣaṃ śukraḥ śiśur dīrgham* [*āyur nidhattām* ‖ 4 ‖
brahmādhikaḥ prathamo jātavedā bṛhaspatir bhārato deva- [*tānām* |
asmin yajñe barhiṣi modamāno hiraṇyavāśīr iṣiraḥ svar- [*ṣaḥ*[8]) ‖ 5 ‖
śucir devānām ṛṣabhaḥ prajānām ṛbhur vasūnām amṛtasya [*nābhiḥ* |
asmin yajñe barhiṣi modamāno hiraṇyaretā abhayaṃ kṛṇotu ‖ 6 ‖
budhaḥ[9]) *saumyo amṛtatvaṃ babhūvāmṛtaṃ devānām āyuḥ* *prajāsu* |
asmin yajñe somaśiśur yuvā naḥ śam no bhava payasāpyā- *yamānāḥ* ‖ 7 ‖
bodhā su me maghavan vācam emāṃ bodhā su me viśvabhṛto *janitrī* |
bodhā su me mātariśvā vacobhir bodhā su me brahmaṇā saṃ- *śiśādhi* ‖ 8 ‖
agnir mūrdhā divaḥ kakut patiḥ pṛthivyā ayam |
apāṃ retāṃsi jinvati[10]) ‖ 9 ‖
citro hantā rohidaśvaḥ prajānām asmin yajñe haviṣāśāna etu |
sa no vakrīr[11]) *abhayaṃ kṛṇotu viśvet sa vāmādadhate* *tvotaḥ*[12]) ‖ 10 ‖
śanaiścaran mā vadhīr asme vīrān mā no gṛhān paśūn mā *na āyuḥ*[13]) |
mā no yūno bhavitānorathena mā naḥ śiśūn garbhān mā naḥ *kiṃ cana*[14]) ‖ 11 ‖

śaṃ no bhava ṛtubhiḥ śaṃ ca māsaiḥ śam ardhamāsaiḥ śam uṣāhobhiḥ[15]) |
śam naḥ kāṣṭhāḥ pradiśo diśaś ca śaṃ candrāsūryā[16]) *jyotīṃṣi śaṃ ca* || 12 ||
makṣū dhāta mātariśca vacobhiś candro amṛtād vardhate jāyamānaḥ[17]) |
āyuḥ prajām amṛtaṃ saubhagatvaṃ pra candramās tirate dīrgham āyuḥ || 13 ||
bhūyo jāto haviṣa[18]) *candramāsmāt pūrvaḥ purastāt payaso havirbhiḥ* |
payogarbho devatāḥ[19]) *pinvamānaś candro amṛtatvam abhayaṃ kṛṇotu* || 14 ||
dhanvanā gā. . . . pradiśo jayema[20]) || 15 ||
ugraṃ tamo viśvarūpaṃ mahāntaṃ svarbhānur[21]) *ajaraṃ mahasvat* |
mahadbhayāt tamaso mṛtyupāśād vimuñca rāhur abhayaṃ kṛṇotu || 16 ||
ketum kṛṇvann. . . . . . . ajāyathāḥ[22] || 17 ||
yajñasya ketuṃ. . . . . . . sukratuḥ[23]) || 18 ||

ādityas tejasvīty upahomāñ juhoti |

ādityas tejasvī tejo asmin yajñe yajamāne dadhātu || 1 ||
śukro bhrājasvī bhrājo asmin yajñe yajamāne dadhātu || 2 ||
bṛhaspatir vākpatir vāco asmin yajñe yajamāne dadhātu || 3 ||
budho buddhimān buddhim asmin yajñe yajamāne dadhātu || 4 ||
arko yaśasvī yaśo asmin yajñe yajamāne dadhātu || 5 ||
sauraḥ surabhiḥ surabhim asmin yajñe yajamāne dadhātu || 6 ||
candramā āyuṣmān āyur asmin yajñe yajamāne dadhatu || 7 ||
rāhur abhayam[24]) *abhayam asmin yajñe yajamāne dadhātu* || 8 ||
ketur anaparodhy anaparodham asmin yajñe yajamāne dadhātu || 9 ||
dhruvo dhairyavān dhairyam asmin yajñe yajamāne dadhātu[25]) || 10 ||
agastyo vīryavān vīryam asmin yajñe yajamāne dadhātu[25]) || 11 ||
preddho agne dīdihi puro no yatra devāḥ pūrve purāṇāḥ |

yatrāsau vaiśvānaraḥ stokātithis [25]) *tatremaṃ yajñaṃ yajamānaṃ ca dhehi* ||
imo agne vītatamāni havyā predaṃ haviḥ prāṣṭremān [26]) *stokān* |
stokātithiḥ stokajātiḥ [26]) *patatry athā hy agne amṛtatvaṃ ca dhehi* [27]) ||

|| *ity ekacakram* ||

1) In Stein (Oxf.) fol. 25, L en S (Nāgarī).

2) aan 't eind van elk vers volgt *svāhā*, dat door mij overal is weggelaten. De nummers der versen niet in de hss.

3) ? vgl. *avaḥ* van 't eerste vers.

4) *haridrugmam* St.

5) *ā ne vīra* St.

6) l. *ūrdhvo atiṣṭhat? rva* en *rdhva* in śāradā-schrift licht verwisseld.

7) Zoo St; *adhidhāto* L S; vgl. ṚS. I. 54. 11.

8) vgl. Kāṭh. XVII. 18: 262. 6.

9) *bodhaḥ* L.

10) Kāṭh. VI. 9: 58. 20—21. S leest dan ook *agnir mūrdheti*.

11) d. i. *arakrir*? Beteekenis? doch S leest *sanarakrir* en L *sanovakrir*.

12) Laatste pāda = ṚS. VI. 1. 9.

13) is *pramoṣīḥ* uitgevallen?

14) Iets uitgevallen? corrupt!

15) ? Zoo St; *śamusā ahobhiḥ* L, *śamuṣāmahobhiḥ* S.

16) *candrasūryā* St, *sūryācandrā* S, *candrasūryā* L.

17) *jāyate vardhamānaḥ* S.

18) *haviṣāś* L, *haviṣas* S.

19) *devatā* St, *devataḥ* L.

20) Kāṭh. aśv. 6. 1: 172. 9—10.

21) *surbhānur* St.

22) Kāṭh. aśv. 4. 9. s. f.

23) Kāṭh. XXXIX. 14: 132. 3—4.

24) sic St. L; *abhayyam* S.

25) De laatste twee yajus behooren niet in dit kader thuis.

25) *stokātithiṃstokājatiṃ* St.

26) S (Nāgarī) leest *prārṣṭre°*.

26) *stokājatiṃ* St.

27) Dan volgen nog vier verzen, waarvan de eerste twee (ṚS. X. 173. 5, 6) op Dhruva, en de laatste twee (ṚS. I. 179. 6 en Kāṭh. X. 10: 139. 12—15) op Agastya betrekking hebben.

5. Upanayanabrāhmaṇa [1]).

brahmacáryam ágām íty āha; bráhma vái brahmā; bráhmaṇaivātmánaṃ páridadhāti [2]); *táṃ pṛcchati: kórnāmāsīti; prajā-*

patir vái kó nāma; prājāpatyám eváinaṃ kṛtvā bándhumantam úpanayati; bhū́r bhúvaḥ svàr íty āhe-, [3]) *'mān evā́smai tát trīṃ llokā́n annā́dyāya práyacchati; bhū́r íti vā́ ayáṃ lokó, bhúvar íty antárikṣam, svàr íty asáu loká; imā́n evā́smai tát trīn vedā́n* [1]) *annā́dyāya práyacchati: bhū́r íti vā́ ṛ́co, bhúvar íti yájūṃṣi, svàr íti sā́māny; ádhīte haitéṣāṃ védānām ékaṃ dváu trīnt sárvān vā yám eváṃ vidvā́n úpanayate* [4]); *tám āha* [5]): *kā́ya tvā páridadāmī́ti; kó vái prajā́patiḥ; prajā́pataya eváinaṃ tát páridadāti; ná brahmacārī mriyate nā́sya brahmacārī́ sáṃmriyate yám eváṃ vidvā́n úpanayate* [4]); *tám āha* [5]): *devā́ya tvā savitré páridadāmī́ti; savitā́ ha vā́ idáṃ yád* [6]) *yát* [4]) *prajā́bhyaḥ prásavati* [4]) *tát tát* [4]) *kurvanti; sá yád ātmánā kuryā́n, ná tā́n maṇyetāhám* [7]) *idáṃ karomī́ti, savitā́* [8]) *me 'sāvīd* [9]) *íty evá tā́n manyeta* [10]); *yád dha vái kalyā́ṇaṃ tád asmai savitā́ prásavati* [11]), *nā́smai* [12]) *pāpáṃ savitā́ prásuvate* [12]) *yám eváṃ vidvā́n úpanayate* [4]); *tám āha* [13]): *bṛ́haspátaye tvā páridadāmī́ti; bráhma vái bṛ́haspátir; bráhmaṇa eváinaṃ tát páridadāti; ná brahmacārī́ mriyate, nā́sya brahmacārī́ sáṃmriyate yám eváṃ vidvā́n úpanayate* [4]); *tám āha* [5]): *brahmacāryỳ asī́ti; bráhma vā́ annā́dyam, annā́dyam evā́smiṃs tád dadhāty; átho annā́dyaṃ vā́ amṛ́tam, amṛ́tam evā́smiṃs tád dadhāti; tám āhā-* [13]): *'pò* [14]) *'śānety* [14]); *ā́po vā́ idáṃ sárvam āpnuvaṃs; tád enam āha* [15]): *sárvam āpnuhī́ty* [16]); *ā́po vā́ annā́dyam; annā́dyam evā́smiṃs tád dadhāty; átho annā́dyaṃ vā́ amṛ́tam, amṛ́tam evā́smiṃs tád dadhāti; tám āha* [13]): *kárma kurv íti; vīryàṃ vái kárma; vīryèṇa vā́ ánnam adyate; kárma vā́ annā́dyam; annā́dyam evā́smiṃs tád dadhāty; átho annā́dyaṃ vā́ amṛ́tam, amṛ́tam evā́smiṃs tád dadhāti: tám āha* [13]): *dívā mā́* [17]) *suṣupsīr* [18]) *íti; mṛtyúr vái svápnas; tásmāt tám ápabādhate; mṛtyúr ha vái svápnas; tásmād yó mriyáte* [19]) *tám āhur* [20]): *dīrgháṃ svápnam asvāpsīd* [21]) *íti; dívā vā́ annā́dyam; annā́dyam evā́smiṃs tád dadhāty; átho annā́dyaṃ vā́ amṛ́tam, amṛ́tam evā́smiṃs tád dadhāty; tám āha* [5]): *vā́caṃ yacchéti: vā́g vā́ annā́dyam, annā́dyam evā́smiṃs tád dadhāty; átho annā́dyaṃ vā́ amṛ́tam, amṛ́tam evā́smiṃs tád dadhāty; etā́ni vái páñcānnā́dyāni purā́ sāvitryánuvacanād ācāryò* [22]) *brahmacāríṇi nídadhāti.* ‖

sá vā eṣá brahmacārī savitryā sahá prájāyate; tád āhuḥ: saṃvatsaré 'nūcyā [23]*); saṃvatsaré vái rétāṃsi siktāni prájāyanta íty; átho khálv āhur: dvādaśāhé* [4]*) 'nūcyā; dvādaśa māsāḥ saṃvatsaráḥ; saṃvatsaréṇaivāinaṃ prájanayati; saṃvatsarásyāptyai; tāṃ tisṛṇāṃ rātrīṇāṃ prātár* [24]*) ánubrūyāt* [25]*): tríṇy áhāni tisró rātráyas tríṇi sā́yāni tisrá uṣás* [26]*); tá dvādaśa sáṃpadyante; dvādaśa mā́saḥ* [27]*) saṃvatsaráḥ; saṃvatsaréṇaivāinaṃ prájanayati; saṃvatsarásyāptyai; sá vā eṣā sāvitrȳ* [28]*) eṣā́ṃ* [28]*) lokā́nāṃ pratipád* [29]*) eṣā́ṃ ca védānāṃ; tā́ṃ ná tíṣṭhann* [10]*) ánubrūyān nórdhvájñur* [30]*) ā́sīno ná vrájan; mahád upastīryopásthaṃ kṛtvā práṅ ā́sīnaḥ pratyáñn ā́sīnāyā́nvāha* [13]*); práṅ vái prajā́patis; tā́ṃ pratyáñco devā́ anvā́yattā* [31]*); ācārȳo brahmacāríṇaḥ prajā́patir, āyátanād* [32]*) eváinaṃ tát kalpayaty* [33]*); átháika* [34]*) āhur* [34]*): dakṣiṇatá ā́sīnāyā́nvāha* [15]*); sá yád eváinaṃ tád anuvyāháret, tiryáṅ téna* [35]*) gárbha āgacched, dhiṃsiṣyatī́ti* [36]*): tásmāt práṅ ā́sīnaḥ pratīcī́nāyaivā́sīnāyā́nvāha* [15]*); práṅ vái prāṇáḥ; prāṇám evā́smin dadhāti: tā́ṃ trír evá* [37]*) kṛtvó 'nubrūyāt; tráyaḥ prāṇā́ḥ: prāṇó vyānò* [38]*) 'pānás; tā́n evā́smin dadhāti; tā́ṃ dvír* [39]*) evá* [39]*) kṛtvó* [39]*) 'nubrūyād; dváu hí: prāṇáś cāpānáś ca; prāṇāpānā́ evā́smin dadhāti; tā́ṃ sakṛ́t samásyottamató* [40]*) 'nvāháiko* [41]*) hí prāṇáḥ; prāṇám evā́smin dadhāti.* ‖

[1]) Brl. fol. 142 verso en vergel. v. Schroeder, die Tüb. Kaṭha hss. pag. 21 (T).
[2]) °*dadhāti* T.
[3]) *āh*° Brl. T.
[4]) sic acc.
[5]) *āha* T.
[6]) om. T.
[7]) *mányetrāhám* Brl.; T defect.
[8]) *sasavitā́* Brl.
[9]) *sā́ved*, beide.
[10]) *mányeta* T, *mányéta* Brl.
[11]) *prásavate* Brl, *prásuvati* T.
[12]) niet in Brl.
[13]) *āha* Brl T.
[14]) *pośānéty* Brl, *pomanéty* T.
[15]) *āha* Brl.
[16]) *āpno*° T, *āpnó*° Brl.
[17]) *mā*, beide.

18) °*sir*, beide.
19) zonder acc., beide.
20) *áhur*, beide.
21) °*sir*, beide.
22) *ācāryá* Brl.
23) *nácyás* Brl.
24) *prátar* Brl.
25) *anubrūyát*, beide.
26) *uṣás* T.
27) *másas* T.
28) *sāvitrījyaiṣā́ṃ* Brl, *savityéṣāṃ* T.
29) *pratipad* Brl, *pratipad* T.
30) *nardhvi*° Brl, (°*yād*)*ūrdhvi*° T.
31) *ánvāyanta*, beide.
32) zoo, beide, en zonder acc.
33) *kalpayedity* T.
34) *áthahur* Brl, *áthaikā āhur* T.
35) *kéna* Brl, *tena* T.
36) °*siṣyatīti* Brl.
37) *éva* T, *évā* Brl.
38) *vyāno* Brl.
39) *dvir évargatvo* Brl, *dviréva* T.
40) *samasyo*° Brl; T defect.
41) °*kó* T.

6. Śrāddhabrāhmaṇa [1]).

ásurāṇāṃ vā imé lokā āsaṃs; té devā abruvan: yó vāi yáṃ lokám ujjeṣyáti [2]) *sá tásmai bhaviṣyatī́ti; té vásava imáṃ lokám ajayann antárikṣaṃ rudrā dívam ādityā́s; té vásava imáṃ lokáṃ jitvā́ntárikṣaṃ párāpataṁs; té rudrā́n abruvan: yā́n no jáyema tā́n naḥ sahā́sad íti; té vásavo rudrā́ś cāntárikṣaṃ jitvā́ dívaṃ* [3]) *párāpataṁs; tá ādityā́n abruvan: yā́n no jáyema tā́n naḥ sahā́sad íti; té vásavo rudrā́ś cādityā́ś cāmúṃ lokáṃ jitvémā́n evá lokā́n ásurān abhyabhavaṁs; táto devā ábhavan párāsurā abhavan; vásavaḥ pitáro rudrā́ḥ pitāmahā́ ādityā́ḥ prápitāmahās; tásmād āhur* [4]): *dévāḥ pitaraḥ pítaro devā íti; yó vāi devā́nāṃ somapā́ḥ pitáras tā́n udapātrāís tarpayanti; tásmāt trír ékasyā́paḥ prádīyante dvír ékasya sakṛ́d ékasya; tát ṣáṭ sámpadyate, yathājitám evópalabhante* [5]); *yád ánnāntam udakáṃ sámpibanti* [6]) *tát saptamáṃ; yád ubhayā́tomūlais* [7]) *tilamiśráṃ tád aṣṭamáṃ;*

yát pítryā[8]) *piṇḍapariṣekás tán navamáṃ; yád udakumbháṃ dákṣiṇāṃ prohánti tád daśamáṃ; téna dáśodakaṃ śrāddhám ucyate; tád dáśa; dáśākṣarā virāḍ; ánnaṃ virāḍ; virājy evánnādye prátitiṣṭhati.* ‖ 1 ‖

pitáro vái putráṃ jāyamānam ánvāyann asmákaṃ śrāddháṃ kuryād íti; sò 'bravīt: kadāháṃ śrāddháṃ karavāṇīti; tè 'bruvan: hasticchāyáyāṃ śrāddháṃ dadyād yáḥ kāmáyeta ná púnar dadyād[9]) *íti; hastī vái bhūtvā svarbhānur*[10]) *amúm ādityáṃ chāyáyābhyabhavat; táṃ devapitára ápyāyayann; etád vái devapitṝṇám āyátanaṃ yád dhasticchāyā; tásmād dhasticchāyáyāṃ śrāddháṃ dadyād yáḥ kāmáyetā: 'kṣayyám áparimitam anantáṃ bhūyaḥ syād íty; akṣayyám evāparimitam anantáṃ bhūyo bhavati yá eváṃ vidvāṃ hasticchāyáyāṃ śrāddháṃ dadāti*[6]) *pitṝṇām akṣayyatvāya.* ‖ 2 ‖

dvāu vái pánthānau devayānaś ca pitryāṇaś[11]) *cā-; 'gnihotréṇa vái devāḥ svargáṃ lokám āyan pitṛyajñéna pitṛlokáṃ; tásmād ubháu yaṣṭavyàu devayānaś ca pitryāṇaś*[11]) *co-; 'bhābhyāṃ vá etát svargáṃ lokám ítyāhur*[12]) *anyásmiṃ lloké samídhā prátyatiṣṭhann annādyaṃ ca brāhmaṇébhyó 'pāsarams; tébhyo 'bruvann: agnáu kurmāgnáu*[13]) *kariṣyāmy agnáu karavāṇīti*[14]); *tè 'bruvan: kuruta*[6]) *kuruṣvá*[6]) *kriyatām*[6]) *íti; yáṃ kāmáyeta prajāvān syād íti tásya yajñé kurutéti*[6]) *brūyād; yáṃ kāmáyeta paśumān syād íti tásya yajñé kuruṣvéti brūyād; yáṃ kāmáyeta vásīyān syād íti tásya yajñé kriyatām*[6]) *íti brūyād; agnīṣomīyaṃ vá etád dhavír yád agnáukáraṇam agnīṣomīyenaivāitád dhavyénāsmiṃ lloké yájamāno vásīyān bhavati.* ‖ 3 ‖

máno vá eṣá yuṅkte yó yakṣyámāṇo yuṅkté; nahí mánasā yajñás tāyáte; sá yajñó bhávaty, átha śráddhatte; śraddadhānáṃ[15]) *vái pitáro 'nvāyanti vṛ́ddhiṃ śrutvā; yád vṛddhiśrāddháṃ kurvánti ténāsya*[16]) *té*[16]) *'bhīṣṭāḥ*[16]) *prītā bhavantī-; 'ndró vái prajākāmaḥ pitṛyajñénāyajat; tásyāsurā yajñám ajighāṃsans; tān víśve devā́ úpāghnan*[17]); *yád vaiśvadeváṃ purástāt kurvánty ásurāṇām ápahatyai; prācīnapravaṇe déyaṃ; prācīnapravaṇo vái vájro; vájreṇaivá yajñād rákṣāṃsy ápahanti; dákṣiṇāgrāś códagagrāś ca darbhā bhavanti; dákṣiṇāgrebhir vā asya pitáraḥ samúpasaranty*[17]) *údagagrebhir devās; tásmād brāhmaṇébhya āvṛttā darbhāḥ prá-*

dīyante, pitṛṇām upasaratvāyai- [18]); *'vám asya pitáraḥ samúpasaranty* [19]); *antárhitā hỳ amúṣmād ādityāt pitáro, 'tho antárhitā hí devébhyaś ca manuṣyebhyaś ca pitára; upamūlám barhír dāti* [20]); *téna pitṛṇām; yád ṛtémūlaṃ téna devā̀nām; ubháye hìjyánte; 'ntárhitā hí vīkṣayā* [21]) *manuṣyasyai-* [22]); *'vám iva hí tè* [23]) *'ntárhitā bhavanti* [9]). ‖ 4 ‖

‖ *iti śrāddhabrāhmaṇam* ‖

[1]) Naar Brl T (vgl. Schroeder, die Kaṭha hss., p. 26) L, St, P (arijs 228). Alleen de twee eersten met accenten.
[2]) *ujjiṣyāti* allen.
[3]) *divim* Brl.
[4]) vgl. Kaṭh. IV. 14: 39. 5.
[5]) *°labhanti* St.
[6]) sic, acc.
[7]) *mālāis* Brl T.
[8]) sic, acc.
[9]) *dadyām* L.
[10]) In Brl geen acc.
[11]) met *n*, allen.
[12]) *ityā°* St.
[13]) Zoo Brl, *kurvāgnau* L, *kurvagnau* St P.
[14]) vgl. Āśv. gṛhs. IV. 7. 18—19.
[15]) *°dadhānaṃ* Brl.
[16]) *tenāsya pitaro bhīṣṭaḥ* St.
[17]) zoo allen, l. *°ápā°*.
[18]) *samupāsa°* de hss.
[19]) Zoo L; *upāsara°* de anderen.
[20]) *dadāti* PL en St (pr. m.).
[21]) *vikṣyayā* allen, en ongeaccentueerd.
[22]) *mānu°* Brl L T.
[23]) zonder acc. Brl T.

7. Mekhalābrāhmaṇa. [1])

iyaṃ duruktāt paribādhamāna [2]) *iti* [2]) *duruktā varjayitvā paribādhante. varṇaṃ pavitraṃ punatī na āgād ity apo vai varṇam eva pavitram alaṃ* [3]) *karoti. prāṇāpānābhyāṃ balam ābhajantīti prāṇevaipānābhyāṃ* [4]) *balaṃ dadhāti. sukhā* [5]) *devī subhagā mekhaleyam ity āśiṣam evāśāste. saubhāgyaṃ vai* [6]) *sukhā devī* [7]) *dadhāti. sahasram āvi* [8]) *pratiranta āyuḥ.* ‖ *iti mekhalābrāhmaṇam* ‖

[1]) De tekst naar Parijs (Bibl. Nat. n°. 230) fol. 240b. Dit brāhmaṇa is daarom merkwaardig, omdat het een mantra behandelt tot dusverre slechts bekend uit de gṛhyasūtras (in casu Kāṭh. gṛhs. XLI. 11).

[2]) l. °*māneti*.

[3]) ? *ahaṅ* het hs.

[4]) zóó! l. *prāṇāpānābhyāṃ*?

[5]) Devapāla leest *sakhā*.

[6]) *mai* het hs.

[7]) *devīṃ* het hs.

[8]) ?

8. Aśītibhadra. [1])

bhadró no agníḥ suháro vibhā́vasur bhadrá índraḥ puruhūtáḥ puruṣṭutáḥ |
bhadráḥ sū́rya urucákṣā uruvyácā bhadráś candrámāḥ samithéṣu jāgṛ́viḥ ||
bhadráḥ prajā́ ajanayan naḥ prajā́patir bhadráḥ sómaḥ pávamāno vṛ́ṣā háriḥ |
bhadrás tváṣṭā vidádhad rūpā́ṇy ádbhuto bhadró dhātā́ varivasyatu prajā́ḥ ||
bhadrás tā́rkṣyaḥ suprajāstvā́ya no mahā́n áriṣṭanemiḥ pṛ́tanā yudhā́ jáyan |
bhadró vāyúr mātaríśvā niyútpatir venó gayasphāna uśán sádāstu naḥ ||
bhadró mitró váruṇo rudrá íd vṛdhā́ bhadró 'hir budhnyò bhúvanasya rakṣitā́ |
bhadró no vā́stoṣpátir astv amīvahā́ bhadráḥ kṣétrasya pátir vívarṣaṇiḥ ||
bhadró vibhúr viśvákarmā bṛ́haspátir bhadró draviṇóstápano bráhmaṇaspátiḥ |
bhadráḥ suparṇó aruṇó marútsakhā bhadró no vā́to abhívātu bheṣajī́ || 1 ||
bhadró dadhikrā́ vṛṣabháḥ kánikradad bhadráḥ parjányo bahudhā́ virā́jati |
bhadráḥ sárasvān utá naḥ sárasvatī bhadró vā́śī bhadrá índraḥ purūrávāḥ ||
bhadró naḥ pūṣā́ savitā́ yamó bhágo bhadró 'já ékapād aryamā́ mánuḥ |

bhadró víṣṇur urugāyó vṛ́ṣā [2]) hárir bhadró vivasvā́n abhívātu nas tmánā ||

bhadrā́ gāyatrī́ kakúb uṣṇíhā virā́ḍ bhadrā́nuṣṭúb bṛhatī́ [3]) paṅktír astu naḥ |

bhadrā́ nas triṣṭúb jágatī purupriyā́ bhadrā́ticchandā bahudhā́ vibhā́varī ||

bhadrā́ no rākā́numatíḥ kuhū́ḥ suhṛ́d bhadrā́ sinīvāly áditir mahī́ dhruvā́ |

bhadrā́ no dyáur antárikṣaṃ mayaskáraṃ bhadró 'ṃśo dákṣas tánayāya nas tujé ||

bhadró naḥ prāṇáḥ sumánāḥ suvā́gamad [4]) bhadró apānáḥ sátanoḥ [5]) sahā́tmánā |

bhadráṃ cákṣur bhadrám íc [6]) chrótram astu no bhadráṃ na ā́yuḥ śarádo asac chatám || 2 ||

bhadréndrāgnī́ no bhavatām ṛtāvṛ́dhā bhadrā́ no mitrā́váruṇā dhṛtávratā |

bhadrā́śvínā no bhavatāṃ návedasā bhadrā́ dyā́vā pṛthivī́ viśváśambhuvā ||

bhadrā́ na índrā váruṇā riśā́dasā bhadrā́ na índrā bhavatāṃ bṛ́haspátī |

bhadréndrā víṣṇū sávaneṣu yā [7]) vṛ́dhā [7]) bhadréndrā sómā yudhí dasyuhántamā ||

bhadrā́gnāvíṣṇū vidáthasya prasā́dhanā bhadrā́ no 'gnī́ndrā vṛṣabhā́ divaspátī |

bhadrā́ no agnī́váruṇā prácetasā bhadrā́gnīṣómā [8]) bhavatāṃ návedasā ||

bhadrā́ sūryā candramásā kavíkratū bhadrā́ sómā bhavatāṃ pūṣáṇā naḥ |

bhadréndravāyū́ pṛ́tanāsu sāsahī́ bhadrā́ sūryāgnī́ [9]) ájitā dhanañjayā́ ||

bhadrā́ naḥ santu vásavo vasupradā́ [10]) bhadrā́ rudrā́ vṛtrahánā puraṃdarā́ |

bhadrā́ ādityā́ḥ svápasaḥ sunītáyo bhadrā́ rā́jāno marúto virapśínaḥ || 3 ||

bhadrā́ na ū́māḥ suhávāḥ śatáśriyo víśve devā́ mánavaś carṣaṇidhṛ́taḥ |

bhadrá sādhyá abhibhávaḥ sváracakṣaso bhadrá naḥ santv ṛbhávo ratnadhátamāḥ ‖

bhadráḥ sárve vājíno vājasātayo bhadrá ṛ́ṣayaḥ pitáro gabhastayaḥ |

bhadrá bhṛ́gavó 'ṅgirasaḥ sudā́navo bhadrá gandharvá [11] *apsarásaḥ* [11] *sudáṃsasaḥ* ‖

bhadrá ā́paḥ śúcayo viśvabhṛ́ttamā bhadrá śivá yakṣmaṇā́śano na óṣadhīḥ |

bhadrá gā́vaḥ surabháyo vayovṛ́dho bhadrá yóṣā uśatī́r [12] *devápatnayaḥ* ‖

bhadrā́ṇi sā́māni sádā bhavantu no bhadrá atharvā́ṇa [13] *ṛ́co yájūṃṣi naḥ* [14] |

bhadrá nákṣatrāṇi śivā́ni víśvā bhadrá ā́śā ā́krutāḥ santu no hṛdí ‖

saṃvatsará na ṛtávo mayobhávo yáva ā́yavaḥ svásarāṇy [15] *utá kṣapā́ḥ* |

muhūrtá kā́ṣṭhāḥ pradíśo díśaś ca sádā bhadrā́ḥ santu dvipáde cátuṣpade ‖

bhadráṃ paśyema prácarema bhadráṃ bhadráṃ vadema śṛṇuyā́ma bhadrám |

tán no mitró váruṇo māmahantām áditiḥ síndhuḥ pṛthivī́ utá dyáuḥ ‖ 4 ‖

‖ *ity aśītibhadram* ‖

1) De tekst berust op Brl, L (tweemaal, eens met, eens zonder acc.), St, P (Parijs, Bibl. Nat. n°. 226). De accenten zijn hoofdzakelijk naar L gegeven, daar Brl onnauwkeurig is; de anderen zijn ongeaccentueerd.
2) *vṛṣā́* L.
3) Zoo acc. L; *bṛhati* Brl.
4) ? Zoo L P; Brl. *suhā́gamad*; St: *suhāgamad*, zoo ook L (tweede keer).
5) Zoo L, Brl, P; *satanās* L (2de keer), St.
6) Zonder acc. L Brl.
7) Zoo allen.
8) Zoo acc. in beiden.
9) Zoo Brl; *sūryā́gnī* L.
10) °*prajā́* Brl L P.
11) *gándharvā́psarasaḥ* L Brl (dit zonder 't eerste acc.), P (zonder acc).
12) Zoo L slechts, al de anderen *uṣatīr* of *oṣadhīr*.
13) Zoo acc. in Brl, in L ontbreekt het acc.
14) *ṇaḥ* Brl St L (ongeacc. overlevering).
15) acc. naar Brl, ontbr. in L.

HET SCHERM VOOR AESCHYLUS' ZEVEN TEGEN THEBE DOOR AGATHARCHUS GESCHILDERD.

BIJDRAGE VAN DEN HEER

J. SIX.

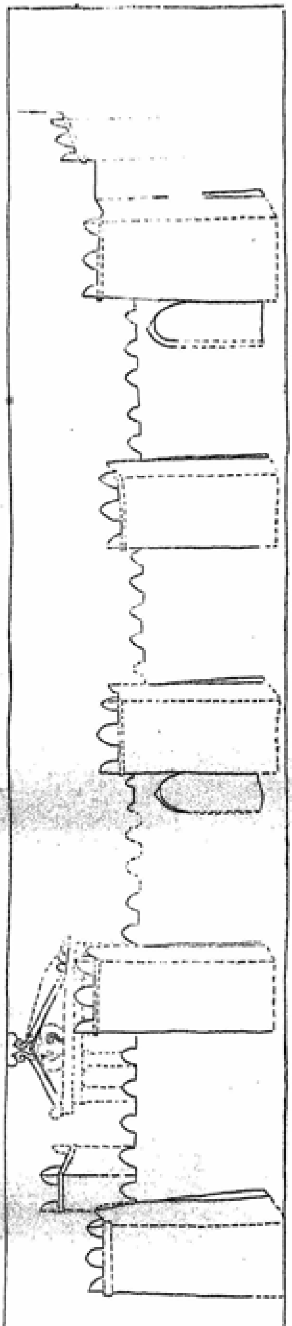
De eerste lijn-perspectief werd volgens Vitruvius [1]) door Agatharchus toegepast bij de *skene* van een tragedie van Aeschylus. Hij zou daaruit zelf reeds het beginsel van de wijkende lijnen die in het oogpunt samenvallen hebben afgeleid en beschreven, waarop Anaxagoras en Demokritus nader moeten zijn ingegaan. De ouden hebben het in de kennis der doorzichtkunde sedert niet veel verder gebracht dan die eerste beginselen, die vaak nog averechts zijn toegepast.

Toch heeft zijn werk, hoe kortstondig ook van duur, klaarblijkelijk de aandacht getrokken en is het niet zonder invloed gebleven op de afbeeldingen van rechtlijnige voorwerpen als een gebouw of een tafel, wat uit de schrijvers zoowel als uit de kunst, die wij nog bezitten blijkt.

Het is dan ook bij de zeer regelmatige en gesloten ontwikkeling der Grieksche kunst van de 1e eeuw te verwachten dat een afspiegeling van wat hij schiep vroeg of laat zal gevonden worden. Het is maar de vraag hoe die te herkennen

---

[1]) VII. 11. Namque primum Agatharchus Athenis Aeschylo docente tragoediam scaenam fecit et de ea commentarium reliquit. Ex eo moniti Democritus et Anaxagoras de eadem re scripserunt, quemadmodum oporteat ad aciem oculorum radiorumque extentionem, certo loco centro constituto, lineas ratione naturali respondere, uti de certa re certae imagines aedificiorum in scaenarum picturis redderent speciem et, quae in directis planisque frontibus sint figurata, alia abscedentia, alia prominentia esse videantur.

zal zijn, zoolang wij niet weten hoe het tooneel van Aeschylus er uit zag.

De vazenschilders, die ons zooveel geleerd hebben en nog dagelijks kunnen leeren omtrent de schilderkunst der groote meesters van de 1e eeuw, gaven ons hier tot nu toe niets en zullen dat uit den aard van hun kunst ook allicht niet doen.

Anders staat het met de reliefs in het Lycische Trysa, waar wij zooveel en zoo trouwe herinneringen aan het werk van Polygnotus en zijn naaste omgeving in terug vonden.

Hier ontbreken eenvoudige perspectivische teekeningen van den tempel der belegerde stad of het paleis van Leukippus niet. Hier zien wij poorten en vooral torens in de verwachte perspectivische teekening.

Mijn zoon G. C. Six heeft al het gebouwde van de belegerde stad in Fig. 1 uit de voorstelling los gemaakt en in stippellijnen aangevuld met wat daarin bedekt is, wat verloren ging of oorspronkelijk door kleur moet zijn aangegeven. De tempel werd aangevuld naar het voorbeeld van het paleis van Leukippus, dat beter bewaard bleef [1]).

[1]) In het tympanum van den tempel merkte hij vormen op die bij nauwkeurige nateekening een figuur ter halverlijve met omgebogene vleugels bleken, een Nike of een Gorgo.

Duidelijk komt daarbij uit dat iedere toren op zich zelf in perspectief gebracht is met eigen oogpunt zooals dat thans alleen bij panorama's te doen gebruikelijk is, wat tonperspectief genoemd wordt. Wij vinden dezelfde opvatting nog in de perspectivische wandversieringen van den z.g. eersten stijl in Pompei [1]). Daar verklaart het zich gereedelijk door de geringe diepte der kamers die geen overzicht van het geheel toelaten en heeft het dit voordeel dat wie ver van het midden staat niet gestoord wordt door een verloop van lijnen op dat midden berekend. Een soortgelijk voordeel biedt ook deze vestingmuur voor zeer verschillend geplaatste toeschouwers.

Zulk een tempel of paleis heeft het mij nooit willen gelukken mij voor te stellen als achtergrond van de orchestra waarin een Grieksch treurspel werd opgevoerd en aan zulke torens heb ik daarbij eigenlijk nooit — en zoover ik weet ook niemand anders ooit — gedacht, tot ik mij de vraag ben gaan stellen wat wij van het tooneel van Aeschylus afwisten.

Noch de *Vita Aeschyli*, noch Cramers Anecdota Parisina geven ons meer dan algemeenheden. Toch is het Reisch, anderen volgend, gelukt uit de stukken zelven heel wat af te leiden en niemand zal wel meer twijfelen aan de aanwezigheid van een groot altaar of een praalgraf in de orchestra van stukken als de Smeekelingen en de Zeven of de Persen en de Niobe, al kan men over de plaatsing met hem van meening verschillen.

Is het dan niet treffend dat hij, die niet aan herinneringen in de schilderkunst gedacht heeft, van de Zeven tegen Thebe sprekend voort gaat [2]): „V. 532 sagt der Bote: *πύργοις ἀπειλεῖ τοῖσδε*, und V. 805 der Chor: *πολισσοῦχοι δαίμονες, οἳ δὴ Κάδμου πύργους τούσδε ῥύεσθε*. Man darf hierin vielleicht nur eine lebhafte Redeweise erkennen, bei der die rings die Polis beschirmenden Türme wie unmittelbar vor Augen stehende

[1]) Mau. Gesch. d. decor. Wandmalerei in Pompei. Taf. III.

[2]) Dörpfeld und Reisch, das Griechische Theater, s. 197

Gegenstände bezeichnet werden. Da uns aber schon für 458 ein entwickelter Palastbau als Schmuck des Spielplatses bezeugt ist, so wäre nicht ganz undenkbar, dass auch in den „Sieben", neun Jahre früher, bereits wirkliche Türme aufgebaut waren, etwa je eines zu beiden Seiten das Altars an den Stellen an denen späterhin die turmartigen Paraskenien erscheinen."

Dat is in hoofdzaak wat wij zoeken. Alleen zijn wij niet tevreden met die twee enkele torens en zullen wij liever dan aan een eigenlijken bouw aan het doek en latwerk denken waarvan de naam *skene* (tent) getuigt. Dan verstaan wij zeker niet minder goed hoe Eteokles (v. 549) kan zeggen dat Parthenopaeus d e z e t o r e n s bedreigt en het koor (v. 822—24) kan bidden: „O, groote Zeus en burchtbewonende goden die d e z e t o r e n s van Kadmos toch beschermt."

Als wij dan den heldenzang van den tegen zevenvoudige overmacht behouden muur nog eens lezen, dan treffen ons nog andere plaatsen dan de door Reisch aangehaalde zooals waar het koor (v. 240) zegt: „Ik ben tot dezen burcht, den eerwaarden zetel gekomen" *τάνδ' ἐς ἀκρόπτολιν, τίμιον ἕδος, ἱκόμαν.* Maar bovenal krijgt de toespraak van Eteokles tot de burgers, waarmee het stuk begint, een geheel andere beteekenis, wanneer een geheele stadsmuur met torens en poorten den achtergrond vormde voor de burgers die hij toespreekt met de woorden (v. 30 vv.): „Maar spoedt u allen naar de t i n n e n en de p o o r t e n van den burcht, haast u met uw volle wapenrusting, omgordt u met uw harnas en staat op het dak van de t o r e n s en standhoudend op de uitgangen van de p o o r t e n hebt goeden moed".

ἀλλ' ἔς τ' ἐ π ά λ ξ ε ι ς καὶ π ύ λ α ς π υ ρ γ ω μ ά τ ω ν
ὁρμᾶσθε πάντες, σοῦσθε σὺν παντευχίᾳ,
πληροῦτε θωρακεῖα, κἀπὶ σ έ λ μ α σ ι
π ύ ρ γ ω ν στάθητε, καὶ π υ λ ῶ ν ἐπ' ἐξόδοις
μίμνοντες εὖ θαρσεῖτε.

Von Wilamowitz Moellendorff heeft dan ook in zijn uitgaaf van Aeschylus van 1914 als tooneelaanwijzing laten drukken:

Surgit in scaena arx Thebarum consita statuis et aris [1]. Sub arce platea (orchestra) in qua Eteocles circumdatus militibus armatis [2]) concionem habet Thebanorum, maxime senum ac puerorum.

Als al de vazenschilders ons uit den aard van hun werk dezen achtergrond niet konden geven, het ziet er wel naar uit of de figuranten die na de toespraak van Eteokles zich haasten aan zijn bevelen te voldoen, zulk een indruk op hen hebben gemaakt dat sedert Duris [3]), en anderen met hem, een geheel nieuw onderwerp, krijgslieden die zich wapenen, in hun voorraad hebben opgenomen.

Ik zou niet durven zeggen of het de eerste maal was, zeker was het niet de laatste, dat het tooneel der schilderkunst een nieuw gegeven verschafte. Het scheppen van een vorm, die uitdrukking geeft aan zulk een betrekkelijk ingewikkelde handeling als de bewapening van een troep krijgslieden, schijnt niet zoo voor de hand te liggen, dat het niet eer zou gebeuren wanneer er reeds een voorkiem was, zooals dat bij het tooneel, dat de werkelijkheid reeds tot een kunstvorm bindt, het geval is.

Maar om tot het scherm terug te keeren, laat ons vooral niet vergeten dat de muren van Athene, die Themistokles bouwde, na de verwoesting door de Perzen, eerst geheel voltooid werden in 465 toen Kimon het prijsgeld van den slag bij den Eurymedon besteedde voor het herstellen van den zuidelijken muur der Akropolis. Er kon dus bezwaarlijk in dien tijd een pakkender achtergrond voor zulk een stuk zijn uitgedacht en geen die meer sprak tot de burgers van Athene, juist daar waar aan den voet van den burcht het heiligdom van Dionysus onder de nog, als een oude wond, gapende bres lag.

Wie weet heeft in dezen de dichter den staatsman gesteund of zelfs zijn plicht gewezen.

---

[1]) Die zoude ik voor zoover zij aan te nemen zijn, liever in de orchestra zien.

[2]) Juister zou zijn van burgers met hun wapenen te spreken, daar Eteokles ze eerst beveelt zich te wapenen.

[3]) Klein. Gr. Vasen n°. 12. Furtwängler und Reichhold. Taf. 53.

Hoe dit zij de uitwerking van dit eerste tooneel op de toeschouwers moet groot geweest zijn. Dat ook wij er de waarde als kunstwerk van zouden gevoelen, daarvoor staat ons, meen ik, de overeenkomst met de schermen van Royaards, die zoo zeer de aandacht getrokken hebben, borg.

Zoo schijnt het mogelijk dat de Atheners hun kinderen en kindskinderen nog verhaalden van den machtigen indruk dien de groote dichter, door de hulp van den jongen Samischen schilder had bereikt en kunnen wij misschien daarvan nog zestig jaar later den naklank hooren als Aristophanes het koor van de Kikkers (v. 1004) Aeschylus laat aanroepen met de woorden: „Maar O! gij die het eerst van de Grieken torens hebt gebouwd", zoodat de toehoorders al verwachtten te hooren van doek en latten, al gaat het in plaats daarvan voort: „van verheven woorden".

'Αλλ' ὦ πρῶτος τῶν 'Ελλήνων πυργώσας — ῥήματα σεμνά.

Zeker is het in elk geval dat weinige regels verder Aeschylus zelf van dit stuk spreekt (v. 1021), dat hij bij den nog geldenden naam noemt, als een spel vol van den krijgsgod en ook dat het later nog opgevoerd kan zijn zooals ons van de werken van dezen dichter dat verzekerd wordt [1]).

Nu zal ik natuurlijk niet beweren, dat de burcht, zooals wij die in Lycië vinden, ongewijzigd moet gevolgd zijn naar de vergankelijke schepping van Agatharchus en wil ik gaarne aannemen, dat daaraan alleen de hoofdtrekken moeten ontleend zijn, al zou het mijns inziens geenszins in strijd zijn met de naïve aanschouwingswijze der ouden indien Aeschylus en zijn medewerker het zevenpoortige Thebe tot achtergrond hadden laten strekken voor een handeling, die in werkelijkheid zich daarbinnen afspeelt.

Voor dit denkbeeld, waarvan mij de verdediging, die te ver zou voeren, overbodig lijkt, schijnt de wijkende toren, links op den achtergrond te pleiten, sterker nog dan de tempel achter den muur en vooral de goede oplossing die daar-

---

[1]) Schol. Arist. Ach. 10. Ran. 868.

door voor de zijdelingsche begrenzing van het scherm geboden wordt.

Het moet evenwel erkend worden dat de wijze waarop rechts de muur verloopt misschien voor een tegenovergestelde meening zou kunnen spreken.

Wij wezen er reeds op dat de eigen perspectief van iederen toren, voor de zoo ver uiteenzittende toeschouwers, zijn eigenaardige voordeelen heeft boven een samenhangende teekening van het geheel, die toch alleen maar voor de middelste plaatsen van een enkele rij juist is.

Om het even hoe dit ook wezen moge, en al zou het dwaasheid zijn te beweren dat wij in elke bijzonderheid dit werk van Agatharchus ons voor oogen zouden kunnen stellen, wij zijn niet te vermetel als wij beweren den wezenlijken aard van zijn schepping te kennen en daarmede een begrip te hebben van die kunst, die het eerst der menschheid heeft geleerd acht te slaan op het beeld op ons netvlies gevormd vóór het in onzen geest wordt omgewerkt tot dat waaraan wij weten dat het beantwoordt.

THE ETYMOLOGY OF THE ARABIC DJINN (SPIRITS)

BIJDRAGE VAN DEN HEER

A. J. WENSINCK

I

The word djinn is often translated by genius. This rendering in some cases finds support in the opinion that the word is not a genuine Arabic term, but simply the Latin genius taken over by the Arabs.

Many objections have been raised against this theory. As a matter of fact genius and djinn represent different ideas. Again how is it to be explained that the Arabs have acquired the word directly from the Romans and not through the Greeks or Syrians? Besides this, the word djinn is connected etymologically with the Aethiopic gānēn which has the same meaning and yet was not borrowed from either Latin or Arabic [1]). An equally valuable objection seems to be the following. Arabic has a good many words borrowed from various languages, but it did not borrow them except where it was necessary. It follows from this that ‚loan-words' in Arabic occur in fields which are or originally were foreign. Now it would be strange if the djinn, so essentially Arabic in conception, were to be rendered by a Latin term which does not even express the same idea.

We may therefore safely leave this etymology and turn to another which deserves careful examination.

---

[1]) Nöldeke in Z D M G 1887, p. 717.

In the native Arabic dictionaries djinn is considered a genuine Arabic word derived from the root dj-n which means to cover. The verb djanna is especially used in connection with the darkness of the night which covers the earth. So, according to the author of the Lisān al-ʻArab, the djinn are denoted by this word, because of their being hidden from the eye, just as the embryo is called djanīn because of its being hidden in its mother's womb [1]).

Wellhausen in his Reste arabischen Heidentums, 2nd edition, p. 148, corroborates this etymology by pointing out the fact that „das etymologisch mit Ginn gleichwertige Ganân in der Tat den Geist bedeutet, eigentlich das verborgene, geheime Wesen"; he therefore considers another designation of demoniacal beings, viz. الخوافى ‚the hidden', as synonymous with djinn.

I will try to collect in the following pages material to enable us to test this etymology. It must be conceded that demoniacal beings sometimes are designated by terms meaning hidden. Thus the Syriac ܛܫܝܬܐ ‚the demons' [2]) is a passive participle from the verb ܛܫܐ ‚to hide'; it is synonymous with الخوافى. But it is to be observed that the root dj-n is not strictly synonymous with خفا and ܛܫܐ. The former means to cover, whereas the latter two mean to hide. But of greater importance is another remark made by Wellhausen himself. The word djinn occurs in the oldest Arabic literature in the sense of cover, covering, veil. This makes it probable that djinn has an active sense, not a passive one as is implied in the explanation of the Arabic lexicographers and of Wellhausen [3]). This suggestion is corroborated by other considerations in connection with the root dj-n and its derivatives.

---

[1]) Lisān XVI, 244.

[2]) Kalilag we Damnag ed. Bickell 75^{13}, the only reference given by Brockelmann.

[3]) For the transitive nouns of the form fiʻl cf. Barth, Nominalbildung^{2} § 77 who gives a great many examples.

Djinn has a collective sense; its nomen unitatis is djinnî or جانّ. The latter form is the active participle of the verb djanna and it denotes the covering, not the covered. For the verb djanna has, as far as I know, only the active sense of ,to cover'; ,to be covered' is expressed by the passive جُنَّ. The noun جَنَنٌ means shroud and جُنَّةٌ means veil; both words denote the active idea.

The linguistic evidence seems to speak against Wellhausen's explanation and to demand an active sense So our question is what such a designation of the spirits could mean; the sense will not at once be clear to Western intellects. Is there, in the Semitic conception, any connection between the action of covering and the behaviour of the djinn?

We can answer this question by examining the significance of other verbs meaning to cover.

غشيَ عليه غمِيَ عليه and أُغمِيَ mean to swoon. Concerning غان the Lisān [1]) has وقيل غين على قلبه غطّيَ عليه وأُلبِسَ وغين على قلبه غينا تغشّته الشّهوة. From this definition it appears vehement psychic emotions are also expressed by the idea of that covering. The verbs غُطِّيَ عليه and أُلبِسَ which are given here in explanation of غين على قلبه are two further examples. As to أُلبِسَ I will recall the word التباس used in the sense of perturbation; again a proof of the affinity between the meaning ,to cover' and psychic emotions.

The participle مُطْبِق ,covering' is also instructive. It is an epithet of the cloud which covers the sky; of an unremittant fever (حُمّى مطبقة); of madness in a high degree (جُنون مطبق). So it seems that being stricken by illness and madness can also be expressed by a verb meaning to cover. As to the

[1]) XVII 193.

expression جُنونٌ مُطْبَق, it is to be observed that the word madness means nothing but ‚covering' so that جنون and مطبق are really synonymous expressions.

In Hebrew עטף which means to cover is also used in the sense of ‚to swoon' (Isaiah 57, 16) and ‚to languish' (Jonah 3, 8). Likewise עלף which corresponds to Arabic غلف is used in Pual and Hithpael in the sense of ‚to swoon'.

The Syriac ܛܫܐ means to cover; its passive form teshē is taken over in the dialect of Kfar Abida in the Libanon and here it has the sense of ‚to swoon' [1]).

II

The above evidence is conclusive. In the Southern and Northern branches of the Semitic languages there occur a great number of cases in which verbs, whose active forms mean ‚to cover', in their passive forms convey the sense of ‚to swoon, to be mad' and the like. The case of the passive participle of the verb djanna, مجنون ‚covered' which also means ‚mad', and of جُنون ‚madness' conforms to the above analogy.

Now it is well known that madness and illness in general are ascribed to the djinn or to demoniacal action. If it is said of some one غُشِيَ عليه ‚he was covered, swooned', without further specification, the agent is understood to be the djinn; and the current explanation of مجنون ‚covered, mad' is ‚possessed bij the djinn'.

From some of the examples given above, it appears that other emotions also are designated by verbs meaning to cover, especially lust. Perhaps we are justified in concluding from this fact that all violent emotions as well as madness and illness were ascribed to demoniacal action. Van Vloten arrived at the same conclusion after an examination of the word

[1]) Feghali, Les emprunts syriaques dans les parlers arabes du Liban, p. 56.

shaiṭān in old Arabic. He quotes the saying of Djāḥiẓ: ,The Arabs call pride, petulance, presumption and hot temper shaiṭān'. This means, says van Vloten, that the Arabs originally ascribed these affections to the demons within them. He then proceeds to give several examples from Arabic literature confirming this view [1]).

In the same way bodily actions as sneezing, yawning and sexual intercourse were ascribed to demoniacal influences.

So emotions and bodily acts belong, all of them, to the one domain which we would call the supernatural. Indeed, the idea of nature in the modern sense was altogether foreign to the primitive Semites, just as it is foreign to other primitive peoples. The whole world was in their eyes the realm of forces which they considered in a way totally different from ours.

III

But we must try to find a reason for the use of verbs meaning ,to cover' as a designation for demoniacal action. We have found in Arabic the expressions أُلْبِسَ ,to swoon' and التباس ,confusion'. They are illustrated by a peculiar use of the same verb in Hebrew and Syriac. Judges 6, 34 we read: ורוח יהוה לבשה את גרעון ויתקע בשופר ויצעק אביעזר אחריו ,the Spirit of Jahwe came upon Gideon, and he blew a trumpet; and Abiezer was gathered after him'. The idea is, that the divine spirit takes its seat in Gideon and is the acting force which really performs the deeds ascribed to Gideon. This action of the spirit is expressed by לבש.

It is well known that the gift of poetry is ascribed by the Semites to supernatural action [2]). In I Chronicles 12, 19

---

[1]) Dämonen, Geister und Zauber bei den alten Arabern in W Z K M VII 181.

[2]) Goldziher, Abhandlungen zur arab. Philologie, I, 3 sqq. Cf. Macdonald, Religious Attitude and Life in Islam, p. 18: Hassan [ibn Thabit] .... was initiated into poetry by a female Jinni. She met him in one of the streets of Medina, leapt upon him, pressed him down and compelled him to utter three verses of poetry.

we read that a spirit came upon ʻAmasai and that he encouraged David with the poetic words:

> Thine are we, David
> And on thy side, son of Jesse:
> Peace, peace be unto thee
> And peace be to thine helpers;
> For thy God helpeth thee.

The action of the spirit is again expressed by the verb לבש.

In II Chronicles 24, 20 it is described how the spirit of God comes upon Zacharja the son of Jojada the priest, so that he addresses the people saying: ,Thus hath God spoken' etc., the form in which prophetic revelations are communicated. The verb used is again לבש.

In other passages of the Old Testament [1]) this same sudden action of the spirit or the spirits is designated by the verb צלח which properly means ,to penetrate into' [2]). It is a real incarnation. Samson performs his superhuman deeds because the spirit of Jahwe צלחה עליו; Saul's prophecying and his fits of rage are the result of a spirit from God coming upon him.

The Syriac verb ܠܒܫ is used in the same way as Hebrew לבש. It is said of the spirit of God, of demons and of Satan that they לבש such and such a one. And pious persons are sometimes called ܠܒܝܫ ܐܠܗܐ ,clad with God' or ܠܒܝܫ ܡܫܝܚܐ ,clad with Christ' [3]). The Greek New Testament has also such Semitic expressions. Romans 13, 14 Paul says: *ἀλλὰ ἐνδύσασθε τὸν κύριον Ἰησοῦν Χριστόν* [4]).

In Arabic itself the verb is used in a similar way. Lane relates that the derwish who during a session gets into a trance is called *malbūs* [5]). It is told in Egypt that such a

[1]) Judges 14, 6. 19; 15, 14; 1 Samuel 10, 6, 10; 11, 6; 16, 13; 18, 10.
[2]) Cf. the Aramaic dictionaries.
[3]) Cf. Payne Smith s. v.
[4]) Dr. C. v. Arendonk drew my attention to this place.
[5]) Manners and Customs of the modern Egyptians (Paisley and London 1899), p. 455 sq.

state is caused by a djinnī who has descended into the man in ecstasy and speaks through his mouth [1]).

So the use of the verb لبس in Semitic languages expresses in certain contexts the descending of a spirit into man, that what we would call incarnation. Such an incarnation is the necessary antecedent for evoking supernatural action in man. The gift of poetry, prophetic inspiration and the ecstasy of the derwishes are all caused by the incarnation of spirits taking their temporary abode in man.

Inspiration as caused by a divine ‚covering' of man is illustrated by the use of the verb تغشّى in connection with Mohammed's revelations. They used to be given during a state of swooning accompanied by peculiar phenomena as the appearing of large drops of sweat on his body. Such a state is described by Ibn Hishām with the words: تغشّاه من الله ما كان يتغشّاه ‚the usual divine working covered him' [2]).

Here also two expressions occurring in the ḳor'ān should be mentioned. In Sūra 73 Mohammed is addressed by Allah with the words: O thou wrapped up (يا ايّها المزّمّل); and in sūra 74 with the words: O thou covered (يا ايّها المدّثّر). These expressions are often explained as an allusion to Mohammed's having covered himself with clothes because the sight of Gabriel had frightened him. According to others Mohammed used to cover himself with clothes when the state during which revelations came upon him, began. A uniform tradition in explanation of these expressions fails; but according to all interpretations they are related to the earliest revelations. In this connection it may therefore be asked whether this ‚covering' is not of the same kind as the examples given above. There is indeed a Muslim explanation which comes very near to it. Ṭabarī in his commentary on

---

[1]) Kahle in Der Islam VI, 164.
[2]) ed. Wüstenfeld, p. 735.

sura 74 says: وقال اخرون بل معنى ذلك يا ايها المدثر النبوة واثقالها ,others say: the meaning of the words ,o thou covered' is: o thou who art covered with prophecy and its weight'. But the solution of the question is difficult.

Finally the root dj-n itself is used in Syriac in a way strikingly illustrative of the ideas related to our subject. ܐܓܢ is particularly applied to the descending of the divine spirit into man. Bar Hebraeus says that the Holy Spirit at Pentecost was seen on the Apostles in the form of tongues and that it ܐܓܢ ܥܠܝܗܘܢ [1]). When the angel announces to Mary the birth of Jesus she asks: how will this be? The angel answers: The power of the Highest ܢܓܢ ܥܠܝܟܝ [2]). And the later mystics call the divine influence which overpowers them and drags their mind away ܡܓܢܢܘܬܐ [3]).

It is further instructive to state that the nomen verbi ܡܓܢܢܘܬܐ has the sense of the Arabic الحلول incarnation; but at the same time it means inspiration. Inspiration is a kind of incarnation.

We may summarize the results of the foregoing investigation as follows:

I. In the Semitic conception psychic affections and certain bodily actions are caused by spirits.

II. The dealings of spirits with men are usually expressed by verbs meaning to cover.

III. The action of covering is conceived in this way, that the spirit comes upon a man, takes its abode in him and

---

[1]) Ethikon, p. 71.

[2]) Luke 1, 34.

[3]) Isaac of Ninive, p. 391: ܘܐܡܬܝ ܕܒܗܘܢ ܡܓܢܢܘܬܐ ܡܫܡܠܝܐ ܕܢܝܚܐ ܡܢ ܠܐܠܗܐ ܡܛܠ ܚܙܘܐ ܗܘܢܐ ܘܡܬܡܬܚ ܒܓܢܢܐ ܡܕܡ ܐܠܗܝܐ

overpowers him, so that he is no longer himself but the spirit that is upon or within him; the action is a real incarnation.

IV. Poetic and prophetic inspiration are thus to be considered as caused by incarnated spirits.

V. The etymology of the word djinn is to be viewed in this light.

DE *PARTES DAMNANDAE* IN DE ECLIPTICA EN DE ONGELUKSDAGEN IN DEN OUDEN KALENDER

DOOR

J. VAN WAGENINGEN.

In het vierde boek van zijn Astronomica geeft de dichter Manilius in zes en vijftig hexameters (444—500) een overzicht van de *partes damnandae* in de ecliptica. Hij bedoelt daarmee die deelen of graden van den zonsweg, die op den mensch een nadeelige uitwerking hebben of voor zijn ondernemingen schadelijk zijn. Voordat hij met de opsomming van die graden begint, wijst hij op de moeilijkheid, om al die getallen in den dactylischen hexameter uit te drukken (431):

sed quis tot numeros totiens sub lege referre,
tot partes iterare queat?

Hij denkt er zelfs een oogenblik over, dit gedeelte in proza te behandelen, *faciem mutare loquendi* (433), maar hij vreest, dat dan alle bekoorlijkheid van het onderwerp verloren zou gaan en zijn arbeid, door het oor van den lezer versmaad, vergeefsch zou wezen (434—435)

sed gratia deerit,
in vanumque labor cedit, quem despicit auris.

Dus zal hij spreken, zooals de Muze het hem gebiedt, hij zal alleen de getallen aanduiden, maar aan de godheid zelve overlaten, te openbaren, wat daar achter schuilt. Dan heft hij met veel pathos aan (443):

accipe damnandae quae sint per sidera[1]) *partes.*

---

[1]) Met *per sidera* wordt bedoeld: per eclipticam.

Wanneer een dichter zich zooveel moeite geeft, om getallen in zijn verzen op te nemen en er zich op verheft, ondanks alle bezwaren, door het metrum veroorzaakt, toch dit kunststuk volbracht te hebben, dan zijn die getallen zeker niet de vrucht van zijn phantasie, want in dat geval had hij zich de zaak gemakkelijker kunnen maken door andere getallen, die wel in het metrum pasten, voor degene, die hij in zijn astrologische bronnen vond, te substitueeren, maar een nauwgezet en ernstig beoefenaar van de astrologie als Manilius is, durft aan die opgaven niet tornen, doch tracht ze ondanks haar recalcitrante natuur toch voor den hexameter pasklaar te maken. Wij krijgen dan de volgende tabel [1]) van *partes damnandae* in de ecliptica:

[1]) Ik volg hier overal de lezing van mijn eigen critische uitgave van Manilius.

Ram........				4°		6°	7°			10°		12°		14°				18°			21°				25°		27°			
Stier........									9°				13°				17°					22°		24°		26°		28°		30°
Tweelingen ..	1°		3°				7°								15°				19°		21°				25°		27°		29°	
Kreeft.......	1°		3°			6°		8°			11°				15°		17°			20°					25°		27°		29°	
Leeuw.......	1°			4°						10°					15°							22°			25°			28°		30°
Maagd.......	1°					6°					11°			14°				18°			21°			24°						30°
Weegschaal..					5°		7°							14°			17°							24°			27°		29°	30°
Schorpioen...	1°		3°			6°				10°					15°							22°			25°			28°	29°	
Boogschutter .				4°				8°				12°				16°				20°				24°		26°		28°		30°
Steenbok.....							7°		9°				13°				17°		19°						25°		27°			
Waterman...	1°		3°		5°				9°		11°										21°				25°				29°	
Visschen.....			3°		5°		7°				11°						17°								25°		27°			

De Ram bevat dus 10, de Stier 8, de Tweelingen 9, de Kreeft 11, de Leeuw 8, de Maagd 8, de Weegschaal 8, de Schorpioen 9, de Boogschutter 9, de Steenbok 7, de Waterman 8 en de Visschen 7 *partes damnandae*, de geheele ecliptica [1]) 102 van de 360°.

Hoe komt nu Manilius of liever zijn Grieksche bron aan die getallen? Waarom zijn juist die graden schadelijk en op welke wijze en wanneer oefenen zij hun nadeelige werking uit? Dat zijn altemaal vragen, die bij ons onder het lezen van deze passage oprijzen, maar noch de dichter zelf noch een van zijn exegeten geeft ons hierop een duidelijk antwoord. Alleen vinden wij bij Manilius hier en daar een enkele uitlating, welke ons aanstonds bij ons onderzoek nog van dienst zal kunnen zijn.

Het eerst grijpen wij voor meerdere verklaring naar Firmicus Maternus (± 336 na Chr.), die in zijn *matheseos libri octo* dikwijls Manilius heeft uitgeschreven en nader toegelicht, maar wat deze in zijn hoofdstuk *de vacantibus locis et plenis* beschrijft (IV 22), is geheel iets anders. Firmicus verdeelt de dertig graden, waarover elk teeken van den dierenriem beschikt, in drie deelen van 10°, die hij *decani* noemt, en plaatst in enkele van die *decani* een godheid. De deelen, waarin een *numen* aanwezig is, noemt hij *partes plenae* de andere *vacuae*. Dat is dus geheel wat anders dan de *partes damnandae* van Manilius, waarmee Breiter [2]) de plaats van Firmicus vergeleken heeft, en veeleer in verband te brengen met hetgeen Manilius elders over de *decani* gezegd heeft (IV 298 sqq.).

Onder de nieuweren is het Bouché-Leclercq, die in zijn 'astrologie Grecque' de plaats van Manilius behandelt, maar meer als een curiosum „pour l'édification de ceux, qu' intéressent les arcanes", [3]) dan om tot een diepere verklaring

[1]) Vgl. Manilii Astronomica, in het Nederlandsch vertaald door Dr. J. van Wageningen (1914) bl. 118.

[2]) Breiter, Man. Astr. II p. 124.

[3]) Bouché-Leclercq, l'astrologie Grecque bl. 236.

door te dringen. Hij citeert [1]) een codex Parisinus (2419), waarin hoofdstukken over schitterende, duistere, schaduwrijke enz. deelen van de twaalf teekenen in den dierenriem voorkomen; hij wijst op Hephaestion, die een tabel van schitterende deelen [2]) van den zodiacus opgeeft op dezelfde wijze als Manilius van de *partes damnandae*. Mede vestigt hij de aandacht op de Arabieren, die behalve schitterende en donkere deelen, ook groene, geele, vochtige, droge, onverschillige en zwakke onderscheidden, ja zelfs openingen of putten in den dierenriem aannamen. Dat alles is op zich zelf zeer belangrijk, maar brengt ons niets nader tot de verklaring van dit astrologisch systeem van *partes damnandae*. Tegenwoordig kunnen gelukkig eenige astrologische tractaten, die van 1904 tot 1908 door de vereende krachten van den Belgischen geleerde Cumont en den Heidelbergschen hoogleeraar Boll in den *catalogus codicum astrologorum Graecorum* zijn uitgegeven, hier eenig licht in de duisternis brengen. In een daarvan lezen wij: [3])

„Antiochus [4]) over de schadelijke deelen van de teekenen van den dierenriem".

„Van de teekenen zijn de volgende schadelijk: van den Leeuw 18° 27° 28°, van den Schorpioen 9° 25°, van den Boogschutter 1° 7° 8° 18°, van den Stier 6° 7° 8° 10°, van den Kreeft van 9° tot 15°, van den Waterman 18° 19°, van den Steenbok van 26° tot 29°. Wanneer de maan in een dezer graden aan het afnemen is, veroorzaakt zij aan hen, die dan geboren worden, nadeel en ziekte: staar, rheuma, bijziendheid, lepra, klierzwelling, epilepsie en verlamming. Daarenboven zijn schadelijk: de manen van den Leeuw 27° 28°, de angel van den Schorpioen van 6° tot 10°...... [5]) ....de pijlpunt van den Boogschutter 6° 7°, de Plejade in den Stier 5° 6° 7°,

---

1) Bouché—Leclerq, l'astrologie Grecque bl. 235.

2) Het zijn de zoogenaamde *λαμπραὶ μοῖραι*.

3) Cat. codd. astr. Gr. VII bl. 111, 19—112, 4.

4) Antiochus van Athene leefde in de tweede eeuw na Chr. Men vergelijke over dezen astroloog Pauly-Wissowa, Real-Enc. I 2494, 68.

5) Over deze lacune vgl. Boll in de adnotatio critica.

de nevelvlek in den Kreeft van 10° tot 15°, het oog van den Boogschutter 15°, de urn van den Waterman van 16° tot 19°, de vischstaart van den Steenbok van 26° tot 29°".

Hiernaast kunnen wij nog een ander tractaat leggen, dat voor ons onderzoek van nog meer belang is dan het vorige, omdat het niet alleen de schadelijke plaatsen uit den dierenriem opsomt, maar ons ook een verklaring geeft, waarom juist die plaatsen een boozen invloed uitoefenen [1]):

„Ook zijn er nog andere plaatsen in de leden van de dieren (van den zodiacus), die nevelachtige conglomeraties van kleine en bijna duistere sterren bevatten [2]), maar die juist daarom een voorbeeldige waarneming zijn deelachtig geworden. Wanneer op een dier plaatsen de maan in het knooppunt staat of juist ondergaat of als horoscoop fungeert, of wanneer de zon daar wordt aangetroffen, dan brengen zij, zelfs zonder de inwerking van de booze planeten, schade aan onze oogen of verduisteren die en voornamelijk bij de nevelvlek in den Kreeft, die zich uitstrekt van 11° tot 14°, bij de Plejade in den Stier van 4° tot 6°, bij de pijlpunt van den Boogschutter, die zich omstreeks den 7° bevindt, en de nevelvlek bij het oog van den Boogschutter, die zich omstreeks den 18° bevindt, of bij den angel van den Schorpioen, die in de buurt van den 30° is, bij de manen van den Leeuw, de zuidelijke bij 27°, de noordelijke bij 17°, bij de Maagd nabij 30°, de urn van den Waterman van 17° tot 18°, en bij den vischstaart van den Steenbok, omstreeks 25° en 28° [3]).

Het behoeft geen betoog, dat wij hier midden in de leer der iatromathematici zijn, van de geneesheeren, die de astrologie voor de genezing hunner patienten aanwendden, waartoe ook de zoo even genoemde Antiochus behoorde, en het zijn de Alexandrijnsche astrologen geweest, die vooral bij de in Egypte zoo veelvuldig voorkomende oogziekten van de hulp

---

[1]) Cat. codd. astr. Gr. V 1, 208, 17—209, 2.

[2]) *ἔχοντες* (sc. *τόποι*) *νεφελοειδεῖς συστροφὰς ἐξ ἀστέρων μικρῶν καὶ σχεδὸν ἀμαυρῶν.*

[3]) Men vergelijke verder Cat. codd. astr. Gr. V 1, 169, 28—170, 15.

der sterrenwichelarij gebruik hebben gemaakt. Zooals uit het tweede tractaat blijkt, is het in de eerste plaats de maan, daarna de zon, die, wanneer zij in een der *partes damnandae* staat, een nadeeligen invloed uitoefent, ook al zonder de inwerking van de planeten Juppiter of Mars. Komen deze er nog bij, dan wordt de uitwerking nog veel geweldiger, zooals uit het verdere betoog van het tractaat blijkt. Dat de maan hier vooropgaat, bewijst, dat wij met oorspronkelijk-Babyloonsche wijsheid te doen hebben, want de Babyloniërs namen in de eerste plaats de maan waar en haar stand aan den hemel, om iemands horoscoop te bepalen, of om na te gaan, of een bepaalde dag en een bepaald uur voor een onderneming gunstig waren, dus bij de zoogenaamde *καταρχαί* of *electiones* [1]).

Wat is nu van dat alles bij Manilius te vinden? Over de wijze, waarop de *partes damnandae* werken, zwijgt hij, over de maan spreekt hij in het geheel niet, maar alleen wordt aan het slot van de passage over den invloed van Mars, Saturnus en de zon gesproken, evenwel in verzen, die den indruk wekken, later ingevoegd te zijn. Wat wij uit zijn woordenkeuze opmerken, is, dat hij niet over den horoscoop spreekt, maar wel over *καταρχαί*, want anders zou het geen zin hebben zijn lezers op het hart te drukken, een of andere *pars damnanda* te ontvluchten, zooals b. v.: *quartam ne selige* of *fuge octavam* [2]). Ook kan men, nu men eenmaal de Grieksche tractaten voor zich heeft, uit het weinige, dat Manilius over de oorzaak van het funeste in sommige deelen van de ecliptica mededeelt, opmaken, wat voor soort van Grieksche bron hij onder oogen gehad heeft. Eenmaal zegt hij van een *pars damnanda*, dat deze verstoken is van gezonde lucht (*salubri caret caelo* v. 465), een andermaal dat een deel door te groote hitte onbruikbaar is (*inutilis aestu* v. 473), maar het merkwaardigst zijn de slotverzen, waaraan tot dusver nog te weinig aandacht is geschonken. Zij luiden aldus (498—499):

---

1) Bouché-Leclercq Astr. Gr. bl. 158 e.v

2) Man. Astr. IV 431, 432.

hae partes sterilem ducunt et frigore et igni
aëra vel sicco vel quod superaverit umor,

wat men het best op deze wijze vertaalt: „dat zijn de graden van de ecliptica, die tengevolge van een overmaat van koude of hitte of droogte of vocht een sterielen dampkring hebben." Ook hier zijn wij midden in de iatromathematica, maar thans heeft zij een verbond gesloten met de leer der vier elementen van Aristoteles (warm, koud, droog, vochtig) [1]. Een *pars* van de ecliptica is dus *damnanda*, wanneer daar geen *εὐκρασία*, geen goede menging der elementen aanwezig is, maar één daarvan de andere overheerscht. Wij zien dus, dat de astrologie aanvankelijk van de astronomie is uitgegaan, wanneer zij beweert, dat een graad van de ecliptica ongunstig is, omdat daar kleine of bijna duistere sterren staan, maar dat zij later die basis van uitgang heeft opgegeven, en zich meer en meer in haar occulte kunst verdiepend, de ecliptica is gaan verdeelen volgens een elementenleer, die zich kwalijk op den hemel liet toepassen.

Maar er rijst hier een andere, belangrijker vraag, en wel deze, of de oudste astrologie, voordat de geneeskunde zich met haar verbond, de *partes damnandae* reeds gekend heeft en daarvan voor de praktijk gebruik heeft gemaakt. Het antwoord op deze vraag kan bevestigend luiden, zooals ik in het volgende zal trachten aan te toonen, al laten ons de gewone Grieksche bronnen hier in den steek. In de oudste tijden heeft er een primitief systeem bestaan, waarbij de maanbaan, die slechts weinig [2]) van de zonecliptica verschilt, in acht en twintig woonhuizen verdeeld werd, ongeveer correspondeerende met den omloopstijd van de maan (27 of 28 dagen) [3]). Dit systeem is door de Grieken op den duur verwaarloosd, maar in de Arabische astrologie welbekend en in eere gebleven. Leermeesters van de Arabieren, die in later tijd ook aan deze

---

1) Vgl. Mnem. (1918) 46, 374—382.
2) Pannekoek, Wonderbouw der Wereld, bl. 76.
3) Bouché-Leclercq Astr. Gr. bl. 463, 2.

woonhuizen der maan een eigen temperament toeschreven, waren volgens hun eigen zeggen de Hindoes, die op hun beurt deze wijsheid uit de boeken van Dorotheus geput hadden [1]). Deze zonderlinge combinatie van Hindoes met Dorotheus, een Grieksch astroloog uit de tweede eeuw na Christus [2]), wijst er, naar het mij voorkomt, op, dat wij hier met Oostersche astrologie te doen hebben, die langs Griekschen weg tot de Arabieren is gekomen. Dit vermoeden wordt nog versterkt door mededeelingen van Bezold [3]), waaruit wij leeren, dat ook de Babyloniers „Mondbahngestirne" gekend hebben, en dat dezelfde tekst, waarin die sterrenbeelden voorkomen ook een tafel van voorspellingen bevat, voor het geval dat de maan in een bepaald woonhuis binnentreedt [4]). Is dus deze opvatting juist, dat de Grieken de Oostersche indeeling van de maanbaan in 28 woonhuizen gekend en aan de Arabieren hebben overgeleverd, dan mag men verwachten ook sporen daarvan in de oudste Grieksche literatuur te mogen vinden, en inderdaad is dit het geval. Wat wij in lateren tijd met den zonsweg zien gebeuren, een indeeling daarvan in *partes damnandae* en *felices*, die voor het gansche jaar gold, dat heeft oudtijds reeds met de maanbaan plaats gevonden. Oorspronkelijk lette men alleen op de phasen van de maan, maar al spoedig had men voor de voorspellingen daaraan niet genoeg en vestigde zijn aandacht ook op de plaats onder de sterren, die zij aan den hemel innam. Zoo kreeg een bepaalde nacht haar bijzondere beteekenis al naar gelang van het meer of minder heldere en daardoor gunstige deel van den dierenriem, waarin

---

[1]) Albohazen Haly filii Abenragel, scriptoris Arabici, de iudiciis astrorum libri octo (Basileae 1550 et 1571) VII C. 100.

[2]) Pauly-Wissowa, Real-Enc. V 1572,21; Engelbrecht, Hephaestion 30.

[3]) Boll-Bezold, Sternglaube und Sterndeutung, bl. 9; 69.

[4]) De Egyptenaren hebben eveneens een verdeeling van de dagen in gelukkige en ongelukkige gekend, maar wat wij daarvan weten, dateert reeds uit een periode, toen de goden in de plaats van de sterren getreden waren (evenals bij Hesiodus) en hun invloed op de beteekenis van den dag lieten gelden, vgl. Herod. II 82; Chabas, le calendrier des ours fastes et néfastes de l'année égyptienne, p. 119 sqq.

de maan zich bevond. Vandaar dat wij bij den Griekschen astroloog Hephaestion van Thebe [1]) (4de eeuw na Christus) nog een hoofdstuk vinden, dat getiteld is: „over geschikte teekenen van den dierenriem en waarnemingen van de maan voor een *καταρχή*" [2]). Maar wij kunnen nog veel meer in tijd terug gaan. Als Proclus [3]) zegt, dat de oude Hesiodus een astroloog was zonder het zelf te weten, is die redeneering niet zoo geheel en al absurd. Wanneer de dichter van Ascra zijn boerenkalender [4]) geeft, brengt hij de gelukkige en ongelukkige dagen met de mythologie in verband. De zevende van de maand b. v. is gelukkig als geboortedag van Apollo, de vijfde noodlottig, omdat dan de Eumeniden over de aarde rondwaren. Maar natuurlijk lagen oorspronkelijk andere motieven aan dit bijgeloof ten grondslag, en wanneer wij zien, welke rol de *partes damnandae* later in de astrologie spelen, ligt het vermoeden voor de hand, dat zij reeds in de oudere tijden voor de prognostiek zijn aangewend [5]). Terwijl dus oorspronkelijk een of ander woonhuis van de maan als ongunstig werd beschouwd, b. v. het vijfde (van Aries 1° af gerekend), omdat daar weinig heldere sterren staan, en het zevende als gelukkig, omdat het in de buurt is van de Tweelingen Castor en Pollux, werden die getallen later op de dagen van de maand overgebracht, en gold de 5de dag als ongunstig en de 7de als gunstig, zonder dat men er zich om bekommerde, of de maan wel op elken vijfden en elken zevenden dag van de verschil-

---

1) Pauly-Wissowa, Real. Enc. VIII 310, 8.

2) Hephaestion III 1 (p. 25 Engelbrecht): *περὶ ἐπιτηδείων ζῳδίων καὶ σελήνης ἐπιτηρήσεων εἰς καταρχήν.*

3) Salmasius de annis climactericis p. 825/6: „notat Proclus pleras que observationes dierum malorum a motibus solis et lunae tunc peti solitas et variis eorum siderum inter se aspectibus et affectibus, sed Hesiodum ad Iovem ipsum eorum differentias referre, qui auctor est omnium motuum stellarium".

4) Hesiod. *Ἔργα καὶ ἡμέραι* 770—771: *ἑβδόμη ἱερὸν ἦμαρ, τῇ γὰρ Ἀπόλλωνα χρυσάορα γείνατο Λητώ,* 803—805: *πέμπτας δ᾽ἐξαλέασθαι* cet.

5) Nog bij Maximus (Pauly-Wissowa II 1815) *περὶ καταρχῶν*, 574 lezen wij: *φράζεο δ᾽εἰς δεκάτην τόδε μοι Ταύροιο κέλευθον* (er is overal sprake van de maan).

lende maanden op dezelfde plaats onder de sterren stond. Maar het bijgeloof, dat zich aan die getallen hechtte, had een taai leven. Vergilius zegt in zijn Georgica (I 277) *quintam fuge*, ontvlucht den vijfden dag van de maand; hij zegt het Hesiodus na, maar weet nog zeer goed, dat het de maan is, die de gelukkige dagen brengt, want hij laat voorafgaan:

ipsa dies alios alio dedit ordine luna
felicis operum,

en Manilius, waar hij van de *partes damnandae* in den Boogschutter spreekt (IV 482), gebruikt een soortgelijke uitdrukking: *fuge et octavam*. Nog Trimalchio, de bekende parvenu uit de dagen van Nero, heeft in zijn eetzaal een bord, waarop behalve den loop van de maan en de voorstelling van de zeven planeten ook een lijst voorkwam van de gunstige en ongunstige dagen: *lunae cursus stellarumque septem imagines; et qui dies boni quique incommodi essent, distinguente bulla notabantur* (Petr. Sat. 30, 4). Voordat de planeten als „chronokratores'' of regenten van den tijd optraden en hun namen aan de dagen van de week gaven [1]), was het vrouw Luna, die regeerde en door haar plaats aan den hemel bepaalde, of een etmaal gunstig of ongunstig zou zijn, en bij de vaststelling van gunstig of ongunstig is men uitgegaan van het woonhuis, waarin zij zich bevond, en beschouwde men die 28 deelen van de maanbaan in het licht van de meer of minder heldere sterren, die daar stonden. Later, toen men een kalender had — deze toch is eerst ontstaan, toen men al sinds eeuwen den loop van zon en maan had nagegaan — werden die getallen en de beteekenis, die men daaraan hechtte, gedachteloos van de woonhuizen op de dagen van den kalender overgebracht. Daarna is bij de Grieken de tijd gekomen, dat de getallenmystiek en de leer van Pythagoras haar invloed op het bijgeloof, aan getallen verbonden, heeft uitgeoefend, maar de o o r s p r o n g van de indeeling in gelukkige en ongelukkige dagen moet toch ontegenzeggelijk in de astrologie gezocht worden.

---

[1]) Boll, Sternglauben und Sterndeutung bl. 84.

Tenslotte moet ik nog een vraag beantwoorden, die van zelf oprijst, wanneer men dit thema behandelt.

Bernsten de opgaven van de astrologen omtrent kleine en bijna onzichtbare sterren in den dierenriem op werkelijke waarneming? De Groningsche lector in de astronomie, Dr. P. J. van Rhijn, is zoo goed geweest, dit punt nog eens nauwkeurig voor mij na te gaan, en daarbij is hem gebleken, dat de opgaven van het tweede Grieksche astrologische tractaat, dat door mij in vertaling is weergegeven, in hoofdzaak juist zijn en dat inderdaad bij de daar genoemde graden van de ecliptica gesproken kan worden van *νεφελοειδεῖς συστροφαὶ ἐξ ἀστέρων μικρῶν καὶ σχεδὸν ἀμαυρῶν*, zooals bij den nevelvlek in den Kreeft, bij de Plejade van den Stier en bij de pijlpunt en het oog van den Boogschutter, maar dat van de opgaven van het eerste Grieksche tractaat en van de getallen van Manilius dit niet meer kan gelden. Dit behoeft ons niet te verwonderen, want het stemt geheel overeen met het karakter der astrologie. Oorspronkelijk maakt zij gebruik van de haar door de astronomie verstrekte gegevens, maar dan gaat zij haar eigen weg, werkt met haar globe, breidt de gegevens zelf uit en schept zich door haar geheime kunst een systeem, dat zich hoe langer hoe verder van de werkelijkheid verwijdert. Doch een enkele maal gelukt het, tot den bodem van het bijgeloof door te dringen en het uitgangspunt van deze voor ons zoo wonderlijke voorstellingen te ontdekken. In het voorafgaande hoop ik dat voor de *partes damnandae* in de ecliptica en de ongeluksdagen in den ouden kalender gedaan te hebben.

IETS OVER DE BETEEKENIS VAN DEN CODEX IURIS CANONICI.

BIJDRAGE VAN DEN HEER

W. VAN DER VLUGT.

M. de V. M. H. H. „Les rois s'en vont". Die veel herhaalde spreuk, oorspronkelijk doelend op „koningen" in den letterlijken zin des woords, later ook wel verstaan van „koningen" in de overdrachtelijke beteekenis: „geleerden, kunstenaars, staatslieden der eerste klasse", zij is wel zelden of nooit naar hare aanvankelijke duiding veelvuldiger nagesproken dan gedurende de laatstverloopen jaren, die in middel- en oost-Europa ettelijke kronen, en daaronder eenige der oudste, zagen neêrtuimelen van de hoofden harer dragers. Of dat gevleugelde woord, als voorspelling, kans heeft om te worden vervuld? is eene vraag, natuurlijk niet van deze plaats. Maar wel gepast is hier eene herinnering aan het te vaak verwaarloosde feit, dat, naast zoovele verdwenen monarchieën, één valt te noemen, evenknie der grootste, die zich handhaaft niet slechts, neen ook (en op dat stuk staat zij in de jongste eeuw alleen) voortdurend stap voor stap zich heeft bevestigd en toegespitst. Ik bedoel de monarchie der opvolgers van St. Petrus. Het loont de moeite, in dezen kring op dat uitzonderingsgeval de aandacht te vestigen, juist thans, nu de afkondiging van een indrukwekkend wetboek de voltooiïng van het toespitsingsproces onlangs is komen bezegelen. Ik durf daarom Uwe opmerkzaamheid vragen voor den pas ingevoerden „codex iuris canonici".

Drie „momenten", met name, hebben in de latere geschiedenis der katholieke kerk zich onderscheiden door belangrijke wet-

gevende werkzaamheid: de jaren van het concilie te Trente, het pausschap van Benedictus XIV, en de zittingstijd van het vermaarde „concilium Vaticanum".

Wat den genoemden drie momenten gemeen is? Het is dit, dat elk der drie eene schrede verder heeft beteekend in den ommekeer, die voor de kerk denzelfden zin heeft bezeten, als voor den Romeinschen staat de overgang, onder Diocletianus, uit het getemperde principaat naar het volstrekt éenhoofdige bewind. Tot aan de dagen der kerkhervorming vinden wij, wel is waar, aan de spits der kerk den bisschop van Rome, gelijk, van Octavianus' „triomf" af aan, de „princeps" had gestaan aan de spits van het Romeinsche rijk. Maar naast den Heiligen Vader, met eene onzekere grensafbakening van bevoegdheden, kende het „ius canonicum" de „oecumenische concilien"; eene nevenordening, herinnerend aan het medebewind van den senaat met den „Caesar". Zelfs had het slot der middeleeuwen, de tijd der „Babylonische ballingschap" te Avignon, — van het „schisma" en — van de „hervormings-concilien" te Constanz en te Basel, den glans van den Heiligen Stoel evenzeer zien verbleeken, als het, tijdelijk, de beteekenis der, in vergadering saamgekomen, bisschoppen had verhoogd gezien. Welnu, die toestand werd meer en meer gewijzigd, sinds het gevaar, dat met en uit de „reformatie" de kerk kwam bedreigen, deze dwong, daartegen front te maken, als een éenig lichaam, door zijn centraal orgaan met onbetwiste en onbeperkte autoriteit geregeerd. Voortaan klom, trap voor trap, de „papa" naar omhoog tot den rang van volstrekten alleenheerscher der aardsche „civitas Dei", niets minder volstrekt dan, aan het hoofd van den Romeinsche staat, de macht van Diocletianus en Constantijn was geweest. Naast hem daalde even geleidelijk het „oecumenische concilie" tot de bescheiden plaats van een, maar nu en dan door hem naar goedvinden saam te roepen, college met inderdaad slechts raadgevende stem.

De eerste „statie" op dien weg is het groote „concilie" der „tegen-reformatie", het „concilie" van Trente, geweest. Het duurde, met lange tusschenpoozen van schorsing, 18 jaren lang.

Bijéengekomen in 1545, werd het ten jare 1563 gesloten. Zoo goed als geheel saamgesteld uit Spanjaarden en Italianen, op ruim 250 leden slechts een dozijn Duitschers tellend, plaatste het, van den aanvang af, zich beslist onder pauslijke leiding. Het aanvaardde het voorzitterschap van een' legaat des Heiligen Vaders. Het liet geene andere voorstellen ter beraadslaging toe, dan door dien gemachtigde der Roomsche „sedes apostolica" ter tafel werden gelegd. Het vaardigde zijne gewichtigste besluiten, (die, welke de reformatie der kerk en de verscherping der tucht betroffen,) slechts uit onder een algemeen voorbehoud; dit nl. dat de paus hen goedkeuren — en daarmêe tevens een recht tot vrijstelling van hunne voorschriften bezitten zou. Ten overvloede onderwierp het tegen het einde nog zijne gezamenlijke beslissingen aan bevestiging door den opvolger van St. Petrus, die dan ook, bij de „bulla" „Benedictus Deus", op 26 Januari 1564 zijn zegel eraan hechtte. Bij die formeele gedweeheid jegens den apostolischen stoel kwam nog een overlaten aan zijn beter weten van ettelijke, door de vergadering zelve onafgedaan gelaten, regelingen: herziening van den „catechismus", het misboek en het gebedenboek, bovenal het opmaken van den „index librorum prohibitorum", eene lijst, die voor de eerste maal in 1564 haar beslag kreeg. Wat, ongetwijfeld, het machtigst er toe bijdroeg, dat stoutmoedige afbuigen van de ordening der kerk naar éenhoofdig bewind te doen slagen, het was de knappe verbinding van onwrikbaarheid in het wezenlijke met plooibaarheid in het bijkomstige, waardoor het den vergaderden kerkvorsten gelukte, hun hoofddoel: stuiting van den zegetocht der hervorming, volkomen te bereiken. Want aan hunne verscherpte handhaving (in lijnrechte tegenspraak tegen het Lutheranisme) van de slotsommen der scholastieke godgeleerdheid paarden zij een' onvertsaagden moed in het wegsnijden van uitwassen der zedenverwildering, in het stellen, bijvoorbeeld, van gestrengere eischen aan de rechtsgeldigheid des huwelijks, maar bovenal in het straffere aanhalen der teugels bij opleiding tot —, toezicht op —, en tuchtoefening over den geestelijken stand, waarmêe den hervormden een hunner

machtigste strijdwapenen (verontwaardiging over den levenswandel, dusver door de kerk bij geestelijken en leeken geduld,) grootendeels werd uit de hand geslagen.

Als de tweede „statie", die in dit verband eenige herdenking waard is, noem ik het pontificaat van Benedictus XIV (Prospero Lambertini), begonnen in 1740, geëindigd in 1758. Wat die kundige en werkzame kerkvoogd heeft toegebracht tot het bevestigen van den éénhoofdigen regeeringsvorm, door het „concilium Tridentinum" ingeluid met zoo krachtigen klank, het was bovenal te danken aan het wetenschappelijke gehalte van zijn' arbeid. Sinds de drie groote juristen, die in de eerste helft der 13de eeuw den pauslijken stoel hadden gesierd (Innocentius III — Lothario Conti —, zijn' neef Gregorius IX, en Innocentius IV — Sinibaldo Fiëschi —) had, in de rij der Heilige Vaders, een hoogste-rangs-jurist ontbroken. Benedictus XIV was nu weêr de eerste „pontifex maximus", die door persoonlijke gaven als rechtsgeleerde de verheffing van zijn ambt tot opperste bron van kerkelijke wetgeving in de oogen der vakmannen mocht rechtvaardigen. Gedurende de vroegste zes jaren zijner ambtsbekleeding vaardigde hij eene reeks „constitutiones" uit, die hij in 1746 saambundelde en, onder gewoonte, afkondigde door overzending aan de eerwaarde rechtschool van Bologna, zijn' voormaligen bisschopszetel. Die verordeningen waren, zeker, gewichtig van inhoud. Zij gaven, bij voorbeeld, afronding aan den bouw der Roomsche curie, vóor hem stuksgewijze opgetrokken bovenal door Sixtus V (Felix Peretti) en Gregorius XV (Alessandro Ludovisi). Het deel des eersten was te danken geweest aan de „bulla" „Immensa aeterni" van 1587. Bij dat besluit waren, onder den naam „congregationes", 15 vaste „comité's" uit het „cardinalen"-„college" geschapen, elk belast met eene bijzondere groep „curialistische" werkzaamheden; zoo had men, onder meer, de „congregatio Romanae et universalis inquisitionis", de „congregatio indicis librorum prohibitorum". Aan die schepping van Sixtus V had in 1622 Gregorius XV toegevoegd de nog steeds belangrijke „congregatio de propaganda fide". Welnu, Lambertini bond de voorschriften, dit

onderwerp betreffende, bijéén tot een welgevoegd geheel. Nog andere stoffen van beteekenis, waaraan, in 1746 en later, de zelfde „Heilige Vader" zijne aandacht wijdde, waren gemengde huwelijken en de rechtstoestand van „praelaten", „geëximeerd" uit het rechterlijke gezag der bisschoppen. Doch nog éens: in het gewicht der, door dezen paus geregelde, aangelegenheden stak de waarde van zijn werk niet. Zij stak in den voortreffelijken, rechtskundigen vorm, dien de, ook als schrijver verdienstelijke, geleerde op den pauslijken troon zijn wetgevingswerk wist te geven.

Eindelijk de derde „statie", die hier in aanmerking komt. Zij is het Vaticaansche concilie, dat, dagende sinds 1869, den 20ᵉⁿ October 1870 werd geschorst, om daarna niet weêr zich te verzamelen. Het trok in de „constitutio Pastor aeternus" de onvermijdbare slotsom uit de ontwikkeling, die, sinds de besluiten van Trente, wel tijdelijk soms was gestremd, maar nooit meer, zelfs voor kort, teruggeloopen. De genoemde „constitutie" verhief het gezag van den Romeinschen over alle andere bisschoppen tot leerstuk der kerk. Zij kende hem vooreerst een wereld-bisschopsambt toe, dat in ieder bisdom zou samengaan met het ambt van den „ordinarius" ter plaatse, en bekleedde hem voorts met onfeilbaarheid, als onderwijzer der wereld, zoo vaak hij „ex cathedra" leeringen zou vaststellen, het geloof, of de zeden betreffend. Die verheffing tot geloofspunt van wat reeds drie eeuwen lang rechtsgebruik was geweest viel samen met het verlies der wereldlijke macht; in schijn eene ramp, doch die aldra, overeenkomstig met de prophetie van Louis Adolphe Thiers, zou blijken meer dan opgewogen te worden door winst aan geestelijk gezag. Het een en ander voltooide de omzetting van „principaat" in „monarchie", waartoe, sinds bijna 350 jaren, met name de „Sociëtas Jesu" het pausdom haast onafgebroken had gesterkt.

Het laat zich hooren, dat een groeiproces, als waarvan ik U tot hier, in zijne drie hoofdmomenten, slechts een onderdeel, al was dat het voornaamste, teekende, het recht der kerk bij toeneming moest doen uitbarsten buiten het kader van het

„corpus iuris canonici", waarin het sinds den aanvang der 16de eeuw wetboeksvorm had ontvangen. Die toestand kon niet missen, bij vele geestelijken een levendig verlangen te wekken naar een nieuw wetboek, vollediger en stelselmatiger dan de bundel rechtsverzamelingen, die indertijd was persklaar gemaakt door Jean Chappuis. Inzonderheid kort vóor het „Vaticanum", nadat, in 1864, de curie was begonnen, de hooge geestelijkheid te polsen over de vraag, of, ja, dan neen, eene algemeene „synode" zou worden saamgeroepen, waren de uitingen van dat verlangen allengs vermenigvuldigd. Intusschen, nadat, onder den indruk der oorlogsgebeurtenissen in Frankrijk, het „concilie" overhaast was uitéengespat, scheen het geruimen tijd, als zou het, op dit stuk, bij vrome wenschen blijven. Pius IX in zijne nadagen, ook Leo XIII, zij hadden andere zorgen. Doch ziet, daar kwam op eenmaal Leo's opvolger, de, als Pius X, met de drievoudige „tiara" gekroonde, patriarch van Venetië, cardinaal Sarto, den 19^{en} Maart 1904 de wereld verrassen met een dusgenaamd „motu proprio", welks aanvangswoorden luidden „Arduum sane munus". Het hield in, dat de hooge schrijver, bewogen door de ervaring, hoezeer het werk van de oude wetgevers der kerk was overdekt en onkenbaar geworden onder hetgeen de loop der eeuwen aan zijn' inhoud had toegevoegd, eene commissie van cardinalen bedoelde in te stellen, met de opdracht om in dien wantoestand nieuwe orde te scheppen. Zoo gezegd, zoo gedaan. De commissie trad weldra in het leven. Eerst uit 16 leden bestaande, werd zij later ingekrompen tot een 5tal. 25 te Rome gevestigde „consultores" zouden onder de leiding dier vijf het eigenlijke werk doen. Het werd met ijver aangevat, in diepe stilte krachtig voortgezet, met alle denkbare waarborgen van alzijdige vóorlichting en critiek nauwgezet ten einde gebracht. Van groote waarde voor het gehalte van het werk was het, dat sinds zijn' aanvang tot zijne voltooiing éen man van geestkracht en doorzettingsvermogen de ziel van alles was en bleef. Die man was de cardinaal Pietro Gasparri, te voren jaren lang hoogleeraar in het „canonieke" recht aan het „Institut catholique" te Parijs,

sinds 1898 „titulair" aartsbisschop van Caesarea, na het overlijden van Pius X door den tegenwoordigen paus Giacomo Della Chiesa (Benedictus XV), met behoud van zijn lidmaatschap in het wetgevende comité, nog bovendien geroepen tot het veelomvattend ambt van staatssecretaris. Naar waarheid mocht hem de Berlijnsche canonist Prof. Ulrich Stutz [1]) prijzen als eén' tweeden Raymond de Pennaforte, slechts een' nog veel vlijtigeren dan de oudere, de samensteller des decretalenbundels van Gregorius IX, was geweest.

Het eerste openbare levensteeken der commissie was eene reeks van bijzondere hervormingen, tusschen 1910 en 1914 op naam van Pius X afgekondigd. Zij betroffen het recht van huwelijkssluiting, de inrichting der „curie" met hare „congregatiën", de afzetting en verplaatsing van pastoors bij wege van bestuursmaatregel en nog andere onderwerpen. Het waren kennelijk proefballons, door de wetgevingscommissie omhooggelaten, opdat het hun bereide onthaal haar zou kunnen inlichten, hoe men in breede kringen over die meerendeels netelige onderwerpen dacht. Als zoodanig, deden zij goeden dienst. Niet één dier proefregelingen, of zij werd, alvorens tot de eindredactie van het wetboek toegang te vinden, min of meer ingrijpend gewijzigd.

Ruim 13 jaren waren sedert het bevelschrift „Arduum sane munus" voorbijgegaan, toen met Pinksteren 1917 de volledige tekst van het nieuwe wetboek voor het eerst werd openbaar gemaakt. Een jaar daarna, in Juni 1918, bood cardinaal Gasparri in een plechtig „consistorium" Paus Benedictus XV een exemplaar van het gewrocht der commissoriale studien en overleggingen aan. Waarop het door Zijne Heiligheid in eene sierlijke Latijnsche dankbetuiging werd van kracht verklaard. De „codex iuris canonici" had sinds dat oogenblik het „corpus iuris canonici" uit den rang van rechtsbron overgebracht naar den rang van geschiedkundig gedenkstuk.

---

[1]) „Kirchenrechtliche Abhandlungen" 92 u. 93 Heft „Der Geist des Codex iuris canonici" (1918) blz. 11.

Het gaat, dat spreekt! niet aan, uit den inhoud van dien „codex" vele bijzonderheden meê te deelen. Slechts onder een drietal hoofden mogen mij eenige opmerkingen geoorloofd zijn, die ook voor belangstellenden (juristen en leeken), niet van katholieken huize, waarde kunnen hebben. Ik vat ze alle samen in deze korte karakterteekening: De „codex iuris canonici" van 1918 is, als in menig opzicht gedacht naar het „corpus iuris civilis", de wetgeving van Iustiniaan, het toonbeeld van een wetboek, krachtens éenhoofdig gezag opgelegd, maar met gewijzigde omstandigheden beleidvol rekening houdend.

De „codex" is dan, vooreerst, in menig opzicht gedacht naar het „corpus iuris civilis". Dat blijkt, om te beginnen, uit zijne indeeling. Gij kent wellicht reeds het gedichtje ter tegemoetkoming aan het geheugen, waarmêe de orde der onderwerpen placht te worden genoemd, in de vijf boeken van Raymond de Pennaforte's werk, eene orde, die, sedert, door de vervaardigers van latere „decretalen"-bundels is overgenomen: „Iudex, iudicium, clerus, connubia, crimen". Voor de „distributie" der stof over de boeken van den nieuwen „codex" heeft men dit andere „distichon" uitgedacht:

> „Personas nos prima docet, res (autem) secunda.
> Tertia dat iudices, crimina quarta premit".

Het eenige punt, waarop, afgezien van de te korte u in „iudices", dat gedichtje zondigt, is, dat het zwijgt over de algemeene inleiding, die in een eerste boek is ondergebracht, waardoor het cijfer van elk der volgende opschuift, en het geheel, naar het voorbeeld der „decretalen"-verzamelingen, uit 5 boeken komt te bestaan. Welnu, als Gij, uit die twee versregelen, den inhoud der eerstgenoemde drie boeken in het oog vat, welk model uit de oudheid komt dan U voor den geest? Gij behoeft U niet te bedenken. Het zijn de beide leerboekjes van Gaius en van Iustiniaan, opgebouwd langs de lijnen der onderscheiding aan het slot van den, in het laatstgenoemde voorkomenden, „titulus": „de iure naturali, gentium et civili": „Omne ius, quo utimur, vel ad personas pertinet, vel ad res,

vel ad actiones". Merkwaardige taaiheid van die splitsing in drieën, welke, bij ons weten, het eerst door Gaius is uitgedacht! In weêrwil van de geheel andere volgorde der onderwerpen, die door het bijna eenparige gebruik van welhaast 7 eeuwen bij het ordenen van den „decretalen"-inhoud was gewijd, in weêrwil van de betrekkelijke veelheid der punten, waar de classieke „trichotomie" aan de weêrbarstige stoffen van het kerke-recht niet zonder gewelddadigheden zich liet aanpassen (de noodwendigheid, bij voorbeeld om binnen die lijst geheel het recht betreffende de „sacramenten"[1]), het huwelijksrecht incluis[2]), onder dak te brengen in het boek, handelend over de „res") in weerwil van dat alles weet een zoo behoudend lichaam als de kerk van Rome voor den stelselbouw van zijn recht nog steeds een beter grondplan niet te vinden, dan, met zekere toevoegselen, het oude plan van dien rechtsleeraar te Berytus, dien tijdgenoot der Antonynen!

Niet minder dan de indeeling herinnert aan Iustiniaan's wetgevingswerk de volbewuste geest van éenhoofdig gezag, die uit dezen „codex" spreekt. Nog in geheel anderen zin dan de verordeningen, die het pausdom krachtens opdracht van het „concilium Tridentinum" de wereld inzond, de vaststelling van den „Index", den „catechismus", het „breviarium" en het „missale", kondigt zich dit werk aan als een maaksel der volstrekte, immers sinds 1870 van alle wezenlijke beperking ontheven, pauslijke oppermacht, kortom: als vaticaansch kerkerecht. En, wederom, almede hierin het spoor volgend van zijn' Byzantijnschen voorganger, acht zich deze alleenheerscher rechtens niet verschuldigd, het door hem afgekondigde wetboek zijn gezag zelfs maar ten deele te laten ontleenen aan de eigen waarheid, of ook slechts aan den eerbiedwaardigen ouderdom van den inhoud. Verre van dien! Heel de aanspraak van het wetboek op gehoorzaamheid, zij komt naar de bedoeling der makers alleen van het onfeilbare gezag des opperpriesters, die het der kerk

[1]) Canon 731—c: 1153.
[2]) Canon 1012—c: 1143.

schonk, die, juridisch gesproken, het recht, erin vervat, niet vond, maar schiep. Van daar de uiterst kenmerkende beginselen, nog eens geheel naar Iustiniaanschen trant, den uitleggers en aanwenders van den „codex" op het hart gebonden. Die beginselen zijn, in één woord, beslist onhistorisch. Het verleden moge deze wetgeving hebben voortgebracht, nu dat eenmaal is geschied, rukt haar de wetgever, als het ware, los van den grond, waaruit zij is ontsproten, en plaatst hij haar, als zijn wilsgewrocht, op eigen voeten. Ik denk hier inzonderheid aan den 20sten „canon", waar, bij ontstentenis van een „expressum praeceptum legis", de uitlegging wordt verwezen (behalve, wanneer het strafoplegging geldt) naar allerlei behulp, naar uitbreidende toepassing van het naastverwante voorschrift, naar algemeene beginselen, in het recht der kerk gehuldigd, naar den stijl en de practijk der „curie", naar de gemeenschappelijke en standvastige leering der wetenschap, slechts niet naar de geschiedenis, niet, met name, naar desbetreffende uitspraken in het „corpus", het „Decretum", of de „Decretalen". Het was dan ook geheel in den geest van dienzelfden „canon", dat, den 7den Augustus 1917, de „congregatie" voor „seminariën" en „universiteiten" zich waagde aan de uitspraak: de „codex" zal zijn te beschouwen als „authenticus et unicus fons iuris canonici". Nog krasser, zoo mogelijk, dan de 20ste „canon", pleit voor dat zelfgevoel des opperpriesterlijken wetgevers een „motu proprio": „Cum iuris canonici codicem" van 1917 (15 September), [1]) waar, nog eens geheel in den geest van Iustiniaan's banvonnis over ongemachtigde „legum interpretationes, imo magis perversiones", tegen het gevaar, dat de „operis stabilitas" zou kunnen bedreigen „incertis privatorum hominum de germano canonum sensu opinionibus et coniecturis", op het voorbeeld der Trent'sche vaderen, een waarborg wordt gezocht in een' dubbelganger der wetgevingscommissie met hare „consultores", een' dubbelganger, bijzonderlijk geroepen tot de „authentieke" „interpretatie" des wetboeks en

---

[1]) Achteraan de officieele uitgave van 1917 gedrukt op blz. 529/30.

de vervaardiging, des noodig, van aanvullende „novellae". Dat is zoo echt de kijk, dien een wetgever krachtens „souverein" gezag, oorspronkelijk, of afgeleid, pleegt te hebben op zijn werk. Het recht van gisteren moge ter vaststelling des rechts voor heden en morgen hem hebben vóorgelicht, is dit eens vastgesteld, dan heeft zijn uitlegger nog slechts naar het nieuwe te zien, niet naar het oude.

De derde hoofdeigenschap van den „codex" noemde ik zijn voorzichtig rekening houden met gewijzigde omstandigheden. Treffend is dat beleid, vooreerst daar, waar het vastlegging van jongere ontwikkelingsuitkomsten, maar ook, waar het prijsgeving van vroegere betreft. Als sprekende trek valt deze in het oog, dat Gasparri en zijne mede-arbeiders zich zorgvuldig ervan onthouden, vat op hun werk te geven door het stellen van, in hare onomwondenheid voor velen licht aanstootelijke, algemeenheden. Inzonderheid de voorrang der geestelijke boven de wereldlijke overheid, der kerk boven den staat, weleer de strijdleus der geestkrachtigste pausen, Gregorius VII, Innocentius III, Bonifacius VIII, de hoofdstelling ook in het, op Thomas van Aquino's naam verschenen, pleidooi „de Regimine principum", Gij zult daarvan, door het nieuwe wetboek heen, nergens in afgetrokken bewoordingen vinden gewaagd. Doch dat belet zijne vervaardigers niet, waar het in hun kader past, bijzondere regelen op te nemen, welke het recht der kerk op den genoemden voorrang ontegenzeglijk onderstellen. Zoo: een trits van bepalingen, die de „causae matrimoniales inter baptizatos", ook ter zake van gemengde huwelijken, bij geschil, opvorderen voor kennisneming door den „iudex ecclesiasticus" [1]). Zoo: de „canones" n^r. 1160 en n^r. 1179, die „heilige plaatsen" stellen buiten den bevoegdheidskring der wereldlijke rechtspraak en zelfs tegenover deze het oude „asyl"-recht handhaven. Zoo: de dreiging met de groote excommunicatie tegen wie, door middel van een „placet"-recht der regeering, de vrije afkondiging zouden verbieden van pauslijke bevel-

---

[1]) Canon 1038, — 1039, — 1040, ook canon 2333 cf. canon 2334.

schriften. Zoo insgelijks: de eisch, dat van wege het episcopaat toezicht zal worden geoefend op alle scholen, en dat op zijn verlangen én leeraren én boeken, waardoor het zich geërgerd heeft verklaard, zullen worden verwijderd [1]). Eén niet onbelangrijk punt voorts, waarop de nieuwe wetgeving zekere groeiende onverschilligheid van den tijdgeest benut heeft tot een' schaakzet van beteekenis in eén aloud geschil, is het „patronaatsrecht", het medezeggenschap van leeken bij benoeming tot lagere geestelijke ambten. Voorheen zou men in de landen, waar dat gebruik van oudsher tehuis was, (de Duitsche — met name) zich hebben warm gemaakt over eene verkorting van des patroons bevoegdheid, als in den „canon" n°. 1457, waar de langste tijdruimte voor de „patronale" „praesentatio" gesteld is op 4 maanden na het openvallen der te begeven plaats. Niet minder over den „canon" n°. 1464 § 3, die den bisschop machtigt om zonder opgave van redenen een' gepraesenteerde voorbij te gaan. Thans echter, wie trekt zich over zoo iets nog het harnas aan? Dat hebben de cardinalen met hunne „consultores" begrepen, en het oogenblik is met tact benut. Waarbij nog dit niet worde voorbij gezien, dat de „canon" n°. 1453 § 3, „haeretici" onbekwaam verklarend om patronaatsrecht met opzicht tot eene katholieke kerk te bezitten, de, in Duitschland niet zeldzame, bevoegdheden op dit stuk, die van ouds evangelischen landsvorsten toekwamen, kennelijk loswrikt. Gewichtiger nog zijn twee andere bepalingen, waardoor een paar, voorheen zeer warm betwiste, punten, bij de voelbare afkoeling der gemoederen, veilig konden worden uitgemaakt in „curialistischen" zin. Ik bedoel deze: § 3 van den 192sten „canon" kent, hoofdzakelijk „conform" de desbetreffende proef-„constitutie" van Pius X, een' bisschop het recht toe, de zoogend „verwijderbare" pastoors in zijne „dioecese" te zetten uit hun ambt bij wijze van bestuursmaatregel, „ex qualibet iusta causa, prudenti eius arbitrio, etiam citra delictum", en waarbij „monseigneur" „certum procedendi modum

---

[1]) Canon 1381.

sequi minime tenetur". Het is waar, dat den ontzette een beroep openstaat op Rome, waarbij de „ordinarius", die tot de verwijdering overging, wordt uitgeschakeld [1]). Eene heele groep, bovendien, van voorschriften strekt in hoofdzaak om de bisschoppelijke macht ook over orde-geestelijken te versterken, althans krachtiger te onderstrepen [2]). Terwijl, eene trede hooger, de eerste § van „canon" 332 zoo maar een geschil van eeuwen uitmaakt met de woorden: „cuilibet ad episcopatum promovendo, etiam electo, praesentato, vel designato a civili quoque gubernio, necessaria est canonica provisio seu institutio qua episcopus vacantis dioecesis constituitur, quaeque ab uno Romano Pontifice datur". Welk eene beroering kon in breede kringen zulk eene uitspraak nog wekken ten dage van de Gallicaansche beweging onder Louis XIV [3]), of van de dusgenaamd „Jansenistische" troebelen tijdens ons tweede stadhouderlooze tijdvak, ja zelfs nog in het Duitschland van Döllinger, Reinkens, Friedrich en Michaëlis! En welk eene stilte, vergelijkenderwijs, over deze wettelijke bekrachtiging eener steeds vaster ingewortelde gewoonte in onze dagen, die van zoo geheel andere dingen vol zijn! Voor het afplukken zonder veel gedruisch van deze rijpgestoofde vrucht ware een gunstiger oogenblik kwalijk te kiezen geweest.

Andererzijds bevat de „codex" evenéens voorbeelden, hoe de raadslieden van den Heiligen Stoel ook soms met stille trom een' aftocht weten te volbrengen uit dit of dat „bastion", weleer standvastig bezet gehouden, doch thans onder den druk van nieuwe tijden maar liever op te geven zonder luid gepraat. Laat mij, ter inleiding in dit onderwerp, eerst even mogen wijzen op eene belangwekkende plaats uit het woord-vooraf van cardinaal Gasparri, waarmêe eene niet-ambtelijke uitgave is verrijkt [4]). Daar wordt nog eens de staf gebroken over de,

---

[1]) J. B. Sägmüller „Lehrb. d. Kath. Kirchenr's" II (1914) blzz. 341,/2.

[2]) Co. 131 § 3, 344 § 2, 500 § 1, 612, 616, 619, 804 § 3, 831 § 3, 1345, 2377.

[3]) Men denke aan den strijd tusschen Louis XIV en Innocentius XI 1687—/9.

[4]) Ulr. Stutz „Der Geist des „Codex Iuris Canonici"" (1918) blz. 36.

eeuwen lang voor echt gehouden, maar thans ook al sinds een paar honderd jaar voor nagemaakt erkende, „Pseudo Isidorische decretalen", eene der invloedrijkste rechtsverdichtingen, naast het „constitutum Constantini" [1]) en De Montesquieu's bespiegelingen over het Britsche staatswezen zijns tijds [2]), die de geschiedenis kent. Na dat onverbloemde vonnis volgt dan de stelling, dat, tegenwoordig, niemand meer het beweren veler vroegere vijanden van den katholieken naam volhoudt, als zou door die verdichting de „discipline" der kerk in hoofd en leden zijn omgewenteld. Voor een' „catholici nominis hostis" geef ik mij niet uit. De woorden, hier zoo iemand in den mond gelegd, zou ik weifelen, voor mijne rekening te nemen. Maar veilig dunkt men mij wel dit te mogen zeggen, dat zoowel in de worsteling tusschen het geestelijke zwaard en het wereldlijke, als ook in den binnenkerkschen strijd om onttrekking der bisschoppen aan het hoogere gezag hunner „metropolitanen" de onbekende verdichter [3]) een machtig woord heeft meegesproken.

Het beter inzicht van de oversten der kerk in dit geschiedkundige vraagstuk dagteekent al van lang geleden. Maar op een paar andere punten, in den „codex" zelven aangeroerd, dunkt mij de „evolutie" der „curie" te dagteekenen van den nieuweren tijd. Gelijk bekend, had het „ius canonicum" van het „Decretum" en de „Decretalen" onder de wijzen van eigendomsverkrijging, gelijk — van schuldvernietiging, verjaring (verkrijgende —, zoowel als opheffende —) een kwaad hart toegedragen [4]). Zij was er, vergeleken met het recht van heidensch Rome, edoch in aansluiting bij christen-keizerlijke wetten, veelszins verzwaard door de lengte van het gevorderde

---

[1]) Canon Constantinus in Decreto Grat. I Dist 96. Men zie over dat stuk J. Friedrich „Die constantinische Schenkung" (1889). Reeds Lorenzo Valla betwistte in eene „declamatio" rhetorisch, maar scherpzinnig de echtheid.

[2]) „De l'esprit des lois" XI. 6.

[3]) Simson in „Die Entstehung der pseudo-Isidorischen Fälschungen" noemt den „diaconus" Leodald te Le Mans.

[4]) C. XVI, qu., 3. c, 4, 6, 8, 9, 13, 14, 17. X. II. 26 „de praescriptionibus". C. 2 in VI° III, 13.

tijdsverloop [1]); voorts ook door opschorting gedurende vijandelijkheden of scheurmakerij [2]), en door den eisch der onafgebroken goede trouw van den aanvang tot het einde [3]). Hoe taaier langen tijd de gehechtheid aan een in menig opzicht eigenaardig kerkelijk verjaringsrecht was geweest, te meer verdient het opmerking, dat ditmaal, in den nieuwen „canon" 1508, de kerk uitdrukkelijk verklaart, voortaan met opzicht tot hare geestelijke goederen over te nemen de „praescriptio", als „modus acquirendi et se liberandi", „prout est in legislatione civili respectivae nationis". Onder de bemoeilijkende voorwaarden, die zij daaraan vastknoopt, bevindt zich nog wel: de verijdelende kracht der „mala fides superveniens" [4]), ook de „centenaria praescriptio" voor nagenoeg al wat den Heiligen Stoel behoort en eene 30jarige voor grondstukken, kostbaarheden, of rechten een' anderen geestelijken rechtspersoon toekomende [5]), maar niet meer ontmoet men daarbij de buitensporige verlenging der termijnen door verplichte schorsing gedurende een „tempus hostilitatis", of „tempora schismatum". En plaatst nu voorts daarnaast den „canon" 1543. Deze bekrachtigt in het „contracten-recht" eene nieuwigheid, wéer heel wat treffender voor den geschiedkenner, dan de zoo juist genoemde bepalingen het in het zakenrecht en in het algemeene deel nopens de verbintenissen hebben gedaan. Nog ten jare 1874 merkte een ijverig vorscher naar de geschiedenis van het kerkelijk „usura"-verbod, Wilhelm Endemann, dit op: „De rechtzinnigheid, schoon buiten staat, de leer der kerk" (op dit stuk) „te verdedigen in haar' vroegeren omvang, heeft haar nooit opgegeven, kan dat niet doen. Volledig en gestreng in de practijk haar door te drijven, is eene gedachte, die men tegenwoordig laat rusten. Zelfs hare leerstellige uiteenzetting en aanbeveling ge-

---

[1]) L[is]. l[is]. passim.

[2]) C. XVI. qu. 3. c. 18 ϕ 14. C. 10 ϕ 14 in X h. t. II. 26.

[3]) C. 17 ϕ 20 in X h. t. II. 26.

[4]) Canon n[r]. 1512; een beginsel, trouwens, ook in wereldlijk recht thans niet onbekend. Zie B. G. B. § 937.

[5]) Canon n[r]. 1511.

schiedt bescheiden en gematigd". (Maar) „de aanspraak: dit leerstuk en door het leerstuk de kerk geheel het verkeer te doen meesteren, is nooit losgelaten...."[1]). En nu de „canon", zoo even genoemd; „Si", leest men daar, „res fungibilis ita alicui detur ut eius fiat et postea tantundem in eodem genere restituatur, nihil lucri, ratione ipsius contractus, percipi potest; sed in praestatione reï fungibilis non est per se illicitum de lucro legali pacisci, nisi constet ipsum esse immoderatum, aut etiam de lucro maiore, si iustus ac proportionatus titulus suffragetur". Geheel onverwacht is die wijze beschikking, waaraan nog Endemann wanhoopte, niet gekomen. Het had laatstelijk onder goed-kerksche denkers met historischen zin allerminst ontbroken aan stemmen, die met gezag betoogden, hoe de wending in het crediet-leven, waarbij het verbruikleen-hulpbetoon is overvleugeld door het verbruikleen-belegging, van zelf er toe moest leiden, het interest-verbod, waar, eer die wending intrad, alles vóor te zeggen was, thans, nu er niets dan kwaad van viel te boeken, ten spoedigste te laten glippen [2]). Slechts is het te betreuren, dat in dien geest niet al veel vroeger is gehandeld. Meer spoed zou met name ons handelsrecht in zijn' groei menige kronkelige wangestalte hebben bespaard.

Vergeten wij echter met name niet het gewichtige nummer 5 in den 6^{den} „canon". „Quod", zoo luidt daar de tekst, „ad poenas attinet, quarum in codice nulla fit mentio, eae tamquam abrogatae habeantur". Men hoort nog soms in onroomsche kringen, wanneer daar het onderwerp ter sprake komt, op den toon eener vanzelfheid deze stelling verkondigen, dat de vuurdood, als straf voor hardnekkige ketterij, er moge dan, om voor de hand liggende redenen, van zijne practijk niet meer worden gerept, rechtens nog altijd door de kerk niet zal zijn prijsgegeven. Het kan in dezen tijd van aanwakkering aller vijandschappen zijne waarde hebben, op te merken, hoe

---

[1]) „Studien in der Romanisch-kanonistischen Wirtschafts- u. Rechtslehre bis gegen Ende des siebenzehnten Jahrhunderts", blzz. 70 φ 71.

[2]) Bv. Victor Cathrein in het aan dit onderwerp gewijde hoofdstuk zijner Ethiek.

die stelling, wat er dan moge zijn van hare vroegere rechtmatigheid [1]), in elk geval na de invoering van Gasparri's „codex", heeft opgehouden juist te wezen. Bewijzend dunkt mij daarvoor niet zoozeer de 1351ste „canon": „Ad amplexandam fidem catholicam nemo invitus cogatur". Wij weten te goed, welke waarde zulk eene algemeenheid, vergelijkbaar met het oude „ecclesia... abhorret a sanguine", verdient. Maar wel hecht ik in dit verband aan de, zooeven voorgelezen, plaats. Straffen toch, welke het wetboek niet vermeldt, worden (zegt de aangehaalde „canon") voor afgeschaft gehouden. „Atqui": de straf der verbranding komt in den tekst nergens voor. „Ergo": de slotsom kunt Gij nu zelven trekken.

Zietdaar wat ik U vertellen wilde van dit merkwaardige werk, dat de ontwikkeling des „canonieken" rechts gedurende de jongste eeuwen en zijne ombuiging tot „ius vaticanum" in den strictsten zin des woords treffend is komen belichten en bekronen.

Bij de gedachtewisseling, die op deze voordracht volgde, kwam het eerst de Heer D'Aulnis aan het woord. Hij wilde slechts om eenige inlichtingen verzoeken. Hij vroeg, of zijn indruk juist was, dat in den „codex" de „canones", handelend over wat wij „burgerlijk recht" noemen, slechts eene geringe plaats beslaan. Overgaande tot de twee onderwerpen, wier regeling daar op den voorgrond treedt: woekerwetgeving en verjaring, stelde hij nopens het eerste de vraag, of de breuke met het verleden op dat punt niet door den spreker kon zijn genoemd als een kenmerkend bewijs voor het onhistorische karakter der nieuwe wetgeving, dat onder hare eigenschappen met zooveel nadruk was naar voren gebracht. Wat de verjaring betrof meende hij te hebben verstaan, dat de „canones", die van haar handelen, wel eene nadering beduidden naar onze nieuwerwetsche inzichten, maar toch door de lengte der termijnen daarvan bleven verschillen. Doch als nu, zoo vroeg hij, een geding

---

[1]) Men zie inzonderheid cap. 15 X V 7 en vergelijke voorts Hinschius „Kirchenrecht" V blzz. 380 ϕ vv.

rijst, waaromtrent, bij voorbeeld op het stuk der termijnen, de „codex" en ons wetboek uiteenloopende voorschriften bevatten, kan dan niet een „concurreerend" optreden van den geestelijken en den wereldlijken rechter in zulk eene zaak zijne bezwaren meêbrengen?

Professor De Groot begon met een vriendelijk woord over des sprekers pogen om zich, handelend over dit wetboek, eenigszins te verplaatsen in de katholieke gedachtenwereld. Slechts wilde hij de bedenking opperen, dat de spreker zich had doen kennen, als „plus catholique que le pape". Hij had, dat zeggende, vooral het oog op twee beweringen. Ten eerste: deze, als zouden de bisschoppen, in „concilie" vereenigd, slechts eene raadgevende stem bezitten. Die stelling docht hem onjuist. Zij zijn „coiudices". Onjuist ook achtte hij het oordeel, alsof de kerk er aanspraak op maakt, de meerdere te zijn boven den staat. Zij laat op zijn gebied den staat in zijne waarde. Zij wil in het wereldlijke niets te zeggen hebben. De aanspraken dan ook van concreten aard, waarachter de spreker zulk eene algemeene pretensie van superioriteit had geconstrueerd, waren niet nieuw. Zij dagteekenden al van lang vóór den „codex". Dat eindelijk het doel der nieuwe wetgeving zou zijn geweest, het gezag van den paus te bevestigen, laat zich niet volhouden. De „codex" beoogt alleen vergemakkelijking der studie door overzichtelijker inkleeding en rangschikking der stof.

Ter zake der gemaakte opmerkingen, werden door den spreker allereerst een paar misverstanden weggenomen. Hij had niet in bevestiging der pauslijke macht het doel van den „codex" gezocht, evenmin als hij ooit in bevestiging der keizersmacht het doel zou zoeken van Iustiniaan's codificatie. Juist omgekeerd, was door hem aan den geest van beide wetgevingen betoogd, hoe volstrekt overheidsgezag, eenmaal zulk werk ter hand nemend, de strekking heeft zich te uiten, onder andere, in voorkeur voor onhistorische en onvrije tekstverklaring. Dat is eene „immanente" logische noodzakelijkheid. Een misverstand noemde hij het ook, dat hem de bedoeling was toegeschreven,

de concrete voorschriften, waarin zich, volgens hem, het leerstuk van de meerderheid der kerk boven den staat verried, voor nieuwigheden te doen doorgaan. Nieuw, of oud, hij had die „canones" slechts als uitvloeisels van het genoemde leerstuk vermeld. Niet op misverstand steunend achtte hij, daarentegen, de andere opmerkingen van Professor De Groot: de ontkentenis van het bloot raadgevende karakter der „conciliën", en de loochening van de aanspraak der kerk op voorrang boven den staat. Dienaangaande echter had hij (spreker), ter handhaving van zijn standpunt, slechts deze twee vragen te stellen: wie beslist „iure canonico", of een „concilie" zal samenkomen? en: wie bepaalt, volgens hetzelfde recht, de grens, waar het wereldlijke rechtsgebied des staats begint en eindigt?

Overgaande tot de vragen van Mr. D'Aulnis, begon de spreker met in twijfel te trekken, of wel juist de „canon", de „usura" betreffende, mocht worden genoemd als sprekend voorbeeld van het onhistorische karakter des wetboeks. Die „canon" toch trok slechts de slotsom uit een langdurig en geleidelijk proces van toegeven. Op het stuk der „praescriptio" lichtte hij zijne meening nader toe in dezer voege, dat er naast den „canon", nr. 1511, het belangrijkste vóorbehoud van beteekenis, door de kerk bij hare toenadering tot een wereldlijk recht als het onze gemaakt, was gelegen in handhaving der verijdelende kracht van „mala fides superveniens". Kwam dan na hier in Nederland, ter zake van een geval, waarin achteraf de aanvankelijke goede trouw had opgehouden, een geding zoowel voor den geestelijken als voor den wereldlijken rechter, ja, dan zat er volgens spreker niet anders op, dan dat elk der twee vonnis wees volgens zijn recht en zijne beslissing uitvoerbaar verklaarde met behulp der dwangmiddelen, krachtens dat recht beschikbaar.

Dr. Van Ginneken kwam ten slotte terug op de „coiudicieele" bevoegdheid (in tegenstelling tot de, hun toegeschreven, bloot raadgevende stem) der, in „concilie" vergaderde, bisschoppen. Tegen het deskundige oordeel van Prof. De Groot had de spreker zijn leekeoordeel durven staande houden. Daarom meende

Dr. Van Ginneken te moeten wijzen op de bekende verregaande bescheidenheid in uitdrukking van Prof. De Groot, door mêe te deelen, dat daaromtrent onder de deskundige katholieken niet de minste twijfel bestaat. Door het nieuwe wetboek, zoo zeide hij verder, is aan de principieele verhouding tusschen bisschoppen en paus volstrekt niets veranderd, niets nieuws toegevoegd. Welnu, dat de vergaderde bisschoppen nog wel degelijk medezeggenschap hebben, bleek ten duidelijkste uit het laatste gehouden „concilium Vaticanum", waar, volgens het groote werk van Granderath, zelfs de minderheid erin was geslaagd,. belangrijke temperingen aan te brengen in de bewoordingen der, door de Curie ter tafel gelegde, voorstellen. De omvang der afgekondigde onfeilbaarheid was dan ook veelal door onkundigen overschat. Volgens het oordeel van bevoegde theologen heeft sedert dien de Paus slechts een paar malen eene onfeilbare dogmatische uitspraak gegeven.

In zijne repliek op dat betoog, merkte ten slotte de spreker op, dat hij met zijn geschiedkundig overzicht de wording van 's pausen éenhoofdig gezag had geschilderd, als juist door het „Vaticanum" bezegeld. Aangenomen dan: de kenschetsing der, daar gebeurde, dingen, gelijk zij door zijn' tegenspreker werd gegeven, was juist, dan nog zou dat niet bewijzend zijn voor het karakter van den rechtstoestand, die pas sedert de bedoelde vergadering, vol uitgegroeid, was voorhanden geweest. Ten antwoord, eindelijk, op Dr. Van Ginneken's slot-opmerking, herinnerde de spreker aan het betoog in „The Vatican-decrees" van Gladstone.

Hij eindigde met een woord van dank voor den welwillenden toon der ingebrachte bedenkingen.